

Jókai Mór

A magyar nemzet története
regényes rajzokban

Mercator
Stúdió

Minden jog fenntartva, beleértve bárminemű sokszorosítás, másolás és közlés jogát is.

A magyar irodalom és kultúra értékeinek ápolása és terjesztése érdekében az Országos Széchenyi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtárával együttműködve kiadja a Mercator Stúdió.

Felelős kiadó a Mercator Stúdió vezetője

Műszaki szerkesztés, tipográfia: Dr. Pétery Kristóf

ISBN 963 606 249 8

© Mercator Stúdió, 2006

Mercator Stúdió Elektronikus Könyvkiadó
2000 Szentendre, Harkály u. 17.

www.akonyv.hu

Tel/Fax: 06-26-301-549

Mobil: 06-30-305-9489

e-mail: petryk@axelero.hu

JÓKAI MÓR

**A MAGYAR NEMZET
TÖRTÉNETE REGÉNYES
RAJZOKBAN**

Tartalom

A nemzetbölcső	8	A trónkövetelő	80
Az új haza	11	Orosz és görög szomszéd	82
Nimródtól Attiláig	13	Gertrúd	86
Attila	14	A jeruzsálemi hadjárat	88
A catalauni tér	19	A tatárfutás	90
A Detre-monda	20	A tatárfutás után	105
A legszebb halál	20	Az elhagyott testvérek	108
Új rokonok	25	Az első Habsburgi szövetséges	110
Magyarvár	26	Kun László	110
A testvérnépek	28	Micbán	112
Az ősi vallás	29	Az utolsó Árpád	113
Útközben a haza felé	31	Idegen királyok	114
Árpád (896)	32	Trencsini Csák Mátyus	115
Az első csaták	37	Zách Klára	117
Lehel kürtje	38	Nápolyi Endre	119
Gyászmagyarok	39	Nagy Lajos	122
Az amazon	40	Három tengerpart	125
A szent tűz és a szent víz	42	Két korona egy fön	127
A testvérharcok	44	Veszélyes rokonok	129
Az első koronázás Magyarországon	48	Nőkirályok	130
A Boldogságos Szűz	49	Király-halál	134
Szemet szemért	50	Első csaták az ozmanokkal	137
Fejedelmi párbaj	52	Husziták	140
Vatha Lázadása (1046)	52	Cilley Borbála	142
Győzelem csata nélkül	54	Hunyady János	143
A korona és kard	56	Skander bég	151
Békében nagy király	56	Várna	152
A háromszor koronázott király	57	Nemzeti önkormányzat	158
A királyi remete	62	Rigómező	160
Szent László	65	Cilley	163
László Európa vezére	67	Konstantinápoly eleste	164
Könyves Kálmán	68	Új csaták	168
Az aradi vénap	78	Hazaárulók	170

Nándorfehérvár	171	A mohácsi vésznap	231
Hunyady László	176	A szekérvárac	235
Néperedetek mondái	181	Két király egy koronával	238
Mátyás megválasztása	183	Népszerű törvények	240
Az ifjú király	185	A fekete cár	240
Giskra hadai	186	Az orgyilok	244
A zsebrákok	188	Egy ősmagyar jellem	245
A kormányzó szakácsa	189	A kőszegi hősök	246
Előkészületek a harcra	190	Gritti	250
Vlad vajda	191	Keresztelő temetéssel együtt	253
Mátyás király és a magyar korona	193	A csecsemő király	254
Erdélyi zavarok	194	Hogy lett Buda vára a töröké?	257
A cseh háború	195	A Chalil könyve	258
Mátyás és a lengyel király	196	Martinuzzi György	259
Mátyás és a rabló urak	197	Losonczy István, a temesvári hős	265
A lengyel hadjárat	198	Szondy György, a drégelyi hős	269
Kenyérmezei diadal	199	Dobó István, s az egri hősök	270
Dzsem herceg	201	János Zsigmond	280
Mátyás Bécsben	206	A szigetvári vértanúk	281
A szultán követei	209	Béke a hajdankorban	288
Mátyás népszerűsége, adomák a nép ajkán	210	Csillagvizsgáló király	289
Mátyás halála	211	Báthory Zsigmond	290
Mátyás után	213	A rémek a történelemben	293
Dobzse László	215	Dakoromania megvalósulva	295
Mátyás özvegye	216	Egy kiváló magyar hős	297
Dózsa György	217	Az első szabadságharc, Bocskay István	303
Második Lajos	222	Az erővel elvett korona	305
Szelim fogadása	223	Thurzó és Pázmány	307
A szabácsi hősök	224	Báthory Gábor	307
Úr nélküli uralkodás	225	A hajdúság	309
Belgrád eleste	226	A második szabadságharc, Bethlen Gábor	310
A rákosi országgyűlés	227	A nikolsburgi béke	312
A hatvani országgyűlés	227	Leánykérés kardmarkolattal	314
A kalandos urak	228	Apró fejedelmek	315
Az utolsó évek (1524-1525-1526)	229		

II. Zrínyi Miklós és Montecuccoli	319	Az első diadala a „libertas”-nak	390
A murányi Venus	321	Egy elmulasztott szó	392
A pallos uralma	325	Bécs kapujánál	393
Protestánsüldözés	327	A nagyszombati ütközet	394
Ampringen Gáspár	329	A „libertás”	398
Tököli Imre	330	Rákóczy nemzeti hadserege	399
Az ostromolt Bécs	334	I. Lipót halála	400
Hátra van még a fekete leves!	336	Hitvesi szerelem és hazaszeretet	401
Buda visszavívása	338	Rákóczy mint Erdély nagyfejedelem	404
Az első zentai diadal	344	Az ónodi országgyűlés	405
Caraffa. Az eperjesi méiszárlás	345	Nagy urak játéka	410
Budavár elárulója	348	A trencsini ütközet	411
A mohácsi fizető nap	350	Hősök után árulók	416
Erdély és az örökös királyság	351	A romhányi ütközet	418
Nándorfehérvár elfoglalása	352	A szatmári békekötés	419
A balkáni hadjárat	355	Rodostó	421
Majmok és papagájok a történelemben	357	A temesi bánság visszahódítása	424
A szerb pütkösdi császár	357	Nándorfehérvár ostroma	429
Két civakodó közt a harmadik	358	Vékony János, a kuruc hadnagy	431
A szultán kutyája	359	A pragmatica sanctio	434
A zernyesti csata	359	Rákóczy fiai	436
Erdély hitlevele	363	Szegedinec Péro és viselt dolgai	445
A zalánkeméni diadal	364	A mi asszonyunk és királyunk Mária Terézia	448
A rácok Magyarországon	366	„Életünket és vérünket a mi királyunkért!”	451
Tököli és Veterani	366	Újabb harcok	456
Savoyai Jenő. A zentai diadal	369	A magyar nemzet fejlődése Mária Terézia alatt	458
A karlócai béke	372	József császár	460
Zrínyi Ilona	373	Hóra és Kloska	465
A Rákóczy-szabadságharc	381	Magyarország képe II. József alatt	470
Törökért németet	382	A török háború	473
II. Rákóczy Ferenc ifjúsága	383	Benyovszky Móric	476
Rákóczy menekülése a börtönből	386	Magyar jakobinusok	480
Esze Tamás	387	A magyar insurrectio	490
Rákóczy Ferenc betörése Magyarországba	388		

A karakói és a pápai napok	496
A győri két nap	499
Meskó körútja	506
A reformkorszak Magyarországon	510
Wesselényi Miklós	517
Kossuth Lajos	519
István nádor	526
A magyar irodalom	529
Március 15-én 1848	530
Forradalom vér nélkül	531
Forradalom és szabadságharc	536
Hogy készült elő a forradalom?	540
A kamarilla	541
„Megadjuk”	543
Jellasich bán	545
A harmadik bécsi forradalom	549
Históriai nagy nevek. Készületek a harcra	552
A magyar huszárok	553
A honvédelmi bizottmány	556
Balesetek a hadjárat kezdetén	558
A szolnoki ütközet	564
A kilencnapos ütközet	566
A nagysarlói ütközet	568
Pétervárad felszabadítása, Szenttamás bevétele	570
A múltakra vetett fátyol	571
Magyarország van!	572

A nemzetbölcső

Évezredek előtt, mikor még Európát kelet bölcsei ismeretlen, lakatlan országnak nevezték, azon helyen, hol most Magyarország fekszik, egy tenger állott – s messze innen, Ázsia északi belsejében, túl a köves pusztán, túl a havas hegyeken élt egy nép, melyről az volt megírva a csillagokban, hogy egykor e tenger fenekét nevezendi honának.

Azon apró, fehér tengercsigahéjak, melyekkel a magyarországi pusztáknak semmi növényt nem termő homokja el van árasztva,¹ a kővé vált conchyliák a Pozsonyon túli Farkasvölgyben, a délszigeti növények az ottani Kárpátok egyik kopár hegyoldalán, Erdélyben Vidra fölött egy egész hegy csupa csigakövétekből, a piszkei márványvágásokban kővé vált ammonitkök s a vasbányákban vassá vált tekerics-csigák találhatók, a halszárnyak lenyomatai a gipszrétegekben, a bányászás által kihányt állatnövények, s a kecskekörmök a Balaton körül, miknek faja egészen elűt a mostani hasonló életműszeres állatoktól, és az irtózatosszadékok, mikén a víztömeg a Farkasvölgy és a Vaskapu meredek szikláin keresztül csodás erőszakkal tört magának utat: homályos tanúi azon időkorak, mikor e hon halmai felett kettős ég kéklött, egyik a menny, másik a tenger színe.

Ama másik tenger, mely az elfutott helyébe jött – a magyar nép – nem hagyott ennyi nyomot maga után egykori honában. És mégis rá lehet ismernünk volt elődeire. A nyelvtudós, a népbúvár tán megtagadná a hasonlatot, a nyelv, a viselet, a nevek nem bizonyítanak be előtte az ugyanazonosságot: de mi a szív ösztöneitől, a rokonszenvtől kérünk ítéletet, hasonlítást teszünk, nem az arcok, hanem a jellemek között; nem a szavakban, hanem a tettekben keressük a rokonságot; s őseinkre nem arról akarunk ráismerni: hogy mint kötötték fel a kardot, hanem, hogy mint viselték azt kezükben?

Azon ismeretlen földrészében Ázsiának, mely a régi földleírók által Scythiának neveztetett, s mely a Bosporustól a Sárga-tengerig, szélteben a chinai faltól a Jeges-tengerig terjedt, élt a többi közt egy egyszerű nomád nép, erkölcsében, jellemében évezredek óta nem változó.

A szabad ég alatt lakott, mesterségtelen karámokban, cserények mögött; szeretett a sík, halomtalan pusztákon tanyázni hol gulyáit, méneseit legelteté: kevással

---

¹ Azóta, hogy e munka íródott, e futóhomokot dúsan termő szőlőkertek foglalták el.

beérte, a művészet kényelmeire nem szorult, maga készíté ruháját, eledelét, egyszerűen, természetesen mind a kettőt... Éppen mint a magyar.

Vendégszerető volt; a jövevényt, még a legyőzött ellent is örömet rokonának fogadta: vagyont nem gyűjtött; de amiye volt, megosztotta... Éppen mint a magyar.

Fegyvert forgatni, lovon ülni úgy tudott, mintha az egyik kezébe, a másik alá lett volna nőve, s ha csatázni kellett, mindegyik pásztor kész katona lón; egy szavára a hadvezérnek két, háromszázezer lovas állt a síkon, s előrohantában nem gátolta se folyam, se kőfal, se aggodalmasan kiszámított hadi taktika... Éppen mint a magyart.

Bálványt nem imádott soha, szobrász vagy festő nem vált közüle, ki cserépből vagy festékből csináljon számára isteneket, csak egy istenség volt, melyre imádvá tekintte föl, mely templomba be nem fér, melynek áldását legközelebb érzi minden, ami él –, a nap... és a csillagos ég. S ha éjente a magyar pásztoember a fűben elfekve, öntudatlan áhítattal bámul fel az ég csillagaira, ama titkos érzés, mely őt virrasztani kényszeríti, nem a hajdani csillagimádás-maradvány ösztöne-e szívében?

Vezéreit *fejedelemnek* nevezé, hozzájuk hű volt, vagyonából és véréből tizedet adott nekik, ha kellett, föláldozta értük életét, de nem áldozta föl szabadságát. A *fejedelem* nem volt korlátlan despotája, minők azon kor és földrész minden egyéb uralkodói; a *népgyűlés*², hova minden bajnok lóháton jelent meg, határozott a nemzet hada és békéje felett... Éppen mint a *rákosi országgyűlés*.

Az írást nem ismerék, de példabeszédeik, *jelképeik* valami magas eszmét hagnak gyanítani; azon eszme, amit Herodot mond róluk: hogy a scythák a birodalmukba betörő *Dariusnak* egy egeret, egy békát, egy madarat és öt nyilat küldöttek, így adva tudtára: hogy ha a föld alá bújni, víz alá merülni, vagy a léghen elröpülni nem tud, nyilaiktól fog megöletni, nem vérrokon-e azon másikkal, miszerint Árpád Szvatopluktól füvet, földet és vizet kért meghódolás jeléül, s hogy később is egy véres kard meghordozása hirdeté a hadra felhívást, s még mai nap is egy hant átadása szentesíti a megvett jószág birtokbavételét a magyaroknál?

Hol most a *Manguk* negyvenkilenc törzse lakik, ott lehetett e pászto nép hazája. Az évekkel növekedő népnek szűk lón az ős hon határa, de még inkább a vezérek dicsvágyának.

A több *vezér* fölött egy *népfő* foglalta el a központosító hatalmat, s legrövidebb idő alatt huszonhat népet hódította meg, kik az Északi-tenger és birodalma közt feküdtek, köztük az *Uigurokat*, kik írástudók voltak. (Ezek ismertették meg őket azon betűkkel, mikkel később a hunok Attila alatt írtak, nem hártára, hanem hosszú

---

² E nemzeti gyűlést minden ősszel és tavasszal egy nagy síkon tartották meg. (Bővebben lásd e tárgyról De Guignes Histoire des Huns. Tom. II.)

vesszőkre, fölülről lefelé.) A Jeges-tenger³ szabott határt hódításainak. Innen visszafordult délnek, hol a szomszéd chinai birodalom számlálta örök egyforma-ságú százezredik éveit. A mennyei birodalom egy ezeröttszáz mérföldnyi hosszúságú kőfallal volt elválasztva a barbár tartományoktól. *De a bástya nem védi a népet ha a nép nem védi a bástyát.* A hun sereg, mely a havasokon keresztültört, folyamokon átúsztatott, pusztákat barangolt végig, küzdött éhséggel, délszaki naphősséggel, éjszaki faggal és huszonhat nemzet fegyverével, feltarthatatlanul hágott keresztül a szent falakon s veszedelmes gyorsasága összekuszálta a komoly chinai hadvezérek bölcs és körültekintő taktikáját. A minden elefántok ura, a nap testvéröccse, a chinai császár *Kao-Ti*⁴ síkra szállva ellenük, egész próbált hadseregével együtt körülfogatott s hétnapi éheztetés után kénytelen volt magát megadni nekik.

Ez idő óta a mennyei birodalom adót fizetett a nomádoknak, aranyat, selymet, porcelánt – és a legszebb hölgyeket.

Szinte ezerháromszáz esztendeig állt fenn a hunok birodalma saját szülőföldjén. Hatalma mérhetetlen volt, ki győzhette volna őt le, ha nem saját maga magát?

A nemzet elkezdett pártokra szakadni, s míg a belvillongás elgyöngíté karjait, az erőtlenségét sejtő külellenség minden oldalról rátámadt, az egykor remegő chinai vezérek roppant hadsereggel nyomultak a hun birodalom belsejébe, s ott egy emlékszobrot emeltek, melyre az volt írva: hogy a szent sereg hétszáz mérföldnyire nyomult a hun ország belsejébe. Igaz ugyan, hogy csak egy ötödrésze ment vissza onnan.⁵

Másfelől a déli tatárok, a *Sienpi* népe támadt ellenük, s a hatalmas hun nép, a helyett: hogy ellenségei ellen egyesült volna, három egymást rontó pártra szakadt, s megszűnt lenni, belviszály miatt, a Krisztus utáni első században.

Ez is azt mutatja: hogy magyarok voltak.

A három külön párt sorsa is különböző lett.

Egy része ott maradt régi honában, hozzátörődve az idegen nemzetek jármához s eltöredezve, elporlódva a szomszéd nemzetiségek közt, más rész átment a mennyei birodalomba; a chinai császár egy diplomata nyájasságával fogadta az érkező erőteljes fajt, külön lakhelyet mutatott számukra,⁶ vezéreiket kézcsókjára engedte jönni s kitüntetésekkel halmozá. E faj most is létezik északi Chinában, a

---

³ Talán hamarabb a Baikál az a tenger, mely fellázad a hajós ellen, ki azt tónak meri nevezni.

⁴ Vagy Pater de Maille Histoire de Chine után, Leiupang.

⁵ Gibbon. A római világbirodalom története.

⁶ Charsi és Ortus tartományokat. L. Gibbon R. V. B. T.

legújában ott járt *Gützlaw* misszionárius állításaként több mint tizenhatmillióra szaporodva. Sajnos, hogy nekünk nincs módunkban, mint más gazdag nemzeteknek, műértő tudósainak közvetlen vizsgálódásai nyomán kideríthetni, vajon csakugyan nyelvrokon nép-e az, mely egyéb vonásaiban hozzánk hasonlatos?⁷

A harmadik csapat, a legbátrabb, a legharcosabb faj, jobb szeretve a nyugodalmas szolgálásnál a veszélyes és nélkülözésekkel járó bujdosást, elhagyta a földet, melyet önfajának eltörpülése vesztett hazává tőn, s mintha ősi istenét követné, a nap nyomán megindult nyugatra új hazát keresni, beletévedt a nagy tatár sivatagba, átment az Imauson s elveszett a chinai történetírók szemei előtt, hogy egy másik világrész historikusaival beszéltesse óriási tetteiről, véletlenül támadva elő a hanyatlani kezdő óvilágban, mint egy nem várt üstökös csillag, mely birodalmak enyészését jött el megjósolni.⁸

Az új haza

Amióta Magyarország földjén ember lakik, vitatott birtokáért a vér nem szűnt meg rajta folyni soha.

Még nedves lehetett a föld a medrét elhagyott tenger vizeitől, a folyamok, mik most partjaik közt folynak alá, szétterülve mérföldnyi széles területben szivárogtak erre-arra, el-eltévedezve az irtatlan rengeteg között, mely hegyet és rónát benőtt, az örökös egészségtelen köd az év három szakában nem engedé a napsugárt a földre jutni, széles erdőkkal benőtt mocsarak terültek el mindenfelé, és a térnek még nem volt neve, nem volt ura.

A római birodalom hatalmának tetőpontján állt, ahol határai végződtek, a költők azt mondták: hogy ott a világ vége. Augustus Octavianus volt a legelső, ki észrevette a névtelen országot, mely provinciáival volt határos, s nemsokára római cohorsok jelentek meg a *Murus* és *Arabo* (Maros és Rába) vidékein.⁹

---

⁷ Későbbi vizsgálatok nagyon kérdésessé teszik ennek az adatnak a hitelességét. Azóta több magyar utazó vállalkozott Ázsia ezen hegyes vidékének felkutatására; de azok a vidékek, a természeti akadályok s az ott lakók idegenkedése miatt hozzájárulhatatlanok maradtak előttük. Kőrösi Csoma Sándor e század elején, Széchenyi Béla gróf az újabb időkben eljutottak Thübet belsejébe, de magyarokat sehol nem találtak; a forró képzelet mégis fenntartja a hitet, hogy ott kell lenniük.

⁸ Ezen őshagyományok egyike volt tárgya „Varchoniták” című elbeszélésemnek.

⁹ Julius Caesar ugyan már ekkor két erősített helyet telepített meg a Duna partján, az egyik volt Juliobona, a másik Colonia Julia.

A föld akkori lakói, a fenevadak, s a mindeneknél vadabb lakó, a félmeztelen ember, ijedten hagyták el barlangjaikat a fényes hódítók fegyverzöreje előtt, s a meghódított földet rövid idő alatt sáncok és csatornák szeldelték keresztül, az irtott erdők helyén kerített városok támadtak, a roppant Istert nagyszerű állóhíd vette járom alá, és az őslakók megtanítottak római törvényeket tisztelni.

Az izmos, durva bennszülött nép gyakran belefulladásztá a fényes hódítók légióit a mocsarakba, miknek csatornáit ásni rabmunkául volt reá kiszabva, de a hadtudomány győzött a fellázadt jogon, s a leküzdött lázadók vérét nemegyszer itta védelmezett föld, míg fiaikat messze idegen hazákban rabszolgául adta el a bosszúálló erőszak, vagy besorozta légióiba, s vitte más barbárok ellen.

A meghódított tartományok nevei lettek *Pannonia* és *Dacia*, s mintha sejtő előérzet figyelmeztette volna a győzhetetlen hódítókat amaz ismeretlen világra, mely még akkor a földképeken mint határookra nem osztott, erdőkkel benőtt kietlen jelent meg, lakhelye meg nem számlált tömegű népeknek: a folyamok mentében mindenütt védvárak épültek, egymással hadtani láncolatban állók: *Győr, Ó-Szőny, Buda, Zágráb, Eszék* mellett most is találni még omladékmaradványokat népes városokból, miknek csak neveik maradtak fenn. A földműves ekéje gyakran vet föl tört urnadarabokat s régi penészes pénzeket a *propraetorok* palotáinak helyén. Az újabb időkben Óbuda határán egy egész régi római várost (*Aquincumot*) hoztak napfényre tudós régészeink, egy egész amphiteatrummal és meleg fürdővel.

A civilizált Róma zsarnoka volt a népnek, de jótévője a földnek, melyet elfoglalt; a kiirtott erdők, a kiszárasztott mocsarak helyén szőlőhegyek, kalásstermő földek foglaltak helyet, a tájak képe átmelegült, szelídebb képet öltött, s az erdőlakó vadnépek: a dákok, marahánok, quádok nyomokként szorultak feljebb-feljebb messze kéklő hegyeik közé, honnét mikor alkalom akadt, pusztítva törtek alá a szent berkeik helyét elfoglalt falvakra, kiirtva a megtelepült idegen fajt s idegen növényzetet.

Míg a római légiók a bennszülöttek dacával küzdöttek, jött a világváltoztató hullámcsapás az ismeretlen földrészekből, nem vízözön többé, hanem vérözön alakban – népvándorlás.

Egyik nép nyomta a másikat előre.

A számlálhatatlan Sienpi nép kiszorította Ázsiából a vele nem rokon scytha-fajt; ezek két részre oszoltak, egyik tömeg letelepült a Kaspi-tenger mellett, ezeket nevezték „*fehér hunoknak*”, fővárosuk *Gorgó*, később *Karism* sokáig egyike volt kelet legfényesebb uralkodó helyeinek.¹⁰

---

¹⁰ Jellemző azon szokásuk a fehér hunoknak, mit Gibbon mond róluk Procopius után: hogy jó barátok és harctársak kötelezték magukat azzal ki előbb meghal, elevenen egy sírba temetkezni.

A másik tömeg volt a „*fekete hunoké*”, kik felynomultak Balambér alatt északnyugat hideg tartományaiba, a Volga környékébe, melyet még a tizenharmadik században is *Hungaria magna*-nak neveztek¹¹, s maradványaik csak a későbbi századokban tértek vissza Chinával szomszédos eredeti hazájukba.

Ez új hazában is találtak ellenségre. Ezek voltak az *alánok*, hatalmas, vitéz, hozzájuk méltó ellenség.

Évekig el volt a két külön faj a Tanais két partján egymás mellett, anélkül, hogy egymásról tudtak volna, midőn egyszer szittya vadászok a mocsaras őserdőkben egy bölényt hajtottak meg; a kergetett vadállat a Tanaisba ugrott, üldözőik utána, s szilaj bátorsággal úsztak keresztül paripáikkal a széles folyamon, s midőn a túlparton a bölényt elejték, „hajrá!” kiáltásaikra egy idegen csapat jött elő az erdőkből, a magas, szőke, kék szemű alánok. A két idegen faj megdöbbenve bámult egymásra, s ahonnan jött, oda ismét visszavonult. Másnap azonban a vadászok helyett hadseregek jelentek meg a partokon, s a csataordítás pokoli harmóniájával összecsapott a két egymásra méltó ellenség, a véres ütközetben az alánok legyőzettek, királyuk elesett, s a győzelmes hunok rokonaikká fogadták a vitéz ellenséget. Tán a kék szem s a szőke haj a magyar faj szülőttei közt máig is e testvérül fogadott nép emléke. E győzelem által még egy karral szaporodva, ráütöttek a hunok a *keleti góthokra*, azokat elhatározó ütközetben megverték; a legyőzött nép elhagyta római provinciákkal határos hazáját, s a Duna partjáiig nyomulva, előbb könyörgéssel, később fegyverrel nyitott magának utat a római birodalom határaiba; s míg maga a hunok fegyvere elől futott, a keleti római birodalom hadseregét egyetlen csatában Adrinápolynál semmivé tette. Maga Valens császár is ott veszett, egy rágyújtott kunyhóban megégve.

A kiűzött nyugati góthok után elfoglalták a győzelmes hunok az új hazát; de a sors végzete nem az volt felőlük, hogy ennek maradjanak lakói; el kellett foglalniuk a világot: hogy azután elveszítsék ezt a kis hazát is.

Nimródtól Attiláig

Hagyományaink egész Nimródig viszik fel a magyarok eredetét, a vadászok őséig, akinek két fia volt, Hunyor és Magyar, akik vadászás közben a Maeotis tó partján mulatozó tündérekre bukkantak (Dule alán király leányaira), azokat elragadták, nőül vették. Ezeknek az ivadékaiból szaporodott el a hun-magyar nemzet, mely aztán századok múlva olyan hatalmas lett, hogy régi hazájában el nem fér-

---

¹¹ Egyike az akkori utazóknak, Rubruquis szerzetes azt állítja: hogy a közös eredetű nép ott mind általánosan magyarul beszélt. L. Gibbon R. B. T. és Histoire de Voyage Tom. VII. p. 269.

ve, hét vezér alatt új hazát foglalni indult. E hét vezér neve: Keve, Béla, Kadocsa, Etele, Réva, Buda és Kádár. Sok népet meghódítva eljutottak a Tisza vidékéig, míg a római hadseregekkel találkoznak, Macrinus és Detricus vezérek alatt. A háromszor megújított ütközetben a római hadsereg megsemmisített, maguk a vezérek is elesetek, de elhullottak a hunok vezérei közül is öten, akik közül a fővezért, Kevét nagy hun szertartással temették el, s azt a helyet elnevezték Keveházának. E drágán vett győzelem után csak két vezérük maradt a hunoknak, Etele és Buda. Népünk az elsőnek a diák krónika adta nevét fogadja el inkább: „Attila”.

Még Attilánál korábban is említ fel a krónika egy hatalmas hun fejedelmet, Balambért, aki a negyedik században a Volgától az Al-Dunáig minden népet uralma alá hódított, de ennek a hőstettei már a mesevilágba enyésznek.

Attila

Amióta Róma isteneknek kezdte nevezni császárait, mind isteneinek, mind császárajainak nagyon aláhanyatlott a hatalma.

A bálványok oltárait lerontani eljött az „*Isten fia*”.

És a császárok trónjait ledönteni eljött az „*Isten ostora*”...

...Egykor szittyá pásztorok a fűben *egy kardot* találtak, melynek lapjai ismeretlen csodás jelekkel voltak beírva. A hun mágusok, a *táltosok* azt mondták e kardról: hogy ezt maga a *hadisten* Hadur veté alá az égből, s azóta e kardot imádták a hunok, az oltár tetejébe állítva, ősiszten gyanánt.¹²

Lehetne-e rövidebben és találébban jellemezni e népet, mint az által: *hogy ősisztenét egy kivont kard jelképében imádtá?*

Legelső királyuk, *Rugila*, majd szövetségese, majd adófizettetője volt a római birodalomnak. *Theodosius* császár háromszázötven font arany sarcot fizetett neki évenként, amiért ő magát római vezérnek engedte neveztetni, s a Rugila halta után a királyi hatalmat öröklő két unokaöcs, *Attila* és *Buda* ez adót *hét száz font* aranyra emelte.

A római császár aláírta a sok pénzzel s még több gyalázzal vásárolt békekötést, melynek tartósságáról azonban levette a sors kezét, amidőn Attilát hagyta születni.

---

¹² Ammianus Marcellinus „gladius barbarico ritu humi figitur nudus eum que ut Martem – – verecundius colunt”.

Ősei mind vezérek és hősök voltak, ő maga mindnyájuk közt legnagyobb, mintha valamennyi szellemét egymaga örökölte volna.

Izmos, ideges természetén erős, emelkedett fő uralgott, melyben korona nélkül is meg lehetne ismerni a királyt. Villogó szemei előtt a legbátrabb is leütötte tekintetét, sötét arcát ritka szakáll környezé.

E leírás különben gyanús, mert nem egykorú történetíróktól ered, s mint tudjuk, az akkori írástudóknak nem sok okuk lehetett Attila alakját eszményíteni.

Ez emberi meteor kezébe ragadta a hadisten kardját, mit népe addig az oltárra tűzve imádott, s tettei bebizonyították, hogy a kéz, mely azt onnan levette, méltó rá: hogy Hadur kardját viselje.¹³

A hun nép már ekkor oly hatalmassá nőtt, hogy ha karjait kiterjeszté, egyik kezével a Duna, másikkal a Tanais partjáig ért, s csak akarnia kellett: hogy a közbenső elgyengült római birodalmat acélkarjai egy ölelésével agyonnyomja.

A legelső vér, mi Hadur kardja után omlott, rokonvér volt, azon hunok vére, kik a békét hirdették, eretnek tant azon nép közt, melynek vallása harc, istene Hadur, annak jelképe egy kard volt. Meg kelle halniuk, köztük Attila testvérének, Budának.¹⁴

E vért nem uralkodásvágy, nem kegyetlenség ontá, hanem azon hideg elv, melyet a világszellem megérlelt, s melynek világharcra volt szüksége: hogy a világot újjáalakítsa.

Kellett jönni egy Attilának, ki a Caesarok természetelleni uralmát ízekre törje, s midőn munkáját, melyre hivatva volt, befejezte, nyom nélkül elenyésszék maga is, fejlődni hagyva a szabaddá lett népek jövődjét.

Ez első vér után szakadatlanul folyt a harc; elsőbb megindult északnak, nyugatnak, Thuringa és Burgund s az Óceán szigetei és ami közbeesett, mind meghódolt a hun király fegyverének, a skandinávok és geougok aláveték magukat, a két legnagyobb király, a góthoké és gepidáké volt minisztere, a többi apró királyok

---

¹³ E kard volt az, melyre az avarok esküdni szoktak, s melyet a magyarok is sokáig ereklyélül őriztek, míg Salamon király anyja Ottónak el nem ajándékozá. Dugonics. Bél. Oláh.

¹⁴ Attila korából e tény mint vad kegyetlenséget említi fel a história, míg a tizen-nyolcadik század végén a girondistákat meggyilkoltató jacobinusok mentő, sőt dicsőítő szavakra találhatnak előtte.

Attila és Buda történetét örökíté meg Arany János a tárgyhoz méltó nagyszerű hőskölteményeiben.

A német irodalom egyik legrégebbi remekműve is Attila harcait örökíti meg: a „Nibelungenlied”, melyben Attila „König Etzel” név alatt szerepel. Lefordította e hőskölteményt magyarra Szász Károly.

voltak testőrei és fegyvernökei, kik zászlói alatt szolgáltak, kik egy intésére hétszázézer fegyverest tudtak csatarendbe állítani.

Azután fordult a hadisten kardja délnek és keletnek, a római birodalomnak.

A legcsekélyebb ok, egy kis vásári összeveszés indította meg a hunok harcát a byzanci birodalom ellen. A keleti ország roppant seregei három ütközetben tönk-reverettek a hun fegyverek által, Attila három lépéssel átlépte a roppant birodalmat, minden lépésének lábnyoma egy-egy győzelmi csatatér volt.

Theodosius Byzanc erős falai mögé vonta magát, de mintha ég, föld pártjára esküdt volna az ellenállhatatlan hódítónak, egy irtózatos földrengés ledönté a megvívhatatlan bástyákat, s a keleti császár kénytelen volt a barbár fejedelem kegyelméért könyörögni, tizenöt napi járőföldet engedve neki birodalmából, s az évi adót kétezerszáz fontra emelve.

Ez időben egy eunuch, *Chrysapius* uralkodott a császáron és annak birodalmán; ez egy eunuchhoz méltó fegyverrel készült Attilát legyőzni: az orgyilkos törével; a szándékot maga a császár is helyeslé.

Edekon, Attila követe Byzancban, szólíttatott fel e tett kivitelére, s ez elég ravasz volt abba beleegyezni s az ajánlott erszényt elfogadni és Attilát tudósítani az egészről.

Nemsokára követeket küldött a császár Attilához.

Az ellene forralt szándékról értesült hun fejedelem akkori fővárosában, hihetőleg *Jászberényben*¹⁵ fogadta a semmit nem sejtő követeket.

A fejedelmi főváros akkori nagyjából épült házai szimmetriai csinnal voltak elrendezve, maga Attila palotája is egészen fából épült csinos tornyocskákkal egy domb tetején és sajátos célirányos elrendezéssel. A mindenféle épületfák színeik szerint voltak kellemes tarkaságban egymás mellé alkalmazva, a szobrok vörös fenyő, a falak fehér gyertyánfa, a talapzat barna diófából és a falak kirakva tarka eres gyökérfából. Az ajtók sárga fájába csaták és áldozatok képei voltak vésve. Az egész épület simított négyszögű szobrokból vert sáncölöpökkel volt bekerítve.

A byzanci követek maguk sem titkolhatták el meglepetésüket a hun építészet sajátosságai felett: a magas, gömbölyű, vagy kígyósan csavart oszlopok, az idomzatos összeállítás s a saját ízlésű faragványok, a chinai és hindu építészet ízetlen halmazottsága nélkül, bizonyítani látszának, hogy tudna e szép művész is lenni, ha ráadná magát.

A hunok feleségei fogadták először a követeket, kik eltérőleg a keleti féltékenység zárkózó elvétől, nyílt vendégszeretettel fogadták férjeik helyett az idegen vendé-

---

¹⁵ Dugonics szerint Szegeden.

get, jellemző nemzeti szokásból egy meg nem szégyenítő *szűzies öleléssel*. E szokás még mai napig is fennmaradt a magyar ős jellemben, a bensőjében tiszta, őszinte hű lélek nem találja magát megbecstelenítve egy a jó szív üdvözlétéül nyújtott csók, ölelés által, s a féltés nem talál tárgyat a tisztelet vagy ártatlan tréfa e jeleiben.

Attila neje, *Cerka*¹⁶, nőudvarától környezve fogadta el a vendéget, a hun nők arany hímzéssel voltak elfoglalva, bogláros kardkötőket készítettek férjeik számára; a hun vitézek öltözete, lovaik csótárjai ragyogtak a gyöngyös és drágaköves hímzetektől, mikkel gyöngéd női kezek ékesíték a győzelmeseket. Ahogy az a szokás a viseletben a magyar népnél mind a mai napig fennmaradt: a cifra szűrők, bundák, a kalotaszegi varrottások mind a másfélezer év előtti nemzeti divat maradványai.

Csak Attilán nem ragyogott semmi. Egyszerű volt ruhája, viselete, mint őseié, kik a pusztában vándoroltak.

Fegyverzetén semmi arany, lova szerszáma egyszínű, trónja egyszerű székfából, semmivel nem ékesítve.

Hidegen, szigorúan fogadta a követeket, de egy szóval sem hányta szemükre az alacsony tervet élte ellen. Azon szökevényekre, kiket Theodosius eltagadott, azt mondta: hogy ő csak *szégyell, de nem fél saját szolgálóival küzdeni*.

Estére meghívta a követeket lakomára.

Fehérbe öltözött nők sorai vonultak a király előtt a lakoma termékig, kik fehér fátyolból, mit kezeikkel fölemeltek, tartottak mennyezetet a nemzeti dalokat éneklő szűzek kara felett.

Palotája előtt kedvencének, *Onegisius*-nak neje üdvözlé hölgyeivel együtt, nemzeti szokásból hússal és borral kínálva a királyt, mit az fenn ülve lován, egy ezüst asztalon nyújtatva fel magának, megízlelt, a nőt üdvözlé s továbbment.

Akik beléptek a terembe, mindnyájan egy kelyhet köszöntének a hun királyra, s azzal helyet foglaltak asztalaik mellett.

A fehér vászonnal terített asztalok csillogtak az arany és ezüst edények és kupák-tól, csak Attila ivott fakupából, és evett négyszegű fatányérról, s az asztalra felhordott étkekből nem ízlelt mást, mint húst.

A vendégség közepette serleget töltetett magának a hun király, s azt egyik jelenlevő vendégére, *Berich* fejedelemre köszönté, s utána felköszönté egyenként vendégei kedvesebbjeit, mit a jelenlevők mind hangos éljenzéssel s összeütött serleggel fogadtak; mint azt most is ezernégyszáz évvel később szokták tenni a magyarok, ha vendégükkel vigadnak.

---

¹⁶ Vagy *Réka*.

Vendégség után *két ifjú szittyá énekes* jött Attila asztala mellé, s énekelt hőskölteményeket győzelmekről, vitézekről, régi ősokról és új hazáról. Némán hallgatta mindenki. Láng gyúlt ki az ifjak arcán az ősök nagy tetteire, és az ősz, vén emberek, kik önhíruket hallák dicsőíteni, öröm és bú könnyeit hullatták, az örömét a múltak emléken s a bánatét: hogy a jövőt nem oszthatják, s kezijaik idegeit pengelve kísérik a lant húrjainak zenéjét. Vaj ha az ősi költeményekből egyet feljegyeztek volna az utókor számára. Ez az adat bizonyítja, hogy a költészet és a zene már az ő hunoknál is otthonos volt.

Ezek után idegen szemfényvesztők jöttek a társaságot mulattatni. Idomtalan alakúak, esztelen csacsogásuk, csodálatos mozgásaik s eltorzított öltözetük kacagásra gerjeszté a hunokat; ha önnemzetbeliük tette volna magát ily csúffá, tán megkövezték volna, mert költő és művész vált a szittyafajból, de a bukfenchényást s kötélén táncolást másnak engedte.

A kacaj és torzordítás közepette csak Attila arca maradt nyugodt és szigorú, egy vonás el nem húzódott rajta, csak akkor látszott enyhülni egy pillanatra érchideg komolysága, midőn legkisebbik fia, Csaba bejött. Azt megölelgeté atyai gyöngédsége mosolyával, megveregette piros, teljes gyermekarcát; a jólok azt mondák: hogy ez fogja az ő birodalmát fenntartani...

...Ha láthatná most jóslata beteljesülését, ha láthatná a maroknyi székely népet, mely a nagy hun birodalomból Csabával együtt megmaradt!...

Másnap elbocsátá Attila a császár követeit, megajándékozva arannyal, ezüsttel és nemes paripákkal, s nem említve előttük császáruk hűtlenségét.

A vendégszeretet tisztelni tanítá még az ellenséget, még a hűtlent is.¹⁷

De nyomban követték őket Attila követei: *Eslav* és *Orest*, kik nyíltan, őszintén léptek a császár elé, szemére hányva az orgyilkolási tervet, elmondva neki: hogy Arcadius fia méltatlanná tette magát őseire e merénylet által, melyért őt Attila megveti és neki megbocsát. S lábaihoz veték az erszényt, mellyel Edekont akarta megvesztegetni.

Theodosius nem élte túl dicstelen élte e legmegalázóbb pillanatát, a vadászaton lova leveté és meghalt. Holtá után nővére, *Pulcheria* az eunuchot, ki Attilát meggyilkolni tervelé, megölette, s annak roppant gazdagságát a fizetendő adóra fordítá...

---

¹⁷ Ez egész leírás a római követek egyikének. Priscusnak mint szemtanúnak hagyományához híven van előadva.

A catalauni tér

A sors nem számít emberi ésszel. Míg kelet új császára, Marcián féltette birodalmát a hun fegyverek lávarohamától, addig egy véletlen nyugatnak fordítá azt.

A frank fejedelem *Klodvig* halála után fiai összekaptak a trónon, s míg az egyik Rómát hívta segítségül, addig a másik Attilához folyamodott.

Két irtózatosságsereg sietett egyszerre nyugat felé, mintha Európa minden népei ott adtak volna egymásnak véres találkozót, egyik a hun, másik a római. Amanak a keleti, ennek a *nyugoti góthok* voltak szövetségesei, és ami nép az Északi-tengertől a Közép-tengerig lakott, mind sietett a különböző zászlók alá, céltalan, okatlan harcvágytól üzetve.

A *catalauni téren* találkozott a két ellenséges hadsereg, a legnagyobb, minőt valaha a föld hordozott; egyenlő erős, vitéz mind a kettő.

A római sereget *Aetius*, a góthokét *Thorismund* és *Theodorich* vezérlék; a hun sereget *Attila*.

Csata előtt előhívata a *táltosokat*, s azok azt jövendölék neki: hogy *az ellenséges vezér el fog esni, de azért ő sem lesz győztes*. Ekkor kiállt seregei elé, s ősi szokásként *lelkésítő beszédet* tartott hozzájuk. Szavai egy király, egy hős szavai voltak, kinek tettei nem hazudtolták meg azt, amit beszélt. Úgy szólott bajnokai előtt a csatáról, mint egy örömnappélyről; „*az ütközet gyönyöre*”, mint ő azokat lefesté, megdöbbsentik a historiabúvárt, tanúbizonyosságot téve róla: hogy élt egykor egy nép, kinek gyönyör volt a csatatéri halál.

„*Én magam hajítom el a legelső kopját!*” – monda a hun király, s a jövő pillanatban a nyilak fellegei repültek egyik táborról a másikra, s az általános csataordításban összezsugorított a két roppant tábor, szemtől szemben dárdaival, karddal és buzogánnyal rontva ellenére.

A tábor közepére állított hunok buzogányai iszonyú rohammal törték keresztül a római hadsereg közepét, s akkor egész erővel az elszakasztott szárnyak fordulva, elkezdék üzni a góthokat, miközben saját balszárnyukkal való összeköttetésük megszakított.

Az ellenséges fővezér *Theodorich* e rohamban elesett, a táltosok jövendölésének első része beteljesült; ekkor előrohant a halmokról fia, *Thorismund*, a hunok fedetlenül maradt oldalát támadva meg, s beteljesült a jóslat másik fele. A győzelem kicsikartotta *Attila* kezéből.

Késő estig tartott az ütközet, felbomlott minden rend, minden összeköttetés mind a két sereg egyes dandárai közt; összekeveredve, csapat csapat ellen küzdött, s midőn az éj elválasztá a küzdőket egymástól, *százhatvankétezer halott* feküdt a csatatéren, anélkül, hogy a győzelem jobbra vagy balra hajolt volna.

Mind a két fél visszavonult táborhelyére, vertnek érezve magát; Thorismund és Aetius a csata zavarában a hun sereg közé keveredtek, a góth királyfi lováról leveretett, s csak kísérőinek önfeláldozása menté meg apja sorsától.

Az éjt mind a két tábor sáncai közt tölté. A rómaiak pajzsokkal, a hunok szekerekkel vették magukat körül, mindketten az ellenfélt várva támadásra.

Attila nyergekből egy máglyát rakatott, azon férfias elhatározással, hogy ha legyőzetik, magát azon égesse meg.

A góth históriaíró a barlangjába zárt oroszlánhoz hasonlítja őt e pillanatban.

De az ellentábor sem volt kevesebb zavarban, mint a hunoké, s míg Attila naponként várta tőlük a megtámadást, egy reggelen meglepte a holt hallgatás, mely a catalauni téreken az eltávozott lármás ellentábor helyét elfoglalá.

De ő sem üldözé az eltávozottakat, még néhány napot töltött tábora szekérsáncai közt, ellenére várva, akkor visszafordult, átkelt a Rajnán s visszatért Magyarhonba. Mindkét fél otthagya halottait s a ki nem vívott győzelmet a catalauni síkon.

A Detre-monda

Hagyományaink följegyzői egy kiváló hős alakot örökítenek meg Attila viselt dolgai között, aki majd vele szemben, majd mellette harcol, ez a szász Detre. Némely írók azonosítják a cesomauri ütközetben a római és góth sereget vezérlő Detricussal, aki e megsemmisítő harcban nem esett el, csak egy hun nyilat kapott a homlokába; de azt a kezével eltörte, s a benmaradt nyílhegygel elmenekült: ezért a hunok „halhatatlan Detrének” nevezték. Később meghódolt Attilának, s legbensőbb tanácsadója lett a hun királynak, ki annyira megkedvelé, hogy egy unokahúgát adta hozzá feleségül. A ravasz és bosszúálló Detre azonban, ki később Attila harcaiban részt vett, sőt azokat ösztönzéseivel előidézni segített, a hun király holta után fondorkodásaival összeveszíté Attila fiait, aminek a siralmas következése lett a királyfiaknak egymás elleni harca, a hun nemzet megsemmisülése.

A legszebb halál

Róma falai közt élt egy fejedelmi nő, kiről azt jósták az augurok, hogy szerelme miatt egykor a birodalom alapjaiban fog megrendülni.

E nő neve *Honorio* volt.

Jóslatok azáltal szoktak leggyakrabban teljesülni, hogy a babonás hit maga készíti elő számukra az utat, azáltal, hogy következményeiket el akarja hátrítani.

A császárléány egy kolostor szűk körébe záratott el, ott őriztetett gondoskodó szent szűzek által, imádsággal, énekléssel töltve az időt.

Az imádság, az éneklés elűzi az ördögöket, de nem űzi el a szerelmet, mely megjelenik a szívben hivatlanul, óvhatlanul. Honoria érezni kezdé azt a sejtő, vágó érzést, melyre nézve a kolostor fala szűk és hideg. Nem titkolá, hogy szeretne kimenni a világba.

Ekkor tudtára adták, hogy e kolostor börtön és börtönöre Róma, és Rómával nem bír senki.

Így töltött évet év után a császárléány epedésben, hervadásban; várva, hogy lesz-e valaki börtönőrnél hatalmasabb, aki őt megszabadítja?

Egyszer, mint a földindulás, futott végig a világban az országokat reszkettető hír: hogy jött egy hatalmas nagy király, ki előtt hullanak a koronák, mint meteorok, kinek egy intésére országok enyésznek el, kinek nevére sápadtság futja el a legbátrabb legionarius arcát... E név „Attila”.

A császárléány róla álmodott.

A hír napról napra új dolgokat beszélt a gyászban ünnepelt hősről, még a földrengés és az üstökös csillagok is őt látszottak hirdetni. Sírtak a nők, reszkettek a férfiak tettei hírére, csak egy kezde iránta szerelmet érezni: Honoria, a császárléány.

Az ideálját némán alkotó női szívet elbűvölve ragadta magához a nagyságában irtózatos férfi képe, egyszer alkalmat lelve rá, Honoria jegygyűrűt küldte a hun királynak, ki tőle száz meg száz mérföldre távol a Tisza partján tanyázott egyszerű palotájában.

A hideg, szigorú férfit meglepte a szerelmi ajánlat. Felhívás volt a harcra, megálázni a büszke Rómát egy szenvedni kényszerített nőért, s a kivívott dicsőség felett szerelmet nyerni jutalmul.

A nép egy szavára lóra szállt, náluk a harc istentisztelet volt, akárhol, akárkivel, csak alkalom lett légyen oly halálra, mely érdemeket adjon egy másik életre.

Itália narancsligeteit egy parancsszóra eltapodták a szittyia lovasok patkói, az Alpeseken hadseregek törtek keresztül, és sokáig *nem termett fű azon a helyen, hol Attila seregei megjelentek.*

Az erős Aquileja falai állították meg a hódítók rohamát, az iszonyú násznép három hónapig ostromolta a várost a völegény nevében, s Attila már félbe akarta hagyni a sikertelen ostromot, midőn a városból elköltöző *gólyák*, mik fiaikat elhordák a tetőkről, megjósolták neki, hogy az a város veszni fog. És a következő

nemzedék már romjait sem találta a városnak, melyet Honoria kérői elpusztítottak.

Tizenegy város osztozott e sorsban. Pustult, ami ellenállt, de ami meghódolt, érzé kegyelmét.

Attila tisztelé a művészetet, s hogy maga is műértő volt, mutatja az az eset, mit az olasz krónikák említenek róla: miszerint a milánói császári palotában egy képet látva meg, melyen scytha fejedelmek borulnak a római császár lábaihoz, azt nem semmisített meg, hanem egy másikat festetett melléje, hol római császárok aranyat töltenek adóul a szittya király lábához; s hogy jó ízlése volt a költői művek iránt is, kiviláglik abból is, hogy *Marullus* poétát, ki hozzá igen rossz verseket írt, máglyán akarta megégettetni, hanem azután beérte vele, hogy verseit, mikben Attilát Istennek nevezé, gyútatá meg helyette. E nagylelkűség óta a Marullusok nagyon elszaporodtak.

A keresztyén írók egy legendát említenek föl Attila e hadjáratáról, melyet költői szépségéért mi is ide jegyzünk.

Egy éjjel, midőn Attila Róma ellen nyomulva sátorában álmatlanul virrasztott, hirtelen sajátságos csillagsugáros fény ömlött el körülé, s a magasból két fényes alak szállt le hozzá, fejük körül fénykarikával két apostol: *Péter* és *Pál*.

– Mi az Isten követői vagyunk – mondának a királynak.

– Én is az vagyok – felele az merészen.

– Mi a népeket boldogítani küldeténk.

– Én pedig őket megbüntetni.

– Visszahivatal általunk, ahonnan küldve vagy – mondának neki az apostolok, s azon pillanatban eltűntek szemei elől, a mennyei világosság elmúlt, csak a lobogó mécs vetett halvány fényt a sátorban.

E jelenet *Raphael* ecsete által örökítve, oltárképül van felállítva a Szent Péter templomában.

Attila rögtön hivatá táltosait, s jövendőt olvastatott magának általuk a szent tűzből.

Ezek azt felelték neki, hogy *Alarich sem élte túl a szent város elfoglalását*. Egy másik legendát is jegyzett fel a krónika: midőn Attila Róma határát át akarta lépni, hirtelen leszállt eléje a légből három sorsmentő (alirumma), akik fenyegető szóval kiáltának reá: „vissza, Attila!” Ez is művészi alkotás tárgyául szolgált.

Másnap követség jött hozzá Rómából, a város legtekintélyesebb férfiai, élükön a pápa, *Leo*, jöttek kegyelmet könyörgeni a megalázott szent város falainak.

A világ királynéja, a nemzetek anyja, a föld koronája: Róma feküdt önként porba borulva a hun király lábainál, s Attila, kinek intésére patakonként folyt a vér, nem

nézhetette a megalázott *könnyeit*, fölemelte az elesettet; szemeinek tekintete, melyet haragjában nem volt ember, nem volt király, aki kiállhatott volna, visszaadta az elaggott Rómának az életet. Visszafordult seregével, a távol világváros falai közül oly sejtelmesen zengett utána az Istent dicsőítő „hocsanna”. Az „*Isten ostora*” érzé, hogy vissza kell térnie urához.

A kért menyasszony álomképe sokáig üldözte a királyt, sem a csata, sem az áldomások zaja nem bírta azt elfeledtetni. A szerelem sebét csak a szerelem gyógyíthatja be.

Egy napon meglátta *Ildikót*, a frank királyleányt.¹⁸

Attila nőül vette őt.

A menyegző napján összegyűltek palotájában népe fejedelmei és a szolgakirályok mind, késő éjig tartott az áldomás, fogyott a bor, nőtt az öröm; a bajnokok *kézíveik húrját pengetve* daloltak borról és vérről, örült mindenki, midőn a király is víg volt, tán először életében, a halál angyala emberi alakban, ki soha sem tudott örülni, ki mindig komoly, szomorú volt, mintha mindig azon százezreket látná maga előtt, kiket megölt és akiket meg kell még ölnie; ma víg volt életében először és utolszor.

Éjfél után visszavonult palotája belsejébe. Az álom lezárta szemeit, feje szép kedvese keblén nyugodott, a nehéz korona leesett róla; a vigadók éneke olykor keresztülhallott hozzá.

És álmodott. Egész élete végigfutott szemei előtt –, látta csatáit – a futó ellenséget, repülő nyilak fellegeit –, látta a királyokat trónja zsámolyánál –, látta a városokat elenyészni a föld színéről, korona alakú hullócsillagok futottak alá az égről. Az ég távolában egy csillag ragyogott felé. Minden győzelme után fényesebben szokott ragyogni. A csillag közelebb jött hozzá. Sugára rásütött homlokára, valami túlvilági melegséggel, szép Ildikó csókja volt e melegség. A király mindig közelebb látá a csillagot, s ha visszatekinte, oly alant maradt tőle a föld. Kinn a táltosok csillagimádó éneke rezgett az elnémult éjszakában. Egy pillanatban sikoltva ugrott fel kerevetéről Ildikó és száz mérföldnyire onnan a *byzanci császár*. *Ez álmában látta Attila kezívét kettétörni*, amaz Attila vérét érzé végigfolyni keblén. A hun király, az Isten ostora, visszatért ahhoz, aki küldé.

Midőn vezérei eljöttek őt felköltetni, már akkor ő őseinél vala, a napsugáros mezőkben, egy csillaggal közelebb ősi istenéhez, a naphoz.

Diadalról álmodva, szerelmet élvezve, s mégis elvérezve halt meg.

Holttestét *hármás koporsóba* tették; ki soha nem viselt magán aranyat, holta után arany-, ezüst- és vaskoporsóba záratott. Most ott nyugszik valahol a Tisza med-

---

¹⁸ Mások szerint Mikoltot, a braktán királyleányt.

rében. Sírásóit, kik eltemették, visszatértükben a hunok legyilkolták, hogy soha meg ne tudhassa senki a helyet, ahol Attila nyugszik.

Ha a fő meghalt, a test utánavész. A népek, kiket Attila egy korona alatt egyesíte, holta után feloszlottak alkatrészeikre.

A három királyfi egymás ellen támadt és a szövetséges népek öellenük, a *Netád* (tán Hernád?) folyó mellett zavart csata támadt, tízen harcoltak három ellen és ez a három is egymás ellen. Hun harcolt a hunnal, amit szittya nyíl el nem pusztíta testvéreiből, megölte a góth kard, a gepida hellebard, a sarmata kopja a nagy hun birodalom egy nap alatt összeomlott.

Ellák, Attila legnagyobb fia, a harcban elesett, *Dengezics* fejét tizenhat év múlva a Hyppodromban mutogatták. *Csaba* a megmaradt töredékkal bevonult Erdély hegyei közé, ott megtelepült, s a maroknyi székely nép mindaz, mi a hun népből és a hun dicsőségből a késő századok számára megmaradt; nem örökölte ősei nevét, de örökölte harci nagyságát, tiszta erkölceit és szerencsétlenségét.

S hol egykor a nagy hun nemzet lakott, nem maradt más emlék, mint egy-egy nagy *halom* a síkon, mi ott tán a csatában elesettek összehordott testeiből támadt, melyet máig is „*hunhalomnak*” neveznek.

Minden fűszál, mit most rajta lenget a szél, egykor harcos vitéz volt e téren, kiknek számára kicsiny volt az egész föld... Milyen kis helyen megférnek most együtt... Egykor a harcok tárogatója beszélt hozzájuk, most a pásztor tilinkója szól le róluk; körül a rónán nyugodtan legelésznek a nyájak.¹⁹ Ennyit jegyez föl a hagyomány a XIII-ik században élt Kézay Simon nyomán. (*A hadak útja. E cím alatt írtam meg azt a népregét, mely századokon át fenntartotta magát a magyar néphagyományok között. Azt hitték, hogy Csaba vezér még vissza fog térni az őshazából, az itt maradt népét megvédeni. Valahányszor nagy veszedelem fenyegeté a kis székely nemzetet, mindig a Csaba vezér jöttét várták, azt tarták felőle, hogy az éjjeli égen keresztülvonuló tejút az ő harcosai paripáinak a patkónyomaiból támadt, s azért a tejutat ma is „hadak útjának” nevezik.*)

---

¹⁹ E halmok symmetricus rendszere a régiségbúvárok véleménye szerint más eredetet gyanítat. Némelyek őrhalmoknak tartják, mikről telegrafszerű jeleket váltottak. E célra azonban az alföldi pásztorok sokkal egyszerűbb módszert használnak a cserém mellett leütött ágasban, melyre felkapaszkodva szoktak szétkémlenni az eltévedt marhák után. Mások oltárhalmoknak vélik.

Új rokonok

Attila palotája a Tisza mellett sok ideig pusztán maradt; az elbúsult nép szerte ment a világba; a sírokat a források mellett benőtte a vadbokor; Hunnivár téerein őzek legeltek; midőn egy napon, mintha híva lettek volna átvenni az elpusztult örökséget, távol napkeletről megjelentek az avarok: szép, természetes barna képű hadfiak, csillogó fekete hajfürtjeik hosszú tekercesbe szalagok közé fonva verték vállaikat; a kard úgy illett kezükbe, a lovat úgy tudták ülni, mint elődeik, kik hajdan itt tanyáztak.

S újra hangzott az ismert harckialtás a hegyektől a tengerig; az elhagyott oltáron újra kigyulladt a szent tűz; hangzott a „*hegedősők*” éneke a fákkal benőtt sírokon, s a hun betűkkel beírt rovásokat, mik Attila tetteit hirdetve a palota faoszlopaira voltak vésvé, folytatták az avar írástudók, utána róva saját betűikben a *Chaganok* viselt dolgait, mely betűket még azután sokáig használtak az itt maradt székelyek.²⁰

A szittya fegyverek ismét adófizetőkké tevék a byzanci birodalmat, legnagyobb Chagánjuk, *Baján*, diadalban és egyszerűségben hasonmása lett Attilának, mint a lehunytt napnak a hold.

Az újonnan jött szittya nép kilenc *várat* kerített harcos tömegei számára. Némelyik háromnapi járóföld volt kerületben, ezeknek magas faderekakból vert sáncain belül építé falvait az előrevigyázó nép, s ha üldözék, ide vonult vissza, ők hányták fel azon roppant hosszúságú árkokat is, mik Magyar- és Erdélyhonban máig is „*csőszárkoknak*” neveztetnek.

Néhány év előtt a Dunántúl egész nagy sírmezőt fedeztek fel hazai régészeink, melynek sírvermeiben őseink csontmaradványai mellett azoknak fegyvereit, ékszereit, csatjait, zabláit és kengyeleit is feltalálták. Jellemzők azok a nagy karikájú függők, melyek nagy körte alakú lógókkal a férfiak fülkagylójára akasztva viseltettek.

---

²⁰ Lásd: 1. *Toldi Ferenc*: Nemzeti Irodalom Története, I. füzet. 2. *Kállay Ferenc*: A székely nemzetről. *Szamosközi* és *Oláh Miklós* után, kik ily írást szemmel láttak. Ezt *Thuróczy* is említi, kinek idejében még ily vesszőkre írt betűkkel leveleztek a székelyek.

Ily írás látható volt a közelebbi években is a csíkszentmihályi templom oldalán hun betűkkel írva: „urnk mgt tége fogván irnk zr négyszerte száz gy sztendőt. Mátys János Stytán Kovács cseáltk. Mátyás nistr. Grgly mistr cseáltk”.

Érts: „urunk után, múlttól fogva, íránk ezer négyszáz egy esztendőt. Mátyás János stb. csinálták”. E hun ábécé 32 betűből állott. Még a XVI. században az iskolákban is tanították.

Kétszázötven év küzdelmei az ő nevüket is letörülték a földről; a frank császár, *Károly*, akit a história nagy névvel tisztelt meg, kiűzte őket e földről. Üresen maradtak a *gyűrűvárok*, Attila palotájában elnémult a nemzeti ének, s ha hitelt adhatni mohos köveknek, a keresztyén hitre tértek számára hét templomot építtetett Nagy Károly, miknek egyike (Ócsa) máig is fennáll ódon, elfeketült góthikus boltózataival, most a reformátusok temploma; egy másiknak romladék alapján e felírás találtatott:

*Ócsa, Bócsa, Bocska, Kócsa, Madocsa, Kalocsa, Babocsa;
Has septem ecclesias aedificavit Carolus Magnus.*

(Ha a Magnus névmellék nem vezetné félre az értelmet, hajlandók volnánk Róbert Károlyt érteni alatta.)

Magyarvár

A *Kaukaszus* vidékén, a *Kuma* partján áll egy város omladéka, melyet most is „*Madzsar*”-nak neveznek.

Hajdan nagy és hatalmas nemzet lakott itten, kinek fejedelmeit a görög császárok látogatták, erényes, tiszta erkölcsű, egy Istent hívő nép; szép női szereiről, délcég ifjak kardjáról sokat beszélnek az évkönyvirók.

Most e város körül megnőtt a fű, falait nem rontotta le senki, lakóik önként hagyták el azt s más nem jött bele helyettük, azóta senki hozzá sem nyúlt az elhagyott házakhoz, csak az idő rongálta meg a múló építményeket, a kő megfeketült, a rózsaszín cédrusoszlopok, miket a szű nem bánt, ismeretlen írásjegyeket tartogatnak még magukon, a többi fát lerohasztá az idő és a féreg; de az elrendezésben, a külső alakzatban meglátszik az a saját építési rendszer, mely a Priscus által leírt fővárost juttatja eszünkbe.²¹

A környék lakói, kik itt legeltetik lovaikat, sokat tudnak beszélni az itt lakott népről, azt is tudják, hogy azok innen továbbmentek keletnek...

A históriaírók tényeket keresnek, ha okot akarnak találni, azt mondják: hogy a szomszéd *besen्योंk* harcai elől mentek el innen a magyarok.

---

²¹ *Kállay Ferenc*: Turkuli és Klaprott után. Azon házakban máig is találnak kályhadarabokat, oly anyagból, mint itt a kancsók készülnek.

Falk utazásai szerint a királyi palotából máig is fennáll hét ház kőből. Az egyik felírásból az olvasható le, hogy a magyarok elhagyták e helyet fa nemléte miatt.

Miért mentek volna harc elől harc elé? Ismert ellenség elől ismeretlenhez? Ez a nép, mely tíz évvel később a spanyol Pyrenaeokig vitte fegyvereit, mely harcolt az Appeninokon túl, s Konstantinápoly kapuját bevágta bárdjával, miért kerülte volna az összeütközést a szomszéd népeivel?

Miért ne mondhatnók: hogy elhívta a magyarokat régi hazájukból a belső ösztön, mely a vándormadarat ősszel elköltözni készíti? Hogy firól fira szállt közöttük az őshagyomány *Attila országáról*, a gazdag apai örökségről? S a minden költőibb eszmére fogékony nép fölkerelkedett visszafoglalni az ígért Kanahanját, a tejjel-mézszel folyó földet, beékelve magát ellenséges elemek közé, mik közül egy sem testvére...?

A harcosabb faj különvált; mintegy kétszázézer férfi lóra ülve megindult az új hazát felkeresni; a gyávább ivadék, ki a békét jobb szerette, felhúzódtott északnak gulyáival, nyájaival, kénytelen volt azután mindig feljebb-feljebb menni, s most a jeges *Obi* partján, az örök hóval fedett mezőkön, hol a hosszú göncöl-éjeket az ijesztő északfény s a hideg hold világítja, az örömtelen földön, mely csak úzótt vadnak hazája, ahol már bokor sem terem, hol az iramszarvas a hó alatt termő mohot legeli, hol a nap fél évig fel nem jön az égbe; ott él egy nyomorék törpe troglodyth faj, termete erőtlen, csenevész, alig magasabb négy lábánál, feje összelapult, szegletes, széles szája, kicsiny szemei, egész arca a lélek állati butaságának képe, kinek szíve semmi gyönyört, semmi vágyat nem ismer, kinek egyetlen ösztöne a mindennapi éhség, kinek lelkében semmi magasabb érzélem nem lakik, ki semmit nem tud, semmit nem szeret, nem ismeri e nevet: „haza”, még nőjét sem szereti, kínálni szokta azt az idegennek, s mit az emberek legvadabb faja s az állatok nemesebbjei is éreznek, az Isten lételet: ő nem sejti, semmi vallása nincs!... És ez a nép oly nyelvet beszél, melynek szabályai a magyaréval azonosak, melyet a nyelvtudósok a magyar rokonai közé soroznak, s tagjául nevezik azon büszke családnak, ki lánglelke hírével ezredéves éltet vívott ki magának az idegen fajok között, ki még most is egyike az Isten legszebb, legnemesebb népeinek.

Mivé teszi a lélekkülönbség az ugyanazon faj külön részeit?²²

A honfoglalásra megindult magyarok hét vezért választának maguknak, kik közt első volt a hatvannégy éves *Álmos*, kit azért neveztek így, mert anyja, *Emeza* azt álmodá, midőn vele teherben volt: hogy tüzet szült, mely tűz egész országokat lepett el.²³

A többi vezérek nevei voltak: *Lebed, Kund, Und, Tas, Huba* és *Töhötöm*.

²² Ezt a népszakadást írtam le „Mahizeth” című elbeszélésemben.

²³ Ez álmodat művészi festményben örökítette meg Paczka magyar festőművész. A kép a Nemzeti Múzeum képtárában van.

A hét vezér a fejedelmválasztás művét egy serlegbe csorgatott vérevel pecsételé meg. Karjaikat felhasítva, késeikkel, az összeomló nemes vér áldozatával jelképezék egyetértő gondolataikat. E véráldozat esküvés volt a honalkotmány sarkalatos pontjaira, hogy amíg Álmos családja fennáll, fejedelmet mindig abból válasszon a magyar – hogy a szerzendő új hazát egyenlően és igazságosan osszák fel a nemzetségek között – hogy a fejedelem előtt hivatva és hivatalanul szabad tanácskozási joga legyen a vezérek maradékainak – hogy aki e szövetséghez hűtlen lesz, akként omoljon vére, mint a hét vezér vére íme kicsordult. Ez volt az első ünnepélyes tény, mely a magyar népet nemzetté alakította, s ezredévet ért alkotmányának gyökereit a földbe verte.

Elindulásuk előtt törvényeket alkotának. E törvények rövidek és egyszerűek, miket egyszerű, szabadságszerető nép, a maga természeti ős eszével alkotott ezer év előtt. *Birtokfelosztás, közteherviselés, felelős kormány, népképviselő.* Ezek voltak a legelső magyar törvények alaptételei, miket közös pohárba csorgatott vér szentesíté.

Hol vették magukat e korán érett eszmék a keleti despotismus országai közepe?

A testvérnépek

Gyors és ellenállhatatlan volt a honkeresők utazása, meg nem pihenne sehol, jutottak el a *Volga* vizéhez, a férfiak lóháton, a nők tömlő tutajokon keltek át rajta, s végighaladva a *Zuzdáli* ember-lakatalan pusztákon, a *Don* és *Dezna* között először találtak egy népre, mely a határaikon betörőket karddal fogadta. *E nép is magyar volt.*

Évek óta ott lakott már, máig is találunk azon helyeken régi sírokra, mik négyszögű kövekkel vannak lenyomtatva; mikben elhamvadt hősök porával vegyülve bogláros görbe kardokat, sarkantyúkat, arany és ezüst gombokat találni, minőket egykor a magyarok viseltek.

E magyar törzsök volt a kievi *kunok* népe.

Amint a jövevény magyarok határaikra értek a hét vezér alatt, a kunok hét vezére is kiállt ellenük a csatasíkra: *Ed, Edöm, Ete, Bongor, Uzád, Bojta* és *Rétel.*

Különös, hogy e magyar fajok mind *hét* vezér alatt szolgáltak, mintha vallásukhoz tartozott volna e szent szám.

Minden nép, mellyel útjában találkozott Álmos, meghódolt előtte kardhúzás nélkül, csak ezek álltak ki a fegyver terére a hódítók ellen, nem ismerve elleneiket s nem ismertetve általuk.

De amint összerontottak, *csata* helyett *ölelkezéssé vált* a találkozás, az elszakadt testvérek egymásra ismertek, a vérontásnak szánt helyet öröm és áldomás szentelte fel, s a kis sereg egy erős testté olvadva kelt ki a találkozásból. A testvérek hazája *Lebed* magyar vezér után elneveztetett *Lebediának*, az a nagy erdő ott a Don partján viselte a Lebedin nevet.

Ezek adták tudtára az újon érkezetteknek, hogy a keresett hon még odább van, messze innen havasok csúcsai rémlenek a láthatáron, Attila egykori országa még azon is túl van, s a pihenés napjai után a két egygyé forrt nemzetág megindult együtt a havasok felé.

Elől a férfiak délceg lovaikon, középett a nők és gyermekek, négykerekű szekereken, amiket magyar találmánynak lehet nevezni, mert másutt csak a kétkerekű kocsikat ismerték. A „göncöl szekere” elnevezés legrégebb tanúbizonyosága a magyarok által használt négykerekű szekérnek, hátul a nyájak, miknek teje és húsa nyújtja élelmüket, így mentek untalan előre, nem pusztítva, nem égetve, mint a rabló mongol csordák, hanem mint jámbor jövevények, kik az ígéret földjére zárandokolnak, mindenütt szívesen fogadtatva a népektől, kiknek országain keresztülvonultak.

A Lebediában hátramaradt néptöredék még azután három évig legeltette nyájait a megszokott földön, midőn egy túlnyomó népfaj, a besenyők seregei elárasztották környékét; ezek is hét vezérrel jöttek, neveik *Ertem, Csúr, Gyula, Kulpa, Dalmat* és *Kopon*.

A lebediai magyar faj szövetkezve Kabar rokonaival, ismét kiállt földje védelmére, de most a rokonok vadabb ivadéka véres csatába keveredett velük. A magyarok elvesztették azt, s felszedve sátraikat, odábbmentek egy országgal, elfoglalva a *Búg* és *Szereth* közti termékeny földet s nevezve azt *Etelköznek*. Sokan visszatértek az elhagyott Magyarvárhoz, a Kuma partjaira, egy rész a Kaukaz hegyeibe menekült, talán most is ott van.

Különös sajátsága volt a néperkölcznek, mely e fajnál uralgott, hogy földjét soha sem szerette úgy, mint szabadságát, ha ellene elfoglalta honát, otthagya neki, maga ment jobb hazát keresni, a rabszolga kényelmeiért senki sem maradt oly helyen, hol fáját megalázták.

Az ősi vallás

Keresztyén hitalapítóink szent térítő gerjedelmükben oly hő buzgalommal irtának ki minden, a régi pogány hitről tanúságot tehető emléket, hogy jelenleg alig találhatjuk azoknak nyomát másutt, mint idegen írók könyveiben, s saját nyelvink és népszokásaink öntudatlanul megmaradt egy-egy foszlányában.

Ezek is csak arra valók, hogy örök kételyeket, megfejtetlen föladatokat támasszanak elénk, miknek legköltőibb magyarázatát is lerontja a bizonytalanságról való meggyőződés.

Kik és mi nevűek voltak a magyar ősvallás istenei? A zend hit *Adurja* volt-e azon *Hadur*, kinek képében *napot, tüzet* vagy *háborút* imádtak? *Ahriman* volt-e azon gonosz isten, kinek neve máig is az „” szóban rejlik? S az a hideg szél, melyet a székely „*nemeré*”-nek nevez, volt e nálunk a szél-isten?

Kik voltak azon alakok, melyek máig is a csillagok neveit viselik: a *göncöl*, a *nagy kaszás*, a *fiastyúk*? A népmondák aranyváraokról, rézkirályról, a silleányról (villi), lidérctüzről, boszorkánynyomásról nem a pogány mesehit költeményei-e? Mikor az erdélyi pór azt mondja: hogy a „csoda” verje meg!, nem valami régi isten vagy ördög nevét említi-e fel ebben? Mindezek oly kérdések, mikre a felelet meg van halva.

Mi szerepet játszottak pogány elődeink népéletében a hazába vezérlő turul, a fehér szarvas, a pusztában lakozó alirumna jósnők, a varázslók, a garaboncok, rémek, tündérek, törpék; az álomlátások, hősök, a négy elem tisztelete? Mindezeket gazdag adatbőséggel fejtegeti Ipolyi Mythológiája, melynek azonban legalaposabb kútforrása ismét csak a néphagyomány, miután e tárgyról az írott betű nyelve kevés.

Annyit tudunk, hogy őseink források mellett *tűzhalmokon* áldoztak, papjaikat *Gyulák*-nak, jósaikat *Táltosok*-nak nevezték, *áldomásaikon* egy közös serlegbe csorgatták vérüket, mely szerecsendiő-serleg sokáig megvolt a Sándor-család birtokában, a pogány isten képét *bálványnak* nevezték, a tetszhalált „*elrejtőzés*” csodájának hitték; s ezen hasonlatok nyomán tán azonosíthatók a zend-vallás követőivel; s mint azok ragaszkodtak vallási hittel a *fehér színhez* viseleteikben, úgy őseink fehér lóval áldozása s a magyar viseletekben máig is megtartott előszereket a fehér szín iránt tán szinte elfogadható némi vallásrokonság jeléül.

Idegen historikusok emlékeznek nagy *négyszögű kövekről*, mik őseink sírhalmait fedezték, magas *tűzhalmokról*, miken örök tűz égett, *rovásbotokról*, mikre titkos rúnákat írták, *nemzeti* zsolozsmákról, miket szittya szüzek énekeltek, Manes *vörös-zöld köpenyéről* s „ördöngh” című *rózsás és tulipános* könyvéről, a *Rhabonbánokról*, a *szerecsendiő-kehelyről*, *Hadur* égből esett *kardjáról*.

Mindez emlékek örökre el vannak veszve. Az oltárköveket a vizekbe hányták, a rovásbotokat elégették, a rózsás és tulipános könyvet *Sapor* király vetteté a tűzre, *Hadur* kardját *Salamon* király anyja ajándékozta idegen fejedelemnek; s a fennmaradt homályos emlékekből csupán egy ki nem magyarázott rejtélyes fogalom tá-

madhat bennünk az ősi pogány hitről, melyet kegyes királyainak keresztyéni buzgalmukban még a tudományos világ számára is örökre kiirtottak.²⁴

Útközben a haza felé

A byzanci írók szerint Krisztus után 884-ben költözött ki ősi hazájából a honfoglaló magyar nemzet. Az első tartomány, melyben néhány évig letelepedtek, Lebedia név alatt jegyeztetett föl. A történetírók, régészek egymással kergetőznek annak vitatásában, hogy mely tájról kerültek elő a magyarok? Erre a kérdésre egy biztos útmutatónk felel: maga a magyar nyelv. A magyaroknak huzamosb ideig kellett tenger mellett lakniuk, mert különben nem hozhattak volna magukkal olyan szavakat, melyek a tengerélet fogalmával vannak összekötve, s egészen eredetiek, mint „tenger, öböl, örvény, zátony, vitorla, árbóc, kagyló”.

Anonymus szerint a Hetumogerek (hét magyar) Dentumogeriából jöttek Lebediába, ott azonban három év múlva a besenyők által szorongattatva, kétfelé szakadtak; egy részük fölfelé ment északnak, ott parasztoskodott sokáig, a másik rész lefelé vonult délnek s megállapodott Etelközben.

Etelközben időzésük alatt jegyeztetett fel róluk az a fényes hadjárat, melyet *Árpád* fejedelem fia, *Levente* vezetése alatt, a Dunán átkelve hajtottak végre Bölcs Leo görög császár felhívására Simon bolgár király ellen, akit legyőztek és megsarcoltak.

Itt választották meg *Árpádot* fejedelmüknek az elaggott *Álmos* helyébe.

A hat vezér, törével felhasított karjából vért bocsátva a szent serlegbe, szerződést kötött a nemzet és a fejedelem között, melynek ez a hat pontja lett megállapítva:

1. Amíg *Árpád* nemzetsége él, mindig abból legyen a nemzet fejedelme.
2. Ami hazát elfoglalnak, az mindnyájuk között igazságosan osztassék fel.
3. A vezérek, kik a fejedelmet szabadon választották urukká, maguk és utódaik mindig részt vegyenek az ország kormányzásában.
4. Aki hűtlenné válnék a fejedelem iránt, vagy viszályt támasztana a nemzetben, annak a vére kiontassék, mint ahogy az ő vérük csorgott az eskütételnél.

---

²⁴ Az ősvallásról tanúskodó hagyományokat összegyűjtöttem „Bálványos vár” című regényemben. Bálványos várban, melyet törvénykönyvünk „Arx idololatriae”-nek nevez, egész a tizenkettedik századig megmaradt a régi pogány szertartás, az *Pour rhabonbánok oltalma* alatt.

5. Ha a szerződést akár a fejedelem, akár a vezérek megszegnék, átok alá vettesenek.

6. Aki a nemzet országos gyűlésére meg nem jelenne, az keresztülszúrassék.

889-ben a magyarok etelközi hazájukat is elhagyták a görög krónikások szerint azért, mert újból szorongattattak a besenyők által. Ez azonban hihetetlen. A besenyő nemzetről semmi történetíró nem jegyzi fel azt a neki tulajdonított nagy hatalmat: vezéreik nevét nem találjuk megörökítve sehol; ellenben megállapított adat, hogy ugyanaz a magyar nemzet Árpád vezérlete alatt, Etelközt elhagyva s nyugat felé vonulva, az útját álló orosz és kun egyesült seregeket tönkreverve, azoknak fővárosát, Kievet is ostrom alá vette, s nagy áldozatok, tevéteher számra küldött drága öltözetek árán volt rábírható, hogy az ostromot megszüntesse, mely után a fajrokon kun nemzet csatlakozott hozzá, szintén hét vezér alatt, akiknek nevei voltak: Ede, Edömér, Ete, Bögér, Acsád, Vajta és Kecel. Az oroszok közül is sokan csatlakoztak hozzájuk.

Inkább elfogadható az a föltevés, hogy a nép által emlékezetben tartott Attila örökség utáni vágy vezette őket Magyarországra s az készteté a Kárpátokon átkelésre.

A hagyomány azt mondja, hogy amikor már Lengyelországban voltak, a táborukat kísérő sasok és keselyűk sereggestül csaptak le rájuk s karmaikkal, csőreikkel vagdalva őket, kényszeríték a hegyszoroson keresztülvonulásra.

Az első harca volt a magyar nemzetnek Laborc bolgár vezérrel, mely annak sasfészke, Ungvár elfoglalásával végződött.

Árpád (896)

Ha Attilában bámultuk az emberentúli lényt, kinél a harc célja maga a harc volt, ki csak országokat rontani és nem szerezni jött, Árpádban elismeréssel kell fogadnunk a nagy embert, ki népének hazát és jövőndőt alapított.

Bátran nevezhetjük őt hazánk legnagyobb státusférfiának, kinek hódítása nem mulékony győzelmi mámor a nemzet történetében, hanem kezdete a századokra biztosított új életnek.

A hagyomány szerint a vándor népfajoknak szokásuk volt, midőn új hont akartak elfoglalni, az öreg fejedelmet az ország határán megáldozni, ki maga önként lépett a máglyára, melyen elhamvasztották, tetterős fiára bízva a hadverés munkáját: így tettek Álmossal is.

Egy pusztá hódítónak nem lett volna e föld megszerzése nehéz mű. A magyarok *hét vezérre* osztva, akiknek nevei voltak Árpád, Szabolcs, Gyula, Kund, Lehel,

Vérbölcs és Örs, 216 ezer harcost számláltak, a kunok hét vezéreinek serege, s az Etelközben letelepült magyar–kabár nép e számot még egyszer annyira szaporítá; ily haderővel könnyű leendett Magyarhon akkori lakóit legyőzni; de Árpád nem akarta nemzetét pusztító vész gyanánt mutatni be azon népeknek, kikkel majdan együtt kell élnie, nem akart égetve, gyilkolva jelenni meg a már akkor művelt Európában, tudva ősei példájából: hogy a pusztá erőszakon alapult hatalom nem tart soká.

Az Attila országaról való rege elég ok lehetett népének azt örökségül visszakövetelni s fegyverrel elvenni,²⁵ de nem volt elég Árpádnak, kinek lelke a jövő századokba látott.

Megvonult eleinte békességben azon kis földrészen, mi a *Tisza* és *Sajó* között van, mit az ellene támadt Laborc vezér leverése után elfoglalt, s titkon fékezve tartogató nem ismertetett hatalmát, míg az európai fejedelmek valamelyike szomszédjaival hadba keveredve őt segélyül hívandja, s jogot szerez számára azokat legyőzni.

Nem sokat kellett várnia, azon időben a fejedelmek nagyon könnyen készen voltak a harccal. *Arnulf* német fejedelem hívta őt segélyül, és ő sohasem támadott, hagyta magát megtámadni azoktól, kikkel harcolni akart; midőn legyőzte, nem írtá ki a férfiakat, hanem barátaivá tevő, ha elűzte fejedelmeiket, a népeket nem tette rabokká, hanem alkotmánya jogkörébe fogadva, szabadabbakká tevő, mint voltak önfejedelmeik alatt.

Az így meghódított népek egybeforrnak az új nemzettel, oszták sorsát, tisztelték törvényeit, szolgálták fejedelmeit, s egész a mohácsi csatáig nem mutat példát a história: hogy valamelyik népfajnak eszébe jutott volna magyar rokonaival való egységét, azt az annyi közösen érzett csapás és veszélyben megedezett szövetséget járomnak nevezni.

Sőt Árpád szerencsés politikája mellett nemcsak a bennlevő népfajok fogadják örömmel az új uralmat, hanem mindenünnen, a saját despotáik kényét megunt népek ide jöttek letelepülni, a maga szabadságát védeni s a másét tisztelni tudó nép közé.

Ide jött az ellenséges besenyők egy része, a *Maros mellé* települve, Billa és Boksa alatt ismaeliták, kiknek *Pest környéke* mutattatott ki lakhelyül, ismét új besenyők Tómi vezér alatt elosztatva a *Tisza* és a *Fertő mellé*. Oroszok, kik Olga hercegnőjük vaspálcája elől bujdosnak ide. Hedrich alatt németek, *Csallóköz lakói*.

---

²⁵ Ezt a regét egyébiránt Szvatopluk nem kevésbé regényes mesével iparkodott visszatörlni, *Nagy Sándor egy pecsétes levelét* mutatva elő, melyben a görög hódító a maga *hű tótjainak* örök birtokul adományozá *Magyarországot*. Még az újabb időkben is ott volt *Rátkai*, ki az okirat valóságát vitatgatta; *Bedekovics* meg éppen főbeveréssel biztatta azokat, akik kétségbe hozzák. L. *Dugonics*.

Most e helyeken mind magyar lakik, s hogy annyi irtó háború után a magyar nép eredeti egymilliónyi számáról jelenleg több mint kilencmillióra tudott szaporodni, egyedül a nemes jelleme iránti rokonszenvenek lehet tulajdonítani.

Amint már említettük, Etelközben Árpád *Simon* bolgár fejedelemmel kelt harcra, ki ellen Leo byzanci császár hívta segélyül.

A magyar szövetséges sereg csatázási módja egészen elütött a többi népeknek a rómaiaktól eltanult rendszerétől.

Nem három hadtestben, mint a rómaiak, hanem egy hosszú félkörben, egymással összekötöttségben álló ezredekre felosztva csatáztak a magyarok, gyorsan támadva elleneikre minden oldalról egyszerre, s ha azok első rohamuk tüzét kiállották, sebesen visszafordulva ismét s helyeikre nyargalva.

Jaj volt a hadvezérnek, kit heve arra ragadott, hogy őket üldözze; alig bontotta meg csatarendét, a futó ezredek egy pillanat alatt visszafordultak ellene, vagy törbe csalták, honnét nem volt menekülés, s ha túlnyomó erőre akadtak, sebes lovaikon nagyobb embervesztés nélkül eltűntek üldözőik elől. Villámgyors mozdulataik, gyaníthatatlan hadicseleik s lehetetlennek látszó hadi merényeik zavarba hozták a legtapasztaltabb hadvezér számításait.

Simon vajda az alsó Dunánál elvesztette ellenük a csatát, háromszor újíta meg az ütközetet, mindháromszor a magyarok győztek. Árpád elsőszülötte, *Levente* vezette az ütközetet. De ez a győzelem bosszúvágyat ébresztett Simonban. Segítségül hívta a besenyőket, s együtt támadt a magyarokra bolgár, besenyő.

Árpád tehát összeszedte népét, s Kievnél kerülve ezt a várost ostrom alá fogta. Innen zsákmánnyal megrakodva visszafordult s a Vereckei-hágón át bevonult a mai hazába.

Itt legelői *Zalán* bolgár népével találkozott. Követeket küldött, velük ajándékol 12 fehér lovat. Helyet kért népének a Sajóig, s a Dunából egy korsó vizet, Alpár földjéről egy nyaláb fűvet. Zalán megadta.

Most már a többi néppel gyűlt meg a baja.

Mindenikkel döntő ütközet vívatott: – *Gyelu*, az oláh herceg ellen *Töhötöm*, a kazár *Ménmarót* ellen *Tas* és *Szabolcs*, a déli szláv *Glad* ellen *Bojta*, *Zuard* és *Kadosa* vonultak.

Gyelu elestével meghódolt Erdély, Glad serege a Tisza partján semmivé tétetett, három szláv *Kujás* s két besenyő vezér esett áldozatul, Glad *Pancsova* várába húzta magát, s annak ostrommal bevétele után meghódolt.

Mén Marót, a kazárok fejedelme, kit e melléknévvel a magyarok a soknejűség miatt ruháztak fel, legtovább állt ellent Bihar várában. A kazár faj nyelvrokona volt a magyarnak, de Árpád bejöttével nem csatlakozott hozzá, mint a kunok; sőt feje-

delme, Marót dölőfösen utasítá vissza Árpád felhívását a meghódulásra, azt üzenve neki vissza, hogy az ő kötelessége a meghódulás. Árpádnak a jósök megjövendölék, hogy e hont ugyan meg fogja hódítani; de e honfoglaló harcban mind a négy daliás fiát el fogja veszteni. E négy fiú volt Levente, Tarkóc, Jelek, Jutócs. A jóslat beteljesült. A honfoglalás nyolc éve alatt mind a négy legény fiú elesett a harcokban. De született egy ötödik fia Árpádnak, Zsolt (Zoltán). Mikor aztán a két testvérnemzet a harcokban kifáradt, Mén Marót is elvesztette utolsó vitéz fiát, csak egy kisleány maradt, akkor meghódolt Árpádnak s a két ősz fejedelem nagy ünnepély mellett összeházásítá a fejedelmi gyermekpárt, kik akkor ötévesek lehettek. A hagyomány azt mondja, hogy Zsolt már akkor képes volt a kis kezével megvonni az apja keziját.

Arnulf német király látva a magyarok harci sikereit, fölkérte Árpádot, legyen segítségére a *Szvatopluk* elleni háborúban. Árpád nyomban *Huba*, *Szoárd*, *Kadocsa* és *Bors* vezéreit küldte a morva fejedelem ellen. Ez *Zobor* vezérét bízta meg, hogy útját állja a magyaroknak. De *Zobor* Nyitra mellett vereséget szenvedett, úgyhogy Árpád most már a Morva folyóig terjesztette ki országa határait. Csak egy fejedelem tartotta még ezután magát, *Zalán*, a Duna melléki bolgárok ura; valamennyi között a leghatalmasabb.

A kölcsönös ingerlő felhívások után csatára készült a két fejedelem; *Zalán* Árpádnak ismeretlen eredetét hányta szemére, emez *tizenkét fehér lóért* állította eladottnak az országot, melyből a jelképül kért vizet, földet és fűvet *Zalán* megküldé a követelőnek.

Árpád ekkor a *Sajó partján* táborozott. E kis folyam látta a magyar nép *első születését és első halálát, mert háromszor halt meg e nemzet és háromszor született újra.*

Zalán Simon vajdával egyesülve, fegyveres daccal lépett fel a hódító ellen, visszakövetelve a *Sajó* melléki földet, mit egykor önként engedett neki által, s az alpári mezőn, melynek fűvéből ismertetőt küldött neki, síkra szállt ellene egész erejével, kiirtással fenyegetve a hatalmaskodó népet.

Ekkor állt elő a végső legnagyobb csapásra maga a magyar fejedelem, kitüntetve eddigi rejtegetett hatalmát, a véres csatában, melyet maga vezénylett az egyesült bolgár seregek széthullottak, *Zalán* elfutott, birodalma nyomról nyomra meghódolt a magyar fegyverrel vagy barátsággal nyújtott kezének.

A Kárpátoktól a Drávig, egygyé született az egész haza, és e haza neve lett Magyarország. És e hazát mindig szerették gyermekei. Rövid idő múlva *Attila* város-

ában ülték az áldomást ősapáink, víg cimbalom és fuvola mellett vigadva őskirályuk palotájában.²⁶

(Árpádnak Zalánnal megvívott harcát örökíté meg Vörösmarty „Zalán futása” című hőskölteményében.)

Pusztaszeren kötötték meg a vezérek fejedelmükkel azt a szerződést, mely Magyarországnak első alkotmányos kormányzatául szolgált.

(Most ezt a helyet az ezredéves ünnepély emlékszobra jelöli meg.)

Árpád békében élt szomszédaival, ha vezérei némelyike ki-kiütött a közel tartományokra, az beleegyezése, sőt tudta nélkül történt, s ha ilyenkor a kóbor csapatokat megverték a szomszéd fejedelmek, Árpád nem vette harckérdésnek s nem kelt föl egész nemzetével bosszút állni, hanem tekinté azt az oligarcha kiskirályok magánügyének.

Ily szabadcsapatok gyakran meglátogatták Bajor-, Morva-, Szászországot; egykor Olaszországban a Brentánál húszezer olasz hullott el egy csatában kardjaik alatt, de bármennyire barbár vonást rajzoltak is a csatákból az egykori történészek népünk jellemére, azt mind őszintén megvallják, hogy erkölcsi tisztaságát még a csaták dühében is megtartá, s bár néha az ostrommal bevett városban pogány haraggal gyilkolta le a papokat; de a női erényt, a szüzek tisztaságát mindenha tiszteletben tartá, s bár ezrenként hagyta maga után a holttesteket, lelket nem ölt soha, erőtlenné nem gyalázott, s ez elég dicséret oly nép erkölcsire, mely akkor támadt elő Schythia rengetegeiből, és amidőn hasonló dicséretet a keresztyén hódítók seregei nemigen sűrűen érdemeltek maguknak.²⁷

Az új haza felosztott elfoglalói közt. Akinek ismerete van az újabb kori *osztályperekről*, mikben legközelebbi vérrokonok félszázadig elcivakodnak az „enyém” és „tied” felett, s gyakran a nagyapáktól kezdett perpatvarnak az unokák sem érik végét, bíró és peres fél kihal, anélkül, hogy végét szakítaná: az csodálkozni fog azon nagy osztály egyetértő végrehajtásán, midőn *egy nép örököl egy országot*, s a bírónak azt *milliók között* kell „*érdem szerint*” felosztani.

Minő tiszta erkölcsöt tételez föl e tény azon népről, mely ebben részesült, mily meggyökerezett érzelmet jog és törvény iránt, mily bizalmat és hűséget választott fejedelméhez, hogy egy szava az irigységnek, a mellőztetésnek, birtokvágynak

---

²⁶ E fővárost, hol Attila palotája állott, némelyek Jászberénynek, *Dugonics* Szedgednek, *Thuróczi* Buda-Pestnek állítják. Meglehet, hogy mindeniknek igaza van, s Attila mind e helyeken lakott. Legalább *Priscus* faépületekről, *Thuróczi* pedig kőpalotákról beszél.

²⁷ Lásd *Fessler* Geschichte der Ungarn.

nem lázadt fel a bírák ellen! s minő igazságszeretetet és tiszta látást a bírák részéről.

Árpádnak nem egyedüli s nem legfőbb érdeme, hogy ez országot elfoglalá; hanem az: hogy a meghódított népeket kibékíté önnemzetével, hogy saját népét meg tudta jutalmazni, s országát nem iparkodott *határain túl* növelni, hanem *határain belül* erősíté.

Az első csaták

Ok nélkül, vérszomjból a magyar nem kereste a csatát soha, de ha szemközt jött rá, ha felhívatott, nem is kerülte ki soha.

Árpád kiskorú fia ellen a szomszéd németek nagy sereget gyűjtöttek; a magyar nem várta be a támadást, elébük ment Pozsonyig, s a németek elveszték az ütközetet s az ütközetben három püspököt, két fejedelmet és tizenöt grófit.

A másik évben elesett a magyarok ellen viselt csatában a thüringi herceg, s Frank-, Bajor- és Svábsország tapasztalá rettenetes látogatásukat.

Ekkor Lajos, Nagy Károly utolsó ivadéka készíté új harcot Zoltán ellen. Mindkét fejedelem életkora együtt nem tett harminc évet.

Augsburgnál találkoztak össze. Lajos elveszté az ütközetet, s a békét adóval vásárolta meg.

Innen Olaszhon felé fordultak, hol szövetségesük, Berengár védte magát idegen ellenség és önnépe ellen. *Bugot* és *Tas* elgázolták mind a kettőt.

Berengár később orgyilok által esett el. Haláláért a föllázadt *Páviának* kellett Zoltán fegyverei által égő áldozatul esni.

Ekkor a dalmaták hívták őket segélyül Henrik német király ellen. Peuchennél csatát vesztett a király, s *Werle* várában menekülve, egy foglyul esett magyar vezér árán vásárolt magának *kilencévi* békekötést.

Nehezen esett a magyarnak kilenc évig pihentetni a kardot, de megtartá adott szavát, híven, becsületesen, *mint illik barbárnépekhez*, kik nem ismerék a diplomatai ürügyeket, szent szerződések megtörésére.

A kilenc év leteltével három sereget indítottak meg. Egyet *Konstantinápoly* felé, másikat *Olaszországba* Hugó király ellen, a harmadikat *Henrik* király ellen.

Az elsőnek vezére *Botond*, bárdjával bevágta a császárváros aranykapuját, a második adót fizettetett az olasszal s a spanyol Pyrenaeokat fenyegeté, a harmadik megveretett *Merseburgnál*, kevés embert vesztek, de csatát és dicsőséget igen.

Egyet nyertek a csatából, a békességet; Zoltán nem vitt több hadsereget szomszédai ellen, s ha történt itt-ott kiütés, az az egyes vezérek céltalan műve volt, a nemzet összességének tudta nélkül.

Az e csatában elvesztett hírt Zoltán fia, Takson készült visszaszerezni. A húsz év előtt elesettek fiai síkra szálltak megbosszulni apjaik halálát. A német király ellen föltámadott német fejedelmek hívták őket segítségül. De a csatatéren ellenük fordultak meghívó szövetségeseik, s a magyar sereg elárulva látta magát az ellenség közepette. *Augsburg* előtt állottak elleneikkel szemben; visszavonulásról szó sem lehetett.

Itt három csapatra oszoltak; kettő *Lehel* és *Bulcsú* alatt átment észrevétlenül a *Lech* vizén, s oldalt ütve az ellenre azt már zavarba hozta; midőn Ottó király előnyargalt a *szent dárdával* kezében, melynek hegye a megváltó kezét átfúrt szeggek egyikéből készítettett, s a csatát helyreállítva megtámadóit visszaverte. A magyarok ismét elővevék régi hadicseleiket; de hátuk mögött azalatt a *Lech* vze kiöntött, s az űzött had, kit a kard éle el nem ért, a mocsárban lelte vesztét; az egyik csapatból csak *hét ember* maradt élve.

E szégyenletes vesztes hírére a harmadik csapat *Botond* alatt bosszúvágytól égve vonult a fekete erdőbe, s amint a győztes német sereg a *Rhenus* felé vonult vissza, útját állta, s nagy részét dühös csatában leöldösve, visszaadá a véres kölcsönt, de azért nem hozta vissza annyi elhullt jó vitéz életét.

E csatában megtanulható a magyar, hogy: *a harci dicsőség csak a szabadság védelmében s nem annak elnyomásában terem.*

Kevesebb nem lett a magyar nép e vesztes által, hanem lett – *okosabb.*

A következő fejedelem, *Geiza* nem harcolt többé szomszédaival; országát belül iparkodott szilárdítani, kereskedést pártolt, művészeket hítt be; a keresztyén vallást pártolá; sőt szabad gyanítani, hogy azt neje, a férfias szellemű *Sarolta* kedvéért maga is fölvette.

Lehel kürtje

Jászberényben máig is láthatni azt a becses ereklyét, mely egykor harcok lelke volt, s melyet most minden századik ember sem képes megfújni.

A szép elefántcsont művön csaták alakjai láthatók bevésve, a rajz ki tudja mily régi, mely *scytha* ős vésője alól került!

E kürt története érdekes. Vele járt ez a hős vezérrel minden csatáiban, szavára új élet ömlött a harcba; a hegytetőn, ha megfúvá, mérföldnyire elhallott zengése.

Az augsburgi gyászos ütközetben, midőn a rend fölbomla már a magyar seregek között, nem volt ideje a vezérnek kürtjétől búcsút vehetni; lovát leszúrták alatta, s a paripája alá temetett hős kezéből kitekerték a kardot, mielőtt ideje lett volna azzal önszívét átdöfni, s fogva vitték a győzelmes Ottó eleibe társaival, *Ursur* és *Bulcsuval*.

A fejedelmi bírák halálra ítélték a fejedelmi foglyokat.

Nem fájt Lehelnek ez ítélet. Érzé, hogy megérdemelte, nem azért: hogy csatát kezdett, hanem azért, hogy *azt elveszté*; csak az fájt lelkének kimondhatatlanul, hogy akinek hívására jött be a magyar sereg az országba s kinek elpártolása miatt veretett meg, a pártutó *Konrád* is ott ült bírái között, kiket elpártolásának sikere kiengesztele iránta.

Azt a kegyet kérte ki magának utolsó percében, hogy hadd fúhassa meg még egyszer kürtjét, ez elválhatatlan hú barátot, kit kedvese gyanánt szeretett mindenha, hadd fújja el rajta halotti énekét.

Odaadták neki. Belefútt utoljára; hangzott hosszan, hangzott messze a búbanatos dal; a távol bércek szomorúan kiálták vissza hangját; a Lech mezején egy-egy haldokló bajnok ütötte fel e hangra fejét, hallgatva, figyelve az ismeretes rivallásra, s midőn az elenyészett, elhagyta ismét az egy percre visszatért lélek.

Hosszasan, keservesen rezge el a véghang a kürtből, benne volt kifejezve egy vitéz életnek dicstelen halála.

Maguk a poroslók is elragadtatva hallgatták a bánatos hangot. E pillanatban kiszökött közülük Lehel, s amint Konrádot maga előtt látta állani, úgy sújtá föbe a nehéz kürttel, hogy egyetlen csapása alatt holtan rogyott össze.

„Te fogsz előttem menni s szolgál leendesz a másvilágon”, monda Lehel.²⁸

Úgy ment a vesztőhelyre.

Máig is látszik még egy nagy törés csorbája Lehel kürtjén. Az utódok azt mondják, hogy ez akkor történt.

Gyászmagyarok

Azon hét ember, ki az egyik magyar csapatból életben maradt, elégtelenített arc-csal bocsáttatott honába vissza.

---

²⁸ *Thuróczi*. Hit volt a magyaroknál, hogy akit éltükben megölnek, holtuk után szolgálják lesznek a másvilágon.

A szigorú nép megvetéssel fogadta a gyalázattal visszatérőket. Elűzte őket házaikból, családjaikból kitagadta, úton-útfélen csúfolá: hogy miért nem tudtak ott meghalni, ahol a többi.

Gyászvitézeknek, magyarkáknak csúfolták őket, verseket írtak róluk, azokat énekeltek csúfságukra a nép között. Miért nem haltak meg ott, ahol a többi?

Koldulva kellett élniük az országban, mely még koldusokat nem ismert, utódaik, kik azután származtak tőlük, becstelenség lettek, s mint vándor bohócok gyalázatos mesterséggel tengődtek életüket, míg Szent István összegyűjtette őket az ország minden részeiből, egy kolostorba zárata Esztergomban, elnevezve őket *Szent Lázár szegényeinek*.

(A gyászvitézek történetét felhasználta Szigligeti hasonló című darabjában.)

A büszke nép megsiratta csatában elhulltjait, de sárral hajigálta a gyalázattal megmenekülteket.

E nemzetnél a *becstelenség volt a legutáltabb vétek s legfélelmeesebb büntetés a rabszolgaság*. A hitszegő, az álorcás, a csatában gyáva kitöröltetett a nemesek sorából; de ellenben a rabszolga előtt is nyitva volt az út nemessé lehetni. Ez út volt a dicsőség, a honszeretet útja; a rabszolga ura oldalánál küzdött a csatában, s ha bátor volt, ha tudott lelkesülni honáért, annak édes fiává lőn: nemes vitéz, mint a többi.

Csak a gyáva maradt rabszolgának.

Az ily nemesi rendet kasztnak nem lehet nevezni, melynek sorompói nyitva álltak az érdem előtt, s csak a gyalázat elől zárultak el. Inkább lehetne azt a hajdankori „*becsületrendnek*” nevezni.

Az amazon

Kupa várában vígan voltak. A *fejedelem feleségét* szidták. A főuraknak különben is szabad szájuk volt, hát még mikor a bor is hevíté fejüket. Egyiknek panasza volt a fejedelemnő ellen: hogy férjét ő kormányozza, másoknak: hogy az országgyűléssel megtiltata a főuraknak saját vállalkozásukra rablóhadat viselni. Egy harmadik az általa kezdett cserekereskedést ócsárolta, „még ismaelitákat csinál belőlünk!” A negyedik orrolt a keresztyén papokért, kiket nem szabad többé agyonverni, és mind valamennyi haragudott reá azért, amiért oly csodaszép, oly bájoló volt, és hogy hódolataikra mégsem ügyelt.

Ha panasszal léptek a *királyné* elé, ekkor a bájos, mosolygó *asszonyra* találtak benne, kinek egy tekintete leigézi a haragot, s ha az *asszonyhoz* akartak szólni,

akkor a *királyné* állt elő hideg, méltóságos arcával, mely megfagyasztá a szerelmet.

Éjfél után a toronyőr kürtje vendégek érkezését hirdeté, a csatlósok egy nőt jelentének, ki kíséretével jött, az ajtón a fejedelemnő lépett be – Sarolta.

A borozók zavarodottan keltek fel láttára s el akarták rejteni *kupáikat*, de a fejedelemnő tréfásan biztató őket: hogy minthogy a házi úr maga is *Kupa*, legyenek tisztelettel rokonai, a kisebb *kupák* iránt, s hogy jó példát mutasson, közéjük ült s versenyt ivott a férfiakkal, de azért sem a királynői méltóság, sem a női báj nem fogyott arcáról; egy óra múlva a főurak egyik pogány hitből a másikba estek, *napimádásból nőimádásba*; keresztülmentek volna ez asszonyért a tűzön.

Magyar ember, ha iszik, szeret kötekedni; Kupa nem állhatta meg: hogy elő ne hozza a fejedelemnőnek férjét, Geizát, *ki két Istent imád, a keresztyént is, a pogányt is*.

Elég gazdag rá, viszonzza tréfásan Sarolta, *hogy mind a kettőnek áldozhasson*.

Hajnalra kelve, tovább akart menni a fejedelemnő. Német ország felé volt útja; fia *Bajnok* (Vajk) számára ment leányt nézni.

A Bakonyon kellett keresztülmennie, hol még akkor a szétvert marahánok és bolgárok rablócsapatjai kalandoztak.

Sarolta nem hallgatva a főurak figyelmeztetéseire, hogy várja be, míg csatlósaikat összehívják, útra kelt, egyedül a főurak által kísértetve. Hófehér paripáján ülve lovagolt előttük oly biztosan, mint a férfiak legjobbika, s oly keccesen, mint a nők legszebbike; maga a délceg mén is büszke látszott lenni királyi terhére.

A Vérteshegy alján nagyszámú bolgár rablócsapat állta útjukat, maga Ruma vezérelte őket.

Kupa néhány fegyverest állítva a fejedelemnő oldalára, maga kardot rántott, hogy míg ő a bolgárokkal csatázik, addig szabadítsák meg Saroltát. Egyszer azonban a fejedelemnő szavát hallja; hátratekint, s meglepetve látja, hogy az *ifjú amazon kardot kapva kezébe*, a bolgár vezérnek vágat s vele személyes csatába keveredik. Mire Kupa utat törhetett magának odáig – már késő volt –; a bolgár vezér vérében hullott le lováról *a magyar fejedelemnőnek kardcsapásaitól* összevagdálva. Népe szétfutott eleste után.

A napimádók még egyszer imádva hajoltak meg fejedelemnőjük előtt. Egy férfi büszke lehetett e viadalra.

Ilyen asszony volt az, ki Geizán és Geiza népén tudott uralkodni, kinek elég mérészsége volt a keresztyén hit legelső gyökereit ültetni e harcias nemzetcharacter vad földébe.²⁹

---

²⁹ *Schneller*: Ungarns Schicksal und Thatkraft.

A szent tűz és a szent víz

Magyar honalapítóink mennyire fölül voltak emelkedve hun és avar hódító őseik világnézetein, mutatják azon módszerek, mik által Magyarország lételét nemcsak kivívni, hanem megszilárdítani is törekedtek.

A hatalom, mely nemességgel párosult, nem félelmet, hanem tiszteletet idéz elő. E tiszteletre törekedtek elődeink.

Árpád kibékíté népével a honában lakó nemzetiségeket, István kibékíté vele Európát.

Árpád megszerzé honfitársai becsülését nemzetének, István az európai népekét.

Fegyverei tették hatalmassá, alkotmánya tette tartóssá e nemzetet, de a keresztén hit tette szükségessé Európában.

A bakonyi erdők mélyén, a még akkor irtatlan rengetegben ma is találni itt-ott elszórva nagy négyyszögű fehér köveket, miken világosan láthatók az emberi kéz faragványának nyomai.

Az ezredik évében a Megváltónak, e fehér kövek egy nagy oltár emelvényéhez voltak összehordva a *Tapolca* forrásánál, melyen hajnalonként kigyulladt a szent tűz, s a néma vidéken végighangzott a táltosok reszkető éneke, kísérve a zuhogó forrás orgonahangjaitól, míg a körüle gyúlt bajnokok népe égő szövetnéket tartva kezeiben, hallgató áhítattal várta a rózsás égen megjelenő napot. Csak a beszédes kard csörrent néha közbe-közbe egyet.

S ha az első sugár kilövellt a hegyek mögül, az általános üdvkiáltás mellett egy kard villant ki egyszerre a megjelenő ős isten tiszteletére, a táltosok *darabokra vágott állatok tagjait hányták fel a levegőbe*, s amint azok az oltár tüzébe estek vissza, jósoltak a napisten jó kedvéről.

Ha vérvörösben jött fel a nap, harcot; ha felhőktől eltakarva, gyászt; ha tisztán: örömet, diadalt jósoltak belőle.

Az áldozati állat rútabb részeit, a vért, epét, a beleket egy mély gödörbe ásták; ott a föld alatt lakott a rossz isten, *Ármány*, annak szállt le az áldozat, a verem száját egy fekete kő fedte be, az volt az ő oltára.

Egy hajnalon sötét fellegek takarták el a feljövő napot az áldozók elől; a távolban hallatszott a torlódó fekete felhők haragos morgása.

A hajnali vihar, az ézengés a napisten ébredésének órájában soha sem volt jó jelenség. Mi vész közelít? – kérdék az áldozók táltosaiktól.

A táltosok vénje az oltárhoz lépett, mit a harcosok félkörben álltak körül.

A vén táltos lekeríté nyakából párduckacagányát, s a földre terítve reáállt, földig érő öltözetét elől egy sor fényes köves gomb kapcsolta össze, hosszú hófehér szakálla bogláros övéig ért le, s szabadon lengő fürtjeit magas hermélinsüveg fedezte, a táltos vak volt, szemei előtt régen zárva volt a látott világ; annál inkább hitték: hogy nyitva előtte a láthatatlan.

Az oltáron égett a tűz, a táltos kezébe vette dárdáját s háromszor kört vágva a levegőbe vele, hallgatózva figyelt a baljóslatú hangra, mit a süvöltő dárdahegy hallatott.

Ekkor egy hófehér paripát vezettek elé, melynek hátán még ember nem ült; a táltos megfogta egy kezével a szép állat sörényét s más kezével szügyébe dőfte dárdáját. A nemes paripa magasra szökött, s azután egy szomorúat nyerítve összeroskadtt; a táltosok nemesebb részeit összevagdala az oltár tüzére hányták.

A táltosok vénje azalatt dárdája nyelére támaszkodva, látni nem tudó kőmerev szemeivel a távolba bámult, s az áldozati ének végeztével, látnoki sejtelve képeit el kezdé mondani.

„Túl e hegyeken, hol a tölgyek erdeje végződik, ősz emberek közelítnék, kemény szőrruhában, alázatos fővel – az idegen ének, mi ajkaikról hangzik, megreszkette-ti a szíveket –; a legvénebb ki elő jő, egy keresztet hoz kezében, az idegen Isten győzelmi jelképét.”

– Meghaljanak! – ordíta fel az áldozók tömege.

A táltos csendet inte.

„Ti nem bánthatjátok őket. Köztük három fejedelmi fő van, egyik a *császár Ottó*, másik *Henrik herceg*, harmadik Árpád unokája, *Győző*, a *fejedelem*, kire eskü szerint magyar fegyvert nem emelhet.”

A nép közt egy elfojtott sóhaj volt hallható.

„A *Fehér Várban*, folytatá a táltos, a magyar nemesek vannak összegyűlve, a fejedelem fia, *Bajnok* (Vajk) menyegzőjét tartja, az énekesek lantja csatákról zeng és szerelemről.”

„Most lehangzik hozzájuk az idegen ének a dombtetőről, az érkező zarándokok fölmutatják a vigadóknak a keresztet, azok felkelnek e jelre, elhajítják poharai-
kat...”

– És kardhoz nyúlunk, nemde? – kérdé Kupa, az áldozók vezére.

„És térdre hullanak” – felelé a táltos.

A fájdalom ordítása tört ki minden ajkról.

„Egy nagy ház nyílik meg előttük, mit a kereszt Istenének építének. Nem az ég az ő temploma, mint Hadurnak... A ház belsejében egy márványmedence áll, a

szent vízzel színig töltve. E szent vízhez egy ifjú közelít, mezítlábbal, fehér ruhában, kezét összetéve s szemeit az ég felé emelve... Ez ifjú neve *Bajnok*...”

Bajnok! – kiáltának fel rémulten az áldozók. A vihar dörgött, a villám cikázott fölötük.

A táltos folytatá látásait, hangját néha túldörgé az irtózatoss vihar.

„A medence előtt egy őss ember áll, hosszú aranyos öltözetben, egy kezében gyémántokkal kirakott pásztorbot, másikban vert aranykehely... A fejedelem leterdel a medence szélire. Az őss ember megmeríté kelyhét a szentvízben. Csodálatos éneklés hallik. A házat csillagfény árasztja el. A fejedelem meghajtja fejé t. A szent víz fejére csordul...”

E pillanatban a villámropogás közt leszakadó felhő irtózatoss rohammal ömlött alá, egy perc alatt kioltva az oltár tüzét.

Az áldozók megrettenve hajtják le fejüket; a *szent tüzet* kioltó vízrohamban a *szent vizet* vélték látni, melynek leomló cseppjei e pillanatban Bajnokot, a fejedelemfiút az egybegyűlt nemesség láttára *Istvánnak* keresztelék.

A testvérharcok

Fejedelme keresztyénné létele után csak két út maradt hátra a népnek – fejedelméhez vagy istenéhez maradni hűnek.

István eleinte nem kényszeríte senkit, csupán a szellem szolidabb eszközeivel terjeszté az emberszerető új hitet, hittanítókat küldé a nép közé, templomokat, zárdákat építe és gazdagíta; csak midőn azokat leronták a napimádók s kivont karddal léptek ki ellene, vevé ő is kezében *Szent Móricz dárdáját*, melynek nyele a megváltó koporsószegeivel volt kiverve, s hívei kevés számát összegyűjtve maga körül, csatára indult ellenük.

Ez volt az *első testvérharc*.

A roppant földbirtokú *Kupa* volt a lázadók vezére. Maga ősvallásában megrögzött dacos fanaticus, fejedelmi vérénél fogva a trónhoz legközelebb álló rokon, egykor Geiza özvegyének megvetett kérője –, most vakbuzgalom, hatalomvágy s sértett szerelem miatt a kitört forradalom vezetője.

A hadsereg erőre egyenlőtlen volt. Nagy, töméntelen a napimádóké, csekély a keresztyéneké. De Isten volt a keresztyén királlyal, s még a csodák ideje nem járt le.

Az ütközet legelső hevében a sereg élén küzdő Kupa egy lándzsadöféstől leesett lováról, egy pillanat múlva véres feje emelkedett ki magasra a seregek fölött dárda hegyére szúrva.

Ez elrémítő jelre ijedség lepte el a napimádók szívét, megfutottak a csatából, szétoszolva erdeikbe, barlangjaikba, vagy visszatérve fejedelmükhöz, s fölvéve az engesztelő keresztséget.

Ez idő óta üldözve volt a napimádás. Az oltárok széthányattak, a hun betűkkel írott pogánykönyvek (különben a historiaismeret végtelen kárára) országszerte megégettettek, kik fák alatt, forrásoknál, kövek felett áldoztak, azokat nyakukra kötött kövekkel hajították a vizekbe, s mindenki rettentéséül, az elesett pogány vezér teste négyfelé vágatott, s kiszégettetett az ország négy fővárosának kapui-ra.³⁰

Egyike e fővárosoknak volt Gyulafehérvár.

Itt éppen akkor temették Gyulát, az erdélyi magyar vezért, ki maga is titkon a keresztény vallást hívé, de akinek fia, az ifjabb Gyula e vallást megtagadta.

Erdélyben akkor a legerősebb népfaj a székelyek voltak. E vaskeménységű nemzet mai arcáról is sokban reá ismerhetni arra, ami hajdan volt. Minden külső változás dacára, erkölcsi, szokásai csaknem azonosak maradtak, s ama néhány őszokásról, mi köztük a kereszténység és királyság behozatalával is fennmaradt, néhány homályos eszmét ragadhatunk meg őseink vallási és polgári törvényeiről.

Betűik régebben voltak, mint a magyaroknak, felülről lefelé írtak velük, kihagyva a magánhangzókat, három jegyűk volt, olyanok, *mint egy bogár alakja*, miknek értelmét máig sem tudni. E jegyeket még 1518-ban tanították az iskolákban, akkor tiltatott el vesszőzés büntetése alatt, de még azután is pálcákra vágott leveleket küldöttek egymásnak.

Istenüket hozzájárulhatatlan völgyek, vagy magas sziklák menedékén imádták, máig is állanak *Bálványos vár* – romjai, hol legtovább maradtak fenn a napimádók töredékei, Opoúr Kevend és fiai védelme alatt, akiktől származott a ma is virágzó Apor-család.

Papjaik, kik az isteni-tiszteletet végezik, egyúttal polgári főnökeik is voltak. Ezeket hívták *Rabonbánoknak*.

---

³⁰ Thonuzoba, a napimádó magyarok főnöke, ki legmakacsabbul védelmezte az ősz hitet, arra ítéltetett István király által, hogy nejével együtt, lóháton ülve egy sírban élve eltemetessék. Mikor már annyira el voltak hantolva, hogy csak a két fej látszott ki a sírból, még egyszer felszólította őket az ország bírása, hogy mondjanak le a bálványimádásról s térjenek meg az egy igaz Isten vallására. „Nem!”, hangzott az élve eltemetettek ajkairól, s aztán megnőtt fölöttük a sírdomb.

Áldozatoknál mindenkinek *szabott helye* volt. Még máig is ha valaki jogait eladja, háza, földje után odateszi „*templombeli ülőhelyét*” is.

Az áldozatoknál *szerecsendió*ból *faragott kehely* forgott kézről kézre, a legutolsó Rabonbán *Sádoúr* e kehellyel túlment a *hét erdőn* a keresztyének terjedése előtt.

Kézdivásárhelyhez közel van egy halom. Régi ős szokásnál fogva minden székely, ki ide jut, mielőtt továbbmenne, itt megpihen. A dombot „*tűzhalom*”-nak hívják. Az áldozatok tüze századok előtt e halmon lobogott fel, a nép máig is tiszteli azt, bár nem emlékszik rá, hogy miért?

Minden évben összegyűltek a férfiak harci gyakorlatra, miket a diákos utókor „*lustrumoknak*” nevezett el; ki el nem jött, vagy rosszul volt fegyverezve, a Rabonbán kitörölte a szabadok sorából.

Adót nem fizettek, csak ha királyfi született, adott minden székely *egy ökröt* fejedelemének, a király bélyegével megégetve, ezt hívták „*ökörsütésnek*”.

A székely akármit vétett fejedeleme ellen, fejét veszthetné, de vagyonát soha, az megmaradt a rokonoknak.

Ha mag nélkül halt el valaki, vagyona nem a fejedelemre szállott, hanem *szomszédaira*.

Ha valaki meggyilkoltatott, rokonai holttestét temetetlen hagyták, míg gyilkosa meg nem büntetett, annak pedig a holttetemnél meg kellett jelenni. Mindenkinek, aki a vértettben gyanús volt, oda kellett lépni a halott teteméhez, s kezét annak keblére tenni. Akinek érintésére a halálos seb újra vérzeni kezdett, azt jelentették ki a peresedők gyilkosnak. E szokás Kálmánig fennmaradt „*tetemrehívás*” és „*halálújítás*” cím alatt. *(Ez szolgált tárggyul Arany János egyik legszebb balladájának.)*

S magánéletük körében is annyi volt az ős sajátság, ami mind e mai napig feledetlenül maradt meg közöttük.

A rossz hazafin, a gyáván a nép úgy állt bosszút, hogy rajta ment és házát lebontotta, s ha azután a bűnhődő megjavította magát, ismét közerővel felépítették a házát.

A szegényebb atyafiak, kiknek nem volt önerejük gazdasági munkáikat végezni, *kalákát* hirdettek, zenészóval járva végig a helységet s azon eszközt hordva kezükben, aminő munkára szükségük volt, sarlót, ha aratni kelle, guzsalyt, ha fonásra volt szükség, s ilyenkor mindenki sietett őket egyesített munkájával egyszerre fölsegíteni.

Esketés, tor, keresztelés alkalmával a rokonok az ünneplő házhoz tömérdek enni- és innivalót küldöztek, s azt azután együtt elköltötték. Az ily ünnepély lakomáit hívták „*Rodina*”-nak.

Amely leánynak kedvese volt, az *fenyőfát* szúrt le a leány háza előtt az esztendő bizonyos napján.

Menyegzőben a mátkát két nyoszolyóval együtt egy lepellel letakarták, a vőlegénynek ki kelle találni: hogy melyik az ő jegyese?

S ha valakit eltemettek, annak a *sírhába* három nyilat *lőttek*, később e szokást a puskalövés váltotta fel.

A pogány ősök idejében a megholt lovagot kedvenc paripájára ültették, hozzákötözve s lovával együtt temették el a mély sírűregbe. Néha a menyasszonya is vele temetteté el magát. Ilyenkor a sírt körülálló ijászok a halottat és az élőket keresztülkasul lőtték nyilaikkal: úgy sírolták el.

Hogy Kupa négyfelé szelt testével Erdélyben is kihirdettetett a római hit, holott inkább a keleti szertartású keresztyének leltek proselytáikra, föltámadt a király ellen egész Erdély, vezérük volt az ifjabb Gyula, a fehérvári fejedelem.

Még nem múltak el Kupa vérfoltjai a város kapujáról, midőn ő is nyílt lázadással lépett elő István ellen, szövetkezve *Keánnal*, a bolgárok fejedelemével.

István szemközt jött reá. „*Isten és Szűz Mária!*” volt serege harckiáltása; a napimádók elvesztették a csatát; Gyula foglyul esett: a király mindaddig, míg kegyelméért fog esdeni s a keresztyén hitet felveszi, börtönre ítélte a lázadót – az ott megöszült és meg is halt; soha sem kért kegyelmet.

A bolgár fejedelem Keán is meghallá nemsokára az „*Isten és Szűz Mária*” harckiáltást, a bosszúálló kard őt is utolérte, ottveszett a csatában.

István a két legyőzött ellenség kincseiből pompás templomot építtetett Székesfehérvárott a Boldogságos Szűz tiszteletére, de *nem volt áldás Gyula kincsein*, mint a krónikaíró mondja³¹, *mert a templom többször leégett*.

És azután sok templomot és klostromot épített még István király, és mikor már Magyarországon eleget épített volna, akkor elkezdte építtetni Rómában, Byzancban, Ravennában és Jeruzsálemben, azon magyarok számára, kik netalán oda mennének zarándokolni.

---

³¹ L. Thuróczy: Chronica Hung.

Az első koronázás Magyarországon

A magyar korona története egy szép legendával kezdődik.

II. Sylvester pápa Boleslav lengyel herceg számára készítteté azt; már jelen voltak a lengyel követek a Vatikánban, kik azt fejedelmük számára át akarták venni; már ki volt tűzve az ünnepélyes átadás napja, midőn az előtte való éjjel egy angyal jelent meg a pápa előtt álmában. Az angyal azt mondá neki, hogy e koronát ne adja a lengyeleknek; holnap, a reggel első óráiban fognak jönni követek egy idegen országból, kik fejedelmük számára koronát kérnek, annak a homlokát illeti ez meg.

Másnap, a reggel első óráiban követek érkeztek a szent városba, azon nép utódaitól, melynek rettenetes királya előtt hajdan reszketve és térdhajtva kért kegyelmet Róma szent fejedelme.

Talán akkor, midőn Attila visszafordult Róma alól, valami intő sugallat azt adá tudtára, hogy ami sebeket ő most a keresztyénségen üt, azokat egykor az ő unokái fogják vérükkel visszafizetni, s azért a magas trónért, amit ő megingatott, századokig fognak önfeláldozással küzdeni. A kalocsai érsek, Anasztáz, a magyar követek vezére, lelkesült ékesszólással festé le a pápa előtt a magyarok nagy fejedelmét, Istvánt, ki törvényt és vallást adott egy hatalmas nemzetnek, s Európát egy új nagy országgal erősíté meg.

Sylvester lelkesedése az érsek szónoklata után e históriai szavakban tört ki:

„Engem neveznek *apostolinak*, de a ti fejedelemeitek maga az *apostol*.”

E dicső cím mindvégig megmaradt a magyar királyokon, s ezáltal a magyar korona egy országgal gazdagabb lett, mint más koronák; mely ország védelmében sok vért hullatott el, megtartásáért sok földi jót feláldozott: ez az ország pedig nem e földön való, hanem odafenn az égben.

A lengyeleknek szánt koronát ekként adá át Sylvester pápa első István magyar király számára, s ez képezi a magyar korona felső részét.

S azon naptól fogva, melyen e szent jelvény az első magyar király homlokát érinté, meg volt örökítve a magyar nemzet létele e földön, ez volt a példabeszéd szerint „azon kalap, mely alatt sok ország boldogsága, véleménye és ereje egyesülten elfért”.

A magyar korona alsó részét, a több ágú diadémot Dukas görög császár küldé később Geiza hercegnek. Mind a kettőt egyesítve viselik az utánuk következett magyar királyok.

A Boldogságos Szűz

Költői érzelmű népet, minő a magyar volt, hamar megragadtak a keresztyén valóság magasztos eszméi.

E tiszta erkölcsű nép szívében élénk visszhangra talált ama fönséges gondolat, mely egy nőt a legszebb két alakban egyesítve, mint *szüzet* és *anyát*, tüntet fel az imádat fénykörében.

Innen magyarázható azon szent ragaszkodás, mellyel a legelső keresztyének az Isten anyjához viseltettek.

Legelső harckialtásaik az ő nevében történtek, később országuk védasszonyává választották, s az év két hónapját az ő nevéből nevezték el, nagy és kis Boldogasszony havának.

E magasztos eszmék legragyogóbb színezetben tölték el az ifjú királyfi *Almerik* szívét. Gyakran megjelent előtte álmaiban vagy ábrándjaiban a csillagsugarakkal körüvezett szent Szűz: egy nő, napsugárba öltözködve, lábai alatt a hold, fején egy korona tizenkét csillagból, kinek egykor szent elragadtatása közepette, örök tisztaságot fogadott a király egyetlen fia.

E pillanat óta ifjú arcán valami megdicsőülési halványosság kezd el derengeni; szótlán, mosolytalan lőn, s kerülte a világot.

A király azt hívé, az ifjúkor ábrándjai bántják a herceget s Crescimir király szép leányában egy bájoló jegyest szerze számára, kivel sóhajait megosztva, örömeit visszanyerje.

De Imre, mióta mátkáját nőül vevé, még búsbabb, még halványabb lőn, míg mindenki azt reménylé, hogy boldogságát élvezzi, ő ifjú szép nejeének megvallá esküjét, melyben magát az Isten anyjának örök szüzességre kötelezé. S házasságuk napja óta az ifjú férj és ifjú nő tisztán éltek egymással, mint égben az angyalok.

Nagy volt a próba, mit az ifjúnak ki kelle állani: azon nő mellett, ki oly szép volt, oly igéző, és aki őt úgy szerette, nem gondolni soha másról, csak az égről s annak lakóiról.

A szent fogadás s a szív indulatai sokáig küzdöttek egymással, az ifjú herceg szemlátomást fogyott, veszett e küzdelemben, senki sem tudta, mi baja?

Egy napon a király országgyűlésbe hívatá rendeit, fiát, az ifjú herceget akarta előttük utódául bemutatni. Minden készüllet meg volt téve a koronázásra. De Almerik már ekkor dicsőbb koronát viselt. Egy reggel szűz fekhelyén halva találta-tott. Kik őt királyukká választani jöttek, halála hírével tértek vissza. A Szent Szűz magához vette őt a küzdelmek világából.

– „*Szerette őt Isten, hogy ifjan vevé el*” – mondá a király halála hírére, s még máig is él e példabeszéd, mellyel a nép ifjak halálát szokta vigasztalni.

Szemet szemért

Almerik halála örömnünnep lehetett az égben, de gyászünnep volt Magyarországra nézve.

Ez által szakadt meg a trónkövetkezés fonala először, ekkor nyílt harctere a trónkövetelésnek, a pártoskodásnak.

Árpád unokái közül még éltek elegenden. Ott volt *Vazul* az egyik ágról, a másikról *András, Béla* és *Levente, Kopasz László* fiai, s egy fiú női ágról, *Gizelának*, István testvérének gyermeke, *Péter*.

E fiú anyja, egy cselszövő néember, attól tartva, nehogy István választása kis öcscei valamelyikére essék, azokat minden rágalommal igyekezett a már akkor testben-lélemben nagyon elgyengült király előtt eláztatni.

Egy éjjel az alvó király hálótermébe gyilkos lopózott, ki a királyt fegyvere elejtésével fölébreszté.

– Ha Isten velem, ki van ellenem! – kiálta a felébredő szent ember.

Ekkor a gyilkos térdre esve elmondá, hogy őt a király unokaöccsei bérelték fel az ő meggyilkolására.

Ki ne látná itt a legvilágosabb cselszövényt? Hogy lehete a király ágyáig jutnia a bérgyilkosnak, ha az egész tény nem környezői cselszövénye lett volna? S az, kinek bátorsága volt örökön és zárt szobákon keresztüljutni, miként rettenhetett volna meg annyira egy alvó embertől, hogy őt épen felébressze?

Sajnáljuk ugyan, hogy a legendaírók kedvét e vélemény által elrontjuk, de szavainkat igazolja nemcsak *András, Béla* és *Levente* később nyilatkozott nyilvános jelleme, hanem maga azon körülmény is, hogy midőn a gyilkos elfogatott, a fejedelmi hercegek nyugodt öntudattal maradtak az udvarnál.

A gyilkos szabadon bocsáttatott, s az ő vallomására a hercegek elfogattak. A király meggyőződött ártatlanságuk felől, s kiadá a parancsot, hogy bocsássák őket szabadon.

Vazulra nézve e parancs későn érkezett. *Gizela* megtanulta Olaszországban, mint kell oly emberekkel bánni, kiket nyíltan meg nem ölhetünk. Ármányt szövő udvarmesterével a fejedelmi szemeit a börtönben megvakíttatá s füleibe ólmot öntetett.

István e hírre keservesen sírva fakadt, s unokaöccseit maga elé hívatva, tanácsolá nekik, hogy fussanak az udvarból, hol cselszövés és orgyilkolás találtak fészükre.

Nemsokára meghalt az ősz király. Holta után a *szent* név nimbuszát hagyva emléken.

Megürült trónjába beülteté Gizela magyaroktól nem szeretett fiát, Pétert.

Vétkek, minők azelőtt a magyar trónon nem ültek soha, kerültek uralkodásra. Tékozlás, bujaság, förtelem, zsarnokoskodás mutatott példát a legmagasabb helyről az alattvalóknak; míg a nyílt lázadás fölemelte irtózatos fejét, s az elkergett király helyébe annak leküzdője, *Aba Sámuel* ült.

Zsarnok helyett zsarnok.

Gúny helyett kegyetlenség kezdett uralkodni. Péter csak szemeit szúratta ki a vele ellenkezőknek, *Aba* karóba húzatta őket.³²

Három év múlva egy új lázadás ezt is letaszítá a trónról, a megbukott királynak feje vétetett.³³

Ennyire hozta a nyílt kihívó iszonyat a hű erkölcsös magyar népet.

Péter újra visszajött – nem okulva a múltakon.

Uralkodása láncai ellen az elégületlen nemzet *Kopasz László* száműzött fiait hívta segélyül.

Amint *András* és *Béla* megjelentek a határon, özönlött hozzájuk seregestül az elégületlen nép.

Péter azt hívé, hogy lánc és hóhérpallos megvédik az új lázadás ellen. Csalhite szeme világába került, a lázadók elfogták, tömlőcre veték és megvakíták, miként érte megvakított unokabátyja, *Vazul*, anyja parancsára. *Gizela* megöletett.

A trónt *Levente* halálával *András*, az idősebb testvér foglalta el.

---

³² Legnagyobb panaszkodás volt a magyaroknak *Aba* ellen, hogy a paraszttal komázik, azokkal együtt eszik, lovagol; azt hirdeti, hogy minden közös úrral és paraszttal. L. *Thuróczi*. Tehát ő volt a legelső kommunista Magyarország.

³³ Segíté a lázadást *Henrik* császár, seregeivel a magyar fölkelőkhöz csatlakozva. Az eldöntő ütközetben a *Rába* partján sokat veszítettek a németek, s azt a helyet maguk is sokáig „*Ferlorum pájer*”-nek nevezték. *Verlorene Bayern*. L. *Thuróczi*.

Fejedelmi párbaj

Midőn Kopasz László fiai Szent István tanácsára elhagyták az országot s Lengyelhonba futottak, azon időben Miksa hercegnek, a lengyel fejedelemnek harca volt a *pomeránokkal*.

A katolikus Lengyelország a keresztet védte a pogány pomeránok bálványai ellen. Már szemközt állt a két sereg, midőn előlépett az óriás pomerán vezér, s *Isten ítéletére* bízva a csatát, felhívta a lengyel fejedelmet, hogy vívjon meg vele, kíméljék meg kölcsönösen a nép véréit, s amelyik közülük elesik, annak népe hódoljon meg a másikkal.

A pomerán óriás láttára megdöbbenve lépett vissza Miksa herceg, ő vén volt már e csatára s fiai még fiatalok; ekkor egy ismeretlen vitéz lépett elő a nép közül, egy jövevény, idegen alakú ruhában és fegyverzettel, s fölajánlá magát a herceg helyett megvíni.

Midőn a lengyel király kérdé tőle, hogy kicsoda?, azt felelé: „*magyar*”, s midőn a pomerán kérdé a lengyel királytól, hogy ki az, kit maga helyett a küzdőtre állít, ez azt felelé: „*fiam!*”.

Miksa herceg oldalán egy szép, lángszemű leány állt, a herceg egyetlen leánya, ezt szánta ő legszebb jutalmul az ismeretlen vitéznek, kit nem ajánlott semmi más cím, mint a hősi bátorság.

A szemközt felállított két sereg láttára kiállott a két fejedelem csatázni; tomboló harcméneken ülve, kelevézzel rontottak előbb egymásnak, s Béla a roppant óriást az első összecsapásnál kivetette a nyeregéből.

Ekkor gyalog, kivont karddal csaptak össze. Hosszú volt keze és kardja a pomeránnak, de élt már a magyar példabeszéd: „*Ha rövid a kardod, told meg egy lépéssel!*”. Hosszú, kemény tusa után halva hevert a fővényen a pomerán fejedelem, míg a magyar vitéznek egy hajszála sem görbül meg.

A nép örömrivalgása között fogadta keblére ismeretlen új fiát a lengyel herceg, átadva neki, *kiket meghódított*, a pomerán népet s egyetlen leányát; azokat kardjával, ezt nemes szívével.

Így nyert a száműzött fejedelem egy viadalban hírt, hatalmat és szerelmet.

Vatha Lázadása (1046)

Alig félszázaddal István trónra lépte után, mely a magyar nemzet keresztyén hitre térteinek éve is volt, támadt egy hitrajongó, ki azt a zászlót emelé föl, melyet még

az ősök hordtak, midőn áldoztak azon ős istennek, akinek nevét sem tudja már senki, sem az alakot, amilyennek azt képzeltek; sokan azt állítják, hogy ez a *nap* volt; meglehet, hogy ez állításnak igaza van, az istenség jelképei között ez legjobban megérdemelte, hogy olyan nagy becsületben tartsák.

Vatha volt a régi hit végharcosának neve, ami egy időben szívdobbantó név volt a magyarok közt. A tősgyökeres ősök, akik félve gondoltak nemzeti lételükre, s egy külön hitben, egy külön isten pártfogása alatt erősebben hitték azt megoltalmazottnak; kik szerették, ha abban is különbség van köztük és a szomszédok közt, hogy milyen áldozattal járulnak egy közös úr elé, kit mindenhatónak ismer el minden nép; kiknél legmagasabb eszménye volt az erénynek a hagyományos vitézség, mely helyett az új vallás szeretetet tanít; ezek hő rajongással fogadták a régi hit és hagyományok hősét, ki az új hatalmat, új vallást lerázza fejükről.

Vatha mellett Viska vezér nevét említi a történet s az erdélyi vezér Gyula fiait, Bua és Buknát. A nevek bizonyítják, hogy nem elvakult gyülevész nép fogott kardot pusztá rombolási célból, hanem egy egész nagy párt: a meglévőnek, a megszokottnak védői, az újítás ellenei, kik magas rangot, úri vagyont, országokat kockáztattak azért, hogy az ősi fogalmak emléke el ne töröltessék. Még inkább bizonyítja ezt a fejedelmi herceg Levente rokonszenve a lázadók iránt. Az őshit harcosai lerombolák a templomokat, felkoncolták a keresztyén papokat; a budai Gellért-hegy máig is viseli azon kegyes püspök nevét, kit onnan a sziklákról taszítottak alá; Péter királyt elűzték a trónról, futtában elfogták, megvakíták, börtönre vetették; fölemelték helyette Endrét, a templomok köveiből pogány oltárt építettek, azt hívék, hogy már most eltörölték a keresztyénség eszméjét is földükről.

Mi lett a vége a küzdelemnek? Az ős vallásért harcolók legyőzettek, a keresztyénség diadalmaskodott s a magyar nemzetből lett igen jó keresztyén nép, anélkül, hogy megszűnt volna igen jó magyar maradni.³⁴

Az újabb idők fiai jó tanulságot örököltek ebből. Nem mutatok a török atyafiakra, kiknek példájából legjobban meglátjuk, mivé lehet a leghatalmasabb nemzet is, ha elmarad a világtól, ha az állandóság elvéért a legyőzhetetlen új eszmék ellen küzd? Maradok a magunk határán belül.

Nekünk szól a tanítás! Most is vannak köztünk Vathák még elegen, akik azt hiszik, hogy a magyar nemzetiséget csak a puszták menedéke őrzi; akik félnek attól, hogy a magyar, kinek oly jól állt kezében a kard és a kézírj, most könyvet vegyen a kezébe, rőföt, mérleget, cirkalmat, vésőt, ecsetet s más afféle szentségtelen eszközt, s rontsa meg ősi egyszerűségét tudománnyal, munkával, kereskedéssel, művészettel és iparral; ahogy az egész világ cselekszi...

---

³⁴ Vatha történetéről írt Tóth Lőrinc egy koszorúzott drámát, Gyuláéről pedig szintén drámát Szigethi József.

Ők is mind Vatha után fognak menni; és a magyarból lesz művelt, tudós ember, lesz élelmes kereskedő, lesz derék iparos, lesz emlegetett művész, lesz minden, ami az újkor fiait a *diczsőségben és nagyságban egyenlőkké* teszi; éppen úgy, ahogy lett belőle jó keresztyén, *hitben és buzgalomban egyenlő* a többi nagy nemzettel; anélkül, hogy megszűnt volna jó magyar maradni.

Győzelem csata nélkül

Magyarországnak ennyi belvillongás után békére volt szüksége, békére belül, békére kívül.

Alighogy Vatha legyőzetett, jött Henrik császár nagy haddal kívülről, védenca (Péter) halálát megbosszulandó.

Egy nemzetnek, melyen a polgárháború által vert sebek még alig hegedtek be, külföldbe keveredni életveszély.

Árpádot kardja biztosítja a német nemzet támadásai ellen, Szent Istvánt apostoli kegyessége, Péter hódolata, Abát szégyenteljes adófizetés.

András látta: hogy ő ezen eszközöknek egyikét sem használhatja. A harcot az okosság, a hódolatot a büszkeség ellenzé. Ekkor maga mellé ültetette a trónra Bélát, a nálánál mind karra, mind főre, mind szívre erősebb testvért, életében koronája osztályosául, holta után örököséül nevezve őt ki.

Béla azon kisdud hadsereggel, mit az ország belnyugalma mellett összeszedhetett, Pozsonynál táborba szállt a császár ellen, ki őt roppant haddal jött ostromolni.

A belzavarok néhány év alatt oda hozták Magyarországot, hogy kerülnie kellett a harcot azon ellenségével, kit saját országában annyiszor meglátogatott.

Míg Béla ellenségét hadi mozdulatokkal fárasztá, azalatt *Zotmund*, egy általa fogadott bűvár, a víz alatt Henrik hajói alá úszott, mik élelmiszerekkel voltak terhelve, s azokat alul kifúrva, elsüllyeszté.

Vörösmarty egy balladájához „Kund bűvár”-ról választá ezt a tárgyat, melynek egyik örökszép sora ez:

„Teremt-e Isten több magyart, Míg a világ, míg napja tart, Ha mink is elfogynánk?”

E vesztés több volt Henrikre nézve egy vesztett csatánál, kénytelen volt rögtön visszavonulni Pozsony alól.

A következő évben még nagyobb sereggel ütött be a császár Sopron felől, ezúttal öccsére, *Gebhard* püspökre bízva, hogy élelmiszerekkel terhelte hajóival vonuljon le utána a Dunán.

Béla herceg a császár jöttét azzal előzé meg: hogy messze földön, amerre az ellenséges hadseregnek kelle jönni, fölégettetett minden falut, a lakosokat nyájakkal együtt az ország belsejébe küldé; a kazlakat, asztagokat szerte fölgyújtatá.

A császár serege mohón üldözé az előtte visszavonuló magyar hadsereget, de midőn az ígért tejjel-mézzel folyó vidék helyett az elpusztult, letarolt megyék közepébe jutott, hol a falvak le voltak előtte égetve, a mezők letarolva, a kutak behányva, megdöbbsenté a láthatatlan ellenség, az éhszomj hatalma, s megállt gátolatlan előrehaladtában, utána érkezendő élelmiszereire várva.

Gebhardt püspök ezalatt levelet írt bátyjának: hogy hol várja az élelmiszerekkel? Követét Béla portyázói elfogták s a magyar táborba vitték; a vitt levélből megértvén Miklós püspök kollégája kérdését, a furfangos Béla tanácsára azt válaszolta neki a császár nevében, hogy csak menjen vissza nagy sietve ahonnan jött, mert itt rossz világ van, Németországba beütött az ellenség, neki sietnie kell haza se-regestül.

A püspök ily dolgokban nem értette a tréfákat, a martyrokat szerette tisztelni, de követni nem volt kedve, még aznap minden hajóival visszafordult, hazament, otthagya éhezni a semmit nem sejtő császárt.

A császár eközben untilg várta élelmiszereit, s várakozásában elsáncolá magát táborával.

Amint a magyarok látták, hogy az ellen a földet ássa, azt mondák, hogy előre sírt ás magának.

Mert hogy a krónikaíró mondja: Amely árkot nappal az élő a holtak számára ásott, abba éjjel maga feküdt le aludni, s aki éjjel ágyat vajt magának a földbe, nappal ugyanazt mint halottat temették oda.

Ezalatt a tábort körülrajongó magyar portyázók éjjel-nappal nyugtalaníták az éhségtől fogyó, erőtlenülő hadat, a sáncokon túllépni merészkedőt nyakába vetett pányvával ragadták el. Nem hősök, hanem páncélozott csontvázak voltak Henrik népei, seb nélkül hullva el a vértelen harcmezőn.

A császár, ki hódítva jött be az országba, könyörögve ment ki belőle.

Hadserege nem kért többé dicsőséget, csak kenyeret, s a magyar hadvezér ügyessége ezúttal a legdicsőségesebb békekötést nem drága magyar véren, hanem ártatlan marhák és ürök vérével vásárolta meg, mit a kiéhezett ellenségnek a békekötés után magyar bőkezűséggel oszta.

A császár örök békét esküdvé a magyarnak, leányát, ki már a francia király fiával volt eljegyezve, András fiának adta nőül, serege pedig oly sietve hagyta el a legirtózatossabb hadjárat terét, hogy még vértjeit is otthagya sáncain; amely hegy és erdő máig is „Vértes”-nek nevezetik.

A korona és kard

Endre király testvérét, Bélát tette trónja örökösévé.

Ez ígérete után fia született, Salamon.

Az apa elfeledé az ígéretet, mire a király megesküdött, s fiát mikor még az alig volt hétéves, megkoronáztatá; a koronázási ünnepélyen jelen volt Béla herceg is, s arcán nem látszott semmi keserűség, midőn a koronázási himnuszban éneklék a karok: „Esto dominus fratrum tuorum!” (Légy ura testvéreidnek.) De András jobban megijedt a hideg arctól, mint hogyha azt haragosnak látta volna, s hogy testvérét kísértetbe hozza, magához hivatá őt várkonyi várába, egy szőnyeget terítve le a trón elé, melyre korona és kard voltak letéve.

A kísértés Bélának életébe kerülhetett volna, a trón mögött gyilkosok voltak elrejtve, kiknek Bélát azon esetben, ha a koronához nyúlna, meg kelle ölniük.

– Válassz – monda testvérenek a király. – A korona a királyság, a kard a hercegség jelképe, amelyiket választod, legyen a tied, a másik maradjon fiannak.

Egy hang alig hallhatóan susogá a hercegnek: „Válaszd a kardot”. Miklós volt az, a testőrök vezére.

És Béla a kardot választá. (Vörösmarty költeményéből, mely e tárgyról szól, így felel Béla: „*Kard ada hölgyet, hírt, a kard megszerzi, ha szükség, a koronát...*”)

De András, midőn kardot adott testvére kezébe, gonosz eszközt adott maga ellen. Azon kard őt koronájától s életétől fosztotta meg.

Az élte elleni nemtelen merénnyt megtudva a herceg, elfutott ipához, a lengyel királyhoz, s onnan harcias sereggel tért vissza bátyja ellen.

Ez is idegen segélyhez folyamodott, a császár két vezért, egy harmadikat a cseh király küldte segélyére, Béla mind a hármat megveré és elfogta; a király magyar seregei a csata után hozzá csatlakoztak. Endre maga a csatában futó lovaktól gázoltatott agyon.

Békében nagy király

Első *Béla* egyike volt Magyarországnak legnagyobb királyainak.

Az utókor ugyan szereti azokat nagyoknak nevezni, kik harci győzelmeiket kötötték nevükhöz, de nagy volt az is, ki a békét fenn tudta tartani népei számára.

Első szava a trónra lépés után kegyelemosztás volt; elleneit, kik szétfutottak az országba és azon kívül, visszahívta, nejeiket meghagyta birtokaikban. Országgyűlést hivatott össze, minden helységről kettőt az élteesebbek közül.

Még szigorúságában is tudott kedélyes lenni; midőn egy ízben a napimádók követeket küldöttek hozzá, azzal az őszinte kérelemmel: hogy hadd gyűjtsák ők fel a keresztények templomait: a jámbor király, ahelyett, hogy mint elődei, kardéltre hányatta volna a lázadókat, poroszlókat küldött le hozzájuk, nagy korbácsokkal s ütlegekkel verette szét az egész pogány forradalmat, melyet ha karddal támadt meg, tán ezrek életébe kerül. Soha sem lázadt fel többet a pogány vallás mellett senki.

Az egész ország a keresztyén vallásra tért, de még azután is, és még most is él a nép között a választott istennek emléke, s ha fájdalom sújtja, vagy emberfölköti bátorságra van szüksége, máig is emlegeti magában: hogy: „*El még a magyarok Istene*”.

A gondolat nemigen keresztyéni, de annál költőibb: egy Istent választani, ki együtt érezzen fájdalmában, dicsőségében a nemzettel, ne szeressen kívülé semmi népet, s ha ez megszűnt lenni, ő is enyészék el örökre.

Béla király veretett új, teljes értékű pénzeket. E pénzeken egyik felől egy kereszt, másfelől a király neve látható. (Salamon kezdte legelőbb mellképét a pénzre veretni.)

Törvényt hozott az uzsorások ellen, árát szabta a vagyonnak, megkisebbité a nép adóját. A krónika azt írta fel róla: hogy a *szegény bővülködött alatta és a gazdag dicselkedett*. Vajha tudták volna utódai, hogy ez a legnagyobb dicséret, mit egy fejedelemtől elmondhatni.

És mintha a sors maga is kiválasztotta volna Bélát arra, hogy a harcoknak véget vessen, midőn egyszer éppen Salamon miatt, ki Némethonba futott, csatára készülne, a rászakadó ház Dömösön agyonütötte. A királygyilkos romok máig is láthatók Visegrádon túl a Duna jobb partján. Az a borostyán, mi most az omladék kövein kúszik, egykor a legnemesebb király homlokát köríté.

A háromszor koronázott király

Valami irtózatos fátumnak kell esküdvé lenni a koronához, mely üldözőjévé lesz annak, ki azt erőszakosan teszi fel fejére.

Péter megfosztotta *Vazult* a korona miatt szeme világától, ugyanazon büntetés érte el őt is.

Aba megölette *Péttert*, az ő feje is a koronával együtt esett le.

András megölette *Abát*; öntestvére elől futva esett el ő is.

Béla testvére vérén keresztül lépett a trónra, őt maga a trón temette omladékai alá.

Fiai: *Géza*, *László* és *Lambert* megborzadva álltak félre, ez istenítélet után visszahúzza kezeiket a koronától, melynek sorsa fátumszerű láncolatokban látszott bosszút állni egyik halálért a másikon.

Átengedték azt *Salamonnak*, ki már azzal egyszer meg volt koronázva, maguknak egyedül az *András* által kötött szerződés jogait tartva fenn, mely a hercegeket az ország egyharmadának tette uraivá.

Salamon homlokát másodszor is érinté a korona, anélkül, hogy lelkét királyibbá tette volna.

Gyermekkorra óta ferdén nevelve, gyanakodás, ingatagság, szenvedélyesség, álnokság jellemezték lelkületét, miknek nincs helye a trónon.

Legelső lépése az volt, hogy fejedelmi rokonait, kik érette lemondtak a trónról, megfosztá hercegségi jogaiktól.

Azon időkbén jó volt Magyarhonnak Lengyelország szomszédsága, ide szokott a megsértett jog, mint védvárába menekülni; az ifjú hercegek is ide menekültek, s csak a főpapság közbenjárása gátlá meg, hogy *Salamont* akkor ki nem űzték országából.

A rokonok kibékültek, húsvét napján *Pécsett* harmadszor koronáztatott meg *Salamon*, maga *Géza* tette a koronát fejére.

De mintha valami gonosz intőjel akarta volna meghazudtolni a kibékülést, az éjszakai ünnepély alatt meggyulladt a vigadók fejei fölött a palota, s az engesztelődés napján az egész város porrá égett.

E kibékülés után nemsokára a szomszéd csehek beütöttek a magyar határon, de tapasztalták: hogy ha a magyar magával egyetért, akkor a győzelem övé; a király és a hercegek karddal látogatták őket vissza, s a cseh hadak szeme fénye, a kérkedő óriás, egy személyes viadalban azon *Bátor Opossal*, kinek nagyapja *Kupát* megölte, e hős által levágatott – úgy látszik, mintha családi hagyomány lett volna a *Bátoroknál* ellenséges hadvezéreket öldösni.

Egy rövid hadviselés után, melyet *Crescimir* horvát herceg védelmére a fejedelmek diadalmasan viseltek a karinthei herceg ellen, új tettekre látszott hívni a hadistene a magyar fegyvereket.

A keleti török birodalom feloszlott; a szétszakadt ország irtózatos néprajokat eresztett a szomszéd vidékekre.

Egy csapatjuk ezeknek, a kunok, több százezer főre menő hada sokáig pusztító csapása volt majd Orosz-, majd Görögországnak, s mindig beljebb törve nyugati Európa felé, végre betévedt Erdélybe, azt elárasztva, áttört a meszesi szorosnál

Magyarhonba, végigpusztítá Bihart, s a Nyírséget, s ment vissza, rabláncra fűzött hölgyeket és férfiakat hajtva maga előtt.

Az ifjú király és a hercegek utánasiettek az országdúló hadnak, s Csehalomnál utolérték őket.

Ozul, a kun vezér, csúfosan küldé ellenük a kun gyerkőcöket, hogy menjenek háborúst játszani a magyarokkal.

De a legelső összecsapás megtanítá elleneit tisztelni, seregeit hirtelen összevonva egy hegytetőre vonult fel velük, ott várva be a magyarok támadását.

A magyar eleitől fogva legerősebb volt a rohamban. Háromfelé osztva a sereget, míg az ifjú heves király a hegy meredekén rohant fel a kunok ellen, a reá özönlő nyílzápor közepette, azalatt Géza oldalt kerülte meg őket s László iszonyú erővel ütött derekukra, saját kardjaival négy ellent ölte meg a viadalban. Az ötödik nyíllal megsebesíté, de halált kapott tőle vissza. Mindenütt meg leheté ismerni a harcot, ahol László járt; egy fejjel magasabb volt mindenkinél, s ahol ő megjelent, ott megtört az ellenség. Végre az egyik kun vezér, Ákos maga is elesett László keze által személyes párviadalban.

A kun elhullt vagy megadta magát, a magyar sereg késő estig úzte a futókat.

Maga László meglátva, hogy egy kun egy szép leányt ragadott fel lovára s azzal készül menekülni, utánavágtat. Azonban fáradt lovával be nem érhetve a menekvőt, messziről kiált a lánynak, hogy rántsa le magával a kunt. A bátor magyar szűz megragadva e szóra rablója övét, levetette magát a lóról, s a vele együtt lezuhant kun rövid tusa után halva esett el László kardcsapásai alatt.

A hüvelyéből kivont kardnak soha sem volt pihenése többé. Minden oldalról kellett küzdeni a magyarnak szomszédaival a vitatott hazai földért.

Alig verte le a kunokat, másfelől a Dunán a *besenyők* törtek keresztül, pusztítva, rabolva s ismét eltűnve a bolgár hegyek közé. E kalandor népet a byzanci udvar bocsátá Magyarországra Belgrádon keresztül, a magyarok tehát *Belgrádra* mentek az eltűnt szövetségeseik helyett bosszút állani.

A várost *Nikétás* védte, az ostromló seregeket Salamon király s a két herceg vezette, az előcsapatok vezérei voltak *Vid*, a király kegyence s János soproni gróf.

Az ostromló seregek átkeltek a vizen. A magyarokat meglepte előbb a soraikra hányt olthatatlan *görögtűz*, de később a görögöket lepte meg a halállal szembe-rohanó *magyartűz*. Visszavonultak városukba.

A segítségükre előtámadt besenyők, mikor még csak a soproni csapatok voltak a város előtt, azokra ráütöttek s ott János gróf által úgy megverettek, hogy vezérük alig menekült meg néhányadmagával.

A többi magyar sereg csak messziről nézheté a diadalt.

Két hónapig tartott a város ostroma az akkori nehézkes ostromszerek mellett; magas fatornyokból csodálatos gépek hánytak köveket és tüzet a városba, a falakat kutakkal ásták alá s faltörő kosokkal döngették; eközben egyes bajnokok szálltak alá a bástyákról, személyes viadalra híva fel az ostromlók vitézbbjeit. Ilyenkor *Bátor Opos* egymaga kettőt kergetett vissza a város kapujáig.

A harmadik hónapban egy magyar leány, kit a saracénok foglyul tartottak Belgrádban, egy zivataros éjszakán felgyújtotta tömlőcét, s az ostromlóknak segélyül jövő vihar lángokkal borítva el az egész várost, a bástyákon át betörő magyaroknak irtózatos diadalfényt támaszta a csatához; a védsereg egy része, melyet a fegyver el nem ért, a várba vetette magát s azt nemsokára kényre-kegyre feladta.

A görög sereg, amint a várból kibocsáttatott, nagyrészt Géza hercegnek adta meg magát, alig szállinkózott valaki Salamonhoz, oly előszeretettel viseltetett még az ellenség is Géza iránt, ki e bizalmat azzal igazolta, hogy a foglyokat váltságdíj nélkül bocsátá szabadon.

E tettéért a görög császártól koronát nyert a herceg ajándéku, Salamon királytól pedig azon megaláztatást: hogy a hadizsákmány osztásakor testvérével kapott egy részt, míg a királyi kegyenc, Vid, kettőt.

„Két kard nem fér egy hüvelybe”, mondá Vid a királynak, midőn a császárnak Gézához küldött követei visszatértek, anélkül, hogy Salamonhoz szóltak volna.

Azon iskola, melyben Vid Salamont nevelé, az akkori romlott udvarok bélyegét viselé magán: árulás, orgyilkolás alattomos bosszú tanai voltak azok, az őszinteség és nyílt harc helyében.

A király gyűlölte a hercegeket, mert országa harmadát bírták, gyűlölte őket, mert látta, hogy népe szereti őket, jobban, mint őt, s mert rossz szelleme Vid, minden nap szítá a gyűlölet tüzét szívében.

A király öröklött hősi szelleme nyílt csatát kívánt a hercegekkel, miként apjaik vívtak egykor a koronáért; a kegyenc azonban biztosabbnak hitte a tört, mint a kardot, s a királyhoz hívatá a hercegeket engesztelés színe alatt.

De ezek megismerék a mosolygó álarc alatt az orgyilkost, s ketten soha sem jártak együtt, ha az egyik megjelent a királynál, a másik hadsereggel maradt otthon, kivont karddal örködve testvérének élte fölött.

Egy télen Géza kisdud vadászcsapatával Ingovány erdejében mulatott, vele voltak vezérei: *Petrud*, *Zonuk* és *Bikás*. Mind a három áruló, kik Vidtól régen felvették a herceg életének vérdíját.

A férfias mulatság közt egy levelet kap Géza, a szegszárdi *Vilmos paptól*, melyben a jó apátúr figyelmezteti, hogy őrizkedjék a királytól; a herceg bizalmasan mutatja a levelet vezéreinek, azok kacagva vetik félre: „részeg lehetett az a pap”, mondának.

A király éppen Szegszárdon mulatott. Ott főzték a tervet Géza ellen az istenházában.

Amint az esti énekszó után a népség elhagyta a szentegyházat, a király és tanácsosai alattomban idejöttek.

Az iszonyú tanács tárgya Géza elfogatása volt. Vadászat közben Vid katonáinak kelle rajtaütöni, s szemeit kiszúrva börtönre vetni. A király beleegyezett a fekete cselszövénybe s összegyűjtött seregével megindult a *fejedelmi vadászatra*.

De a templom bosszút állt megszentégtelenítőin. Vilmos pap ott hallgatózott elrejtőzködve, s megtudva a király szándékát, leveté papi öltönyét, kardot, páncélt kötött s lóra ülve sebesen Gézához nyargalt, tudósítva őt az ellene forralt tervről.

Géza rögtön maga körül gyűjté kisdied csapatait s Csehország felé akart menekülni, de a király csapatai útját állták, kénytelen volt a Tisza jegén át szabadulni.

Tovább nem kerülhetett ki a csatát. A királynak harmincezer fegyverese volt, neki csak négyezer, annak háromnegyed része is áruló, Vidtől megvesztegetve.

A csata megkezdett, Petrud, Zonuk és Bikás rögtön felemelt paizzsal jelt adva átfutottak a királyhoz, vezérüket hitszegőül elhagyva; de a gyalázatot nyomban követte a bosszú, s hős *Bátor Opos*, az egyetlen férfi, kinek neve az ellentáborban tiszteletet érdemel, nem értette el, vagy nem akarta elérni az árulás jelét, vagy tán éppen bosszút akart állni a nyomorú szökevény népen – ahelyett, hogy Géza maroknyi seregét űzte volna, az árulóknak fordult s azokat az utolsó emberig levágta; csata végén az öldökléstől úgy meg volt dermedve az ökle, hogy a kardot nem bírta letenni belőle.

Géza megmenekült, Petrud, Zonuk és Bikás halva maradtak a síkon. Soha félreértés oly jókor nem jött, mint ő ellenük.

A vert fejedelem, megmaradt kis csapatával átmenekült újra a Tiszán, s Felső-Magyarország felé futva Vácnál találkozott László testvérével, ki szembe jött rá Ottó sógora segédcsapataival.

Salamon, ki Géza vert hadát üldöze, egy új seregbe bukkant. Nem a könnyhullató emberi szívű Géza, hanem a királyi lelkű *László* állt előtte.

Az ősz *Ernyei* nem tanácslá a megütközést a királynak: „Ne harcoljon, úgymond, fiú az apja, testvér testvére ellen.” De Vid nem engedett a szelídebb érzelmeknek erőt venni a király lelkén.

„A nemesek elhullottak, úgymond, az összegyűjtött parasztok és aratók pedig nem testvéreink.”

A hercegek tábora Cinkotánál foglalt helyet; a mogyoródi hegyen túl a királyé. Sűrű köd feküdt az egész tájon.

Mikor a köd felszakadt, az első napsugárnál meglátták egymást az ellentáborok.

„Azon férfiak ott, monda Erneyei, László táborára mutatva, kik hátukat a Dunának vetették, aligha készülnek elfutni a csatából.”

Békítő szavait nemsokára elnyomta a csatakiáltás.

Vid támadott –, a balszárny, Ottó seregeivel egy pillanat alatt szétverte a támadó seregeit, maga Vid átszúrt szívvel s kettéhasított koponyával esett el, az ősz Erneyei egy percre visszaállította a csatát, a másikban ő is halva hevert a csatamezőn.

Kétségbeesve rontott eközben a király Géza lobogói felé.

De a két testvér az ütközet alatt helyet és zászlót cserélt, László testvérét féltve, annak lobogóit vevé fel, s a rohanó Salamon a szelíd Géza helyett ismét a retgett Lászlót látta maga előtt. Hirtelen oldalt fordítá seregét, csak Gézát keresve a csatában, eközben a két testvér fegyverei közé jutva elveszté a csatát, elveszté seregét, s egyedül a győzhetetlen Bátor Opos karjának köszönhető, hogy egyedül, csupán általa kísértetve megmenekült.

A győzelmes sereg térdre borulva dicsérő himnuszokat énekelt a diadalosztó Istennek, a tábor előtt egy szarvas nyargalt el, melynek ágbogain égő gyertyák lobogtak, azon a helyen a hercegek templomot építettek, mint a legenda állítja.

Amint László a holtak mezején végigjárt, meglátta Erneyei holttestét. Könnyezve állt meg felette. „Sajnálak, úgymond, mint testvéremet, bár hallgatott volna rád a király.”

De amint a harcosok, kik a holtakat temették, ráakadtak a had indítójára, Vidre, port hintettek halott szemei közé, úgy fektették átkok között a dicstelen sírba.

A királyi remete

A futó király Mosonyra menekült, ott bezárta magát a várba és készült védelemre a hercegek ellen. Azok nem üldözték őt, de annál keményebben üldözték édesanyja szemrehányásai, ki őt szemtől szemben megátkozá a polgárháborúban kiontott vérért.

A király, kinek egy országon kelle uralkodni, nem tudott magán uralkodni, szenvedélye annyira ragadta, hogy dorgáló anyjára fölemelje kezét. Az agg, megöszült matróna megátkozta a királyt, és az anyáatok még a korona alatt is megtalálja a fiút; elhagyta őt azután Isten, ember; még tulajdon neje is. Megveté elbukott férjét, más karjaiba veté magát; mintha a szerencsétlenség feloldta volna a szeretet alól is.

A hercegek megnyugodtak Fehérvárott, s békében hagyták Salamont, azonban a szomszéd besenyők megtudva a kiűtött polgárharcot, *Zolta* vezér alatt rárontottak

a megalázott királyra, egykori legyőzőjükre, ki mindenektől elhagyatva ült Mosonyban.

Salamon a szomszéd *Heinrich* határgrófot szólítá segélyadásra, az meg is jelent hadával s megalkudva a királlyal valami jó summa pénzben, elindult a besenyők ellen.

Amint meglátta őket, visszatért. Igen csúnya embereknek találta őket, s az úton fegyverhordozói telebeszélték a fejét Merchart, Poth és Villern hercegek történetével, kik a barbárok elleni csatákban mind szörnyű kimenetelt értek.

A becsületes határgróf azt mondta Salamonnak: hogy *neki fogadása tartja nagybőjtben nem csatázni*, hanem ha tetszik a királynak, verekedjék ő meg a besenyőkkel, majd ő maga egy hegytetőre felmegy, s ha meglátja, hogy Salamon csakugyan nem bír velük, akkor majd ő segélyére siet. E vitéz szándékkal csakugyan fel is vette magát a *baki* hegyre, s onnan nézte az ütközetet.

Salamon tehát összeszedve seregét, kiállt egyedül Zolta ellen; Bátor Opos karja ismét csodákat tett, a *király tekintete előtt elolvadt az ellenség mint a viasz a tűz lángja elől*, Zolta kevesedmagával menekült meg, serege nagy részét a kard, vagy a Fertő vize pusztítá el.

Ekkor lejött a hegyről Heinrich, s kérte a szegődött díjt a segélyadásért, s hogy azt a király megtagadta tőle, fenyegetőzött, hogy megharagszik.

Azonban szerencséjére Salamonnak, a nagybőjt újra eszébe jutott a határgrófnak, s szomorúan visszaballagott a maga jószágába, mint ezt a krónikaíró naivul előadja.

„Van-e sok ily katonája a hercegnek, mint Bátor Opos?“, kérdé a császár Salamontól, midőn hozzá e csata után országát visszaszerezni segélyért folyamodott.

„Még jobbak is vannak, a magyarok mind jó katonák“, felelé Salamon, megaláztatásában sem tagadhatva meg nemzete dicsőségét s magasztalva azon sebek adóit, mik alatt legjobbjai elhullottak.

Nem is volt hatása a császár közbejöttének Salamon ügyében. Hadseregében, mely Vácig haladt, lázadás ütött ki, a vele volt püspökök álmokat láttak, és minde-nik azt látta álmában, hogy innen haza kell menni. A császár ütközet nélkül visszatért, Salamont pedig örökre száműzte a nemzet, amiért ellenséget hozott az országra, s koronáját Géza fejére tette.

A szelíd lelkű herceg nem óhajtotta e nehéz ékszert, Szegszárdon, borzasztóan kimúlt apja sírjánál letette azt fejéről s megkínálta Salamont a békével és koronával.

Salamonnak harc kellett és korona, nem a testvérek kegye, büszkén visszaszátá a nagylelkűen tett békeajánlatot.

Géza szerepe ezzel be volt fejezve e földön. – Az ő érző szíve gyöngye volt azon módszerekhez, mik az ország hatalmát biztosíthaták. Hirtelen meghalt; benne legnagyobb ellensége, a száműzött király, legnagyobb jóakaróját veszté.

Még egyszer visszatért Salamon Magyarhonba, hol László király a koronán kívül mindenét megosztá vele, de a benne lakó szenvedély nem hagyta soká pihenni. Orgyilkosokat fogadott László ellen, azok elárulták, s ő mint fogoly a visegrádi toronyba zárattott, egy magas, egyenes, négyszögű kőfal romjait máig is *Salamon tornyának* nevezik róla.

Az akkori pápa, Gergely, a minden vele egykorú királyok ostora volt, ki előtt Némethon császára meztláb várt bűnoldozást, a hideg télben a kapu előtt. Egyedül a magyar király, László volt merész koronás fejét előtte meg nem hajtani. Midőn egykori jótevőjét, *Boleslawot* az apostoli anathéma földönfutóvá tette, László pártfogása alá vette s nem engedte őt országa határain belül üldöztetni.

A püspököknek és bírának azt felelte: „A bűnös, az elátkozott a tietek; az ember, a bujdosó az enyém. Ő jót tett velem, most én teszek azt vele, a hálát semmi vallás sem tiltja.”

E nemes dac amennyire meglepte Gergelyt, annyira meg is nyéré – azon fejedelmet, ki népe szeretetébe bízva, az ő mindenható bulláival szemközt mert nézni, mindenáron meg kellett nyernie. A római püspökök nagy Synodusában elhatározottat: hogy a magyarok első királya s annak szűz gyermeke a szentek sorába iktatva, holttesteik az oltárra közimádat végett kitétesenek.

A pápai követ, a király és a püspökök leszálltak a kriptába, de a sírkövet, mely István koporsóját fedé, semmi emberi erő nem bírta kimozdítani. Egy a somlyói erdőben lakó szent szűz azt nyilvánította: hogy addig a kő meg nem mozdul, míg Salamon szabad nem lesz.

A király megnyitá börtönét, s a sírkő fölemeltetett. A koporsóból a szent király jobb keze a rajta volt gyűrűvel hiányzott.

Sok kutatás után Mercur apát kivallotta, hogy a kezét neki egy angyal adta át. Azon időben sokat jártak-keltek az angyalok Magyarországon.

A szabadon bocsátott Salamon, nem élhetve mint király, legalább királyhoz méltóan akart meghalni; amint szabadnak érzé magát, elhagyta Magyarországot s a kelet felé tanyázó kunokhoz menekült: ott meglátta a szép Lenkét, a kun fejedelem Kutesk leányát, azt megszerette s ekkor két ajánlatot tön: harcot a magyarokkal a fejedelemnek, szerelmet leányának; országa felét a fejedelemnek, szívét s koronáját leányának.

A kun vezér Kutesk betört az országba, de Lászlótól kiveretett, innen a görög birodalomnak fordult, Czelgu besenyő vezérrel egyesülve. A kun sereg itt is megveretett, maga Salamon egy elhagyott puszta várba menekülve, kevesedmagával ott tűrt éhséget és nyomort, míg üldözői ott is rátaláltak, kiken keresztül vad viadal között tört magának utat, s visszafutott a Duna jégén keresztül Magyarhonba.

Amint egy sűrű erdő mellett kísérvével együtt elhaladt, valami fájdalmas, borongós érzés szállta meg keblét, kérte társait, hogy várjanak rá, míg ő az erdőbe bemegy az utat körültekinteni. Soha sem jött onnan vissza többé.

Évek múlva a körül lakó nép azon erdőben egy jámbor remetét látogatott, ki egy leszúrt kard keresztje előtt szokott buzgón imádkozni, s ki a hozzá vándorlókat: testvért, Istent és hazát szeretni oktatá.

Még egyszer látták Salamont – a fehérvári templom lépcsőin. Ott térdepelt a hided márványon a koldusok között megalázott fővel, megőszült hajakkal, hol huszonnégy év előtt mint király megkoronáztatott. Láta az ünnepelet királyt, a nemzet kegyeltjét, Lászlót kilépni a templomból, dicsősége fényétől környezve; a koldus odahajolt alamizsnanyújtó kezéhez, s azt forrón megcsókolá.

A király egy forró könnyet érve végiggördülni kezén. László ráismert a királyi rokonra a durva zarándokruhában, az hirtelen elfutott előle, s az utánasiető hírnököktől, kik László kegyét unszolták reá, azt üzente a királynak vissza: „Mondjátok meg uratoknak, akit kerestek, az nincs többé, az én országom a mennyben van, áldás reá és a hazára.”

Ezentúl örökre eltűnt Salamon a világ elől, s késő századok után a kegyes póliaiak egy meghalt szent csodatevő sírjához szoktak eljárni búcsúra, ki ott környékükben élt és halt meg.

Azon sír alatt az annyi vizzályon keresztül hányatott Salamon király hamvai nyugosznak.

Engesztelődvé emlékezek mindenki a bünhődött király nevére, miután emlékét régen elfeledték – csak egy lény nem gondolt reá többet, kéjbe, vigalomba temetve el magát –, tulajdon felesége.

(E tárgyat találjuk Vörösmarty által egy lendületes balladában megörökítve.)

Szent László

Rendkívüli jelenetek imádatot keltene a népben, kivált ha e jelenetek a legmagasabb helyről, a trónról jönnek.

Ily imádott tünemény volt László király a magyarok előtt.

Ki ellenségeit mindig legyőzte s azoknak mindig megbocsátott – ki soha igazságtalan csatát nem kezdett s az igazságosat el nem vesztette –, kinek trónja előtt császárok és pápák állottak mint peres felek, ítéletét kérve, s ki igazságos volt ítéleteiben császárok, pápák és koldusok iránt egyenlően – kinél mindig pártolásra talált az üldözött, bosszulóra a vétkező, s kinek minden léptét valami glórianemű csodás biztosság kísérte.

Számára a szent nevet nem népköltötte csodatételek szerezték, a legegyszerűbb lélekfönség volt az, melynek nyilatkozatai előtt megtört a kisebb alakok térde.

Még máig is megtartá minden emlékül fennmaradt tette, szava azon aranyfényt, mit a nemesség és igazság kölcsönözhet csak a legnagyobb tetteknek is.

Máig is emlékezhetik a nagy német nemzet azon mondatára a magyar királynak, mellyel egyik pártnak a másik ellen őt a német császári trónra hívó követeit elbocsátá:

„Ura van Németországnak elég; császár is elég volna neki egy; hanem összetartás az, amire szüksége van.”

Szent László mondta ezt ezelőtt nyolc századdal a német nemzetnek, és még most is igaza van.

Máig is emlékezhetik a magyar nemzet Szent Lászlónak a Temes melletti győzelmére, mert e győzelem emléke nem egy nagy sírhalom, hova a legyőzött ellenség el van temetve, hanem egy nagy élő nép faj, a derék kunok faja, kik egykor fegyverrel rontottak e hazára, s kiket László legyőzött s belőlük édestestvéreket szerzett a magyar nemzetnek.³⁵

Az imádó nép csodákkal rajzoló tele a szent király történetét, angyalok szálltak le hozzá, jövendőt jósolva honának; mikor serege éhezett, önként jöttek elé seregestül a vad bölények és szarvasok csordái, s ha megszemjuhozott, forrás fakadt kardja érintésére a sziklából; egy nagyváradi monda szerint a püspökfürdő gyógyerejű patakja is Szent László paripája nyomából eredt. Az üldözött ellenség által elhányt arany és gyöngy kavicsná vált az üldöző magyarok szemei előtt a vezér tekintetére³⁶, s ha hárommannyi volt is az ellenség, futnia kellett, midőn a sérthetetlen király kezébe ragadta a veres zászlót, s maga népe előtt nyargalva, soraira rontott.³⁷

---

³⁵ Először Kapolcs vezér alatt törtek be a kunok Erdély felől, másodszer a Duna felől Ákos alatt; László mindkétszer személyesen csatázott velük.

³⁶ Erdélyben, a Királyhágón átvívó országút mentében ma is láthatók egész rétegekben ezek a pénz alakú kövek, amelyek egyébiránt a nummulites csiga kőületei.

³⁷ Azon csodák közül, mikkel e nemzeti szentet a nép fölékesíté, koporsójának is jutott egy. Midőn azt éppen Nagyváradra vitték, egy gróf és egy nemes pereltek egy ezüstkehely felett; a nemes azt állítá, hogy a királytól kapta a kelyhet ajándékba, a gróf, hogy őtőle lopta. A bíró azt ítélte rájuk, hogy tegyék a kelyhet a király koporsójára s onnan vegye el, ki azt sajátjának hiszi. A gróf, amint hozzányúlt, ájultan rogyott a földre, míg a nemes bántatlanul vette kézhez tulajdonát a szent koporsóról. Ez a monda Szent László koporsójáról.

László Európa vezére

Történt vala az ezer és kilencvennegyedik esztendőben a mi Urunk születése után, hogy második Orbán pápa egy conciliumot hirdete a jövő évi március első napjára Piacenza városába.

Nagy bánata volt ez időben az egész keresztyén világnak: a hitetlen pogány népek elfoglalták a szent földet, megfertőztették a szent sírt, sátort ütöttek az Olajfák-hegyén és a tiszta Jordán vizét, melyből hajdan Szent János a Megváltó fejére hullatá a keresztvíz cseppjeit, most az ő híveinek vérével zavarják.

„Ne hagyjuk a szent sírt pogányok kezében!”

Ezen hős kiáltás hangzott végig az egész keresztyén világon: a királyok és koldusok egyformán lelkesültek érte, azok katonáik hatalmát, ezek meztelen testük erejét ajánlák fel a Megváltónak, ki nekünk egy egész mennyországot adott, s kinek még azt a sírt sem biztosítánk, melyből oly dicsően feltamadott.

1095. március 1-ső napján tizenhárom érsek, kétszáz püspök, négyezer apát úr és lelkész s harmincezer világi bajnok gyűlt össze Piacenza városában, a szent sír visszafoglalása felől tanácskozni; templom nem volt elég nagy e sokaságot befogadni; ott gyűltek össze a szabad ég alatt és tartott a tanácskozás hét napig, és mindennap nőttön-nőtt a lelkesülés, minden szónok beszédével szaporodott a hitetlenek elleni gyűlölet, míg az utolsó napokon a byzanci császár követei ott a keresztyén világ képviselői előtt felolvasták a felhívást, mely szerint Európa minden fejedelme siessen fegyvert fogni Omár utódai ellen, kik nemcsak a szent sírt foglalták már el, hanem Európát is és minden hívők országát fenyegetik.

A concilium erre kimondá a végzetterhes határozatot, hogy a keresztyén világ mint egyetlen fegyverviselő kar fog felemelkedni Krisztus ellenségeinek lesújtására.

Minden nemzet, minden fejedelem, minden koronás fő és minden hadvezér egy sereggé fog összegyűlni, oly nagy és dicső sereggé, minőt még a világ nem látott soha, melynek száma milliókra terjed, melynek lovagjai mind megannyi hősök – hadnagyai híres vezérek – alvezérei koronás királyok – hát vezére ki fog lenni?

Olyan vezér, kinek adatott elég ész, hogy százezrekből álló csapatokat tudjon a csatában kormányozni, kinek lelke elég tiszta, hogy a Megváltó nevével támasztott harcnak vezetője legyen, s kinek dicsősége eléggé ragyogó, hogy egész Európa uralkodói büszkeségüknek tartsák őt követni: hol van ilyen vezér?

Az összegyűlt hősök és fejedelmek találtak egyet.

A csendes Duna partján, Bodrogvár kápolnájában ülte éppen húsvét ünnepét első László, magyarok királya, midőn a *piacenzai concilium követei megjelentek előtte, s hódolattal nyújták át neki a vezéri kardot*, mint amelyre őt találták Európa feje-

delmei legméltóbbnak; őt nevezték ki a Megváltó hősei fővezérének. A nagy király elfogadta a kardot, s ünnepélyesen fogadta, hogy személyesen fogja a lelkesült hadat saját nemzete vitézeivel együtt e szent harcba vezetni.

Kora halála megfosztá őt a fogadás beválthatásától: még azon év nyarán meghalt.

Nem a Megváltó sírját, hanem azon magas helyet, hova e sírból fölszállott, kellett meglátogatnia.

Holta után három esztendeig gyászolta az egész ország, s évek múlva a keresztyén világ szentjei számát eggyel szaporítá őbenne.

Vala pedig annak öt év híján száz esztendeje, hogy a magyar nemzet a keresztyén nemzetek testvéri szövetségébe fölvétetett, s éppen kétszáz esztendeje, hogy Európában meghonosult, amidőn vele a nagy tisztesség történt.

Könyves Kálmán

A látkör mindinkább tisztult a magyar história terén: az uralkodó alakok szemlátomást ismerősebbekké kezdenek válni.

A népirtó Attilát a népalkotó Árpád váltja fel – az egyszerű nomádkirály helyét elfoglalja a hittérítő István; a kegyes fejedelem után feltűnik László, kit a dicsőség egy szent magasságáig emel föl – s a szent király után megjelenik Kálmán, a fölvilágosult törvényhozó, kinek szelleme korát egy fél ezreddel előzte meg.

A magyarnak eleitől fogva nagy ellenszenve volt a könyvek iránt, a „könyves” név nem dicséretképpen ragadt a királyra, ki ifjúsága éveiben tudományokkal művelte lelkét.

Pedig ő a kardot is tudta úgy forgatni, mint a könyveket, s míg művelt lelke üdvhozó törvényeket teremt az országnak, addig erős karja új országokkal szaporítá birodalmát.

Ifjú korában papnak neveltetett, de a szent falak szűkek voltak nagyratörekvő lelkének, az uralkodásra született szellem szorítva, nyomva érzé magát az akkor tetőpontján álló hierarchia rendszabályai által, a breviarium helyett kardot vön kezébe, a mennyei szent hit terjesztése helyett a földibb fogalmak becsület és politikai hit védelmére.

Őt orosz herceg élt Kievben: Swatopolk, Wladimir, Dávid, Wasilko és Wolodár; egymással közel rokonok és örökös ellenségek.

Ezek egy időben, megunva az örök harcot, szövetséget esküdtek, megerősítve azt egy csókkal a szent feszületre. Mindnyájuk feje Swatopolk lön, a legvénebb

rokon nagyhercegi címmel. De mind a szövetségkötés, mind az eskü csak arra való volt, hogy a béke színe alatt alattomban törjenek egymásra. Swatopolkot Dávid rábeszélte, hogy Wasilkot fogassa el s vakíttassa meg, Swatopolk megtevé, s midőn a testvérek ezért rátámadtak, a hibát Dávidra utalta s azzal bosszulta meg, hogy Dávidot kikergette birtokából s azt elfoglalta magának; de hátra volt Wolodár bosszúja Wasilkóért a nagyhercegen. Csata előtt a megvakított Wasilko felmutatta a szent fészületet a hadseregnek, melyet Swatopolk megcsókolt, hű szövetséget esküdve, s a nagyherceg elveszté a csatát. Ekkor a magyarokhoz folyamodott segélyért. László, kinek alapelve volt, hogy „legyen igazság és vesszen a világ”; azt hívé, hogy a testvéreknek igazuk van, midőn bosszút állnak a hitszegőn; de Kálmán, ki már akkor nagybátyja trónját osztá, más véleményen volt. Szerinte itt nem az igazság volt a kérdés, hanem a fejedelmi tekintély, s a szomszédban dühöngő anarchia legyőzése. A szent király segélyül engedte menni bölcs unokaöccsét, megjósolva neki: az igaz ügy még az okos ügy ellenében is győzni fog.

Úgy lett.

Kálmán nem hajtva a megrettent rokonok békeajánlataira, elutasítva magától a térdeit átkaroló szép Lankát, kit férje, Wolodár küldé hozzá könyörögni, erővel akarta trónjába visszatenni a nagyherceget, midőn véletlenül a közel kunok vezére, Boniák, megtudva Kálmán otlletét, jövendőt mondatott magának az erdőben a farkasokkal, s miután azok győzelmet jósoltak számára, Kálmánt megtámadta és megveré.

Szerencsésebb volt Kálmán az ellene föllázadt horvátok és apuliai normannok ellen; nemsokára a magyar királyi címbe Horváth- és Dalmátországokat is befoglalá.

De soha mélyebb politikai ok nélkül csatát nem keresett Kálmán, bár arra igen nagyszerű kilátásai voltak.

A szent-keresztadak, László holta után, őt szólították fel vezérül a hitetlenek ellen megindulandó keresztýén táborhoz.

Midőn egész Európában a koldustól a királyokig s a gonosztevőtől a szentekig mindenki lelkesülve volt a szent sír miatt indítandó harc dühétől, Kálmán volt az egyedüli, ki e harcot nem helyeslé, ki a felszólító püspököknek ily szavakat mert szembemondani:

„Töltse be mindenki azon helyet, melyre Istentől híva van, Istent mindenütt lehet imádni, nem kell érte Jeruzsálembe menni, én az Istenhez nem ellenségeim haláláért, hanem boldogságáért szoktam imádkozni, s míg saját országomban akasztófákat kell állítanom a jog fenntartásáért, addig nincs miért idegen népekre mennem, hogy őket a keresztet tisztelni tanítsam. Itt közöttünk gonoszabb ellenségei vannak az Isten törvényeinek, mint maguk a törökök. Nagybátyám ígérhette a szentföldérti harcot, mert ő szent volt, én csak gyarló ember vagyok, ily nagy ígé-

retet nem örökölhettek. Egyébiránt a szent seregek átmehetnek országomon – ha rendet tartanak.”

Ily szavak szokatlanul hangzottak azon időben; ha más nemzet királya szólt volna így, nyomban érte volna a rettegett anathéma, de a magyar nép vakbuzgó soha sem volt, az egyházi átok idáig oly kevéssé hatott volna el, mint később Albionig.

A keresztes had Európa egyéb országaira nézve egy szükséges légtisztító zivatar volt abban az időben; azon örök harcoknak, mik az apró birodalmacskákra eltördelt Németország hercegei, az egyes oligarchák, a föllázadt népek és uralkodóik, a polgári és lovagi rendek között folytak, csaknem lehetetlen volt véget vetni; e céltalan tusák alatt annyira elszaporodott minden rabló és gonosztevő fajzat, annyira erőt vett minden nemesebb érzelmen a ridegebb pusztítási vágy, hogy e minden organumaiban megromlott világrészt csak egy általános világrázkódtatás hozhatná helyre örök zavarából.

E világrázkódtatás volt a keresztes had.

Valami egyszerű remete megpendíté az eszmét, a szikra lángot gyújtott, s a tisztábban látó egyházi és királyi főnökök jónak látták azt szítani, csak így adhatva az egymás ellen fegyverzett népeknek egy közös irányt, mely ellen fegyvereiket fordítsák, csak így tisztíthatva ki országaikat egyszerre minden törvényrontó, gyilkos és rablóhadtól.

A pápa bűnbocsánatot hirdetett a Szentföld harcosainak, a vétkeseknek nyitva volt az út a dicsőségre, az engesztelésre, a gazdag zsákmányra és a mennyországára.

A tusakodó oligarchák előtt nyitva volt az út a legnemesebb, a legszentebb vetélkedésre.

Néhány század alatt Európa ez úton hárommillió embertől szabadult meg, kik azalatt itthon egymást emésztették volna meg, s kik nagy részének romlottsága érdemessé teendé e világrészt Oceania sorsára, az elsüllyedésre.

E tünemény nem egyes emberek műve volt. A világszellem örökké következetes, összhangzó működése, míg egyfelől útnak indítá keletről az ép, romlatlan elemeket Európa felé, hogy itt új életet kezdejenek, addig másfelől egy új népvándorlást készített előre, mely nyugatról keletre hordva a megromlott tömeget, ott életét bevégezze.

Ez a világtörténet borzasztóan egyszerű symmetriája.

Ezért nem ragadta magával e roham a magyar népet, bárha ez mindenik átvonuló hadseregnek közvetlenül útjába esett.

Az első keresztes had Walther vezér alatt minden akadály nélkül vonult keresztül az országon. Kálmánnak gondja volt rá, hogy a szent vitézek részesüljenek a magyar vendégszeretetben, de egyúttal arra is: hogy azzal vissza ne éljenek. Csupán Zimonynál történt, hogy tizenhatan félrecsapva a főtáborból, a városba

bementek, s ott kicsapongásaik miatt megfosztva fegyvereiktől, meztelenül bocsátattak vissza. Walther nem állt értük bosszút.

Ezek után jött nyomban a másik had, negyvenezer harcos, számtalan kísérettel, magától Remete Pétertől vezérelve.

Ez a buzgó férfiú tűzlelkű szavaival sajátos hadsereget gyűjtte maga körül. Mindennemű, korú és állapotú emberek egy közös zászló alá gyülekezve, lovagok és mesteremberek, gyermekek és aggok, köztük hatezer barát teljes fegyverzetben, több mint ezer apáca, háromezer szekérral fiatal nők, özvegyek és lelkesült szüzek, a szent harcosok mindennemű szükségeiről gondoskodandók, fegyvert ragadott asceták és megtért örömlányok, vérel terhelt gonosztevők és köztiszteletben álló férfiak, egymással szoros, szent szövetségben, úgy, hogy mint a velük együtt járó Fulbert püspök mondá: „Azon a helyen együtt lehet találni az új Jeruzsálemet az új Sodomával”.

Ez a csapat is békében keresztülvonult az országon Zimonyig, ott azonban eszébe jutott a Walther katonáin elkövetett szégyent megtorolni, a várost ostrommal bevéve, a lakosokat legyilkolá, s azután tovaftva a szomszéd Bolgárországban hasonló kihágások miatt húszezer embert és kétezer szekeret veszte. A megmaradtak csontjaiból később a török szultán rakatott pyramist a niceai mezőn.

Ezeket követte a harmadik csapat Gottschalk vezérlete alatt. Ez már csupán a nép söprejéből volt összegyűjtve.

Ezeknek is megengedte Kálmán a keresztülvonulhatást, de alig jöttek Mosonyig, ott elszéledeztek, szétmentek az országba rabolni, az ellenállókat leöldösték, egy ifjút elevenen karóba húztak, egyszóval egészen Palaestinában érezték magukat.

De már ezek ellen fegyvert ragadott Kálmán, félretéve minden kegyeletet a vállukon viselt kereszt iránt. A magyar sereg a szent hegy és a Duna között utolérte őket, s ott úgy összetörte, hogy alig szabadult meg háromezer ember az egész seregből, mely nem volt méltó arra, hogy a Megváltó sírjáért harcoljon.

Alig szabadult meg ezektől az ország, midőn egy új sereg jelenté magát a határon. Kétszázezer gyalog és háromezer lovas.

E gyűlevész jöttét mindenütt megelőzte irtózatosságot kegyetlenségeinek híre.

Fővezérük, Emico, egy hazug apostol, azt hitette el népeivel, hogy Isten megjelent neki, s kijelenté, hogy legelső tetteül a zsidókat irtsa ki.

Alvezérei: Feik Tamás, Vandeuil, Glarembald, Charpentier Vilmos és Herman gróf, mindnyájan ismeretes gonosztevők voltak, kik a velük volt roppant népséggel Köln, Mainz, Trier és Wormsban több ezer izraelitát legyilkoltattak, s a magyar határhoz érve, elvégezték magukban, hogy a magyarok is csak olyan pogányok, mint a zsidók.

Már ezeknek Kálmán egyenesen megtagadta az országán átvonulást. Óvárnál Gyula nádor várta őket egy őr hadtesttel, tudtukra adva a király és nemzet tilalmát.

Ez dühbe hozta a kereszteseket, Gyula nádort megölték, seregét elűzték, s erővel törtek maguknak utat Mosonyig. Itt azonban maga a király állt előttük.

Úgy fogadta őket, mint ellenséget. A túlnyomó tömeg ostrom alá vette a várost, a sáncárcokat faderekkel hányták tele, a falakat hosszú hágcsókon kezdték megmászni, a faltörő kosok ütéseitől omlottak a bástyák; ekkor a király egy rész rohammal kiütve a roppant ostromló tömegre, azt nekiszorítja a mocsárnak; a kereszties had támadóból támadottá válva, zavarba jött, a hadakat megfoghatatlan réműlet fogta el, elkezdtek szétfutni, s az előttük ismeretlen lankaságok, erdőkkel fedett mocsárok veszélyes tömkelegeibe tévedve, az üldöző magyaroktól nagyrészt kiirtattak, alig szabadult meg közülük egyéb, mint a lovasok s a vezérek, kik seregeiket veszély idején cserben hagyva, maguk ki Német-, ki Olaszország felé szétfutottak.

E győzelmének köszönheti Kálmán király, hogy a vele egykorú historióírók utálatos, púpos hátú, kancsal szemű, sertékkal benőtt testű szörnyetegnek írják le, akinek lelke sem volt szebb a testénél.

Mi azonban e tényben is az Istennek, a történetek világszellemének kezeit látjuk. Szüksége volt és szüksége van a világszellemnek itt Európa közepében egy magyar nemzetre, mely a keleti őserkölcst és nyugati műveltséget magában egyesítse, csodás összeolvadására a szabadság és hűség érzeteinek. Ezért kellett akkor a magyar nemzetnek, mely később századokig volt védőfal a keresztyénségnek, akkor, midőn a keresztyén világ minden nemzete sietett keletre – meghalni –, azoktól elmaradnia, s fönntartania életét, örök tényezőül Európa történeteiben.

Ezért kelle Szent Lászlónak azon napon meghalnia, midőn a kereszties hadak vezérletét elvállalá, s utána a korát századokkal megelőzőtt Kálmánnak következnie, ki lett légyen bár testileg kancsal, de lelkével annál tisztábban látott.

Oh, a világszellem számításai tökéletesek, csakhogy ő nem napokkal és emberekkel szokott számítani, hanem századokkal és nemzetekkel...

Azon vádat, mellyel Kálmánt a kereszties hadnak e fegyveres visszautasításáért terhelik, leveszi róla azon szíves fogadás, melyben az utánuk jövő Bouillon herceg seregét részesíté; e csupa lelkes és becsületes lovagokból álló hadseregnek nemcsak megengedte az országán keresztülvonulást a király, sőt maga személyesen kísérte azt egész a túlsó határig, örködve minden igaztalan bántalom ellen, mellyel saját népe azt megsérthetné, míg másrésről Bouillon saját testvérét, Balduint és nejét, Gundelhildet adta át a békés átvonulás kezességül; a határon

barátságos öleléssel vált el a két vitéz király, kiknek egyike amint Róma sáncain első volt, úgy Jeruzsálem sáncain is első leendett.

Jeruzsálem elfoglalása után még egy százhatvanezer főnyi had vonult keresztül Magyarországon, melynek vezére, István, a burgundi herceg s vezérnöje Ida, Ausztria grófnője³⁸ csábító szavakkal hívták magukkal Kálmánt az ígéret Kanahánjába, hol a tej és méz folyik s aranytól fénylik a puszták homokja.

De Kálmán a visszatérő Fulbert püspöktől már akkor eleget hallott a szent birodalomról, a civakodó fejedelmekről, a kicsapongó keresztesekről, az új hódítókról, kik egymással versenyezve tagadják tetteikkel az evangéliumot, Krisztust újólaj eladják, megfeszítik.

Mindezekről sokkal többet hallott Kálmán, minthogy kedve lett volna a keresztesekkel együtt menni.

Európában minden országnak van tengere, csupán Magyarországnak nem jutott.

Erre őseink nem gondoltak, midőn hazát foglalni jöttek, ők beérték a gazdag mezőkkel, az édes vízű folyamokkal, tenger mellett nem laktak soha (a caspiumi tó nem érdemelvén a nevezetet).

Ezért nem volt Magyarországnak virágzó kereskedése, külországgal összekötetése s szorultság idejében menhelye.

E hiányt észrevette Kálmán, s a körülményeket századokkal előre tudva becsülni, hozzáfoglalá országához a dalmát tengerpartot.

E foglalás például szolgálhat bármelyik újabb kori státusférfiúnak.

Először mint interveniáló hatalom jelent meg Dalmáciában a pusztító szomszédok ellen – azokat leküzdve mint védő és pártfogó hatalom foglalt befolyást az országban –, később e felsőbbsege megtagadói mint lázadók ellen fogott fegyvert, s mikor legyőzte őket, akkor elhalmozta őket szabadalmakkal, kiváltságokkal: adómentességgel s a trónról származó minden kegyosztással, míg önként elfogadták őt uralkodójuknak; akkor közös alkotmányt adott nekik Magyarországgal, végre oly csinján keblezte be őket Magyarországba, hogy nem volt módjuk azt ellenezni, s azontúl e cím helyett: „magyarok királya”, nehogy megsérteni láttassék az idegen nemzetiségeket, így nevezte magát: „Magyarország királya”.

Buzilla grófnőt, kit Kálmán király a szicíliai Roger gróftól kért nőül, mint királyi menyasszonyt már dalmát nemesek fogadtak hódoló tisztelettel a partokon, vezé-

---

³⁸ E szép hölgy e keresztes had alatt a saracénok fogságba esett, s kénytelen volt egy becsületes szerecsen herceghez nőül menni, kivel később, úgy látszik, hogy boldogul élt, mert két gyermeke lett a derék embertől. – *Budai*.

rük, Vinkur, ötezer nemessel kísértc a szép és szellemdús normann hölgyet Kálmán királyi székvárosáig.

Buzilla, a kedélygazdag szicíliai nő, híven és gyöngéden szereté a királyt, mi azt hagyja gyanítani, hogy tán mégsem volt az valami oly undok szörnyeteg, minőnek a historikusok írják. Nemsokára meghalt a szép királyné, két árvát hagyva maga után, egy fiút és egy leányt.

Kálmán ezeknek új anyát akart adni, s az orosz herceg Swatopolk leányát, Predzlawát, kit ott táboroztában látott, elvette nőül. A szép normann hölgy déli hévvel ragyogó szemeit, szelíd, olvadékony, simuló lényegét s azt a mondhatatlan fönséget, mit nem a korona, hanem a lélek magassága kölcsönöz a nőnek: nem pótlák a király előtt az orosz hölgy vulkánhevű szenvedélyei, a magyar kedély még szerelme szenvedélyében is megtartja azt a szűzies ihletet, mely szemlesütve, elpirulva fogadja legjogosabb örömeit. És Predzlawa nem volt már akkor azon ártatlan szende leánya, minőnek őt Kálmán, még mint ifjú, látta apja udvarában. A szenvedélyes hölgy rég tiltott szerelemben élt egy ifjúval, ki őt Magyarországra is követte, s míg az új királyné ajka hűséget esküdött az oltár előtt a királynak, addig szemei a tömeg között egy idegen férfi arcát keresték.

Az első hónapban megtudá a király, hogy neje hűtlen.³⁹

Hallatlan bűn volt ez akkor Magyarországon és kivált a mag-tar királyi trónon.

Azon szigorú törvény, mit Szent László hozott a házasságtörő asszony ellen: miszerint azt saját férje jogosan megölheti, s tettéről csak Istennek tartozik számadással, mutatja azt az iszonyatot, mellyel a magyar nemzet e szokatlan, alig emlegetett bűn iránt volt eltelve.

A királynét a nemzetgyűlés halálra ítélte, a királyi férj csak megvetésre, s visszaküldé őt apjához Oroszországba.

E kegyelem később sok magyar vérbe került.

Az iszonyúan bántott királyi férj pedig eltörlé azon törvényt, mely jogot ad a férjnek hűtlen nejét megölni.

Az a király, kinek mindenki hálával tartozott, találkozék legtöbb hálátlansággal az életben.

Öccse, Álmos, hatszor lázadt föl ellene, meg akarva őt fosztani koronájától.

Minden szomszédját, minden ellenségét a magyarnak ráuszítá a királyra, gyilkosokat bérelt, összeesküvéseket forralt ellene, pedig nem volt egyéb oka halálát kívánni, mint az: hogy Kálmán király volt, ő pedig csak Ráma hercege.

---

³⁹ Thúróczi.

Először ötödik Henrik császárt hívta segélyül, áruba bocsátva hazáját, de a császár saját trónján is ingadozott, melyről édesapját taszította le, s Kálmán megtudta öccse tervét – és nem állt rajta bosszút.

Hogy kívülről nem nyert segílyt a herceg, benn az országban gyűjté maga körül az elégületleneket, s magyar hadsereggel rontott Kálmánra. A király a Tisza partján várta őt, s midőn Álmos megjelent, egyik sereg sem akart támadni, mindegyik tétlenül várta a másikat a vízen keresztül. A két sereg vezérei egy kis szigeten köztanácskozásra összegyűlve azt végezték: hogy a fejedelmek magánügyeiért nem fogják a nemzet vérért pazarolni, hanem ha baja van egymással a hercegnek és királynak, jöjjenek össze egyedül ott a szigeten s végezzék párbaji istenítéletben ügyüket a két sereg szeme láttára.

A király, kit a históriaírók görbének, sántának, nyomoréknak írnak le, férfiasan elfogadta a párbaj ajánlatát, míg Álmos sírva fakadt és engesztelődésért esdett.

A király újra megbocsátott neki, s hogy sivatag lelkébe szelídebb érzelmeket öntsön, nőül véteté vele a szép svéd királyleányt, Ingolburgát, remélve, hogy ennek ártatlan tiszta keblén kiálmodja véres gondolatait, betelik boldogsággal, szeretettel, ki azelőtt nem tudott betelni gyűlölettel.

Ismét csalódott. Álmos mentől jobban szerette nejét, a szép kék szemű angyalt, annál többször jutott eszébe, hogy miért nem lehet ez királyné. És midőn Ingolburga egy szép fiúval ajándékozá meg, megesküvék, hogy annak királyné kell lenni! Ha tudta volna, mily átkot mondott rá ekkor! Hogy fia e koronának csak terhét fogja érezni, fényét nem fogja látni...

Addig unszolta a lengyel királyt, Boleslawot, míg az segílyt adott neki Kálmán ellen. Álmos a lengyel csapatokkal elfoglalta Abaújvárt, s onnan hívta fel a nemzetet: hogy tegye le királyát, és őt válassza el helyette.

A nemzet ítélte – de nem Álmos javára; egy az ő seregeit tízszeresen meghaladó erő vette körül Abaújvárt, s Álmos az ostrom előtti reggelen, lovára ülve, egyedül ment a király sátoráig, annak lábaihoz veté magát s bocsánatát könyörgé. Angyaljő nejeért még most is elnézte vétkét a különben oly szigorú király, megbocsátott neki, párthíveit nem üldöze, a lengyeleket haza hagyta menni.

A háború nála csak komoly eszköz volt, cél soha. Ő nem csatázott az „ütközet gyönyöreire”.

A nagylelkűség nem gyógyítja meg az alacsony lelkek gyűlöletét; ami nem sikerült Álmosnak nyílt csatában, azt orozva könnyebben hívé végrehajthatni. E célból egykor dömösi kastélyába hívta Kálmánt, hogy ott vadászat alatt az erdőben meggyilkoltassa. Tervét elárulták. A király kérdőre vonta az orgyilkost; Ingolburga, a béke angyala, ismét közbenjáróul lépett fel közöttük, könnyei újra megnyerték férje számára az engesztelést, s Álmos és Kálmán az evangeliumra esküdtek egymásnak szeretetet.

Délután a herceg vadászni ment, s amint sólymával egy légben repülő kócsagot elfogatott, azt kérde társaitól: „Vajon ha a kócsag megesküdött volna a sólyomnak, hogy nem fog kiáltani többé, el hagyta volna-e repülni?” Kísérői elérték szavai jelentését, s Álmos még azon vadászat alatt megszökött társaitól, s nyomtalanul eltűnt.

Egyszerre azonban ismét megjelent az ország határán, Henrik császár hadseregeitől kísérvé, s más oldalról a cseh herceget, Szvatoplukot hívá be az országba.

Már ekkor elkeseredve támadt föl ellene az egész nemzet; annyi hitszegés, pártoskodás és hazaárulás után a Pozsonyhoz érkező császárt roppant hadsereg fogadta, úgyhogy ez nem kísértve meg az ütközetet, mint békítő lépett fel a király előtt a hercegért.

Álmos ismét megalázva, könnyezve tért vissza bátyjához, s nemsokára elhagyta az országot, hol senki sem volt, aki szeresse többé, s a szent sírhoz zarándokolt Palaestinába.

A Kármel látása, a Jordán vize, a szent ereklyék nem gyógyíták őt meg, csak azon vad gyűlölettel tért vissza, mellyel eltávozék.

Itt azután gonosztevőkkel kezdé szövetkezni, összeesküvést gerjeszte a király és annak fia ellen, melynek fonalai Velence, Német- és Oroszországig elágaztak; ezt is megtudta a király; az összeesküvés főnökei elfogattak, s ezúttal az ország fő-törvényszékei ítélték fölöttük. János nádor volt a bíró.

Halálra ítéltettek minden családaiikkal együtt.

A király a halált megvakíttatásra változtatá.

S ez azon fekete folt, mely a historikusok előtt okot ad arra, hogy Kálmánt szörnyeteg alakjában festék le. Mentői azzal védik, hogy e tény akarata ellen történt. E védelem fölösleges. Nincs ország, melynek törvényei azt, ki annyiszor csinált pártütést, megszegte esküjét, idegen ellenséget hitt az országba, gonosztevőkkel esküdött össze orgyilkolásra: fölmentette volna a haláltól, s az akkori törvények büntetésenyhítésnek tarták a megvakítást, s kik fel tudják fogni az akkori idők körülményeit, midőn az apáról fiúra öröklött pártoskodások századokig tűzzel-vérrel áraszták el a nemzeteket, nem lehet csodálni, ha a törvényhozók a pártütő családjára is kiterjeszték az apától érdemlett büntetést.

De Kálmánt sohasem bírták az ész hideg okai megnyugtadni többé, akár álmodott, akár ébren volt, mindenütt a szerencsét len rokont vélte látni világtalan véres szemével, mindig az angyalszelíd Ingolburga sikoltását vélte hallani, midőn megvakított gyermekét szívéhez ölelte. Ezen egyetlen pillanat mind azt a jót, mit életében tett, lerontá lelke előtt; e fájdalomtól soha sem tudott többé kigyógyulni.

A lélek fájdalma megölte a testet. Egy napon főfájás miatt hirtelen meghalt.

Holta után szörnyetegnek nevezték.

Igaz: hogy egy templomot sem épített egész uralkodása alatt; hogy a pápának megtiltá az ügyeibe avatkozást; hogy a püspököknek megengedte a házaseletet; hogy a keresztesekeket szétkergeté és kimondta: hogy nincs boszorkány. „De strygis vero quae non sunt, nulla amplius quaeatio fiat” (A boszorkányokról pedig, akik nincsenek, semmi kérdés se tétessék többé.) Némely újabb történetbúvár ugyan e törvényszakasznak más értelmet ad, azt állítva, hogy Kálmán király a „strygis” alatt méregkeverőket értett. Ez azonban képtelenség, mert ezekre nem lehetett azt mondani, hogy „nincsenek”, még kevésbé a perbe fogatásukat eltiltani. Meg kell maradnunk annál, hogy a magyar „Könyves Kálmán” felvilágosodott elméjével messze előtte járt a korszaknak.

Legtöbb történetírónk csak úgy könnyedén sikamlík keresztül Kálmán királynak ezen néhány szava felett, melyek tetteket képviselnek. *Nincsenek boszorkányok!* Ez a két szó mentette meg Magyarországot azoktól a századokig tartó rémségektől, amik műveltségben előhaladt Francia-, Német-, Spanyolországot egész társadalmi lélelében megrázkódtatták, ahol az ördögösség tűzzel-vassal üldözése által éppen az ördögösséget emelték második religióvá: megtették Sátánt a Jehova vetélytársának: ezrével vitték máglyára a boszorkány hírbn állókat, köztük szép, viruló fiatal leányokat, s a boszorkánymesternek vallott papokat, praelátusokat. – És ugyanakkor egy magyar király, kinek dédapja még napimádó pogány volt, kimondja az álomriasztó parancsszót: „Boszorkányok nincsenek! Ne kerestessenek!” – S ezzel a „nincsenek” szóval elhárította Magyarországról századokon át az ördögben való hit társadalmi ragályát. – Ötszáz év kellett hozzá, hogy a sötétség apostolainak sikerüljön Magyarországon is boszorkánypöröket előidézni; de azok is nagyon kis területre lettek szoríttatva. Elkéstek vele! Itt volt már a reformáció, itt volt a könyvnyomtatás. Nem lehetett többé mesterséges éjszakát csinálni.

A magyar nemzeti felvilágosodás első vezérbajnokát tiszteli Könyves Kálmán királyban. Mindez elég arra, hogy a krónikaírók közt pártfogója ne akadjon. (*Kálmán király és Álmos herceg történetét dolgoztam fel „Könyves Kálmán” című drámámban.*)

Késő évek múlva, midőn Kálmán koronás fia, István, testben-lélelben elerőtlenülve, trónörökös nélkül, szétekintte a világban, hogy kinek fejére tegye le koronáját, hírvül hozták neki, hogy egy kolostorban, jószívű szerzetesek által rejtegetve él az a gyermek, kit apja szeme világától megfosztatott, a szerencsétlen vak Béla.

A világot, az életet és az emberek arcát megunt király fölkereste a boldogtalan rokont, s a koldusból királyt csinált, vak királyt, szomorú kárpótlásul hagyva rá a koronát – szeme világáért.

Maga a király szerzetesi öltöny mögé zárta el magát közel halála órájáig a világ zajától.

Az ifjan letúnt király nem öröklé apja szellemét, ok nélkül kezdett harcaiban mindig vesztes fél maradt, Dalmáciát a velencések foglalták el tőle, a cseh herceggel, Boleslawval Solth főispán veszette össze, majd hozzá, majd Boleslawhoz hordva a rágalmat, s utóbb is mindkettő seregeit egymással összeveszítve, hogy azok minden ok nélkül, mindenik a másikat véelve támadónak, véres csatát vívtak csupa félreértésből.

Majd Leopold osztrák hercegtől akarta a Lajtán túli részt elfoglalni, s attól két ízben visszaveretett, s nem volt képes saját országát megvédeni ellene.

Majd Jaroslaw herceget segíteni ment Kievbe, ott már megszállotta a fővárost, midőn Jaroslaw a csatában elesett, István azért ostromoltatni akarta a fővárost, hanem ezúttal seregei megtagadták a szolgálatot. Itt ismerkedett meg az apja által elűzött Predzlawa fiával, Boriccsal, s azt a Szepesség grófjává tette.

Ismét: hogy a nagyherceg fiai az országos osztályon összevesztek, egyiknek segélyére ment s a másiknak elvéve az országot, abba Boricsot helyezé halicsi hercegnek.

Ezután a görög császárba kötött, amiért a vak Álmos ennek udvarában vonta meg magát; a császár Újpalánkával szemben megverte Istvánt, a következő évben ugyan visszaadta neki a kölcsönt, de hogy Álmos meghalt, a harc is megszűnt.

Míg országán kívül járt, idehaza új királyt választottak helyette, egyszerre kettőt, az egyik volt János, a másik Bors. Egyik sem tudott sokra menni a királyságával, Jánost lefejezték, Bors száműzetett.

És amikor itthon volt a király, volt hegyen-völgyön lakodalom, az újonnan bekebelezett kunok, kiket Tatár vezér alatt az ország leggazdagabb földjén telepített meg a király, voltak legnagyobb kedvencei, ott lakott mindig közöttük, őket emelte legmagasabb rangokra.

Aki látta a még máig is egyformán bájoló kecses kun hölgyeket, égő szemeikkel, karcsú termetükkel, tűzláng arcaikkal, az könnyen ki fogja találhatni, miért pártolta annyira a kunokat István király?

E pártolás korán halálába került. Apját a bánat, őt az élv ölte meg. Lélekben, testben kimerülve halt meg. Halála jótétemény volt rá nézve – de jótétemény az országra nézve is.

Az aradi vérnep

Vak Béla király országgyűlést hirdetett Aradra.

A Maros partján, a szabad ég alatt megjelentek a zászlós urak fényes bandériumokkal, az összegyűlt nemes lovagok tömege ellepte a sík mezőt, a háromszínű lobogókon a megyék saját címerai voltak láthatók.

A tér közepén egy magas emelvény állt, melyet magas kopjákra tűzött szőnyegek sátorként fedeztek, e sátor mellett tizenkét udvarnok állt, ragyogó, arannyal kivert páncélban, lengő kócsagokkal.

A néptömeg utcái közül egy tisztelgő csapat közelg a sátor felé, az ország püspökei, a nagyúr és a bánok.

Jöttekre szétvonják az udvarnokok a sátor aranyrojtos függőnyeit, s az örömrivalgó nép előtt egy látvány tűnik fel, melyben fény és gyász van egyszerre lefestve.

Bíboros trónjában, fején a szent koronával ül a király, egy szép, alig huszonkétéves ifjú, szőke hajfürtjei szelíden folynak le vállaira. Ez ifjúnak nincsenek szemei. Még gyermekkorában elvették azoknak világát. Amint a nép örömköltését hallja, mosolyogni akar, környezői sírva fakadnak. Az ő szemeinek sem mosolygása, sem könnyei nincsenek többé.

Ekkor előlép a trón mellől egy asszony, egy magas, délceg nő, fejéről villámokat hánynak a korona gyémántjai, arca ég, keble hevül, szemeiben a könny ragyog. Ez Ilona, a vak király felesége.

Az asszony odamutat férjére, ki reszketve támaszkodék reá, nem láthatva sem az ő arcát, sem a többiekét, mik mind az elkeseredés lángjaitól voltak áthevülve, csak azon támadó zúgást hallva, mely közelgő viharképpen kezdé magát hallatni.

Egyszerre a királyné szavai kezdenek megcsendülni a baljóslatú zúgás közepette.

„Ide nézzetek, kiálta, ti mindnyájan látjátok őt, ő nem lát senkit közületek. Isten királyné hívtá őt, az emberek koldust tettek belőle. És azok, kik ezt tevék, itt vannak köztetek, ott ülnek egyenként mosolygó arccal, kárörvendő képpel mindazok, kik Kálmán királynak e tettet tanácslád s azt végrehajtani siettek, s gúnyolják magukban a királyt, kinek kezei rövidek, mert szemei nem látnak...”

A királyné végszavai már a fölördítő zajban enyésztek el; a vak király kardcsattogást, halálkiáltást, tombolást hallott, s félve kapaszkodott neje karjába, az pedig mint a bosszúállás angyala a trón lépcsőjén, ujjának egy mutatásával halálra ítélve férje megvakította.

A nemesek kardot rántva rohantak a vádolt főurakra, azok dühös védelem közt törtek maguknak utat egész a trónig, némelyiket a királyné lábai előtt vagdalták össze.

A király reszketve, kinyújtott karokkal esde a bosszúállóknak; gyöngye szava elvesztett a bosszúördítésben, mely csak akkor szűnt meg, midőn hatvannyolc főúr, Béla vakságának okai, feküdt holtan a trón előtt.

S a kardcsattogás, halálhörgés elmúltával újra felharsogott az „éljen a király! – éljen a királyné!”

A trónkövetelő

Sokan, kikre nézve a királyné szavaiban halálítélet volt kimondva, a verekedés zavarában lóra kapva, megmenekültek a véres országgyűlésből, s futottak Lengyelország felé.

Ott élt azon időben Borics; a szerencsétlen fejedelem, kit anyjának könnyelmű szerelmi bűne nevéből és koronájától foszta meg.

Az a nép, melynek őt mint királyát kellett volna üdvözölni, most fattyúnak csúfolá, mivel anyja vétkezett.

Mint el kellett ennek vadulnia, kit anyja megátkozott, apja eltaszított, nemzete kigúnyolt és sorsa üldözött.

Hogy apja, anyja és nemzete gyűlölé, az nem csoda, de még a sors is, mintha az is osztaná az emberi előítéleteket.

Először szepesi gróffá tette apjának fia, István, kit testvérének nem volt szabad neveznie; ezt elveszítve, halicsi fejedelemmé lőn, rövid idő múlva onnan is elűzött. Mint menekvő tengődött azután ipa, a lengyel király udvarában.

Most az Aradról elfutott főurak őt keresték fel elhagyottságában.

Ezek a kiskirályok, kik otthon zsarnokai voltak jobbágyaiknak, kik a rabszolgákat adták, vették mint vásári tárgyat, kik előtt nem volt bizton a nők becsülete, a szüzek ártatlansága: szerették a szabadelvűt játszani királyukkal szemben, s büszkén emelték fel fejüket, érezve: hogy a törvények feje vak.

De férfilélek élt a királynéban, s mielőtt az oligarcha pártnak ideje lett volna a lázadást előidézni, a királyné megelőzte őket, ő maga idézte elő azt, s a nép, melyre hivatkozott, felkoncolta a trón ellenségeit.

De a mesés sárkány mindegyik levágott fejéből tíz új támadott. Mindazok, kiknek okuk volt nem szeretni ez erős asszonyt a gyöngye király trónján, Borics körül sereglettek, s az általuk előhívatva rideg rejtekéből, megjelent a Sajó partján magyar és lengyel seregével.

A túlparton táborozott a király. Hadereje több volt Boricsénál; csak egy eset tehetné kétségessé győzelmét, az árulás. A királyné gyakran találkozott a főurak közt hízog arcokkal, s hol a hízog jelen van, ott az árulás sincs messze.

Ilona egy napon meg akarva tisztítani hívei seregét az árulóktól, magához hívatta őket s azt kérdé tőlük, hogy igaza volt-e Kálmán királynak, midőn nejét elűzé ma-

gától? – Hívei őszintén feleltek a kérdésre, s azt állíták, hogy igaza volt. Az árulók azonban óvatosak akarván lenni, azt felelék, hogy Kálmán ebben is bűnös volt, tudva: hogy Ilona gyűlölettel emlékezik férje megvakíttatójára. De éppen e fölösleges óvatosság árulta el őket. Tehát ők Boricsot Kálmán törvényes gyermekének tarták.

A király hívei ez áruló jelre fölgráltak helyeikről, s miután mindnyájan fegyvertelenek voltak, székekkel és ököllel rohantak az elárult árulókra.

Lampertet saját testvére egy székkal csapta agyon; fiát, Miklóst s Moynolth gróftól lekéselték. A többiek, kik nem voltak jelen, de egyetértettek a pártosokkal, átszöktek rögtön Boricshoz, köztük a lázadók feje, Tiodor gróf, Folkus, Titus, Endre, Vitályos, s a mindnyájuk közt legmerészebb Sámson.

Egy délben a király éppen sátorában ülve ebéd mellett, hirtelen egy betoppanó lovag által ijesztetik fel, ki az ellen táborából a Sajón átúsztatva, hallatlan merészséggel tört odáig, s a vak királyt hívei közepette nyomorult ebnek szidalmazva, felszólítá, hogy adja át országát Boricsnak, s maga pusztuljon innen és menjen kolostorba.

E merész lovag volt Sámson gróf.

A jelen volt zászlósok és udvarnokok a bámulattól megdermedve néztek a dühöngő emberre, ki egymaga mindnyájukat királyostól szemtől szembe meg merte gyalázní; de a következő pillanatban mindnyájan talpra ugrálva, meg akarták őt ragadni, gróf Both utána ugrott a vakmerőnek, ki hirtelen lovára ugorva, szitkozódva fordult vissza a meggyalázottakhoz s bántatlanul toványargalt.

Míg a főurak lovászaik után kiáltoztak paripáikért, a szitkozódót üzendők, Both apródja egy ott álló ménre nyereg nélkül, amint kapta, felugrott, s utánaeredve a grófnak, azt a Sajó partján beérte.

Sámson beugratott a vízbe. A túlsó partról Tiodor és társai csónakon siettek segítségére. De a bátor apród utánaúsztatott, s a víz közepén utolérve, egy kelevézzel társai szeme láttára keresztülszúrta a gróftól, s azzal ismét visszaúszott.

A lengyelek ez eset után ütközet nélkül visszatértek, de a következő évben maga a lengyel király Boleslaw hozta vissza Boricsot, őt a magyar trónba ültetendő. A király seregei által azonban Mária Magdolna napján úgy összetörtetett, hogy maga is alig szabadulhatott meg a csatából. A magyar pártosok elestek, vagy elfogattak.

Egyet főnökeik közül Bátor Opos unokája tett fogollyá.

A szerelemgyermek, elvesztett csatája után, halicsi trónját ment visszafoglalni. A sors ott is mostohája volt, ütközet közepén tulajdon serege egymás ellen lázadt, s otthagya az orosz ellenséget, a szövetséges lengyel, magyar és halicsi egymást

fogyasztá el; a lengyel király bánatában meghalt, s Predzlawa fia földönfutóvá lett örökre.

Majd a bajor, majd a francia udvaroknál lappangott azután, míg egyszer az osztrák herceget rábírhata, hogy érte Magyarországra betörjön.

Már ekkor Géza ült a trónon, Béla megszűnt vak lenni: meghalt; az ifjú király nevelője, az ország nagyura, Bélus herceg a Lajtáig elébe menve Henrik hercegnek, azt a csatában megveré. Hétezer bajor és osztrák esett el azon csatában, s a két alvezér, Rátbód és Ottó foglyul esett Bélus kezeibe.

Itt is elüzetve a koronától, de nem üzetve el annak csalképétől, a görög császárhoz, Mánuelhez futott a szerencsétlen fejedelem: háromfelől megkísérté már az országot, melyhez jogot érte, elfoglalhatni, most a negyedik felől próbálta meg. Elöl harcolt Mánuel seregeiben, midőn az a magyarok ellen csatázott; mindig ő mert legmélyebben betörni csapataival azon földre, melyet oly örömet nevezett volna honának; de a cselszövő görög csak eszközül használta őt; az ő vére folyt győzelemért, de az ő érdekei nem nyertek általa soha.

Egy csatában, melyre a besenyők ellen volt kiküldve, bevégezte megátkozott életét, az utolsó emberig küzdve tartotta a csatatért. Az utolsó ember ő volt. Senki sem szerette életében, senki sem siratta meg holta után. Pedig mind a kettőt megérdemelte volna – ha anyja nem vétkezik. Mert vitéz volt, s ki tudja, nem lett volna-e ünnepelelt hőse e hazának, ha ez fiává tudta volna őt fogadni? (*Borics herceg történetét dolgozta fel Szigligeti „Trónkereső” című drámájában.*)

Orosz és görög szomszéd

Vak Béla még ifjan halt meg, fia, második Géza még gyermek volt, midőn királlyá lett.

Ekkor az ország nagyjai, ahelyett, hogy mint másutt szokták, a király erőtlenségét használva önérdékű pártokra szakadoztak volna, szorosán egyesültek a fejedelem körül, ifjúsága gyöngye létét a nemzet erejével pótolva ki.

A nemzet gondviselése alá vette az országot és a királyt, s midőn az egyiket viszszaadta a másiknak, azoknak egymásra nem lehetett panaszuk.

A király egy kívül erős, belül boldog országot vett át kormányzóitól s az ország egy lelkileg nemes, testileg hősi királyt.

Bélus herceg, a nádor volt e kormányzat főnöke. Ő telepíté meg az Olt sivatag partjain a szászokat, ő verte vissza Jasomirgott Henrik támadását Borics érdekében, és ő házassítá meg az ifjú királyt az orosz nagyfejedelem, Minoslai leányával, Fruzinkával.

E kedves nőt rövid időn nem csak a király szerette meg, hanem a nemzet is. Ha ő kért valamit a rendektől, az meg volt adva; a királyt és királynét úgy tekinté az időben a nemzet, mint édes fiát és édes leányát, megfordítva a viszonyt, mely a népnek atyául és védőül rendelte a királyt: most a nemzet volt a király atyja, de egyszersmind hatalmas védője.

Fruzinka királyné testvére, Izsaszlaw, ez időben orosz nagyfejedelem volt, kit fejedelmi fővárosából gyakran elűzött a hatalmas Dolgoruki, Moskau alapítója.

A magyar nemzet látta a királyné néma könnyeit, melyeket testvére szerencsétlen sorsán hullatott, s elhatározá, hogy e könnyeket le fogja törölni.

Kellett-e egyéb ok arra, hogy vérét kiontsa, egy nemes népnek, mint hogy legkedvesebb gyermeke könnyeit ne lássa?

Volt idő, midőn Magyarország interveniált Oroszországban, midőn magyar vér, magyar dicsőség segített Oroszország uralkodóit trónjaikba visszahelyezni.

A fiatal király harc- és dicsvágytól égve állt serege élére, mely rokona segélyére volt sietendő.

A magyar és cserkesz egy zászló alatt harcolt; Dolgoruki csatát csatára vesztett, s kénytelen volt magát Grodezi várában föladni. Wladimerko, a Swenigrodi orosz fejedelem, Dolgoruki hatalmas szövetségese, miután roppant hadseregét a magyar fegyverek egyetlen ütközetben a Wjas partján semmivé tették, kénytelen volt békét kötni, s amely pillanatban azt megszegé, trónja lépcsőjén a guta ütötte meg.

Ezalatt másfelől a hatalmas görög császár, Mánuel keresett magának okot barbár szomszédjaira rontani.

Mert a históriaírók előtt a magyar nemzet „barbár” cím alatt ismeretes, míg a görög nemzet neve „művelt”. S ha a műveltség nem a szellemi és erkölcsi épségben van, hanem a kőfaragás és selyemszövés mesterségében, úgy e különbség aligha nem áll e két nemzet között; de ha szabad csak néhány évet összehasonlítaniunk történeteik folyamából, a különbség megfordítva fog előállani.

Mánuel élete egyik felét természetelleni gyönyörökben, másik felét ok nélküli hadakban tölté, úgyszólván egyszer, midőn a csatában egy patakából ivott s panaszlá, hogy a vízben vér van, egy katona fölkiáltott rá: „Nem most iszod először néped vérét”.

A magyar barbár azért, mert a keresztes hadak söpredékét kiverte országából s csak a hőseit fogadta vendégszeretettel; a görög pedig művelt, mert éppen e hősök számára hamis pénzeket veretett, lisztjük közé oltatlan meszet kevert, se-regeiket kalauzok által álutakra vezeteté.

Mánuel fiát és nejét rokona, Andronicus elfogató, a fiúval aláíratta saját anyja halálítéletét, azután megfojtatta a fiút, s holttestét felrúgva mondá: „Apád gazember volt, anyád ringyó, magad bolond”.

Andronicust pedig császár korában a nép lábánál fogva akasztotta fel.

Ily jelenetek nem voltak napirenden a barbároknál.

Mánuel okot talált megtámadni a magyar nemzetet, először azért, mert Borics hozzá folyamodott, másodsor, mert Wladimerko neki szövetségese volt s a magyarok ellensége, harmadszor Csudomil, a szerb fejedelem a magyar királynak unokaöccse volt és neki ellensége.

Az első csatában Mánuel és Csudomil személyes tusában összetalálkozván, a szerb Supán egy kardcsapással összetörte a császár fején a sisakot, de emez kiverte kardját kezéből s fogva vitte magával Byzancba azon negyven magyar fogollyal, kiket aranyba és bíborba öltöztetve vitt diadalszekere előtt, mintha csupa hercegeket és főispánokat fogott volna el.

De a következő csatákban, midőn a király Oroszországból visszatért, bőven visszakapta a kölcsönt, Géza elfoglalá várait, seregeit szétveré s kényszeríté föltétlenülül békét kötni.

Ezentúl hadat nem készített Mánuel a magyaroknak, hanem ami sokkal könnyebb és veszélytelenebb volt, összeesküvéseket.

A királynak két testvére, István és László, átszökve Mánuelhez, átoltották a magyar nemzetbe a görög udvarnál beszítt trónlázadási mérget, s Géza király holta után annak koronás fiát, III. Istvánt, pártjaik által, miket Mánuel pénze vesztegetett meg, a trónról elűzték. Fruzinka királyné Pozsonyba futott gyermekeivel s azoknak pártjával.

Az elfoglalt trónt ekkor ismét László vette el testvérétől, Istvántól, éppen mint a görög udvarnál szokták.

Hat nap múlva a trónból a sírba szállt. Hirtelen és véletlen halt meg. Éppen mint a görög udvarnál szoktak meghalni a császárok, kik testvérüknek útjában vannak.

Koporsóján keresztül IV. István lépett a trónra, idegen szelleméért gyűlölve nemzetétől.

De a primás, Bánfi Lukács megtagadta tőle a koronázást, s mit az önkény tett fejére, Fruzinka hívei egy irtózatos csatában elvették tőle. IV. István maga foglyul esik, de a győző királytól szabadon bocsátva, e nagylelkűségért új hadat hoz Mánuelből hazája ellen. Éppen mint a görög udvarnál szokták.

E hadserege a magyarok által semmivé tétetve, maga a császár jött vele vissza és a császár is visszaveretett.

Mánuel ekkor más gondolatra jött. Erővel elfoglalnia nem lehetett Magyarhont, a békekötéskor tehát Fruzinka egyik fiát, Bélát fiává fogadta, s Elek despota név alatt trónörökösévé nevezte ki. Így reménylő Béla által a magyar királyi és a görög császári koronát egy trónon egyesíthetni.

Előbbi kegyence, IV. István ezáltal útjában kezdte lenni, meg is halt nemsokára, érvágáskor megmérgeztetve. Éppen mint Byzancban szoktak meghalni fölösleges fejedelmek.

A béke nem tartott sokáig. Mánuel most Béla jogánál fogva tört a magyarokra, Szerém- és Dalmátországot hódítva el tőlük. De nemsokára egy roppant halom, mit Dénes nádor egy csatában elesett görögök holttesteiből rakatott, határdombot emelt hódításainak.

Eközben váratlanul fia született, s ennek kedvéért a Bélának tett ígéret a trón és a császárléány keze iránt visszavonatott, mint ezt Byzancban szokták.

Béla örült e kegyvesztésnek, nem szerette ő Görögországot, sem a császárléányt, hanem saját édes honát és a szép Ágnest. Most elvehető kedvesét s visszatérhetett honába.

Mire az ország határához ért, sógorának gondja volt rá, hogy testvére királyné legyen; III. István hirtelen méreg által múlt ki. Béla első lépése honába a királyi szék lépcsője volt.

III. Béla a görög műveltséggel nem sajátította el a görög romlottságot, országát városokkal, trónját fényvel ékíté fel, és távol tudta tőlük tartani az erkölcsromlottságot.

Anyja, Fruzinka, kit a nemzet egykor mint szeretett léányát, majd mint gyöngéd testvért tanult ismerni, most mint szenvedélyes anya lépett föl legkisebb, legszeretettebb fia, Géza mellett, másik fia, Béla ellen, kit gyermekkorra óta megszokott nem látni és nem szeretni.

A király megtudta az összeesküvést, s anyját Görögországba küldé, testvérét elzáratá, honnan csak Fridrik császár kértére bocsátá ki, akinek keresztes hadával együtt a Szentföldre ment.

Béla is sürgetve volt a Szentföldre menni, majd a császár, majd a pápa által – azt meg is ígérte és meghalt.

Két fia közül Imrének hagyta trónját, Endrének kincseit s azon kötelezettséget, hogy a Szentföldre hadsereget vezessen. Endre elkölté a pénzt, s hadseregével bátyja ellen fordult.

A szomszédok kibékíték őket, s most már mind a kettő kötelezve volt a Szentföldre menni.

Imre csupán azt föltételezé, hogy akkor menend el, mihelyt országa nyugalomban lesz. Gyanította-e, hogy ennek nem éri végét, vagy maga kereste az alkalmat, mely itthon tartá? Ez időtől szüntelen hadba volt keveredve, majd szerbekkel, majd bolgárokkal, majd velencésekkel, úgyhogy utóbb a pápa anathémával fenyegetett mindenkit, aki Imrét bántja, nem engedve őt a Szentföldre menni.

Ekkor ismét az öccse állt elő. A Dráva mellett két roppant hadsereg várt a csatára, melyben ismét magyar vérnek kelle folyani. Ekkor a király magasabb szelleme sugallatától bátorítva, midőn

seregeik csatarendben állottak egymásra törendők, leveté páncélját, fegyvereit, s csupán királyi palástjába burkolva, egy vesszővel kezében a pártütők táborába ment egyedül, s odaérve fölkiálta: én vagyok királytok, van-e bátorsága valakinek kezét ellenem fölemelni?

A megdöbbenet harcosok utat nyitottak a király előtt, egész vezérük sátoráig, ahol a király pártütő öccsét személyesen elfogta saját tábora szeme láttára, s onnan kivezetve, fogságra veté. A sereg bámulva rakta le a fegyvert a merész alak igéző tekintete előtt.

Ezáltal elhárult minden akadály a király palaestinai útjából. A halál éppen készülétei közepette lepte meg.

Ez már az ötödik király volt, ki ígéretet tőn a keresztes hadban részt venni, s ifjan halt meg ez ígéret teljesítése előtt.

A sors maga sem akarta: hogy e még alakulása felében levő nemzet külérdekek miatt életét a semmivélétel kockájára tegye, mi annál veszedelmesebb leendett rá nézve, minél fiatalabb éveiben vett volna részt a keresztes hadban.

Hogy mi vész hárulhatott a nemzetre azáltal, hogy ha királya az országtól távol járt, érdektelen, költséges hadat viselni: Endre élete megmutatta.

Gertrúd

Soha sem tesz annyi kárt egy gyöngé népben egy erős zsarnok, mint egy erőteljes népben egy gyöngé király.

Jeruzsálemi András egész tizenhét évi uralkodása alatt nem tett egyebet a magyar nemzet, mint saját sírját ásta.

A király pazar, a nemzet koldus, kívül szükségtelen harc, belül párthaború.

Az önakarattalan királyt majd büszke, nagyravágyó nők, majd önző, alacsony lelkű tanácsosok kormányozzák, s ha mindeniktől megszabadult – saját önállástalan lelke.

Első neje, meráni Gertrud, kit a természet nem királynénak, hanem királynak teremte, de semmi esetre sem a magyar számára: büszkesége, pazarlása s idegen udvara által ellenségévé tette trónjának az ország minden rendjeit.

A főpapokat és nemeseket bosszantá, hogy minden rokonát, tanítóját, udvarmesterét, gyóntatóját érseki, báni, főispáni hivatalokba rakta, s a köznép nyögött a vérét sajtoló adó terhe alatt.

A magyar zúgolódva látta magát mindenében megraboltatni: hivatalaiban, rangbűszkeségében, vagyonában és életében, csak egy csepp kelle még a bosszú poharához, hogy kicsorduljon.

E csepp volt a női erény könnye.

Ami a Tarquiniusokat megbuktatá, az Ión Gertrudnak veszte is.

Az akkori nádor Bór Benkének, kit ismertebb néven Bánk bánnak neveznek, csudaszép neje volt a királyné udvarában, ki iránt Ottó, Gertrud testvére, tiltott szerelmet kezdte érzeni.

A szép nő szebb volt erényei miatt. A magyar nők egyik főtulajdona volt eleitől fogva a hűség, szűziesség, és itt a választás nem volt nehéz a délceg, daliás nádor s az idéetlen meráni herceg között.

Ottót Németországból az igazság keze üldözé nénye udvarába. Fülöp király orgyilkosai közt őt is megismerék. S aki értett az orgyilkokhoz, értett a méregkeveréshez is. Egy este, midőn a királynéval s a szép Melindával együtt vacsorált, a nádor nejének poharába szerelemitalt vegyíte, s a királyné saját szobájában egyedül hagyta a herceget Melindával.

A nádor, ki éppen akkor tért vissza ítéletosztó körútjából, a kétségbeesés könnyei közt, félőrülten találta hitvesét, s míg szemei kiolvasták e könnyekből a helyrehozásra nem, csak megtorlásra váró eseményt, nejének rokonai, Mihál, Simon és Petur bánok ujjal mutattak a bosszú tárgyára.

Ez Gertrud volt.

Rég el volt határozva a királyné halála az összeesküvők által az általuk felszólított esztergomi érsek, János, kérdésükre e dodonai kétértelműségű feleletet adta:

„Reginam occidere nolite timere bonum est; si omnes consentiunt ego non contradico.”

Melyet a különböző megszakítás szerint így is lehet érteni:

„A királynét megölni nem kell – félnetek jó lesz; ha mindenki beleegyez – én nem – ellenzem.”

De emígy is lehet magyarázni:

„A királynét megölni nem kell félnetek – jó lesz; ha mindenki beleegyez, én nem ellenzem.”

De a megsértett férj bosszúja nem kérd és nem hallgat meg tanácsot. Midőn a király éppen Halicsban volt hadat viselni s országát azalatt Bánk bánra bízta, ez a

királynét saját palotájában meggyilkolá. Ottó megmenekült, meggyilkolt testvére kincseit is magával elrabolva.

A visszatérő király az összeesküvőket családostul kiirtatá; egyedül Bánkot, neje gyilkosát nem volt bátorsága megöletni. Érzé: hogy a meggyalázott nő miatti ke-serv nagyobb, mint a megölt miatti. *(Bánk bán történetét örökíté meg Katona Jó-zsef hasonló című drámájában, mely elsőrendű remekműve a magyar irodalom-nak.)*

A jeruzsálemi hadjárat

A Szentföldre menést tovább halasztani nem lehetett; a pápa anathémával fenye-getőzött, s Endrének még az ajánlott görög császári koronát sem engedte elfo-gadni, hogy annál biztosabban elindulhasson Jeruzsálembé.

Egy ily expedícióhoz pénz kellett, az pedig Endrének mentől kevesebb volt. Adó-szedői, kincstárnokai gazdagultak, a nép szegényült és a királyi kincstár üres maradt.

És most egyszerre kelle sok pénz, melynek előteremtésére Dénes kincstárnok teljhatalmat kapott.

Soha ember nagyobb uzsorát nem fizetett, mint Endre király. Ő országa hatalmát adta zálogba s népe szeretetét kamatul.

Dénes árverésre bocsátá a pénzügyhivatalokat, zsidók, örmények, ismaeliták kezeire jutottak a bányák, a pénzverés, a sóadó, a révek, vámok, adófizetés, a népsanyargatás minden módszerei nekik adattak el – a korona javadalmi a már akkor is hatalmas főnemeseknek örök áron adattak el, s a templomok kincsei kótyavetyére jutottak éppen úgy, mint a magyar királynék Veszprémben tartoga-tott drágaköves koronája.

Miután a király saját országában ilyen jó rendben hagyta a mindenféle pogányo-kat, megindult egy derék hadsereggel, őket Palaestinában kiirtandó.

Gályára rakott hadával oda szerencsésen el is jutott, bejárta a szent helyeket, hol egykor a Megváltó sokkal egyszerűbb és mégis hatályosabb fegyverrel terjeszté az igaz hitet, megfürdött a Jordán vizében, csókolá az igazi keresztet, harcolt a Thábor hegyén, imádkozott a Karmelen s küszködött éhséggel és szomjúsággal a tejjel, mézzel folyó Kanahánban.

Koraddin szultán seregei azonban sehoh sem akartak csatába ereszkedni a ke-resztesekkel, s a Thábor hegy ostromát megghiúsította a vezéreknek éppen a csa-ta alatti összeveszése. *(A jeruzsálemi hadjárat történetét leírtam a „Minden poklo-kon keresztül” című regényemben.)*

Ekként dicsőséggel megrakva, sok szent ereklyét összevásárolva s valami méreg-italtól megbetegülve, hazafelé fordult a király, s az úton valakinek az országán csak keresztülment, mindenütt eljegyzett egyet fiai vagy leányai közül az illető királyi gazdák leányai és fiaival.

Igy ért haza országába a Szentföldről. Ha még tovább ott mulat, akár ott is maradhatott volna.

Itt azalatt fenékkal fordult fel az ország. A főurak egymással harcoltak, a királyi tisztviselők rablókkal szövetkeztek, a kincstár üresebb és a nép nyomorúbb volt, mint valaha, a külellenségek szerte foglalták az ország tartományait és hadsereg nem volt azt visszaszerezni, a nemesség nem hallgatott a zászló alá hívásra, s pénz nem volt zsoldosokat fogadni; ekkor eladta a király a korona várait a főnemeseknek, kiknek egynémelyike ez által hatalmasabb lett magánál a királynál, s az e pénzen gyűjtött hadsereg a legelső hadjáratban az oroszok ellen elveszett, s vele együtt Halics- és Lodomérország.

Végre nem volt már osztály az országban, mely elégületlenségét el tudta volna titkolni. A zsidó és ismaelita adószedők a nép vérverítéke után a templom kincsei s a nemesség szabadalmi után kezdtek nyúlni, a nép lázongott, a nemesség megtagadta az engedelmességet, a főurak rablóváraikba hurcolták a király zsidóit, s a papok templomátkot hirdettek, bezárták a templomokat, temetetlen hagyták a halottakat s nem tartottak isteni tiszteletet.

Sőt magában a királyi családban is kész volt a szakadás. Egyszerre két törvényes király ült a trónon, Endre és fia, Béla, az ország válogathatott, hogy melyiknek hódoljon. Endre neje, Jolánta szokás szerint gyűlölte mostohafia nejét, Máriát, s Endre mint gyöngye férj: hogy családi nyugalmit megmentse, kényszeríteni akarta fiát, hogy a szintén fölként királyi nejétől váljon el.

A nejét gyöngéden szerető férj dacolt az atyai hatalommal, a családi vitába belekeveredett pápa és főnemesség, s a király ennyi zavarból kihatólni sem erővel, sem akarattal nem bírva kénytelennek érzé magát országgyűlést hirdetni 1222-ben.

Ez volt azon országgyűlés, melyen az „aranybulla” szerkesztették. Ez okirat nagyszerű tanújele a magyarországi aristocratia diadalának a trón felett. Harmincegy cikke keresztül semmi egyéb nincs benne biztosítva, mint a nemesség jogai, a nemesség kiváltságai, a nemesség szabadalmi.

A törvényt végül egy cikk szentesíti, mely jogot ad minden egyes nemesnek, azon esetben, ha a király vagy annak utódai e törvényeket megszegnék, ellenük, anélkül, hogy fölségsértés bűnébe esnék, pártot üthetni.

A nemesség ezáltal oly hatalomra jutott, hogy rövid időn egy főurakból összegyűlt párt elhatározá: hogy miután úgyis ők az urak az országban, üzzék el a királyt s osszák fel az országot maguk között megannyi kis királyságra. Ez örült eszme azonban éppen az osztózás elvén megtörve, II. Fridrik császárt hívták fel királyul.

Endre kitudta terveiket, s azt a gyáva büntetést tudta ki számukra, hogy a pártütők uradalmait fogadott gyújtogatókkal égetteté föl. Ahonnan később egy törvény keletkezett, mely meghagyja a királynak, hogy ha valakit büntetni akar, ám nyakasztassa le, de falvait ne égesse föl, mert ez a paraszt kára.

Endre ezáltal hitte a gyöngesége pillanatában aláírt törvényeket jóvátehetni, ha azokat meg nem tartja. A gyűlölt kincstárnok Dénes most nádorrá emeltetett, az ismaeliták még jobban sanyargaták a népet és nemességet, a pénzügyi hivatalok ismét megteltek zsidókkal és pogányokkal: míg a mindezekből támadt iszonyatnak a pápa anathemája látszott véget vetni. Minden úgy maradt, amint volt. A nemzet szemlátomást közeledett megoszlatatása felé. Egy új özönvíznek kelle jönni, mely a felnőtt oligarchia sárkányfejeit letörje. Ez új özönvíz el is jött, de Endre nem érte meg. Tizenhét évi uralkodása után meghalt, tökéletes fölbomlásban hagyva fiára az országot.

A tatárfutás

Dzsingisz kán meghalt, fiai megosztottak birodalmán és dicsőségén.

Ázsia térképén nem voltak az országoknak határai többé, az egész földrész egyetlen vérpirosra festett ország volt egyik tengertől a másikig; koponyapyramidok jelölték szerte a győzelmi csatátérek helyeit.

Több mint ötmillió ember halt meg e nagy fojtogató parancsára; maga fölért egy dőghalállal.

Három fia maradt és egymillió ötszázezer főnyi hadserege.

Ennyi haderőnek szűk volt már Ázsia; Oktaj kán, a nagy pusztító utóda folytatni indult, mit apja megkezdett: körülhódítani az egész világot.

A végtelen hadtömegek megindultak beláthatatlan rajokban a Kaukázon keresztül, a föld reszketett alattuk, a nép futott előlük; itt-ott megállt velük küzdeni egy-egy kisded szabadságvédő nép, a cserkesz, a kun – rövid harc után elnyelte őket a roham, mint szigetkét az áradat.

Negyedik Béla volt ekkor a magyar király, örök harcban önfeleivel, kinek trónja mellett a főurak lábaikkal a népet gázolták s fejeiket a királyé fölé emelgették.

Beteg volt az ország, nagyon beteg. S amily nehéz volt betegsége, oly keserű volt az orvosság, amely abból kigyógyítá.

A korona darabokra volt tördelve, mindenki király volt a maga földjén, családok viseltek egymás ellen firól fira szálló gyűlöletből harcot, hős volt a rabló, bajnok a pártütő, mindenkinek volt hadserege, csak az országnak nem, kincseket halmozott mindenki, csak a király és a nép volt szegény.

Ily állapotában a honnak közelgett rá a emberirtó vihar.

*

Sokszor meghalt már e nemzet. Sohasem maradt a sírban. Isten mindig föltámasztá, megnövelte, megdicsőíté.

Olvassátok a legszomorúbb sorokat, miket valaha magyar történetíró följegyezte, s tanuljátok meg belőle: hogy amely népet sem kard, sem betegség meg nem tudott ölni, az örök életre van hivatva.

*

Körös-körül lángolt a határ, a felgyújtott országokból vérvörösen folytak át a folyamok a szomszédba, s csöndes éjszakákon áthallatszott a havasokon keresztül a népsírás, mintha millió haldokló jajgatása szólna egyszerre.

Mindenki ijedten fordítá arcát a határ felé.

A villongó főurak leereszték a kardot, mely családi harcra volt kihúzva s elzárkóztak váraik felvonó hídjai mögé: az ismaeliták félbehagyták az adószedést, máhárba kötött kincseikkel futva a kerített városok felé; a kolostorokból hangzott éjente a szomorú bűnbánó ének, s az ekéje elé fogott pór remegve hagyta ott az izzadással sápadtan kérdezve: mit jelent e szokatlan fény az égen, mikor a nép régen aludni ment? Miért sápadtak azon arcok, melyek imént oly kevélyek voltak?...

...Hirtelen jött a király hírnöke, végighordozva a véres kardot hegyeken, völgyeken: véiszt, véiszt! kiáltva a várak kapui s a pór kunyhói előtt.

Véisz, véisz, a tatárok jönnek!

Oroszország földre verve! A cserkesz nép kiirtatott. A kun kiűzve honából. A lengyel is elesett már. Rajtunk a sor.

Egész Ázsia vérrel van befestve, királyi városok helyén koponya-pyramidok állanak. Rajtunk a sor.

Fegyverre, fegyverre!

A rémkiáltás végighangzott az országon. Az emberek hallgattak rá, míg utóhangjai el nem enyésztek a távolban. Azután vállat vonogattak.

– Nekem nem hazám, monda a pór, mindegy, akárkinek szántsam a földet.

– Nekem sem hazám, szólt a tőzsér, kincseimmel mehetek odább.

– Nekem nem országom, monda a főúr, a királyé a haza; védje a király.

És senki sem mozdult.

A véres karddal hirdetett vészkiáltás nyomtalanul hangzott el a honban.

Ismét új jelenetek jöttek.

Néptelen fejedelmek, országtalan királyok jöttek futva a hazába. Egyszer egy egész kiirtott nép töredéke menekült a magyar földre, negyvenezer család, az egykor hatalmas kun birodalom maradványa.

A tépett arcú nép, véres ruhában, vérző sebekkel, amint a csatából elszabadult, úgy jött át a határon, a kardjáról lecsepegő vér tanúsítja, hogy nem ingyen adta oda hazáját.

A kun király, *Kuthen* könnyező szemekkel jelent meg királyi szomszédja, Béla udvaránál, szomorúan, mint illik vert királyhoz, ki elvesztette népe őshazáját, s most koldulni jött számára új hazát.

Béla király udvara már ekkor telve volt futó fejedelmekkel, kiknek mindegyike látta elhullani népét, s iszonyú képeket tudott festeni azon csatákról, mikben országa elenyészett, s azon népözöntől, mely azt elnyelé.

De senki sem tudott annyit beszélni róluk, mint *Kuthen* király. Ő látta őket közlől, kardja most is fekete volt vérüktől. Kétszer verte őket vissza, harmadszor egész erejükkel jöttek reá, százezerrel hullott a mongol és a kun. Elfogyott ez, míg amaz a földből látszott újra nőni, s a kun földönfutóvá lett.

A magyarok döbönt figyelemmel hallgatták a kun király beszédét. Leírta előttük az ellenség alakját, állati arcát, ördögi kiáltását; elmondá, mint szokott csatázni, ravaszul, hogy futamodik meg, s hogy fordul vissza ellenére nyílfelleget zúdítva rá, éjente mint kerül a seregek háta mögé; hogy tör keresztül a legsűrűbb erdő-kön; mint ússza át a folyamokat; a legerősebb várfalak mint omlanak le előtte; és ha győzött, mint gyilkol le mindent, ami el nem futott. Elmondá azt is, hogy a mongol had vezérének minő szándéka van: pusztítva menni egész odáig, ahol a világnak van vége.

És most rajtunk a sor.

Néhány jó hazafi elbúsultan nyúlt rögtön fegyveréhez. *Hédervári Dénes*, a nádor, kisdud seregével elindult a határ védelmére; a többinek drága volt a nyugalom, sokan óhajtották, hogy bár megvernék a királyt, legalább meg lenne alázva. A hazára senki sem gondolt. Legtöbben nem is hitték a vész jöttét; csak a papok csinálták e rémmesét, mondogatták, hogy elmaradhassanak a lateráni zsinatról.

A király országgyűlést hirdetett Pest alá. Követeket küldött segélyért a nyugati fejedelmekhez, összehívatta a kunt, a jászót, a horvátot, szövetségre hívott eget és földet a pokol ellen.

Nagybőjt első vasárnapján nyílt meg az országgyűlés Budán. A király fasátora körül alig szállinkózott egy-kettő a főnemeseik közül, az is mind a földet nézte. Szerte a halmokon a köznemesség tanyázott. Lovaiokról leszállva itt-ott csoportokba gyűltek, hol egy-egy szájasabb demagóg tartotta beszédét a körülállókat. A

megyék zászlói elhagyatva áztak a halmokon, vagy hasalva feküdt mellettük leterített gubáján a zászlótartó.

Hideg, esős tavaszi nap volt, az emberek bosszúsak, rosszkedvűek, lelkesedés helyett daccal, duzzogással eltelve.

A király sokáig váratott magára. Előbb követeit akarta kihallgatni, kiket segélyért küldött, mielőtt a rendekhez beszélne.

Szomorúan hallgatá sátorában negyedik Béla üres kézzel megtért követei vigasztalan szavait. Mellette ült a két érsek és a kincstárnok s a kun király, Kuthen, a többi állva beszélt.

Sehonnan sem érkezett segély. A jelenlevők arcain mély levertség mutatkozott. Fedetlen fejét tenyerébe hajtva, csüggedtnek látszék maga a király is.

– Magunkra vagyunk tehát hagyatva – szólt felsóhajtva, s egy könnyet törült ki szeméből. Azután fölkelt s indult kifelé.

Váncsa Mihály figyelmezteté, hogy feje födetlen, s Mátyus érsek fölemelte fejére a koronát, a király keserűen mondá: „Úgysem soká kell már viselnem”.

De amint kilépett a nép elé, arca, alakja átváltozott egészen; elmúlt róla minden emberi gyöngöseség, minden vonása királyi volt, nemes és méltóságos.

Kiléptére valami zajgás hallatszott a gyülekezetben, hízelgők éljenzésnek is nevezhetnék.

A nemesek lovaikra ültek, összevissza rendetlenül, ki oldalt, ki hátat fordítva. A király az emelvényre lépett. Egyetlen napsugár, egyetlen emberarc nem mosolygott reá.

– Kevesen vannak itt a hívottak közül – monda a király egy tekintettel észreuvé, kik hiányzanak a főurak közül? – S akik itt vannak is, seregeik nélkül jöttek, pedig az idő napokra van mérve.

E szavaira egy mogorva, duzmadt alak szólt közbe, sunnyogó félhangon, felrángatott vállal.

– Nem mertek eljönni; amióta székeiket elégetteted, az sem lenne, ahová most leüljenek. Magunk is csak úgy szegényesen gyalogsorjában álltunk be. Hajdan András király alatt egész bandériumot hoztunk magunkkal, de amióta praediumainkat visszavetted, fiainkat is otthon kelle hagynunk, hogy legyen, aki szántson, vessen.

A király bántott büszkeséggel nézett az egy-egy csoportban álló főnemesekre, kiktől a bitorlott koronajavakat visszavevé s kik most, mintha gúnyolni akarnák, gyalog, kopott zekékben, rozsdás rézkardokkal jelentek meg az országgyűlésen.

– Isterlek benneteket jó *Borz*, és te jámbor *Bankó* és te *Miklós mester*. Láttalak benneteket minden polgárháborúban, ellenség előtt soha; most is a hazát gúnyol-

ni jöttetek csak ide. Ezt vártam előre, hogy akik legnagyobb részét bírják a honnak, azok nem fogják a hont megvédeni. De él még a nép. Bennetek bízom még, kik a király után legszegényebbek vagytok az országban: köznemesek, jobbágyok, praedialisták; velem együtt nem osztoztatok a honnak egyéb javaiban, mint dicsőségében; e dicsőséget megvédeni hívlak föl benneteket.

Máskor a király felszólítására hangos éljenkiáltás szokott felharsogni, most csak az előbbi zúgás, morgás lőn ismételve, míg a köznemesek soraiból a többiek által noszogatva egy öreg ősz ármalista cihelődött elő. Megállt a király előtt, levetette süvegét, ősz haját hátrafésülte és szólt:

– Uram király, azt mondad, hogy a tatár, a pogány, a kutyafejű mongol közel van; hogyha eljön, felgyújtja házunkat, leöl bennünket vagy elhajt rabságra. Én pedig, uram király, társaim nevében is neked azt felelem: hogy gonoszabb pogány és kutyafejű tatár van itt országodban, ki bennünket pusztít, öl rabol; – a cincár, a zsidó, az ismaelita, kiket még megboldogult édesapád uraivá tett az országnak és magamagának. Égnek a mi házaink, csak a füst nem látszik, meg van nekünk a mi háborúnk, a mi ellenségünk, ki bennünket nem öl meg, hanem megnyúz, s nem visz bennünket fogságba, de saját földünkön tesz rabszolgává; azért ha azt akarod, hogy kezeinket védelmedre fölemeljük, előbb oldd fel azokat, mert meg vagyunk kötözve. Ez szónk és mondásunk.

Szavai végeztével fölordított az összesereglett nép: „le az ismaelitákkal, halál a pogányokra”.

A király levonta országpecsétet gyűrűjét ujjáról s az országbíróknak nyújtá: „száműzetni fognak”.

A nép még folyvást ordított. Az ősz szószóló alá s fel nyargalt közöttük, itt is, ott is csitítva a zajongókat, de az atyafiak már egyszer benne voltak az ordításban, mentől jobban biztosíták őket az ismaeliták száműzetéséről, annál inkább ordíták: „le az ismaelitákkal”.

A vérszemre kapott tömeget a nyert engedély ahelyett, hogy kielégítené, csak újabb követelésekre izgatta. A zaj oly bomlottá nőtt már, hogy egymás szavát nem leheté érteni, az ősz demagóg kérve, rimánkodva csitítá a szavai által előidézett fürgeteget; nem hallgattak rá. Most már helyette egy bozontos, szájas hadnagy lépett a király elé, dacosan fölhányva fejét s félvállára rázva panyóka mentéjét.

– Megkövetlek, uram király, de ez még nem elég. Annyi itt az országban az ellenség, azt sem tudjuk, melyik ellen őrizkedjünk? Mit használ nekünk az ellenségre fegyverkezni, mikor cimboráit melletted látjuk ülni, kiknek szabad ki- s bejárásuk van éjjel-nappal palotádba, míg mi csak az ablakon keresztül írott papirossal beszélhetünk hozzád.

Kuthen önkéntelenül kapott kardjához.

– Igen, ő az, amaz idegen – folytatá a kun királyra mutatva az izgató –, ki hadsereget hozott az országra, összebeszélve a tatárral: hogy míg az kívülről tör reánk, ez kiismerve országunk fekvését, belülről rontson meg bennünket. Ők is ellenségeink s cimborái elleneinknek. Avagy nemde nem kun volt-e az, ki minap egy tulkot ellopott gulyánkról? S hánynak bolondították el közülünk feleségét, hányat megvertek ivás közt? És mindez nem bizonyosága-e annak, hogy ők a mi ellenségeink?

Két nemzet itt az országban nem lakhatik; vagy a kun megy el, vagy mi megyünk el innen. Ha a mi királyunk akarsz lenni, légy a mienk, ha a kuné akarsz lenni, légy azé.

A király csüggedten hajtá alá fejét. A veszély nagyságát csak ő érezé, s ő sütötte le szemeit az önző demagóg előtt.

Kuthen hallá a rivalgást élete ellen, s kardját a király lábaihoz téve, kérte, hogy tétesse őt fogságra s ölesse meg azon esetben, ha az iszonyú vád, mit ellene kimondtak, megvalósul.

A király testőrei közrefogták a nemes, de szerencsétlen fejedelmet, s kivezetve a dühöngő tömeg közül, a várpalota egyik szárnyában őrizet alá tevék.

A király komolyan, szomorúan fordult a megnyugtatott tömeghez: „Kívánataitok teljesítve vannak, most tehát esküdjetek, zászlóitok alá: az idő rövid; a lignici csatában Lengyelország hős népe elesett, rajtunk a sor, határunkon az ellen, ne várjuk őt magunkra, menjünk elébe.”

Mi zúgás ez ismét?

Egy száraz, savóképű ember áll elő, kezében fakó pergamennel, melyről nagy szelencés pecsét függ alá.

– Még egy szavunk volna, uram király – kezdi furfangos bölcsességgel a prókátor, s a hozott kutyabőr nagy ünnepéllyel kétrét feltakarva, azt tudálékos képpel magától messze tartja és beletekint.

– Ebben az írásban, jól emlékezhetel rá, boldogult királyi atyád, a nagy Jeruzsálemi András írta meg szent és elidegeníthetetlen jogainkat, te magad is aláírtad e törvényeket, amint ezek az arany függő pecsétés oklevélben meg vannak írva. E törvények egyik cikkelye így hangzik: *„És senki a nemesek közül az ország határán túl harcolni nem tartozik – ha nem ha a király saját költségén.”*

A király magánkívül szökött fel e szavakra üléséből. Ennyi förtelmes önzés akkor, midőn minden elvesztett perc egy lépés volt a nemzet sírja felé, kivette türelméből, haragosan inte a szólónak, hogy menjen előle.

– Távozzatok. Nem kell segélytek. Menjetek haza, zsoldosokkal fogom megvédeni a hazát.

A kincstárnok odasúgta a felindult királynak, hogy a kincstár üres.

A király szokott hitelezőjéhez fordult, egy keresztelkedett mahomedánhoz, ki ropant kamatra szokott számára kölcsönözni. Az a földig hajolva előtte, alázatosan mondá: „Én is ismaelita vagyok, uram, száműzve országodból, holnap elhagyom e hont.”

A király kétségbeesve csapta arcára kezeit, érezte, hogy nem mentheti meg hazáját, s látva, hogy azok, kik körülé állnak, fájdalmait csak gúnyolni tudják, osztani nem.

E percben egy újabb jelenet magasítá fájdalmait. A királyné, hallva a zajongást s férje életéért remegve, gyászruhában, gyermekeit kezén hozva odarohant a király elé, s annak kimondhatatlan bánat által dúlt arcát meglátva, sírva borult a trón lépcsőjére – maga sem tudta, hogy mért sír?

E kínos jelenet alatt, a domb háta mögül bús tárogatóhang kezde hallatszani, az odatekintők egy kis dandárt pillantának meg, mely nagy fáradtan ügetve jött a fenyéren a gyülekezet felé, néhány tépett lobogót hozva magával.

Elöl egy férfi ügetett, összevissza horpadt sisakkal, páncélja be volt lyuggatva, pajzsán a címer alig kivehető a sok vágás miatt; képét a szablyavágás csaknem ismerhetetlenné tevé. A többi is, alig néhány száz férfi, összevissza tépve-vágva.

Az érkező férfiban a bámuló tömeg *Hédervári Dénest* ismeri meg, a nádort.

Mindenki félve, elámulva tekint rá, neki most a határszélen kellene lenni a Kárpátok között. – Senki sem meri megszólítani.

A nádor a király sátra elé lovagol, ott megáll, sokáig nem bír szó jönni ajkaira, háromszor kezdett bele, míg el tudta mondani: „Isten és a szent szűz oltalmazza királyi fejedet.”

Azután félig az egybegyűlt rendekhez fordulva, tört, bánatos hangon így szólt:

„Feleim! Az ellenség hazánkban van. Hét napig védte kiseded seregünk a határokat; hetednapon – holttestein keresztül tört át a tengernyi had. Aki megszabadult, előttetek látjátok mind. Isten és a szent szűz oltalmazza meg a hazát.”

Szólt a lesújtott férfi, s lovára hajtotta le fejét, hogy ne lássák véres arca könnyezését.

Elfagyva, holthaloványan néztek az imént oly zajos vitatkozók a marcona alakokra; a rettenetes hír egy perc alatt minden indulatot kiölt a szívekből. Az ittas düh kijőzanult.

Csak a király nem sírt, nem reszketett, nem tétovázott többé, odainté Vánca Mihályt; nejét és gyermekeit átadva neki, koronáját letette kezébe, s rábízta, hogy vegye magához Szent István tetemeit is, s vigye magával az ausztriai határszélre az ország és a király legbecsesebb kincseit... És akkor arca kigyulladt, termete kiegyenesedett, kirántá kardját s azt trónja magasából Istenhez emelve, fölkiálta:

– A hon élete Isten kezébe van letéve, de becsülete az enyémbé. Aki meg akar halni honáért dicsően, kövessen, aki élni akar gyalázatban, maradjon el.

E pillanatban ezer meg ezer kard repült ki hüvelyéből.

– Veled megyünk, veled halunk! – ordítá ezer meg ezer férfi mint egyetlen hang; kik egy perc előtt duzzogva emlegették sérelmeiket, most mintha rettentő álomból serkentek volna a dicső ébrenlétre, kardjaikat forgatva kiáltának harsogó éljent királynak és hazának, halált az ellenségnek; a főurak gúny helyett könnyel arcikon nyújtják meztelen kardjaikat a trón elé, az ismaeliták a rémület buzgalmával hordák elébe pénzes zacskóikat, a püspökök páncélt kötöttek, s a fegyveres nép pajzsára emelte a királyt s körülhordozta mint egy oltárszentet.

E pillanat által úgy látszék, hogy meg van mentve a hon. A jelenlevő veszély föl-rázott mindenkit egykedvűségéből; úr, paraszt, nemes és pap, hazafi és idegen sietett Pest alá a gyülekezőhelyre; jött Kálmán, a király testvére a horvát seregekkel; megérkezett Mátyás esztergomi érsek és a kalocsai, Ugrin, zászlóaljakkal; számtalan zászlósúr, gróf és apát, a megyei bandériumok; útban volt a csanádi püspök, Bulcsu, derék csapatjaival; a kun seregek mind; a jász, a palóc, Bánk váradi püspök és Lőrinc gróf hadosztályaikkal, a Forgácsok, Rajnótok, László gróf. Az osztrák herceg is ígérkezett.

Mindez későn volt már.

Ha csak néhány hónapot lehetett volna is megnyerni, a mozgásban levő erő több százezerre menendett, s képes lett volna a hódító hadakkal megmérkőzhetni. Azonban már nem volt többé idő ez erőt összegyűjthetni. A mongolok sebesebben jöttek, mint a hír, negyvenezer ács ment előttük, egyenes utat irtva számukra a legsűrűbb rengetegen keresztül; a várak, kerített városok, mik évekig tartó védelemre számítottak, egy napig sem tarták fel őket, a pokoli követőgépek leronták a falakat, s a mély árkokat az olcsó emberélet holttestekkel temette be. Alig egy harmadrésze volt még együtt a magyar haderőnek, midőn már Pest láthatárán körös-körül vöröslött az ég a közel fölgyújtott falvak és városok lángjaitól. Akkor sok falu és város volt a Tisza és Duna közt, miknek neveit most egyes pusztai tanyák viselik, miknek szántóföldjén egy-egy elpusztult templom magányos falai porladoznak.

Batu kán száguldozó csapatjai egész a város faláig jöttek olykor, s a magyar seregek égtek a vágtyól utánuk eredni s felgyújtott falvaik lángjába hányni a rablót.

A király még várta az útban levő segédcsapatokat, s megtiltá vezéreinek addig az ütközést.

Ez nem tetszett. – Az óvatosság gyávaságnak tekintetett. – A veszélyt egyedül a király ismeré egész nagyságában.

Egy vasárnapon a kalocsai érsek, Ugrin, nem hajtvá a király parancsára, a Vác alatt szétzilálva portyázó tatárookra kiütt. Azok hirtelen futásnak eredtek előtte,

az érsek utánuk; míg egy ingoványos helyhez értek, melybe színlett futásokkal az érseket is becsalogatták. A könnyű tatár lovasság fürgén átgázolt a mocsár süpedékén, míg az érsek nehéz páncélosai minél odább mentek, annál mélyebben süllyedtek bele, míg végre sem előrehaladni, sem visszafordulni nem tudtak többé. Ekkor minden oldalról rájuk támadtak a tatárok, a sűrű nyílzápor alatt elfogyott a kisdéd csapat, anélkül hogy védhette volna magát, alig negyedmagával szabadult meg az érsek Pestre, átkozva a királyt, amiért segélyére nem jött. A tatárok pedig a védtelenül maradt Vác városra rontva, annak lakóit dühös ellenállás után leölték. A város hölgyei a kőfallal körülvett főtemplomba menekültek, a tatárok rájuk gyújtották a szentegyházat, s nemsokára a lobogó lángok között ezernyi martyr lelke repült az ég felé.

Ezalatt megérkezett az osztrák herceg is, csekély kísérettel, mintha csak lakodalomra jött volna, nem csatára.

A magyarok már ekkor fennhangon zúgtak a király ellen: hogy miért nem engedi őket a falaik alatt száguldozó ellenségre kimenteni? A herceg, ki szintén hivatta volt egykor a magyar királyi trónra, hogy megmutassa, mennyire meg tudta volna azt érdemelni, rajtahajtott a tatár előcsapatra, s a futamodók közül egynek elvágta karját, a másiknak úgy döfte hátába dárdáját, hogy a nyele kettétörött, s azt lováról letaszítva elfogta.

A magyar sereg a király gúnyjára hangos éljenzéssel fogadta a herceget, ki a személyes csata után visszatért honába, mérges kelevényt hagyva a magyarok szívében.

Az elfogott ellenség kun volt. Valami elfogott kun, kit a mongolok kényszerítének velük együtt harcolni s kit a magyarok most megismertek.

Ádáz ordítás hangzott végig Pest-Buda utcáin, föl egész a király palotájáig. Odarohantak ablakai alá: „Te hoztad ránk az ellenséget, harcolj vele magad!”, kiáltozák egyes hangok, míg a tömeg lázas hangja „halált; halált!” kiáltozott a fogoly Kuthen fejére.

A király nem bírta többé a föllázadt viharral, a nép Kuthen lakára tört, elűzte onnan a király őreit, s halálra kereste a kun királyt. Kuthen tegezt ragada s kétségbeesett haraggal védte magát. Néhány pillanat múlva az ő és gyermekei fejével labdázott az utcákon a felbőszült tömeg.

A magyar veszte vérrel volt aláírva.

Béla sietve küldte hírnökét az érkező kunok elé, kimentendő előttük királyuk gyászos halálát. Előbb mint a hírnök, érkezett hozzájuk a hír, s míg ők tanakodva tétováztak, mintha a pesti királygyilkolás jelszó lett volna a vidéknek, a magyar városok lakói elkezdték öldösni kun lakóikat.

A kun erre böszülten megfordult, s azon pillanatban, midőn az ellenség fél napi járóföldre volt a fővárostól, rettentő polgárháború keletkezett a két testvérnép között, melynek csak a magyar városok elpusztításával lett vége.

A győzelmes kun elbúsultan fordult dél felé. Bár üldözte is a magyar, de azért nem csatlakozott a magyar ellenségeihez; ment más hazát keresni. Útközben szembejött rá Bulcsu püspök és Miklós gróf serege, a királyhoz sietve föl. A két tábor összecsapott, a kun szétverte a magyart, egy sem jutott el belőle Pestre.

– Fogadd ezt Kuthenért! – kiálta a kun, midőn halálcsapást osztott.

Nemsokára elhagyták a magyar földet; egy hazával tovább mentek.

A magyar, ellenség előtti ütközet nélkül, veszté el seregei kétharmadát.

Bánk váradi püspök és Lőrincz gróf seregeit egy igen együgyű csel térítette vissza feleútról. A tatárok üres lovakat tereltek hátuk mögé, megrakva kitömött óriásokkal, s a püspök seregei visszahátráltak előlük Váradra.

Az erdélyi szászokat Kajuk kán lakománál lepté, mit éppen a tatárokon vett diadaluk örömére ültek, s most a szász gróf, Ariskáld maga vezette őket át a havasokon.

Bélának nem lehete az ütközetet tovább halasztani.

Ereje csak gyöngült a belviszály miatt. Meg kellett ütköznie. Hatvanötezer emberrel nekiindult a tatár seregnek, mely előtte mindenütt visszavonulva egész a Sajóig engedte jönni, s ott a túlsópartot elfoglalva megállt.

Batu kán egy hegyre fölállva, önseregének nem látta be végét. Félmillió embert számított a tatárhad. Átellenben összetömve egy rakáson állt a kilencszer kisebb magyar sereg, messziről a kifeszített sátrak kötelei közt úgy tűnve föl, mintha egy nagy hálóban lenne megfogva, körös-körül egy szekérbástya sáncolta el a tábor.

Batu kán nevetett.

– Úgy fogja meglepni a magyarokat – mondá –, mint az akolba zárt juhnyáját, s renDELETEket tőn a vízen átkelésre.

Este későn, midőn az éj árnyékai leszálltak, kiment a király a vízpartra, a Sajó sima tükrén az éjjeli felhők képe vonult le feketén, mint névtelen sejtelmek árnyai. A király lelkének gondolatai összhangzottak ez árnyakkal. Érzé talán, hogy ez utolsó elfordíthatatlan éjszakája a magyar nemzetnek, melytől ezt semmi emberi erő nem képes megváltani? Tán hallá a suttogó folyam csendes morajában a még életben levők haláldalát?

A magyar táborból víg zenehang, a borozók víg danája hangzék szerte a fénylő őrtüzek mögöl. Átellenben a mongol tábor sötétvolt és hallgatag. Csak olykor hallatszott itt-ott suttogó, dörmögő szó, s látszott egy-egy nagy fekete folt a part hosszában felfelé vonulni.

Egyszerre úgy hallá a király, mintha hangosabban suttogna a folyam, a fekete habtükrön egy gömbölyű pont látszott felé úszni, egy emberi fő.

– Ki vagy? – kiált rá a király.

– Szökevény – szól az úszó.

– Kit keressz?

– A királyt.

– Az én vagyok. Mit akarsz?

– Vigyáztass! Batu kán az éjjel át akar kelni a vízen s táborodban megtámadni. Én orosz vagyok.

A király rögtön sietett seregeihez, maga sorra járta a dandárokat sürgetve, hogy készen legyenek, majd kérve vagy fenyegetve.

És az emberek – mintha mindnyájan örültek lettek volna – csak nevték a király aggodalmát.

– Fél most! – Meg van ijedve! – Hízleg most! – Bár megvernék egy kicsinyt! – Hadd látná át, hogy nálunk nélkül semmi!

Mintha a veszteség csak a királyt illethetné, mintha a haza nem lett volna mindenkéi!

A király hallá az őrjöngő szavakat, s lelke keservében meg kellett győződnie róla, hogy e sereg nem érdemli a győzelmet.

Csak Kálmán és Ugrin szíve dobbant fel a veszély hallatára. E két férfiban élt még valódi hőserő, a honnak önzéstelen szerelme. Összegyűjtve saját csapataikat, a templariusokkal együtt kivonultak a hídhöz, melyen már akkor a mongolok egy része lopva átvonult, s azokat az éj sötétéből előrontva megtámadák.

A meglepett mongol törte magát vissza, amerre jött. Az üldöző magyar kard leölte őket a keskeny híd előtt, vagy a vízbe kergeté; az érsek rettenetes haraggal fizette vissza a mongolnak a Vác alatt kapott kölcsönt. A mongol vére volt az első, mit a Sajó vize megivott.

A győztes vezérek ezer bajnokot hagyva őrségül a hídnál, diadallal mentek vissza a táborba, melynek mámorát e diadal még növelte.

A mongolok azonban hét kőhajító gépet vontatva a hídfőhöz, azokkal az őrséget elűzték, s ismét szabadon jöttek át a vízen. Az elűzött örök ijedten futottak a táborba, lármát ütve, hogy a mongolok ideát vannak.

A borzoló, kockázó és táncoló csoportok azt mondták nekik, hogy menjenek a pokolba ijedelmükkel, ha jön a mongol, majd elébe állnak.

Reggelre a hatvanötezer magyar ötszázezer mongol által volt körülvéve s a Sajónak szorítva.

Az ébredező vitézek még ekkor sem látták maguk előtt a veszélyt; ásítózva, húzódozva fogtak a készüléthez, a nemes urak üstökeiket fésülték, bajuszukat ken-

ték, csatjaikat igazgatók, míg egyszerre egy jégesőként fejükre özönlő nyílfelleg tudtukra adá, hogy itt az idő megtérni és meghalni!

Az átkos közönyösségből hirtelen még átkozottabb ijedségbe ment át a tábor. Zászlósok keresték zászlóaljaikat, fegyveresek uraikat és a lovon ülők az alattuk levő lovat. Senki sem találta, amit keresett. A zavar, a lótás-futás rendezhetetlen lön. A király, Kálmán herceg és az érsek hiába nyargaltak a legsűrűbb nyílzápor között alá s fel, biztatva, buzdítva a csatára; a sereget nem leheté csatarendbe állítani, mert már ekkor minden oldalról ellenség állt a síkon.

Egész délig hasztalan erőlködött kitörni a tábor a csatatérre, mindenünnen visszaveretett szekérsáncai közé. Végre délben Kálmán herceg rendbe szedve a balszárnyat, azzal kétségbeesetten a mongolok csapatjaira tör, s azokat hátranyomva, időt nyer a királynak a jobbszárnyat s a középet csatarendbe állítani, s ezzel elkezdődött az ütközet.

Míg Kálmán herceg az érsekkel s a templariusokkal vérfürdőt készít a mongoloknak, azalatt a jobbszárny elkezd széledezni. A mongolok üldözés helyett mindig tágabb tért engednek nekik, mindig több-több kezdi használni az alkalmat a dicsőtelen megmenekülésre, elhányják zászlóikat, vértjeiket s nyargalnak a csatatérről; a mongolok hagyják őket futni.

Egyedül a király volt Batu kán céltárgya, ki ezalatt azt vélve, hogy mindkét szárny által segítettik, a derékseregekkel a mongol had közepébe rontott.

Mikor már az ellensereg közepette volt, akkor vette észre, hogy egyedül van hagyatva. A jobbszárny elfutott, a balszárnyon késő estig harcolt Kálmán herceg. Ha minden magyar úgy küzdött volna mint ő, a tatár nem ment volna vissza honába győzelemmel. Estefelé elesett a templariusok nagymestere, miután vitézei mind elhullottak egyenként oldala mellől. Azután elesett Ugrin, az érsek, ellenség vérével festett kardját markolva kezében. „Előre!” kiálta ekkor Kálmán, mintha a két elesett hős lelke is őbele szállt volna, s még mélyebbre vágott a mongol seregbe. Nem a diadalért volt már a harc, csak a szabadulásért. Egy része a seregnek a futásban kereste azt. E rész leöletett. Más része Kálmánnal tartott, s ez keresztülvágta magát az egész mongol táboron. A bajnok királyfi halálra sebesülve vágott magának utat a Dunáig, s hazajutva horvátországi várába, ifjú szép neje karjai közt adta ki hősi lelkét.

A király egyedül maradt a csatatéren, körös-körül véve győzelmes elleneitől. Mellette voltak a Forgácsok, két testvér, János és András, öt püspök és több lovag, száma kevesen, de vitézek mind, kiknek most egyetlen feladatuk volt a királyt megmenteni.

Az ellenség dühös ordítással egyedül őt kereste. És a magyar csapatok tolakodása mindenütt elárulá hollétét. Az éji csatában, a forrongó tömkelegben mindenütt meg leheté tudni, merre van a magyar király? A harc, az ordítás ott volt legdühösebb. A vitézek pajzsai mind csak egy pontot látszottak elfödni a repülő nyilak, a hajítódárdák elől, a legféltettebbet, a király testét. Az ő védelmében hullott el az

egész sereg, őerte harcolva estek el a püspökök mind, az egy Bertalanon kívül. Már csak az egy Sándor gróf pajzsa védte a király fejét, s csak a két Forgács volt még, ki számára utat tört, midőn a néhány bajnoknak sikerül végre önfeláldozással keresztülvágni magát a mongol seregen s a királyt megmenteni.

Ekkor üldözésükre rohan a dühödött ellen. Batu kán országot ígér annak, ki Bélát elfogja. A menekvők mindenütt nyomukban hallják az üldözők „huj-huj!” kiáltását. A király harcolva fáradtan maradozni kezd, a nyílsebektől roskadozik. Az egyik Forgács hirtelen leugrik lováról s a királyt felültetve rá, maga az üldözőkkel verekedni hátramarad, és dühös vagdalkozás közt leöletik. E másik ló is összeroskad a király alatt, ekkor a másik testvér szökik le lováról, s míg a király tovaszáguld, ő a Sajón keresztülúszva megmenekül.

Késő éjszakára jutott el a király egy barlanghoz, hol a nyomát vesztett üldözők elől megpihenve, álomra hajthatá le fejét.

Mit álmodott ott? Azon csata után, melyben hazáját elveszté és nem önbűne miatt.

Másnap üres volt a csatatér. A pusztítók serege odább rohant. A síkon ezrével nyargaltak alá s fel a gazdátlan paripák; az égen kóválygó keselyűk tábora szál-longott, mely Ázsiából kísérte idáig az emberirtó hadat; a Sajó hullámai rózsaszínűen folytak alá.

E rózsaszín a magyar nép vére volt.

Nagy volt a nemzet bűne, nagy volt bűnhődése. Kik a hazát védeni nem siettek, együtt vesztek el mind vele.

Elveszté mindenki mindazt, mit a közérdeknek elébe tőn. Lerontattak a főúr várai, prédára jutott a tőzsér kincse, kardélre és gyalázatra a jobbágy családja.

Az elveszett csata után futott, ki merre látott, az erdőkbe, a vizeken túl, a mocsárok közé.

A győzelmes ellen végigözönlé a hont, ugyanazon sebességgel, rombolással, mellyel a fél világot bejárta.

A nép itt-ott elsáncolta magát ellene, várakba, szigetekbe, kerített városokba. Mit ért e földsánc azon fegyverek ellen, miket az Indusól a Nílusig s az Obi partjaitól az Adriai-tengerig semmi meg nem gátolt; a csodagépek, mik Peking falait ledönték, a kard, mely annak másfél millió lakosát leölte, vérfestette romokká változtatá mindazon büszke várakat, miknek romjait itt-ott elhagyva látni magas hegytetőkön, mint egy elmúlt idő csontvázait.

Mint mérges vadállat, mely addig harap, míg fogai össze nem érnek, úgy dúlt kétfelől a mongol csorda Magyarhon belsejében, míg ott ért össze, ahol már nem volt mit pusztítani többé.

Míg Batu kán Felső-Magyarországot irtá, azalatt Kajuk és Bajdár Erdélyt vérébe fojtva Alsó-Magyarországra törtek, fölégeték Nagyváradot, a templomba futott hölgyeket a lángok közt téve martYROKKÁ, legyilkolák Geróth bán seregét, mely a Körös vize mellett sáncolta el magát, s azon nagy kiterjedésű német városnak, melynek Tamáshídja volt a neve, most nevén kívül semmi egyéb nyoma nincsen. Iszonyú vérfürdő volt ott is.

Áruló, mint mindig, volt akkor is, ki a győzelmes ellenséggel együtt osztozott prédában, hatalomban; az ellenséget tatárrá lett benszülőttek vezették a hon minden rejtekhelyeire, a legsűrűbb erdőkbe, hol a nép odvas fákban, fák tetején, patakok medrében lappangott, vagy vermetek ásott magának a síkon, vagy elbújt a mocsári nádasokba. A tatár csordák ott mindenütt felkeresték őket, a meztelen életet sem hagyva élvezni elleneiknek, s ha egy várost lerontottak, másnap, harmadnap ismét visszatértek oda, jól tudva, hogy az elhagyott romok közt a visszatért éhen holt nép keresgél s melengeti magát háza üszkeinél, s halottait vizsgálja. Azokat is legyilkolá. Néhol egyes elárkolt falut bántatlanul hagytak, hogy a nép a környékből odacsődüljön, s mikor összetulult a népség a biztosnak hitt menedékbe, akkor rontottak rá, s ember előlük meg nem menekült.

Egyik város sem sietett a másik védelmére, mindenik csak saját magáról gondoskodott és mindenik elveszett.

Aki megmenekülhetett, elbújt a havasok közé.

És a népség eltűntével jött a láthatatlan ellenség a tatárokkal küzdeni – az éhség. A kenyérkereső nép elbújt, a gabona aratatlan, a szőlő szedetlen maradt, a feldült, felégetett falvakban nem volt az ellenségnek maradása.

Összehordták egy halomra a vérrel fecskendett prédát, arany, ezüst edényeket, templomok kincseit, családok drágaságait, s ott feloszták maguk között. Ez osztálynál akadtak rá az ország pecsétnyomójára, melyet Miklós püspök, kinek feje a Sajónál hullott le a csatában, hordott magával.

E találmány itt marasztá a ravasz ellenséget. Fogoly barátokkal leveleket írttak a király nevében az ország pecsétjével, mikben visszahívatik a nép, biztatva a közel segély reményével, s e leveleket fogoly magyaroktól szétküldözék a rejtekben levőkhöz.

Azok hittek az ország pecsétjének. Előjöttek menhelyeikből, visszatértek falvaikba, házaikat felépíték, munkáik után láttak, s hozzátörődtek a tatár szolgasághoz.

A tatárok föloszták maguk közt az országot; tatár szokások, tatár törvények hozattak be, a falvak száz mongol bíró kormányzata alatt álltak, kik végezték a magyar felek peres ügyeit.

A magyar köznép szokni kezdett az idegen urakhoz. Elnézte, hogy leányait, hitveseit gyalázatra kéri tőle az erkölcs nem ismerő idegen, sőt hivatalokat is vállalt a tatár alatt, s meg volt elégedve az új kormányzattal.

E bűne sem maradt bűnhődetlen.

A tatárok csak azt várták, hogy a gabona csűrbe legyen takarítva, a bor leszűrve, a házak újra fölépítve, akkor a síkra kirendelék a falvak lakóit egy rakásra s kiválogatva közülük a legszebb hölgyeket, a többit levágták mind.

Batu kán ezalatt a futó királyt üldözte: aki egy pillanatnyi menhelyért, mit Fridrik herceg nyújtott neki, tízezer márka ezüstöt fizetett a körülményeket kizsákmányolni tudó szomszédnak, s innen tovább futva, túl a Dunán gyűjté össze a megmaradt fegyveres erőt.

A magyarság sokáig védte a dunai vonalt, a befagyott folyam jegét éjjel-nappal törve s ellenei vérével festve, míg Kajuk kán ravaszul rászedve őket, a jégen áttört, s a királyt Dalmáciába futni kényszeríté.

Csak három hely volt még túl a Dunán, mely menedéket adott a mongol fegyver elől: Fehérvár, Pannonhalma és Esztergom.

A két elsőt rövid ostrom után otthagya az ellen, annál nagyobb dühvel fordulva a harmadiknak. Itt volt összegyűlve a környék ereje, gazdagsága, vitézei, hölgyei és tőzsérei.

Kétségbeesett védelem után el kelle a lakosságnak hagyni a várost s bevonulni a fellegvárba, s azt védeni életre-halálra.

A bátrak fölgyűjták maguk körül a várost, s kincseiket a tűz közé hányva, nem vittek magukkal egyebet, mint kenyerüket és fegyvereiket.

A dühösen berohanó ellen a vélt zsákmány helyett csak üszköket talált s a bátrak helyett azon gyávák seregét, kik térden állva várták a veszélyt, s kikből tizenöt sem szabadult meg a halál elől.

Háromszáz hölgy gyűlt össze egy palotába, fölcicomázva, fölékesítve, kik a helyett, hogy férjeikkel együtt a vár omladékai közé siettek volna győzni vagy temetkezni, a győztes mongol vezérnek ajánlák fel kecskeiket; és ez legyilkoltatta őket mind. *(E tárgyat írtam le „Százszorszépek” című elbeszélésemben.)*

És a várat hiába vívta azután a mongol, Simon bán balistái nem hagyák őt közel jönni. Beleunt, otthagya az el nem foglalt helyet, betörve Ausztriába, onnan levonult Szlavóniának; ott azonban csak üres falvakat talált. A horvát okosabb volt, s eleve bevonult lankaságai rengetegébe. A mongol csorda a királyt üldözve, megostromlá a dalmát várakat, s míg erejét a sziklafalakra vesztegeté, a magyar király Kajuk szeme láttára ült a Frangepánok hajójára, mely előlük megmenté.

Innen elvonulva Szerb-, Bosnyák- és Bolgárországot pusztítá végig; míg Batu kánnal ismét egyesült ott, ahol már nem volt mit pusztítani többé.

Körös-körül üresek, néptelenek és lakatlanok voltak az országok. A jobbra-balra száguldozó mongolok sötét csapatai sehol sem találtak már egyébre, mint rokonokra, az összevissza száguldozó farkasok csordáira.

Ekkor jött a hír Ázsia belsejéből, hogy Oktaj kán meghalt Karakor fővárosában. Batu kán e hírré rögtön összegyűjté hadseregét s visszafordult Ázsiának: unokatestvéreivel a megürült trón felett osztozni.

Az iszonyú had oly hirtelen, mint jött, ismét visszatért. Semmi sem maradt itt utána, mint az iszonyat, a pusztulás véres nyomdokai. *(A tatárdúlásról írta meg Ruzicska az első magyar operát, e cím alatt: „Béla futása”, mely e század első évtizedeiben kedvence volt a magyar közönségnek. Sok ideig hangoztatták dalköreink az örök szépségű kardalt, „Hunnia nyög, letiporva sírnak a bús magyarok”).*

(A „tatárfutás”-ról szól az egykorú Rogerius „Carmen miserabile” je.)

A tatárfutás után

Iszonyúan elhallgatott minden.

Tavaszi volt, a földeket fölverte a bojtortján, a gyom. Senki sem szántott, senki sem vetett, a mezőkön nagyot nőtt a fű a kiomlott vértől, senki sem jött azt lekaszálni.

Messze, messze, amennyire szem látott, egy torony nem emelkedett a láthatáron, szerte a síkon feketén tűnt elő egy-egy vigasztalan rom, város, falu hajdan; a leomlott falak, az összevissza dült kormos gerendák között... heverték a holtak csontvázai. Egy hang, egy emberi lépés hangja nem hallatszott.

A gulyák kolomphangja, a pásztor furulyája, az estharang csengése elnémult; és hangzék helyettük a farkas és a hullakeselyű undok üvöltése, kiáltása; mintha a mongolok elvonulta után e sötét alakok foglalták volna el az országot, s jogaikat kiáltoznák vérfagyasztó kísértetes hangon.

Néhol csendes, néma rónákon, rekettyésbokrok berkében egy-egy elvadult paripa legelészett, szőre megnőtt, a kantár még nyakába volt vetve, amint a csatatérről elszabadult, hol gazdáját lelőtték róla. A berekből egész farkas ordas bukkant elő, egy közülük sisakba szorult halálfőt hozva agyarában, új prédára leve, utána rohannak, a mén elvadultan száguld a pusztaságnak, a csorda utána böszült üvöltéssel, a vad robaj a távolban eltűnik.

Följebb az erdők között félénk alakok bujkálnak, rongyos, kiéhezett, elsápadt emberek, bujdosva és nem tudva merre, hallgatózva, emberhang után epedve, s összeriadva minden hang után, elbúva minden emberi alak elől. Lapis refugii.

Boldogok, kik a mentő sziklákra találnak. Mélyen benn a hegyszakadékok között emelkednek egyes magányos bércek, úttalan meredek havasi rejtkehelyek, erdőkkel körülnöve; oda vonult fel a népség legbecsesebbjeivel, oda hajtotta fel marháit, oda vitte élelmiszerét. Jól járt azon bujdosó, ki hozzájuk jutott. Könnyek között fogadták, megvendégelék lisztből s fenyőkéregből sült kenyérral, adtak

neki puha mohából fekhelyet, vigasztaló testvéri szót, s ha imádkozni akart, oltárukhoz vezették, mit a szabad ég alatt építettek a reménység Istenének, feltéve rá a megmentett feszületet.

De jaj volt azoknak, kik a hegyek közt bolyongva, messziről egy büszke várat láttak kiemelkedni a fenyves közül, s vigasztalódva siettek a menhelynek vélt ormok felé.

Az Fülel vára, hol Fulkó gróf lakik, ki esténként meghúzatja a harangokat vára tornyaiban, hogy a vidéken bolyongó menekvők odacsábuljanak hozzá s ott kirabolja őket megmaradt drágaságaikból, s lehányatja vára szikláiról. *(Ezt írtam le „Fulkó lovag” című elbeszélésemben.)*

Vagy akik eltévednek az erdőben, s éjszaka valami tüzet látnak csillámlani s azután örömpesve sietnek arra, azt véelve, hogy ott jóltevő rokonra fognak találni.

Ott a földből hányt kunyhóban egy rettentő ember tanyáz. Ha okiratok nem bizonyítanak, nem hinné senki. E szörnyeteg emberhúst árul! Százanként öldöste le a hozzá tévedt gyermekeket és papokat, míg a nép megtudta, hogy mit árul.

Az emberek nyomor miatt egymást ették.

S mintha egymást hívná a vész, mintha a természet maga is osztoznék a közhaladoklásban, iszonyú sáskarajok lepték el az országot, letarolva a kizöldülni akaró földet, s hogy semmi alakban se maradjon el a halál, a megromlott lég, mint egy sárga köd feküdt a földre, hogy akit fegyver, éhség vagy bánat meg nem ölt, a döghalál ragadja el.

Ilyennek találta a visszatérő király hazáját.

A jók elfogyva, a rosszak elszaporodva. Temetetlen halottak, vetetlen földek, elpusztult városok. A várakban rablók, hamis pénzverők, az erdőkben fenevadak. Belül kétségbeesett honfiak, kívül kárörvendő szomszédok.

Isten csodája, hogy volt még kedve valakinek e népből nemzetet, ez országból hazát alkotni újra.

Romok között állt meg a király, országa romjai közt.

Végigtekinte az elhagyott, elpusztult, fenyegetett földön, s lelkében teremtő eszmék támadának, egy az istenséggel határos gondolat, újjáteremteni, halottaiból föltámasztani a magyar nemzetet; – kivívni: hogy ez elpusztult földön újra tejjel, mézzel folyjon a patak; hogy a dúlt romok közül népes városok keljenek ki újra, s ismét nép lakjék e földön és e nép legyen boldog és *magyar*, és tanulja a világ még egyszer a magyar népet becsülni és irigyelni.

A király megjelenésére előjött az elbűjosztott nép rejtekeiből, a megmaradt falvak harangjai megszólaltak, a király külföldről élelmiszereket, igás barmokat hozatott a szűkölködőknek; fölszabadítá a rabszolgákat; a hon védelmében érdemeket szerzett jobbagyokat nemesi rangra emelte; visszahívta a kunokat, kik Kuthen

holtával kivándoroltak; munkás, szorgalmas népeket gyarmatosítja a megnéptelenült földekre, s mikor a lerontott városok fel voltak építve, megemlékezett az ország kül- és belellenségeiről.

Babenbergi Fridrik, ki őt mint futamodót kincseitől megfosztotta, s a mongollal egyszerre ütve az országra Győrt felégeté, a neustadti csatában ugyanazon Frangepán kardcsapásai alatt esett el, ki a futó királynak azon időben menedéket nyújtott.

A nádori ítélőszék körbejárta az országot. A szabad ég alatt felhányt halomra kitűzetett a nemzet zászlója, s a hírnök kürtszavára előidézettek mindazok, kik a rémület napjaiban a nemzetet rablátk, pusztíták, gonoszabbul, mint maga az ellen.

A megjelenő vádlottak számára készen állt a forró víz és tüzes vas próba, többen háromszáznál lőnek elítélve kisebb vétségeikért.

A nagyobb bűnösöket „istenítélet” várta.

A király választott bajnokával kelle egyenként megküzdeniük. Tizenegyen küzdettek le a törvényes párbajban, köztük a mátrai hentes, ki emberhúst adott a népnek. Fulkó megszökött az istenítélet elől s rablóvárát a nemzet foglalta el.

S néhány év múlva, mikor a fű benőtte a sírhalmokat, az idő a lelkek sebeit, a magyar nemzet a tatárpusztításból ismét újjá volt teremtve: új nép, új öröm, régi nemzet, régi dicsőség. Csak e dicsőségen ejtett csorba nem volt még kifenne. A tatár kardok által vett sebek be voltak már gyógyítva, de nem voltak még visszaadva.

Egy éjjel Béla király Bécsben a cseh királlyal lakomázva, a vendégsereg közepette porral fedett hírnök által félrehívatik. A hírnök arca míg beszélt, elsápadott, a király arca kigyulladt.

– Paripámat elő! – kiálta lovászainak, elvetve kezéből a kupát s otthagya békekötést és lakomát, menyasszonyt és cseh királyt, a bámuló vendégek elől gyors száguldással eltűnik.

Gyanítani sem tudá senki, hogy hová lett.

És egy hét múlva az egész keresztyén világ fennen hirdeté, hogy Béla király a Kárpátokon keresztül másodszer országára rontó tatárokkal Nogáj és Telebug kánok alatt megütközött – azokat megverte, leölt közülük ötvenkétezret, a többit visszakergeté hírt mondani népeiknek: hogy a magyar nemzet föltámadott és él!

Béla hatvannégy éves korában halt meg; utolsó évében a kormánya alatt újra megnőtt nemzet körös-körül minden határán harcot viselt a szomszéd országokkal, és diadalmasan. – Érezte fegyverei súlyát a halottaiból feltámadottnak Csehország, Dalmácia, a Nogájok és Bolgárország. Ez utóbbit elfoglalá.

A király ellenségei közt volt saját koronás fia, István. Ez is legyőzetett. A király megbocsátott a lázadó fiúnak, holta után királlyá lett az, de beteljesültek rajta az

isteni parancsolat szavai: ki apja – a király, és anyja – a hon ellen kivonta fegyverét, nem lett hosszú életű a földön. Elhalt ifjúkorában, eredménytelen harcai közepette. *(Szigligeti drámát írt IV. István történetéből.)*

Az elhagyott testvérek

IV. Béla király uralkodása első éveiben négy dominikánus szerzetes, szent térítő gerjedelemtől ösztönözve megindult fölkeresni azon anyahazát, honnan a magyar nemzet kijött, ahol még magyar testvérek laknak.

Kettő közülük N.-Bolgárország széliről visszatért, a vad népektől lakott végtelen erdőségek láttára elvesztve bátorságát tovább hatolni.

Csak két testvér, Julián és Bernát indult neki az ismeretlen útnak, melyen azelőtt negyedfélszáz esztendővel a magyar nemzet Álmos alatt keresztülvonult. Homályos regék, szájhagyományok emlékekben tarták még az ott lakó népek közt a délcég hadfiak pillanatnyi megjelenését; honnét jöttek oda, s hová mentek azután? Senki sem tudta tovább. Nyomról nyomra kellett odább-odább tapogatózniuk a honkeresőknek. Messze, hetekig járható földön ismeretlen vad, idegen népek laktak körös-körül, ismét odább senki sem lakott, üres sivatagok terültek beláthatatlan messzeségig, végtelen erdők, miket csak egy-egy vad folyam szakasztott meg néhol, s ha azokból kiértek, újra idegen nagy városok elé jutottak, miknek hírét sem hallák azelőtt, miknek ismeretlen népe üldözve hajtá őket odább s nem hagyta falai közt.

E kétségbeejtő vándorlásban az egyik testvér meghalt éhség, sanyarúság miatt, az egyedül maradt testvér egy pogány pap szolgálatában vándorolt azután városról városra tovább, nem téve le a reménységről, hogy akiket keres, még fel fogja találni.

Egyszer egy idegen város kapuja előtt egy kúthoz tért a fáradt vándor, honnan saracén asszonyok hordták fejükön hosszú korsókban vizet. Az eltikkadt szerzetes egyet megszólíta közülük, amelyiknek legnyájásabb, legbeszédesebb arca volt.

A pusztában eltikkadtnak nem esett oly jól a hús víz, mint midőn az asszonyt megszólalni hallá – tiszta magyar nyelven – ez idegen népség között.

– Honnét hozták őket ide? – kérdé Julián a nőtől. – Messziről, felele az, ott, hol a fehér hegyek látszanak, mikből a nagy kék víz eredt, még azokon is túl, ottan van N.-Magyarország, határoktól be nem kerítve, ottan laknak a magyarok, boldog és hatalmas nemzet.

A barát megáldá a nőt, hálát adott Istenének s megindult a mutatott táj felé. Nem érzé többé a fáradságot, az éhséget, csak a mindig közeledő földet látta maga előtt s az édes hazai nyelv csengett lelkében.

Huszadnapra eljutott N.-Magyarországba.

Ott találta őket, az egyszerű kedélyes népet, amint azt négyszáz év előtt testvérei elhagyták.

A Volga partjain laktak, pogányok voltak, egy Istent imádtak, de nem bálványképben. Lovaikban és fegyvereikben állt minden gazdagságuk. A kenyérevés és a rabszolgaság ismeretlen volt előttük. A tatárokkal is harcoltak és a tatár őket nem győzte le soha. Éppen akkor a tatár fejedelem követe ott tanyázott a magyar vezérnél, a legyőzhetetlen nép szövetségét kérve a nagy kán nevében, s beszélve, hogy Tatárország határain túl támadt egy hatalmas nemzet, félelmes a tatárookra és magyarokra nézve: a széles képű, apró szemű, vérontó mongol nemzet, melynek szándéka megindulni nyugat felé s meg nem pihenni addig, míg a világ végéhez nem fog érni.

Az ősz magyar vezér s a sátorában összegyűlt hadnagyok édes figyelemmel hallgaták Julián beszédét az eltávozott rokonokról, az új hatalmas hazáról, a magyar nemzet fényéről, dicsőségéről, nagy királyairól; kebleik feldobogtak, midőn a nagy nehéz csatákról hallottak beszélni, helybenhagyólag integettek rá fejeikkel: így szokott a magyar csatázni emitt is. S ha szólt a nemzet szenvedéseiről, szemekbe könnyek gyűltek. Mindenütt szerencsétlen volt a magyar. S midőn az új vallás tanait elmondá, áhítattal bámultak rá, s kebleikből ismeretlen vágyak fohásza kelt: milyen jó volna eggyé lenni a két nemzetnek! Egy király alatt, egy Isten alatt, egy földön lakni, egy eget imádni.

Az ősz vezér magához inté a szerzetest.

– Menj vissza hazádba – szólt neki –, mondd meg a testvéreknek, hogy nehéz idők következnek el ránk, úgy, mint rájuk. Meglehet, hogy a következő esztendő el fog bennünket törölni a földről. Minket készen talál a veszély, készüljenek ők is, mert közel van. Elsők leszünk mi, akik meg fogunk vele küzdeni; ha minket letörhet, akkor rajtatok a sor. Hallottad a tatár követ beszédeit; el ne felejtöd, mert igazak. Ha néhány év alatt a testvérek országát semmi halálos veszély nem éri, akkor jöjj vissza, te és társaid, amennyien akartok, bennünket fölkeresni. De ha eljut hozzátok a vihar, akkor minket ne keressetek többé, mert az holttesteinken keresztül fog csak odáig jutni.

A szerzetes sietve tért vissza honába. A magyarok elvezették a Volga mellékén egész a lakott országig. Otthon elmondta a királynak és az ország nagyjainak, hogy a testvéreket fölhalálta, inté őket, hogy készüljenek nagy halálveszélyes napok elé. Kinevették, meghazudtolák; a királyon kívül senki sem hitt szavainak.

És két év múlva az ország határán volt a mongol, s a készületlen talált nép elpusztult nyilaitól.

A vén vezér jól jövendölt. Hungaria magna helyén most egy magyar sincsen. Ezt a kis Magyarországot csak a nagyobb holttestén keresztül támadhatja meg a mongol. Hová lettek azon túl rokonaink?!

Meghaltak – elszéledtek – nincsenek többé – magunk vagyunk. *(E tárgyról írtam „Másik haza” című elbeszélésemben.)*

Az első Habsburgi szövetséges

A korszellem messze előrelát.

Ezelőtt hatodfélszáz esztendővel egy kis grófság birtokosa, Habsburgi Rudolf gróf választatott római királlyá.

Ugyanakkor élt Ottokár cseh király és IV. László magyar király, kit kortársai „kun” melléknévvel gúnyoltak.

E két szomszéd régi harcban volt egymással, hol az egyik győzött, hol a másik; béke soha sem jöhetett köztük létre. Harcolniuk kellett csaknem ok nélkül és mindig eredménytelenül.

A kisebb német fejedelmek mind Ottokár szövetségesei voltak.

Ekkor lépett fel Habsburgi Rudolf a császári koronával fején.

E koronát akarta tőle elvitatni Ottokár.

Rudolf Lászlót hívta segítségül, és László seregei, szövetkezve Rudolf kisdéd csapatjaival, legyőzték Ottokárt, Rudolf koronát nyert e csatában, Ottokár életét veszté.

És most mind László, mind Ottokár birodalma Rudolf utódai alatt van egyesítve.

A korszellem messze előrelát.

Kun László

Csatában és szerelemben, pohár, kard és hölgyek között egyaránt első volt a király. Fiatal, heves kun vére, melyet anyjától örökölt, új elevenebb színt adott az Árpád-törzs fejedelmi arcának.

Anyja is szép kun leány volt, s anyjának udvarában a kun fejedelmi delnők mind oly szépek, oly igézők és mind oly könnyelműek a szerelemben.

De a legszebb volt mindannyi közt Edua, a vezér leánya, s az ifjú bővérű király, bár szerette valamennyit, őt szerette valamennyi közt legjobban.

S a kun vitézek, kik szerte az ország téres pusztáin vad méneseiket legeltetik, elgondolák: hogy ha már hölgyeik uralkodnak a magyaron, miért ne uralkodnának ők is?

Túl az Olt vizén lakott Oldamur, a kun nagy fejedelem, oda gyűltek csoportonként a hatalomvágyó kunok, ott határozták el, hogy Magyarországot kun országgá fogják keresztelni.

László király pohár között és hölgykarok ölelésében hallá meg a csatazajt, s neki kedves volt egyaránt kardcsörgés vagy asszonysóhaj; a csata készen találta.

Erdélyben a Hodos tónál találkozott a magyar és kun sereg.

Buzogány volt a magyar kedvenc harceszköze, nyíl a kuné.

És a csata hevében iszonyú felhőszakadás hullott alá a harcolókra, a kunok idegei megereszkedtek, s a magyar buzogány elől Tatárországig futott a kun, vagy megadta magát.

A kunokkal elfutott Oldamur nemsokára tatárokkal tért vissza.

A pusztító had egész Pestig jött, ellenállást nem találva, de visszafelé azután még gyorsabb lett futása, s tulajdon vérével festette az utat, melyen idáig jött. A mocsároknak szorítva, csapatonként veszett oda, a megmaradt sereget a torockói szoros völgyben s Tarkóhegynél közrefogták a székelyek és a király seregei, s az elfogott tatárokkal egész pusztá vidékeket népesítének meg, miknek falvai máig is viselik a „tatár” nevet.

A következő években maga Telebug kán is elesett megvert seregei élén, Micbán fiai kardjától összevágva.

Ahány ellent legyőzött a király a csatában, annyi szívet hódította meg szerelmében. Amily ellenállhatatlan volt kardja villanása, oly ellenállhatatlan volt szemei pillantása.

A neugár hölgyek szépsége semmiben sem maradt hátra a szép kun hölgyekétől, s a király nem akart népei közt különbséget tenni; azokat is fölkereste, s nemsokára a bájos Mandula s a szenvedélyes Kupcsek, mindkettő tatár leány, osztozának annyi közt felosztott szívében.

A kiirtott szerelem gyökeréből a bosszú tövise kél ki. A megvetett Edua egy éjjel az idegen kéjbe merült királyt sátorában testvérei, Árboc, Turtul és Kemenche által fölkeresteté, és az ifjú fejedelem orgyilkos töre által halt meg.

Fátuma volt a kun nemzet.

Kun volt anyja, kunok voltak barátai, kunok voltak ellenségei is; kiket szeretett, kun hölgyek valának, s kun férfiak voltak gyilkosai.

Holta után Kun Lászlónak nevezték, s az elszegényedett magyar földműves „Kun László” szekerének nevezte kétkerekű targoncáját, melyet barom hiányában maga és gyermekei vontattak. *(Kun Lászlóról drámát írt Dobsa Lajos.)*

Micbán

A tatárfutás után ki volt pusztulva az ország.

Ha valaki figyelemmel kísérné az idő nyomdokait, megláthatná, hogy soha annyi férfigyermek nem születik egy évben, mint Magyarországon szokott egy-egy nagy írtó vész után, mikor a nép java elfogy.

E földnek szüksége van magyarra.

A tatárfutás után Micbánné várában egy koldusasszony jelent meg, ki három iker-
gyermeket hordott ölében és segélyt esde az úrnőtől.

Micbánné szűzies iszonyattal fordult el a koldusnőtől, elutasítá várából és becstelennek monda azt, ki egyszerre három gyermeknek lehet anyjává.

Az elkergetett koldusnő az Istent hívta bírónak, s Micbánné még azon évben hét gyermeket szült egyszerre.

Mind a hét fiú volt.

A nő eliszonyodott magától. A koldusnő átkát vélte magán beteljesülni, s hogy a képzelt gyalázattól megmeneküljön, dajkájára bízta hat gyermekét, csak a hetediket tartva meg, hogy a többit távolítsa el.

A dajka Micbán kezébe szolgáltatta mind a hat fiút.

És az apa, miután gyermekeit titokban fölnevelteté, egy napon hetedik fiával egyenlő ruhába öltöztetve bemutatá őket az anyának, ki örömtől és bűnbánattól meghatva, ölelé őket keblére. Ez esemény egy előkötőre felhímezve sokáig tartogattott az ecsedi várban. *(Micbán legendáját drámai tárgyal használta fel Szigligeti.)*

E hét fiú lett hét nagy történelmi nevű magyar család őse. Tőlük származtak a Csapiai, Bocskaiak, Szörteiek, Sósok, Raskaiak, Eszényiek és Kövesdiak.

György mester, a Sós-család őse híres hős volt László idejében. Ő ölte meg Lythen pártos vajdát, harcolt Ottokár és a kunok ellen. Ő üzte meg a tatárokat, ő

hozta el a tatár fejedelem fejét, ki Lengyelországot dúlta,⁴⁰ s utóbb ő úzta ki a trónkövetelő ál-Endrét Magyarországból.

E Micbán apja még spanyol volt, s hét fiai a legtörzsökösebb magyar családoknak lettek alapítói.

E földnek isteni ereje van magyart teremteni.

Magyarrá lesz, aki e földre lép.

Hegyalja lakói olaszok voltak, most magyarok, sok helyen egész városrészeket hívnak máig is Burgundiának, hol egykor burgund telep volt, most az is mind magyar. A királyi városok nagy többsége germán telepítvény volt; bejött az országba török, kun, tatár, bolgár, jász, neugar, s száz év múlva már csak a faluk nevei emlékeztek eredeteikről.

Kiirtották a magyart csaknem a megsemmisülésig, három évig nyomta a tatár, százötvenig a török, megtámadta nyelvét, nemzetiségét a latin classicitás, a német tudományosság, s absolut kormányzat alatti erőszakos elnemzetietlenítési rendszer, s annyi száz esztendei folytonos olvasztás után nem fogyott, hanem szaporodott.

És ez csodálatosan vigasztaló tanulság a históriából.

Az utolsó Árpád

Az ősi tűz kialvásához volt közel. Egykor az elszaporodott fejedelmi utódok csatákat vívtak a trónért, most keresni kellett az egyetlen férfit, ki még a fejedelmi családból fennmaradt.

Idegen országban élt az utolsó számkivetett Árpád, elfeledve, elszegényülve, midőn a nemzet jobbjai egy éjszakán két álöltönyű szerzetessel elrabolatták rejték helyéről. Midőn szemeit fölnyitá, a trónon lelte magát, az elszegényült velencei patríciusnő fiából III. Endre király lőn.

Jobb lett volna koldusnak maradnia. Útjában volt sorsnak és embernek. Árpád-családbeli király Magyarországot nem boldogíthatá többé. A pártokra szakadt nemzetet csak egy idegen lehetett képes egyesíteni. Különös sajátsága az emberi büszkeségnek, de kivált a magyarénak: nem tűrheti, hogy a hozzá hasonló nálánál jobb legyen, míg az idegen nagyság előtt örömet meghajol. Önfaja iránt féltékeny, míg az idegen iránt hű.

---

⁴⁰ Ez a koponya, melyet a Kazinczy-család ereklýei között láttam, embertanilag is nevezetes arról, hogy a fejtetőjén egy teljesen beforrott trepanatio látható.

Egyszerre hárman nyúltak a koronához, mit Endre fejére tett. A pápa kegyence, Martell Károly; a német király fia, Albrecht; és egy álorcás csaló, ki magát Endrének adta ki.

De Endre nem veszté el a korona alatt fejét, Albrechtet visszaverte s készteté szövetséget kötni; ál-Endrét pártjával együtt kiűzte a honból, s Martell Károly ellen az ország rendeit hívta össze határozatra.

Hasztalan. Olasz kéz volt a játékban. Endre jól tudta ezt, ételből addig nem evett, míg pohárnoka azt meg nem kóstolá. Egy napon a pohárnok egy megmérgezett hegyű késsel vágva fel egy halat a király előtt, maga azon részét kóstolta meg a szeletnek, melyhez a kés hegye nem ért s a királynak az ellenkezőből adott. Másnap ravatalon feküdt az utolsó Árpád.

Idegen királyok

Az Árpád-törzs gyümölcshozó ága kiszáradt, csak a virágtermő maradt meg. A férfiág kihalt, a női ág elbujdosott, kívül az országban, idegen hazákba.

A pápa, VIII. Bonifác, anathémákkal készíté az utat kegyence, Martell Károly számára a magyar királyi székiig, s midőn a pápa egy lázadás alatt a Colonnáktól fogságra tétetve, eszét s éltét veszté, utóda folytatá a megkezdett tervet, Martell Károly halála után most már annak fia, Róbert Károly számára adományozva el Magyarországot.

A Róbert Károly útjába tévedő királyokra rövid és siralmas szerep várt; Venczel, a cseh király fia, szökve hagyta el a megingatott magyar trónt, melyet megülni gyönge volt s az elorzott koronát eladta Bajor Ottónak, maga orgyilkos keze által esett el.

Bajor Ottó szökve jött az országba, útközben elveszté a koronát, mit egy faedénybe rejtett, sok keresés után találta meg ismét egy mocsárban. Meg a koronát, de nem a nemzet pártfogását.

Magyarországon senki sem volt híve, bejárta az országot sorra keresve a zászlósurakat, s mutogatva nekik a magával hordott koronát; de azért senki sem akarta neki elhinni, hogy ő a király. Utoljára Erdélybe vetődött s Apor László vajdát igyekezett akként lekenyerezni, hogy leányát feleségül kérte. A vajda azonban már akkor oláh Dragutinnak jegyezte el a leányát: Bajor Ottótól elvette a magyar koronát rövid kézzel, s őt magát hagyta futni haza Bajorországba.

Albrecht király, kinek már akkor terve volt: Német-, Magyar- és Csehországot egy korona alatt egyesíteni, rokon kéz által esett el.

Róbert Károlynak semmi külföldi király sem állt útjában többé; de hátra voltak még a kiskirályok, az elhatalmasodott magyar főurak: az erdélyi vajda, ki a koronát, s a trencsini gróf, ki a fél országot tartotta kezében.

Róbert Károly szent fogadást tőn: hogyha a magyar trónra jutand, naponként százötven ave Máriát, ugyanannyi miatyánkot és hiszekegyet fog elmondani. Ez együgyű és sem Istennek, sem embernek, sem neki magának hasznára és dicsőségére nem való áldozat nem adhatott neki erőt a magyar trónon megállhatásra.

Az oligarchákkal kezdett harcra nem olvasó, hanem kard kellett a kézbe.

Apor László vajda nem adta ki a koronát a király követeknek, azt veje, Dragutin számára tartogatva, míg Trencsini Csák Máté saját fejét emelte föl a királlyal egyenlő magasra.

Trencsini Csák Mátyus

A Vágon-túli részét Magyarhonnak a köznép máig is Mátyus földének hívja.

E téren járt egykor első Károly hatalmas vetélytársa, a trencsini gróf, zászlóit a pápa által küldött király ellen fölemelve, s míg Károly homlokát Budán a szentelt chrisma balzsamolaja érinté, azalatt a Mátyus földén köszörülték a kardot ellene.

A király háromszor koronáztatott már meg, s a pártok még mindig nem akarták őt elismerni. Az igazi korona, az angyalkezeken hordott szent ereklye, mit két *szent* és két *nagy* király viselt fején, még nem érinté Károly homlokát, le volt az tartóztatva Apor vajda kezei közt, s a jelképeket imádó nép nem ismert királyt más koronával fején.

A pápa, a püspökök hiába szentelének fel új koronákat, a régi maradt a szent.

Apor vajda fejére egyházi átok zúdított. A templomok becsukattak, a holtak temetetlen, a születtek kereszeteletlen maradtak; végre a vajda megszánta népét s kiadta a szent, az angyali koronát.

Károly negyedszer koronáztatott meg azzal.

A pártoknak vissza kelle eresztieni hüvelyébe a félig kivont kardot, vagy egészen kirántani azt nyílt ellenszegülésre.

Csák Máté ez utóbbit tevé.

Csák Máté a magyar oligarchák legnevezetesebb alakja volt. Birtoka maga egy kis királyság. Az egész felföld a Vágtól, a Dunától a Kárpátokig őt uralta; rendes hadseregének tömege, kincsei, hadi tudománya képessé tevék, hogy egyszerre két király ellen viseljen háborút, a magyar és a cseh ellen, s mindkét helyen nagy hadiszerecsével.

Ez a trónkövetelő főnemes hegyei közül alárohanva, elfoglalta egész felső Magyarhont, foglalása határait Komárom és Kassa képezék.

Itt a szász polgárság lázadt fel a király ellen, elvett szabadalmiért s a lecsillapításukra küldött Omode nádort legyilkolá.

Benne a király leghatalmasabb hívei egyikét veszté, Csák Máté hatot nyert vele. Omode hat fia mind hozzá pártolt át.

A kardoknak össze kelle mérkőzni, el kellett végre dőlni: egy ura legyen-e Magyarországnak, vagy kettő, vagy száz?

A király megindult pártja seregeivel a trencsini párt ellen.

A tornai csatában előcsapatja vezére, Kompolthi László elesett, de serege győzött, s a király Sáros várát vette ostrom alá.

Demeter, a pártvezér sokáig védte azt, míg Aba vezér alatt tizenhétszáz páncélos lovag tört elő fölszabadítására, s a király kénytelen volt levonulni a Tarca mellé, s elfogadni a csatát az egyesült pártcsapatokkal.

Rozgony előtt ütött egymásra a két sereg. Magyar volt mindkét oldalon, híres jó vitézek itt is, ott is, kiknek egymás kardja által kelle elhullaniuk.

A csata első hevében Csák Máté seregei győztek, a két szepesi gróf: Görgey és Jordán több jó bajnokkal halva feküdtek már a mezőn, futott a gyávább itt és amott, midőn hirtelen Drugeth és Görgey fiak a király körül gyülekezve, kétségbeesett rohammal törnek ellenfeleik közé s a csatában elől harcoló pártvezéreket keresve föl, vad viadal közben leverik Abát és Demetert, utánuk hull két Omode, utánuk a győzelem, a legdrágább, melyet valaha magyar kéz kivivott. A holtak mezején mindenütt csak magyar hevert.

Mátyus még azután sokáig tartotta magát el nem foglalható hegyei közepette dacos pártfeleivel, majd itt, majd amott, ahol nem várták, megjelent, fegyverei villogásával ijesztve föl a király nyugalmát. Sokszor azt hitték már, hogy meghalt, midőn újra előtámadt új erővel, régi haraggal. Végre egészen elmaradt. Sokáig várták még azután barátai, ellenei. Nem jött elő többé. Senki sem tudta, hova lett, hol múlt el?

Kiütött még itt-amott a pártviszály lángja, magyar vérral kelle azt mindenütt eloltani, a Tisza mellett és az Adriai-tenger partján. Ott Petőnch Pétertől, emitt a Brebiri gróftól kelle harccal foglalni vissza a királyi hatalom bitorlott részeit.

Zách Klára

Zách Bódog egyike volt első Károly leghívebb embereinek. Gazdagsága által hatalmas országfő, családja ágai által az ország javával rokon, tettei által elismert hős.

A csorbákat, miket Csák Máté harcai ejtének kardján, kifenték a dalmát villongásokban szerzett diadalok, s ezek leküzdése óta a főnemes a király udvaránál tartózkodott.

Azon fekete romok, miknek üres ablakai most oly melancholiával tekintenek alá a lábainknál futó örök folyamra, akkor fényes királyi vár épületei voltak, számtalan kisebb-nagyobb torony, pirosra festett tetőkkel magaslott a bástyák fölött, miknek ércvitorláin a nemzet címerét forgatta a szél.

A koronaterem padlatán becses mozaik, a boltozaton olasz festők freskói, az oszlopokon a diadalok trophaeumai díszlettek, zászlók, vérték és fegyverek.

És körül népes volt minden, a fellegvár címeres kapuján rajzott ki s be az udvari nép, idegen daliák, ezüsttel, arannyal kiveret páncélokban; magyar főurak lengő kócsagokkal, lobogó mentében vágattak fel vagy alá, s olykor egy-egy bájló úrhölgy, kísérő leányaival, hófehér paripákon; a lengő fátyolok után repült a szél. Vagy jött néha ünnepélyes lépttel egy-egy aranyos fedett hintó, címerekkel kifestve, hat fekete méntől vonva, minő kocsikat azon korban egyedül a magyar királyi udvarban lehetne találni; benne az anyakirályné, vagy udvarhölgyei ültek.

S midőn a Salamon tornya magas ablakain átsütött a telihold, a színes üvegeken keresztül tarka fényfoltokat vetve a termék márvány padlatára, mily különböző csoportokat talált ottan! Míg földszint jókedvű harcosok ittak vidám zaj mellett habzó serlegekből, addig a fölöttük levő erkélyen tán hófehér úrhölgy ült, hárfáját pengetve az ábrándos éjben; s míg a torony legmagasabb emeletén cabbalista astrolog vizsgálta a távol csillagokból az országok jövődjét, nem hallva az alatta zengő hárfahangokat, addig tán a torony legmélyén a sziklába vájt börtönben örök fogságra ítélt rab kapaszkodott fel szűk ablaka rostélyába, egy sugárt lesve el a méla holdfényből s egy-egy tört hangot a búbajos zenéből.

Itt a toronyban lakott Zách Bódog, leánya, Klára fenn a fellegvárban, a királynő oldalánál.

A királynő ifjú rokona, Kázmér, ki mulatni jött Visegrádra, könnyelmű lovag volt. Sok országot bejárt kedvtöltésből, mindenütt talált új szerelmet, s hol a csábítás nem használt, használt a csel és erőszak – úri kedvtöltésből.

A régi történet ismétlődött.

A lovag megszerette a lányt, a királynő udvarhölgyei legszebbikét, s az idegen úr nem tudta, hogy magyar hölgy erényét megfizetni senki sem eléggé gazdag és hatalmas.

Egy napon a szép leány örült arccal, kisírt szemmel futott ki a fellegvárból, amíg apjához nem ért, ott rogyott össze annak térdeinél.

A vén nemes, sokkal büszkébb leányára, mint büszke ősei nevére, megérté a dúlt vonásokból, a lángoló szemekből a megtörtént gyalázatot, s ereit elfutotta a vak düh mérge.

Kirántá széles kardját hüvelyéből, s vérben forgó szemekkel, repülő fehér hajjal rohant fel a várba, hol a király családjával éppen lakománál ült.

Az örök, kik a kapuknál vigyáztak, ijedten álltak félre az eleven rém elől, ki sírva, üvöltve emberietlen hangokon tört ajtókon, termeken keresztül, kardját forgatva ősz feje felett.

A király, királyné és gyermekei udvarnokaik körében éppen asztalnál ültek, midőn a szenvedélyörült agg fölszakítá a teremajtót.

A pillanat megnémíta, megdermeszte mindenkit.

Vérszomjú sikoltással rohan Zách egyenesen a királynéra, a megrémült hölgy jobb kezével akarja feltartani a fejének intézett vágást, s a kard élétől négy ujjja lehull. A király közbeugrik, s ő is sebet kap karján, amint a gyilkost meg akarja ragadni. Ekkor Zách a király fiainak fordul vérengző dühével, a hercegek nevelői, Amadé és Kenesich elragadják azokat előle, Kenesich fején egy roppant vágást kap, míg végre Csellei öltre kapva a dühösködőt, földhöz veri s egy asztalkéssel legyilkolja. *(Zách Klára történetét megörökíté Arany János balladája, a Zách-családét Szzigligeti szomorújátéka.)*

A Zách-család kiirtatott.

Bódog egyetlen fia lófarkra kötve hurcoltatott halálra, Klára eléktelenítve öletett le, testvére, Seba a lévai vár előtt lefejeztetett, férje, Kopay éhhalállal halt meg, s az ország rendei törvényt hoztak, mely azt mondá ki, hogy a Zách-nemzetség harmadízigleni ivadékáig verpadon vesszen el, a távolabbi rokonok legyenek számúzve.

Azon főurak, kik irtó ítéletet hoztak egy egész családra, hogy vagyonában osztozhassanak, nemsokára maguk keresték föl a bosszuló Nemezist.

A Havasalföldön akkor Bazarád volt az oláh nép vajdája, kinek keze alatt megnépesült a környék, megtermékenyült a föld.

A szomszédok megirigyelték a kivirult tájat, s hogy feloszthassák maguk között, felbízatták a királyt, hogy foglalja el.

Károly engedett dicsvágyának, s roppant hadsereget vitt a havasalföldi vajda ellen.

Bazarád követeket küldött elébe, alázattal ígérve neki hódolatot és adófizetést. A büszke urak kevélyen utasíták vissza a békeköveteket.

– Menjetek uratokhoz – monda Károly –, s mondjátok meg neki, hogy szakállánál ragadva fogom őt rejtekéből kihúzni.

S elindult a hatalmas sereg, fölkeresni a vajdát hegyei között.

Egyszer, amint egy szorosba értek, a minden oldalról környező hegyek közt egy kúrt jelszavára hirtelen ezrenként támadnak elő az oláhok, s az alatt levő seregekre roppant sziklákat hengerítve alá, elkezdik azokat megvédhetetlenül pusztítani.

A menekülni nem tudó csapatok nyomorultan vesztek el azon helyen, maga a király álöltözetben szabadult meg, miután kísérfői nagy része föláldozta érte magát.

Kik a Záchokra irtó törvényt hoztak, nemsokára találkozhattak áldozataikkal a túlvilágon.

Azon Dezső, ki a királlyal ruhát cserélt, s kinek apja Dénes, egyike volt a Zách-család vérbíráinak, az oláhok kezébe jutva, éppen oly kínhalállal halt meg, mint a szerencsétlen Klára.

A király alig néhány embertől kísérve jutott vissza Temesvárra, honnan hadsereggel jött ki.

*

Néhány év múlva Károlynak apjánál nagyobb fia, Lajos e népet, mit előde fegyverrel nem tudott meghódítani, nagy szelleme erejével egy vércsepp kiontása nélkül tevő nemcsak alattvalóivá, hanem híveivé.

Nápolyi Endre

Károly holta után mindkét fiának trónt hagyott, Lajosnak a magyart, Endrének a nápolyit.

Nagybátyja, Róbert, a nápolyi király végrendeletül hagyá, hogy leányai, Johanna és Mária a magyar király kisebb fiait, Endrét és Istvánt válasszák férjül, s a királynő férjével együtt uralkodjék.

Rokonok közti nősülés ritkán szokott üdvös lenni, e két királyi családra éppen kárhuzatos volt.

Istvánt megmenté a balsorstól az ifjú Durazzói Károly, ki az eljegyzett Máriát néneje udvarából elszöktette, nőül vevé; míg Endre sorsával szembe ment.

A nápolyi trón és a nápolyi menyegzői ágy ravatal leendett oly jellemnek, mint ő. Magyarok nevelve, egyszerű, őszinte, tiszta erkölcsű ifjúnak, magyar nép közt nőve fel, hol a királyi trónt közérő, közbizalom tette erőssé, ahol a király ellenségei nyílt hadüzenettel álltak ki a síkra, s ha kibékültek, híveik maradtak mindhalálig; egy oly udvar tömkelegébe jutva, hol a halálos ellenségek egymásra mosolyognak, hol az árulás meggörnyeszti derekát a trón előtt, s a házasságtörés glóriába burkolja arcát – Endre nem tudott eléggé olasz lenni.

Neje szép volt és gonosz.

Johanna környezői kéjsóvár hölgyek, nyilvános kerítónék, csapodár udvarlók, és rokonaik koronájára áhító hízelgők, ő maga gyűlölni és szeretni egyiránt hő vérű olasz nő.

És ezekkel ellentétben Endre komoly, tiszta erkölcsű magyar udvara, melynek férfias szilárdságát szemben rettegék s hát mögött kigúnyolák.

A házastársak szíveit elidegeníteni könnyű volt, s ez érdekében állt azoknak, kik a nápolyi koronát öröklendék, azon esetben, ha Johanna magtalanul hal meg. Ezek voltak a tarantói és durrazói fejedelemlők, kik fiaik kedvéért oltogták nő és férj szívébe az eltávolító indulatokat; amazéba szerelmet idegen férfiak iránt, ezébe megvetést tulajdon neje ellenében.

A tarantói hercegnő tulajdon fiát, Lajost tette Johanna szerelmesévé.

Erzsébet, a király anyja, ki Visegrádról fiát látogatni eljött, megborzadva látta keresztül az ottani romlottság örvényét, s tán sejtve a vést, mit az anya szíve hamarabb megérez, rögtön vissza akarta magával vinni fiát Magyarhonba.

Az udvariak terveit ez semmivé tette volna, a cselszövők becsületes férfiakat beszéltek rá, a becsületes férfiak pedig rábeszéltek az anyát, hogy fiát hagyja közöttük, a hercegnők vigalmakat rendeztek a magyar királynő tiszteletére, hol Johanna könnyes szemekkel esküvék az anya előtt örök szerelmet a fiúnak; s midőn anya és fiú jobb reménnyel szívében eltávoznak, az ünnepély orgiává változott, a hölgyek elveték fátyolaikat, a férfiak a komolyság álarcát, s míg a szív tiltott gyönyört érzett, a lélek orgyilkolásra gondolt.

Egy ily éjszakáján a hitszegésnek megrázkódék a hideg föld a bűnök terhei alatt.

A tarantói hercegnő, Katalin, éppen neve napját ülte, midőn az élvezet hevítette arcok a palota mozaikpadlatát megrendülni érzék maguk alatt, s halványabbak lettek a márványszobroknál, mik reszkettek a föld haragja előtt.

Kinn irtózatos vihar támadt, mely kitolta a tengert a szárazföldre, a gályák a paloták szegleteihez csapódva törtek össze, az ég villámtűzben szakadt alá a földre, s a fekete éjszakában mint fenyegető tűzoszlop vereslett a Vezúv szétlövellő lángja, iszonyú vészfényt vetve a főlháborodott tengerre.

A bűnösök följedtek bacchanáliák közepette, az orgyilkos elejté a tört, a cselszövő elfeledte tervét, a káromló önkéntelen ijedéssel ejté ki ajkán az Isten nevét, s a királynő, a hercegnők, amint párnáikról felugrottak mezítláb, szétszórt hajjal, öltözetlenül rohantak a Szent Szűz templomába, vétkeik bocsánatáért könyörögni az oltár előtt.

A földrengés elmúlt, a szívekből eltűnt a félelem s vele együtt a szent fogadások, miket a bűnösök félelmükben tettek.

Nemsokára a tarantói hercegnő a durazzói hercegnőt Johanna udvarhölgye, Sancia által megmérgezteté, hogy családja számára biztosítsa Johanna trónját.

Veszni kellett mindenkinek, ki közte és a trón közt állott: a durazzói családnak, Endrének és azután Johannának is.

A királyné jó reményben látszott lenni, amidőn Endre roppant pénzüsszeggel vásárolva meg a pápától trónjában való megerősítését, egy lovagjáték alatt kopjája lobogóján egy vérpad és hóhérbárd címerével jelent meg.

Ezzel akarta elleneinek tudtára adni, hogy féljenek!

Ez jel volt nekik, hogy *siessenek*.

Egy ünnepnapon a királynő Aversába hívatta férjét vadászatra. A nap, az est víg mulatság között telt el; az olasz bor és az olasz szemek tüze elfeledteték a királyllyal hideg bánatát, s üdvittasan hajtja fejét álmra ifjú neje oldala mellett. Éjjel azonban ismert hangok kihívják neje hálósobájából a királyt. A gyanútlan ifjú kilép, s azon pillanatban gyilkosok által ragadtatik meg, kikben legbensőbb embe-reire ismer.

Az izmos magyar királyfiú elszórja magáról az elpuhult kéjenceket s ökleivel utat tör magának hálósobájáig, s az ajtót háta mögött bezárva találja. Ekkor kétségbeesetten közibük ront, s vad, dühös tusakodás között a teremajtóig vonszolja magát. Azt is zárva találja.

A zajra fölébredt dajkája, a hú Ysolda, s rémes sikoltásaival fölveri a kolostor lakóit, kik éji szállást adtak a királyi udvarnak. A gyilkosok megrettennek, ekkor egy közülük egy arannyal átfont selyemhurkot hajít messziről a király nyakába, annál fogva lerántják a földre az orgyilkosok, s ott megfojtva, a terem erkélyéről a holttestet levetik.

Az aversai nép megtudva a rémtettet, felbőszülve rontott a San Pietro kolostorra, számot kérendő a királynétól, ki alig bírt megmenekülni a nép haragjától, otthagya férje temetetlen holttestét.

Másnap Nápolyban csakúgy folytak a bacchanáliák, mintha semmi sem történt volna. (*Johanna királyné történetét megírta drámában Rákosi Jenő.*)

Nagy Lajos

A vértett föllázasztá a kedélyeket.

Johanna párthívei hallatlan könnyelműséggel még titkolni sem tarták érdemesnek vétküket, hisz jól tudák, hogy Endre minden nápolyi pártnak útjában volt, Valois Katalin éppen annyit cselelt szövött ellene, mint Durazzói Károly.

De éppen azon öntudatuk, hogy Endrét üldözzék, sietteté az utóbbiakat oly tettek-re, mik a sejtett bosszúállást elhárítsák fejükről.

Maga Durazzói Károly, ki annyi akadályt vetett Endre trónra lépte elé, most sietett gyilkosait fölfedezni, a király titkárai, Thomasi és Melazzo az ő palotájában vonattak kínpadra az egész nép szeme láttára. Midőn Thomasi vallani akart, gróf Terlizzi párthíveivel odarohant hozzá s nyelvét kiszakította, Melazzoéhoz azonban nem férhetett.

Ez a Melazzo gróf Terlizzit s a királynő udvarhölgyeit vallotta a gyilkosság részeinek. A gróf és a hölgyek éjjel elfogatva, a törvényszék elé hozattak, hol a becsületes Bertrand de Baux elnököt.

Johanna sietve küldé a törvényszékhez Raimundot, egyikét a legtekintélyesebb férfiaknak, kegyencei kiadását követelve. A törvényszék Raimundot is ott tartja, s ez a kínpadra vonatva a nagy szenesallra vall, Robert de Cabanisra.

A nép rögtön megrohanja a törvényszolgáknak ellenálló szenesall palotáját, testőreit leveri s őt törvényszék elé hurcolja. E hírre a gyilkosság több részesei, Artus Károly és fia, Bertrand, megszöknek s elzárkóznak kincseikkel együtt jól őrzött Santa-Agatai várukba.

Másnap a gyilkosok a királynő szeme láttára égettetnek meg a nyilvános piacon.

A két megmenekült gyilkost Valois Katalin barátság színe alatt meglepve várukban, megöleté, s ekként azokat, kik Endrét *megölték*, gyorsan utolérte a bosszuló kéz, de éltek még, kik *megöltették*.

Lajos királyt nem engesztelték meg a vak eszközök hamvai, ő az okozók fejére kért bosszút.

Írt a pápának, hogy testvérének özvegye fölött, ki férje holta után bűntársához, Tarantói Lajoshoz ment nőül, tartson törvényszéket, s ne engedje őt bűnével a trónon ülni.

A pápa lovagias ember volt és gyöngéd a nőnem iránt. S a közbírónak megválasztott Rienzi, római tribun, Petrarca félistene kimondá: hogy ily fontos ügyben nem képes ítéletet hozni. A Lajos által küldött bírák nem érheték el a magas vétkezőket. Magának a királynak kelle kezét kinyújtani, hogy őt megbüntesse.

Kicsiny, de harcban edzett hadserege élén maga indult el a király Olaszhonba; fekete zászlója előtt, melyre meggyilkolt testvérének képe volt festve, egymás után hódoltak meg az olasz városok, s az olasz főurak seregenként csoportoztak hozzá, föllázadva a nápolyi udvar ellen.

Ezen idő szerint éledt föl még egyszer az olasz nemzetben a régi szabadság és dicsőség érzete, s míg Rómában Rienzi volt a tribun, a többi olasz városok mint szabadságuk szövetségesét fogadták a magyar királyt.

Jöttének hírére a bűntársak kiestek szerepeikből, Valois Katalint elragadta ugyan a korai halál a késő bosszú elől, de Durazzói Károly, ki vétke öntudatában fegyverrel állt ellen Lajosnak, attól Aquila előtt megveretve, a vértörvényszék által halálra ítéltetett, s azon erkélyen fejeztetett le, melyről Endre testét hajították alá. A többi királyi hercegeket Lajos Visegrádra küldé, s hadserege élén vonult be Nápolyba, honnan Johanna új férjével együtt, ki a csatából futvást szabadult meg, a tengeren át a Provence-be menekült.

Lajos nem állhatott bosszút a főbűnösön, de a magyar királyi címbe „mindkét Szicília urá”-ét iktatá.

Maga a király visszatért honába, az elfoglalt Nápolyban Apor vajda maradt kormányzóul.

Johanna, amint Lajos eltávozott, ismét megjelent a nápolyi birodalomban. Avignonba díszmenettel vonult be, Nápolyba hadsereggel (a pápa és cardinalok ünnepéllyel fogadták, kit törvényszék elé kellett volna állítaniuk).

Wolfhard Ulrich, a castelnuovói magyar parancsnok, vitéz védelem után oly ügyesen hagyta el a várost, hogy az ostromló seregek csak hatodnapra tudták meg elvonulását.

A magyar seregeknek egész Foggiaig vissza kelle vonulniuk.

Itt az erős állomásban nem támadhatva meg őket Tarantói Lajos, egy cselüzenettel kicsalta Apor vajdát Aversáig, s ott seregeivel szembe sietve fegyverszünet iránt alkudozott vele.

Apor vajda nem volt együgyű ember, s míg egy napra fegyverszünetet kötött, éjjel csatarendbe állítá seregeit a város alatt.

Sejtelve helyes volt. Éjfél táján megjelentek a fortélyos olasz seregei s csendesen közeledtek a néma város felé, midőn hirtelen kétfelől a lovas magyarság, s középütt a német Wolf páncélosai rajtaütnek, s a visszavert támadókat Nápoly kapujáig üldözik. Foglyul estek a király vezérei, Baux Raimond, Visconte Ádám és Sanseverino Robert.

Mit nyílt csataterén el nem érhetett Johanna férje, csellel iparkodott kivívni, megvesztegeté a vajda környezetét, hogy fogják el őt. A terv sikerült, s Apor viszsza ment Magyarországra új erővel megjelenendő.

Most már harmincezer főnyi hadsereggel jelent meg Olaszországban a magyar király, vele jöttek az ország legjobbjai. Többé sem vészek, sem a pápa bullái nem tarták őket vissza. A barbároknak kelle a művelt Olaszthonban megjelenni, hogy törvényt szolgáltatassanak a pártolt bűnös felett, ki meggyilkolta férjét, a királyt, a magyar ifjút.

A magyar hadak körül egész hollóserege gyülekezett össze a német és olasz rablócsapatoknak, kik nem dicsőségért, hanem zsákmányért viseltek háborút. Első dolga volt Lajosnak ezeket elűzni magától.

Ő nem a népeket pusztítani jött Olaszthonba, hanem az igazságot szolgáltatni köztük.

Legelső város volt Canossa, mely Lajosnak ellenállott; a fiatal, huszonnégy éves király maga volt első az ostromhágcsón, és seregei bevették Canossát.

E diadal után Tarantói Lajos követeket küldte a magyar királyhoz, kik nevében fölszólíták, hogy a véres harc helyett vívjon lovagias párbajt a két király egymással Párizsban, Nápolyban vagy Avignonban.

A király észrevette a cselt, mely lovagias szellemének volt vetve, mind a három ajánlott városban Tarantói Lajos pártfogói laktak, s a párbajt elfogadta, de annak helyét ő tűzte ki, az angol király vagy a német császár előtt, vagy a két hadsereg között.

A találkozáásra rögtön sietett előre a király, seregeivel a Negro folyamon kelle át-úsztatnia, melynek sekélyesebb részét keresve, egy lovát úszató olasz ifjúra talált, s azt küldé előre az átjárást megkísérteni. Az ifjú engedett, s amint a folyam közepéig gázolt, egy örvénybe jutott, mely lováról lesodorta s összezapott feje felett; Lajos e pillanatban elfeledve azt, hogy király és vezér, a hullámok közé szöktet, s paripájával a hullámokkal küzdő ifjúig úsztát. Ott őt is lekajja a hullám, lova a vízben elbukik, de a királyt fenntartja bő magyar köpenye, s ő megragadva üstökénél a süllyedező ifjút, kiúszik vele az örvény rohamából.

Maga e tény bizonyítja, hogy Lajos nemcsak mint király, hanem mint ember is nagy volt.

A továbbvonulás alatt a Vezúv tövében épült Somma város lakói rátámadtak csapatjaira. Lajos Apor Dénest, a vajda fiát küldé rájuk, a magyarok hágcsók hiányában egymás hátán másztak fel a város bástyáira, legelől közöttük Dénes, s a város ellenállása leküzdett.

Innen Aversát sietett ostromolni a király, az ostromviadalban maga is sebet kapott egy hajító kelevéztől, s a várőrséget csak az éhség kényszerítheté a feladásra.

Ez volt az utolsó csapás a Johanna pártjának.

A királyné és férje ismét futva hagyták el Nápolyt, s a magyar seregek elfoglalták azt. A lakosság összeesküvése a magyar sereg ellen nem sikerült, az éji megrohanást meghiúsítá emezek személyes vitésége.

De Lajos nem országot hódítani jött ide, hanem igazságot szolgáltatni. Azt kérte a pápától, hogy hozzon ítéletet a vádlott férjgyilkos felett, kire a büntényt nyílt tanúvallomásuk bizonyítja, ha ártatlannak fogja találni, ő visszaadja neki elfoglalt országát.

Az ifjú királynak kínálkoztak a koronák. Ő nem koronáért jött, hanem igazságért. Maga a zsarnokait megunt Róma üdvkiáltással tevő elébe a Rienzitől elejtett ezüst almát s „Róma urának” nevezte a magyar királyt; ő megköszönte a megtiszteltetést, s a pápa által hozandó ítéletig visszavonult Magyarországra.

Sok sürgetés után összegyűlt a törvényszék, ítéletet hozandó a szép bűnös felett; a bájos vétkező, ki míg Nápoly birtokában volt, büszke arccal, fehér paripákon, fedetlen kebelrel, bíborpaláttal, ragyogó diadémmal jelent meg Avignonban, most midőn országa a magyarok kezében volt, bűnbánó ruhát és arcot öltve lépett a világ akkori legtekintélyesebb törvényszéke elé.

Ott reszketeg, zokogó hangon esküt tőn le: miszerint ő meg van igézve, ördögi bűbáj vett rajta hatalmat, s a kísértő démon beszélt rá: hogy férjét öltesse meg.

És miután ez állítását számtalan tanúkkal is be tudá bizonyítani, a komoly törvényszék nem tehetett egyebet, mint hogy a bájos hölgyet fölmentse a gyilkosság vádjától, az egész irtózatot büntényként ama kísértő ördögi démonra ruházva át, akit emberi véges hatalom ugyan meg nem büntethet, de aki az írás szavaiként minden gonosznak okozója a földön; Johanna egyébiránt perköltség fejében fizessen 300 000 arany forintot.

Egész Európa mosolyogva fogadta az ítéletet, a magyar követek egy szót sem szóltak ellene, rögtön visszahúztak minden sereget Olaszországból, királyuk nevében még a hadiköltségeket is visszautasítva.

De az isteni bosszúállás keze évek múlva végrehajtá az ítéletet, mit földi bírák elmulasztának kimondani. A szent helyek mögött megmenekült Johanna ellen egy napon azon Durazzói Károly fia, ki helyette bűnhődött, föllázadva, elűzte őt városából. A bűnterhelte nő egy templomba menekült, de az oltár közelléte ezúttal nem mentette őt meg, üldözői eltépték onnan s a tömlőcben megfojtották.

Talán éppen azon selyemzsineggel, melyet ő maga font és adott át férje gyilkosainak. *(Nagy Lajos korát fényes leírásban találjuk Arany János Toldi-trilógiájában.)*

Három tengerpart

Három tengerpart volt egykor Magyarország dicsőségének határa.

Hol az égő Vezúv tüzét az oldalába ültetett szőlőtők szívják magukba, hol a tengerből támadt tündérváros, Velence, gályái öröklék a tengeristenek szerepét, ahol

a vad tatár nép lubickolt a marmorai tengerben ügyetlen bőrcsónakain, ott mind tanulták ismerni a magyar fegyvereket.

Alig jött vissza Nápolyból a magyar sereg, midőn az északi szomszéd, a lengyel nép kiálta segélyért a pusztító litvánok ellen.

Lajos király átvitte seregeit a Kárpátokon, s Wladimirnál összecsapott a litvánokkal. Férfi férfi ellen állott – férfi ellen győzött. Maga a király párbajban verte le a litván fejedelmet, Keystutot s fogolyává tevé.

E győzelem vörös Russziát a magyar koronához csatolta.

A szabadon bocsátott Keystut azonban, amint a magyarok elhagyták Lengyelországot, ismét betört az országba, a városokból elhajtott vásár idején marhát és embert s Erdély felől a tatár kánt, Athlamost küldé Magyarország ellen.

Apor vajda negyvenezer székellyel és magyarral visszaverte a tatár kánt, utána ment a Dnieszteren túl, s ott egy eldöntő csatában a kánt magát is megölte s fogoly mursáit Visegrádra küldé.

Következő évben maga ment a király ismét Lengyelországba hadai élén, kiüzte a litvánokat a Dnieszter és Don közül, akkor nekifordult a tatároknak, a Dan és Dnieper közt legyőzte őket, három szultánuk esett el: Kállubah, Kaczibey és Dimeyter. A legyőzött had rémült népe átfutott örökre a Dnieperen és soha sem jutott rajta vissza; a szelídebb fajok aláveték magukat a magyar királynak és a keresztvíznek.

A pápa hálából nemcsak a megtérített tartományokat adományozá Lajosnak, hanem a megtérítendőket is, s fölhatalmazá őt, hogy egész hadseregével támadja meg a szerbeket, kik a római egyháztól elszakadtak.

Lajos hadseregével a szerb határig vonult, de célja nem volt a szerbekre rontani s azokat újrakeresztelni. Az elfoglalt Dalmácia várta fölszabadító fegyvereit a velencei járom alól.

Lajos helyesen számított. A cselszövő signoria alattomban pénz és haderővel sietett a szerb fejedelemnek segélyére jönni, s Lajos hirtelen megfordítá seregeit, s míg Csúzy János horvát bánnal Dalmáciát szállatta meg, maga Istriába vezette seregeit. Velence várat vár után veszte s ijedten kérte a pápát, hogy vesse közbe magát; Lajos föltétele az volt, hogy vagy Dalmáciát adja vissza Velence a magyar koronának, vagy adjon évenként egy fehér lovat.

Ez utóbbi különös neme a követelésnek, többször fordul elő a magyar nép történeteiben. Mi dicsőség lehetett abban, egy fehér lovat kapni, s mi gyalázat annak adásában? Hisz pénzt, földet, gályákat, királyi menyasszonyokat nemegyszer adott a legyőzött nép legyőzőjének, miért átalлт éppen „egy lovat adni?”

A velencések csúfsággal kergeték ki a pápa követét, ki ez üzenetet hírvül vitte nekik.

De a következő évben Lajos fővezére, Monoszlay Tamás háromszor törte össze Velence hadseregeit, s a dalmát várak egymás után vétettek be, s Velencének meg kelle érni azt, hogy a magyar király diktálja elé a békepontokat. Dalmácia, a dalmát szigetek s huszonnégy gálya volt Magyarország nyeresége a hadból.

Egy napon a tízek tanácsa egy megláncolt férfit küldte át Lajosnak, behízelt, becses ajándékkal. E férfi neve Baldachini Julián. Ez ember vétke az volt, hogy Lajost meg akarta ölni. A signoria azt hívte: hogy kedveskedni fog vele a kibékült ellenségnek. Lajos feloldatá a fogoly bilincseit, s életadó mosolyával felbízva kérde tőle: hogy mi módon akarta őt megölni saját tábora közepette?

Az olasz nyíltan elmondott mindent. Midőn a király Istriában táborozott, estenden a folyampart bokrai között szokott magányosan andalogni; Baldachini fölajánlá szolgálatait a tanácsnak: hogy egy ily alkalommal társaival át fog úszni, s a királyt hurokkal elfogja s élve viszi Velencébe, vagy ha az nem sikerül, meggyilkolja. 12 000 aranyat kért ezért a tanácstól, az sokallta a díjat s Baldachinit kiadta a királynak.

A király mosolygott a terven s – szabadon bocsátá az olaszt.

Még azon évben Rácországra törve, attól a Macsói bányságot visszafoglalá, s egy évvel később a Mármarosból Moldovába kivándorolt oláhokat kényszeríté Magyarország fennhatóságát elismerni, s helyükbe oroszokat telepített Mármarosba.

Két korona egy főn

Kázmér király, kit a lengyel nemesek „parasztkirálynak” csúfoltak, meghalt. A zsidók megsiratták, őket Lajos király kiűzte Magyarhonból, Kázmér befogadta Lengyelországba, ki a bájló Eszter alakjában az egész fajt látszott megszeretni.

A lengyel rendek az árván maradt trónra Lajos királyt hívták meg. Krakkóban érinté a második korona a magyar király fejét. Magyar- és Lengyelország egy király alatt lőn egyesítve.

Két korona nehéz volt akkor egy főnek, két országot kormányzani, azoknak különböző nemzetiségeik, sajátos viszonyaik, s összeütköző érdekeik mellett egy ember nem volt elég.

Lajos fején csak teher volt a lengyel korona. Vívnia kellett érte először a trónkövetelő szerzetessel, Ulászlóval, azután az elégtelenek töredékeivel, utoljára mind a kettővel.

A lengyel nép sohasem volt boldog, sohasem volt egyetértő, alkotmánya, mely a korlátlan „veto”-t szentesíti, bizonyítja, mily örök harcoknak kellett e nemzet belsejében dúlni, midőn jogot adott minden egyes embernek arra, hogy akadályul léphessen fel az összes nemzet ellen.

Utoljára is az öreg királyné, Erzsébet, Lajos anyja, kit ő kormányozni hagyott Lengyelországban, egy éj után, mely alatt a zendülők testőreit leöldösék, ijedten hagyta el Lengyelországot.

Nem tartományaik nagysága teszi a királyokat erőssé.

I. Lajost nagynak nevezi az utókor; megérdemlette. Azzá tevő magát.

De mégis jobb lett volna, ha nemzetét tette volna azzá.

Hős volt, személyes bátorságát csodálta, imádta a nép, az olasz bátyák, a folyamból kiszabadított ifjú bizonyoságot tesznek róla.

Fegyverei hírét ismerte körös-körül minden szomszéd. Nápoly meghajolt előtte, a büszke Velence legyőzve hullott lábaihoz, szerb, bolgár és oláh koronás fők lettek fegyverkísérői, tatárok, oroszok ismerték el benne hódítójukat és segítségével német fejedelmek vívtak ki bosszuló diadalokat.

Koronája címerében a magyar négy folyam körül ott voltak Lengyelország, Nápoly, vörös Ruszia, Moldva, Szerbia, Bulgária, Horvátország és Dalmácia címerei is.

És jobb leendett, ha e sok cím helyett egyedül a magyart bírta volna. A többi csak áldozatokba került. Ez egy volt, mely az áldozatokat adta.

Annyi erőpazarlással, annyi áldozatkészséggel mily boldoggá lehetett volna tenni ez országot, melynek legnagyobb királya alatt sem volt semmije harci dicsőségén kívül!

Csaták, diadalok teszik nagygyá a királyokat.

Ipar, művészet, tudomány, nemzetműveltség, államgazdaság teszik nagygyá a nemzetet.

Legnagyobb királya volt a magyarnak Lajos a maga koráig, de nem legboldogítóbb királya. Árpád hazát hagyott nemzetére, Szent István alkotmányt, Kálmán törvényeket, IV. Béla hamvaikból újjáteremtett városokat, Nagy Lajos semmi egyebet, mint neve dicsőségét. Az elfoglalt országokban nem maradt a magyarnak egyebe, mint a kihullott vére.

Veszélyes rokonok

Mikor a föld egyik felén dél van, a másik felén akkor van éjszaka. Ily földforgása van a népek történetének is: mikor az egyik ragyogásra emelkedik, a másik akkor süllyed enyészete homályába.

S különös tanulság a históriából, hogy a sors nem tűr egyszerre két nagy népet a földön.

Mikor Görögország fényre emelkedett, az assyri birodalom akkor enyészett el. Mikor Róma nagyszerűsége nőtt, Görögországé akkor hanyatlott. Mikor Byzanc fénye új napsugarakat vetett a világra, Róma dicsősége akkor hamvadozott, s mikor a két napkeleti rokonfaj, a magyar és török két világrészben egyszer uralkodóvá küzdte fel magát, a byzanci császárság akkor roskadt össze.

Csodálatosak a sors kezének írásai, aki azokat ismeri! Mint kelle e két harcos, hatalmas nemzetnek, a magyarnak és töröknek a föld egy pontján éppen úgy összetalálkozniuk: hogy éppen egymásnak útjában legyenek, s szent fanatizmusukban egymás harci erejét kölcsönösen fölemésszék.

Midőn Nagy Lajos ült a magyar trónon, az Úzok fájából támadt ozman nemzet akkor lépett először Európa földjére. Két császára volt akkor Görögországnak, ha az egyik a trónra ült, a másik elűzte onnan. Ereje egyiknek sem volt harcolni, a görög nép fáradt volt már és erkölcsvesztett. Mindenik idegen harcosokat hozott vetélytársa ellen. Egyik a szerb cárt hívta segítségül, a másik az ozman emírt. Orkán emír megjelent Kantakuzénus hívására, s Paleologus császár seregeit szétverte, városait elfoglalá, s az elfoglalt földdarabnak új nevet adott: „Rum Eli”.

A vészidéző Kantakuzén aztán letűnt a harcok színteréről, barát lett, elmúlt; de az ozmán ottmaradt az elfoglalt földön, s Orkán fia, Murat alatt már fővárosa is volt Rumélinak: „Adrinápoly”.

A civakodó görögök ekkor rettentek meg a felidézett démontól, mely törpe harcaik közepette óriási erővel jelent meg, győztesnek és legyőzöttnek egyiránt ijedelemül.

A pillanat szenvedélye elnémult a megsemmisítéssel fenyegető vész közeledtére. Az új ellenség legelső föllépése bebizonyítja a görögöknek: hogy erejük nincs többé a tért foglalt ozmanokat országból kiverni.

Egy kétségbeesett végeszköz látszott még megmentésükre. A katholicizmus, mely ellen annyi véres harcot vívtak, volt egyetlen menedékük most, melyhez folyamodniuk kelle. Paleolog császár rémulten futott Rómába, s az egész nem egyesült néppel együtt a római egyházba fölvételéért könyörgött, s a Szent Péter templomában ünnepélyesen leesküvé mindazon dogmákat, miknek kisszerű szörszálhasogatásai annyi emberéletbe s annyi népboldogságba kerülő szakadást okoztak.

A pápa ekkor fölszólítja Lajost, hogy siessen a görögök védelmére, az ozman foglalókat kiűzni a hívők földjéről.

Lajos soha sem tőn eleget a felszólításnak.

Érzé talán: – hogy úgyis eljönnek az idők, midőn e két nemzet határai egymással összeérnek, akkor aztán nem lesz megpihenés a harctól.

Ismeré talán azt a hatalmas ifjú nemzetet, melynek fanatizmusával, vitézségével megküzdeni egész erejére leende szükség, s még akkor is kétség maradt volna: hogy melyik győzi le a másikat?

Nem bízott tán a görögökben? A görög szövetség soha sem volt kedves a magyar előtt. S mily kimerült, mily szétszaggatott nép volt ez akkor!

Vagy tán messzebblátó lélek tartóztatá vissza oly harc megkezdésétől, melynek végét az unokák unokái sem fogják szakíthatni többé, anélkül, hogy kezdetéből valami jót remélhetnének?

Ez időben egyedül a magyar királynak volt hatalma az ozman ellen támadólag fölléphetni. Ha tették volna apáink, akkor most egészen más alakja van a világnak, de hogy nem tették, bölcs emberek voltak.

Csak Magyarországon lehetett megalkotni Magyarországot: de nem a Balkán-félszigeten.

Nőkirályok

A nagy király meghalt anélkül, hogy nagyságát valaki örökölte volna. Koronáit leányai öröklék: Mária és Hedvig.

Még gyermekek voltak leányai, midőn számukra férjeket szerzett.

Máriának a cseh királyi utódot, Zsigmondot, a még ifjabb Hedvignek az osztrák Vilmos herceget.

Gyermek volt még mind a két pár, midőn kezeiket egymáséba tették, és az első benyomás mégis maradandó lett szívükben. A komoly, erős lelkű Mária csak kicsinyléssel tudott gondolni ügyetlen, durva, szellemnélküli jegyesére, míg az ábrándos, kedélyes Hedvig mindig édes merengéssel tartogatta meg szívében azon mysticus pillanat emlékét, midőn őt, mint hatéves gyermeket, ugyanoly idős férjével, szertartásos pompa között, hímezett menyegzői ruhákban az egész udvar láttára aranyos, bíboros nyoszolyába egy pillanatra egymás mellé fekteték, ott parancsolák, hogy egymást megöleljék, megcsókolják, s akkor ismét elvívék őket egymástól száz meg száz mérföldnyire a tíz év után eljövendő viszonttalálkozássig.

Az ábránd kölcsönös volt. Vilmos herceg is sokszor gondolt a távol tartott jegyesre. Együtt nőttek föl egymás iránti szerelmükkel.

Lajos holta után Mária lön a magyar, Hedvig a lengyel trónra hivatva.

A magyarok megunták már, hogy jó dolguk volt, s alig érte a korona Mária fejét, midőn pártharcot kezdtek a nőkirály ellen. A lengyelek pedig kifáradtak a párt-harcból s szerették volna bevégezni, és követelték koronájuk számára a tizen-
négy éves leányt.

Ha nők vannak a trónon, akkor a szív szokott kormányozni. A két fiatal nőkirály anyja, Erzsébet, ki leányai önnállatlansága miatt két ország sorsát tartotta kezében, nem tudta az anyai érzelmeket elszigetelni a királyiaktól. A magyaroknak nem adott királyt, mert Zsigmondot, Mária vőlegényét nem szerette, a lengyeleknek nem adott királynét, mert kedvencétől, Hedvigtől nem tudott megválni.

Mindkét félnél a végsőkre került sor. A lengyelek új királyválasztásról beszéltek, s utolsó követjük e szavakkal lépett Erzsébet elé: „Én vagyok a legutolsó a lengyel nemesek közt s egyszersmind a legutolsó követ, ki a királyleányt követelni jó.” Míg a magyarok Horvátországban a két Horváthy, Kont, Laczkovics és Palizsna vezérlete alatt nyílt lázadásban törtek ki, a pártellenük Gara Miklós által izgatott királyi nők ellen Durazzói Károlyt tűzve ki trónjelöltül.

Erzsébet örömeztobb adta volna a lengyel koronát Zsigmondnak, mint leányát, de a lengyel nemzet gyűlölte a kevély, esztelen ifjút, ki követelve, büszkén lépett közéjük, midőn még egy léleknek sem volt parancsolója. A várnagyok bezárták előtte váraikat; midőn sereggel közeledett, ellenségül álltak elé; midőn tétovázva visszafordult, kigúnyolták. Az erőtlen, kevély férfi helyett inkább akartak szende hölgyet látni trónjukon, s Hedviget kívánták.

A horvátországi lázadást a királynék pusztá megjelenése a zendülők földjén el látszott fojtani. A nép a két csodaszép leány s a még mindig hódító anya láttára lábaikhoz omolt, s a vezérek idegen földre futottak.

De a lengyelek zavara napról napra nőtt; egymás ellen viseltek háborút, s midőn egész országban égett a polgárharc, a litván fejedelem, Jagello is országukra rontott, vad, barbár hősi népével meglepve a pártra szakadt népet.

E végromlás pillanata rábírtá Erzsébetet, hogy megváljon leányától. Alig tizenhat éves volt Hedvig, midőn anyja karjaiból a lengyel trónra lépett.

Egy tekintete a bájos, szende szűznek újjáteremté a lángban álló hazát; mintha Lengyelország jó nemtője szállt volna le az égből. A harcoló pártfelek elbűvölve csoportosultak körüle, lelkesültség szállt az imént elkeserült szívekbe. A nemzet újra egybeforrt. És maga a vad, győzhetetlen hatalmú ellen, a harcos pogány Jagello elbájolva tevé le kardját és koronáját az angyalszép királyné zsámolyához, szívét ajánlva a királynénak, országát a lengyel nemzetnek, népét a kereszténységnek.

A cél méltó volt az áldozatra: megnyerni egy erős, vitéz királyt a trónnak, egy ropant országot a nemzetnek, s egy derék népet az Istennek; ez több volt, mint elég arra, hogy egy fiatal szűzi lelkű leány értük lelke ábrándjairól, miket gyermeksége óta ápolt, növelt lelke mélyén, erős legyen lemondani.

Vilmos, az ifjú vőlegény, megtudva, hogy mátkáját idegen férjhez akarják kényszeríteni, hirtelen, mint a gondolat, megjelent néhány hívével Krakkó alatt, imádott jegyesét elragadni.

Hedvig nem tagadta meg tőle a viszonttalálkozást. A szent-ferenci kolostorban jöttek össze a tíz év előtt egymásnak eljegyzettek, most már mindkettő deli ifjúvá felnőve. A találkozás napja volt az elválásé is. A remek királyi hajadon visszafojtá szűz keblébe a lázadó érzelmeket, miket egykori jegyese látása költött, a tízéves emlékeket, a szív boldog ábrándjait és az örömök reményét, s amíg Vilmos zúzott szívvel, semmivé tett örömmel távozott szép mátkájától, Hedvig megdicsőült arccal lépett a vad Jagellóval az oltár elé, mely előtt férje először a keresztvizet, azután az ő reszkető kezét s végre Lengyelország koronáját fogadta el.

Magyarhonban ezalatt újra kitört a pártviszály, most már nem szavakban többé, hanem tettekben.

Durazzói Károly elfelejté az esküt, melyet Lajosnak tett a megváltó testére emelt kézzel: hogy a magyar trónhoz soha sem fog jogot köve telni, s a Horváthyak felhívására megjelent az ország határán.

Sok volt az elégületlen; a büszke főurakat bántotta a női uralkodás, a királyi nőknek a veszély percében nem volt kire támaszkodniuk. Hasztalan hirdették ki újra az aranybullát, hasztalan eskették meg Zsigmondot Máriával, részvétlen volt a nép irántuk.

Kis Károly egész az ország belsejéig jött, anélkül, hogy jövetelének valaki ellentmondott volna. Itt érte őt Erzsébet királyné üzenete: „Ha mint ellen, vagy jó barát jön-e hozzájuk a herceg?”

Ez olasz udvariasságból viszonzá: hogy ő egyedül a királynő trónját szilárdítani jött, s míg Budára a királyné aranyos hintájában vonult be, ott nem fogadta el a királyi várban a lakást, hanem magánszállásra költözött, s csak később foglalt ott helyet, mint Magyarhon kormányzója.

Mint ilyen, országgyűlést hirdetett Budára, s egész odáig mint király viselte magát a nemzet irányában, mint alattvaló a királynő ellenében.

Az összegyűlt országgyűlés kikiáltá őt királynak, amint ez már előre el volt tervezve.

De ha az összeesküvőknek voltak titkos terveik, a királynénak is volt. Míg Mária méltóságteljesen tagadá meg az országgyűlés küldöttei előtt a korona letetését,

addig Erzsébet a gyűlésben föllépve, ünnepélyes tettetéssel tevő le a kormányzat pálcáját az új király kezébe.

A büszke olasznak nem volt elég a diadal. Meg is akarta alázni azokat, akiket legyőzött. Azt kívánta a királynéktól, hogy koronázási ünnepélyén is megjelenjenek.

Sylvester napján nyíltak meg a székesfehérvári cathedrale ajtai a nép előtt új koronázási ünnepélyre.

A bíborral bevont trónnal átellenben látható volt a fekete márványküszöb, melyre Nagy Lajos hamvainak kápolnája nyílt; a templompáholy félig leeresztett rostélyai mögött ott ült a két királyi nő gyászruhában, pompa nélkül. Az arcaikra vetett gyászfátyol többet mondott a fájdalom minden vonásainál, mik vele le voltak takarva.

A zúgó templomi zene közt mindenki csak az ő zokogásaik hangjára figyelt, a szertartási ragyogvány közepette az ő fekete öltözeteikre volt minden szem függesztve.

Három év és három hó előtt mint királynő lépett e templomba Mária, most gyászruhában jött ide, győzedelmes vetélytársa diadalát könnyeivel ragyogóvá tenni.

Az emberek szívei elkezdtek fogódni. Nem egy főúr fordul félre szemeiből kitörülni a megbánás könnyét, s midőn az új király ragyogó arccal, bíbor- és hermelinuszályban belépett a templomba, az emberek lesütötték arcaikat s lopva a két királyné felé tekintettek. Azok térdre hullva álltak Nagy Lajos márványszobra előtt, a hideg követ ölelve és zokogva.

A király a trónra lépett, a cardinal fölkené homlokát a szentelt olajjal. Erzsébet szemei a fátyolon keresztül néztek reá, ő is szánt magában valamit e homlok számára, ott, hol a chrisma érintette.

A templomi ének elhangzása után felszólítá az érsek az egybegyűlteket: „kívánják-e Károlyt királyul?”

Alig kiáltá néhány hang az „igen”-t, a többiek a két királynéra néztek és hallgattak.

Másodszor és harmadszor is szólt a szokásos kérdés; az előbbi felelők maguk is megrettenve a többiek hallgatásától, mindannyiszor halkabban mondák gyér feleletüket, s mindőn felhangzott a vasárnapi zsolozsma:

„Ím ez az, ki sokaknak estére és föltámadásra állítatott Izraelben, azon jegyül, kinek sokan ellene mondanak.”

A nép célzást vélt a szent szavakban, s fejszóvalva hagyta el a templomot. A király halált evett és ítéletet a szent ostyában. Arca elhalványult a korona alatt, s az a kéz, mely az oltárnál fojtá meg Nápolyi Johannát, mely esküre emelkedett Lajos előtt, s mely elrablá leánya koronáját: reszketett, mindőn a királyi pálcát kezébe adták.

A szent ének zúgása közepette két asszony sírását hallotta mindenki.⁴¹

Király-halál

Gonosz előjelenségek támadtak minden oldalról.

A koronázás napján Szent István zászlója megakadt a templom küszöbén s darabokra hasadozott. – Hideg január közepén rettentő zivatar támadt villámlással, mennydörgéssel, mely alatt a reszkető föld a tornyokat leszórta magáról. A természet fel volt háborodva. A királyi palota tetején végtelen hollócsoportok verekedtek éjjel-nappal, egymást a folyosókba, termekbe üldözve, vészjósló kiáltózással, s a Gellért alatti lakók félelmes zúgást, mordulást hallottak éjjelenként a hegy belsejében.

Károly félt – Istentől és emberektől. Várát olasz testőrökkel rakta meg. Híveit mindig maga körül tartá. Hasztalan; sorsa végéhez közelgett.

Harminc kilenc nappal koronázása után egy este Erzsébet királyné magához hívatta őt. A bizalmas beszélgetés alatt megjelenik a teremben Forgács Balázs és Gara Miklós. Köztük és a király között heves szóváltás kezdődik, míg Forgács királynéja védelmében kardot ránt a bitorlóra s egy csapással szemöldig hasítja annak homlokát.⁴² A király halálra sebesülten eltántorog, Erzsébet ájultan összerogy, Forgács keresztültöri magát Károly testőreire, s Gara összegyűjtött bandériumával kiveri annak párthíveit a várból s még azon éjjel a városból is.

A megsebesült Károly Visegrádra vitetett, s ott néhány nap múlva meghalt.

Semmi okunk sincs azon véleménynek hitelt adni, mintha megmérgeztetett volna; oly seb, mint az övé, elég lehetett arra, hogy őt megölje; a méregkeverés különben sem magyar mesterség.

A kiontott vér vért kíván. A bosszúálló magára hívja fel a sorsot, midőn a vétkező vérént kiontja.

Kis Károly elmenekült hívei a király megöletése után kitűzték a lázadás zászlaját Horvátországban. A megöltnek egy fia maradt, László, ennek nevében szólt a csatakiáltás.

---

⁴¹ Laurentius de Moncensis és Bonfinius.

⁴² Azon elfogadott bucolicus népvers: „Vágjad, fiam, vágjad, Forgács, tied leszen Fülel és Gács” sehogy sem származhatott Erzsébet ajkairól, kinek azon pillanatban alig lehetett kedve és ideje verseket mondani.

A királynék, miként néhány év előtt, most is személyesen siettek a lázadás színhelyére, női bájaikon kívül csak néhány hívüktől védelmezve. Azt hívék: hogy egy mosollyal ismét meg lehet hódítani egy országot.

Már a határszélen voltak, alig egy óra járásnyira Gara Miklós várához, midőn Horváthy János útjukat állja lesben álló horvát csapataival.

Kíséretük nagyobb részint nőkből állott, csak hárman voltak velük, kik megérdemlik a férfi nevet: a két Gara, apa és fiú, s Forgács Balázs.

E három kétségbeesett harcot kezde a királynők védelmére. Mindhárom korának legjobb vitéze.

Nehéz sebeiben elfogyva lerogyott lováról Forgács, fejét rögtön lenyiszálták s behajtották a királynék hintójába.

Gara Miklós alatt leszúrták a lovat, ekkor a nádor a hintó hágcsőjára lépve, onnan kezd el vagdalkozni. A testébe lőtt nyilakat egy kezével letördelve, a másikkal halálos csapásokat oszt elleneinek, míg egy horvát katona a hintó alatt keresztülbújva, megkapja a küzdő lábát s lerántja őt a hintóról. Az átkozódót ott elnyomják, s Horváthy egy intésére bárdal lecsapják ősz, kopasz fejét. A királynék egy pillanatra múlva másik barátjuk fejét is egy lándzsára szúrva látják maguk előtt.

Az ifjabb Gara e percben sarkantyúra kapja lovát s a támadókon keresztülörve magát, megmenekül, apja ráfeccsent vérével a visszafizető bosszút vive el magával.

Az egyedül maradt királynékat a bosszúszomjas horvát úr foglyul vitte el magával a sötét kőriserdőkbe; udvarhölgyeit kiosztá katonái közt.

Erzsébet a pártütő kegyelméért esde. Nem magának, leányának, ki a vértettnek oka nem volt. Horváthy hallgatva lovagolt a hintó mellett.

Sötét lelkében már élt a még sötétebb határozat.

Olaszországban élt egy asszony, ki gyűlölni úgy tudott, mint éghajlata bármelyik leánya. A megölt Károly özvegye.

Ennek akarták a lázadók kiadni az elfogott királyi nőket. A meggyilkolt nejeének a meggyilkoltatókat.

Palizsna, az auráni perjel volt e tett végrehajtására hivatva.

A királyi nők ennek tengerparti várába szállíttattak, Novigrádba.

A velencések azonban, a királynék azon idő szerinti szövetségesei, megtudták a borzasztó szándékot s hajóhadaikkal elzárták a tengert és ostrom alá vették Novigrádot.

A vakmerő johannita, e támadást kigúnyolva Erzsébet királynét megfojtatá s holttestét az ostromlók fejére vetteté le. *(A királynők tragédiáját megírta Czakó Zsigmond: „János lovag” című drámájában.)*

A bosszuló magyar hadak nemsokára keményebb ostrommal jöttek őt meglátogatni. A lázadók vesztek. Horváthy János fogságba jutott s Máriáért kicserélte. Innen Boszniába menekülve, társaival újra kezdé a harcot. Halálos ellensége, az ifjabb Gara állt vele szemben. Horváthy érzi, hogy nem várhat irgalmat, s csata előtt elhagyta Dobor várát, s az erdőn keresztül menekülve, a portyázóktól elfogatott, s a nemzet ítélete szerint kivégeztetett.

A sors következetessége kemény. Íme, annyi ember jött szoros láncolatba egymás után, bosszuló eszközéül a másik vétkeinek s vezeklő áldozatul önmagáéknak.

Endrét megölette Johanna – Johannát meggyilkolta Károly; Károlynak Erzsébet által kellett meghalnia – Károlyért megölte Horváthy Erzsébetet, s Erzsébetért Horváthy esett áldozatul.

Egyik a másikért. Egyik a másik által.

Míg az ország hősei a királynét kiszabadították, addig a szerencsétlen hölgy férje, Zsigmond, fejére tette neje koronáját.

Nem szerették ugyan az ország rendei, de mégis férfi volt nekik. Nem illett ugyan a nemzet élére, de férfi volt.

A história följegyzé tetteit mint királyét, mint hadvezérét, mint magánemberét, mint államférfiét, de egyik mellé sem tett magasztalást.

Alig van példa azon tényre, hogy király országa darabjait pénzért eladogassa, mint ő eladta a 16 szepesi várost hetvenezer véka garasért a lengyelnek, a Vágmelléket Jodók öccsének szintén egynéhány ezer véka garasért, egy szigetet Ragusának, másikat Velencének, Brandenburgot három-négy embernek is.

Még birtokában sem volt az ország, mikor már adósságokat szedett fel rá.

Szenvedélyeinek soha sem volt ura. Neje, kit nem boldogíta, nemsokára bevégzé szálnalmas életét. A király járt erre-arra; szerelmi kalandjaival tele volt a vidék, melyet bejárt.

A magyar nép erényes, szigorú erkölcsseivel ismeretlen király, a nők hűségét s a férfiak büszkeségét örök pártütésnek tartá koronája ellen.

Midőn a horvátországi pártütés legyőzetett, a szétvert pártfelek töredéki hazátlanul tévelyegtek erdőről erdőre. Zsigmond király utánuk küldé Vajdafyt, ki éjjel egy folyamparton meglepve a bujdosókat, szép szavakkal rábeszélte, hogy hódoljanak meg Zsigmondnak, s tegyék le a kivont fegyvert.

A bujdosók engedtek a biztató szónak, s midőn kezeiket a békülésre nyújták, láncot rakatott rájuk Vajdafy, úgy kísérte fel Budára.

Harmincegyen voltak a nemes vitézek, köztük legjobb, legnemesebb Kont István, Kont nádor utóda.

A méltatlan bánásmód elkéséríté őket. Az úton összebeszéltek, hogy ha Zsigmond elé fognak állíttatni, egy se hajtsa meg magát előtte, mentségül egy szót se szóljon senki.

Zsigmond nem ismeré a magyar jellemet. A szerb, a bolgár, a bosnyák fejedelmek, ha pártütésük legyőzetett, térden állva, rimánkodva szokták kikönyörögni a kegyelmet, a magyar nemes hallgat, ha megadta magát, de nem könyörög.

Amazok ugyan, ha a veszély elmúlt, hát mögött újra fel szokták emelni a pártütés lobogóját, míg emez ha egyszer megtért ellenségeskedésiből, hívebb a régi barátnál.

– Térdre előttem! – kiálta rájuk Zsigmond, előttük meg nem szokott büszkeséggel.

A harmincegy nemes felemelte fejét és nem hajlott meg.

Zsigmond kivitette őket a Szent György térre és lenyakaztatá. Egy sem kért kegyelmet. Inkább le hagyta gördülni fejét, mint hogy meghajtotta volna.

Legutolsó volt Kont maga, ki állva várta be a halálcsapást, bekötetlen szemmel.

A vérpad lépcsőjén egy ifjú vitéz sírt zokogva a holttest felett: Kont fegyvernöke, Csóka. A királynak megtetszett az ifjú hűsége. Felszólítá, hogy szolgálja őt ezentúl.

– Inkább az ördögöt, mint tégedet – válaszolt az dacosan, s a király megengedte neki, hogy ura után mehessen a vérpadra.

Ő volt a harminckettedik áldozat. (Héderváry Kont és a harminc magyar nemes történetét megénekelte Garay János nagy hatással szavalható szép balladájában. Ugyane tárgyról írt Vörösmarty egy hangulatteljes szomorújátékot „Bujdosók” cím alatt.)

Az élő Kont nem veszélyes Zsigmondra nézve, halva veszélyesebb lőn. A holtak neveit följegyeztette a nép, s hőskölteményeket írt róluk, azokat dalolták szerte a hazában. És az mindig gonosz dolog, ha az ember ellenségeiből martyrokat csinál.

Első csaták az ozmanokkal

Sajátságos gondolat volt Zsigmondtól: hogy míg országának meglevő darabjait garasonként adogatta el, addig másfelől idegen birtokot iparkodott elfoglalni, tömérdek kincs s megfizethetetlen magyar vér pazarlással!

Míg kisebb ellenségei ellenállás nélkül vették el tőle Dalmáciát és Galíciát, addig ő a legnagyobb s leghatalmasabb nemzetet kereste ki magának ellenségül: a törököt.

Bajazet szultán már akkor Görögország nagy részét kezében tartá, s hódítása, özönvize Szerb- és Oláhország határait mosta.

Amit Nagy Lajos, a legyőzhetetlen, tartózkodott megkísérteni, azt e kívül-belül lehetetlen férfinak kellett megpróbálnia: az ozmannal harcot kezdeni Európa népei nevében.

Az első csata Kis-Nikápolynál sikerült, a török megfutott, de Zsigmond nem vehette győzelmének hasznát. Neje éppen akkor halt meg, s a koronát követelni Hedvig állt elő, ki a szende szüzből erős, bátor hölgygé virágzott fel, és Zsigmondtól már Halicsot is elvette.

A vak sors pártolta Zsigmondot. Hedvig visszalépett, s újra gyülekezett a had a török ellen.

Tizenkétezer francia páncélos lovag csatlakozott magyar seregeihez, a regényhős Coucy által vezérelve, köztük a francia lovagkor legünnepeltebb vitézei, kikkel egyesülve, Zsigmond elbízottan mondá: „hogy e hadsereg még a leszakadó eget is fenntartá dárdái hegyével.”

Nagy-Nikápolynál vett erős állomást az egyesült had, számra mintegy hatvan-ezer. Átellenben Bajazet kétszázezer harcosával.

A francia lovaghősök sietteték a támadást, míg a komolyabb magyar és szerb vezérek ott akarták azt bevárni jól védett állomásukban.

A csatarendet is a franciák állíták fel, nem véve figyelembe azok észrevételeit, kik a törökkel való csatákban kiismerték már annak harcrendszerét, s előbb a legrendezetlenebb szerb és oláh csapatokat akarták küldeni előharcosokul, s a legjobbakat a másodcsatára tartani fenn. A franciák maguk álltak ki az előcsatába, s leghátul hagyták a leggyöngébb csapatokat.

Úgy történt, mint előre látható volt.

Bajazet előcsapatai, mind merő szedett-vedett nép, a magyar és francia csapatok első rohamára szétverettek, s Bajazet csak akkor állt elő legjobb hőseivel, a janicsárokkal, mikor már emezek ki voltak fáradva.

De a megtámadott hősök most sem gondoltak hátrálásra, mint ezt okszerűen tenniük kellett volna. Az új haderővel is szembeszálltak megküzdeni, midőn a jobbszárnyra állított Laczkovics, Zsigmondnak régóta alattomos ellensége, ahelyett, hogy csatába vezetné seregeit, hirtelen megfordul s jelt ad a hátul maradt csőcseléknek a megfutamodásra, úgyhogy az előtábor még előrehaladva harcolt, midőn a tartalékcsapatok már megfutottak. Ezáltal alkalma lett a töröknek körülvethetni az ott maradt hősöket, kik vezéreikkel együtt az utolsóig elhullottak, s

hogy nem hiába estek el, mutatta a csatátér, hol hatvanezer ozman maradt halva. *(Ezt a történetet írtam le „Rozgonyi Cecília” című elbeszélésemben).*

Bajazet ehhez hasonló győzelmet csak ellenségeinek kívánhatott.

E csata után megnőtt a zavar az országban.

Él-e a király vagy sem? Senki sem tudta bizonyosan. Várták napokig, hetekig: sokan jöttek, kik látták őt futva, mások elesve, fejét kopjára tűzve, elbúva a holtak között, mint ahogy vesztett csata után szokott lenni a beszéd.

Végre megérkezett Gara Miklós és a két Kanizsay, akik azt állíták, hogy a király megszabadult, s általuk egy csónakra téve, lehajózott Konstantinápolyba.

Senki sem hitt nekik. Ha velük szabadult, mért nem tudott velük együtt haza is jönni.

Hirtelen felütötte minden párt a fejét, küldtek Ulászlóért, Nápolyi Lászlóért, a trón üresnek nyilvánított, s mindenki gyűjtötte a népet új királyjelöltje számára, midőn a forrongás közepette véletlenül megjelenik az elveszettnek hirdetett király, kit a vak szerencse tenyerén látszott hordani, s első gondja az volt, hogy a legelső lázadót, Laczkovicsot a kőrösi országgyűlésen megfogatta s lefejeztette.

Ez egyszer méltán, mert csatában volt áruló s az egész nemzetre hozott vést és gyalázatot, de ismét törvényen kívül s ezután mintha ismét rendben volna minden, az egész évet az országon kívül mulatságban tölté; benn azalatt megnőtt minden nyomor, minden átok, az emberek egymást ölték.

E helyzetnek végét vetendők, az előkelőbb főurak egyesültek, kik amint Zsigmond ismét hazavetődött, rajtamentek palotájában s jelenték, hogy számolni akarnak vele.

Számolni a harminckét nemesért, az eladott országrészekért, az elhagyományozott koronáért, s az elveszett csatáért.

Zsigmond kardot rántva lépett le trónjáról, s férfias daccal fölajánlá magát egyenként megvívni mindazokkal, kik őt mint királyt vádolni jöttek.

Ekkor az ősz auráni perjel, Bebek Imre lépett elé, s kijelenté a királynak, hogy az ország nevében fogollyá teszi. Zsigmond kezéből kihullott a kard a fegyvertelen ősz érintésére, s foglyul engedte magát vinni előbb Visegrádra, azután Siklósra, honnan tizennyolc hét múlva szabadult ki, ismét amnestiát kapva a nemzet által. A siklói várban ma is mutogatják azt a nagyon szűk cellát, mely a nemzet által elítélt királynak börtönül szolgált: ajtaján csak meghajtott fővel lehet belépni.

Könnyelműségéből ez sem gyógyítá ki; nemsokára ismét Albert osztrák hercegnek hagyományozta el országát, mely miatt, míg ő kinn a cseh korona után járt, az elégtelenség behozták az országba Nápolyi Lászlót, Jádrában megkoronázták, s csak az új király ügyetlenségén múlt, hogy az országot el nem foglalta.

Zsigmondot a szerencse pártfogolta. Hatalmas hívei, a Garák és Stibor vajda addig harcoltak az ellenpárttal, míg ő hazajöhetett, s a kihirdetett amnestia után ismét hozzá állt a nemzet.

E mozgalom eredménye az lőn, hogy Zsigmond a pápa hatalmát, ki népét ellene lázította, erősen körülhatárolta Magyarorszában.

Husziták

Zsigmond római királlyá lett, az egész katolikus világ secularis fejevé.

Ez ugyan nem volt egyéb, mint pusztá cím, de olyan cím, mely után Európa legelső fejedelmei vágyódtak. Hasznot ugyan nem hozott a magyar nemzetnek, de annál több áldozatába került.

Három pápa volt ez idő szerint egyszerre a keresztyén világban, kettő ellenpápa, a harmadik, aki az igazi lett volna magánélete miatt gyűlöletes volt mindenki előtt.

E háromnak nagyon is világi civódásai a mennyei hatalom fölött, közvetlenül idézték elő a világosabban látók lelkében azon vágyat, hogy a keresztyén vallás eredeti tisztaságába visszaállíttassék; míg a franciák, olaszok és spanyolok azon vetélkedtek, hogy mindenik maga választotta pápája számára vívja ki az egyházi uralkodást, addig Angliában Wiklef, Csehországban Husz és Hieronym merész elhatározással szóltak közbe, hogy egyiké se legyen az.

A régi vallás új hirdetői számtalan követőkre találtak mindenütt, és még több el-lenségre, az akkori nominalismus tanítványai, kik százados harcokat folytattak görög atyafiakkal, csupán azért, hogy a „filioque” benne legyen-e a hitformulá-ban? mint támadtak föl egyszerre azok ellen, kik nem szavakkal, hanem eszmékkel jöttek ellenük küzdeni.

A keresztyén világ darabokra volt tépve. Az egyház fejei bosszantó civakodást folytattak a legszentebb, a legmagasabb helyen, s a nép Husz és Wiklef szavaiban oly dolgokat hallott kimondani, miket titkon maga is régen érzett.

E fölbomlásnak elejét veendő, Zsigmond mint római király egyházzsinatot hirdetett Constancia, meghívta rá mind a három pápát, Huszt és Hieronymot, ez utóbbiakat általa aláírt védlevéllel ellátva.

A Zsigmond elnöklete alatt összeült zsinat, melyben egész Európa legnagyobb, legbölcsebb férfiai, pápák, királyok, hittudósok vettek részt, kényszeríté mind a három pápát leköszönni, a valódi pápát, ki ennek ellentmondott, elfogta és elítélte; azután jött Husz és Hieronymra a sor. Husz nem vonta vissza kimondott szavait, s a zsinat által mint eretnek, társával együtt a világi hatóságnak kiadatott. Az mindkettőt máglyára ítélte. Zsigmond minden közbenjárása sem mentheté meg

őket a haláltól; az ítélet, dacára az ő védlevelének, végrehajtatott a két reformátoron.

Ki valamely elvnek hirdetőit martYROKKÁ teszi, holtak által győzeti le magát, a hirdetők vérhalála örök életet ad a szavaknak. A két martYR hŐsi lélekkel halt meg, s hamvaikból miket a szeleknek szőrtak, hosszú, véres harc keletkezett, mely legtöbb vérbe került a magyarnak s legkevesebb dicsőséget hozott neki.

Csehországban Husz követői, tanítójuk halálának hírére, elkeseredetten gyűltek össze egy hegyen, melyet azontúl Thabor hegynek neveztek, ott a szent kehelyre, mesterük jelképére véres bosszút esküdtek annak bírái ellen, s körül a környékben elkezdtek a zárdákat gyűjtogatni, s midőn Venczeslav király a prágai tanácsnak meghagyá, hogy a lázadók meneteit tiltsa be: ezek a tanácsterem ablakain szőrták le a senatorokat. Szerencsájükre terebély fák voltak az ablak alatt, annak az ágaira hullottak.

Venczeslavot e hír hallatára megütötte a guta.

Még a sors is együtt harcolt a huszitákkal. Az ország úr nélkül maradt – a trónörökös Zsigmond mindig kicsinységekkel volt elfoglalva olyankor, midőn komoly tettekre volt szükség, s addig észre sem vette az őt fenyegető veszélyt, míg a thaboriták Prágát el nem foglalák. Ziska volt fővezérük, egy csatában edzett hős, ki fél szemét már a harcban vesztette el, a másiktól is megfosztá egy későbbi ütközet, de kinek nevére minden huszita egy táborrá egyesült.

Zsigmond pallossal hívé magát e fanatikusok ellen védhetni, s ahelyett, hogy rögtön hadsereggel indult volna Csehországba, néhány elfogott breslauer polgárt lefejeztetve, visszament ismét Budára. A husziták ezalatt hadsereget gyűjtöttek, s midőn fél évvel később Zsigmond és a német fejedelmek százötvenezernyi hadat vittek ellenük, azokkal Prága alatt hősieleg megmérkőztek, s kényszeríték őket roppant veszteséggel visszavonulni, s azzal ismét Visehrad ostromához fogtak, mely fellegvárat Boskovics János védett másfél hónapig.

Még egyszer megkísérté Zsigmond az ostromlott várat felszabadítani. E másodszori csatában maga is közel volt az ottveszéshez. A fanatizmus irtózatosan tud küzdeni. Visehrad feladta magát a huszitáknak.

Zsigmond nem tűrhette a kudarcot, harmadszor is új hadsereggel jött Ziska ellen, s egy hegyen rátalálva, azt kisdied csapatjával együtt körülfogta. Mindenki azt hívé, hogy Ziska most menthetetlenül veszve van. Egy éjjel azonban a cseh vezér kaszás szekereit előállítva riadót fúvat, s a hegyről alárohanva keresztültöri magát az egész királyi táboron, a cséphadaró és csatacsillag csapásainak semmi sem állhatott ellent. Néhány nap múlva a huszita volt a támadó és Zsigmond Deutschbrod mellett csaknem egész seregét elveszté.

Többé maga nem vezérkedett a husziták ellen, a keményen elvert morvák és németek nem mutattak kedvet többé Ziskával szembeszállani, hanem a két Rozgonyi vezette a magyar hadsereget Albert herceg védelmére. Ezek legalább

visszavívták a magyar név becsületét, Ziska várait elfoglalák, s éppen vele magával készültek megmérkőzni, midőn a dögvész elragadta őt a csatatérről. A szájhagyomány azt hirdeti, hogy Ziska saját végakarata szerint, holta után a bőrét dobra húzták, hogy még halva is vezesse a híveit harcra tüzelő hangjával az új hit ellenségei rontására.

Az ő holta után három-négyfelé szakadtak a husziták. A thaboriták, horebiták, az árvák és calixtinok egymás között kezdtek harcot, s csak akkor egyesültek, ha külellenség támadt rájuk. Elpusztulásukra nem kelle egyéb, mint őket magukra hagyni.

Még azután sokáig meglátogatták pusztító fegyvereikkel a közel német és magyar birtokokat, amott Hausznál ezrenként aratták kaszáik a futó hadsorokat, itt sokszor ráakadtak Rozgonyira; de utóbb is csak csehek győzhették le őket.

A baseli zsinatnak sikerült a calixtinokat, föltételeik elfogadása által a katolikusok részére megnyerni. Ezek két csatában a thaboritákat és horebitákat semmivé tették, a Thabor hegyet ostrommal elvevék s Zsigmondot elfogadták királyuknak.

Cilley Borbála

Míg Zsigmond országán kívül sokba kerülő babérok után járt, azalatt itthon férji jogai szenvedtek kisebbséget. Második neje, Borbála, a Cilley-család leánya, melynek minden ivadéka átkos emlékezetben maradt a magyar előtt, elfeledve férjét és a koronáját, orcátlan bűnökkel fertőzteté be a trónt, miknek híre országvilágra szállt.

Mint rendesen szokott lenni, a férj volt a legutolsó, ki neje kicsapongásait megtudá. A magyar ilyenkor meg szokta ölni feleségét; Zsigmond sokkal tréfásabb büntetést gondolt ki ennél; a hűtlen nőt kerítő anyjával s bűntársaival, az udvarhölgyekkel együtt száműzte egy Várad melletti pagonyba, azon parancssal, hogy ruháikat mindaddig ne legyen szabad változtatniuk, míg ő meg nem bocsát nekik.

Az ekként büntetett nőknek nem volt szabad ágyban hálniuk, hanem a pusztta földön, ruháik, miket soha sem vethettek le magukról, elrongyollottak, beszenyeződtek, mosdaniuk nem lévén szabad, arcaikat belepte a szenny, hajfürtjeik gu-banccá váltak.

Ily eljárás nők irányában tréfának nagyon ízetlen, büntetésnek nagyon nevetséges. A lelki szennyet azzal büntetni meg, hogy a test is legyen ronda, egy nőre nézve lehet igen nagy vezeklés, de egy királyi férj becsületének igen kevés áldozat.

Háromnegyed év után megbocsátott a minden határozataiban ingatag király Borbálának, s újra kimosdva visszafogadta őt magához.

Nők szenvedélyei gyógyíthatatlanok. Borbála, midőn férje Prágában a cseh trón lépcsőjén és a sír szélén állott, új fondorságot kezdett ellene. Gondoskodott özvegye napjairól, egy tizennégy éves férjet szemelve ki, ki őt koronáival együtt örökölje. A titok előbb napfényre jött, mint a király sírba szállt volna, s a királyné örök fogságba temettetett nagyravágyásával s buja gerjedelmeivel.

Más nép történeteiben oly megszokottak az ily események, a magyar irtózva jegyzé fel azokat. Idegen vér hozományja volt az. Még kegyencei sem voltak magyarok; magyar férfi nem fogadna el ily kegyet.

Hunyady János

A török már úr volt Európában, császárai azon öröklött eszmével léptek országról országra, hogy amint egy hold van az égen, akként egy félhold legyen a földön, egy úré legyen az egész világ.

Benn Európa belsejében nagy, világteremtő eszmék forrongtak, a reformáció világító lelke születőfélben volt, tudományok, ipar, művészet kezdének gazdagulni eddig nem ismert új eszmék, új találmányok kincseivel.

Hogy e keletkező szellemvilág megerősödhesen, kivirulhasson, a századok di-csőségére egy nép kelle a világszellemnek, mely elfogadja a barbarizmus harcát a haladó műveltség védelmére, egy ország, mely békésen viruló tartományokon túl örökké vérző, örökké füstölő csatatere legyen az egész művek világot fenyegető viharoknak.

E föld, e nemzet volt Magyarország és népei.

Míg a művelt Európa, melynek fejedelemei rettegének, „nehogy a szelíd országok meghallják a kegyetlen pogány szavát”, egy Husz, egy Luther, egy Gutenberg szellemét tanulta bámulni, addig Magyarország földjén véres babérok teremtek egy Hunyady János, egy Mátyás király, egy Zrínyi Miklós emlékére.

A Nisa és Nikápoly közti ütközetben, mely oly borzasztóan fizette vissza a töröknek az évek előtt kapott kölcsönt, egy addig ismeretlen címerű lovag jelent meg. Pajzsára egy fekete holló volt festve, orrában arany gyűrűvel. Így harcolni rég nem láttak senkit, mint a hollós vitézt kis dandárja élén; egy pillanatban itt, másikkban amott, s mindenütt, ahol megjelent, futott az ellen, vagy halva maradt. Mintha a hadak istene maga szállt volna alá a magyar zászlók alá küzdeni, lángoló lelkesülés fogta el a magyarokat, ahol ez új bajnok megjelent. A török nagyvezér nyolcvanezer főnyi seregéből alig futott el többedmagával, mint mennyyel vadá-

szatokra szokott járni. A hollós hős neve ez idő óta örök ijedelme volt az ozman harcosoknak.

Ez volt Hunyady János.

Honnan támadt, kitől született? Nem tudja senki bizonyosan. Regényes hagyományok költői meséket híreltek rejtett eredetéről. Egykor Zsigmond király vadászaton járva, véletlenül meglátta a szép Morsinay Erzsébetet, a király szerelmes volt és fiatal, a leány hitt szép szavainak, s a kölcsönös szerelemnek zálogául királyi pecsétgyűrűjét hagyta Zsigmond a leánynál.

Évek múlva Erzsébet elindult Budára, fölkeresni a királyi szeretőt, karján egy szép gyermeket hordozva, kinek arcában már akkor is férfivonások látszottak.

A gyermek egy gyűrűvel játszott, egyszer elejté a fűbe, egy holló meglátta, odaszállt, fölkapta a gyűrűt és elrepült vele. Egy vadász célba vette a hollót, nyilával keresztüllötte, s midőn az anya sikongva futott kisedével a visszaszerzett gyűrűért, annak adóját ismerte meg a vadászban, ki azóta atyai gonddal nevelteté a gyermeket.

A csinos mese szerkezete elég bizonyíték arra, hogy ez csak egy tündéres költemény, aminőkkel a lovagkori troubadourok cicomázták fel a valót, s melyet a későbbi kor szeretett elhinni, amidőn senki sem tartatott elég nagynek és dicsőnek, hacsak törzsfőjét valami uralkodóig föl nem tudta vinni.

De ez a históriának mindegy. Mi volt Magyarország legnagyobb hősének neve addig, míg a Hunyady nevet ki nem vívta magának? A történet nem kérdezi. Legnagyobb magyar volt. És ha kell válasz azon állításra, hogy Hunyady román vérből eredt, a válasz ez lehet: „Csodás érzületnek kell annak lenni, mely mindenkit, aki Magyarországot honának nevezi, kényszerít elfeledni nemzeti eredetét és magát magyarnak vallani”. Egyébiránt a szerbek is magukénak vallják Hunyady Jánost, akiknek népballadáiban „Szibinyáni Jankó” név alatt követi el csodás hőstetteit.

Az első nagy-nikápolyi csata óta egyedül maradt a magyar a csatatéren a törökkel. A frank lovaghősök elhulltával elment Európa népeinek a kedve oly ellenséget fölkeresni, ki legjobb vitézeit leölte.

A magyar és török hadak közt fekvő népek örök villongásai, a kisszerű trónharcok, miket az oláh, bosnyák és szerb fejedelmek, trónkövetelők és bitorlók: Tvardko, Ostoya, Brankovics, Wlad, Drakul, Hervoya, Radivoy stb. folytattak majd egymás, majd saját nemzetük ellen, szüntelen harcban tartották a két vetélytárs nemzetet: törököt és magyart.

A három déli tartomány Magyarhon védhatósága alatt állott, s ha valamelyik trónkövetelőt a nép, vagy hatalmasabb vetélytárs elűzte, az átment az ozmanhoz, s annak ajánlotta fel birodalmát.

Mind a három szerencsétlen birodalomnak két királya volt egyszerre, az egyik a magyar, a másik az ozman seregeket vitte be saját országába, s amelyik király kiverte a másikat, az szolga volt és uralkodott.

A magyarnak érdekében állott szomszédjait megvédeni, s ha azok is úgy értették volna saját érdekeiket, kevesebb alkalmat kellett volna szolgáltatniuk e védelemre. De a trónkövetelők és pártharcosok soha sem szokták azt kérdeni, hogy mi lesz a hazából?

A Duna túlsópartján évről évre folyt a vér. Egy-egy hősi név tünedezett már fel, kiről a nép dicsőítő dalokat énekelt, mint szoktak harcoss időszakok elején pillanatokig ünnepelt alakok felmerülni, rövid idő múlva nagyobb, óriásibb jellemeknek helyt adandók.

Beszélt a nép Péterfi Miklós tetteiről, mint verte szét Boszniában a rettentő Ikács ozmanjait, mint szúrta le magát a vezért a csatában; s aztán újra és mindenütt ott járva, ahol veszély van, a Piva folyam mellett mint rohant éjjel a Radivoj által behozott tatárokra. Az éj sötéte alatt intézett csatában „Isten, Szent Mihály!” volt a harckialtás, melyről a magyarok egymásra ismertek; a szétzavart török had el akarta tőlük tanulni a mentő jelszót, de nem tudott egyebet kiáltani, mint a vég-szót: „Mihál” s annál inkább elárulta magát.

Beszélt a nép Marót bán s a két Rozgonyi hősi tetteiről. Losonczy István vajda dicső haláláról, Rozgonyi nejről, a férfilelkű Ceciliáról, ki Galambóc vára ostrománál a Duna vizén való ütközetben a török hajóhadak közé rontott s azokat szétverte, elsüllyeszté vagy felgyújtotta; a lengyel Cserny Stanisáról, ki török hitszegezés miatt a fegyverszünet alatt megtámadott királyt élte feláldozásával mentette meg Galambóc alatt (*Ezt az eseményt írtam le Rozgonyi Cecília című elbeszélésben*) – midőn a nissai csatában megjelent Hunyady, s azontúl nem látszott senki a fénytől, mit az ő neve elárasztott.

Az új szerb despota, Brankovics György, ugyanez időben magyarhoni uradalma-kért eladta Belgrád várát Zsigmond királynak, s az idő óta egy hatalmas bástyája volt a magyarnak, s egy még hatalmasabb hadvezére, s e kettő neve oly szent egységgé van összenőve a magyarság és kereszténység hagyományában: „Belgrád és Hunyady”.

A nissai csata után Hunyad birtokosává s Belgrád parancsnokává nevezte őt ki a király, s az ifjú hősnek alkalma lőn nemsokára folytatni a dicsőséges harcot, melynek diadalmos végét csak napokkal kelle túlélnie.

Muráth szultán az áruló Vlad Drakultól vezetve, a szörényi bánságra tört, s az ott megtelepített német vitézi rendet az utolsó emberig kiirtá, s innen Szendrő várára rohant, elgázolva mindent, aki ellenállt, szerbet és bosnyákot. De Szendrő alatt sorsának emberére talált. Hunyady állt előtte, s az elfogadott ütközetben a megvert császár négy vezérét vesztté, s a visszafutó török nép egy nevet tanult ki-mondani, mely elvevé harcvágyát.

Zsigmond király holtával annak veje, osztrák Albert lett a magyarok választott királya, kinek az a szerencsétlensége volt, hogy ellenségeitől nem tudott félni; a trónra vágyó Cilley Borbála s annak unokaöccse, Ulrik szabadságot, befolyást nyertek alatta árthatni mindenkinek, aki útjukban áll. Vannak ily átokverte jellemek, akiknek életében csak egy szakadatlan láncolatát lehet feltalálni a bűn minden nemeinek, egyetlen enyhítő emléke nélkül a jobb érzelmek sugallatának. Ez a Borbála, mint nő hűtlen volt, mint asszony buja, mint királyné nagyravágyó. – Testvére, Fridrik nejét, Frangepán Erzsébetet ágyasa kedvéért meggyilkolá;⁴³ királya, jótevője, sógora ellen összeesküdt; fia, Henrik még ifjú volt, midőn Albert király által cseh helytartóvá kinevezve, pályafutását azon kezdé, hogy a koronát királya fejéről magáéra akarta tenni. Albert el volt foglalva csehekkal és lengyelekkel, hozzá még a lábát is kitörte csehországi residenciája korhadt lépcsőzetén, emiatt sokáig feküdt; ezalatt pihent a közérzület, az emberek magánharcaik után láttak, családok, szomszédházak folytattak egymással háborút s hagyták a szomszéd országok lángjait csapkodni Magyarországra.

Muráth ezalatt százharmincezer emberrel jött Szendrőt ostromolni; a csatára felhítt magyarok Titel alatt alig gyűltek többre 24 ezernél, s a harcot el nem fogadhatva a túlnyomó erő ellen, ismét szétoszoltak. Muráth bevette Szendrőt, s Albert hirtelen meghalt. Cilley Borbála mérgezteté meg.

A magyar trónon Albert jó reményben hagyott özvegye maradt.

Egy ókori próféta ezzel átkozá meg népét: „Asszonyok és gyerekek uralkodjanak feletted”. A magyar államférfiak érzék e mondat súlyát s a következő események igazolták. – Magyarország nagyravágyó oligarchái, a Garák, Újlakyak, Cilleyek, kik előtt mindig első volt az önérdék, utolsó a közjó, reményteljes fellegvárakat építenek az uralkodás azon napjaira, midőn egy fiatal, hajlékony kedélyű királyné s a még születendő gyermekkirály mellett a hízlegők és kegyencek hatalma nőne meg az ország felett: midőn Hunyady föllépte minden terveiket megsemmisíté.

Az özvegy királynénak férjet kell választania, mert a veszély kinn és benn megnőtt. Muráth szultán fegyverszövetségre hívta fel Ulászlót, a lengyel királyt. Ennek létrejöttét megelőzendő az, ha Erzsébet királyné őt választja férjéül. Ekkor Magyarország egy hatalmas ellenség helyett egy hatalmas szövetségest fog nyerni.

---

⁴³ A szerencsétlen hölgy nyolc évig nem szólt kicsapongó férjéhez, midőn a család barátai ismét összehozták s kibékíték őt vele. „Miért teszik ezt, szólt szomorúan az asszony, én tudom: hogy holnap halva találunk oldala mellett.” És másnap csakugyan halva lelték a nőt. Fridrik a tett után kedveséhez., Desznicz Veronkához sietett. A király megtudta az eseményt, s oly különös módon bosszulta meg, hogy a gyilkos helyett annak kedvesét fojtatá a vízbe.

Az indítványt minden becsületes hazafi pártolá, maga a királyné is beleegyezett, s az ország követei elmentek Lengyelországba, Ulászlót a magyar trónra meghívandók.

A királyné ezalatt fiút szült, a primás ma megkeresztelte Lászlónak, holnap megkoronázta királynak, s a mindig fondorkodó Cilley–Gara-párt rábeszélte a királynét, hogy fusson el fiával és koronájával az országból Ulászló elől.

A gyöngé, erőtlén lelkű nő hagyott mindent tenni magával, s egymaga több vészt hozott ezáltal az országra, mint minden külellenség.

A behozott Ulászló egy pártokra szakadt országot talált. A rendek megkoronázták a Szent István koporsójából kivett diadémmal, míg az apostoli koronát az elfutott királyné Henrik császárnak adta zálogba. Előbb csak a koronát, azután egy határszéli megyét, utóbb fiát, a trónörökösöt. A zálogösszegekért zsoldosokat gyűjtött Ulászló ellen, mikor ez nem volt elég, akkor behívta a cseh rabló kalandorok hadait, Giskrát, Thalafuzt, Axamitot, átadta nekik a bányavárosokat, gömöri, abaúji várait, s szabad rablást engedett nekik a magyar felföldön.

Midőn legnagyobb volt kinn a veszély, benn az országban istenátkozta harc keletkezett magyarok, lengyelek, csehek között; pártosok, zsoldosok, rablók s minden egyéb undok nemei a harcolóknak voltak egy felfordult gomolyba keverve, mely csak ott tisztult fel, ahol Hunyady megjelent, s ha ő odább ment, összecsapott ismét.

Erzsébet ekkor látta elszörnyedve, mit cselekvék. A női szív jobb érzelmei győztek, vissza akart jönni a hazába, hogy a vihart elcsendesítse; de annak nem volt ura többé. A cseh rablók jól befészkeltek magukat sziklaváraikban, s Fridrik császár nem adta vissza sem a koronát, sem a trónörökösöt.

Hunyady elhagyta a dicstelen csatát, hol pártütés, ármány és zsványok ellen kellett csatázni; lenn Erdély bércei közt megjelentek az ozman hadak, új seregek, új vezérek: azok voltak az ő emberei, hozzá hasonló, hozzá méltó hősök.

Ez ideig Belgrád vára tartá fenn a török erejét. Hét hónapig védte azt Thallóczy Mátyás Muráth összes seregei ellen! Ami rést nappal törtek az ágyúk, azt éjjel újra megépítették, s a vár ellen fűrt aknákat emberekkel együtt fölvetve, kényszeríté a szultánt 17 ezer embernyi veszteség után abbahagyni az ostromot.

Hunyady egy utolsó lesújtó csapást adva a Gara-párt fejére a battai ütközetben, sietett Belgrádra a vén Thallóczyt föl váltani, s a szultán öccsét, Izsákot Szendrő kapujáig kergetve, hirtelen Erdélynek fordult, ahol Mezet bég ütött be, a bányák és városok kincseit rabolva.

Hunyady nem szokta bevárni a támadást, mindig ő volt az első: mielőtt az erdélyi urak bandériumai felgyülekeztek volna, Lépes György püspökkel megtámadta a Marosszentimrénél tanyázó törököt. Mezet bég lesbe csalta őt, s Hunyady az ütközet hevében háromszoros haderőtől látta magát körülveve. Hirtelen tömött sorokba szorítva seregét, óvatosan vonult visszafelé, egy elhatározó pillanatban

keresztülvágtá a környező ellenséget s az Ompoly vizén átmenekült. Csupán a püspök esett áldozatul; midőn tér kezdé nyílani, kiugratott a zárt sorból, s amint meneküle, leesett lováról, ott elnyomták s fejét rögtön levágták. Hunyady felhúzó-dott Gyulafehérvárra.

Az erdélyi nemesség eközben sietve gyülekezett Fehérvár alá, s míg az oszman turbánosok dőzsölve zajongtak Borbánd és Tót falu néptelenül maradt vidékén, a távol hegyek fenyvesei között a gyülekező magyar hadak fenyegető zúgása halatszott.

Mezet bég meghallva az ellene jövők távol kürtszavát, összegyűjté legjobb harcosait, s a következő csatára egyetlen parancsot adott nekik: mindenütt Hunyadyt keresni föl, s megölni vagy elfogni. Nehogy eltévesszék, leírta előttük a vezér alakját, a fehér paripát, melyen lovagolni szokott, az ezüstveretes sisakot, hosszú kócsagtollal, zsinóros mentéjét, s pajzsán a hollós címert, s amiről legjobban ráismerhetnek, halált nem ismerő harci merészségét. A janicsárok egész nap böjtöltek s esküt tőnek Allah nevére, hogy a hollós címerű bajnoknak meg kell halnia.

Egy reggelen alájött Hunyady rendbe szedett hadaival ugyanazon helyre, hol néhány nap előtt csatát veszíte. Az elesett püspök feje egy dombra volt kopjahegyre szúrta kitűzve bosszúálló jelül a közeledőknek.

Csata előtt az előcsapat vezére, Kemény Simon, kémei által jól értesülve Mezet bég tervéről, elcserélte Hunyadyval paripáját. fegyverzetét; nem szólt senkinek a történetéről, jókedvvel elbúcsúzott szép nejétől; büszke volt a veszélyre, mely reá várt, s karjára öltve a halálos jelt adó pajzst, megtámadta az előcsapattal Mezet béget. Az egész seregben ő hasonlított legjobban Hunyadyhoz, arca, termetre, s halált nem rettegő harci merészségre.

A janicsárok fanatikus ordítással veték magukat a hollós vitézre, de a székelyek dühös rohama szétszórta soraikat, s a török had balszárnya kétfelé szakítva az örhegyre, vagy az Ompoly völgyébe menekült. Ekkor az egész török had Kemény dandárai ellen fordult. A hollós vitéz körülfogott már, a török csatarend megbomlott, mindenki e kis csapat körül tolongott, a hírneves vitézt megölhetni, kinek elestétől függött a nap diadala és Erdély birtoka.

Kemény csapata szoros csatarendben harcolt, legelől maga a hollós vitéz. A legbátrabb, a legvitézebb oszmanok holttestei feküdtek körülé. A harc folyt elkeseredetten. Végre lankadni kezdé a hős vett sebei miatt, paripája összerogyott alatta, a kard kihullott kezéből, a győzelmet ordító had ársjai összecsaptak holtteteme fölött: „Hunyady meghalt!” – ordítá diadalittasan az oszman. E percben új trombitaharsogás hallatszék az Ompoly vize felől, s derék seregével megjelent – Hunyady. Keményt megmenteni későn jött, de megbosszulni jókor. A vitéz erdélyi halála a töröknek egész csatarendjébe került, a csoportok el voltak szórva, midőn a megöltnek vélt Hunyady mint a villám csapott le közéjük, ahonnan nem is várták; a győzelem ijedt futásra vált, s a véres csata után húszezer oszman feküdt halva a csatatéren, köztük Mezet bég maga, daliás fiával együtt, engesztelő áldo-

zatul a hős Kemény Simonért s az elhult székelyekért. (*E hősi harcot énekelte meg Kisfaludy K. „Kemény Simon” című drámájában.*)

Az elesettek arany boglárainak összege egyedül elég volt egyazon helyen emelt templom építésére.

Mezet bég halála sokkal érzékenyebb csapás volt Muráthnak, mint hogy azt Hunyadynak elengedhette volna, s nyolcvanezer embert bízott Abedin sahra, hogy azzal Oláhországot pusztítsa el s Erdélyt és Hunyadyt győzze le.

Abedin szétesesztve kóbor tatárait Oláhországban, maga a vaskapui szoroson betört Erdélybe, s ott oláhországi csapatait bevárni megállott a Magura hegyekkel átellenben.

Mielőtt várt csapatai a vulcani szoroson Erdélybe törhettek volna, a pihenő hadvezér előtt váratlanul megjelenik Hunyady csatára kész seregeivel, s vele szemben a hegy oldalán állást foglal.

Abedin meg volt lepetve. Azt hívé, hogy futni fognak jötte elől nem hogy szembe jöjjenek rá.

Mindkét sereg csatarendben állott. A vezérek mindkét félről érzeni látszottak ellenfeleik erejét.

Abedin félhold alakban terjeszté ki seregeit, középen a janicsárok kettős hadoszlopban, kétoldalt a lovasság, a tartalékseregek egy dombra felállítva.

Átellenben Hunyady: a két szárnyon a székely lovasokkal, középen páncélos lovagjaival, a lovasok mögött mindenütt nehéz fegyverzetű gyalogpáncélosok és balistariusok sorai felállítva.

Azon időkbén az ágyúk még igen esetlen gépek voltak, hosszú, nehéz mozgathatatlan csöveikkel csak egy irányban lehetett löni; ezeket Hunyady a sereg háta mögött egy telepben állíttatá fel. Nevezetesebb harceszköz volt akkor a csataszekér. Hosszú vasas társzekerek párjával egymáshoz láncolva, s megrakva hosszú dárdás és fokesos csatárokkal. Egy ily csapat társzekeret oldalt rendezett el Hunyady balszárnya védelmére.

A csata megkezdetett, hangzék a „Jézus” és „Allah” harckialtás. Hunyady vasemberei ék alakú háromszögben törnek az ozman sereg középpontjának, s ellenállhatatlan erővel törnek keresztül annak mindkét hadoszlopát. De a szárnyakon győzelmesebben küzd a túlnyomó török lovasság, jobbak lovaik, fegyverzetük, számuk nagyobb, a székely lovasok kénytelenek előlük megfutni, de a futók háta mögül előállnak a nehéz gyalogság rendezett sorai, s spahik rohama mint a sziklára csapó hullám megtörik az eleven ércfalon; ezalatt a janicsárok a rajtuk rohán páncélosok lovainak inait handszáraikkal elvagdálva, visszanyomják őket, a lovasság mindkét részről helyt ad a kardra kelő gyalogságnak, férfi férfi ellen küzd már, előbb a hosszú dárda peng, azt elvetik az emberek, közelebb mérkőznek, s hangzik a buzogány csapása a boltozatos pajzsokon, a magyar csákány ismeret-

len alakja és küzdésmódja zavarja a csalmásokat, Abedin ingadozni látja harcosait s a tartalékban hagyott veteránokkal siet a csataterre, kiragadni a győzelmet Hunyady kezéből.

A dombon elrejtett harcszekerek e pillanatban megindulnak. Láncaik idegen csörtetése, a köveken gördülő kerék mennydörgő hangjai megdöbbennek a harcoló törököt, az összeláncolt szekerek veszedelmes rohammal futnak alá a hegytetőről, nincs erő, mely képes legyen őket feltartani, a hegyes rúd szétbontja a hadsérokat s a szekérben állók csákányai agyonverik, kiket a kerék el nem gázolt.

Abedin kétségbeesve veté magát lovára. Seregét nem volt mód többé megmenteni. A futókat az üldöző lovasok verték le, az előrehaladtak a felállított ágyúk torkaiba mentek, aki megállt küzdeni, a páncélosok s a harcszekerek csapásai alatt hullt el. Abedin egy janicsárcsapattal futott vissza a Vaskapun.

Néhány nappal megveretése után előjöttek a volcani szoroson át az Oláhországba küldött csapatok, miknek sah Abedinnel kellett volna egyesülniük, mitsém tudva annak semmivé tételéről. Rablott marhákat, kincseket, tömérdek foglyot hoztak magukkal; a székelyek vártak rájuk, egy szoroson rajtuk ütöttek. Hírmondó sem maradt közülük.

E nagyszerű győzelmek magukra vonták Európa figyelmét. Észrevették a kereszténység fejedelmei, hogy a magyar leend azon fölkelet nép, ki a hit és műveltség védelmére győzedelmesen álljon ki az ozman ellen. Midőn egy ember, egy kis hadsereg oly diadalokat tudott kivívni, mit tehetett volna az egész nemzet, ha pártokra nincsen szakadva s tűzhelyét belellenségtől nem kénytelen oltalmazni!

A pápa követeket küldött, Ulászlót ellenségeivel kibékítendő, hogy aztán egész erejével Muráth ellen fordulhasson.

Erzsébet és Ulászló könnyen kiegyeztek. Ulászló visszaajánlá a királynénak a trónt, Erzsébet örök birtokul engedé Lengyelországnak a Szepességet. De kifelédtek számadásaikból a nemzetet, melynek nevében Hunyady ellentmondott a szerződésnek. Az egész országról lemondhatott bármelyik követelő, de azt föl nem oszthatta s belőle nem ajándékozhatott.

Erzsébet nemsokára meghalt, s az általa előidézett ellenségek, Giskra és Fridrik azontúl saját kezükre folytatták a jogcímtelen harcot a magyar ellen.

Az ozman ezalatt új erővel jelent meg a csataterén. Ulászló kétévi fegyverszünetet kötött Giskrával és a császárral, s személyesen vezette hadát Muráth ellen. Segédcsapatai Kevi alatt találkoztak Hunyadyval, ott átkeltek a Dunán s Szendrő felé vonultak.

Izsák bég, a szendrői basa, rögtön elébük jött oldalvást, másfelől maga a szultán közeledett szemben kiterjedt hadoszlopaival, mik egy rendezett hálózatként látszottak a magyar sereget összeszorítani.

Hunyady értett az ily hálózatok szétrombolásához; a királyt a deréksereggel a Morva partján hagyva, maga tizenkétezer lovassal s Ujlaky bandériumával Izsák bégnek fordult, egyenként szándékozván megküzdeni a még akkor egymástól mérföldnyi távolságokra széthelyezett török hadtestekkel. Izsák bég megveretett, kétezer halottat s kétannyi foglyot veszítve, visszafutott Szendrővárba, s Hunyadynak tér nyílt a többiekre üthetni. Rögtön Nisa ellen fordul, azt ostrommal elfoglalja s mikor már a városban van, jön ellene egy oldalról Eze bég, másfelől Turachan, a thessaliali basa, a várost megmenteni. Hunyady mindkettővel külön kezd csatába, s egyenként mindeniket szétveri, a futókat Sofiáig hajtja s azt beveszi ostrommal.

E hírre Muráth hirtelen elsáncolja magát a Haemus hegyei mögé, s derékseregeit Charim bégre bízva, azt Ulászló ellen küldi. Hunyady észreveszi a csejt, s ott hagyva a szultánt torlaszai mögött, Charim bég elé kerül, azt is oldalt támadja meg. Az ozman had egész ereje soha sem jöhet egyszerre az ütközetbe, a magyarok foltonként verik szét őket. A túlszárnyon levő Turachan csak akkor jut a csataterre, mikor már Charim hanyatt-homlok rohan vissza. Az egész török had elrendezése teljesen zavarba volt hozva. Muráth dühében megfojtatá vesztes vezéreit. Tulajdon sógorát, Karám béget egy magyar közkatona fogta el.

A török had már közel egyharmadát elveszté, midőn Hunyady újra egyesült a királlyal Balran vár alatt, készen az eldöntő ütközetet elfogadni.

A szultán helyett Hasszán bég vezette ellene az összes ozman erőt. A jaloveci rónán találkozának. Késő este volt már, a két sereg az esthajnal világában kezdte meg a véres csatát, hold világánál folytatá azt, mindenki részt vett a harcban, maga a király is sebet kapott karján; az elkeseredett ozman, midőn harcosai össze voltak törve, nem futott el, hanem küzdve veszett oda; a szétvert had szomorú maradványai csak akkor hagyták el a csatateret, mikor a hold leszálltával az éj sötéte elválasztá a harcolókat.

Maga a fővezér Hasszán is fogságba esett.

A magyar had diadalmasan tért vissza Budára, az ünnepélyes menetben a kereszt szent jegye után ötven félholdas zászló s tizenhárom fogoly basa kísérette a győztes királyt a szent szűz templomáig, melynek belsejét azontúl a diadalmas csaták képei ékesíték.

Skander bég

A vert török had szétfutott, erre-arra, ki merre látott, az éj sötétjében két lovagcsapat menekült Albánia bércecs vidéke felé. Egyik az elfogott Karám bég Reis effendijének tatár csapatja, másik az ifjú Skander bég dandárja, ki a szultán minden csatáiban annak legelső hőse volt, győzelmeinek felét az ő kezei aratták.

A futás a hegyek közé vitte őket, szürkületkor egy magányos völgybe értek, ott megállítá Skander bég albán bajnokait, s kardját kivonva, a Reis effendi elé lovagolt.

– Az én nevem nem Skander bég – szólott fenyegető arccal –, én Castriota György vagyok, fia azon Castriotának, ki Albánia fejedelme volt, s kinek országát elvevették, négy fiát rabságba hurcoltátok, három ott veszett nyomorúan, a negyedik én vagyok, aki bosszút állok értük, s visszaszerzem országomat. Le az álarc-al, albánok!

Az albánok dörgő ordítással rohantak a törökökre. Egyet sem hagytak közülük elfutni, csupán a Reis effendit tartogatták meg addig, míg egy levelet írt Karám bég nevében, s annak pecsétjével megerősítve az albániai török kormányzóhoz, melyben annak megparancsolá, hogy a várakat adja át Skander bégnek; akkor azt is felakaszták egy útban levő cserfára. A török parancsnok a fermán láttára átadta Kroya várát Castriotának, s a szabadság jelszavára talpra állt a kis, de hős lelkű nép. A következett tavasszal Ali bég negyvenezer emberrel jött ellenük, az albánok elfogadták a harcot, s a török sereg elpusztult fegyvereik alatt.

Skander bég neve rettenetes kezde lenni a törökök előtt. Muráth ellenségei mindenütt megnőttek. Mint rendszeren szokott lenni erőszakon alapult birodalmaknál, a legelső csatavesztés minden oldalról föltámasztja az elégületleneket, Hunyady győzelmei elővették a leigázott népekkel az elásott kardot; míg Albániában Skander bég űzte el a hódító seregeket, azalatt Ázsiában Karamanogli ütötte fel a lázadás zászlóját, ki rövid idő alatt oly erőre kapott, hogy Muráth egész hatalmával volt kénytelen a Bosporuson keresztül ellene sietni.

Ez volt a legkedvezőbb idő a török uralmának Európában véget vetni. A pápa, a fejedelmek fölszólíták a magyar nemzetet újra táborba szállani a közellenség ellen; Velence, Genua hajóhadat ígért, mely a Bosporusban megakadályozandja Muráth visszajövetelét. A görög császár ígérte hátulról a törököt megtámadni, Castriota Macedonia felől, míg a magyarok szembeszállandnak vele, s a budai nagy országgyűlésen a pápai nuntius Caesarini Julián lángoló szavaira elhatározott az Európa pártolta háború, melyben a magyarnak jutott a vezérszerep.

Várna

Muráth minden oldalról ellenség által látta magát környezve. Csak egy gondolat szabadíthatá meg – kibékülés a leghatalmasabbal.

Alig hangzott el a budai hongyűlés hadüzenete, midőn a szultán teljhatalmú követei Brankovics György kíséretében megjelentek Hunyadynál, békét ajánlva a legkedvezőbb föltételek alatt.

Brankovics már meg volt nyerve, neki visszaadták országát, s most ő volt, kinek a magyarról való kibékülés leginkább érdekében állott.

Hunyady a királyhoz utasítá a követeket, s Ulászló Szegedre hirdetett országgyűlést, hova a nemesek bandériumaikkal egészen csatára készülve jelentek már meg, a követeket elfogadandók.

A békeajánlat hízelgő volt a magyarokra nézve: Szendrő, Galambóc, Szrebernik s még három vár átadása, miket annyi embervesztéssel nem bírtak egykor elfoglalni, a novobrodói gazdag ezüstbányák, s a foglyokért ajánlott váltságdíj, magáért Hasszan és Karám bégekért 70 ezer arany s elismerése Magyarország fennhatóságának Oláhország felett: oly kedvező színben állíták elő a békekötést, miszerint lehetetlen volt azt alá nem írni.

Caesarini hallgatott, de annál inkább beszélt Brankovics, elmondta a török elleni szövetségesek megbízhatatlanságát: a velencések kalmárszelleme s a görög nép tunyasága kevés súlyt adandott a magyar fegyvereknek az ozman hadak kifogyhatatlan ereje ellenében, s végre maga a győzhetetlen hadvezér, Hunyady is ajánlotta a békét, s Fridrik császár mozgalmai szinte kikerülhetetlenné tevék azt.

A király aláírta azt, a követek a Koránra, a király az Evangeliumra esküvének, s a békekötés után rögtön kivonultak a törökök az általadott várakból.

Alig mentek el a szultán követei Szegedről, érkezett Alberti cardinal, tudtul adva a magyaroknak, hogy ő már közelít hajóhadával a Bosporushoz, Muráth visszajövetelét meggátlandó, s egyszersmind Európa minden népei útban vannak a szent hadra a magyarral egyesülendők.

A harcias nemzet arcát szégyenpír futá el a tudósításra, hogy éppen őneki kellett visszavonulnia a csatáról, midőn a többi mind ott van, s neki kellene elsőnek lenni a többi közt.

Julián észrevette az arcokon látszó bánatot, mely a hősi lelkek szégyenéből eredt, s fölállt bebizonyítani, hogy a magyar nemzetnek a törökkel kötött békéje érvénytelen. A hitetlennek adott szó nem kötelez, a pogány kezébe tett esküt nem hallgatja meg Isten. Az egyház felbontja és kárhoztatja e békekötést, egész Európa gúnyt kacag rá, s azok, kik általa elárultattak, megátkozandják. A magyar nép becsülete, az eddig szerzett harci hír semmivé lesz.

Nem kellett többet mondania. A magyarnak két szégyen között kellett választania. Utálatos gyalázat e nép előtt szószegőnek neveztetni, de gyávának tartatni elviselhetetlen.

Juliánnak nem volt szükség őket esküjüktől fölmenteni, a pulyaság vádja elől belementek volna a nyílt pokolba is.

Érzé mindenki sorsát, érzé: hogy e hitszegés bosszút kér az égből, de jobb volt mégis elveszni a csatamezőn, mint élni kigúnyolva. Az arculütés jobban fáj a kardcsapásnál.

A harc elhatározott; nem oly lelkesülten, mint egyébkor, de szilárdul, megmásolhatatlanul.

A felállított hadseregek alatt ez órában megrendült az álló föld, a földindulás csodájában mindenki érzé az ellentmondó Isten tartóztató jobbját; de a becsület kívánta! s az több mint az élet, több mint a mennyország. A sereg útnak indult.

Alig volt több húszezer embernél. A király nem akart újakat gyűjteni, érezve közelgő sorsát, egyébiránt számított az albániai, görög és olasz segédseregekre.

Midőn a Dunán át akart kelni a sereg, a víz kiáradt előtte, elfogva messze az utat. Az árvíz csodájában látta mindenki a tartóztató Isten jobbját, de a becsület kívánta, s a sereg átkelt az árvízen.

Harmincnégy nap telt bele, míg a magyar had a természet által elébe rakott akadályokon keresztül Nikápolyig jutott. Ez alatt ideje volt Muráthnak Karamanoglit legyőzni s hirtelen visszafordulni Európára.

Midőn a nikápolyi háromszorosán nevezetes vérmezőn felállítá a király seregeit, tízezer lovassal hozzá csatlakozott Drakul vajda.

A suloni erdőn átjöttében egy vén bolgár jósnő megállította a vajdát s megjövendölé neki, hogy a király el fog esni a csatában. Az oláh vajda babonás ember volt s nem hallgathatá el a király előtt a jóslatot, figyelmezteté Muráth haderejére, ki vadászatra is több kíséret szokott vinni, mint az egész magyar sereg; de már vissza nem lehetett fordulni. Inkább a bizonyos halál.

Drakul erre két legjobb harcosának megparancsolá, hogy a király oldala mellől soha el ne távozzanak s a legjobb két paripát tartsák készen számára, s ragadják ki, ha veszély lesz. Ezzel maga haza ment.

Egyik rossz hír jött a másik után, Brankovics György megtagadta a részvétet e hadjáratban. Castriota György megindult hadseregével a magyarral csatlakozandó, s az utakat mindenütt elzárva találta a szerb határszélen, és nem egyesülhetett a királlyal. Maga a görög császár, kinek egyedül állott érdekében a harc, a helyett hogy seregeivel, mint tervezve volt, Gallipolishoz sietett volna, valami hűgának a lakodalmát ünnepelte Szerbiában.

Egyedül a Bosporust elzáró hajóhadban lehete még bízni.

A sereg előreindult, átkeltek a Haemus előhegyein, a közbeeső Sumen és Petrec sziklavárákat ostrommal elfoglalák, ötezer ozman vesztette itt életét. Az ostrom diadala után jött a hír: hogy Gallipolisnál a genuai hajóhad Muráth hadseregét jó pénzért átszállította a Bosporuson...

A magyar had elhagyatva, elárulva egyedül maradt a törökkel az idegen ország közepette.

A görög császár visszafutott Byzancba, az európai segédhadaknak híruk sem érkezett, a húszezer magyar, tízezer oláh és ötezer lengyel volt egyedül a csataterén.

Most elég ok lett volna a visszafordulásra. De a király fiatal volt és merész. Még csak helyébe sem akarta várni az ellenséget, maga sietett eléje.

A Várna és Kavárna közötti síkon táborot ütött a magyar had, egyik oldalról az elfoglalt Galac vártól, a másik felől a Devini mocsártól védetve. Itten várta be Muráthot.

Egy éjszaka a hegyen szerte elszórva látszó őrtüzekből észrevette a magyarság, hogy az ellenség közel van.

Az addig áztatott szívek megdöbbenek e látványra, a közel csata mindenkinek eszébe juttatá, hogy ez igazságtalan had, s a magyar seregek győzelmi talizmánja, a lelkesülés elveszett.

Caesarini azt tanácslá, hogy sáncolják el magukat s várják be az érkezendő segédcsapatokat. Sokan beleegyeztek. Félni kezdett a sereg.

Ekkor előállt a vezér, kezébe ragadta a kormányzatot s kimondá, hogy most már csatázni kell, mégpedig támadva csatázni. Mindig így szokta a magyar, s megtanult egyedül három ellen harcolni.

Amint Hunyady előlépett, újra visszatért a bizalom a szívekbe. Még az ő neve volt az, mely bátor gondolatot kölcsönze a harcolóknak s elhítheté velük, hogy ha győzelmet nem is, de a dicsőséget megmenti számukra.

November tizedike volt, szép csillagsugáros őszi éjszaka, midőn Hunyady csatarendbe állítá seregeit. A mocsár és Várna közé helyezé a királyt, hol minden oldalról védve leendett, a fő zászlósurrakkal, lelkére kötve, hogy helyét el ne hagyja, míg ő fel nem szólítja rá. A balszárnyat Szent László lobogójával a váradi püspökre bízta, a lengyel vezérekkel, Tarnov és Bobriccsal a jobbszárnyra állítá az egri püspököt. A magyar főpapok akkor karddal is tudták védeni a hazát. A deréksegnél volt Caesarini s a két Thallóczy bán és Báthory István az ország zászlójával, Drakul fia vezette az előcsapatot, maga Hunyady mindenütt jelen volt.

Midőn a király fejére fel akarták tenni az ezüst sisakot, a fegyvernök kiejté azt kezéből. „Rossz előjel!”, suttogák a körülállók. És midőn az egész sereg csatarendben állott, a napfeljötté előtti órában irtózatos orkán zúdult alá a hegyekről a magyar táborral szembe, mely a zászlók lobogóit végtől végig szétszaggatta s nyeleiket kicsavarta a vívők kezeiből.

„Az Isten keze”, gondolák magukban a harcosok, s nyugtalanul várták, hogy egyszer, akárhogy túl legyenek rajta.

De feljött a Pontusz mögül a rózsákba öltözött nap, ragyogó képe arannyal festé a tenger hullámos tükrét.

Azon pillanat hatása leírhatatlan, midőn egy éjjel csatarendben állított hadsereg a fölkelő napnál egyszerre kitűnik önmaga előtt. Az emberek végignéznek társaik sorain, a látomány új bizalmat önt a szívekbe, mindenki egymagában őrzi az összes hadsereg erejét, s ismeretlen örömmel várja, óhajtja a pillanatot, melyben a csatakürt riadóra szólal, az ütközet minden rémsége elvész előtte, s úgy tekinti azt, mint egy nagyszerű mulatságot.

A napfelkölte előtt már hangzott a hegyekről a török imámok és dervisek reggeli éneke, s az első napsugárra előtűntek az ozman had csoportjai a hegyről alázsi-bongva.

Elöl az ázsiai lovasság, keleties pompában, festői öltözetük, turbánjaik, kardmar-kolatuk messziről ragyogott a drágakövektől, arab méneik szerszáma arannyal rakott szattyánból, virágokkal kihímezve.

Ezek mögött jöttek a romániai hadak, Karazi bégtől vezetve: sötét, napbarnította had, félig meztelen izmaik nehéz fegyverekhez szokottak látszottak lenni.

Következtek a keleties sajtószerszám nevelésére a csengőkkel rakott tevék csoportjai, kurd íjászokkal megrakva, kincsekkel, élelemmel rakott társzekerek, s ezeknek háta mögött maga a szultán válogatott janicsárhadával.

Hunyady könnyebben kezdte lélegzeni, a török had így egymás háta mögé állítva csak egyenként küzdhetett meg vele. Hirtelen megfűvatta a tárogatókat, hogy ideje ne maradjon az ozmannak kiterjeszkedni és egyszerre működni egész seregével.

A zord, fekete oláhok összecsapnak a szép gyémántokkal rakott ázsiai lovassággal. Hunyady maga vezeti őket, s a legrövidebb tusa után szét van verve a gyönyörű fényes hadtest, s fut szerteszét bomolva.

Muráth e kétségbeejtő látványra sarkantyúba kapja lovát s megfordulva el akarja hagyni a csatát, de mellette álló satrapái megkapják lova zabláját s halállal fenyegetik, ha a csatát nem folytatja.

Erre hatezer spahit küld lovasai segélyére; Hunyady ezeket is szétveri, az ázsiai seregek már semmivé vannak téve, az egri püspök most a romániai seregekkel fogadja el a csatát, míg az oláhok a tevéknek rohanva, azokat különös gyönyörűséggel kezdik fosztogatni.

Ekkor a nagyváradi püspök, nem várva a parancsszót, kinyargal saját bandériumaival a harcban részt venni s az ozmanokat ott támadva meg, hol azok még sértetlenül állanak, azoktól visszaveretik, s futtában belevész a mocsárba, melynek védelme alatt kellett volna maradnia.

A török csapat, mely őt üldözte, a lengyeleknek fordul, elfoglalja a szekérsáncot. Tarnov és Bobrics s a hős Cserny mindkét fia bajnoki küzdelem után elhanyagolnak a túlnyomó erő alatt. Szent László lobogója már ingadozik, midőn Hunyady és a király egyszerre érkeznek oda. A győzelmes ozman csoport kiveretik a sze-

kérsáncból, nagy része a mocsárba szorítva ottvész, a többi szétszalad. Hunyady ismét arra fordul, ahol a veszély legnagyobb.

A jobbszárny dandárai a romániai hadakkal küzdöttek, hol az egyik, hol a másik foglalta el az ostromlott tetőket, midőn Hunyady egyszerre közöttük termett. Éppen jókor jött. Az egri püspök hősileg csatázva, éppen akkor hullott le lováról, s az estével megzavart sereget csak Hunyady hozhatá újra rendbe.

Ide húzódott tehát a harc minden mérge. A legkeményebb harcosok itt küzdöttek, itt lehete hallani Hunyady szavát egyfelől, másfelől Karazi bégét, aki szemé fénye volt a töröknek.

A vérengző viadal tüzében, midőn férfi férfi ellen harcol, összetalálkozik a két vezér. Villogó szemekkel rohan Karazi bég Hunyadyra, kardját megsuhintja, s mielőtt lecsaphatna vele, szíven keresztüldöfve bukik hanyatt lováról.

Vezére elestével elhányta fegyverét s hanyatt-homlok rohant a romániai had; a győzelem a magyar kezében volt, nem állt már a török hadból egyéb, mint Muráth janicsárjai.

De be kelle következnie a sors bosszújának. Azon pillanatban, midőn a török had kétharmada már el volt gázolva, kellett a hitszegésért bűnhődve elveszteni azt, amit a vitézség jutalmul kiküzdött.

A király körül álló zászlósok irigyen nézték Hunyady győzelmét, s az ifjú hevét alig türtöztető királyt izgaták.

– Nézd, mint halad ő előre, és te itt vesztegelsz. Hallod az ő nevét, mindenki azt kiáltja, a tiedet senki. Az ő neve után fogják a győzelmet írni, nem a tied után. Jer velünk. Még ott áll Muráth janicsárjaival. Ez az ellenség legjobban illik hozzád, király király ellen. Így egyenlő a csata.

A király ifjú volt és dicsvágyó. Elfeledte, hogy a megszegett esküért egyedül az ő feje félhet legjobban az ég bosszújától, s a vezér rendelkezése ellenére elhagyva biztos helyét, az ország zászlójával egyenesen Muráth ellen indult.

Muráth meglátta őt közeledni a hegytetőről, s kivonva kebléből a békekötés pecsétés levelét, azt feltartá az égre.

– Ha Isten vagy, kit a keresztyének imádnak – szólt arcát az égnek emelve –, úgy bosszuld meg nevedet azokon, kik azt megfertőzteték.

E szavakra elkeseredetten zúdult fel a janicsárság, egy lobogóra feltűzték az okiratot s azt ragadva elől, böszült haraggal rohantak a közeledő királyra.

Hunyady észrevette a király harcát, s serege legjobbait maga után kiáltva nyargalt a királyon segíteni.

Ulászló, meglátva Hunyadyt, nehogy általa megelőztessék, kíséretével még mélyebben vágta magát a janicsárok közé, s úgy tett, mintha nem hallaná a vezér kiáltását, míg a körülözlő török had fanatikus dühében egyszerre egészen el-

vágta őt és kíséretét a nyomában levő bandériumoktól. Hunyady nem bírta magának utat törni hozzá. Messziről kellett látnia, mint hullanak el egyenként a király kísérői – előbb Perényi Miklós, azután Tamási Vira, végre maga Báthory István az ország zászlójával. A magyarok ajkán a kétségbeesés hangja hallatszott. Még minden oldalról dühösen ostromolták a janicsárok sorait, még látszott a király bátran harcolva paripáján. Egyszerre összeroskad a ló, lábait elvagdalták, s az alá eső királyt Theriz janicsár legyilkolja. Néhány pillanatig tart még az őrjöngő tusa, a király holtteste felett néhány bennszorult nemes csatázik, s mire ők elvéreznek, már szinte odáig tört utat Hunyady kétségbeesése felmagasztalt erejével, midőn e pillanatban fölemelik egy dárdára szúrva az elesett király halvány, ezüstsisakos fejét.

E látományra elveszté lelkét a magyar had. Büntető Isten jutott mindenkinek eszébe. A pillanatokkal előbb győztes vitézek futó haddá váltak. Megfutott a vezér is s szerencsésen átmenekült a Dunán. A hitszegés okozója, Caesarini, a futásban leöletett.

A világ nagy szelleme e csatában nagyszerű tanítást adott a népeknek. Muráth hódolva hajtá meg fejét a keresztyének Istene előtt, de midőn végignézte a csatát, hol seregének legjavából harminckétezer bajnok feküdt halva, felsóhajtva szólt: „Ilyen győzelmet csak ellenségemnek kívánok!”

(A várnai gyászt örökíté meg e latin distichon:

„Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi.

Discite mortales non temerare fidem!

Me nisi pontifices jussissent rumpere foedus,

Non ferret Scythicum Pannonis ora jugum.”

„Rómaiak Cannaet, én Várnát gyászlom elesve.

Hűséget meg nem szegni tanuld, amíg élsz.

Engem hogy ha hitet megtörni a pápa nem indít,

Pannon válla ma nem hordana szittyá igát.”)

Nemzeti önkormányzat

Hunyady Várna alól Oláhországba menekült. A szerb és oláh fejedelmeknek azon időben különös szerencsájük volt rendszeren annak a pártjára állani, aki legközelebb győzött. Drakul vajda elfogató a menekvő Hunyadyt, s behízselgő kedveskedéssel ajánlá őt Muráthnak.

A diadalmas nagyúr magas lelkű büszkeséggel utasítá vissza az ajánlatot, becsülve ellenében a dicsőt, megvetve a hízelgőben a nyomorút. Drakul erre nagy sajnálkozással bocsátá el Hunyadyt.

Midőn a csatát veszített hős hazájába érkezett, örvendetes meggyőződéssel tapasztalá, hogy a fejét veszített nemzet nem vesztette el lelkét is; a súlyos csapás, a király halála, ahelyett hogy szétszaggatta volna, egyesíté a nemzetet. Nem kölcsönös szemrehányás, hanem kölcsönös buzdítás fogadta a csatából megtérőt, s legnagyobbszerű nyilatkozványa volt a nemzet bizalmának Hunyady iránt az: hogy e veszített csata után rábízta országa kormányzatát.

Eleinte Héderváry Lőrinc nádor megakadályozá a választást, azt hírlelve, hogy Ulászló élve maradt s Lengyelországba menekült, de a nemzet meggyőződött a nagyravágyó főúr terveiről, s a hét kapitány közül, kikre legelőbb bizta az ország gondjait, a nádort készakarva kifelejté.

Nemsokára a hét közül egyedül Hunyady maradt a kormányon, a többi átlátta, hogy az idők viharaiban kormányozni egyedül ő van hivatva, s a székesfehérvári országgyűlés kikiáltotta őt főkormányzónak.

S valóban szükség volt erős karra és erős főre. Az ozman had a várnai csata óta közelebb hömpölygött az ország határaihoz, végveszéllyel fenyegetve a nemzetet. Fridrik császár foglalta a határszéli várakat, a Cilley grófok rabló portyázással ütöttek be majd itt, majd amott, a szövetséges országok mind áttértek a törökökhöz, s benne az országban az elhatalmasodott rabló cseh hadak pusztíták a városokat, s teleépíték a hegyeket rablóváraikkal. A gyermekkirály és a korona kívül az országon ellenséges kezek felügyelete alatt volt, s a nemzet habozott, vajon elvárja-e, míg kicsikarhatja onnan, vagy másikat válasszon, vagy éppen ne is válasszon többé senkit?

Ide egy férfi kellett, kinek kezébe a nemzet letehesse minden hatalmát, azon tudattal, hogy amikor vissza fogja kérni, önként leteendi azt, kiben minden pártok megnyugodjanak, ki védeni tudja az országot minden ellensége ellen és e dicsőségből semmit se tartson meg magának.

És e férfi volt Hunyady.

A nemzet megmutatta az ő kormányzata alatt, mennyire képes egy nép, ha vezérét szereti? Belül rend, kívül hatalom uralgott mindenütt; s míg a fegyver déltől északig védte a hazát, az országnagyok bölcsessége a ravaszabb ellenség csel-szövevényei ellen küzdött.

Fridrik római király szüntelen ígérve és soha sem teljesítve ígérését, szüntelen fenyegetve és soha sem állva ki a síkra, szüntelen alkudva és soha sem egyezve, örök lázban tartotta az ország kormányzatát, mely sorsát csak az által vélte biztosíthatni, ha az ifjú királyt Fridrik gyámsága alól a trónra hozhatja.

Miért harcoltak a magyarok, miért harcolt maga Hunyady ésszel és fegyvererővel egy király megnyeréséért, akit nem is láttak, nem is szerethettek, ki gyermek volt, s kit még születése előtt száműztek? Megmagyarázza azon elemek áttekintése, mikből azon időben a magyar nemzet állott.

Mielőtt a magyar nemesség neve symbolumához méltó önfeláldozással lerontá kiváltságainak sorompóit, hogy a köznépet magához fölemelje, a feudalizmus természetellenes állásában, mihelyt király nélkül volt a nemzet, vagy gyöngének érezte a nemzet fejét, megosztozott néhány főúr az elhagyott hatalmokon, s az önalkotta országgyűlésen törvényeket hozott, melyek alkotóin kívül senkinek sem használtak, sem a nemzetnek, sem az országnak.

Így vonta ki magát a főnemesség az interregnum alatt minden hadiköltség alól, később még a köznemesség a fegyverfogás terhe alól is. Úgyhogy midőn a küszöbön állt az enyészet, Hunyadynak maroknyi lelkesebb párthíveit, pénzen gyűjtött zsoldosokkal s keresztes pórhaddal kellett szaporítania, hogy megküzdhesen egy nagy és hatalmas nemzettel, melynek minden férfi tagja fegyvert viselt.

Ha királya lett volna az országnak, e pártoskodó főurak siettek volna zászlóikkal az első felhívásra, míg a kormányzónak minden ékesen szólása sem volt képes a tervezett török hadjáratra többet összegyűjteni 24 ezer embernél. Egyedül a nép szerette őt, mert hisz közüle való volt, de még akkor a nép nem számított semmit a nemzetben. Az egész nemzet létszáma 350 ezer nemesi főből állott, a többi volt a misera plebs contribuens.

Rigómező

II. Amurat százötvenezer emberrel rohanta meg a szabaddá lett albán népet, mely Castriota György alatt országából minden lépést vérrrel fizettetett meg a hódítóval. Végre sikerült neki egész Kroya fővárosáig előnyomulnia, s az odaszorult szabadságbajnokot végharcra hívni fel.

Castriota magas büszkeséggel utasítá vissza a hódolat feltétele alatt ajánlott békét s elfogadta a harcot. Hunyady sem akart rosszabb lenni nálánál; 1448 ősz elején, miután Európa népeit mind fölhívta segélyre, s azoktól nem kapott biztatásnál, címeknél és érdemrendeknél egyebet, a 24 ezer főre menő seregével átkelt Kevi mellett a Dunán, s ott találkozott Dán oláh fejedelem nyolcezernyi könnyű lovasságával.

A szerb vajda, Brankovics, kinek szintén csatlakoznia kellett volna hozzá, ha nem kötelességből, legalább önérdemből, nemcsak hogy ezt nem tevé, hanem alattomban tudósítá a szultánt Hunyady szándékáról, ki arra rögtön abbahagyá Kroya ostromát, s minden hadát kivonva Albániából, sietett a magyarok elé.

Mindkét sereg egy ponton iparkodott találkozni, s ez volt Pristina mellett a Rigómező, hol ötvenkilenc év előtt I. Amurat elveszté életét, s melynek emlékét azon helyen magas kőoszlop örökíté.

Mindenik fél oment látott e helyen csatázni, de Hunyady hamarabb ért oda, s a siető törökök elől elfoglalá a kőemléket s a mezőt körülfogó hegyormokat.

A síkon a Raska folyam hömpölyög keresztül, melyen a magyar seregnek fél napba került átkelni, míg a török had három napig mindig vonult rajta keresztül.

Egy oláh jósnő ezt rossz előjelnek jövendölé, amihez nem kellett nagy boszorkányság. Amurat serege négyszerte több volt Hunyadyénál.

Amurat hasztalan iparkodott Hunyadyt erős állásából kicsalni, Hunyady várt arra, hogy Castriota útban levő seregei a török had háta mögött megjelenhessenek.

De Amurat is jól tudá, hogy nincs időzni való pillanatja, ha e két elszánt ellenség közé jutand, többé ki nem menekülhet, tehát sietnie kellett Hunyadyt minél előbb letörni.

Seregeit egészen európai rend szerint osztályozva, többé nem oszloposan állítá fel, hanem szárnyakat képezve: középuitt az ágyuk és janicsárok, kétoldalt az anatóliai lovasság tömegekben, nem elszórt dandárokban, mint azelőtt szokták.

Hunyady észrevéve, hogy ellenfele ütközetre készül, nem várta azt be; ismerve népe természetét, hogy a támadásban legerősebb, lovasságát három szakaszra osztá; a jobbszárnyon állt Losonczy Benedek a könnyűlovasokkal, balszárnyon Dán oláhjai Bánfy István vezérlete alatt, középuitt Székely János a páncélos lovagokkal, míg Thallóczy Ferenc válogatott lovasságával arra volt rendeltetve, hogy majd itt, majd amott megjelenve, ahol legnagyobb a veszély, ott eldöntő csapást intézzen az ellenségre, miáltal a magyar had háromszorozva látszott lenni.

Eleinte csak az ágyúk és lőfegyverek dolgoztak, Hunyady ezáltal az ellenség főerejét mind derékcsapata ellen csoportosítá, azt mutatva, mintha ott volna saját főereje is összesítve, s míg a janicsárok a hasztalan ostromban ezrével hullottak el az ágyúgolyók által, a hegyeket megkerülő török lovasságra egyszerre kirohannak a magyarok s háromszor összekeveredve velük, mindannyiszor visszaverik őket. Amurat új csapatokat küld segítségükre, azok sohasem egyesülhetnek a többiekkel, Hunyady és Thallóczy mindenütt útjukat állják, ha az egyik szárnyon letörték az ellent, sietnek a másikra, ha egy dandárt megvertek, hagyják azt futni, s nekifordulnak a másikkal: Hunyady kis hada egész nap verekszik az ellenség minden dandáraival s minden ponton visszaveri őket; Amurat kénytelen az éjszaka beálltával seregeit visszavonva, a csatátért s a nap diadalát Hunyadynak hagyni.

A magyarok egész éjen át hallák a török táborból a dervisek jajgatásait, kik szakállukat tépve kiáltoznak Allahhoz, hogy ne vegye el róluk szemeit. Korán reggel ismét újra kezdődik az éj miatt félbeszakadt ütközet.

Amurat minden tartalékseregét csatába hozta; a kifáradt, megfogyott magyarok az új, kipihent csapatok ellenében is elfogadják a harcot.

A török imámok egész éjjel fanatizálták a janicsárokat; azok most vak halálmegvetéssel rohannak a magyar sereg ágyúira, s nem rettenve vissza a golyók elől, melyek egész sorokat söprének ki rendjeikből, elődeik holt tetemein át egész odáig nyomulnak előre, hol a golyók már fejük felett röpdülnek el s az ágyuk ártalmatlanokká lesznek.

De Hunyadyra találtak ott. Gyalogsága élére állva, szegzett dárdával rohanták meg a zárt sorok a merész ostromlókat s lépésről lépésre nyomva őket hátra, midőn annyira jutottak, hogy az ágyúk ismét lőtávolságban találhatták a törököket, ott megálltak előttük, mint a fal, s rajtuk keresztül ismét elkezdtek dolgozni az ágyúk, mázsányi köveket hányva a tömött csapatok közé. A janicsárok nem törhetve át az eleven ércfalat, s rontatva a rájuk hulló kövektől, kétségbeesetten fordulnak vissza és rohannak megbomlott renddel.

Hunyady erre parancsot ad Székely Jánosnak, hogy a lovassággal üldözze a futókat, s midőn a többi csapatok sietni fognak azok segélyére, iparkodjék őket maga után vonni, hogy azalatt Dán oláh lovagjai az ellenség háta mögé kerülve, azt tábora közepén rohanhassák meg.

Itt kezdődött a balsors.

Székely János dicsvágytól elragadtatva, ahelyett, hogy a vezér által kimutatott helyen megállapodott volna, túlrohant azon, belevágott az ellenség közepébe, ott csak azon vette észre magát, hogy az anatóliai lovasság védetlenül hagyott oldaláról rajta ütve, körülfogja s elszakítja a főseregtől.

Székely vitézséggel gondolva helyrehozni a hibát, maga áll serege élére, s hősi, de hasztalan viadal közben lováról le hull.

Az oláhok, kik már ekkor az ellenség közé jutottak, ezen megrémülve, ahelyett, hogy a török ellen fordulnának, tömegestül átpártolnak hozzá.

Erre kétségbeesett viadal támad. Thallóczy a lovassággal s Hunyady a gyalogokkal rohannak a rendet helyreállítani, Székely lovasait kivágni s az egész sereget összeszedni.

E dühös harci tömkelegben Thallóczy számtalan lándzsadöfés alatt elesik, utána elhullanak hősi küzdelemben egyenként Bebek Imre erdélyi vajda, László testvérével, Marczaly Imre, Szécsi Tamás, Bánfy István, Losonczy Benedek, haláluk helyét ellenségeik holttesteivel koszorúzva körül.

A Hunyadyval küzdők szerencsésebbek voltak, utat törve maguknak a karadaghi erdők felé, megmenekültek üldözőik elől; Hunyady maga az utolsó reményig küzdött, míg kardja ketté nem tört kezében, akkor ő is sietett menekülni.

Az erdőben két török martalóc útját állta s fegyvertelen létére elfogva, nála volt bogláraiból kezdte kifosztani. Míg azonban a két rabló a nyakában függő aranyláncon egymással összevész, Hunyady megragadja az egyiket s kitekerve kezéből a kardot, azzal a másikat levágja. Emez világgá futott.

Így menekült a legyőzött vezér Kladova környékébe – egyedül, bolyongva; ott egy szerb paraszt, kit kalauzul választott, ahelyett hogy Belgrádba vezetne volna, áru-lólul Szendrőre vitte, halálos ellensége, Brankovics kezei közé.

A szerb fejedelem kedves dolgot vélt Amuratra nézve cselekedni, ha Hunyadyt kezébe adja, de a nagylelkű férfi nemes utálattal veté meg az ajánlatot, s Brankovics egyfelől a magyarországi rendektől, másfelől Marnavics bosnya bojár által kényszerítve, szabadon bocsátá a hőst, de csak László fiának kezesül hagyása mellett.

„Csak a szerencse, nem a vitézség hagyott el bennünket”, írta e csatáról Hunyady egy levélben.

A nyolcezer magyar körül, kik a kossovai mezőn elhullottak, negyvenezer török feküdt halva.

Cilley

Már két ivadékon keresztül tanulta a magyar nemzet e nevet ismerni és gyűlölni.

E családban fíról fira szállt a hivatás: a király és a nemzet között mint vészangyal állani; rágalmazni az érdemet, ingerelni a fejedelmet, s hasznot húzni a közviszályból.

Az ifjú királynak a császár kezében lenni veszélyes volt az országra nézve, de Ulrik kezébe jutnia veszélyes lőn önmagára nézve.

A császár ugyan az ország belsejét rombolá, midőn visszatartá tőle királyát, de Cilley az ország fejét rontotta meg, midőn azt kezébe vette.

A császárnak haszna volt abból, hogy gyámfiát magánál tartsa, s általa Morva, Ausztria és Magyarország rendeit kényszerítse trónja előtt könyörögve járni; míg maga az osztrák nemzet föl nem lázadt ellene, s Eizinger vezérlete alatt Németújhelyen ostrom alá vevé a császárt, őt az ifjú László kiadására kényszerítve.

Eizinger fölmutatá László testvérét, a szép hajadonná felserdült Erzsébetet, rongyos öltözetben, hogy lássák, mily gondját viseli gyámgyermekének Fridrik. Ez pedig várába beszorítva, azzal fenyegetőzék, hogy ha meg nem szűnnek azt lővetni, a vitatott fejedelmet fogja kiállítatni a falakra az ostromlővegek elé.

A fenyegetés borzasztó volt. De Fridrik még annál is borzasztóbbat teljesíte. Nem állítá a királyt az ágyúk elé, hanem kiadta őt az ostromlóknak, oly feltétellel, hogy amíg felnő, Cilley Ulrik felügyelése alatt maradjon.

E messze tervező hidegvérű cselszövő azon kezdé gyámnokságát, hogy az ifjú királyt, aki alig volt még több, mint gyermek, hevítő életmód, részegítő italok által iparkodott kora gerjedelmekre szoktatni, hogy az elpuhult, éretlen korában elherdált lelkületen ellenállhatatlanná tegye hatalmát.

Fűszeres gyümölcsökkel, hevítő fürdőkkel készíté el a gyermek nyugvó indulatait, s az éjfélekig tartó dorbézolásban fiatal táncosnőket hozott elé. S ha azután a gyermek nyomasztó álmok után sápadtan fölkel, rémletes meséket beszélt neki a vad magyarországi népekről s a királygyilkos Hunyadyról, ki két sereget s egy királyt ölt el készakarva.

Mennyire bámulhatott aztán az álnok udvaronc, midőn egy napon az ifjú király, négy birodalma rendei által egyszerre hivatva trónja elfoglalására, határozottan ezt felelé:

„Én mint született magyar, saját hazámban akarok lakni.”

És Hunyadyt, ki kormányzói hatalmát ugyanakkor kezébe letéve, s ki ellen anyyi rágalmat súgtak a király fülébe, kinevezte beszercei örökös grófnak, s László fiát horvátországi bánnak.

A fondorkodók egymás szeme közé néztek, nem értve a dolgot.

Oh, a magyar jelleme soha sem fajulhat el annyira, hogy egy emelkedettebb pillanat befolyása alatt ismét vissza ne nyerve ősi nemességét.

Ha László ekkor Magyarországon marad, tán más élet lett volna számára írva a sors könyvében: hosszabb és dicsőbb.

Konstantinápoly eleste

Görögország végső vonaglásaiban volt már. II. Amurat holta után egy merész fiatal férfi ült a trónra, II. Mohammed, kinek hatalma egész Európát előntéssel fenyegette, s azt tenni akarata is volt. A nagy görög birodalomnak csak fővárosa állt még, *Konstantinápoly*, melynek legutolsó és legszerencsétlenebb fejedelme volt akkor *Konstantin*.

Körös-körül ozman kézben volt már birodalma, s fővárosa minden órán elveszendő volt a nőttön növvő hatalom óceánjában.

Alig kötött békét Karamanoglival Mohammed, midőn folyvást a leggúnnyosabb tisztelet küljelei mellett, elkezdé roppant előkészületeit a görög birodalomnak veszendő s az ozmannak leendő fővárosa ellen.

Az átelleni partra erős várat építtetett, a falvakat körös-körül elfoglalá s a magyar születésű Orbánnal óriás ágyúkat öntetett, miknek tizenkét arasznyi széles torka

mérföldnyi távolba hajigált hatmázsás köveket s hangjával húsz stádiumnyi körben reszketteté meg a levegőt.

Konstantin észrevéve a fenyegető előkészületeket, segélykiáltása hangjaival felzavarta egész Európát. Mert tulajdon népétől úgyszólván hasztalan várt segélyt.

Az egész görög népből nem vált több ötezer emberrel, ki hazája utolsó maradványát védeni előálljon, a többi elásta pénzét, eldugta fegyvereit, vagy imádkozni járt a templomba, hogy tegyen az Isten számára csodát!

Mivé lettek Sparta és Athenae utódai!

E végszorongatásban Konstantin csak szomszédaitól remélhetett segélyt, de ott a bölcs német urak nem tettek egyebet, mint tanácskoztak és semmit sem végeztek, itt a magyarnak fegyverszünete volt a törökkel, s miután már egyszer a görög császár kedvéért történt békeszegés oly véresen megriasztá, nem volt lehetőség azt másodsor megszegetni vele.

Konstantin arra volt szorulva, hogy egykori ellenségeit, a római hitfeleket, a pápát, az olaszokat hívja segélyére, megígérve, hogy viszont ő is lemond hite dogmáiról, s a római egyházzal egyesül.

– Mit! – kiálta fel a görög nép, midőn megérté uralkodója szándékát; benne legyen a hitformulában a „filioque”, s az ostya savanyítatlan kovászból készüljön! És szintén föllázadt a pápa által küldött mintegy kétezernyi genuai segédsereg ellen, sőt egy tagja a császárcsaládnak azt mondá a nép közt, hogy inkább akarja a szultán turbánját látni a főoltáron, mint a pápa tiaráját!

Lőn nekik az ő kívánságuk szerint.

Eszeveszettül felfordult minden a városon belül, a görög apácák adták a példát, az urak, a köznépek kaptak rajta, gúnyolák, kacagták a római lovagokat, lakoma volt minden háznál minden éjjel s búcsújárás minden utcán, ahol a görög nép dühödten énekelve hordta körül cifra védszentjeit, hogy szabadítsák meg a várost a töröktől, a pápától meg a császártól.

Így viselte magát Konstantinápoly népe, midőn a legelső bomba közé esett.

Ekkor egyszerre elhallgatott mindenki, s bújt, ki merre látott.

Csak Konstantin állt ki a bástyákra, és a geunai lovag Justiniani, segédcsapatával.

Konstantinápolyt két oldalról a tengerből védte, s az el volt zárva egy nagy láncsal, hozzájárulhatatlanul a csatornában horgonyzó török hajóhadnak, mely több mint 300 hajóból állott.

Csupán a szárazföld felől lehele a várost megostromolni, mely oldalról kettős fal és százlábnyi mély árok védte.

Ez oldalról intézte Mohammed az első támadást 278 ezer emberrel.

Az első ostromok csak vérébe kerültek a töröknek, anélkül, hogy egy lépéssel előbbre haladt volna; ha minden görög úgy harcolt volna, mint az a néhány ezer férfi a császárral, a félhold nem jut a Sophia templomra soha.

A szorongattatás e pillanatában hirtelen új segítség érkezik Genuából, öt hadihajó fegyveres néppel és eleséggel megrakva.

A Bosporusban tanyázó török hajóhad útját állta az érkezőknek, s ezzel vad viadál kezdődött a tengeren.

A szultán maga is megjelent a parton, embereit biztatva, fenyegetve és buzdítva; míg a byzanci nép henye kíváncsisággal gyülekezett a falakra, mintha csak egy circusi mulatságban venne részt, ahelyett, hogy szövetségeseit segítené.

Kétszer verte vissza az öt genuai gálya a törökök ügyetlen hajóit, midőn a szultán harmadszor is támadást parancsol népeinek, maga is átkozódó szavakkal rohanna lovastul a hullámok közé, s káromolva a szeleket és habokat, melyek mind ellene esküdtek. E harmadik összecsapásban tökéletesen szétverték a genuai gályák az egész török hajóhadat, mely tizenkétezer embert veszítve, bomlottan menekült az anatóliai kikötőkbe.

A szultánt úgy látszék, hogy elhagyta a harc szerencséje, de nem az ész és akarat, azt újramegtenni.

Hol óriási hatalom titáni gondolatokkal párosul, ott a csodák nem lehetetlenek.

Miután a tengeren át nem vihette hajóhadát a szultán az elzárt kikötőbe, a szárazon vitte azt oda.

Hihetetlennek látszanék a terv, ha nem valósult volna meg.

Tömerdek nép sietett parancsára a Jasantól Galatáig terjedő tért síkká egyenlítőni, akkor a több mint nyolcmérföldnyi távolságot erős deszkákkal rakták ki, s azokat bekenve faggyúval, e sikamló ösvényen keresztül taszíták a török hajókat egész a tengerig; s egy reggelen az ostromlottak a kikötőben látták az ellenség hajóit, melyeket a mély járású genuai gályák ott meg nem támadhattak.

Erre egy úszó gátat építének a törökök, összekötözött hordókból, melyet fölül földkosarakkal kitömve, arra állíták fel ágyúikat, a városnak ez oldalról leggyöngébb falait lövetve.

Mohammed felszólítja a császárt, hogy adja fel a várost, s azután legyen alattvaló fejedelme, különben népével együtt legyilkoltatik. Konstantin erre, őseihez méltón, azt válaszolá, hogy védeni fogja városát az utolsó leheletig.

E végveszély idején történt, hogy Magyarhonban László lépett a trónra, s kijelenté, hogy a fegyverszünet, mit Hunyady kötött a törökkel, őt nem kötelezi, evégett felszólítja követei által a szultánt, hogy Byzanc ostromát hagyja abba, különben Hunyadyt küldi ellene.

Ez üzenetre szokatlan suttogás kezdte terjedezni a török táborban; Byzanc fölött éjjel ismeretlen fény derült fel, s a babonás törökök azt mondák maguk között, hogy ez a város védszellemének biztató világa.

A suttogásból zendülés lett, török főnökök csoportosan rohantak a szultán sátorára, őt kényszerítve, hogy az ostrommal hagyjon fel, s fenyegeték, hogy ha az ég intéseinek nem enged, meggyilkolják.

Mohammed kezükben érezve magát, csak néhány napi határidőt kért a zendülőtől.

Köztük volt ifjúkori nevelője is, Haly basa.

A következő éjjel ismét megjelent a villamos fénytűnemény az égen Byzanc felett, de éjfél előtt már eloszlott.

– Ez jó jel, mondá a szultán babonás harcosainak, s még egy utolsó általános rohamra állítá fel őket, ígérve, hogy ha ez nem sikerül, abbahagyja az ostromot.

Még egyszer felszólítá a császárt városa feladására, a pulya városi nép kívánta az ajánlott jármot, de a császár megveté őket és az ajánlatot, s keserű elégtételül érezte magában, hogy e gyávák, kik nem siettek hazájukat megvédeni, legalább vele együtt fognak elveszni.

A következett éjjel a török sátorokban körös-körül meggyújtott világok bizonyíták, hogy most a törökök imát és böjtöt tartanak, mint szokták csata előtt, s Konstantin kémei által előre tudósítva volt a másnapi ostrom felől.

Még azon éjjel összegyűjté bajnokait. Isidor cardinal a Sophia templomban megáldá őket. Ez volt az utolsó keresztyén istentisztelet azon templomban.

A hősök kezét szorítának, s ki-ki szétozlott rendelt helyére, elhatározva, ott nem győzni többé, hanem meghalni.

Mohammed korán reggel három óta után megkezdeté az ostromot. Elöl rendelé azon seregeket, melyek fölláztak ellene zendülő vezéreikkel együtt. Ezrével hullottak azok el a védők lövései alatt. De hisz nem is volt egyéb rendeltetésük, minthogy az utánuk jövők számára betöltsék a mély árkot holttesteikkel.

És azok betölték azt, anélkül, hogy csak egy is közülük a falagig jutott volna.

Rajtuk keresztül rohantak ekkor a falakra a romániai s anatóli seregek.

Hasztalan küzdöttek azok is. Kétórai dühös verekedés után leszórták azokat is a védők falaikról.

Ekkor dühösen parancsolá Mohammed, hogy az ágyúkkal a küzdő tömegekbe lőjenek, nem nézve, hogy egy ellenségért tíz jobbágy hull-e el a lövésektől, s azal nekizúdíttá janicsárjait a már kifáradt hősökre.

A kétségbeesés azokkal is elfogadta a harcot, a védők még egy lépést sem engedtek; utoljára maga a szultán is közbe rontott tartalékul hagyott tízezer főnyi

válogatott seregével. A hangyasokaság rohant fel az ostromhágcsón, ezrével hullva alá, s két annyi támadva helyette. A szultán vasbuzogánnyal verte hátul a hátrálni akarókat.

E percben egy nyíllövés keresztülfúrja Justiniani karját, a hős elsápad, saját vérét meglátva, s kardját elejtve kezéből, elhagyja helyét. Az oldalánál küzdő Konstantin hasztalan kiált utána: egyedült maradt ott a falakon kiseded csapatjával.

Meg egy erőfeszítés a törökök részéről, s a janicsár Hasszán a lófarkas félholddal a kezében, első szökik a falakra. Utána harminc társa, kik közül tizennyolcat rögtön leölnék. Erre átözönlik a bástyán az erőt vett török had. A görög vitézek egyenként hullottak el, helyeikről nem távozva.

Konstantin látva a harc végét, elveté bíborpalástját, koronáját, s kivont karddal a közvitézek sorába állt, ott esett el végső viadalban, fel nem ismertette azok által, akik legyilkolák.

A byzanci nép kardélre, vagy rabláncra jutott.

Sorsán senki sem okult azóta.

A históriától senki sem akar tanulni.

Új csaták

Amint az ár összecsapott a görög birodalom utolsó szigete fölött, Mohammed Európa többi részei felé fordult világhódító kardjával.

Többé nem ravasz kötekedéssel keresett ürügyet a szomszéd tartományok meghódítására; egyenesen rájuk üzent, hogy vessék magukat hatalma alá, s fejedelmek menjenek, amerre akarnak.

Az ingadozó szerb, bosnya és oláh hercegecskéek most ijedtek még csak el pártfogójuk nyilatkozatától, s kit annyiszor el akartak veszíteni, mindnyájan Hunyadyhoz folyamodtak végveszélyükben segélyért.

„Amint egy Isten van az égben, úgy egy úrnak kell lenni a földön, s az én vagyok!”

E szavakat mondá Mohammed Konstantinápoly eleste után.

Európa hallá e szavakat, és megreszketett előttük.

Csak egy ember volt, ki tagadni merte azokat, s az – Hunyady volt.

A trónjáról elriasztott Brankovics, ki sorsát önmaga készíté és azt megérdemelte, most könyörögve futott az annyiszor elárult magyar kormányzóhoz.

S Hunyadyt nem kellett kétszer hívni ily harcra.

Éppen Erdélyben táborozott, midőn Mohammed Brankovics ellentmondására hadseregével Szerbiába ütött. Hunyady rögtön átkelt Nikápolynál Bulgáriába, az elől-utol talált török hadakat elseperve maga előtt.

Mohammed e hírre seregének egy részét Hunyadyra küldé Bolgárországba, maga a főhaddal azalatt Szerbia erősségeit ostromoltatá.

A Bulgáriába küldött had már nem találta ott Hunyadyt, s midőn Mohammed Ostrovica elfoglalása után Szendrő falait löveté iszonyú mocsaraival, egyszerre véletlenül váratlanul ott teremnek Hunyady zászlóaljai.

Oly hatalma volt már ekkor e névnek, hogy a Sztambult elfoglaló hadsereg vad erőszakkal rohant a szultán táborára, midőn a túlparton meglátta Hunyady zászlóit lobogni, s kényszeríté a szultánt Sophiáig visszavonulni, egyedül Firuz béget hagyva ott 32 ezer emberrel, Hunyady mozdulataira vigyázni.

Firuz bég serege észrevevé azt, hogy a főtábor által mintegy áldozatul van ott-hagyva, minden katonai erélyét el látszott veszteni, úgyhogy Hunyady a török had szeme láttára kelt át a Dunán, anélkül, hogy valaki akadályozta volna benne.

Egy reggelen, amint a sűrű köd, mely a vidéket fedezé, felszakadt, az aggódó török had kétszáz lépésnyi távolban látta maga előtt csatarendbe állítva az egész magyar sereget.

Firuz bég minden vitézsége sem volt képes a török hadat a csataterén megtartani; az első rohamnál szétbomlott az, s elhullt vagy elfogatott, foglyul esett maga Firuz bég is, s csak egy csapat menekült Sophiáig, tudatni Mohammeddel, hogy még van Európában egy nép, mely kérkedő mondatát meghazudtolja.

Pár nap múlva, nagyobb bizonyság okáért maga is ott állt Hunyady a szultán előtt.

Mohammed jónak látta a Haemus szorosai mögé vonulni vissza előtte, s előbb minden erejét összegyűjteni, azután szállani síkra a legfélelmesebb vetélytárs ellen.

Hunyady diadallal vonult vissza Nándorfehérvárra.

E diadal hősei közt volt tizennégy éves fia is, Mátyás, kit édesapja ugyanott a hírneves hős Laczkófi csatapallosával ütött lovaggá.

– Légy jobb apádnál! – szólt a hős fiához.

A körülállók fejüket csóválták. Az lehetetlen.

És a sors bebizonyítá, hogy lehetett.

Hazaárulók

A külellenséget, bár idegen, tudjuk tisztelni; az árulót pedig, mentől közelebb rokonunk, annál jobban gyűlöljük.

Hunyady személyében az egész nemzet volt képviselve. Ő volt mintaképe mindazoknak, kik bátrak, kik nemesek, kik magyarok voltak.

Az egyetlen kar, melyben a nemzet ereje összpontosult, az egyetlen fő, mely által a nemzet gondolkozott.

Ő egymaga a védbástya, mely az egész keresztyénséget oltalmazta.

S mégis voltak sokan, kik őt elveszteni jobban iparkodtak, mint maga a török.

A Garák, az Ujlakyak és Cilley.

Amazok országtanácsot állítottak, mely Hunyady kezéből kivegye a hatalmat, ez utóbbi kitúrva a király kegyéből a becsületes Eizingert, rávette a gyermeklelkű fejedelmet, hogy Hunyadyt, kit ő koronára vágyással vádolt, hívassa magához Bécsbe s titkon végeztesse ki.

De Hunyady eszén volt bárminő ellenséggel szemben, s midőn Cilley, fogadott orgyilkosait egy Bécs melletti faluba elhelyezve, Hunyadyt a kivetett hálóba csalta, egyszerre azt vevé észre, hogy ő és egész orgyilkos csordája kétezer magyar lovastól van körülvéve, kik úgy tettek, mintha csak véletlenül termettek volna ottan.

– Hogyan remegsz előttem – mondta Hunyady Cilleynek –, pedig te akarsz engem megöletni, nem én téged. Most menj vissza. Ha szereted magadat, őrizkedjél velem még egyszer találkozni.

Nem is találkozott többé, mert midőn László később a budai országgyűlésre hivatá maga elé Hunyadyt, az ország legfőbb tekintélyei: az érsek, püspökök és zászlósok, Szilágyiak, Báthoryak, Perényiek, Rozgonyiak egymás után keltek föl, szemére hányva a könnyelmű ifjúnak, hogy hazaárulók tanácsadásaira hallgat, s hitvány kalandorok szavára az országot legelső hősétől s a keresztyénséget egyetlen oltalmától akarja megfosztani.

A minden jó érzelemre fogékony lelkületű király visszaborzadt saját szándékától, s a fondor Cilley szökve futott el a budai gyűlésből, mindőn Hunyady ugyanott egyedül és fegyvertelenül megjelent.

László király pedig az egész gyülekezet előtt megesküvék, hogy semmi árulkodó szót nem fog Hunyady ellen meghallgatni többé; s kisebb fiát, Mátyást királyi udvarába fogadta.

A nép azt hívé, hogy ez megtiszteltetés, Hunyady jól tudta, hogy ez kezeség.

Nándorfehérvár

Midőn Mohammed kimondá, hogy amint egy Isten van az égben, úgy egy úr leend a földön, nagyon jól tudá, hogy a föld többi urai mily gyöngék ellenében s mint rontják egymást közösen. A sok nagy népek apró fejedelmei annyira el voltak foglalva csekélyeséges ügyeikkel, hogy Mohammed egész bizonyossággal vélte meghatározhatni: hány nap múlva fog Belgrádon ünnepelni és azután Budán, azután Bécsben, azután Párizsban.

És bizonyára, ha az első dátumban meg nem csalódik, a többi könnyen bekövetkezhetett volna.

Midőn százhatvanezer emberrel s iszonyú ágyúival Nándorfehérvár alatt megjelent, a magyarokon kívül a fenyegetett népek egyike sem küldé ellene ígért seregeit. A budai országgyűlés rémülettel hallá a hírt, csak a Cilley–Gara-párt és Hunyady nem osztá a rémületet.

Amazok azt hívék, hogy Hunyady el fog veszni, ez pedig azt, hogy meg fogja menteni a hazát.

A rendek, a király, az országhoz mindig jogot tartó pártok siettek minden hatalmukat átruházni az egyetlen férfira, kit veszély idején mindig készen találtak.

Hunyady rögtön ellátta eleséggel és hadsereggel Belgrádot, s míg ez az előre nyomuló török hadat fenntartandá, sietett sereget gyűjteni annak felszabadítására.

Szilágyi Mihály, Belgrád kormányzója már június elején tudósítá a királyt, hogy Mohammed megérkezett.

László rögtön elfutott Bécsbe, vadászat színe alatt hagyva el Budát s a veszélyes napok dicsőségét Hunyadynak engedve át.

Eltűnése jeladás volt az udvarába gyűlt főuraknak, ki-ki szaladt haza a maga várába, menedékről gondoskodva harc helyett.

Mi állt még Mohammed útjában, hogy Magyarországot, hogy Európát a félhold uralma alá görnyessze?

Semmi más, mint Hunyady, rettenetes nevének hatalmával. Mert az egész hadsereg, mellyel ő Karomnál tábort ütött, Mohammednek bátran útját állva, alig tevő a török seregnék egy tizedrészét.

És Mohammed egész túlsúlyával hatalmának nem merte őt ott megtámadni, hanem előbb Belgrád ostromához kezdett.

Nándorfehérvár a Duna és Száva által képzett hegyes félszigetben fekszik egy emelkedett sziklaormon, nehéz falakkal körülvéve, a száraz felőli oldalán bástyákkal és árkokkal védetve.

Vele átellenben fekszik Zimony, mindkét várost egy híd köti össze.

Öt mérfölddel odább, a jobb parton áll Zalánkemény a hajdani Rittium romjain.

Mohammednek kétszáz vitorlából álló hajóhada egész odáig tartá a Dunát elzárva, hogy a magyar sereg Belgrád segélyére át ne kelhessen.

A száraz felőli bástyák ellenében huszonkét roppant ágyú volt felállítva, huszonhét láb hosszú csövekkel, s hét roppant mozsár, melyek kőgolyókat hajigáltak a várba, s melyek dörgése Szegedig elhallatszott. A nagy templom a város alatt lőporral és ostromszerekkel volt megtöltve, s egész seregei a tevéknek és bivalyoknak hordták a fegyvereket az ostromló sereg számára.

Hunyady mindezt tétlenül nézte, várnia kellett, míg több haderő gyülekezik hozzá.

Nemsokára megérkezének a karomi táborba Koroghi, Rozgonyi és Kanizsay bandériumaik élén, s utánuk a szent missionarius Kapisztrán barát, összegyűjtött kereszties hadával.

Ennyi erőnövekedés elég volt Hunyadynak arra, hogy az elhatározó harcot megkezdje, mely eldöntse Magyarország sorsát.

Első teendő volt a várba élelmiszereket és új haderőt küldeni.

Ez lehetetlen volt mindaddig, míg a török hajóhad a Dunát elzárva tartá.

Meg kelle próbálni a leglehetőlenebbet. Hunyady jól látta, hogy a török gályák sokkal nagyobbak voltak, mint azon kis tölgyfahajók, melyek a péterváradik kikötőben rendelkezésére állottak, azonban mégis megkísérté velük amazokat megtámadni.

Felülteté a dereglyékre a kereszties had egy részét és Koroghi gyalogságát, csupán egy gályát rakva meg legjobb vitézeivel s nehéz kartácságyúkkal, s maga a parton kísérve lovasságával kisdud hajóhadát, ráereszté őket a törökökre.

Roppant hahota fogadta a közelgőket a török gályákról, nevetségnek tetszék dereglyékkel támadni meg a nehéz vitorlás hajókat.

De az első támadás komolyságra tanítá az ellent.

A fanatizált keresztiesek vad dühvel rohantak elleneikre, a közelből hajigáltak rájuk az olthatatlan görögtüzes koszorúkat, míg az elől evező gálya egyenként süllyeszté el ellenei hajóit ágyúi lövéseivel.

A roham hevesége kényszeríté a törököt egész hajóhadát a csatába hozni, melyet a belgrádiak észrevéve, hirtelen negyven hajóval kirohantak a Dunára, két tűz közé szorítva a sokkal hatalmasabb ellent.

A török hajóhadnak ekkor vált kárára gályái nagysága; a szűk vízben két oldalról támadtatva meg, egymás miatt nem tudtak mozogni.

Ötörai harc után szét volt rombolva az egész török hajóhad, a legnagyobb gályák elfoglalva, a kisebbek elsüllyesztve, felégetve, s a diadalmas magyar had szent győzelmi énekekkel vonult be az ez oldalról megmentett testvérei várfalai közé.

E diadal elég jó volt kezdetnek. Nemsokára megérkezék Belgrád alá a segélyül jövő kereszties had. Mintegy hatvanezer ember, nagyobb részint a népből valók, diákok, földművesek, parasztok. Fegyvereik, amit hirtelen kézbe kaphattak: nehéz, rozsdás kardok, kaszák, csépek és buzogányok; de mind jó fegyver az oly emberek kezeiben, kik föltették magukban az utolsó leheletig nem hagyni el a csatatért.

Papok, barátok pótolák náluk a vezérek helyét, harangok, csengettyűk a trombitákat. – „Jézus!” volt a vezényszó, s azután: „Rajta, magyar!”

Mohammed megvetőleg nézte, mint sereglenek a túlparton e csöcselékhadak, s nagy szavakban esküvék, hogy azon vár, mely atyjának hét hónapig tudott ellenállani, tizennégy nap alatt birtokában leend, s diadalát két hónap múlva Buda ormain fogja ünnepelni.

Nyolc nap, nyolc éjjel folyvást dörögtek a faltörő ágyúk Nándor falai ellen, s a külső bástyákat nagyrészt romokba dönték.

Július 21-én az alkonyat óráiban általános ostromra zúdítá seregeit Mohammed.

Miden lépést drágán fizettek meg az ostromlók, de ott az emberélet olcsó volt, s a magyar seregek dühös viadal közben kiszorítottak a külvárosból, melynek ledőlt bástyáira az ostromlók kitűzték diadaluk jeleit, a lófarkas félholdakat.

Eszünkbe jut itt Dugovics Titusz neve, kinek emlékét megtartogatta az utókor annak tanúbizonyására, hogy vannak pillanatok, mikben az ember saját életét tétovázás nélkül veti oda.

Egy tornyot védett a magyar hős, melyet túlnyomó török had ostromla. Egy pillanatban óriási török zászlóvivő ugrik fel a bástyára s diadaljelül fel akarja tűzni a kezében emelt félholdat.

Dugovics kifáradt erejével nem bírva a törököt leküzdeni, hirtelen egész testével ráveti magát, s átnyalábolva magával együtt lerántja a toronyból. A százlábnyi mélységbe mindkettő agyonzúzva jutott le.

Már hangzott a szultán sátorában a diadalzene, már a vezérek készültek seregekkel együtt hajóra ülve Zimonyba átköltözni, nem bírva visszatartani a belváros ellen rohanó árt, a törökök nem küzdhetve mindnyájan a hídon, mely a belvárost a külvárostól elválasztá, merészen rohantak le az árkokba s kapaszkodtak fel a falakra.

Már reggeledett, s a csata még mindig egyenlő hévvel folyt, a vár körüli árok már tele volt ostromló tömegekkel, kik egymás holttesteivel temetve be az árok vizeit, kapaszkodtak fel az ormokra, s a védők már belefáradtak a küzdelembe, hol egy emberre tíz ellenség jutott.

E pillanatban, midőn a végerő is kifogyni látszék, körös-körül megzendül a „Jézus!” kiáltás, s a keresztes sereg vezére, Kapisztrán János által a fanatizmusig felbuzdítva, olajba és szurokba mártott rőzsekévékkel rohan a falakra, azokat meggyújtva s az ostromlók közé az árokba szórva. Azokat zavarba hozta az olthatatlan tűz, mely ellen semmi fegyver sem bírta őket megvédeni, s vad sietéssel törték magukat az árokból kijuthatni, mely körös-körül lángba borulni látszott, mintha víz helyett lávafolyamot bocsátottak volna bele. Aki nem menekülhetett, az olthatatlan lángok között égett meg nyomorúan.

E rémjelenet megdöbbené azokat is, kik a hídon harcoltak, hirtelen összezavarodva visszafordultak, vezéreiket, kik elől voltak a harcban, mostan hátul hagyva. A dühbe hozott kereszthead utánuk rohan, vérszemet kapva. A fanatizmus ellen nem segít sem fegyver, sem vitézség; a janicsárok színe-java elhull a kaszák és buzogányok csapásai alatt, elesik vezérük maga, a rettenetes Kazán bég, annyi véres csaták diadalmas hőse, elesik Karazi bég, a ruméliai seregek vezére, s az egész török sereg kiveretik a külvárosból is, otthagya a csatatért, halottaival s kitűzött zászlóival a győztes magyar seregnek.

Hunyady rögtön ellátá a tört falrészeket hadai legjavával, megtiltva nekik az ellenségre kirohanást.

De a fegyverhez nem szokott kereszthead nem bírta a vezér szavának engedelmeskedni. A tilalom ellenére kiszökött néhány ezer a várból, s egy dombra felállva elkezdett az ellenségre nyilazni.

Egy sereg spahi ellenük nyargalva, azokat a keresztes csoport oly nyílzáppal fogadta, hogy kénytelenek voltak visszafordulni: kevés idő múlva tehát még több jött rájuk; a bátor fiúk azokkal is elfogadták a harcot, melyet többi társaik meglátva a falakról, nem hagyták magukat többé visszatartóztatni, hanem siettek a csoport segélyére.

Kapisztrán barát észrevéve társai veszélyét, fut közibük, vissza akarva őket téríteni a városba; oda érve azonban őt is elkapja a harc lelkesedése, s ahelyett, hogy csitítaná, magával ragadja a sereget, mely nem tekintve merénye kivihetetlenségét, nekirohan az egész török tábornak.

Hunyady már látja, hogy a kereszthead maga ellen zúdítá az egész török tábornak, s nem bírva azt visszatéríteni, elhatározá magában legalább kivágni a bajból, s míg a barát buzogányos hadával három sáncot foglal el a töröktől minden ágyúval egyben, a vezér egész seregével előtör a kapukon.

Mohammed látva, hogy a csőcselék barát vezérével egyik sáncát a másik után foglalja el, dühbe jöve, az egész spahi dandárt küldi ellenük, kiknek rohamát a

kereszthad nem tarthatva fel, megszalad, s a lovasság tömegétől gázoltatva színté a város faláig fut hanyatt-homlok vissza.

Egyszerre megszólalnak Hunyady trombitái. A minden kapukon előrohanó lovasság tág kanyarulatban vágatott a spahik mögé, egy jól kivitt mozdulatban elvágva azokat a janicsároktól, kik a sereg derekán álltak, élükön Mohammeddel.

Most a spahisereg rögtön két tűz közé szorul, s míg a magyar lovasság mindig messzebb tereli őket a csatatérről, azalatt Hunyady páncélos gyalogsága zárt rendben nyomul a janicsárok ellen.

Erre általános lesz a csata; mindenütt hangzik a harckiáltás, a fegyverek csengése, a lovak robaja, az ágyúk dörgése s a halálordítás, mindenütt foly a vér, hullanak a hősök, elől küzdenek a vezérek: maga a szultán is csatarendben harcol a magyar gyalogság ellen, míg egyszerre egy gerely által oldalba üttetve, vett sebén megrémül, s megfordítva lova kantárát, nyargalva hagyja el a csatatért.

A szultán futása eldönté az ütközetet.

A darabokra szaggatott török had roppant tömege semmi által sem tartatva többé össze, elszéledt, szétveretett, több mint negyvenezer halottat hagyva a csatatéren az árokban, a sáncok között.

Mohammed a következő éjjel serege romjaival visszavonult Romániába, a győzteseknek hagyva táborát, háromszáz ágyút s huszonhét gályát élelemmel rakva.

Futása riadó jel volt a szerbeknek: a rájuk küldött seregeket basájukkal együtt agyonverék.

A Belgrád alól elfutott török had még biztos menhelyére jutva is annyira el volt telve félelemmel, hogy Hunyady puszta közeledtének hírére elkezdte széjjelszökдösni. Mohammed csapatonként öldöteté le Sophiában a visszahozott szökevényeket.

A roppant hullámcsapás, melynek egész Európát el kellett volna önteni, a legelső sziklaparton széttörött. Mohammed megalázva tért vissza országába, s kénytelen volt becsülni és elismerni azon népet, mely bátorságával s honszeretetével egyedül bírta őt legyőzni.

E tettel be volt végezve Hunyady missiója. A világszellem azon órában, melyben dicsőség koszorúját feltevé fejére, visszahívta őt magához.

Midőn az európai fejedelmek magasztaló üzenetei egymás után érkeztek Nándorfehérvárra, a hős, ki azokat megérdemelte, már megszűnt élni; a harc fáradalmi megtörték teste erejét, s csatáinak osztályosa, a jó Kapisztrán könnyezve adá tudtára, hogy halála közel van.

A haldokló hős magához hivatá fiait: Lászlót és Mátyást, mindkettő hős volt már akkor; ott megáldá őket, s örökségül hagyta számukra – honszeretetését. A körüle álló főurakat kérte, hogy szeressék fiait, s ne hagyják el a hont.

Néhány pillanat múlva Magyarországnak s a keresztyénségnek legnagyobb embere a magasabb hazákba tért meg.

Feledhetetlen, mint ember, mint hadvezér, mint hazafi.

Tízszer verte meg elhatározó ütközetben az ozman haderőt, s még ellensége is megsiratá – a nagy Mohammed Európa legnagyobb hadvezérének nevezte őt.

Kevés nap múlva utána költözött a boldogabb hazába lelki barátja, a nándori győzelem osztályosa, a hetvenéves Kapisztrán barát is.

Hunyady László

Mikor a nap leszállt, örülnek a csillagok, hogy ők is világhíthatnak.

Pedig hiába esküsznek össze, hogy többé fel ne hagyják jönni a napot; a túlsó oldalon ismét előtámad az.

– Alig hunyta le szemeit a minden igazak vezére, Hunyady, midőn ellenségei fölemelék szarvaikat.

Nem sokan voltak, de hatalmasak, mert a királyhoz legközelebb álltak, s az ő kezei által cselekvének.

Mindnyájuk közt legelől áll Cilley Ulrik.

A hős halálával megmentette a hazát, a gyávák siettek azt elfoglalni maguk számára.

A Futakra hirdetett országgyűlésen Cilley az ország helytartójává, Ujlaky, a másik ellenség, főkapitánnyá neveztetett ki. – Gara László volt a nádor.

Az ország három legfőbb hivatala a Hunyady-család s a haza esküdt ellenségei kezébe jutott.

Mert aki ezen időben a Hunyadyakat rontá – rontá az országot; aki Hunyady László kezéből kivette apja kardját, a hazát fosztá meg fegyverétől.

Kinn új erőt gyűjtött az ozman. Belgrádon szintén új készülétek tétettek a Hunyadyak által az ellenség illő elfogadására. A fondor hízelgők e buzgalmat nagyravágyásnak keresztelék, s rávevék a királyt, hogy vegye el a Hunyadyaktól szépszerével Belgrádot.

A terv jól volt kigondolva.

A király meglátogatandja a híres csaták helyét, s mintha csak mulatni jönne a várba, idegen cseh és német hadaival lassanként bevonul, s a magyar helyőrséget kiszorítja belőle.

Cilley még tovább szötte a tervet, neki nem lehetett addig nyugalma, míg csak egy Hunyady élt; haláluk el volt végezve lelkében, s egy levele, melyet Brankovicznak, a vén esküszegőnek írt, tanúsítja jóakarátát.

„Nemsokára, így szólt a levél, oly két gömböt fogok Belgrádról kezédbe küldeni, amilyennel nem laptázott még szerb fejedelem” – értve a Hunyadyak fejéit.

De a levél vivője elárulá szándékát Hunyady Lászlónak, s a levelet neki adta által.

Hogy is tudnak a hitszegők mások hűségében bízni?

Hunyady László mindenről értesülve volt, midőn a király Nándorfehérvárra érkezett, s őt és a vele jött magyar hadakat beereszté a várba, hanem az utánok sompolygó idegen népek előtt felhúzatta a hidakat.

A királynak e tény több volt mint elég gyanúja megerősödésére, s Cilley sietett az ifjú, ingatag léleknek emlékébe hozni mindazon meséket, mik a Hunyadyakról szóltak.

Mint jövendőt egy csillagjós királyi méltóságot Hunyady Lászlónak, s mint jószolt maga a haldokló Kapisztrán ugyanannak kora halált, Mátyásnak azonban a magyar trónt, s mint iparkodik a két ifjú e jóslatokat megvalósítani, ha másképp nem, királyuk halála által is.

László elszörnyedve kérte nagybátyját, hogy mentse meg őt a veszélytől, s tegye a Hunyadyakkal, amit legjobbnak lát.

Cilley nem merve megkísérteni, hogy Hunyady Lászlót saját várában elfogassa, Márton napra nagy lakomát rendezett, melynek örömei között fogadott gyilkosok rohanjanak a védtelen ifjúra, s őt leöljék.

Hogy bízhatnak az árulók mások hűségében?

E fogadott gyilkosok rögtön siettek Hunyady Lászlót a nemtelen tervről tudósítani, s a felharagított ifjú rögtön magához hívatá Cilleyt.

A rossz lelkiismeret gyanakodó. Cilley páncélt öltött dolmánya alá s kardot kötve jött a szóváltásra, melyre őt Hunyady könnyű házi öltözékben s fegyvertelenül várta.

Itt szemére hányta Hunyady László a grófnak mindazt, mit atyja és a haza ellen elkövetett.

Ulrik megvető daccal felelt, mindaddig, míg Hunyady elővonta kebléből a Brankovicshoz írt levelet, azt a meglepett cselszövő szemei elé mutató.

A gróf elárulva és saját törében megfogva érezvén magát: amidőn Hunyady azzal fenyegetőzék, hogy ha bitorolt hivatalait a nemzet kezébe vissza nem teendő, mindez ármányait napfényre fogja hozni; egyszerre egy csapással ketté akarva vágni a csomót, midőn látá, hogy egyedül vannak s ellenfele fegyvertelen, hirtelen

kardot ránta s Hunyady László fejéhez csapott, egy kardvágással vélve titkokat és ellenséget eltörölhetni. De nem oly könnyen megy az.

Hunyady László többször állt már ellenséggel szemben, minthogy kivont kard látása zavarba hozta volna, bár fegyvertelenül és orozva találta is az.

Azon időkben roppant carniol gyűrűket viseltek a férfiak kisujjaikon, minőket most is csodálhatni a múzeumokban, az első csapást e gyűrű tartotta fel Hunyady fejéről, s a második csapás már az övé volt. Kitekerve a hórihorgas, madárlábú gróf kezéből a kardot, nem menté azt meg a ruha alá rejtett páncél. Ha vas közé lett volna is kovácsolva lelke: az ifjú karja kivágta volna azt gonosz szívéből. Az örök ellenség, a haza esküdt átka, a minden becsületesség üldözője, a király megrontója, az erkölcsiség megfertőztetője, az oly sokáig uralkodott ördög, emberi alakban most az egyszer halva rogyott össze a bosszúálló lábainál saját orgyilkolásra kivont fegyverétől átveretve.

A tusára összefutott urak mindegyike belemártá kardját az elesett testébe, hogy a zajra előjött király lábaihoz véresen tehesse azt le, ezt monda: „mi öltük őt meg!”

Hunyady barátai mind azt vallák a király előtt, hogy egyedül ők verték le kedvenc tanácsosát.

A király tanult színlelni meggyilkolt nevelőjétől, s amint körülnézett és látta, hogy a jelenlevők mind foltokat viselnek ruháikon Cilley véreből, jónak látá bocsánatot ígérni nekik, elhalasztva a bosszúállás napját.

Belgrádból Temesvárra jutva, egy gyászba öltözött asszony állta útját, ki fiai számára kegyelemért könyörgött. – Hunyady János özvegye volt ez, Szilágyi Erzsébet.

A király csodálkozni látszott, hogy hát nem eléggé fejezte-e ki bocsánatát? Mit akarnak még többet?

Az aggodalmas anya ünnepélyes esküszót kívánt.

László király megértve akaratát, ünnepélyes templomi jelenetben, az Evangeliumra tett kézzel megesküvék, hogy Cilley halálát a Hunyadyakon soha sem bosszúlandja meg: s Szilágyi Erzsébetet anyjává, fiait testvéreivé fogadva, ezeket saját királyi öltözetéhez hasonló bíbor ruhákkal ékítve fel, kézen fogva vezeté a szent jelek elfogadására.

Körül örömkönyyeket sírt a nép. Hunyady Lászlót szemérmes tekintettel kísérek ifjú jegyese, Gara Mária szeméi, csak Gara, a vén cselszövő mosolygott magában: ő tudta, hogy mindez szemfényvesztés, mert ő tanácslá, hogy így legyen.

*

Ezalatt Brankovics, a kilencvenéves szerb fejedelem, még mindig nem vénülve ki a cselszövés és hitszegésből: amint Hunyady halálával letűnni érzé a coloszt,

melyet nem bírt megmozgatni, amiért a magyar segély visszaszerzé országát, e tényt azzal szándékozott kiegészíteni, hogy a magyar birtokából foglaljon hozzá még egy darabot, mégpedig semmit kevesebbet, mint Belgrádot magát. Ami Mohammed 160 ezernyi hadának nem sikerült, ő cselvetés által hitte kivihetni, s egy napon, midőn Belgrád helyettes parancsnokai, a két Szilágyi: László és Mihály Szendrővel szemben megkezdett építkezéseiket megtekinteni kikocsikáztak, egy csapat szerb lovaggal rájuk lesett.

Amint a lovagok a lesből előrohantak, Mihálynak még volt annyi ideje, hogy a kocsiból kiszökve lóra kaphasson; de testvérét legyilkolák.

Mihály nemsokára visszafizette a kölcsönt. Midőn Brankovics várait látogatni járt, akkor viszont ő állta útját, s a fejedelem kíséreit leaprítva, őt magát elfogta. E csatában Brankovics elveszté jobb kezéből azon két ujját, melyet annyi megszegett eskü terhelt, s nagy pénzzel váltva meg magát, e sebébe nemsokára meghalt.

*

Ezalatt egyik ünnepély a másikat követte Budán a királyi udvarban, kívül minden fénylett, örült, belül szövdött az összeesküvés a Hunyadyak ellen.

Hunyady Lászlót jó korán figyelmeztették barátai, hogy menjen Budáról, e szüntelen mosolygó arcok nem jót jelentenek!

László maga is megdöbrent, de előbb mégis tanácsot akart kérni, s ezzel leendő ipához, Gara nádorhoz fordult.

Éppen ez volt az ellene szőtt összeesküvés főnöke.

A hatalomfúltó főúr mit törődött azzal, hogy leánya szíve megszakad? Megértve azt, hogy Hunyady gyanúra kapott, rajta volt, hogy őt lebeszélje eltávozási szándékáról, ellenkezőleg ünnepélyek rendezését tanácslá neki, mikben a mulatni szerető királyt lovagjátékokra hívja fel, mik által inkább kegyébe jutand.

Másfelől sietett a királyhoz, elrémítve őt előre, hogy Hunyady László lovagjátékokat rendez, mikben őt ravaszul meg akarja ölni; úgyhogy midőn a két Hunyady testvér a királyt meglátogató, felhíva a rendezett lovagjátékokra: ez rögtön mindkettőt elfogató, s a velük barátságban levő főurakkal és papokkal együtt tömlőre vetteté.

Nagy volt a sietség! Iparkodni kellett, hogy a király meg ne bánja tettét! Még ugyanaznap titokban elfélték Hunyady Lászlót halálra, azt sem tudni ki által? A naplemente után kiviteték a Szent György térre ugyanazon ruhába öltöztetve, melyet a király ráadott, midőn megesküvék, hogy nem fogja őt bántani soha.

„Így bűnhődik a lázadó!”, hangzék a kikiáltók szava, midőn László a bakó előtt letérdpelt.

De a hóhér pallosa meghazudtolá a kiáltást. Háromszor csapott le Hunyady nyakára; a harmadik csapás után felállt Hunyady térdéről, kiáltva: „Ártatlan vagyok, a harmadik csapás után fel van mentve a bűnös is.”

A király ott ült Zsigmond palotájának erkélyén Garával együtt, s elsápadt, amint az ifjút a harmadik palloscsapás után felállni látta.

László meglátta őt, s felé akart rohanni, de a hosszú palástban elbukott, s Gara lekiáltva a hóhérra, az egy negyedik csapással leütötte az ifjú fejét.

Ezzel még nem volt befejezve a munka. Az összeesküvők egy okiratot készítenek, melyben felségsértőnek és hazaárulónak káromlák az egész Hunyady-családot, még a sírban fekvő hőst is, Hunyady Jánost.

Aláírták ez okiratot Gara László, Ujlaky Miklós, Bánfy Pál, Burla László és több idegen urak, pellengérré állítva neveiket az utókor előtt.

A tett megtermé nemsokára érdemlett gyümölcseit, melyeknek legelső virága az volt, hogy a hirdetett országgyűlésre nem jelent meg senki.

A megdöbbennt királyt csakhamar felriasztá azon bekövetkező hír, hogy a megölt László elkiserült anyja nyíltan hadat üzent neki, s hogy nem volt tőle üres szó, bebizonyíták a következő események. Szilágyi Mihály Erdélybe beütve, az egész ország melléje állt, a leghatalmasabb urak: Rozgonyi Sebestyén s Kanizsay László fegyvert ragadtak, s maguk a leghívebb hivatalnokok, Guthi, Országh s Rozgonyi Lénárd titkon odahagyva Budát, amazokhoz csatlakoztak.

Ennyi balhírré, megátkozva a király rossz tanácsadóit, otthagya azokat a fellázadtak bosszújának, s maga Bécsbe menekült, Hunyady Mátyást is magával vivén.

A többi foglyok egy zivataros éjszakán kitörve börtönükből, összekötözött öveiken leereszkenének a bástyákról s megmenekültek.

A Hunyadyak ellenségeinek volt módjukban tapasztalhatni, mennyire szerette a nemzet kegyeltjeit még holtuk után is; Gara, Bánfy, Giskra, Ujlaky mindenütt vették, ahol a Szilágyiak, Rozgonyiak, Bátoriak összemérték velük fegyvereiket; Lászlónak nem volt más eszköze, mint csehországi vetélytársa, Podiebrád kezéből venni ki a hatalmat, ha lehet szépszerével, azzal vívni vissza Magyarországot.

Szegény fiatal fejedelem! – Elveté magától az őszinte, hű, önfeláldozó népet, hogy egy tőle idegenkedő nemzet karjai közé vesse magát, mely őt mogorva arccal s haraggal szívében várta.

A fanatikus calixtinokat még akkor is megbántotta, midőn városukba érkezett, s mégis nyugodtan tudta álomra hajtani fejét az első vacsora után.

Éjjel fölébredett s iszonyú főfájásról kezdte panaszkodni; udvarnokai azt felelték rá, hogy alügyék, s legyen csendesen. Reggel iszonyú kínok közt halt meg.

Akik látták Podiebrádot a haldokló mellett zokogni, azt állítják, hogy ő mérgezte meg.

És ez történt ugyanazon napon, melyen László egy évvel előbb az oltár előtt hittel esküvék, hogy Hunyady Lászlónak megbocsát.

Isten keze nem késik.

Néperedetek mondái

Magyarhont annyi tarkán összefoldott népcsalád lakja, hogy maga bátran képviselhetne egy kis világrészt.

E családok mindegyikének megvannak a maguk őshagyományai, hírneves múltjuk, s bár némelyik azt végképp elfeledte, jó leendő azokat följegyezni – ha nem is a historikus, legalább a költő számára.

Lássa meg az, mi volt egykor ugyanazon népek jelleme, s mennyire tarták azt meg más nemzet közé olvadva.

Maga a magyar nép sem egy törzs ivadéka, mert azt fölfoghatóvá sem lehetne tenni, mint növekedett volna az Álmos alatt kijött törzs annyi harc alatt tízszer annyira?

Már akkor itt benn volt a palóc, a székely, a kazár; a kun, a besenyő, a jászkun később jött be, s ezek mind egy nyelvtörzs külön fajai voltak, viseletre, szokásokra, jellemre különbözők, néha ellenségek, de nyelvüknél fogva mégis egy anya gyermekei.

A palóc az avar körsáncok szétvert népeiből maradt el a felsőmagyarhoni hegyes vidékekben, a minden üldözött nép természetes menhelyén; a székely a hun nemzetnek egymást elrontott maradványául bújdosott Erdély hegyláncái mögé, mindekkorig megtartogatva ezer meg ezer év előtti elűtő jellemét; a jó öreg krónikaíró, Lisznyay Mihály azt állítja róluk, hogy Erdélybe vándorolva, a többi népekkel békességet akként iparkodtak fenntartani, hogy hun nevezetüket eltagadva, sículosoknak nevezték el magukat, azt állítva, hogy *Sziciliából* jöttek oda. Holott e nevezet csak a magyarnak latin kaptára feszítéséből ered.

Még sajtáságosabban regélnek Kircher Athanasz és Bronioni Márton, nemkülönben Ortelius Ábrahám, az erdélyi szászokról.

Szerintük Saxoniának egyik városa, Hammelia igen szenvedvén az egereknek nagy sokaságuk miatt, elannyira, hogy semmi enivalót nem lehetne a városban többé tartani, végtére nagy jutalmat hirdete ki e kellemetlen vendégek kipusztítására. Erre egy ismeretlen férfi jelent meg a városban, idegenszerű ruházatban, aminőt soha sem látott senki azelőtt, megegyezve a hammeli polgárokkal kitűzött

díjban, kurta sípot vont elő övéből, s elkezdvén azzal az utcákon alá- s fel-furulyálni, az egerék s patkányok egész sokasága indult meg utána minden lyukból és hasadékból, melyeket a furulyás ekképpen belevezetve a folyamba, mindenestül elpusztított. A bűbajos ekkor kérte a polgároktól a kialkudott díjat; ezek azonban ahelyett, hogy kifizették volna azt neki, még azzal fenyegetőztek, hogy őt mint bűvészt megégetik, köszönje meg, ha nem bántják. A férfi fenyegetőzött, hogy sokkal többet fog rajtuk venni, ha ezt meg nem adják. Amazok kinevették vele. Lőn azonban, hogy midőn a város népe a templomban volna, s csak a fiatal gyermekek lennének odahaza, az ismeretlen férfi ismét végigmene az utcákon, s amint egy új nótát furulyázott, a mindkét nembeli gyermekek, mint egykor az egerék, kirohantak utána, s eszeveszetten táncolva követték, amerre ment. Az ember kivezette őket a városból, elvitte őket a kálváriahegyig, ott az megnyílt, a gyermekcsapat vezetőjével együtt eltűnt a hasadásban, mely utánuk ismét összecsukódott; az egészből csak egy sánta leány maradt el, ki nem győzött a többivel futni, ez tudósítá a hazatért polgárokat gyermekeik elviteléről.

Ortelius csak azon különbséget teszi a regében, hogy nem síppal, hanem dobbal csalta ki az ördög a gyermekeket, s ennél fogva még az ő idejében is tiltották a hammeliek azon az utcán a dobverést; és hiába keresték messze földön eltűnt gyermekeiket.

És íme előáll Bronioni Márton, aki azt állítja, hogy egy napon ismeretlen nyelvű és viseletű gyermekcsoport jelent meg véletlenül Erdélyországban, kik ott letelepülvén, mind e mai napig szászoknak hívatnak, s éppen olyan jó gazdák, mint elődeik.

E legendaírók szerint tehát a manó vitte a szászokat Erdélybe. Az oláhok Decebalig és Trajánig viszik föl eredetüket, miután újabb időkben szereti magát e népfaj dakorománnak nevezni, nem tudni: vajon apáit tartja-e őseinek, vagy apáinak meghódítóit? Minden bizonnal egyetlen eset, hogy egy nép büszke legyen azon járom emlékére, mely ellen ősei annyi elkeseredett csatát vívtak.

Midőn Tamerlan India északi részéből kipurítottá a bálványimádást s vele együtt a bálványimádókat, egy vad néptörzs, mely magát *Tsingánnak* nevezte, közeledtének hírére felszedte sátrait s megkezdte futását, végigvándorolta Ázsiát, s bejött Európába; útközben zenével, táncsal, bűvészzel, vagy csinnal, csalással tengetve életét.

Midőn Zsigmond király uralkodott Magyarország fölött, akkor jutott e faj néhány bandája az erdélyi határokra. Már ekkor annyira beleszoktak a hamisságba, hogy még eredetüket is eltagadták, azt állítva, hogy Egyiptomból jönnek, s azóta *Fáraó nemzetségének* hívatnak a magyaroktól.

Pedig a nyelvükben túlnyomó bengali és malabari szavak elárulják eredetüket, valamint mindekkorig fennmaradt arcszínük és nemzeti jellegük.

Még most is ugyanazon faj, mely volt, midőn bejött, mely volt tán otthon lételeben.

Nélkülöző, kalandor, művészetében született lángész, de úr nem tud belőle lenni; egy helyen nem maradhat, sokadmagával meg nem fér s másodmagával is veszekszik, a földművelést, katonáskodást kerüli, előszeretettel van a tarka viselethez, a henye kényelemhez, minden vallásból csak a babona fog rajta, de az anekdoták szerint ha teheti, még a szenteket is megcsalja.

Minden vendége között a magyarnak e faj a legelhagyatottabb, kivel mindenki jogot érez felsőbbségét éreztetni, ki felől ezer nevetséges anekdota kereng, költött és valódi, kinek semmi joga hazához, nemzetéhez, társulathoz, vagyonhoz, még tán az élethez sem.

S mégis, mily csodálatos, hogy e faj az, mely a magyarhoz legjobban ragaszkodik; megtanulja nyelvét, közelébe vonja magát, megtisztelésnek veszi, ha „új magyar” névvel nevezik, s ami több minden küllemnél, több mint tettetés: ellesi zenéjét, egyedül képes visszaadni azon érzelmeket, mik a magyar népzeneben foglalva vannak, egyedül érzi a magyar titkos bűját, titkos örömét, egyedül tud annak hangot adni.

Az első szerb telepítvények Zsigmond alatt származtak Magyarországra, a Csepel-szigetre és Budára. Később a török uralom elől szökve Janopolra.

Az örményeket Apafi Mihály telepíté leginkább Erdélybe, Szamosújvárra s Ebesfalvára. E faj is sok ésszerű rokonszenvvel viseltetik a magyar iránt, végül a zsidó faj, mely, amióta hitvallása befogadottá lett, igyekezik magyarrá lenni.

Mátyás megválasztása

Mikor védeni kellett az országot, senki sem gondolt reá az idegen fejedelmek közül, s midőn megürült a trón, íme egyszerre annyi atyafia akadt az országnak.

Előálltak jogaikkal a francia király, a szász herceg, a lengyel király és a római császár, mindenik saját magát állítva törvényes örökösnek.

Azonban nem törvénytudósokból áll a világ, s míg a trónkövetelők jogaikról beszéltek, eszébe jutott a nemzetnek saját akaratáról beszélni.

Szilágyi Mihály vezérlete alatt még talpon állt a nemzeti párt, mely Hunyady László halálát megtorolni fogott fegyvert, s mi leendett nagyobb elégtétel, mint a kivégzett testvérét emelni a megürült trónra?

A Gara–Ujlaki-párt – hatalmas ellensége a Hunyady családnak, maga is vágyva a trónra, s ha célját nem érheté, készebb azt bármely idegennek kezére játszani, mint Hunyadyt látni rajta – mindent elkövetett, hogy Szilágyi tervét megakadályozza.

Eleinte nem tudták a rendek, mit kíván Szilágyi? S midőn az országgyűlésen lelkesült szavával felidézte azon kívánatot, hogy a nemzet saját fiai közül válasszon magának királyt, őt magát akarták megválasztani. Szilágyi szerencsésen visszavonulva kimondá, hogy ő Hunyady Mátyást szánta oda.

E szó korszakot idézett elő a magyar történelemben.

Azelőtt senki sem gondolt a külhonban fogva tartott ifjúra; de amint neve kimondott, a tétovázó tömegek egyszerre megtalálták benne központjukat, s az ország egyik szélétől a másikig terjedt a lelkesült kiáltás: „Éljen Mátyás király!”, s a pesti templomokban és utcákon, mielőtt az országgyűlés határozatot hozott volna, már énekelték a nemzeti zsoltosmát:

*„Mátyást mostan választotta
Mind az ország királyságra,
Mert ezt Isten adta nekünk
Mennyországból oltalmunkra.*

*Azért mi is választottuk,
Mint Istennek ajándékát;
Kiből Isten dicsértessék,
És örökre mondjuk: Amen.”*

A Gara-pártot megdöbbené a néphangulat, s midőn a főrendek is elismerék: hogy Mátyás apjának tizenkét diadalmas csatája felér ugyanannyi őssel, Gara mint nádor, húzni, halogatni törekvé az országgyűlésen a szavazatbeszedést, azt állítva, hogy Szilágyi hadserege miatt nem lehetett független véleményt mondani.

Szilágyi tehát, hogy se ne éreztesse, se el ne veszítse fegyvere súlyát, negyven-ezer főnyi hadseregét a két város között a Duna jegére állítá fel, ott bevárando az országgyűlés határozatát.

Fenn Budán ezalatt reggeltől estig beszéltek az urak.

Estefelé az átfázott hadsereg nem állhatva tovább a várakozást, egyhangúlag fölordítá: „Éljen Mátyás király!”, s e dörgő szózatot meghallva a rendek, hirtelen végét szakasztá a fondorkodó tanácskozmánynak, utána kiáltva: „Éljen Mátyás király!”, s azzal meghúzták a harangokat, kisüttették az ágyúkat, s ezúttal a nemzet akarata, dacára minden titkos szórszálhasogatásnak s ármánykodó fondorlatoknak, teljesezésbe ment.

Az ifjú Hunyady Mátyás ezalatt mint fogoly vitetvén el László királytól Prágába, ennek holta után a cseh helytartó Podiebrád által börtönéből kihozatott. A cseh úr élesen látó lelke sejté a jövődöket, a fogoly ifjút családja körébe fogadta, s leányát, a felserdült Katalint menyasszonyául jegyzé el.

Egy év múlva Katalin Magyarország királynéja lett.

A rendek pompás díszmenettel hozták el Strassnicból az ifjú Hunyady Mátyást, mialatt testvére, a jogtalanul megölt László, dicstelen sírjából fölvetette, gyász-pompával vitetett Gyulafehérvárra, apja tetemei mellé.

E kettős diadalmenet fölingerlő a Gara-pártot.

Ha nem sikerült Mátyást a trónról visszatartaniuk, azt hívék, tán könnyebb leend őt onnan letaszítani.

S valóban a körülmények kedvezők voltak e szándék kivételére. Északról és nyugatról trónkövetelő fejedelmek, délről és keletről az ozman, benn az országban hatalmas ellenpártok, az egész Felvidék rabló cseh hadak kezében.

Ezek ellen mind küzdenie kelle az új királynak, ésszel, fegyverrel és akarattal. Ha csak egyet is le nem győzött volna közülük, el kellett volna vesznie azon egy által – de mind legyőzé, s ezért nevezi őt a történet Magyarhon legnagyobb királyának.

Az ifjú király

A király fiatal volt és tele tetterővel. Ifjú lelkében a nemzetet érzé megifjodni; és ez ifjú tetterőnek mindenütt útjában állt bölcs félelmeivel a vénség, a kormányzó Szilágyi Mihály alakjában, s titkos cselszövényeivel az oligarcha faj, a Gara-Ujlaky fractio képében.

Mátyás röviden elhárítá mindkettőt útjából. Midőn legtöbb oldalról volt fenyegetve, akkor emelte föl legmagasabban fejét, nyílt csatára hívta fel titkos ellenségeit, s első föllépése az volt, hogy nagybátyát elzárata *Világosvárra*, ezáltal kimutatva, hogy nem akarja mérsékelt elveinek zsidbasztó hatását érezni a harcok kezdetén.

A rögtön összehítt *szegedi* országgyűlésen Garát és Ujlakyt s az egész ármánykodó pártot letette hivatalaiból, kényszerítve őket ezáltal alattomos árulókból nyílt ellenségekké válni; s míg Mohammed nyíltan szövetséget ajánlva s titokban hadi készületeket téve közelítte a országhoz, Mátyás büszkén utasítá vissza a frigyét, s a megtámadott Boszniát és Szerbiát védurasága alá fogadva, a rendek gyűlésén elhatározatá, hogy minden *huszadik férfi* lóra üljön az ozman ellen viselendő háborúba.

A nyíltan kihívott Gara-párt, elvetve álarcát, külön conventiculomot tartott Kőszegen, melyből Fridrik császárt hívta meg a magyar trónra.

Fridrik elfogadta a meghívást, s *Gravenacker* vezénylete alatt beküldött hadai az oligarchák hadaival egyesülve Körmendnél, Mátyásnak ellenük küldött vezéreit, *Nagy Simont* és *Rozgonyit* az első csatában megverték.

Azonban Ujlaky s a *Bazini* grófok soha sem tagadhatva meg magyar érzelmeiket, nem engedék üldözni a megfutott seregeket; mi a császár szívében gyanút

támaszta ellenük, s alig engedte őket maga elé jönni. – A büszke főuraknak ez ismét elég volt arra, hogy tőle elidegenüljenek, s csak egy intésére vártak Mátyásnak, hogy ismét visszatérjenek hozzá.

Az éles lelkű ifjú észre tudta venni az ily nagybecsű pillanatokat, s míg Gara, Ujlaky és a Bazini grófok letették kardjaikat a királynak bocsánatra kinyújtott kezébe, ő ugyanazon karddal a császár ellen fordult.

A Nagy Simon és Rozgonyi alatt megvert magyar had egyhangúlag azt ajánlá bajnoki bűnhődésül a királynak, hogy *tizedeltesse meg* soraikat. Mátyás ehelyett megkettőzteté a sereget, s úgy küldé vissza Gravenacker és Paumkirchner ellen. A második csata győzelme lemosta az első gyalázatát, *Pinkafeldnél* visszavertett a császár serege, s Fridrik ezúttal lemondott a magyar koronáról.

Giskra hadai

Albert király halála után fiat szült a magyar királyné, Erzsébet. Alig érte a csecsemő homlokát a szent keresztvíz, midőn a koronát is fejére tették, s azután a királyné a gyermekkel és a koronával kimenekült az országból, rokonához, Fridrik császárhoz.

Magyarországnak tehát nem volt fejedelme. Idebenn pártokra szakadt a nemeség, a határon lázadó vazalok s dél felől közelgett az emelkedő óriás hatalom: a török.

Midőn minden szomszédnak, románnak, szerbnek, németnek kezet kellett volna fogni a magyarral, hogy egy közös hatalmas ellenségtől megóvják a keresztény világot, éppen akkor törtek legjobban mind ellene, s midőn minden magyar szívnek egyet kellett volna érteni abban, hogy vezérét örök ellensége ellen kövesse, mikor volt is ilyen vezér, akit kövessen, Hunyady János, éppen akkor húzott, ahány, annyi felé.

S még ez nem volt elég; hogy a keserű pohár megteljék, Erzsébet királyné felfogadta főkapitányának brándasi Giskra Jánost, s ráereszté az országra zsoldos cseh hadakkal. A huszita lovagok elfoglalák a hegyes felföldet a királyné nevében, megrakták váraikkal a hegyormokat, onnan pusztíták a rájuk nézve idegen országot. Míg Giskra rendes seregeivel a királyi csapatokat nyílt ütközetekben támadta meg, addig alvezérei, Komorovszky, Valgatha, Axamith a királyhoz hűnek maradt városokat sарcolták; a Dzwela vezérlette kóbor gyülevész pedig a falvakat és kastélyokat égette, rabolta.

Hunyadynak szüntelen a törökkel volt harca, a Duna mellett s Erdély határain, ő nem ért rá a meghonosult ellenség ellen vezetni hadjáratot, s a király kénytelen volt Giskrával békét kötni. Az ilyen fegyvernyugvást természetesen soha sem

tartották meg. A lovagvárok menedéket adtak a frigyszegőknek, s a köznép panaszai elhangzottak akkor, midőn nagyobb érdekek másfelé vonták a figyelmet.

Így kapott Giskra mindig nagyobb befolyásra az országban, fegyveres, erőszakos kézzel, így lett a Felvidék tetteles főkapitánya, míg egyszer Hunyady Székely Tamást küldé ellene, s az megveretvén, maga vette kezébe a kardot, úgy foglalta el tőle a hatalmas szepesi várat, mire országgyűlési helybenhagyással kötöttek fegyverszünetet.

Ez a frigy sem soká tartott. Giskra most már magyar urakkal is pártot szövött, elfoglalta Nógrád megyét, várakat épített mindenfelé; sok barátja volt a fő-főurak között.

Mikor aztán végre Hunyady a környék nemességét fegyverbe szólítá, hogy a mérész kalandorokat megfenyítse, tulajdon hadai cserbenhagyták az ütközet és ostrom alatt, azok is Giskrához szíttak inkább.

Erre aztán Hunyady más országrészből hozott hadakat, s azokkal Giskra várait, köztük Zólyomot, Rosnyót, Derencset elfoglalá, mikor már aztán végképp legyőzte volna, akkor az érdemes országtanács sietett hirtelen békét kötni Giskrával, nehogy valami baja történjék, még a hadiköltségeit is megtéríté. Egy későbbi országgyűlés azonban a folytonos beháború támasztása miatt Giskrát honellen-ségnek kiáltá ki, ami annak nem sokat ártott.

V. László alatt csak nőtt Giskra tekintélye, kit nem áttallott a gyászos emlékű Cilley a nagy hazafi Hunyady ellenében pártosul felhasználni.

Végre azonban elbukott Cilley, meghalt V. László, trónra ült Mátyás király, az oligarcha pártok hatalma megcsökkent, s azokkal együtt vége lett Giskra hatalmának is. – Első gondja volt Mátyásnak országa csendességéről gondoskodni.

Rozgonyi Sebestyén és Héderváry László egri püspök vezették a király seregeit a rablóhadak ellen.

Az egész hadjárat egy gondolatsebességű diadalmenet volt; *Vadna* vára három-órai ostrom után bevétel, a rablóvezérek, *Valgatha* és *Komorovszky Galgóczra* futottak, s midőn Rozgonyi Galgóc alá ment hétszázadmagukkal Szécs felé menekülve, ott az egri püspök szétverte az egész csoportot; az erdőbe menekülteket a parasztság verte agyon. Valgatha a sereg egy részével foglyul esett, Komorovszky egyedül szabadult meg.

E siker vérszemet adott a föld népének, s mintegy ötezer paraszt csatlakozék Rozgonyi zászlai alá, kikkel egyesülve Rozgonyi és *Magyar Balázs* bevették *Miszla* várát, az egész várórséget kardélre hányva, utána *Gálszécset*, s azzal siettek az *Axamith* és *Thalafuz* vezéreik alatt egyesült fősereg ellen.

A *bockói* síkon vártak rájuk Giskra harcosai, s ott megütközve, a csata első hevében Axamith hatszázadmagával agyonveretett, a többi a föld népétől kiirtatott. Thalafuz tizennégy lovaggal jutott el a lengyel határszélre.

Héderváry püspök az üldözés közben elfoglalta *Fáson* várát, melynek parancsnoka, Uderszki, föld alatti utakon megmenekülve, a *breznica*i várba futott, s midőn a püspök *Sáros*t elfoglalva feléje közelgett, odahagyta várát s kiszökött Lengyelországba, ahol Giskra éppen akkor kötött szövetséget *Kasimirral*, a magyar trónt számára elfoglalandó, midőn egy talpalatnyit sem bírt többé Magyarországból.

Giskra e csapás után kénytelen lőn kibékülni Mátyással, s a Komorovszky által összegyűjtött cseh hadak maradványai Mátyás zsoldjába állva, az első állandó magyar gyaloghad közé soroztattak.

Így fegyverze le Mátyás egy csapással két ellenséget: a lengyel királyt és Giskra hadait.

A zsebrákok

Mihelyt a külellenségétől félelem kissé tágult, mindjárt készen volt idehaza a pártoskodás; a horvátországi urak támadtak fel a király ellen. Mátyás haddal ment reájuk.

Útközben egyike a cseh zsoldosok vezéreinek, Dzwela, elhagyta a királyt minden hadaival, s míg Mátyás a horvát urakat a hűség útjára visszavezette: ezalatt Dzwela felvonult Felső-Magyarországba, hol egykor a cseh urak oly sok ideig folytatták rabló harcaikat, s eszébe jutott neki azt a szép életet újrakezdeni.

Éppen ezen időben járt Németországban egy minden nemzet kalandoraiból, de különösen csehekből és morvákból alakított szabadcsapat, kik mesterséget csináltak a háborúból, s majd egy, majd más fejedelem fizetésére harcoltak, amiért elnevezték őket zsebrákoknak.

Egyike vezéreiknek volt Podmaniczky Balázs, magyar főúr, kit kalandvágjai vittek e regényes csoport közé, s vitézsége s ügyes vezéri szelleme állíták a csapat élére.

Dzwela gazdag zsákmányt ígért e lovagoknak, ha bejönnek Magyarországra.

Itt Podmaniczkyban felébredt a hazafiúi érzet, s nem engedé, hogy Pozsonyt kirabolják, mindaddig, míg Pottendorf segélyére érkezett a városnak, s ekkor Nagyszombatnak fordultak a zsebrákok.

Podmaniczky ennek is ellenállt: „Küldjete Lengyelországba, Csehországba, vagy akárhová, elmegyek, de hazám ellen nem harcolok veletek.”

Nem is harcolt; éjszaka átment Nagyszombatba, s mire Dzwela megjelent a kapuk előtt, már Podmaniczkyt látta maga előtt, ki fegyverrel állta útját, s a cseh rokonoknak sokkal több tapasztalásuk volt már Podmaniczky kardja felől, mint-hogy most magukon akarják azt megpróbálni.

Ezalatt Mátyás sietve jött egy kis csapattal ellenük, s Dzwela és a zsebrák sereg Kosztolánváriba futottak előle.

Ott volt nagy vígság és lakodalom a király megérkeztéig. Az egész környék kiraboltatott, s hogy semmi se hiányozzék a gyönyörűségből, négyszáz hölgyet raboltak az istentelenek maguknak, mind a legszebb, a leggyönyörűbb lányokat.

De nemsokára vége lőn a vigasságnak, Mátyás megjelent Kosztolán előtt, s nem ostromoltatá a várat, hanem körülkerítetté azt.

Ez a zsebrák urak kedve ellen történt. A lakomák után éhezni kezdtek, s az éhség unalmas dolog.

Egy sötét zivataros éjszakán háromszázan nagy robajjal kitörtek a főkapunál, s azalatt a többiek kiszöktek a föld alatti titkos úton. De Mátyás jókor észrevette a cselet, s háromszázat visszaűzve a várba, lovagjait a futók után indítá, kik levágtak közülük kétezret, a többit fogva elhozák. A cinkosokat a vár körül sorba felakaszták, a legmagasabb bitóra magát Dzwelát, jobbfelől a huszita káplánját, balfelől a fegyverhordóját, ahogy a lakománál is szoktak ülni. E látványtól elrémülve, a többiek rögtön feladták a várat, kincseikkel és szép asszonyaikkal. E szerencsétlen asszonyokat, kiket, ki tudja, a világ mely részeiből raboltak és csábítottak össze a rabló vitézek, Mátyás leküldé szerbiai telepítvényeire, hol akkor nagy szűkében voltak a szép nőknek. A fogoly zsebrákokat pedig leküldé Budára, meghagyván a porkolábnak, vitézljő Czobor Mihály uramnak, hogy tetesse őket jó helyre.

A porkoláb elgondolá, hogy, sehol sem lesznek oly jó helyen, mintha a Dunába hanyatja őket. És úgy cselekvék. Ez lett vége a zsebrákoknak.⁴⁴

A kormányzó szakácsa

Megkezdve a küzdelmeket, melyek többé visszavonhatatlanok lőnek következményeikben, Mátyásnak nem volt oka többé nagybátyját fogva tartani. A ravasz udvaroncok leolvasták e gondolatot arcáról s álparancsot küldtek a király nevével a világosvári kapitányokhoz, hogy Szilágyi Mihályt fejeztessék le.

Lábatlan György azonban ahelyett, hogy a vett parancsnak vakon engedelmessé válnék, nem tartva lehetőnek, hogy a király ily parancsot adjon, a várat rábizta *Dóczira*, maga azalatt felszaladt Budára, megtudandó, ha a király akarata-e ez, hogy azon esetben hivatalát letehesse.

---

⁴⁴ Bonfin.

Mátyás megtudva ez ármányt, megdicséré Lábatlant óvatosságáért, s parancsot adott neki, hogy Szilágyit bocsáttassa szabadon.

E parancs már fölösleges volt. Míg Lábatlan Budára járt, egy éjjel vaklárma történt Világosvár körül. A zaj azt hírléle, hogy a törökök vannak itt. Dóczi uram látni akarta őket, s egész várórségével leszállt elfogadásukra.

Szilágyi Mihály szakácsa ezt látva, fogá magát fegyverre kaptva a ház körüli cselédséget, bezáratá a kapukat, Szilágyit szabadon bocsátá, s a visszajövő Dóczinak megmondá, hogy elmehet, ahová akar.

Szilágyi erre azt üzené Mátyásnak, hogy többet köszönhet szakácsának, mint unokaöccsének.

A király sietett nagybátyjával találkozni *Tiszavarsányon*.

A jószívű öreg haragtanul fogadá Mátyást.

Mentségedet hallani nem akarom, mondá neki, hanem szívemből megbocsátok.

Szilágyi szerepe itt végét látszott érni. Szerbia királya saját várát, Szendrőt, elárulva a töröknek, a szemközt épített Kevi vár védelmére Szilágyi Mihályt küldte a király. Itt gondatlanul csatába keveredve az ozmanokkal, elfogatott az öreg bajnok, s Sztambulba vitetve, ott a szultán lefejezteté.

Előkészületek a harcra

Egyszerre élt Magyar- és Törökország két legnagyobb uralkodója, *Mátyás és Mohammed*.

Lehetett volna-e másképp: mint hogy ők egymással összecsapjanak?

Mindkettő készen volt rá, de támadni egyik sem akart. Mátyás elkövetett mindent, hogy országa erejét kifejtse, kibékíté a pártokat, rendes hadsereget gyűjtött, lerontá a cseh rablóvárakat, Giskra erejét a török ellen fordította, de támadó harcot elhamarkodva nem akart kezdeni, bármennyire ösztönzék is erre a pápa s a nyugati fejedelmek biztatásai.

Ezek negyvennyolcezer emberrnyi segélyt ígértek a török ellen, hanem midőn a pápa e sereg fővezéréül Fridriket nevezte ki, egy embert sem állítottak síkra.

Az ázsiai fejedelmek is közös szövetséget kötöttek Mohammed ellen, kétszáz-negyvenezer embert ígérve a szultán ellen vezetni. Mátyás jól látott, midőn szavaiakra meg nem indult. Szétporlott a szövetség, mielőtt fölépült volna.

Magyarország csak saját erejére szorítkozhatott mindenha.

És Magyarországnak soha sem lehetett szem elől tévesztenie hivatását.

E hivatás foglalni törekvés volt, de nem foglalni a hatalom javára, hanem a keleti faj polgáriasodásának.

E cél Mátyás alatt lőn legjobban megközelítve. Alatta untalan két ellenséggel kellett küzdeni a magyarnak: a nyugat vallásrokon, de idegen fajaival s a kelet bár, de testvér nemzetével.

Akár egyikhez, akár másikhöz csatlakozott volna, egyik vagy másik ellenfelet legyőzheté. Ha szeretett volna lenni cseh, német vagy lengyel, kiűzheté a törököt; ha akart volna lenni török, megronthatá többi szomszédjait, de mert magyar akart maradni és keresztyén, azért nagyon jól meg kellett fontolnia, mikor és ki ellen húzza ki kardját, s ha egyszer kihúzta, nem dughatá vissza becsület nélkül.

Ali bég egyes harcai a Zokolyakkal csak előjátékai voltak a harcnak, mely a két keleti nemzet között kitöreendő volt, s a szomszéd oláh és szerb tartományok fejedelmi villongásaiban ott volt a felhalmozott gyúanyag, mely azt majd lánggra lobbantsa.

Nem kelle siettetni a sorsot.

Vlad vajda

Oláhország bérceinek birtokán sok év óta civódott már a török és a magyar, s az oláh fejedelmi urak közül rendesen volt kettő olyan, amelyik vajda kívánt lenni, s minthogy egyszerre kettő nem ülhetett a trónon, az, amelyik lemaradt róla, futott a törökhöz vagy a magyarhoz, s hozta be a másik ellen.

Vlad vajda már hat év óta uralkodott, s bojárjai közül sokat megölt ezen idő alatt, mert ő szeretett öletni, nem azért, mintha ez elve lett volna, hanem mivel ez mulatságot szerzett neki, amiért is nevezték el *cepesnek*, ami oláhul annyit jelent, mint *hóhér*.

Legkedvencebb kivégeztetés neme volt szemei előtt a karóba húztatás, ez annyira tetszett neki, hogy gyakran az ebédet is oda vitette magának, hogy a haldokló kínlódó ordításai közepett dobzódhasson.⁴⁵

A míg ezt saját emberein gyakorlá, nem szólt bele senki, hanem egyszer kedve jött a török szultán effendijét, ki az évi adóért jött, karóba húzatni. Már erre a szultán haragba jött, s érte küldé Chamucz basát, hogy fogja meg a vajdát és hozza Sztambulba. Ehelyett Vlad fogta meg a basát, s mind kíséretestől felynársaltatá.

---

⁴⁵ Engel. Gesch. d. ungr. Reich. IV. R. I. Szak. 174. lap.

E tettén már maga is megijedt, és sietett magát Mátyás király barátságába ajánlani, ki akkor a török szultánnal nagy viszályban volt.

De a szultán hamarabb jött, mint Mátyás, s magával hozta Radult, ki udvaránál lakott, s Vlad azon vette észre magát, hogy seregei átmentek Radulhoz, s őt magára hagyták.

Most ijedten futott Vlad Erdélybe, s Tordára érkezve, ottan találta Mátyás királyt, ki hadseregével segítségére jött, s a töröcsvári szoroson bevonult vele Oláhországba.

Radul kisdud serege ott állt szemközt a magyar király hatalmas hadával, s Vlad már előre képzelé magában a kínhalál minden nemeit, mellyel a foglyul esendő bojárokat fogja kivégeztetni.

Ekkor egy hosszú sor fegyvertelen férfi indult meg az oláhok táborából, s egyenesen a király sátorának tartott. Radul volt az s első bojárjai, kik egész alázattal jelentek meg a király előtt, kinél éppen jelen volt Vlad.

A *cepes* örvendve szólt a királyhoz:

– Íme, kezedben vannak most, vágasd le őket egymás után.

A király haragos szemmel utasítá vissza e mondást, s inte Radulnak, hogy beszéljen.

– Mit hoztatok és mit kívántok?

– Hódolatot hoztunk és hűséget, uram, s igazságot kérünk és bosszút.

– Ki ellen?

– Vlad ellen, kinek neve *cepes*.

És ekkor előálltak sorba a bojárok és ujjal mutatának Vladra, szemére hányva bűneit.

– Te voltál, ki ötszáz bojárcsaládot, férfiakat, nőket, gyermekeket összehívtál, s azokat orozva legyilkoltattad.

– Te voltál, ki négyszáz magyart, akik Oláhországban laktak, egy pajtába zárattál, s akkor rájuk gyújtattad a házat, s magad gyönyörködve nézted, mint hálnak meg mind a tűzben.

– Te voltál, ki a Fogaras földjére berontva, az omlasi uradalmat elpusztítád, s a székelyeket és szászokat karóba vonattad, s akkor ebédedet odavitetted és a kínlódók egészségére ittál kacagva.

Vlad dühösen rántott kardot e vádakra, de Mátyás egy intésére kivevék azt kezéből a testőrök.

– Én bírád vagyok, nem fegyvertársad – szólt a király szigorúan, s azzal biztató jobbát nyújtá Radulnak, s megerősíté őt a vajdaságban, Vladot pedig fogságba küldé Budára, hol tizennégy évig ült bűnei zsoldjában.

Bár Radul Mohammed híve volt, és Vlad Mohammed ellensége, az igazságos király mégis amazt oltalmazá, s emezt bünteté meg, mert az igazság mindenek felett való.

Mátyás király és a magyar korona

Öt év óta volt már Mátyás Magyarhon királya, és még mindig nem volt megkoronázva. A korona Frigyes császár kezében volt, kinek azt László anyja adta által, s e nagybecsű ereklyét csak erős feltételek alatt akarta kiadni a császár.

Nemcsak nagy pénzbeli összeget kellett érte adni, hanem az ország védváraiból is többeket; a császár címei közt meg kellett hagyatni a magyar király címét is, és Frigyes császár fiává fogadta Mátyást, úgyhogy ez őt atyjának, amaz viszont ezt fiának nevezte. Azon esetre pedig, ha Mátyás törvényes fiúörökös nélkül halna meg, az országnak Frigyes császárra vagy az ő utódaira kelle szállani.

E szerződést aláírták az ország rendei, midőn azonban a koronát át kellett volna venni, kitűnt, hogy Frigyes császár a régi korona mintájára egy tökéletesen hasonló másikat csináltatott, attól tartván, hogy a valódit ellopják. Azonban az öreg Palóczy László, ki évek előtt bátyjánál, az esztergomi érseknél sokszor látta a koronát, mindjárt ráismert a kettő közül az igazira egy finom repedésről, mely a korona hátulján levő saphir kőben látható, s így visszahozatott ismét e szent ereklye Magyarországra nagy diadallal; és még nagyobb diadallal tétetett az ifjú király babérkoszorús fejére.

Mielőtt a szent koronát fejére tette volna Mátyás, előbb meg akarta azt érdemelni. Ali bég vesztett csatái után maga a király indult meg a török ellen, s Jajca városát véres csata után elfoglalta. Maga a török vezér, Harám bég, négyszázadmagával menekült a fellegrába. Mátyás ostrom alávette a várat, s tíz hét múlva birtokában volt az Harám béggel együtt; s két hó múlva fegyverrel foglalá vissza egész Boszniát; csak ezután tért vissza Fehérvárra, s ott megkoronáztatott az európai udvarok követeinek jelenlétében.

Jellemzetes azon korra és királyra nézve azon mondat, melyet ez alkalommal Mátyás a francia királynak írt:

„Ha Magyarország csak saját érdekeiért harcolna az ottománnal, régen módjában lett volna a legkedvezőbb feltételek mellett békét kötni vele, s akkor a török fegyvereket Európa egyéb tartományai éreznék meg. De Magyarország az egész kereszténység ügyéért harcol.”

E szavak azért írártak, mivel mindazon népeket, kik távolabb voltak az ozman határoktól, nehezen lehetett rávenni, hogy az egyedül küzdő magyarnak segítségére jöjjenek, azt állíták, hogy a veszély csak Magyarországot fenyegeti.

A pápa felszólítá Európa minden fejedelmeit, hogy siessenek a magyar király védelmére, de azok örökké csak ígéretnél maradtak, s a hatalmas előkészületnek ritkán lett eredménye.

Mohammed pedig nem tudta elfelejteni a jajcai kudarcot, s előre küldé Minnet béget, hogy Boszniában egész Jajcáig készítsen számára utat. Mátyás Zápolyát küldé ellene, hogy Jajca előtt állítsa meg. Míg az olasz fejedelmek üres biztatásokkal halaszták az időt, azalatt megjelent Mohammed Jajca vára alatt, s oda beszorítva Zápolyát, elkezdé azt ostromolni.

Húsz napig védték már vitézül a várat; egy napon oly rést lőttek a törökök, hogy egy csoport keresztülrontott rajta. S egy óriás zászlóvivő török felrohant már a bástyatoronyba, hogy a zászlót kitűzze, de odafenn a toronyőr birokra kapott vele, s minthogy erősebb levén, le nem győzhető, átnyalábolta hirtelen s magával együtt lerántotta a sáncárok hegyes karói közé.

Ez volt az utolsó küzdelmes nap az ostromlottakra nézve, mert Mátyás már ekkor sietve jött szabadításukra, s Mohammednek eszébe jutott a belgrádi nap; rá nézve végzeteljes volt a Hunyady név; hirtelen félbeszakasztá az ostromot, otthagya nehéz ágyúit s kivonult Boszniából.

Innen Szerbiának fordult Mátyás; ostrommal bevette Szebernik várát gazdag ezüsbányáival; de Zvornik ostrománál nyugtalanság tört ki seregében, mely kényszeríté Magyarországra visszahúzódni.

Mindemellett átlátta a szultán, hogy ha a magyar önmagával békében van s szomszédaival egyetért, fegyverrel meg nem törheti. Tehát arannyal akarta őt megtörni. Nagy kincsekkel küldé követeket Velencébe és a magyar határra. Szövetséget ajánlva mindkét helyütt. De a velencések visszautasíták az ajánlatot, Mátyás pedig a határon sem ereszté át a követeket.

Erre nagy esküvést tett a szultán, hogy minden erejével megbünteti azokat, kik gyanús barátságát elfogadni nem akarták, s Magyar-, Cseh- és Lengyelországot, Dalmáciát, Istriát és Németországot hadaival előzőnli. Azonban Ázsiában gyűlt meg a baja, s oda volt kénytelen hadaival fordulni.

Erdélyi zavarok

Magyarország legnépszerűbb királya ellen szüntelen szították a belháborgást. A szebeni királybírónak, Roth Benedek uramnak egyszer az jutott eszébe, hogy ő

híres emberré teszi magát, és felbuztatja a becsületes szászokat, hogy válasszának Erdély számára királyt.

Az erdélyi rokonok tehát jónak látták, István vajda moldovai fejedelem segítségével bízva, Mátyás ellen feltámadni, s János grófot kiáltották ki királynak.

De nem soká tartott a dicsőség. Mátyás mint a villám, ott termett közöttük, s megjelenésére szétoszlottak a lázadó hadak. János gróf és a vezérek önként megadták magukat, Roth Benedek uram pedig elfutott világgá, hírét sem hallották többé.

De István vajda is megadta az árát biztatásainak, mert Mátyás rajta rontott s városait elfoglalta, s Baján hétezer emberét levágta egy véres éjszakai csatában, mely alkalommal maga Mátyás is megsebesült egy rálőtt nyíl által.

A harc eredménye az lett, hogy a vajda visszatért a magyar koronának fogadott hűségére.

A cseh háború

A magyar soha sem tudott fanatikus lenni. Vallásos érzelmeit el kell ismerni, de ez érzelmek soha sem mentek a türelmetlenségig, s ezért valahányszor akarata ellen belesodortatott valami háborúba, melyet túlbuzgó igazak kezdtek holmi eretnekek ellen, azt mindig oly kénytelen-kedvetlen tevő, hogy rendesen elvesztette.

Ez időben történt, hogy a szentszék Podiebrádot, a cseh királyt, minthogy a huszikkal tartott, ünnepélyesen megátkozta, s ítéletet hozott ellene, mely szerint trónjától megfosztassék, s alattvalói az engedelmességtől feloldassanak.

De Podiebrád alattvalói összegyűltek s ellenítéletet adtak ki, melyben királyuk tetteit helyeselék, s a pápa ítéletét az egész cseh nemzet ellenében senkinek sem volt kedve végrehajtani a világi fejedelmek közül.

Vége Mátyást hívták fel a végrehajtásra.

Már ekkor Mátyás és Podiebrád között régen vége volt minden rokoni szeretetnek. Podiebrád leánya, kit Mátyás nőül vett, régen meghalt; Magyarországnak választani kellett: vagy harcot Podiebráddal, vagy az ellenségeskedést az egész katolikus világgal.

Mátyás az előbbit választá, kénytelen volt választani. Megindult hadaival, s Laa mellett bevárta Podiebrádot. Csak egy kis patak választá el a két sereget, de egyik sem akarta a harcot megkezdeni; mikor éppen semmi okuk sem volt egymásra haragudni. Mátyás még egyszer békítőül lépett fel, s hogy ki nem egyezhettek, csak azután kezdett hozzá mindkét fél a csatározáshoz. Azonban eldöntő ütközetre nem tudott kerülni sor.

Apró csatákban, néhány vár elfoglalásában folyt le a harc; egyszer szinte elfogták a királyt kémlelő járatai alatt, később az igazhívők rendei kinevezték őt Csehország királyának.

Azonban éppen azok, kikért harcolt, a morva és sziléziai rendek és a császár éppen nem segítették őt a harcban, az egészből egy bosszúságos eredménytelen hadjárat lett, mely nem termelt Mátyás számára gondnál és veszteségnél egyebet; szerencséjére Magyarországnak, Podiebrád halála véget vetett a harcnak.

Valóban ideje is volt a szükségtelen vérpazarlást abbahagyni, mert ezalatt az ország túlsó szélén erősen működtek a törökök, s egy szép éjszakán fölépíték egy sziget közepén Szabács várát, melyet fából készítettek s tíz mérföldnyiről vittek oda ezer tevé hátán.

Mátyás és a lengyel király

Míg Mátyás idegen koronák után járt, idegen érdekekben, azalatt saját koronáját szinte elvesztette, ha oly jól nem illett volna az a fejére, bizony-bizony letaszítják azt onnan.

A magyar főurak sehogy sem bírtak kibékülni azon gondolattal, hogy egy közülük, sőt nem is egy közülük, hanem egy közönséges erdélyi nemes üljön a magyar királyi trónon, s míg Mátyás a cseh birodalmat hódítgatá, azalatt idehaza a Garák, Ujlakyak és a velük tartó oligarcha párt Kázmér lengyel királyfit hívta meg a magyar királyi székre.

Részesei voltak ez árulásnak a Rozgonyiak is, a legtiszteltebb magyar család utódai, s az esztergomi érsek Vitéz s a hazai költő Janus Pannonius, valódi nevén, Cesinge, pécsi püspök.

A király hadi útjában hallá a zendülés hírért. Jelleméhez illő vonás, miként fogadta azt. Nem törődött vele. Tudta, hogy népe mennyire szereti. Beszélhettek a jó urak, ami nekik tetszett, a rémhírt küldözőknek azt íratta vissza az egri püspök által, hogy hagyjanak neki e „sörpincékben kelt újságokkal” békét.

És azzal, mintha semmiről sem tudna, midőn Kasimir, a kegyes papnak nevelt ifjú megjelent országa határán, országgyűlést hirdetett a király Budára.

Amint azonban a lengyel királyfi az országba tizenkétezer emberrel betört, Mátyás rögtön elfogatta Vitézt, ki azzal egyetértett, s a betörők ellen kiküldé Zápolyát, a szepesi grófot és Csupor erdélyi vajdát, hogy Kassát védjék meg ellenük.

A következő napok megmutatták, mit tud tenni a magyar nép, fejedelme iránti szeretetből.

Mátyás Pesten összpontosítá hadseregeit, s engedte a lengyel atyafiakat keresztül-kasul húzódni az országon.

Azokkal azt hitették el a magyar pártos főurak, hogy az egész ország fel fog támadni Mátyás ellen, és íme most az összeesküvőkön kívül senki sem szaporítá a betörők seregét.

Lejöttek egész Vácig, innen fölmentek Nyitraig; akkor Mátyás elfogta őket, s a hódító seregnek nem maradt egyéb sorsa, mint Nyitra várába bevenni magát s bevárni az ostromot.

A jámbor Kázmér nemsokára maga könyörgött, hogy bocsássák őt haza; Mátyás engedte őt visszamenni, amerre jött, s ezzel a lázadásnak, háborúnak vége volt. A két főpap, Vitéz és Cesinge ez eset után bújában meghalt, Mátyás soha sem állt rajtuk bosszút.

Midőn Cesinge meghalt, a pécsi papság nem akarta őt eltemetni; emiatt Mátyás igen megfeddé őket s meghagyá, hogy ünnepélyesen eltemessék és sírkövére ugyanazon emlékmondatot véssék fel, melyet a költő életében készített e célra.

*„Hic situs est Janus, patrium qui primus ad Istrum
Duxit laurigeras ex Helicone Deas.
Hunc saltem titulum Livor permitte sepulto,
Invidiae non est in monumento locus.”*

[Itt fekszik Janus, ki a hazai Dunához legelső vezeték a heliconi istennőket (múzsákat). Ez egyetlen címét hagy meg az eltemetettnek kajánság. Nincs az irigységnek helye a sírkövek felett.]

Mátyás és a rabló urak

Különös divat volt az a középszázadban, kivált Morva és Szilézia vidékein, hogy a magas urak valóságos mesterséget csináltak a rablásból. Sziklaváraikból lejártak a *publicumot* zsarolni, az utazókat kifosztogatni, kereskedőket, földműveseket fáradságos keresményeiktől megrabolni, s gyakran a kirablott háznépeket éjszaka az utolsó csecsemőig legyilkolák.

És ezek mind híres, neves urak voltak, kik ott ültek az országtanácsban s hozták a törvényt az apró tolvajokra.

A szorongatott nép végre Mátyást mint védurát hívta fel a rabló urak ellen, s a király megjelent fekete seregével s ostromagyúval, s ledönté a rablótornyokat, és uraikat oda akasztatá tornyaik ablakába. Néhány példa üdvös hatást gyakorolt, a többiek átlátva, hogy a törvény a hatalmasokat is utoléri, felhagytak e dísztelen keresetmóddal, s tisztességesebb foglalkozás után láttak.

A lengyel hadjárat

Kázmér királyifjú csak nagy könyörögtében szabadulhatott ki Mátyás kezeiből; most apja vissza akará Mátyásnak adni a kölcsönt, s míg a magyar király a rablót-várat rontogató, azalatt ő Fridrik császárral szövetségbe negyvenezer gyalog és húsezer lovassal támadt Mátyás ellen.

Mátyás Boroszlóban állt akkor nem több, mint tizenhatezer emberrel. Azon hírre, hogy Kázmér közelít, ő vendégséget és lovagjátékokat adott.

Kázmér büszkén nyomult előre, s míg ő saját országát fedetlen hagyta, azalatt Zápolya és Kinizsi Pál háta mögött berontottak s Krakkóig elpusztíták azt. Kázmér csak haladt előre.

Brieg előtt azonban két ellenség állítá meg; egyik a magyar helyőrsereg, másik az éhség. Hatszáz szekér eleséggel megrakva, az oppelni magyar sereg kezébe jutott, s Kázmér hadai éheztek, míg csak a cseh király friss élelmiszerekkel és húszezernyi haddal hozzá nem csatlakozott. Ekkor jóllakva és megerősödve, otthagyta Brieget és ment Breslau alá.

Mátyás visszaverte az első ostromot, ellenei veszteséggel vonultak vissza.

Másnap éjjel roppant fényben úszott a város, a harangok szóltak, a piacon száz szurokfáklya lobogott. Az ostromlók azt hívék, hogy a város kigyulladt, s most gondolák, itt az idő segíteni a lakosoknak, eloltani azt saját vérükkel.

Pedig e fény, e harangszó csak azon hírre történt, melyet éppen most hoztak meg Mátyás követei Nápolyból, hogy Ferdinánd király nőül adandja hozzá leányát, Beatrixot.

Az ostromlók észrehevék csalódásukat s megveretve elhúzódtak a város alól, s nemsokára ők kérték Mátyást, hogy kössön békét, mely a három király személyes összejövételére meg is állapítottatott.

Ezt követte nemsokára Mátyás király menyegzője Beatrix hercegasszonnyal, amiben több volt a dicsőség, mint az áldás.

Míg a király az ország északi oldalán érezte kardja súlyát, azalatt a déli szomszéd sem pihent; a török portyázók egész Nagyváradig pusztítottak, könnyű levén nekik Szabács várából átjönni.

A király végre maga indult Szabács ellen. Ötezer janicsár volt benn a várban, kiknek a szultán saját kezével tűzte fel a kócsagot turbánjaikba, ami annyit jelentett, hogy egy sem fogja megadni magát a harcban.

Mátyás körülfogta a várat, s hogy annak leggyöngébb oldalát kiismerje, egy csónakban, csupán fegyverhordozójától kísérve, körülevezé az erődítményeket; a várbeliek fölismerték s elkezdtek rá lövöldözni. Egy szakállas golyó elhordá vele

szemben ülő fegyverhordozóját; a király meg sem mozdult helyében s tovább folytatá a vizsgálódást. Éjjel a szüntelen mennydörgő ágyúk között aludt, csendesebben, mint mások a puha ágyon.

Egy napon, midőn a futósáncok elkészültek, négy csapatot a fekete seregből elrejte azokba a király, s ekkor ostromot rendelt a kapuk ellen. Vitézül küzdöttek mindkét felől, a janicsárok nem hátráltak állásaikból. Ekkor Mátyás takarodót fúvatott az ostromlóknak; a törökök azt hívék, hogy meg vannak mentve, de e takarodó trombitaszava jel volt az elrejtett csapatoknak, hogy lábtóikat a vár túlsó oldalán felállítva, a sáncokra rohanjanak. A harc dühe megújult kétségbeeséssel az egyik részről, diadallal a másíkról; Mátyás mindenütt jelen volt győzhetetlen feketéi élén.

Reggelre elnémult a harci zaj; Mátyás úr volt Szabácsban. Ötezer janicsár közül egy sem adta meg magát, meghaltak mind, a nagyúr által feltűzött kócsaggal turbánjaikban.

Kenyérmezei diadal

Szép Erdélyországban, a Maros mentében van egy kis sík lapály, kétoldalról hegyekkel beszegve, mely Alvincától Szászvárosig terül. Ezt nevezik Kenyérmezőnek.

Mintha már a természet is csatátérnek alkotta volna. Három ízben volt a helyen nagy, véres, eldöntő ütközet, egy-egy temető nincs oly sűrűn beültetve sírhalmokkal, mint lenne a Kenyérmező, ha az ott elesetteknek mind külön sírt ástak volna.

Az ezernégyszázhetvenkilencedik évben Ali bég százezer emberrel rohant be Erdély virányaira, s vérrel és könnyekkel áztatá meg a vidéket Gyulafehérvárig.

Erdély kormányzója volt azon idő szerint Báthory István, derék, áldozatkész hazafi, amely vitéz a csatában, oly szűz érzelmű családi körében.

Ali bég hadseregének Báthory nem állhatott rendes haddal ellent, minden ereje csak a bandériumokból állt s rendetlen oláh csapatokból; a rémhírre gyorsan üzent a kormányzó Temesvárra, hol akkor Kinizsi Pál székelt, tudósítva a veszélyről, futtában nem is üzenhetett neki többet.

De bizonyos volt felőle, hogy Kinizsi, ha megtudja bajtársa veszedelmét, sietni fog védelmére, s ahol Kinizsi megjelen, baja van ott az ellenségnek.

Ki volt ez a Kinizsi Pál? Egy egyszerű molnár fia, kit egyszer útjában meglátott Mátyás király, amint félkarjára ölté az egész malomkővet s másik kezével vágta azt. E hatalmas erőt nem hagyta elveszni a király, s nemsokára kitűnt, hogy nem-

csak a karoknak, de a léleknek is rendkívüli ereje van az ifjúban, s íme Isten anynyira fölvitte a dolgát, hogy most temesi bánná lett. Ki mondhatja, hogy csúszás-mászás vitte oda?

Mintha a napot is tudná, mikor kell Kinizsinek megérkezni, oly bizton rendezé hadi tervét a vajda. Felszólítja a székelyeket, a szászokat, hogy gyülekezzenek mellé, fel is jöttek azok renddel, Kendi Antal vezeté a székelyeket, Csuka György, a nagyszebeni királybíró a derék szász harcosokat.

Október tizenharmadika volt, szép derült őszi reggel; az egész sík mező mintha ezüsttel lett volna behúzva, úgy csillogott az őszi fényes pókhálótól, melyet a harmat belepített. Mint fog egy óra múlva e mező kinézni!

Báthory korán reggel isteni tiszteletet tartott, s azzal hadnagyainak megparancsolá, hogy minden harcosnak adjanak egy hantot kezébe, tegye azt keblére, és ha a csatában leend, emlékezzék meg róla, hogy a haza fekszik szívében, s ha elesik, gondoljon rá örömmel, hogy hazájáért esett el.⁴⁶

A férfiak megesküvének győzni vagy meghalni, s háromszoros „Jézus!” kiáltással fogadják a zászlók kibontását; mire a harmadik kiáltás elhangzott, íme mint a raj, ereszkedik le a török had Alvinc felől, számra háromszorta nagyobb a magyarnál.

Harmincezer rabot fűzött láncra Ali bég, azokat erős fedezet alatt hátrahagyá Balaméron, ami azt jelenté, hogy ő is harcra készül.

Báthory ezalatt csatarendbe állítá seregét, balfelől egész a Sibót vízíg állítá a szászokat és oláhokat, jobbszámra a Rumes hegy alá a székelyeket, középpütt állt maga az erdélyi bandériumokkal.

A szász atyafiaknak sok számadásuk volt már a szomszédal, még a parancsszó előtt nekirohantak a törököknek, kik Alkenyér mellől jöttek felfelé; a csatazaj az oláhok tömegeit is magával ragadá; nagy sivalkodással nekizúdulának a székelek is. E percben, amint Báthory meg akarja indítani a középet, lova elbotlik alatta, s lovagjával együtt a földre esik.

A harcosok elsápadva rebegik: „rossz jel!”

– Semmi rossz jel! – szól Báthory, ismét felpattanva lovára. – Akik Istenért és hazáért harcolnak, azokra nincsenek baljelek – s azzal kirántva kardját, ő maga vezeté lovasait az ellen derékhadai felé.

Ali bég csapatai szétnyílnak a súlyos roham előtt, két-három hadsor legázolva fetreng a lovak lábai alatt, de kétannyi tömeg áll újra elő, s egy óra múlva egy összebomlott gombolyag lesz a két ellenséges tábor; nincs már sem csatarend,

---

⁴⁶ Fessler.

sem harci fordulatok, ember ember ellen küzd, csak a hánykódó zászlókról láthatni még, hol harcol a magyar, hol a török. Csak az a kérdés, hogy melyik fogy el hamarabb? Kevesebb a magyar, neki kell elveszni. Már a vezér maga, jó Báthory István a hatodik sebet kapta a viadalban, most egyszerre ledőfik alatta a lovat, s ő lezuhan a porba, mellette, körülötte dühödten foly a harc, törökök, magyarok egymást legyilkolva hullanak melléje; holttestekből egész halom emelkedik ottan, hol a vezér fekszik, ki már szeméire érzi nehezedni a halál ujjait.

E pillanatban megharsannak a kürtök, s az ellenség oldalában megjelennek Kinizsi páncélos vitézei, Rozgonyi huszárjai s Jaksics Demeter rácjai a Rumes felől. Régóta hallják már a viadalt és sietve jöttek, hogy el ne késsenek.

A viadal megújul, Kinizsi mindkét kezébe kardot fogva jobbra-balra osztja a kikevülhetetlen halált. Mindenütt Báthoryt keresik szeméi; az ő nevét hangoztatja egyre.

A középen még egyre tartó vad viadal gyaníttatja, hogy ott kell lenni a vezérnek; Kinizsi utat tör odáig; mennydörgő szavára kiemelkedik a sebzett hős a halottak közül. „Báthory él!”, hangzik egyfelől, „Kinizsi jön!”, kiáltja a többi, s egy óráig tart még a harc, azontúl csak futók és üldözők viadala lesz az. A török sereg prédára hagyja táborát, rablott zsákmányát és diadalmas zászlóit, s fut, amerre futhat.

A nap lemenőben; utolsó sugarát azok közül, kik reggel oly jó kedvvel üdvözölték, nyolcezer jó magyar vitéz, kétezer szász és oláh s harmincezer török nem látják.

A győztes magyar had ott pihen meg a vér mezején, a harci tároгатóból lakomai dal zeng, s a győztes vezérnek jó kedve támad a vidám hangokra, táncre kerekedik a lobogó őrtűz mellett, s hogy ne táncoljon egyedül, felkap fogai közé egy elesett törököt és úgy járja vele a toborzót. Ez a Kinizsi Pál tánca.

Báthory István kiépült sebeiből, s azon a helyen, hol lováról leesve a holtak között feküdt, kápolnát építtetett, hogy Istené legyen a diadal dicsősége.

A kápolnának híre sincs már, de a kenyérmezei diadalra emlékezni fognak, amíg magyar szántja a vérrel öntözött mezőt.

Dzsem herceg

A magyar történetekben alig fordul elő ezen név, pedig csak egy gondolaton, egy pillanaton múlt, hogy e névnél fogva a magyar és török egy nemzetté nem olvadt, s amilyen elfeledett most a szerencsétlen Dzsem balsorsa, oly ragyogó, oly hírhedett lehetett volna annak szerencséje; és minden csak egy véletlen eseten függött, csak egy hajszálon, melynek kettészakadása ismét összezavará ama százágú gombolyagot, melynek világtörténet a neve.

Ezernégyszáznyolcvanegyben megtért atyái sírjába a nagy Mohammed, a szultánok legvitézebbike, harminckét évig dicsteljes uralkodója az ozman nemzetnek, ki Sztambul megfódítá, s vasbuzogánnyal kezében tördelé szét a keleti Róma dicsőségének szobrait, midőn az elfoglalt Konstantinápoly utcáin végighaladt.

Különös jellem volt Mohammed; belső világát senki sem volt képes kitanulni; mint-ha két lélek szorult volna belé; egyszer nemes szívű, másszor álnok, csalárd; szelíd az érzelgésig, majd kegyetlen, mint vérszomjú fenevad; a Mohammed név mellett, melytől remegni tanultak a népek, még egy másik neve is volt: *Auni* (a segítő). Mohammed volt a hős, a világreszkettető, Auni volt a *költő*, ki szerelmes verset írt és dalolt a hölgyek szép szeméről s a virágok nyílásáról. Azon költeményeket, miket a hárem virágai oly kedvesen énekelnek, a legnagyobb hadvezető írta, második Mohammed szultán.

E kettős lélek arcában is ki volt fejezve. Ötvenkét éves koráig életvidám fehérszínű orcájának egy ránc sem ékteleníté, de magas homlokának hidegsége zavarta e hatást. Orrát egy korabeli költő papagáj csőréhez hasonlítja, mely cseresnyén nyugszik, ezzel valami hízelgőt akar mondani; szemei szelídek és nyájasak voltak, de szemöledek hajlásában veszedelmes harag volt; ajkának mosolygása éltetett, de szava ölt.

Maga is jól tudá jelleme kettős alakját, s gondosan ápolta azt; midőn egy vezére titkait fűrkészé, azt mondá neki: „Ha szakállamnak egy szála tudna arról, amit szívemben gondolok, kitépném azt és a tűzbe vetném.”

Két fia maradt a szultánnak, Bajazid és Dzsem, vagy mint a keleti költők örömebb nevezik őt: Zizim.

Az apai kettős szellem e két fiúra látszott szállani, megosztva kétfelé. Zizim nemes szívű és szelíd, költői kedélyű ábrándos ifjú volt; vad, kegyetlen, hódításra vágó Bajazid, és arcaik is akként öröklék apjuk vonásait; a rózsás tekintet, a szelíd szemeket, a mosolygó ajkat Zizim, a haragos szemöldöt, az uralkodó homlokot, a sasorr Bajazid.

Bajazid volt harmincöt éves, Dzsem alig huszonkettő, midőn Mohammed meghalt.

Nagyon távol laktak egymástól teljes életükben, sokkal távolabb, mint hogy egymást Mohammed életében kardjaikkal elérhették volna; amaz volt Kasztemuni, a régi Paphlagonia helytartója, ez Karamaniáé.

Amennyire megtanulta gyűlölni Bajazidot a nép, annyira szerette Dzsemet; lovgias alakja, nemes, derült kedélye minden szívét megnyertek számára, míg Bajazidra, sötét szemöleivel, hideg, háborító arcával, melyet olykor hízelgésre kényszeríte, rettegve gondolt mindenki.

A megürült trón az elsőszülöttet illeté, ő öröklé a minden királyok királyának címét, s az ifjabb hercegre nézve a bátya uralkodásának kezdete volt a halálítélet. Az ozman státusbölcészetnek legrégebb törvénye a testvérgyilkolás, mert az Alkorán szavai szerint „két kalifának nem szabad egy országban élni”.

A bátrak, a hősök, kik Dzsemet szerették, nem akarták engedni, hogy a hős ifjú oly nyomorultul elvesszen, egy elmés kifogást gondoltak ki Bajazid ellen:

„Nem Bajazid a trónra született herceg, mert az ő születésekor Mohammed még nem volt padisah, tehát Dzsemet illeti a trón.”

És amit mondtak, amellett kardot is húztak, kitűzték a zendülési zászlót, Dzsem fejére feltűzték a gyémántos sargudzsált, s lóra ültetve vitézeit, megesküvének, hogy csak őt fogják szultánul ismerni és megvédeni.

A hős ifjú a lelkesült sereg élére állt s maga vezette azt bátyja ellen, ki Brussában várt reá hadaival.

Itt, az ozman birodalom régi fővárosa előtt ütközött meg a két sereg; a karamaniai hősök csodáit mutatták e napon a vitézségnek, Dzsem kardja előtt omlott az ellen, mint a virágos fű, s hívei diadallal harcoltak a hős mellett, ki úgy vívott, mint illett a hadsereg legjobb vitézéhez.

Bajazid serege elveszté a csatát, s Dzsem Brussa urává lőn.

A birodalom egyik fele övé volt már, a másik bátyjáé, csak egy szűk tengerszoros választá el őket. Nemsokára össze kellett érní kardjaiknak.

Ekkor egy tisztos ősz alak jelent meg Bajazid előtt, a hetvenéves fejedelmi hajadon, *Seldzsukátun*, első Mohammed leánya, ki annyi hosszú év alatt jó szelleme, tanácsadója volt az ozman fejedelmeknek. Fehér hajfűrjeihez nem illett, hogy magát arca vesse az ifjú szultán előtt, hanem megölelte őt és könnyekkel szemében kérte, hogy ne ontsa a rokon vért, vessen véget a harcnak, melyben akárki győz, mindig az ozman veszített, s béküljön ki testvérével, hiszen mindegyiknek egy világrész jut osztályrészül, elégedjék meg Európával s engedje Dzsemnek Ázsiát.

A dolyfős Bajazid eltaszítá magától az ősz hercegnőt.

– Az ozman fejedelmek nem ismerik rokonaikat másutt, mint a – sírboltban!

Egy második csata Janiser mellett földönfutóvá tette Dzsemet: megveretve, elüldözve, néhány hívével futott Egyiptomba, s mint hírlék, veszített csatája után Mekkába zarándokolt. Egy év múlva új sereggel jött onnan vissza; újra mosolyogni kezdett reá a harci szerencse, az első győzelmek után néhány tartományt kért bátyjától; az karddal felelt neki, s Zizim a véres csatából most egyes-egyedül futott el, bolyongva, üldözttetve a tengerpartig jutott; nyomában mindenütt vérszomjú ellensége; ott egy bárkát pillanta meg s nem gondolva reá, ki a hajó birtokosa, berohant abba és védelemért esedezett.

Az a rhodusi compthur hajója volt, a vitéz Aubusson lovagé, ki a Szent János vitézek élén hosszú harcot folytatott a török ellen, s most lábainál látta büszke Mohammed utódját, védelemért könyörögve. Megfogadta, hogy ki nem fogja adni ő, s midőn Dzsem üldözői a tengerpartra értek, már ekkor a hajó a parttól eltávo-

zott, s Dzsem a hajó orrára állva, egy nyilat lőtt ki a partra, melyre búcsúszava volt írva Bajazidhoz:

„Allah fizessen meg neked gyermekeidben!”

A legsúlyosabb átok, amit egy muzulmán a másikra mondhat. Bajazidnak nem volt bátorsága testvérét Rhodusból elhozni, a lovagok kardjai sok rossz lapot teleírtak már az ozman történetekben; sokkal célszerűbbnek találta szerződést kötni a lovagokkal, ötvenezer aranyat kapjanak azért, hogy testvérét fejedelemhez illően tartsák, ötvenezeret, hogy el ne eresszék. Mindkét fél meg volt elégedve a szerződéssel. De volt egy harmadik is: a török nép maga, kinek beleszólalása volt. A basák elszörnyedtek, megtudva, hogy szultánjuk a három világrészen uralkodó török birodalmat adófizetőjévé tette egy maroknyi népnek, egy kolostori rendnek, melynek minden birtoka nem több egy szigetnél s szárazföldi zárdáinál.

A vén Ahmed, ki huszonnyolc év előtt első volt azok között, akik Konstantinápoly falaira hágtak, szemébe mondá a szultánnak, hogy a félholdat meggyalázza. A szultán nem merte őt nyíltan megöletni, hanem midőn hazament, útközben gyilkoltatá le egy néma eunuch által.

Ez időben a magyar trónon Mátyás ült, kit nagynak csak azért nem nevezett az utókor, mert sokkal szebb melléknevet tarta fenn számára: az igazságost.

A mozlimek sóhajtva tekintének az északi rokonokra, kik számra alig hatodrésze az ő népüknek, annyszor harcoltak legjobb hőseik ellen diadalmas csatát, s kik most a vitéz, a nemes szívű fejedelem alatt országuk aranykorát élik, és egy nagy eszme keletkezett szívükben: ahelyett, hogy e két nemzet egymást rontsa, legyen egymás szövetségésévé.

Éppen hadait rendezé a hős király, midőn a törökök küldöttei hozzá érkeztek. Ugyanazon hősök, kik a Hunyadyak fegyvereivel találkoztak Belgrád alatt, Kossovánál, Várna mellett és a Kenyérmezőn, most hódolattal jelentek meg Hunyady János fia előtt, s felszólíták őt, hogy fogadja testvérül Dzsem herceget, s vigye őt be Sztambulba a szultáni trónra.

Mátyás messzeható lelke egy pillanatra átlátta az ebből támadó jövendőt.

Két szomszéd és rokon nemzet testvéri kibékülése.

Örök béke a keresztyén világ számára a törököktől.

Magyarország, mint az ozmán birodalom védura, jövő századok áldását nyerendé meg, a török birodalom pedig a korszerű művelődés, szelídebb erkölcsök befolyása által, lépést haladt volna a többi Európával; azon romlás helyett, mit később az elvadult ozman faj a meghódított Magyarhonra hozott, ez árasztott volna arra megfordított viszonyban éltető áldást.

Mindezt jól látta Mátyás, és elfogadá Zizim ajánlatát.

Helyeslé azt a pápa és világi fejedelmek mind.

Dzsem szelíd volt és műveltségre képes, Mátyás hatalmas és lélekerős: egy csepp vért sem kellett volna többet ontani Európának amiatt, hogy a török barbarismus ellen műveltségét védje; a műveltség hódította volna meg e fajt és testvére leendett az a magyarnál fogva a többi népeknek; többé nem vívott volna a félhold a kereszttel csatát, ha két oly fejedelem, mint Mátyás és Zizim népeiket egy célra vezérfik.

Másfél századdal előbbre volna most a világ.

Csak egy hajszál, csak egy kiszámíthatatlan gondolat tartá még.

S mi volt e véletlen gondolat?

Az, hogy a Johannita vitézek ötvenezer aranyat kaptak Bajazidtól, hogy Dzsemet ki ne adják Mátyásnak. És a lovagok az ötvenezer aranyat jobbnak találták ma, mint az egész világ boldogságát a jövő században, mint Európa nyugalmát, mint az emberiség művelődését, mint a világbékét és saját szerzetük jövőjét; elzárták az áldást a világtól!

Mátyás nagyszerű terve semmivé lett, de lelkében oly erős volt már azon eszme, hogy a magyar és török fajnak nem kellene egymást pusztítani, hogy többé sem a pápa, sem az európai hatalmak rá nem bírhatták, hogy a mozlimok ellen hadat vezessen, s midőn nemsokára maga Bajazid ajánlá neki a békét, Mátyás elfogadta azt: ha Bajazidé helyett Dzsem békülő jobbja lett volna az, a béke hosszabb és boldogabb leendett.

A boldogtalan Dzsemet később Franciaországba vitték, a Dauphiné rideg bércei közé, ott sírta el dicsőségről szőtt álmait s a szép idegen virágszál, Sassenage Ilonka iránti szerelmét magasztos verseiben.

A költészetet ő öröklé Mohammedtől, kit Auninak is neveztek.

Végre Ince pápa váltotta őt magához s úgy bánt vele, mint fejedelemmel és fiával; de utána következett Borgia Sándor s Dzsemnek meg kelle ismerkednie a hírhedt *fehér porral*, mely a Borgiák találmánya volt. Lassan emésztő halállal múlt ki. Hamvait Brussába viteté hajón Bajazid, s őseihez temetteté el. – Az ozman fejedelmek csak a sírboltban ismernek rokont. – Ugyanazon hajó, mely Dzsemet elszállítá, Borgiának háromszázezer aranyat hozott Bajazidtól. Ez volt Dzsem ára.

Amit Zizim testvérenek jószolt a kilőtt nyílra írva, beteljesült rajta. Három fia volt; kettő egyenként feltámadt ellene, egyiket megfojtatá, a másikat megmérgezé. De a harmadik, Szelim kétszer megveretve apjától, harmadszor megbuktatá őt, és letaszítá trónjáról. A trónvesztett szultánok pedig nem szoktak sokáig élni. Borgia fehér porából az ő számára is maradt még.

Bajazid életében mind összegyűjté azt a port, ami saruin és ruháin ragadt, midőn a keresztyének ellen harcolt, s meghagyá, hogy halálakor e port hintsék arcára, mely által sírja illatosabb leend Arabia fűszereinél. Így történt.

Bajazid elfeledve alszik ősei sorában. Nevét nem említik a hősök között; míg Dzsem, a költő, örökké él a nép ajkán, s dalait éneklik az arab leánykák.

A világszellem pedig azóta is keresi a gombolyag fonalát, melyet Mátyásnál elszalasztott, a török és keresztyén világ viszonyaira nézve – vajon megtalálja-e valaha?

Mátyás Bécsben

Legnagyobb az a diadal, melyet valaki saját maga fölött nyert. Ily diadal volt azon mérséklet, mellyel Mátyás Fridrik császár irányában viseltetett.

Trónra lépésének első napja óta folyvást gyűlölettel, ármánnyal, ellenséges indulattal találkozott Fridrik részéről, sokszor fel is emelte fegyverét, hogy bosszút álljon érte; de a római szentatya s a keresztyén szövetségesek mindig kiengesztelék a felingerelt királyt, s más irányt adtak a felemelt fegyvernek. Sohasem mondták azt, hogy nincs igaza, hanem azt köték szívére, hogy amíg délen a keresztyénségnek közös ellensége fenyegeti egész Európát, ne vesztegesse addig erejét keresztyén szomszédai ellen.

Éppen nagy hadjáratra készült Mátyás Bajazid ellen, amidőn három hírnök érkezik hozzá a táborba: egyik tudósítja, hogy az olasz fejedelmek megtagadták az ígért segélypénzt a török ellen folytatandó hadra, másik hírül hozá, hogy Fridrik császár a negyedszer kötött szövetség dacára újra berontott Magyarországra s elpusztítá a szomszéd vármegyéket, a harmadik török részről jött, s a Bajazid által ajánlott békefeltételeket hozá meg.

Mátyás rögtön visszafordítá seregeit, Bajazid ajánlatát elfogadta, csapatait kivonta az olaszokkal határos tartományokból s fordult velük Fridrik ellen.

Utolsó csapást készíté ellene ezúttal és elháríthatatlant.

A török seregek azonnal elárasták a velencei birtokot, beütöttek magába Olaszországba, s remegni taníták az egymással civődő oligarchákat. Azok ám meggyőződhetnek felőle, hogy ha Mátyás karja nincs közöttük, mi vár reájuk az ozman szomszédtól?

Mátyás pedig készíté a harcot Fridrik ellen, ezúttal elszánva azt abba nem hagyni a teljes diadalig.

A hadüzenés után tudtul adá Németország rendjeinek, miszerint a kitörendő harc egyedül őt és Fridriket illeti, azért őrizkedjenek ezt segíteni; amit azok nem is tevének; sorsára hagyták a nagyravágyó uralkodót.

Nyár közepén volt 1482-ben, midőn Mátyás megindítá seregeit Haimburg ellen. Az előhadat Zápolya vezénylette, s cirkáló sereggel Zelényi száguldozott egész Bécsújváros kapujáig.

Nyolcvan váltott ló vontatta az óriás ágyút, melyet vargamozsárnak neveztek, Haimburgig.

A pápa új intő levelet írt, de az későn érkezett már. Haimburg falai le voltak döntve, s Mátyás ura a várnak és városnak.

A télig nem történt újabb harc; amint kinyílt az idő, a király újra megkezdé a hadjáratot. Dávidházy István, derék vitéz küldetett ki Bruckot ostromolni.

Négy hónapig tartá zár alatt a vezér a várost; hogy az fel nem adta magát, végre egy napon ostromot fúvatott, s saját maga állva hadai élére, felrontott a falakra s hat óráig tartó harcban elfoglalá a várost, mire a várórség kinyitá a fellegvár kapuit és meghódolt.

Csaknem ugyanez időben esett Klosterneuburg és Szent Pölten is a magyar vezérek kezébe.

Fridrik megrettenve a király ellenállhatatlan előhaladásán, még egyszer fölszólítá a pápát, hogy vesse közbe magát.

E kívánatra megérkezett Castella püspök, a két fejedelmet kibékítendő. Első volt Fridrik, kit meghallgatott. A fejedelem azt nyilvánítá előtte, hogy Mátyás úgysem fogja sokáig folytathatni a hadat, mert csaknem ínséggel küzd már, sem pénze, sem fegyvere, olcsó lesz a béke.

De midőn Castella megérkezett Budára, elmondá neki Mátyás a harc okait; hogy Fridrik minden szomszédjait harcra ingerlé ellene, még saját nemzetét is, s valahányszor a török ellen indult a király: országa túlsó határán mindig fegyverrel ütött be a császár, szövetségét sohasem tartá. És midőn végre a harc költséges voltát emlegeté előtte a követ, elvezeté őt a király kincstárába s megmutatá neki azon kincshalmazt, melyet okos takarékoszággal országa számára félrerakott. Ötven társzeker nem bírta volna azt el.

A küldött hiába fáradt, hiába nyeré meg a királyné, Beatrix pártfogását; Mátyást soha sem kormányzá senki.

A következő tavaszon újra megindult a bajnok Dávidházy, most már egyenesen Bécs ellen. Ott is végzé dicsteljes életét, az első csatában egy ágyúgolyó elhordta jobb karját, abba halt meg.

Mátyás jöttének hírére elhagyta Fridrik Bécset. Vezéreire bizta annak megmentését, maga kincseivel és leányával Linzbe vonult fel.

Hét hónapig állotta ki Korneuburg vitéz őrsége az ostromot, végre az éhség kényszeríté őket felhagyni a védelemmel. E hely birtokával Bécstől el volt zárva

az élelmezés vízi úton; korán januárban, csikorgó tél közepén vezeté át Mátyás hadait a Duna jegén Bécs kapui alá.

A város kétségbeesett védelemre volt felkészülve; Mátyás jól tudta ezt, s neki drágább volt mind saját jó magyarjai, mind keresztyén ellenei vére, hogysen azt könnyelműen pazarlotta volna, midőn más eszközzel is célt érhetett; elfoglalva a táborhidat és külvárosokat, körülzárá a belső várost s engedte benn nyugodni a jó bécsieket. Vele voltak kipróbált hadvezérei: Zápolya, Ujlaky, Gara és Ország Mihály, a nádor.

Egy estve, midőn Ebersdorf alatt a király egy halászkunyhóban vacsorált vezérei-vel együtt, egyszerre egy ágyúlövés történik a helységből, s egy golyó a kunyhó nádfalán keresztültörve, halva teríti le Ország Mihályt helyéről. E golyó Mátyásnak volt szánva. A derék nádor, midőn estve a kunyhóba léptek, egy tenyérnyi fekete foltot vett észre a kunyhó oldalára festve azon a helyen, hol a király szokott rendszeren ülni. Mintha valami rosszat sejtett volna, sietett ő maga elfoglalni azon helyet, s Mátyás máshová telepedett le.

Azon helyet a király egyik cseh titkára, Jarosláv jegyzé meg, s átszökve az ellenséghez, tudósítá afelől. Jól céloztak; de mégsem Mátyás esett el.

A király felingerelve ez árulás által, rögtön ostromot fúvatott, s Eberdorf egy perc alatt el volt foglalva; ott találtatott az áruló Jarosláv is; de már ezt irgalom nélkül felakaszták.

A bécsieket ezalatt a leggonoszabb ellenség kezdé ostromlani – az éhség; annyira ment már az élelmiszerek drágasága, hogy egy véka lisztet száz forinttal fizettek, ami nagy pénz volt akkor, két ökör ára boldog időkben.

Követeik találtak alkalmat a magyar seregen keresztülszökhetni, hogy a Linzben mulató Fridriket tudósítsák éhségük és szorongattatásuk felől s kérjék, hogy siesen a várost felmenteni.

Fridrik éppen üvegfúvással mulatta magát. A válasz, mit a követeknek adott, sajtóságos:

– Nagyon jólesik nektek, hogy éheztek; éppen így éhezttetek ti engem ezelőtt huszonkét évvel váramba bezárva.

Ezzel a vigasztalással tértek vissza a küldöttek Bécsbe. Másnap föltétlenül feladták a lakosok a várost. A húsvétot Bécs falai közt ülte meg Mátyás király.

Első tette az volt, hogy a bécsieknek minden kiváltságaikat és szabadalmaikat újból megerősíté s a Fridrik által rájuk vetett rendkívüli adót eltörülte.

Másnap rögtön kiküldé Zápolyát, Kanizsait, Székelyt és Tettau Vilmost Bécsújhely ostromára; Fridrik sehol sem érezte magát többé biztosnak országában, nyolc-száz lovas kíséretében elhagyta Linzet, s úgy bujdosolt országról országra hazátlanul; ezen emlékezetes és őt magát jól jellemző mondással vigasztalódva:

„Boldog, ki feledni tudja azt, mi visszahozhatatlanul elveszett.”

S mintha attól tattott volna, hogy e mondatot magát is el találja felejteni, minde-
nütt, ajtókra, ablakokra felírta és karcolta azt.

Mátyás kezébe pedig Szent János napján a felgyülekezett ausztriai rendek ünne-
pélyesen letevék a hódolási esküt.⁴⁷

A szultán követei

Az öt éves fegyvernyugvás alatt, mit Bajazid kötött Mátyással, három ízben küldött a szultán követséget a magyar királyhoz.

Első követe Korneuburg alatt találta a királyt. Éppen a várat ostromolták, s Mátyás ott állt az ostromágyúk között; a követ elmondá a szultán üdvözetét, mire Mátyás rögtön válaszolt, de a jámbor török a rettentő ágyúörgéstől egy szót sem értett a válaszból, s nem merete megkérdeni a királytól másodszer, hogy mit mondott, hanem visszatért üzenet nélkül.

A második Visegrádon találta a királyt oly pompa és méltóságos fény közepette, melyet Sztambulban sem látott soha a török.

A derék muzulmánnak elállt az elméje a király tekintete előtt, úgyhogy nem tudott egyebet rebegni, mint e szót: „*A szultán üdvözöl!*”

Miután e köszöntést háromszor elmondá s többet nem bírt előhozni, Mátyás azt válaszolta neki:

– Hasonlóan üdvözölöm és kérem, hogy küldjön náladnál bölcsebb követet.

Úgy történt, Bajazid harmadszor is küldött a királyhoz, s csak a harmadik követ tudatá vele, hogy a szultán újabb három évre kívánja meghosszabbítani a békét.

Mátyás elfogadta a kívánatot; az ő kardja többé össze nem csapott az ozmánéval.

Európa minden fejedelmei csak nézők akartak lenni a nagy harcjátékban, mit a magyar a törökkel az ő érdekeikért folytat; Mátyás megfordítá a játékot, s a nézőkből szereplők lettek, a vihar félrevonult Magyarország fölül, s míg villámaival a szomszéd országokat gyújtogató, idebenn áldás volt és jólét minden fedél alatt.

Bölcsesség az országok fundamentoma!

---

⁴⁷ Bonfin Decad. IV. Lib. VI. Fessler.

Mátyás népszerűsége, adomák a nép ajkán

Mátyás király kedvence volt és marad a magyar népnek mindenha. Harci diadalai mint hőst, bölcs intézkedései mint államférfit, hódításai mint országalkotót, igazságszeretete mint bírót, egyaránt magasra emelik fényes alakját. De a nép által szájról szájra hagyott adomák, legendák, mondák őrzik meg még inkább emlékét, melyeknek némelyike annyira jellemzi a kort, és annak alakjait, hogy méltán adat-számba jegyezhetjük fel.

Ilyen a cinkotai kántorról szóló adoma.

A cinkotai plébános, ócska oklevél alapján, azt kérte a királytól, hogy plébániáját emelje apátúrságra. A király ráállt a kívánságra; de azt a föltételt kötötte hozzá, hogy a plébános feleljen meg e három kérdésére: 1. Hol jön fel a nap? 2. Mennyit ér a király? 3. Mit gondol a király? A plébános kegyetlenül meg volt akadva feleletek dolgában. Kisegítette a bajból a kántor. A rendelt napra ő ment fel Budára a királyhoz a lelkész reverendájában. Meg is felelt rendén mind a három kérdésére a királynak. Az elsőre: hol kel fel a nap?, azt felelé: „Felségednek Budán, nekem Cinkotán”; a másodikra: mennyit ér a király? – „Ha Krisztus urunkat harminc ezüst pénzért adták el, akkor a király megért huszonkilencet. „A harmadikra, hogy mit gondol most a király?”, az volt a találó felelet: „Azt gondolja, hogy most a cinkotai plébánossal beszél, pedig csak a legalázatosabb szolgája, a cinkotai kántor áll a trón előtt.” – A királynak ez annyira megtetszett, hogy a kántort akarta felruházni az apátúrsággal, de amit az szerényen visszautasított, inkább azt a kegyet kívánta a királytól, hogy legyen Cinkotán az itce nagyobb, mint másutt. Innen maradt fenn a cinkotai nagy itcéről való népmonda.

Hasonló közszájon forgó adomák Mátyás király életéből a „Róka fogta csuka, csuka fogta róka, varga fogta mind a kettő”; – az „Egyszer volt Budán kutyavásár”; – „A nagy tök és a nagy ökör”; – „A király nagy orra”; – „A tétényi bíró leánya”; – „Az árva Péter”; – „A három kérdés a vén paraszthoz”; – „A csóri csuka, nincsen mája”; – „A csiribiri emberek”; – a „Mátyás király mint szőlőkapás”; – a „Mátyás király lustái”; melyeket részint első iskolamestereink szájából hallottunk, részint a király tudósa, Galeotti följegyzései közt találunk. Egy ilyen jellemző adomát tett költői becsúvé Vörösmarty „Szép Ilonka” című remekszép balladájában.

Mátyás királynak daliás alakját legjobban feltünteti a cseh óriással, Holubárral megvívott lovagias tornapárharcra, melyben a hírhedett cseh vitézt úgy taszítá le nyergéből a király hatalmas dárdalökésével, hogy az lezuhantában a karját törte el.

Mátyás halála

Mátyás és vele a magyar nemzet dicsőségük tetőpontján álltak.

Meg akarta mutatni a világszellem, hová emelkedhetik egy nép nagy és nemes lelkű fejedeleme alatt.

Örült a szegény, vigadott a gazdag; a földműves bizton veté el gabonáját, nem kellett félnie, hogy azt idegen seregek lovainak patkói letapodják; a bajnok örömmest ment a csatába, mert diadal várt reá ott is.

Kívül hatalmas, belül erős volt az ország, harcainak nagy részét határain kívül viselte, s az 1485-ik évben Európa minden fejedelmei szövetséget kötöttek a magyar királlyal: köztük VIII. Károly francia király, Ferdinánd, Nápoly királya, Kazimir lengyel fejedeleme és Bajazid szultán.

Igazság honolt az egész birodalomban: a törvény egyenlően osztott gazdagnak és szegénynek, a rablók nem rettenték többé a békés lakosokat.

Állandó hadserege volt az országnak, híres győzhetetlen légiók, csatában edzve, begyakorolva és jól fizetve. Nem kellett minden hadjáratnál felültetni a távol vármegyéket, s nagy tömegű rendetlen bandériumokkal menni az ellenség elé. A fekete sereg és az ostromágyúk megvédék az országot. Mátyás különböző fegyvernemekre osztá hadseregét s mindeniknek külön harcolásmódot rendelt. Voltak gyalogpáncélosai, nagy pajzsokkal, egyenes kardokkal, könnyűhuszárjai, a szárnyakon harcolók, a páncélosok sorai előtt álltak a lövészek és lándzsások, kik szabályszerűen visszavonultak, ha támadt az ellenség, s ismét előtörték, ha visszaveretett. A fegyvergyakorlatok a régi római phalanxok idejére emlékeztettek. Ez állandó hadsereg állt húszezer lovasból, nyolcezer gyalogosból és kilencezer csataszekérből, melyek még akkor nagy szerepet játszottak az ütközetekben. Ezek mellett volt még a nyolcezernyi fekete sereg, melyet maga a király vezényelt. Ostromoknál nemcsak ágyúkat, hanem mázsás köveket hajtó gépeket is használtak. E sereg évi zsoldja ment egymillió hatvanezer aranyra. Táborban szigorú rend tartatott, minden rablás, kicsapongás meg volt tiltva. Nőknek nem volt szabad a táborhoz közelíteni, részegség, káromkodás büntetve volt. Legforróbb nyáron, úgy mint leghidegebb télen helyt kellett állani mindenkinek, s maga a király adott abban példát. Midőn e hadi intézkedéseit dicsérték Mátyás előtt, ő azt felelte, hogy csak a régi görög és római hadvezérek tetteit kell tanulmányozni, s azokat az újabb viszonyok és változott körülményekhez alkalmazni, hogy a hadtudomány tökéletesedjék.⁴⁸

Nyitva volt az út mindenki számára, hogy hősi tettek vagy ész és tudomány után magának fényes állást szerezzen; a király maga kereste a hasznavehető embe-

⁴⁸ Galeotti. De dictis et factis Mathiae.

reket. Magyar Balázs, Kinizsi Pál, a két Zokoli, Csupor, a Dócziak és több más jelenkorunkig hírneves család fejei Mátyás alatt szerzék legelső hatalmukat; egy zsidó, hajdani nevén Erneszt, praktikus ismeretei és becsületessége által annyira vitte dolgát, hogy kikeresztelkedvén, Mátyás által kincstárnokává neveztetett ki; s hogy Mátyás kincstára mindig tele volt, az által eléggé igazolva van mind a kincstárnok becsületessége, mind a király emberismerete. Mátyás alatt emelkedett magasra a Zápolya-család is. Ennek ugyan jobb lett volna „Nevetlen falu” rideg magányában a Deákfalvi Deák telken élni és elmúlni, mint nagyravágásával később mindazt lerontani, amit jötevője, a nagy király épített.

Az ország népessége szaporodott. Mátyás fölkeresteté a kunok maradványait a Dnieszter és Búg között, s megtelepíté őket Magyarországon; megtudva, hogy a Kuma mellett még egy régi elmaradott magyar törzs él, azokért is kiküldé követeit, hogy őket behívják, azonban az orosz fejedelmek nem engedték meg a népvándorlást, s az elszakadt ősök visszatértek hegyeik közé.

Az ipar, gazdaság, föld- és szőlőművelés felvirágzott. Mái is megmutatja a gömöri földműves azt a hegyet, melyen Mátyás saját kezeivel kapálta a parasztember szőlőjét s nevette a vele sorban izzadó főurakat, kiknek némelyike kidült a nem szokott munkából. Mindennemű kézművesek özönlöttek az országba, s Mátyás idejében már voltak a városok tornyai órák, ami nagy ritkaságnak tartatott másutt. Pompás épületek emelkedtek mindenütt a kor ízlése szerint, s pompa volt a király udvarában és jólét a jobbágyban.

A tudomány és művészet is hazájára talált Magyarországon, pompás szobrok, festmények ékesíték a királyi palotát és a főurak kastélyait; művészek, zenészek, énekesek ismerteté meg a nemesebb élvezeteket; s a legbecsesebb emlék, mit Mátyás magának emelt, volt a budai nagy könyvtár. Több mint ötvenezer darabból állt az, mind a legritkább, a legnevezetesebb munkák, miknek megszerzésére évenként harmincháromezer aranyat adott ki a király. Minden kötet díszes nyomás, vagy iratban, festvényekkel, aranynyomatú bőrbe kötve ezüst és arany kappocsal; az állványok cédrusfából, hímzett selyemfüggönyökkel, sorban a termekben háromszáz antik művészi szobor, az előteremben astronomiai és erőműtani műszerek, középen óriási éggömb két angyal által emelve. Ilyen volt a budai könyvtár,⁴⁹ Mátyás alapítá a pozsonyi tudományos egyetemet is. A tudományok terén fáradozó férfiakat tudta jutalmazni, egy astronomiai munka írójának nyolcszáz aranyat és kétszáz arany évdíjat adott: itt azután igazán felsőhajthatunk, hogy boldog régi idők! A külföld legtudományosabb férfiai iparkodott honának megszerezni. Budán egy roppant épületet emeltetett, melyben negyvenezer tanuló ifjú számára legyen hely, hét nagy hallgatóteremmel minden oldalon, középen a tanárok lakáival; egy szárnya ez épületnek az orvosi kar védencei, betegek és gyógyszerháza számára volt kijelölve. Óriási mű! Miért nem élhetett Mátyás még félszázadig!

---

⁴⁹ Brassicanus et Pflugk.

Mátyás állíttatá fel a legelső könyvnyomdát, mit Geréb László hozott Budára; a legelső mű, mit rajta nyomtak, volt a *Chronica Hungarorum*.

Vala pedig ez azon időkben, amidőn Magyarország legelső főurai neveiket sem tudták leírni. Mily magasan állt Mátyás nemzetének legjobbjai fölött!

És mind e dicsőségnek, hatalomnak, műveltségnek, nemzeti jólétnek vége lett harminc év alatt.

Egy napon Mátyás éppen Bécsben levén, egy tányér anconai fügéből evett, melyet Beatrix maga nyújtott neki. Egy óra múlva elsötétültek szemei és nyelve meg-némult, másnap meg volt halva.

Gyanítják, és nem ok nélkül, hogy azon fügék meg voltak mérgezve.

Mátyás ekkor éppen ötvenéves volt. Harminchárom évig uralkodott bölcsen és igazságosan népei fölött. Szobrot emelt neki az utókor Kolozsvárott, szülővárosában; de minden ércnél becsesebb emlék a később századokra fennmaradt közmondás:

„Mehalt Mátyás király, oda az igazság!”

Mátyás után

Mátyás halála után vége volt a magyar dicsőségnek.

Azt a nagy szellemet, mely jót tudott alkotni a rosszból, egy ifjú öröklé, kit Corvinus Jánosnak neveztek.

A nagy Mátyás természetes fia volt ő, ez idő szerint huszonkét éves ifjú, oly hős, oly eszes és oly nemes szívű, mint nagyapja, mint a Corvinusok valamennyien.

Apjának szeme fénye, a hadsereg bálványa volt ő. Mielőtt meghalt a nagy király,⁵⁰ odahívatta magához – tán halála sejtelmében – országa nagyjait, a püspököket, érsekeket, zászlósurakat, grófokat, kiket ő emelt a hatalomra a porból, a semmi-ből, és megesküdteté őket, hogy holta után fia homlokára teendik a koronát.

Mire ez erős eskü?

Egy bűne volt az ifjú Jánosnak; nagy és nehéz bűn: az, hogy anyja nem volt Mátyásnak törvényes hitvese.

---

⁵⁰ Mátyás király alakját, különösen uralkodásának azon korszakát, melyben a cseh rablók uralmát összetörte, választá Jósika Miklós tárgyául egyik legkiválóbb regényéhez e cím alatt: „Csehek Magyarországon.”

A zászlósorak megesküdtek, Jánosnak átadták a király halála után a koronát, az ország kincseit és a királyi várakat.

Alig hunyta le szemeit a nagy király, egyszerre négy kérője támadt a megözvegyült trónnak.

Egyik volt Miksa római király, Fridrik császár fia, másik kettő Erzsébet fiai, Ulászló, cseh fejedelem és János Albert. Ez egy daliás hős, amaz egy gyámoltalan halandó. A negyedik volt Mátyás fia.

A Rákoson összegyűlt rendek már csaknem fegyverre kaptak, négy külön pártra szakadva, midőn egy indítvány lecsillapítá a kitörőben levő polgárharcot; legyen Zápolya István a közbíró a nemzeti pártok között, akinek ő fogja ítélni a koronát, az legyen Magyarország királya.

Ki ne nyugodott volna meg ebben? Zápolya húsz év előtt drabantok hadnagya Visegrádon, most az ország első főura Mátyás kegyelméből, meg fog emlékezni az esküről, melyet jótevője kezébe tett le.

Midőn Zápolya Bécsben meghallá, hogy őt bízták meg királyválasztással, felkapta a földről kis hároméves fiát, Jánost, felkiáltva:

– Csak ennyivel volnál nagyobb, most te lennél a király!

E szóból ráismerünk.

Aki maga uralkodni akar, annak nem kell erős uralkodó. Három hős volt a kitűzött trónkövetelők közt és egy tehetetlen. Bizonyára a nagyravágyó főúrnak azt kellett választani, amelyik leggyöngébb, Ulászlót, a jámbort, ki mindenhez keveset, az uralkodáshoz pedig legkevesebbet értett.

Aranyidők következtek a főurakra. Hunyady Jánost elhagyták párthívei, János püspök rögtön utazott Morvába, zsoldjába fogadni a fekete sereget, s ugyanezen fekete sereg, és ugyanazon Kinizsi Pál és Báthory István, kiknek dicsősége Mátyáséval volt egybeforva, a Horvátországba menekülő János herceg után eredve, a Sárvize mellett megtámadták az üzött királyfit, s amit az apjáról maradt örökből magával vitt, prédára bocsáták és híveit leölték: a Corvin-család és híveinek birtokát feloszták egy más között. Így tépte szét önmagát a magyar.

És Hunyady János nem fogott fegyvert a haza ellen, hanem meghódolt a választott királynak, s a koronázási ünnepélyen ő vitte előtte a koronát bársonyvánkoson.⁵¹

---

⁵¹ Az ifjabb Hunyady János történetét választá tárgyul Szigligeti „Mátyás fia” című drámájához.

Dobzse László

Jó, szelíd, jámbor lélek volt a választott király, ki nem vétett soha senkinek, engedett mindenkint cselekedni tetszése szerint, odaadta, amit kértek tőle, s akármit mondtak neki, azt felelte rá csehül: *dobzse (jól van)*.

Históriailag rajta maradt e mondás.

Amilyen hatalmas volt az ország őelőtte, olyan nyomorult lett őalatta.

Bécszet, mit egykor hatalommal foglalt el dicső Mátyás, úgy vette vissza Miksa, mintha gyermekekkel lett volna csak dolga, s nem volt elég, hogy Ausztriából kiűzte a fejvesztett magyar hadat, hanem bejött Magyarországra, elfoglalta Veszprémet, bevette a királyok koronázásának székhelyét, Fehérvárt és kirabolttatá, s ott állt meg az ország szívének közepén, Buda falai alatt, Mátyás palotájával szemben, s a remegő magyar főrendeket nem szabadítá meg egyéb, mint Fridrik ismeretes fősvénysége, ki nem küldött pénzt fiának, s a zsoldos sereg széteszlott Buda alatt, különben megtörténik, hogy Mátyás halála után egy évvel ostrommal veszi be Fridrik fia Budavárát.

Észak felől ezalatt János Albert rontott be lengyel hadaival, s Kassát vette ostrom alá; pusztult, fogyott az ország mindenfelől, a fekete sereg vitézei rablók, kalandorok lettek, a magyar nemzet címerét megcsúfolták a világ négy részein; csaták eredménytelenül, békekötések szegénnyel és veszteséggel.

A kincstár, mely Mátyás alatt mindig tele volt, oly üres lett Ulászló alatt, hogy saját és családja szüksége fedezésére uzsorára volt kénytelen pénzt és élelmiszereket kölcsönözni. Azon történelmi adoma, miszerint végtére a nyilvános pecsenyesütő sátorok alól hordatta ételét (miket máig is lacikonyhának neveznek utána), ha nem való is, teljesen kifejezi ezen nyomort, melybe tehetetlenségével magát és e szép országot süllyesztette.

Hanem Zápolya célt ért, ő Magyarország nádora lett és ő uralkodott.

Éles ellentétet képez a király szegénységéhez, a hon elhagyott sorsához a magyar főurak szertelen pompája.

Midőn Ulászló békekötés végett összejött Lőcsén a lengyel királlyal, a magyar és lengyel főnemesek azon vetekedtek, hogy melyik bírja pompával felülmúlni a másikat. Zápolya István mindennap más meg más öltözetet és fegyverzetet vett föl. Egyszer aztán egy lengyel úr oly ruhát öltött magára, melyen nem látszott a posztó az igazgyöngytől és drágakövektől. Másnap Zápolya egészen egyszerű, fénytelen öltözetben jelent meg, de a nyakán volt egy gyémántcsat, mely egymaga többet ért, mint az egész lengyel úr öltözete. A lengyel le volt győzve a magyar főúr által.

Milyen szépen megtisztelték ezen főurak egymást és magukat azáltal, hogy elismerék, miszerint rajtuk csak a ruha ér valamit, az ember csak ráadás.

Mátyás özvegye

Alig hunyta be szemeit a nagy király, még könnyeztek a királyné szemei, s már ő a könnyeken át azt nézte, ki fog jöendő férje lenni?

Akárki lesz, annak Magyarország királyának kell lenni.

Innen képzelhető, mennyire ellene volt Beatrix annak, hogy Mátyás fia üljön a magyar trónra. Az már nős volt, s nem is vehette el Mátyás özvegyét.

Amint megtudá, hogy kik a trónkövetelők, rögtön kiveté utánuk hálóit; amelyiket legközelebb találta, azt kínálta meg szeretetével.

Miksa fejedelem sokkal egyenesebb lelkű volt, hogysem női kegyvadászás által akart volna jutni koronához; válaszában így szólítá meg Beatrixot:

„Kedves anyám.”

A férjvagyó nő halálos gyűlölettel fordult el tőle és Ulászló felé. Neki mindegy volt, akármelyik.

Ulászló felhasználta a nagyravagyó özvegy ajánlatát, s megígérte, hogy nőül veszi, ha segíti őt a trónra jutni. Beatrix segítette. Többet is tett. Oly kegyekben részesíté, miket csak akkor lett volna szabad osztania, ha már azon gyűrű ujján leendett Ulászlónak, melyet Mátyás húzott neje ujjára.

Ulászló sokáig hitegette az asszonyt; végre az nem állhatta tovább a biztatást, a rendek előtt követelé, hogy Ulászló vegye őt nőül. Nagyravagyásáért annyira megalázta magát, hogy követelése okául felhozta, miszerint Ulászló már azon szerelmi viszonyban is élt vele, melyben házastársak élnek.

A magyar rendek pirulva fordultak el ez asszonytól; mert minden bűne között egy erényt mindig megtartott a magyar: a szüziességet. A királynét egyenesen elmozdíták követelésétől; főökul adták a terméketlenségét.

Ekkor atyjához, a nápolyi királyhoz fordult Beatrix és a Borgiák közül választott pápához, mindkettő sürgeté Ulászló házasságát az özvegygel, de a király azt felelte, hogy inkább szeretné őt testvéréül fogadni.

Végre találtak egy törvényt Csehország corpus jurisában, mely a cseh királyoknak megtiltja özvegyasszonyok nőül vételét. E törvénybe menekült a szorongatott Ulászló, kit erőnek erejével férjül akartak adni Beatrixhoz.

Akiben egy csepp képzelőtehetség van, elgondolhatja, mennyire rettegett a jámbor férfi ezen rettenetes asszonytól, akitől nem bírt menekülni.

Beatrix végre pört indított ellene, elrablott becsület és csalás miatti elégtétel végett. Két évig folyt a per a consistorium előtt, akkor kimondatott, hogy az özvegynek nincs joga házasságot követelni, a titokban történekről pedig jobb lesz örökre hallgatnia.

Beatrix dühöngve hagyta el Magyarországot az ítélet után. Magánvagyonra a költéses pörre ment fel, családjá megbukott Nápolyban, és ő – a leghatalmasabb király özvegye, kinek milliók hódoltak egykor, elfeledve halt meg Ischia szigetén a legnagyobb nyomor és szegénységben.

...Ez volt sorsa Mátyás király özvegyének.

Dózsa György

Amit a nagy Mátyás meg nem kísértett, a török elleni irtó harcot, azt a jámbor Ulászlónak kelle megpróbálni. Mátyás, a hatalmas, a gazdag, a vitéz, a szerencsés, a lánglelkű Mátyás örült, hogy békét köthetett a szultánnal; hanem Ulászló, a tehetetlen, a szegény, a szerencsétlen, jámbor, együgyű érzé magát hivatva, hogy Európát megszabadítsa az ozmanoktól.

A sors sem úgy akarta pedig.

A két legnagyobb hőse a hazának, a törökök legvitézesebb ellenei, az ifjú Hunyady János és Kinizsi halva voltak már. – Amaz ifjan, tele ábrándos szeretettel ifjú neje és öreg hazája iránt, ez vénen, szélütött nyelvvel, életében megnémulva tért meg a sírba. Halála előtt mindegyik vágott még egyet az ozman hatalmon, hogy legyen miről rájuk emlékezzenek: az ősz vezér Belgrád alatt verte még egyszer meg a törököt, Hunyady János Jajca előtt mutatá meg a töröknek, hogy eltanulta apjától a hadverést. Négyezer török maradt a csatatéren, s minden ágyúik ottvesztek. Örülhettek az ország ellenei, hogy nem Mátyás fia ült a trónra.

Elszólítá őt is innen Magyarhon védszelleme. A török hadjáratból a keleti pestist hozta haza magával, s az ölte meg ifjan. Mindenki örült a dicső Corvin-utód halálának: még az özvegye is: aki férjhez ment rögtön egy német herceghez. Sokkal több bűne volt már e fajnak, semhogy az igazi emberek megmenthették volna.

Éppen hároméves fegyverszünetet kötöttek a rendek Szelimmel, az új padisahval, midőn Bakács Tamás érsek megérkezett Rómából az apostoli bullával.

E bulla keresztes harcra hívta fel a népet a török ellen, bűnbocsánatot hirdetve a résztvevőknek.

Többen a komolyabb hazafiak közül megdöbbenek ez eszmére, s tanácsolták a királynak, hogy hagyja kihirdetlenül a bullát. A jámbor királynak nem volt szava az egész dologhoz, a dicsvágyó főpap keresztülvitte nagyravágyó tervét. 1514-dik év húsvétnapján Budán a Szent Zsigmond templomban nagy pompa és ünnepély közt kihirdettetett a bulla, és támadt abból nagy és rettenetes büntetés a magyar nemzet fejére.

A főurak egyrészt örültek neki. Legalább egy csoport néptől megtisztult az ország: a sok csavargó, munkakerülő, pusztai rabló majd elvész a harcban, s nekik nem kell tartani a költséges bandériumokat.

A kihirdetett bullára egyszerre felkavarodott a nép az ország minden vidékein; elhagyta mindenki földjeit, munkáját; kaszájából, cséphadaróiból fegyvert csinált, s százezrével gyűlt össze Pest alá, Nagyváradra, Kalocsára, Veszprémre, Fehérvárra.

A néptolongs oly nagyszerű volt, hogy maga Bakács is visszadöbbsent tőle. Negyven-, ötvenezernyi fegyveres csoport egy-egy tömegben. Ha ez ránk talál szakadni!

Hajh! Egy Hunyady mit tudott volna e seregből csinálni! A fél világot meghódította volna. Ha Bakácsban Kapisztrán szelleme lángol, ő maga állt volna élükre, s kezzel kezében vezette volna a félhold ellen. Így vezértelenül vesztegeltek a csoportok. A főurak egy sem akarta elvállalni a vezérséget. Hogy is lehetett volna az? Paraszthadnak parasztvezér kell.

Akként történt. A Belgrád alatti harcok alkalmával egy dánoki székely bajnok, Dózsa György, egy török csapat vezérének kettős viadalban megölte; e vitéz tettéért Budára felhívatott, s a király saját kezével akasztá nyakába a jutalmául osztott aranyláncot.

Amint a daliás férfi skarlátruhába, aransarkantyúkkal, bogláros övvel felöltöztetve, bátran, nem sokat szégyenkedve megállt a trón előtt, mindenkinek az jutott eszébe: ez jó lesz parasztvezérnek.

Merész, délceg férfi volt, szava alkalmas parancsolásra, tekintete bátor és harcias. Ez jó lesz parasztvezérnek.

Bakács Tamás maga adta át Györgynek a fehér zászlót a vörös kereszttel, melyet Rómában szenteltek, s azzal kivezeték őt a rákosi táborba, hol a nép ujjongva fogadta a saját porából támadt vezért, kinek az eddigi alvezérek szintén hűséget esküdtek. Legnevezetesebbek Lőrinc pap, a *nagybotú*; Mészáros, Kecskés és Bagos; mind közrendűek nevei.

A tolongás egyre növekedett a táborokban, a nép tömegestül odahagyta falvait, az alsóbb rendű papoktól vezérelve. A nemes urak most látták, hogy mit cselekedtek. A munkás kezek odahagytak ekét és kapát, a földek ugaron maradtak, őrizetlen a nyájak; fizetetlen a dézsma és füstpéncz. Ekkor jutott csak eszükbe, hogy meg kell akadályozni az áradást, mikor az már minden gátot elszakasztott.

Most erővel tartották vissza embereiket, a szökevényeket elfogdosták, megkötözték, s akik vissza nem akartak menni, azoknak honnmaradt családjukat büntették meg.

Meghallák ezt a táborba gyülekezettek. Mindennap új meg új csoportok érkeztek hozzájuk, az ütések, a sebek helyeit mutogatva, miket üldöző uraik rajtuk ejtettek, s rémhíreket hordva a nemesség kegyetlenkedéseiről. A sereg zúgott és fegyverét köszörülte.

A nagybotú Lőrinc pap prédikációi mindennap hangzottak a keresztes hadak között, de azok nem pogányról beszéltek, hanem a főurak erkölcstelen, romlott életéről, hazaárulásról, s hogy e jármot miért nem rázza le a nép erős nyakáról?

Most rettent meg a főnemesség és a papság a felidézett szellemtől, egyszerre jött nagy ijedelemmel Bakács hírnöke, megtiltva a hirdetett kereszthatat, s parancsolva, hogy tegyék le a felgyülekezett hadak a fegyvert, s oszlojanak ismét haza.

Ez volt a kitörő vész jelszava. Ahelyett hogy hazatért volna az összecsődítt keresztes had, elkészerűten rohant Pest-Buda külvárosaira, s akit urat talált, elől-utol ölte és gyilkolta, nem kérdezve, ki jó, ki rossz.

Dózsa György kiáltványt intézett az ország minden falvaihoz, felhíva a föld népét a hűtlennek nevezett nemesség kiirtására, s a kiáltás nem volt puszta szó; néhány nap alatt vérben-lángban állt az ország, a kastélyok felgyújtattak, uraikat lemészárolták, s a vad düh letörölt mindent, ami fényest talált maga előtt.

Maga Dózsa, a „szentelt kereszthat fejedelme”, mint magát nevezte, őt részre osztva seregét, egyet Pest alatt hagyott Szaleres Ambrus pesti polgár vezénylete alatt, másikat leküldé Lőrinc pappal a Bácskába, Barnabás papot Egerbe, ő maga Szegednek indult testvérel, Gerővel; a budai várból láthatták az egybegyűlt urak: merre jár, a felgyújtott paloták lángjáról az égen.

– Mit tegyünk? – kiáltának kétségbeesve a király, a cardinalis és a főurak, senki sem talált tanácsot. Külföldre kellene menni segélyért.

Ekkor elszégyenlé magát a hősök egyik ivadéka, Bornemisza János, s kivonva kardját, felkiálta:

– Nyomorultul fogunk segélyért kiáltozni, midőn fejünk fölött ég a ház? Nem tudjuk-e magunk többé forgatni a kardot? Nincs itt idő tanácskozni, hanem cselekedni. Rögtön parancsot kell adni az erdélyi vajdának, hogy hadaival jöjjön szemközt a lázadók fővezérére; addig mi harcolunk ezekkel itt: most mutassa meg, aki nemes, hogy megérdemelte címerét!

Bornemisza elhatározott szavai megmentették a dunántúli nemességet. Batthyány Ferenc és Móré László összegyűjték bandériumaikat, s kivonultak a Rákoson álló kurucokra (a „crux”-ról nevezték őket így).

A lázadók csatarendben fogadták őket. Bornemisza előbb felszólítást intézett hozzájuk, hogy a király kegyelmére tegyék le a fegyvert! Maga Ambrus vezér

megadta magát kevesedmagával; de a többi harcot ordított s vezéretlenül megütöközött a nemességgel. Néhány óra alatt szét volt verve az egész rendetlen had, s futott, ki merre látott.

Budán törvényt láttak a fogollyá estek fölött, s levágott orral és fülekkel bocsáták el, akinek a fejét meghagyták.

A megcsúfított arcú béna kurucok látása még nagyobb dühre lázítá Dózsa hadait, s most már az egész pórság fegyvert ragadt, sőt Mármarosban a köznemesség is a lázadókhöz csapott, és segített a főurak várait lerontani.

A pórvezér hatalma nagyobbra nőtt már, mint a királyé. Ulászló csak fejét csóválta, a cardinalis pedig mit tehetett egyebet, mint hogy az egész történetet versekbe szedte, de rosszakba.

Míg az egyes csapatok Eger és Várad alatt a főnemesek apróbb dandáraival harcoltak, azalatt Dózsa György Szeged városát vívta. De a jó szegedi nép, melynek, valamint az egész tiszántúli vidéknek földművesosztálya sokkal műveltebb, szorgalmasabb és gazdagabb a többinél, nem is volt soha úri kénynek annyira kitéve; egész erejével ellenállott a lázadó hadaknak, s Dózsa jobbnak találta átkelni a Tiszán, s Csanád ellen fordulni.

Csáky Miklós csanádi püspök volt a város ura; a temesi bán, Báthory István megtudva a püspök veszélyét, sietve jött segélyére és sikerült vele egyesülnie, mielőtt Dózsa körülzáratta volna a várost.

Dózsa megkezdé a harcot a vitéz főurakkal; korán reggeltől késő estig tartott az, egyfelől a kard, másfelől a kasza és a cséphadaró végzé a halál munkáit, s változó szerencse, egyenlő vitézség mellett a harci kocka megfordult egyszerre, Barnabás pap megfutott paskolt hadaival, Báthory István utána; a nehéz lovasság vérben gázolva üldözé a futókat a Tisza füzes mocsárjai közé; a nap munkája be volt végezve. Ekkor egyszerre mintha a földből támadnának elő, jobbról-balról új csapatok rohannak elő a fűzerdőkbeől Báthory lovasságára. Dózsa György áll előtte válogatott hadaival. A nemesség kelepcébe van csalva. Báthory megsebesítve esik le lováról, szerencséjére mellette harcoló társainak hullái eltakarják, a püspök fut, kevesedmagával a fellegvárba menekszik, a kuruc had elfoglalja a várost, leöldökli a főurakat, s templomot, oltárt kirabol.

Báthory az éj sötétjében a Maros partjára menekült, ott egy csatából elszabadult lóra talált, azon átúszta a Marost, és szerencsésen megérkezett Temesvárra. De a püspök, midőn éjjel kiszökve a várból egy csónakon a Maroson fölfelé evezett, a kurucoktól elfogatott, s azok püspöki öltözetében rettentő kínok közt végezték ki. Megölettek a vele volt főurak is: Telegdy, Dóczy, Ravaszdy; Zólyomi Miklós várkastélyába menekült, de utána ment Lőrinc pap, s rágyújtá a kastélyt, s úgy nézte nagy diadallal, mint ég benne az öreg dalia három testvérével s azoknak családjával.

E diadal után kimondá György, hogy az országot újra fogja rendezni. A nép közt csak két rend legyen: polgár és paraszt, azok is egymással egyenlők, minden vagyon közös; a papok is mind egyenlők egymás között.

Még azonban egy vár sem volt kezében, s addig korán volt hatalomról álmodozni. Temesvárt akará legelőbb bevenni. De azt Báthory védte, s az ostromágyúk ellen nem használt a kurucok haragja.

Ekkor Dózsának egy merész gondolatja támadt: a város mellett folyik el a Temes és a Béga; a kuruc vezér elkezdett előbb nagy töltéseket hányatni a város körül, oly magasra, hogy a vár bástyáin túl emelkedjenek; akkor nekiállítá embereit a két folyamnak, hogy levert karókkal és rőzsékkal zárják el a víz folyását. Ki akarta önteni Temesvárból a benn levőket. Az óriási munka gyorsan haladt előre, a ropant munkás nép erőfeszítése lehetővé tette a képtelen eszmét, s Báthory már a védhetetlen végveszélyt látta közelíteni, amidőn végre megérkezék az erdélyi vajda, Zápolya János.

Jöttének hírére hirtelen rendbe szedé hadait György, ki éppen lakomájától kelt föl, s bortól hevülten szemközt ment a vajdára. Ő maga vezeté a derékhadat, a jobbszárnyat testvére, Gerő, a balt Lőrinc pap. Amott Zápolya állt a közepén, két szárnyon Bánffy Jakab és Kis-Márjássy Lukács.

Az ütközet elkeseredett volt. Egyfelől az aranyos, ezüstös fegyverzetű urak, másfelől a rongyos, marcona kurucok, mind egyenlő bosszúvágytól lelkesülve; egymás ellen sokáig vívtak a győzelemért, az életért, a jövődőlért. Egy billenése a sorsnak jobbra vagy balra, s egyik vagy másik osztálya a népnek századokra elbukott.

A csata közepén előnyomuló nehézlövasság kettétöré a kurucok hadtömegét; Dózsa mellől elhullottak már hívei, ő egyedül harcol még, s odaveti magát, hol legbiztosabbnak hiszi a halált, de páncélja nem engedi, hogy halálos sebet kapjon, egy erdélyi nemes, Petrovics Péter átnyalábolja derekát s leveti lováról, ott megkötözik, és élve viszik Zápolya elé.

Itt találkozott György testvérével, Gerővel és negyven alvezérével, kiket a halál megkímélt. Csak azt kérte Zápolyától, hogy test vére iránt legyen kegyelmes, mert az kényszerítve jött vele a harcba.

Azt Zápolya egyszerűen lefejezteté. A többieket tizennégy napig éhezteté, akkor előhozatta őket, harminc egyén halt meg közülük éhen. A megmaradt kilenc szemei előtt borzasztó látvány állott. Egy megtüzesített vastrónban ült Dózsa György, fején izzó vaskorona, testét forró zsírral öntözik végig a cigány hóhérok, s tüzes fogókkal csipkedik.

Ekkor Zápolya azt parancsolá a kilenc kiéhezett fogolynak, hogy egyék meg vezérük összesütögetett húsát. Hárman undorral tagadták meg az engedelmességet, s inkább karóba hagyták magukat húzni – hatan nekiindultak fogaikkal széttépni vezérüket.

Dózsa még élt. Az egész kínzás alatt egy jajkiáltás, egy szisszenés nem hagyta el ajkát, némán ült az izzó vastrónon és szemeit meg nem hunyorítá.

Midőn hat társa elkezdé fogaival tépni, elmosolyodva mondá:

– „Úgy látom, hogy nem harcosokat neveltem, hanem kutyákat.”

Így halt meg, halála percében sem hunyva le szemeit. Lassanként korommá, hamuvá vált, mindig ugyanazon vonások arcán.

(Dózsa György történetét írtam meg hasonló című szomorújátékomban.)

Zápolya ekkor volt huszonkét éves, midőn e minden keleti tyrannak becsületére való kínhalál eszméjét kigondolta.

A zendülők többi csapatjai még azután verekedtek egy ideig különvált tömegekben, s egyenként legyőzve, elnyomatott a lázadás.

Hetvenezer lélekbe került e harc az országok.

Mennyivel jobb lett volna ez áldozatot a haza jóvoltáért tenni, a legközelebbi napok bebizonyították, midőn Zápolya Varnó vára ellen indult, magával vivén Belgrádból az ostromágyúkat, s ott Bali bég szendrői basától úgy megveretett, hogy minden ágyúit ottveszté.

A legyőzött, levert parasztság sorsa pedig ezentúl még nyomorúságosabb lett. Rabszolgákká tétettek, uraik földjéhez köttelve, melyről elköltözniük megtiltatott, kizárattak minden hivatalból, még a falusi bíróságból is, s pór eredetű papnak semmi magasabb állást nem lehetett elfoglalni.

Így vétkezett a magyar nemesség – saját maga ellen. Ahelyett, hogy a földművesosztály neveléséről gondoskodva, benne hatalmas alapját vetette volna meg a nemzetnek, összetörte azt, és midőn mindent csinálhatott volna belőle, azon volt, hogy rosszabbá tegye a semminél.

Háromszáz évig sajgott az a seb, mit a nemzet azáltal önmagán ütött.

(Ezen korszak rajzát találjuk báró Eötvös József kiváló nagy regényében, „Magyarország 1514-ben”.)

Második Lajos

Ulászló bevégzé jámbor életét. Nyugodt lélekkel hunyta le szemeit, ő akarva nem ártott soha senkinek, legkevésbé ellenségeinek. De akaratán kívül, jelleme lágy-ságával mégis tönkretette a Mátyás király alatt oly hatalmas Magyarországot.

Fia, második Lajos, Magyarország legszerencsétlenebb királya, anyja halála után született, úgy vágta őt ki anyja testéből, s több hetekig felvágott állatok belsejébe takargaták, míg gyöngye teste hozzászokott a külvevegőhöz.

Kétéves volt, midőn megkoronáztatott, tizenegy, midőn megházasodott, és húszéves korában már tiszta ősz volt. Érett a halálra.

Ifjúkorát megmérgező nevelő rokona, Brandenburgi György, könnyelmű gyönyörök vágyaival töltve el a fogékony kedélyt.

A főurak úgy tekinték, mint biztos martalékot, kit egymás kezéből kiragadozni a legnagyobb bölcsesség, s midőn megérett a halálra, akkor el hagyták veszni, hidegvérűen, a hazával együtt.

Mert nem az a szomorú, hogy egy gyöngye lelkű, gyermekeszű fejedelem megcsalatik, hanem az, hogy akadnak alattvalói. akik megcsalására készek.

Igen eleven példát jegyzett fel a történet erről. Lajos éppen úgy meg volt szorulva örökké, mint apja, Ulászló, úgyhogy kölcsönként bort ivott saját asztalánál, s hogy életét tengesse, kénytelen volt ezüstneműit elzalogosítani; az ország kincstára Szerencsés Imre áttért zsidó kezei közt fenékig üres volt; a végvárakból segílyt sürgettek, és pénzt nem adott senki, ekkor hirtelen meghal Erneszt érsek, s vagonát az országra hagyja.

E hagyományba tartozott az érseki jószágok gondnoka negyvenezer aranyforinttal. E gondnoknak volt egy igen ügyes sólyommadara, mely a legyek elkapkodására volt kitanítva. Lajos meglátta a madarat s kérte az embert, hogy adja neki. Ez nem szabott egyéb föltételt a sólyoméért, mint elengedését azon negyvenezer aranyra, mellyel számot adni a kincstárnak tartozik. És Lajos odaajándékozta azt a sólyommadárért.

Hej, be sok szép nemes vérbe került az a sólyommadár!

Ha csak egy igazi hazafi lett volna a király mellett, nem ilyen tényeket jegyzett volna fel róla a történet!

Szelim fogadása

Midőn Szelim szultán Perzsia ellen harcolt, fogadást tőn Allahnak, hogyha őt győzelemre segítendi, három nagyszerű templomot építtet neki: egyet Jeruzsálemben, másikat Budán, harmadikat Rómában.

A keresztyén világ titkos borzalommal hallá e fogadását a diadalmas szultánnak, s reszkettek attól Budán és Rómában. Azonban Szelim meghalt, utána fia ült a trónra, Szolimán. Gyászos emlékű név a magyarok előtt.

Ámde Budán örömnünetet ültek, midőn Szelim halálát meghallák, ő tehát nem teljesíté fogadását, s fia, Szolimán újabb békét ajánlva, küldé követét, Berghám béget, Lajoshoz.

A magyar kormányurak bölcsességet találtak abban, hogy ne adjanak választ a követnek; meghurcolták azt mindenfelé az országban, amerre a király járt, s az ozmanok becsapásának hírére, minden népjog meggyalázásával, meggyilkolák a követet, s beleveték őt a tatai halastóba. A követ halastóba fojtatását ugyan a későbbi történetbúvárok erősen kétségbevonják; de az tény marad, hogy a szultán követét fogságra vetették, s ez volt a nagy sérelem, amiért a szultán a magyar nemzet megfenyítését elhatározá.

Saját maga idézte föl a nemezist.

Ekkor Szolimán megesküvék, hogy apja fogadását ő fogja végrehajtani.

És ezzel elkezdődtek rajtunk a sors csapásai, amikben az a legszomorúbb, hogy meg voltak érdemelve.

A szabácsi hősök

Háromszázezer emberrel állt Szolimán Adrinápolyban, midőn még a magyar királynak háromszáz embere sem volt Budán.

A követek meggyilkolása vagy fogságra vetése elég ok volt bármely időben a háborúra, mert a követ nemzetét és uralkodóját képviseli.

Két vár őrizte a Duna túlszartján Magyarhon határát: Belgrád és Szabács; hatalmas két erősség, miknek falai alatt sok magyar és török bajnok kezdé dicsőségét, vagy végezte életét.

E két várnak kelle legelőbb elesni.

Belgrád védelme nagyon meggyengült; mióta Zápolya elveszté nyílt csatában a vár öreg ágyúit, még rosszabbul állt Szabács. A fellegvár, mit egykor Mátyás ellen négyezer janicsár védett, most hétszáz harcosra volt bízva; sem lőpor, sem ágyú, sem elesés a védelemre.

A jobb érzelmű főurak megtudva a fenyegetett várak állapotját, hirtelen pénzt gyűjtöttek a fölszerelésre, de a pénz Szerencsés Imre és társai kezébe került, s sohasem jutott egy fillér is abból a haza védelmére.

Ezek az emberek képesek voltak még a fegyvert is ellopni a magát védeni akaró nemzettől. A szabácsiak magukra hagyattak, s midőn Ahmed basa húszezer emberrel megjelent falai alatt, jól tudták, hogy senki sem fogja őket felszabadítani.

Ekkor vezérük, Logody Simon megesketé őket, hogy nem fogják megadni magukat, amíg egy ember él. Ahmed véres ostrom után jutott a bástyák birtokába, a vitéz védőknek könnyű lett volna ekkor a Dunán átmenekülniük, de nem mozdultak helyükből, ott várták be elleneiket a piacon, s vitézi, dicső viadalban elhullottak, elvérzettek a hazáért, meg nem adta magát egy is.

Oh, szép és magasztos tettekben sohasem volt szegény e nemzet története, de azokat most csak a csatamezőn keressétek; mert amik az idő szerint az országgyűlésekben s a főúri termekben történtek, azoknak neve gyalázat és örültség.

Úr nélküli uralkodás

Magyarhon oligarchiái célt értek. Választottak maguknak oly királyt, akit ők igazgattak; a két gyöngye fejedelem alatt mindenki azt cselekedte, amit akart, a főurak egymással harcoltak, sanyargatták a népet, kigúnyolták a törvényt, viseltek hadat, ha nekik tetszett, s otthon maradtak, mikor szükség volt rájuk.

A Fuggerek és Szerencsés Imre kincseket halmoztak fel a közjövödelmekből, s a király maga szegény volt.

Harminc országgyűlésen kötetekre menő törvényeket hoztak, de azokat nem tartotta meg senki. A főnemesség kivont karddal állt a köznemesi renddel szemben, s azok tömeges rohammal csikarták ki a mágnások és praelatusok kezeiből a kért engedélyeket, miket azok ismét visszavettek; a bácsi, rákosi és hatvani országgyűlések legszomorúbb képeit mutatják az általános szétbomlásnak.

És a nőttön növekedő veszély közepette, mintha legnagyobb öröm volna az országban, hegyen-völgyön lakodalom állt az ország előkelőinek, úgyhogy egykorú történetírók azt mondák, hogy nagyobb vigassággal nem közelített egy nemzet végpusztulásához, mint a magyar.

A zászlósurak, a tartományok kormányzói, oly adót szedtek a néptől, minőt soha semmi török basa nem vett harácsul; maga Zápolya a székelyeket kirabolta, csalta, szép nőiket, szüzeiket elragadta, s ha valaki panaszra ment ellene a királyhoz, azt megölette, úgyhogy egyszer dölyfösen azt mondá, hogy aki ellene panaszra akar menni, annak két feje legyen: egy, amit odamenőben, másik, mit visszajövet elveszthessen. Egyidőben kihirdeté, hogy a népség egynyolcada hadba menjen. A székelyek a fölfegyverzésre százezer aranyat adtak össze. Zápolya elvette tőlük a pénzt, hogy majd ő szerez érte fegyvereket, s akkor aztán megmondá, hogy nem lesz a háborúból semmi. A pénz kellett neki magának.

Valóban nemigen hízalgő a magyar főurakra nézve, hogy amíg ők voltak kormányzói Erdélynek, száznolcvanezer székely vándorolt a török uralom alatt álló Moldvába. Ez az ő megbocsáthatatlan vétkük.

Ily helyzetben nem csodálhatni, ha a nép és köznemesség a külellenség helyett csak belső bajának súlyát érezte.

Végre a megsúlyosodott veszély elhárítására a rákosi országgyűlésen elhatározott, hogy a következő év Szent János napjára az összes fő- és köznemesség személyesen fegyverben, lovon jelenjen meg a Hatvanon tartandó országgyűlésen; aki elmarad, fejét és vagyonát veszítse, s családjá szálljon a pörrendbe alá.

Belgrád eleste

Szendrő, Zimony, Zalánkemén falai egymás után omlottak le Szabács eleste után. Nem volt hátra egyéb, mint Nándorfehérvár maga. A büszke Nándor, annyi dicsőség tanúja, e hatalmas emléke a nemzeti nagylétnek, ez is roskadozóban volt már. Nem a nemzet hatalma, csak falainak ereje tartá még. – Both Balázs, Oláh János és Moré Mihály voltak benn a kapitányok, alig négyszáz magyar harcos a védősereg.

Harminc napig lőtték Szolimán ágyúi a falakat. Lajos király Mohács alól hallgatta az ágyúdörgést; nem siethetett a vár felszabadítására; a vajdák, bánok, érsekek, nem hozták el az ígért segílyt, alig pár ezer ember volt kezénél.

Végre két szökevény rác elárulta Szolimánnak, hol leggyöngébbek a vár falai, s a Duna-szigetre felvont üteg ledönté a tornyokat, mik azt a víz felől védték.

A magyarság utolsó leheletig védte a várat; de azalatt a benn levő rácok áruló módra nyilakra kötött cédulákat lövöldöztek ki a törökhöz, melyben felajánlták a várat. Both Balázs és Oláh csak akkor tudták meg az árulást, midőn a törökök válasza visszaérkezett rá.

A magyarok undorral fordultak el az ajánlattól, de Moré, a főparancsnok egyetértett az árulókkal és az ellenséggel, s ő maga ment a nagyúr táborába, a várfeladás föltételeit megkötni. Dacára a megpecsételt kötésnek, a magyar őrség, midőn kijött a várból, az utolsó emberig levágotott; mégis szebb sors, mint az árulóké, mert azokat elvitték fogságra messze Ázsiába.

Sohasem látták ők Belgrádot többé.

Így dőlt le az oszlop, mely az épületet tartá; nemsokára utánaomlott az is.

A rákosi országgyűlés

Míg a széleken egyik bástya a másik után omlott le, azalatt nagy zivatar készült idebenn. A köznemesség rendei felgyűltek a Rákos-mezőre, s karddal kezükben követelték, hogy a király büntesse meg az országot rabló kincstárnokot, Fortunatust.

Lajos tanácsnokai sokáig tartották kitérő feleletekkel a zúgolódó rendeket; mialatt az történt, hogy egy nemes apród Lajos udvarából elcsent egy cifra fabábót, mit az udvarhölgyek készítettek a lengyel királyfi számára, s azt a Rákosra kivitte.

„Íme! – kiáltának a nemes urak, felmutatta az aranyos bábót. – Ilyen katonákat készítenek az udvarban a közlő ellenség ellen! Míg mi a hadseregek állítását sürgetjük, ők odabenn aranyos bábokat öltöztetnek.”

A királynak veszélyes volt többé vonakodni. Meg kellett jelennie az országgyűlésen, hol nagy tisztelettel fogadták, s a nemesség szónoka, Verbőczy István előadá a rendek panaszait: a király ígérte, hogy azokat megorvosolja.

De egy praelatus, egy mágnás sem jelent meg az országgyűlésen.

Ekkor tehát a nemesség elhatározá, hogy lefoglalja önhatalmúlag a papi tizedet, s azt fordítja a had költségeire s megtartandja a Hatvanra kitűzött országgyűlést, s midőn a tanácsurak azt nem akarták megengedni, rögtön megindultak mindnyájan Hatvanra.

Az ország belsejében kész volt a zűrzavar. A pórság már le volt gázolva, most meg a köznemesség támadt fel a főrend ellen, s hogy még ez se legyen elég, az országprímás Szalkán Gergely és Frangepán Kristóf a királyi tanácsban úgy összezeszördültek, hogy az érsek belekapott a gróf szakállába, ez pedig ököllel üté arcul a főpapot, s csak a király közbejövetele választá őket szét. A királyi palota előtt pedig Bornemisza és Batthyány emberei összevesztek a zsákmányon s véres verekedést kezdtek, míg a nép Fortunatus házát kirabolta és lerontá. Fortunatus Imre és cimborái az ablakon keresztül menekültek meg.

(Szerencsés Imre történetét használtam fel tárgyul „Zsidó fiú” című drámámban.)

A hatvani országgyűlés

Dacára a főrend tiltakozásának, hogy senki a hatvani gyűlésen megjelenni ne merészkedjék, tizenégyezer lovas nemes gyűlt ott össze, amennyi IV. Béla óta nem volt egy országgyűlésen.

Amire ugyan azt mondta a király, hogy „tanácskozásra nagyon sok, ellenségvérsre nagyon kevés”.

A királyt nem tarthatták vissza tanácsosai; elhatározá magát, hogy ő is megjelenik a gyűlésen.

A roppant népség előtt, mely e helyen összegyűlt, szót emelt Verbőczy a királyhoz, lelkesen, bátran előadva, hogy a veszély magva, mely az országot fenyegeti, nem a nemzetben van, hanem vezetőiben. A nemzet most is vitéz, bátor és áldozatkész, s ha a király leteszi hűtlen főhivatalnokait, meg fogja őt védeni, s visszavívja az ország vesztett dicsőségét.

A nemesség általános felkiáltással erősíté meg, hogy amit Verbőczy mondott, az mindnyájuk gondolatja.

A királlyal jött nádor, prímás és országbíró menteni akarták magukat, a tömeg lemennydörögte őket, egyiknek csizmadia eredetét, másiknak marhabőrrel kereskedését, harmadiknak tizenhat szeretőjét hányták szemére; azok még azon éjjel visszaszöktek Budára.

A nemesség azt sem várta, hogy letéssenek hivatalaikból, hanem egyszerre vállaira emelé Verbőczyt, és kikiáltá nádornak.

Lajos jónak látta a választást szentesíteni. Verbőczy vonakodott elfogadni e megiszteltetést, de a király parancsolta azt, s az egyszerű köznemes elfoglalá a főhelyet a trón jobb oldalán.

E lelkesedésben a nemesség hadi adóban minden portától egy aranyat szavazott meg a királynak, egynegyedét a nádornak. Verbőczy az ötöt illető részt a királynénak kívánta adatni.

Ez volt a hatvani országgyűlés eredménye.

A kalandos urak

Sok megmagyarázhatatlan dolog történt az utolsó években, amikről egyedül a Zápolya-párt adhat számot.

E nagyravágyó ifjút gyermekkorá óta háborgaták az uralkodás álmái. A sűrű belzavarok, a nemzeti elbénulás, nagyrészt az ő művei voltak. Örömet látta volna összetörve a hazát, hogy annak egy széttört darabja az övé lehessen.

Leghatalmasabb ellensége volt Báthory István, a nádor.

Ennek megbuktatására használta fel Verbőczyt.

Későn látta be a köznemesség, hogy a hatvani gyűlés csak Zápolya terveit mozdítá elő.

Ekkor egy társulat keletkezett; fő- és köznemesek egyesültek egy közcélra, az országot megmenteni, a király tekintélyét megszilárdítani, kibékíteni a nemesi rendeket és meghiúsítani minden uraskodó törekvést.

E társulat tagjai nevezték magukat *kalandosok*-nak, nem a *kalandor* szóból, hanem *calendae*-től, a hónapok bizonyos napjain lévén összejövetelük.

Ez összejövetelek helye Kecskemét volt, a nagy alföldi város, ahol minden ember kész lovas vitéz, anélkül, hogy a nemesek sorába tartoznék. Itt toborzották híveiket a kalandosok, kikkel Verbőczy pártját megbuktatták.

Verbőczy későn vette észre, hogy csak számolyul szolgált Zápolyának, és sietett letenni hivatalát, a kalandosok befolyása újra visszahelyezé abba Báthoryt.

Verbőczy a Rákoson tartott országgyűlésen száműzetett, azonban az ítéletet szökésével megelőzte.

E gyűlésen ismét túlsúlyra kezdett vergődni a mágnások befolyása, s határozataik ismét a király hatalmát gyöngíték, de midőn a határozatokat a király elé terjeszték, az erős lelkű királyné, kivevé Lajos kezéből a tollat, s keresztülhúzva az írást, aláírta:

„Egy király, egy úr.”

A rendek bámultak, de meg kellett rajta nyugodniuk.

Bár tudott volna úr lenni a király.

*

Nagyon jellemzi az ekkori időket, hogy midőn legkevesebbet hajtottak az igazságra az egész országban, éppen akkor bízták meg Verbőczyt a rendek a magyar törvények összegyűjtésével. A teljes anarchia napjaiban született meg a híres hármas törvénykönyv (Tripartitum juris hungarici).

Legum copia, justitiae inopia: mond egy régi magyar példabeszéd. (törvények bősége, igazság ínsége.)

Az utolsó évek (1524-1525-1526)

Miért nevezem ezeket utolsó éveinknek, azt majd megolvashatjátok.

Jön a török! E kiáltás hangzott már éveken át az Al-Dunáról. Ki fogja védelmezni a hazát?

Szomorú elnézni, mint iparkodott lerázni nyakáról mindenik rend a haza védelmét, mint kelletlen terhet.

Hol volt a nép, mellyel Mátyás három országot legyőzött, hol voltak a hősök, a vitéz fekete sereg?

A hősök sírban feküdtek már, s a fekete sereg, miután zsoldjával adós maradt az ország, lett rablóhad, maga az ősz Kinizsi volt kénytelen kiirtásukra fölkelni, kiverte őket az országból, úgy veszték el egyenként, idegen hazákban üldöztetve, nyomorúan.

A királynak annyi hada sem volt, hogy végvárait örökkel elláthassa.

Utoljára már annyira jutott, hogy Bolgár Tamás cigányvajdát, huszonöt sátoralja cigánnyal vette oltalmába, kik számára fegyvereket készítsenek, mert a zászlós urak fényes bandériumai nem arra valók voltak, hogy a csatatéren bepiszkolják tarka saruikat.

Az országgyűlések megszavazták a hadiadót, a szegény nép be is fizette azt, de a főhivatalnokok kezeiben úgy elolvadt a pénz. hogy soha annak a király egy ti-zedrészét sem látta.

Az 1524-ik év tavaszán áttört Ferhát bég a Száván a Szerémségbe tizenhatezer emberrel: de Tomory, a hős érsek, hirtelen összegyűjtött hadaival visszaverte, s miután Batthyány a török háta mögött elégette a csónakokat, az egész sereg ottveszett.

Következő évben Frangepán Kristóf verte meg a Jajca várát vívó török hadat, maga a vezér, Usref bég is elesett.

Mind e diadalok csak végfellobbanásai voltak a kihamvadó lángnak.

1526-ik év elején jött menekülve a török udvarból Bakács Pál szerb bojár a királyhoz, ki fölfedezte előtte Szolimán hadi terveit Magyarország ellen. A dívánban elhatároztatott, hogy Budát el kell foglalni.

És Budán akkor táncoltak legjobban az ország nagyjai s muzsikáltatták magukat, mintha mondták volna: együnk, igyunk, hisz holnap úgyis meghalunk!

Semmi sem volt oly megdöbbenő jelenség, mint az, hogy míg a magyarok úgy vigadtak és úgy civakodtak, mintha kívül semmi baj sem volna, addig szomszédjaik rettentek meg a véstől, mely rájuk közelgett; a lengyel király békére akarta bírni Szolimánt, Kelemen pápa Európa minden fejedelmét sürgeté, hogy segítsenek megmenteni Magyarországot, s Henrik angol király távol Albionból. küldött Lajosnak nagy mennyiségű pénzt, hadakat gyűjteni. Csak a magyarok maguk nem látták, hogy mi vár rájuk.

A nemes ifjak Budán *török fejekre* kockáztak, miket a legközelebbi harcban fog-nak levagdalni. Azt állíták, hogy *gyűrűs ökleikkel agyon fogják verni a rongy jani-csárhadat.*

Egyszer azután jön a hír, hogy Szolimán háromszázezer emberrel áll az ország határán.

Amilyen nagy volt a bizakodás, egyszerre akkora lett a csüggedés a rémhírre; a kérkedők eltűntek, csak az igazi bátrak maradtak helyben.

Idegen segélyre várni már késő volt, önerejére volt szorulva a nemzet.

Hirtelen összegyűjték a templomok aranyát, ezüstjét, pénzt verettek belőle, meghordozták az országban a véres kardot, csatára híva föl a nemzet férfiai. De azok nem mozdultak. A főurak a legújabb törvénycikkekre ütöttek kezükkel, mely őket felszabadítja a haza védelmétől. Nem tartoztak vele. Minek tették volna?

Midőn Szolimán Szentdemeternél átkelt a Száván kétszázezer emberrel, még akkor Tomorynak nem volt több fegyverese ezerötszáznál. Július 2-ára volt kitűzve a határidő, melyen az ország összes haderejének meg kelle jelenni Tolna alatt, és ezen a napon még egyetlenegy ember sem volt Tolna síkjain a hadseregből.

Szolimán pedig már ostromolta Péterváradot, s a vár, utolsó a határbástyák közül, tíz napnál tovább nem tarthatta magát.

Tomory írt a királynak, hogy vagy küldjön tízezer embert, vagy kössön békét Szolimánnal. A békéről hallani sem akartak az urak, de Tomorynak sem küldtek segélyt, pedig Zápolyának negyvenezer embere volt Erdélyben.

Közel volt már az utolsó óra!

A mohácsi vésznap

Szegény fiatal király!

Alig húszéves volt még, midőn már meg voltak hajfűrtjei őszülve. Nem csoda, oly időket, mint ő, soha egy fejedelem sem élt keresztül; nagyobb martyrja nem volt nemzetének senki, mint ő.

Midőn országa határán kétszázezer emberrel betört vad ellene, és ő hiába kért, könyörgött segélyt nemzetétől; végre maga indult meg a roppant had ellen és nem voltak körülé többen négyezer vitéznél.

A Csepel szigetén elbúcsúzott ifjú szép nejétől. Utolsó búcsúja volt az – úgy vonult Tolnára, bizonyos halálával szembe.

Lassanként gyülekeztek a közel levő főurak bandériumai Tolna alá; eljött Tomory Pál, a hős érsek és az ifjú Zápolya György; csak a leghatalmasabb, a legnehezebben várt Zápolya János késett útjában. Semmi sem mossa le a nagyravágó vajdáról az utókor gyanúját, hogy készakarva késett el a csatatérrel.

Mintegy húszezer ember lehetett már együtt, midőn eszükbe jutott az uraknak, hogy vezér is kellene. Hová süllyedt a hadvezetési erény a magyarnál, eléggé mutatja az, hogy az ország főhadseregének élére, minthogy senki sem volt képes azt csatarendben felállítani, egy papnak kellett állani. Tomory Pál volt az, kit akarat ellen választottak meg, az ifjú Zápolya Györggyel együtt, a hadsereg vezéréül.

Tomory Pál különben egész férfikorát lovagias életben töltte el, csak élte delén lett szerzetessé, miután két jegyesét menyasszonyfővel ragadta el a halál, e fölötti gyászában: a kolostorból hívatott meg a kalocsai érseki méltóságba, s onnan a hadsereg vezényletére.

A nyugtalan had nem akart várni az útban levő seregek megérkeztére, mikkel a magyar sereg könnyen nyolcvanezer főre szaporodhatott volna s kétségessé teendé a sors kimenetelét. Lármásan sürgeték a hadnagyok, hogy vezessék őket az ellenségre, s a fővezérek nem voltak képesek a csata kikerülésére beszélni őket.

Az alvezérek nem voltak ily harcra vágyók. Ők arra hivatkoztak, hogy törvény szerint csak akkor tartoznak dandáraikkal az ellenségre rohanni, ha maga a király vezényli őket személyesen; amire aztán a fiatal király azt mondá: *„Látom, hogy mindenki énvelem akarja magát takargatni, tehát megmutatom, hogy van lelkem a hazáért meghalni!”*

S hadai élére állt.

Előre kelle menni.

Fél mérföldnyire Mohács alatt ütötték fel a király táborát, ott várták he csatakeszen az ellenséget.

Szolimán ezalatt hirtelen átkelt a Dunán, s augusztus 26-án ott állt meg két mérföldnyire a magyar tábortól.

Most már késő lett volna egyébire gondolni, mint a csatára: a török lovasság előtt visszavonulásra gondolni sem lehetett. Hétszázézer harcosa volt a szultánnak háromszáz ágyúval, csak huszonkétezer vitéze a magyar királynak és nyolcvan ágyúja. Midőn csatarendbe állíták őket, a víg Perényi Ferenc nagyváradi püspök végzetes tréfával mondá a főuraknak: *„Tehát ma huszonhétezer magyar fog az igaz hitért mátyrhálált halni; Broderics lehetne hozzánk annyi jóval – ő ismerős Rómában –, hogy nevezetne ki bennünket szentekké.”*

Két nap múlt el a szemben álló ellenség csatározásai között. Augusztus huszonnyolcadikán a lengyel Gnojeszky azon tanácsot adta, hogy szekérsáncot kellene vonni a tábor körül, s a jelen volt oláh urak állíták, hogy az ozman ellen ez igen sikeres védelem.

A magyarok még azt is visszautasították, csak a nyílt síkon akartak harcolni.

Végre eljött a kitűzött nap. Augusztus huszonkilencedikén megindultak a magyar seregek a Mohács alatti mezőre, vígan, csatakészen.

Annyit meg kell engedni a jelen volt bajnokoknak, hogy ha nem is voltak eléggé okosak, de bátorságuk nagyszerű volt.

Midőn elindult a király sátorából, jámbor szakácsa, Gondoss Illés azt kérdé: hol várja urát ebéddel?

– Isten tudja azt – felelt a király –, hol fogunk ma ebédelni?

A vezérek felállíták a csatarendet: elől a homlokzaton a nehéz ágyú, az első sorban a gyalogság, a lövészek, Batthyány, Tahy, Perényi Péter és több főurak vezénylete alatt; a második rendben, egy puska lövésnyi távolban a nehézlovaság, kétoldalt a könnyűhuszárok, a harmadik rendben az idegen segédhadak.

Középpütt volt a király maga, mellette az ország főpapjai, csatára fegyverzetten, a nádor, a főhivatalnokok, körülöttük a legpróbáltabb vitézek; ezer páncélos lovas őrizte az ország zászlóját, melyet Drághfy emelt; ősz szokásként sarkantyú nélkül ülve a lovon, annak jeléül, hogy neki megfutni nem szabad.

A nádor körülvezette a felállított hadsorok előtt a királyt, bemutatta őt a harcosoknak, ki íme, eljött magát honáért és hitéért feláldozni. Isten legyen velünk és a királlyal!

Amint a király visszaért helyére, megfúvatták a trombitákat, de az ellenség nem felelt rá, nyolc óra hosszat álltak szemközt egymással, anélkül, hogy valamelyik fél támadna. Végre megpillantá Tomory, hogy oldalvást a halmok mellett egy hosszú, ezüst csillogású vonal húzódik a magyar tábor felé. Hétezer török lovas volt az, kik a tábort megkerülni küldettek, s kiket fegyvereik csillogása elárult. Tomory, nem akarván hadrendét megbontani, a király védelmére rendelt Raskayt és Törököt küldé a lappangók ellen.

Erre megindult lassan az egész török sereg, középpütt a szultán maga, testőreitől körülvéve.

Ekkor föltették Lajos fejére az ezüstsisakot; a körüle állók elborzadva látták, hogy a király arca e percben halásápadttá lett.

A trombiták megharsantak mindkétfelől, a törökök százezreinek „Allah” ordítása elnyelé a magyar nép „Jézus” jelszavát, s a két tábor egymásba ömlött.

A harc dühödött volt és elkeserült. Tomory mindenütt jelen. Egyórai hős harcolás után elkezd hátrálni a roppant török sereg a kis magyar had előtt, majd hanyatt-homlok rohan Földvár felé.

– Utána, a diadal miénk! – kiált Tomory, és rohan Zápolyával a futók után; Báthory András magával ragadja a királyt az üldözés viharába.

Ekkor egyszerre szétoszlanak a futók, s az üldöző tömegre háromszáz ágyú okádja irtó tekéit.

Az első lövésre le hull Tomory és Zápolya György, a sereg hősei, kik legelől voltak a harcban. Az utánuk jövőket húszezer janicsárból felállított ércfal fogadja.

A diadalordítás egyszerre halálkiáltássá válik: a bátrak még egy rohamot próbálnak az ágyúk ellen, már közel jutottak hozzájuk, midőn Drághfy is elesik az ország zászlójával. Hiába küzd Batthyány és Tahy a két szárnyon, a deréksereg halva fekszik már: fut, aki még futhat.

Egy hirtelen támadt zivataros felhőszakadás vet véget a csatának, melyben a magyar nemzet virága elhullott.

Ez drága nap volt; János fővétele napján a magyar nemzet fővétele lőn: két főpap, huszonnyolc főnemes, ötszáz hivatalbeli főúr s huszonkétezer nemes vezett el ezen a napon, hős halállal, szomorú halállal.

Elveszett maga a király is. A végveszély pillanatában apródjai, Czetricz és Trepka kiragadák a csatamezőről, s futottak vele az omló zápor oltalma alatt. Egy kiseded patakon kellett keresztülúsztatniuk, a Csele erén, mely most a fellegszakadástól megáradt: a király nekiugratott a háborgó víznek, de lova visszabukott a magas partról, maga alá temetve lovagját s belefojtva a vízbe.

Így bukkott a magyar az önásta sírba.

A király gyóntató káplánja, Georgius Sirmiensis naplójában egy más változata is jegyeztetik fel a király halálának.

Eszerint II. Lajos megmenekült a mohácsi ütközetből, ahol magát igen vitézül viselte, s a kalandosok csapatjának élén egész a szultánig tört magának utat, a zivatar oltalma alatt el is futott, s éjjelre két apródjával egy majorlakba jutott el. Ott páncélját levetve, vacsorához ült. Nemsokára odaérkezett egyik alvezére, Zápolya György, a vajda öccse, aki e szavakkal támadt a királyra: „Te tanchos király! Te vagy az oka ennek a nagy szerencsétlenségnek!”, s azzal a királyt háromélű dákosával háromszor keresztűszúrva, megölte.

Annyira bizonyos, hogy midőn a király holttestét a Csele patak partjában megtalálták, a hullától távol volt a páncélja eliszapolva.

A Szerémi által felhozott szóbeszéd szerint Zápolya György alvezért is itt ölték volna meg Tomory harcosai.

Zápolya negyvenezer emberével alig tizennégy mérföldnyi távolban, Szegeden hallgatá az ágyúk dörgését, melyek honának elenyésztét hirdeték.

Tizenegy nap múlva Budán volt Szolimán.

Már Bécs ellen készült, midőn hírül vevé, hogy Ázsiában Kalendor bég fellázadt ellene, s azzal végigvezetve pusztító hadait a Duna és Tisza közén, visszatért Törökországba.

Két hónap múlva találták meg a király hulláját a Csele patakban, s eltemeték őseihez a székesfehérvári sírboltban; ez volt az utolsó királya a magyaroknak, aki az Árpádok végnyugalmi helyére tétetett.

A többi halottakat, kik a mohácsi vérmezőn elestek, egy derék honleány saját költségén temetteté el. Neve Kanizsai Dorottya, özvegy Perényiné. Megérdemli, hogy följegyeztessék emléke, ki a magyar nemzet sírját behantolá.

(II. Ulászló, II. Lajos és a rákövetkező Zápolya János korának rajzát egybegyűjtém „Fráter György” című regényemben.)

A szekérvárok

A mohácsi veszedelem nagy tanulság volt a magyar nemzetnek: vajha örökre tanult volna belőle! Hogy aki hazáját meg nem védi, azt az Isten sem védi meg: s hogy azt a vért, amit a *hazánkért* áldoztunk, a saját *házunkért* is áldoztuk.

A török hadsereg, amint összetörte az ország. haderejét, elárasztotta száguldó csapataival fél Magyarországot, pusztított, égetett, gyilkolt kénye-kedve szerint.

S ugyanaz a magyar nemzet, mely csak egy emberöltő idővel előbb, *Hollós Mátyás* királyi pálcája alatt a törököt félkarral visszaverte, s a másik karjával Bécset elfoglalta: most tehetetlenül feküdt elgázolója lábai elé.

A fényes ős Budavárát harc nélkül foglalta el a török, Pestet pedig leégeté.

A városok, a falvak népe szekerekre kapva futott, amerre világot látott: erdőkbe, mocsárokba menekülve, s ha jött valami száguldozó ellenség, hirtelen kifogták a lovakat, a férfiak felkaptak rájuk, kardot, csákányt fogtak, az asszonyok meg kasszákkal, vasvillákkal, cséphadarókkal álltak fel az egymás mellé állított szekerekre, úgy várták be a vad ellenséget. Puskát is vittek magukkal; de az még akkor gyarló szerszám volt, kanóccal kellett elsütni, inkább a nagy hangjával győzött. Az ilyen szekérsáncok körül megmutatta a magyar, hogy mire lett volna képes, ha elég jókor ébred és megismeri a nagy veszedelmét, s ha lelkes, okos vezetői vannak, akik rendbe szedik. A szekérvárok körül több török vesztette életét, mint az egész mohácsi ütközetben. A *Szabadka* melletti szekérsáncot minden erejükkel sem voltak képesek keresztültörni a janicsárok és spahik; még akkor sem, amikor egy új sánc támadt körülötte saját halottaik tetemeiből. Szégyenszemre vissza kellett vonulniuk nagy kudarccal.

Több napon és éjen keresztül ostromolták a törökök a *Pétevárad* előtti mocsárok között elkerített menekülők táborát is szekérsánca mögött: s csak holtakat hagytak a helyen hátra. Mikor elfoglalták, férfit, asszonyt, gyermeket mind kardra hánytak. Egy nagy tetemhalom zöldül most azon a helyen.

De legtovább ellenállt a pusztító ellenségnek a *Marót* melletti szekérsánc: legtöbb védelmezni valója is volt. Ottan gyűlt össze a dunántúli népség színe, java; a falvakból, városokból kizavart lakosság; nemesek, urak, polgárok, jobbágyok; magával hozva ami kincse volt: az úrnak is, a szegénynek is kincse az, ami utolsó vagyona; de legnagyobb kincse mindannyinak a hú feleség, a gyöngye gyermek. Azokért harcoltak. Nagyon jól harcoltak. Egyfelől a *Vértes* sziklái, másfelől a Duna folyam oltalmazták őket.

A hegyoldalakról roppant szikladarabokat hengerítettek alá a tömegben tóduló ellenség közé, s a befűrészelt derekú fákat rájuk döntögetve, csapatostul temették el a vad támadókat.

Húszezerre teszik azt a népet, ami a maróthi szekérsáncban védte magát. Élelmiszert a Dunán szállítottak alá a számukra dereglyéken. A Duna még szabad volt Esztergom felé; s ez még akkor erős vár volt. S a töröknek nem volt ezúttal szándéka várakat ostromolni. Alább pedig Visegrád hatalmas várfalai emelkedtek, az ágyúkkal ellátott Salamon tornyával, mely bástyaival együtt az egész Duna-partot uralja. A szekérsánc egyik szöglete a most *Basaharcnak* nevezett hegy oldalának támaszkodott, a hátát pedig a *Kis Hegy*en emelkedő *Dobozy-vár* védte. Bevehetetlen táborhelynek látszott az. Csakhogy a visegrádi ágyúk némák maradtak a török had közeledtére. Fenn a várban az egész várórség csak barátokból állt és parasztokból. Azok reszketve nézték, hogy viteti Abdi basa Budáról a kerek ágyúkat végig a Duna-parton a maróti tábor ellen. Ha csak egy maroknyi elszánt csapat lett volna a Salamon tornyában: onnan az ágyúkkal mind a Dunába seperhette volna a törököket.

A maróti szekérsáncban *Dobozy Mihály*, annak a most romban dűledező lovagvárnak az ura volt a harcosok vezére. Valódi hadvezéri lélek lakott benne; hogy napokon keresztül fel bírta tartóztani a törökök rendes haderejét a maga gyűlévész táborával. A Duna és a kiálló szikladomb közötti szoros utat úgy eltorlaszoltatá nagy kövekkel és faderekakkal, hogy azt még akkor sem bírta elfoglalni az ellenség, mikor már az ostromlók holttesteinek halma a párkányig emelkedett. Ekkor a török basa nagy erőfeszítéssel felvonatta az ágyút a hegy ormára, s onnan kezdte el lövetni az alatta fekvő szekérsáncot.

Erre a védősereg között egyszerre felbomlott a rend; az asszonyok, gyermekek tódultak a sánc túlsó oldalára, s azt keresztültörve futni kezdtek a *Vértes* erdeje és Esztergom felé.

Dobozy látta, hogy minden veszve van: a megijedt népet nem lehet visszatartani többé: mindenki fut.

Legalább a menekülők számára akart időt nyerni. Azok között volt neje is. Fiatal, szép asszony. Új házások voltak, nagyon szerették egymást. Azt hitte, az is menekül a többi néppel, s ez a gondolat bátorságot, hideg elszántságot adott a lelkének: egy csoport halált megvető kézzel védte a sziklatorlaszt, ami az utat elzárta.

Az ádáz harc közepette egyszerre csak meghallja a felesége szavát. Ott látja maga mellett.

– Hát te mit keressz itt?

– Téged kereslek.

– Akkor a halált keresed!

A hű feleség nem futott el, ahogy tehetne volna, az ura nélkül; hanem odarohant, ahol annak ismerős sisakját látta ragyogni.

Dobozy kezében aláhanyatlott a kard: most már csak a menekülésre gondolt. Felkapta a nyergébe maga elé a hitvesét, s vágatni kezdett a többi futók után. A torlaszt senki sem védte többé: a törökök széthányták azt, s akkor aztán szabad volt előttük az út a maróthi sík rónán keresztül; a szédült szekérsáncban csak a halottak voltak még.

A vérszomjas, prédaéhes török had vágatott a menekülők után. Azok közül fegyverzete fényével is kivált a főúri vezér; de még becsesebbé tette őt a vállán csüg-gő fiatal hölgy.

Ádáz ordítással veték magukat utána a vad martalócok: paripáik egyre közelebb érték őket; *Dobozy Mihály* ménje roskadozni kezdett a kettős teher alatt.

Az ifjú nő rémülve látta a marcona, ijesztő arcokat egyre jobban közelíteni feléjük; hallá állatias röhögésüket, s ha nem érté is szavaikat, de tekintetükből annál többet értett, s attól megfagyott szívében a vér.

A férje biztatá:

– Ne félj! Csak a malomvölgyi patak hídján túl legyünk; a hidat letörjük; megint időt nyerünk!

Az a patak, mely őt malmot hajt, mély agyagos szakadékban folyik alá a Dunáig.

Csakhogy az a veszedelem történt, hogy az előretóduló menekülők terhe alatt leszakadt a patak hídjá, s mikor *Dobozy* odaért, akkor látta, hogy maga is ottre- kedt a szakadékon innen.

Leszökött a lováról, feleségét karjára kapva.

Ellenségei már csak egy futamodásra voltak hozzá.

– Ne hagyj gyalázatra jutnom, pogány kézre esnem, pokolra kárhoznom. Őlj meg inkább, édes uram! – rebegé az asszony.

S hogy *Dobozy* tétovázott; ő maga kirántá öve mellől éles kését, s a hegyét a mellének szegezte.

– Most ölelj magadhoz erősen!

S attól az öleléstől a szívéen keresztülment az éles acél.

Tiszta hősi lelkét odalehelte szerelmes férje arcára.

A három spahi, aki legelől rohant felénk, vad diadalrikoltozással ért e pillanatban a búcsút vevő párhoz.

Rövid volt a búcsú, de nem örök – mindjárt találkozni fognak.

– Ki kapja a szép asszonytól a legelső csókot? – kiálta kacagva az egyik spahi.

– Attól egyitek sem; de tőlem mind a hárman! – kiálta Dobozy, s azzal közéjük rohant emberfölötti haragja dühében, s jajszó, kardcsattogás váltá fel a kacajt. S a jajgatás, a holtak ordítása még a kardcsattogás elmúltával is nőttön növekedett; mert a rohanó törökök nem vették észre a malomárkot, s a hátulról tódulók nyomták az elől levőket, akik egymásra rohantak alá a mély szakadékba, amíg az tele lett hullákkal, s azután a megtölt árkon keresztül vágathatott a többi.

Dobozy hú nejével ott feküdt legalul a nagy sír fenekén. Biztos helyen voltak.

Az utókor most is *Basaharcnak* hívja ezt a helyet: a magyar női erény és hitvesi hűség örök emlékét.

A török szultán azután, végigégetve, pusztítva a sík országot, levágatva kétszáz-ezer embert, itthagytá a romokat, sírokat, a feldúlt fővárost, s elvitte magával emlékül a Mátyás király által öntetett remek bronzszobrokat s azt a fényes könyvtárt, amit *Corvinának* hívnak. Háromszázötven esztendeig tartotta magánál a török a *Corvinákat*; csak egy negyedszázada annak, hogy visszaadta. Háromszázötven esztendeig a török nem tanulta meg azt, ami a *Corvinákban* van: *vajha a magyar megtanulná immár, midőn visszakapta!*

Mert a *Corvinákban* ez vagyon megírva:

„Amely nép a hazáját jól megvédelmezni rest és fősvény, bizony elveszti a hazájával együtt a házát is, a földjét is, ingó-bingó vagyonát is, a nyomorult életét is!”

Két király egy koronával

Még az mind nem volt a legnagyobb veszedelme az országnak, hogy a mohácsi romlás után a nemzet virága, a nemesség elhullott, a városok elpusztultak, a nép elzüllött. A virág csak felnő megint, a nép ismét visszatér, a városok újraépülnek; de legnagyobb veszedelem volt az, hogy az ország *feje* is lehullott: az ifjú király holttestét nagy későre megtalálták a *Csele* patak mocsáros partjában elásva; ahova *Kanizsai Dóra* úrnő temetteté el a csata után elhullva ottfedezett magyarokat.

Nem volt király!

Király, aki a népet ismét nemzetté alakítsa, a feldúlt városokat újra felépítse, a pusztaságokat új szorgalmas lakosokkal benépesítse, törvénnyel és igazsággal a régi rendet megszilárdítsa, ahogy *IV. Béla* tevő a tatár pusztítás után.

Pedig ilyen kellett volna!

Ahelyett kettő is akadt, aki azt vallotta, hogy Magyarország most már órá maradt: az egyik *I. Nándor* osztrák főherceg és cseh fejedelem, a másik *Zápolya János* erdélyi vajda. *Nándor* királynak azon alapult a jussa, hogy az ő felesége az elhunyt *II. Lajos királynak* a nénje vala, s így a leányágon *Árpád* ivadéka, az örökség reá nézett, ahogy az egykorú vers mondja:

„*Bella gerant alii, tu felix Austria nube;
Quae dat Mars aliis, dat tibi regna Venus.*”

magyarul:

„*Más hadd harcoljon; te szerencsés Ausztria nősülj;
Mit más fegyverrel, csókkal is elnyered azt.*”

Zápolyának pedig különféle jogcímei voltak a magyar koronához. Ő verte le a Dózsa-lázadást; ő késett el a *mohácsi* ütközetből; aztán meg őneki volt egy pecsétes levele, amelyben az ország rendjei fogadást tesznek, hogy *Lajos* király halála esetére őt emelik a trónra. De mindennél a sok igazságnál többet ért volna az, ha koronába illő feje lett volna *Zápolyának!* – Lám, *Hollós Mátyásnak* nem volt semmi pecsétes levele a trónhoz, koronát sem tettek a fejére; mégis igazi király lett, amint a *jogart* a kezébe vette.

Mikor *Székesfehérvárott* a nyitrai püspök, *Podmaniczky István* a kikiáltott királynak fejére tette a koronát, olyan nagy volt az neki, hogy alig akart a fején maradni: csakúgy ingott rajta.

„*Azért akart leesni a koronája, mert olyan kegyetlenül bánt a szegény kuruc had-dal!*”, kiabálta a nép. Az urak pedig a hasukat fogták neveltükben, amint az új király ellovagolt előttük s fogta a fél kezével a koronáját, mint a szélfúvástól féltett kalapot.

Pedig jobb lett volna, ha sírtak volna, mikor *János király* a koronázási halmon megtette a négy vágást a világ négy sarka felé; mert amíg ez eddig mindig annak volt a képes kifejezése, hogy a király a világnak mind a négy sarka felől támadó ellenséggel szemközt meg fogja védeni az országát: ezúttal azt jelenté, hogy az új király a világ mind a négy plágája alól ellenségeket fog hozni Magyarországra.

Nemsokára ezután pedig *Batthyány* nádor *Pozsonyba* hívta össze az ország rendeit: oda is sokan fölmentek főurak és nemesi követek; s azok meg *Nándor* főherceget és cseh királyt választották meg magyar királynak.

Van egy régi diákmese; ahol a harci mén azt mondja a csatában, előre ösztökélő urának: „mi bajom nekem azzal, ha elvész az ütközet? Tán a győztes, ha elfoghat, két nyeret fog reám tenni?”

Magyarország megkapta a választ a ló kérdésére.

Bizony kettőt.

Népszerű törvények

Nem mondhatjuk, hogy János király alatt nevezetes törvényeket is ne hozott volna az országgyűlés Székesfehérvárott.

Ezek voltak:

„A papok javait vegye el a király, s fordítsa az ország védelmére.”

„Az egyházi birtokok jövedelméről vegyen számot a király, ami azokból nem egyházi célokra fordítatik, kobozza el, s fordítsa az ország szükségére.”

„A jobbágyok, akik a hadjáratban kárt szenvedtek, öt évig ne fizessenek se adót, se dézsmát földesúrnak és papnak.”

„A zsidók az országból mind kiűzessenek.”

„Az erőszakoskodások, rablások megfenyíttessenek.”

„Akik mindezekbe 15 nap alatt bele nem egyeznek, papok és világi urak, birtokaiktól megfosztassanak.”

Mindezeket a törvényeket azonban *Verbőczy* Hármastörvénykönyvében hiába keresné az olvasó; mert azokat *János* király nem erősítette meg.

A fekete cár

Móré László és *Enyingi Török Bálint* uraimék három napig el nem tudták hagyni a kacagást a székesfehérvári koronázás után, olyan nagyon csiklandozta az oldalukat az a gondolat, hogy akit ők eddig „János komám”-nak hívogattak, már ezután „János király őfelségének” fognak titulálni.

Pedig jött még más *János* is: a „*János császár*”. Hanem ez már nem volt nevetni való.

Ki volt ez a *János* császár?

Születésére nézve kecskepásztor fia, nemzetére nézve szerémi rác. „*Cserni Jován*” volt a neve.

Azért hívták „*fekete ember*”-nek (*Homo niger* a krónikában), mert a halántékától kezdve a sarkáig egy hüvelyknyi széles fekete anyajegy vonult végig a testén. Az anyját villámcsapás érte, mikor vele teherben járt: onnan támadt az a jel rajta.

Sámsoni erejű férfi lett belőle, akivel birokra ember nem mérkőzhetett: csodálat és rettegés tárgya volt azok előtt, kikkel összekerült. Természetesen prófétának és boszorkánymesternek is tartották.

Mikor a török hadsereg végigseperte Alsó-Magyarországot, a magyar birtokosság a mocsarak közé menekült a szekérvárakba; azalatt *Cserni Jován Szabadkán* volt egy rác csapattal, s erős részt vett a törökök visszaverésében. Vitéz tetteiért a népség éppen olyan nagyon megszerette, mint amilyen erősen nehezelt a földesurára, *Enyingi Török Bálintra*, aki magára hagyta a bajban.

Amint aztán a törökök hazatakarodtak, a fekete ember csak benne maradt *Török Bálint* kastélyában, s mikor az visszajött, azt mondta neki: „Én ezt a kastélyt üresen találtam; tehát az enyém!” *Török Bálint* nem akarta elismerni ezt a jogalapot, fegyveres haderőt hozott a bitorló ellen, s ki akarta verni a birtokából. De nagyon megjárta vele, mert a *fekete ember* még nagyobb haderővel állt ki, s *Török Bálint* örült, hogy ép tagokkal elmenekülhetett előle.

Ekkor *Cserni Jován* annyira vitte a vakmerőségét, hogy egy válogatott lovas rác csapat élén fölkereste magát *Zápolyát*, s felajánlá neki hű szolgálatait, ha őt megerősíti a *Bácska* és *Bánát* helytartóságában.

Ekkor állt javában a két ellenkirály között a párthívek fogdosása. Fényes ígérekkel, nagy titulusok osztásával igyekezett mind a kettő innen-onnan egy-egy hatalmas urat a maga részére hódítani. Egy-egy nevezetesebb kiskirályra (amilyen *Frangepán* volt) ketten is licitáltak.

Zápolya kapott a „*fekete ember*” ajánlatán, aki Magyarország egyötöd részének csatlakozásával kecsegtette ő királyi szívét, s megtette őt a Bánság és Bácska helyettes urává. Pénzt is adott neki meg szép paripákat.

Amint ez a kezében volt a fekete embernek, hozzálátott a dologhoz. Átüzent a Száván a török hódoltság alatt élő rác feleihez: jöjjenek seregestül! Itt van most jó világ! Tejjel, mézzel folyó Kánaán: igazi szabadság. Azok betódultak, elfoglalták az üresen talált falvakat, kastélyokat; birtokukba vették a földeket: mikor a menekült magyar nemesek, jobbágyok visszatértek, már ott találták az idegeneket a lakóházaikban.

Hiábavaló volt *Cserni Jovánhoz* menniük panaszra, mert az azzal tromfolta le őket: hogy ő itt egy üres országot talált, azt benépesítette.

„Hisz mi csak a nagy hatalom elől hagytuk el a régi hazánkat.”

„No, hát nekem is a nagy hatalom adta ezt át új hazának.”

S megtartotta magának és a rác népének az egész nagy területet a Tisza, Maros és az Al-Duna között.

A magyar nemesek hasztalan futottak panaszra, *János* királyhoz az nem ígérhetett nekik segítséget; mert *Cserni Jován* az ő embere volt; tizenkétezer vitéz harcos rác volt már a vezetése alatt; egy ilyen hadsereget nem lehet jó barátból el-lenségé tenni.

Ezen aztán *Cserni Jován* úgy elbizakodott, hogy kikiáltá magát a *Bácska* és *Bánát* császárájának! Úgy hívták azontúl, hogy „*fekete cár*”. Egész udvart tartott, *nádort*, *tárnokmestert*, *zászlósurakat* nevezett ki; földvárakat hányatott, palánkokat kerítettett, utoljára még pénzt is veretett a saját ábrázatjára, s testőrsereggel kísértette magát.

János király csak akkor vette észre, hogy egy másik *János* is nőtt fel mellette, harmadik uralkodónak az országban.

A hű csajkások kapitánya: *Radics Bosics* váltig biztatta *Zápolyát*, hogy küldje hát ezt a hívét, a fekete cárt *Nándor* ellenkirály nyakára: inkább annak az országát pusztítsa, minthogy itthon rabol; de *János* királynak kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy maga támadjon fegyverrel az ellenfelére: ahelyett inkább megtette, hogy a világ négy része felől hívta be az ellenséget az országba aki öneki segítsen: követői ott jártak a velencéseknél, a szultánnál, a francia, a lengyel királynál, a bajoroknál, könyörögve, hogy segítsenek a magyarnak egymást gyilkolni.

Ezalatt azonban *Nándor* király ügyesebb volt. Ő vette meg *Cserni Jovánt*. A *fekete cárnak* bizonyára az volt a jobbik barátja, aki többet fizet. Finom vörös posztó és nehéz ezüstserlegek voltak az ajándékok, amiket *Nándor* király *Révay Ferenc* által küldött *Cserni Jován*nak. Melyik *fekete cár* állhatna ily kitüntetésnek ellent: Azonkívül a végvárok is mind neki lettek ígérve, a „*despota*” címmel.

Amint *Zápolya* megtudta, hogy az ő helytartója az ellenkirályhoz pártolt át, haragjában kiküldé a megfenyítésére *Perényit*, nagy számú sereggel Erdélyből.

Hanem a *fekete cár* igen jól felkészülten várt a király seregére *Nagyszöllősnél*, úgy szétverte *Perényi* hadait, hogy annak fele is ottveszett, maga a vezér csak jó török lovának köszönhetette, hogy a Maroson keresztül épkezláb elmenekült.

Itt pedig aztán a fekete cár meg nem állapodott, hanem győzelemmámoros rác hadaival betört Erdélybe, s végigpusztította azt egész *Szászvárosig*. Senki sem állt neki ellent.

Ez volt aztán a rémület *János* király udvarában!

Amíg Magyarország el sincs foglalva, elvész maga Erdély!

Nem is kell hozzá az ellenkirály, nem a német ármádia, elég hozzá „*fekete cár*” maga: a kecskepásztor fia; a rác martalócok gyülelévész serege, hogy a magyar királynak egész hatalma, mint a rozzant kunyhó összeomljon, hogy az a nemzet,

mely Mohácsnál meghalt *siralomra méltón*, most másodszor haljon meg *szégyenteljesen!*

Jó szerencse, hogy azok között, akik nem viseltek se rangot, se vezéri tisztet, még megmaradt az ősi vitézség szelleme.

A nagyváradai püspökség igazgatója, *Czibak Imre*, nagy hirtelen összegyűjté a bihari nemességet, a hajdúságot, s ezzel a hirtelen lóra ült sereggel útját állta az Erdélyből nagy zsákmánnyal visszacáfoló fekete cárnak, s annak a hadait a *nagy szögyi* mezőn a Maros mellett úgy tönkrevverte, hogy a *fekete cár* maga tépett vörös palástjával, elpüfölt testőreivel futvást menekült egész Szegedig; holttestekkel jelölve meg az utat, melyen idáig jött.

Kifáradva, kiéhezve, égő sebekből vérezve érkezett meg a *fekete cár* vert hadával Szeged városába, késő este. A szegedi nép pedig sohasem szerette: a nagy kudarc után még le is nézték. Futása hírére félreverték a harangokat: a polgárság fegyvert ragadva gyűlt össze a *Szilágyi* kastélyban a nagy piac közepén, mellyel szemben voltak a gazdag búzakereskedő *Zákány* tárházai, akkori idők rende szerint, erős kőfallal kerítve.

A *fekete cár* nem tartá tanácsosnak, hogy most a maga szétzilált népének szabad rablást engedjen a nagy, népes magyar városban; inkább egy csoportba igyekezett a szállingózókat tömöríteni a piac közepén, s hogy élmezőnyükről a legegyszerűbben gondoskodják, azt parancsolá, hogy törjék fel *Zákány* uram tárházát.

Amíg azonban az emberei egy kútágással a nehéz kaput döngették, azalatt egy fiatal polgár, *Vid Sebestyén*, a hosszú puskájából úgy hasba lőtte a *fekete cárt*, hogy az lefordult a lováról.

Társai, amint cárjuk elesét látták, rémületükben elfeledtek éhséget, szomjat és bosszúállást, felkapták a sebesültet a földről, s ugyanabba a skarlátpiros palástba burkolva, mely uralkodói jelvénye volt; elmenekültek vele a szomszéd faluba, *Horgosba*, egész odáig üldöztetve a szegediek által.

Ott pedig szintén nem volt maradásuk, mert *Enyingi Török Bálint*, meghallva kegyetlen ellensége halálos veszedelmét, nem engedte meg neki, hogy csendesen meghaljon; hanem rajtarontott és kivégeztette. A levágott fejét felküldték Budára *János* királynak diadaljelül.

Ennek a nagy diadalnak az öröme nemcsak *Budán*, de még *Krakkóban* is Te Deum Laudamust tartottak *János* király hívei. Volt nagy trombitaszó mindenfelé és örömtűz-gyújtogatás.

Hogy a kecskepásztor fiát, a fekete cárt legyőzte a nagyváradai püspök igazgatója, meg egy szegedi kereskedőlegény!

Az orgyilok

Ha a két ellenkirály közül akár az egyik, akár a másik annak idejében tette volna meg mindazt az erőfeszítést és áldozatot, amikor még Magyarország élő test volna; hogy kész, keze alatt levő seregével a Mohács alatt harcoló magyar seregnek segített volna a törököt visszaverni, bizonyára olyan hálára kötelezte volna le a magyar nemzetet, amilyen egykor *Hunyady János* fiának a fejét vette dicsfénynyel körül: ami a koronánál ragyogóbb, állandóbb. A korona önként kereste volna a koszorúzott főt. A gyermek-agg királynak úgysem maradt örököse.

Így azonban úgy tűnik fel a két király szomorú hadakozása, mint két saskeselyű vitája egy hulla felett.

Egyszer *Nándor* király verte ki *Zápolyát* német sereggel az ország határán egész Lengyelországig, azután meg *János* király jött vissza török sereggel, s az verte ki a vetélytársát egész Ausztriáig. Egyszer a török ostromolta Bécset, másszor a német ostromolta Budát. A két oldalról is pártfogolt magyarnak jutott a szenvedés.

Nem volt ezekben a harcokban dicsőség. A lelkesedés hiányzott belőlük. A főurak annak a pártjára álltak, akinek a keze közelebb érte őket, meg aki többet ígért. Ugyanaz a püspök, aki megkoronázta Székesfehérvárott *Zápolya Jánost*, amint *Nándor* király kapta kezébe a koronát, ugyanabban a templomban megáldotta, fölkenete *Nándor* királyt; ugyanaz a *Bakics*, aki vitte az ország zászlóját *János* előtt, teljesíté ezt a szolgálatot *Nándornak* is. Amint az egyik király serege megjelent egy vár alatt, hol az ellenkirály híve parancsolt, az mindjárt átállt hozzá: nyílt ütközetben, amint szorulni kezdett a kapca, az volt az istenesebb, aki elfutott; de az okosabb azt tette, hogy átment a győztes ellenséghez. Ugyanazokat a nagy neveket az egyik lapján a krónikának *Nándor* király mellett találjuk, a másikon *János* király mellett. Amely apának két legényfia volt, az egyiket *Nándor*, a másikat *János* király táborába küldte szolgálni.

Mind a két királynak az volt a nagy baja, hogy nem volt elég pénze. Ezt sürgeti tőlük leveleiben valamennyi főúr; ők maguk meg a szövetséges királyoktól, császároktól. Akár basa volt, akár bán, annak pénz kellett. A katonáknak meg volt adva a szabad rablás. Gyakorolták is. A népnek tökéletesen mindegy volt; ellenség jön-e vagy jó barát? Egyformán rabolt, erőszakoskodott valamennyi. Mikor *Móré Lászlót* (mind a két király ellenségét) kiforgatták *Palota* várából, kétszázezer aranyat érő kincseket találtak nála, amit a szomszédoktól összerabolt. Még a török nagyvezérek is elfogadták a borraalót: s a királyok nem restellték azt nekik megadni.

Sőt maga a szultán sem érte be azzal, hogy Mohácsra (a húszezer halott temetője közepette) *János* király kezét csókolt neki; hanem *ajándékot* kívánt, évenként tízezer aranyat, s a bécsi követőtől elfogadta a gyémántos gyűrűt.

Nem is becsülte már egymást semmire a magyar; hanem így csúfolta: „te török!” – „te német!”

Hogy maradhatott volna hát ki ebből a dicstelen hadjáratból az a fegyvernem is, ami az „*arany nyilak*” méltó társa, az *orgyilok*.

Az érsek levelével követül küldötték *János királyhoz Hoberdanacz Jánost*.

Amíg *Zápolya* a levelet olvasva félrefordult, a szemközi tükörből gyanakodva nézé a követet, s észrevette, amint az a palástja alól kivonja a törét. A király szolgáit kiáltá elő, azok rárohantak az orgyilkosra, s dühös küzdelem után lefegyverezték.

– Ki küldött a meggyilkolásomra? – kérdezé a király.

– Senki sem! – felelt *Hoberdanacz*. – A bosszúállás hozott. A te helytartód, a *fekete ember*, azalatt, amíg én fegyvereseimmel a dúló törököt visszaverni jártam: éjjeli sötétben megrohanta védetlen váramat. Mikor visszatértem, csak kormos falakat találtam. És e falakon belül apámat, anyámat, két gyöngé növendék öcsémet. legyilkolva kegyetlenül. Ekkor megesküdtem, hogy bosszút állok értük terajtad, aki ezt a fekete ördögöt a nyakunkra küldted. Ez a történetem. Tégy velem, amit akarsz!

Igaz volt-e, amit mondott? Nem vizsgálták. Az orgyilkost bevarrták bőrsákba, s aztán a Gellért hegyéről alágurították a Dunába.

Egy ősmagyar jellem

Előbb ugyan szó volt *János király tanácsosai* közt, hogy *Hoberdanaczot*, aki bizonyosan a Nándor-pártiak embere, ki kellene cserélni a foglyul esett *Bodó Ferencért*.

Bodó Ferenc Zápolyának egyik legjobb dandárvezére volt. Még nem tudta, hogy vezértársai, *Enyingi Török Bálint* és *Bakics* már a *Nándor király hívei* lettek, s egész bizalommal csatlakozott hozzájuk. Azok aztán elfogták harc nélkül, s magukkal vitték a labanc táborba. Ott a fogoly urat szép szóval, biztatással, nagy ígéretekkel kecsegtették a hajdani bajtársai, hogy térjen át ő is *Nándor királyhoz* az ő példájukra; de *Bodó* nem lágyult meg: inkább láncok között hal meg.

Egykori jó cimborái láncokat ugyan nem verettek rá; hanem annál keményebb bilincsel köték meg: becsületszavát vették, hogy a fogságból nem szöki meg. Mikor aztán nemesi kézcsapással erősíté meg fogadását: akkor visszaadták kardját, paripáját: járhat-kelhet tetszése szerint az egész tábor határán belül.

Volt pedig egy hú szolgája, rác ember, aki nagy mester volt a kábító szerek készítésében. Ez föltette magában, hogy urát megszabadítja.

Egy este a szolga abba a hordóba, amiből a bort hozták, álomitalt kevert; amitől azután urak és hajdúk, miután jól ittak belőle, mind holtrészegen dűledeztek szer-
te. De *Bodó* maga is magán kívül hevert a sátorban. A rác szolga ekkor felültette
őt a lovára, lábait a terhelőhöz kötözte, s maga is lóra kapva, az éj sötétjében
elvágtatott az urával, amerre szabad volt az út. Reggelre egy sík róna közepére
ért vele. Itt fölébredt *Bodó*. Szétnézett, és nem látta a tábor sehol.

– Szabadok vagyunk, uram – mondá a rác szolga.

– Te az lehetsz, paraszt – mondá *Bodó* –, de én nem vagyok, mert én nemesi
szavamat adtam, hogy el nem szököm.

S azzal megfordítá a lovát, és visszavágtatott a német táborba, foglyul adva ma-
gát.

Regulusi jellem volt: ősmagyar lélek.

Akkor azután lánkra verték, s bezárták a németújhelyi vár pincebörtönébe.

Ott is pusztult el.

A kínált cserére azt felelték a németek, hogy nem adnak cserébe egy kígyóért
egy oroszlánt.

A kőszegi hősök

Ha a fejekben nagy fogyatkozása volt is a hősi erényeknek, az alacsonyabb ran-
gú hazafiak olyan hőstetteket jegyeztek fel a történelem könyvébe, amik még e
ködös, borongós korszakra is fényt képesek vetni.

Ilyen ragyogó tény volt *Kőszeg ostroma*.

Szolimán szultán már a harmadik hadjárattal látogatta meg Magyarországot.

Ezúttal Bécs volt haragjának egyenes célja: nem is *Nándor* királyt kereste, ki kö-
vetei által békét könyörgött tőle s évi adófizetést ígért a fényes portának. A *német*
császárt kereste, *Károlyt*, aki egyúttal *spanyol király* is volt. Ezt üzente neki: „*Re-
mélem, hogy mint bátor férfiú fogadand országá határán. Mert ahogy tisztességes
ember nem bízza másra a feleségét, úgy a seregét sem hagyja más kezére. Ő
hirdette, hogy ellenem akar jönni. Ám itt vagyok. Mérkőzzék meg velem, ha bátor
férfi. Aztán történjék, amit Isten határozott! Ha nem mer bevárni, fizessen adót!
Mint Isten csak egy van az égben, úgy császár is csak egy van a földön!*”

S e merész szavaknak százharmincezernyi kipróbált vitéz harcos adott nyomaté-
kot; egy ágyúhajóhad a Dunán és kétszáz tábori ágyú.

S ez a világromboló lavina fennakadt mégis.

Nem a német császár ármádiájában, nem Bécs nehéz ágyúkkal fegyverzett bástyáiban, hanem egy kis magyar városkában, annak hős lelkű népében s dicső vezérében.

Nándorfehérvártól idáig csupa diadal volt *Szolimánnak* az útja; ahol csak lófarkas zászlói megjelentek, megnyílt előtte minden várkapu. Tizenhét város kulcsait rakták már le a lába elé.

Kőszeg várkapitánya volt ekkor *Jurisich Miklós*.

Maga is éppen *Nándor* király táborába készült Bécs alá a bandériumával, ami bizony nem nagy számot vetett. Huszonnyolc huszárból és tíz vértés lovasból állt az egész.

Mikor azt a tengernyi hadat meglátta *Kőszeg* falairól, mely a hegyekről mint a hangyaboly omlott alá: megváltoztatá a szándékát, ott maradt.

A vidékről összefutott a városba a sok réműlt nép. Abból kiválogatá *Jurisich* a legjobb férfiakat, ahánynak fegyvert tudott adni, s minden pénzén lőport vásárolt. Mindössze hétszáz embert tudott szembeállítani a szultán százharmincezer emberével.

Azt írja az ostrom alatt kelt levelében:

„Én e gyöngye várost védeni merészelttem a hatalmas ellenség ellen; nem, mintha azt megtartani reméleném; de hogy az ellenséget egy ideig feltartóztatva, időt nyerjenek a keresztényen fejedelmek seregeik összegyűjtésére, saját életem veszedelmével.”

Ibrahim nagyvezér három napig lövette éjjel-nappal a dacoló város külső sáncait, míg azok rommá dőltek; ekkor érkezett meg maga a szultán is hadai zömével *Kőszeg* alá. Az ő fölséges szemei számára volt feltartva az a dicső látvány, melyben a világ győzhetetlen serege egy kis hangyafészket összetipor.

Egyszerre négy oldalról támadt a török had a város belső falai ellen hágcsókkal; elől a boncsukvivők (boncsuk lófarkas zászló, mondsuk a zászló végén levő gomb), hátul az éneklő dervisek.

S a világ hatalmas urának meg lett szerezve az a poklokkal egyenlő gyönyörűség, hogy fényes vitézeit mind a négy oldalon visszaverve lássa.

A hétszáz paraszt kudarcra hajtotta el őket a falai alól.

A vérrel fizetett keserves lecke után a török nagyvezér kénytelen volt szabályos ostromszálláshoz fogni: tűzaknákat ásatott a föld alatt a bástyák ledöntésére. *Jurisich* pór-vitézei azoknak is megfeleleltek. Tizenkét tűzaknáját a töröknek szétrombolták ellenaknáikkal; míg végre a föld alatti harc hetedik napján sikerült a törököknek a tizenharmadik aknát felrobbantani s a város falán tizenhat sing széles rést törni.

Ekkor aztán a török had nekizúdult a tört résznek; férfi férfi ellen harcolt. S a harc eltartott késő estig. És a nap azzal a hírrel ment le, hogy *Szolimán* hőseit kegyetlenül elverték a tört résztől *Jurisich* gyakorlatlan vitézei. Az árkok be voltak már temetve a hullákkal.

Most *Ibrahim* két óriási *fatornyot* rakatott fel a várfalak őrtornyaival szemben, amikről ágyúkkal lövette végig a várost. *Jurisich* emberei egy éjjel felgyújtották kanóccal az egyik fahegyet.

Az ostrom tizenhetedik napján általános rohamra indíták a török tábor *Kőszeg* sáncai ellen. A janicsárok négy lobogót tűztek már fel az elfoglalt falakra. De *Jurisich* lelkesítő szavaira a várórség új viadalt kezdett, s visszaverte a betörő hadat a kitűzött zászlókkal együtt.

Jurisichnak sikerült erről a napról a török táboron keresztülösonó hírnök által levelet küldeni *Nándor* királyhoz, melyben azt mondja:

„Hétszáz fegyveres parasztomnak fele már elhullott; 300 forintot szerzett poromból még csak egy mázsa maradt fenn. Csak az Isten irgalma tart fenn bennünket.”

A csodavitézséggel visszavert ostrom után török hírnökök jelentkeztek fehér zászló alatt a résnél; *Jurisich* nem bocsátotta őket be, csak onnan a sánctól értekezett velük.

– A szultán haragtól lángol! – mondá a hírnök.

– Igyék vizet, majd lecsillapodik! – hangzott a válasz.

– Megesküdtök, hogy várad romjai alá fog temetni.

– Esküszöm, hogy jól fogok ott aludni.

– De a nagyvezér könyörülni akar rajtad: megkegyelmez, ha a várost átadod, vagy kétezer arany váltságdíjat fizetsz érte.

– A város nem az enyém; pénzem pedig nincs. – Ez volt a hírnökhöz az utolsó szava *Jurisichnak*.

Háromszor ismétlé a felhívást a hírnök; más választ nem kapott.

Ezzel földidézte magára *Jurisicha* hatalmasok minden haragját. Még azon az éjszakán minden oldalról megharsantak a tárogatók, riadót vertek a dobok; a török sereg virága (a „*Beksid Tas kert virágai*”), a janicsárok válogatott hada rohant ádáz „Allah”-ordítással *Kőszeg* falaira: a hátramaradókat vasbuzogánnyal verték a csauszok, az előrohanókat erszénypénzzel kecsegtették, ha élve győznek, *Mohamed* paradicsomával, ha halva győzni segítenek.

A janicsárok a bőszült rohamban elfoglaltak minden sánctot, s *Kőszeg* falain már nyolc lófarkas zászló volt kitűzve.

A viadalban a védők ismét hatvan embert veszítének.

Jurisich maga is sebet kapott, s a falakról elűzött háromszáz harcosával a templom védfala mögé vonult, ott várandó be az utolsó csapást. Veszve volt már minden.

A török had elfoglalta a várost; a fegyvertelen nép, asszony, gyermek, agg mind a főtérre rohant, s istenébresztő jajgatással csoportosult a templom körül.

Jurisich elkeseredett e látványra, e rémsikoltásra, s e keserű harag a hős szívében csodát művelt. Előhozatta a templomi zászlókat, s amint a janicsárhad rendetlen tömegben tódult a piacra, kirohant háromszáz emberével a templom fala mögül végső kétségbeesett haraggal a dülő hadra.

A törökök azt hitték, a keresztyének szentei szálltak egyszerre alá az égből, amint az arkangyalok képeivel lengő zászlókat meglátták: vad ijedelem lepte meg szíveiket; rohantak hanyatt-homlok vissza a résekre, a falakra; mint akiket földfeletti hatalmak üznek. A futó janicsárhad magával sodorta az utána jövőket is; az egész ostromdandár összeziláltan futott vissza a táborba.

A kudarcral elfutottak azt beszélték a táborban, hogy angyalok harcoltak lángpallosokkal ellenük; a főbb agák pedig azt hozták fel mentségül, hogy odabenn még egy belső vár áll, és annak őrizete csupa vasember.

Ez volt a tizenkettedik roham *Kőszeg* ellen és az utolsó.

Még hajnal előtt újra megjelentek a nagyvezér hírnökei a tört rés előtt, s felhívták *Jurisichot*, hogy jöjjön át *Ibrahimhoz* néhány barátságos szóra; városának kegyelmet nyerhet. Cserében kezesül két basát hagynak ott helyette.

Jurisich elfogadta a meghívást, ezt írva előbb Nándor királynak:

„Porom már végképp elfogyott, akik még körülöttem életben maradtak, bátorságukat a további védelemre végképp elvesztették, egy óráig sem állhatjuk meg tovább a harcot.”

S azzal átment a török táborba.

Ibrahim fölállt előtte, mikor jönni látta, s kezét nyújtá neki. Sebei után tudakozódott, miket a mai harcban nyert, ha nem veszélyesek-e? S azután tudatá vele, hogy a szultán megkegyelmezett neki, s a várat és várost neki ajándékozza.

Azzal megölelték egymást.

– És most jöjj a szultánhoz kézcsókra.

Jurisich vérző sebeire mutatott, azt mondta, nincs ereje hozzá.

– Hadat verni volt erőd a sebeidtől, de kezet csókolni nincs erőd.

– Amit te mondasz, előttem annyit ér, mintha a szultán maga mondaná.

Ezt nagyra vette *Ibrahim*.

– No, hát menj vissza békével. Aludjatok csendesen népestül együtt. Az én őreim fognak strázsálni a falaitok körül, hogy senki ne háborgasson.

Még a janicsárok basája kérte *Jurisichot*, hogy engedje neki megtekinteni azt a „belső várat”, amelytől a janicsárjait visszaverte.

Azt nem tehette *Jurisich*, mert ilyen belső vára nem volt; de meg sem akarta szégyeníteni a basát.

– Ne jöjj oda, kérlek, mert abban a belső várban dühös németek és spanyolok tanyáznak; azok ellen meg nem védhetnélek, mert azoknak én nem is parancsolok.

Igazat is mondott; mert biz ő egy németnek és spanyolnak sem parancsolt.

A városba visszatérve, *Jurisich* minden ezüstedényét ajándékol küldé *Ibrahimnak*, s aztán népével együtt nyugalomra hajtá fejét. – Falain a janicsárok álltak őrt. A tornyokban a muezzimek énekelték: „la Allah il Allah!” S mikor feljött a nap, s a hatalmas török császár kitekintte sátorából, megelégedve látta, hogy Kőszeg falromjain ott lobognak a félholdas vörös zászlók, ezüst betűkkel: „Egy az Isten és Mahomed az ő prófétája”.

Jurisich és népe aludt a romok közt – nem is eltemetve.

S mikor estefelé fölébredtek, már akkor nem volt semmi vörös zászló a romokon; se janicsárok a falon, se muezzimek a tornyokban, se komparadzsik a fahegyeken, se sátorok a halmokon. A török tábor tovavonult, csak a felvert por mutatta távozását.

Huszonöt napig tartotta fel *Kőszeg* hétszáz paraszt vitézével a világrész leghatalmasabb seregét, s ez az időhaladék éppen elég idő volt arra, hogy megmentse Bécset.

Ezalatt bekövetkezett az esős idő, s sárban a régi fényes vitézek nem szerettek harcolni. A két császár meg sem látta egymás táborát, *Szolimán* hazament Sztambulba, *Károly* császár meg Madridba.

S ezt az egész hadjáratot *Jurisich* fordította el és a hétszáz parasztvitéz.

Gritti

Mily sok viszontagságokon ment keresztül a két király és két császár harcai alatt a magyar szent korona!

Valóságos labdajátékot űztek vele, egyik kézből a másikba.

Először *Zápolya* kapta meg, azután *Nándor* király, attól megint elvette *Szolimán* császár: annak a nagyvezére, *Ibrahim* nem áhítozott kevesebbre, mint hogy Szent István koronáját a saját tar fejére tegye fel; s még megteszi azt a csúfot, ha *Athinay Deák Mihály* lelkére nem beszél a szultánnak, az aztán visszadobta azt megint *Zápolyának*.

De az ő kezében megint nem volt biztos helyen a magyar korona. Még egy követelője támadt annak, mintha bitang jószág volna: *Gritti Lajos*.

Egy velencei hercegtől származott korcs; olasz vér; jezsuita nevelés; török szultáni kegyenc: annyiféle színt váltó, ahány úrral összekerül, fizetve valamennyitől, elárulva egyiket a másiknak kölcsönösen, hitszegő minden vallás értelmében, pénzvágó, kapzsi, fősvény; orgyilokhoz, méreghez nyúlni kész, ahol útjában akadályt talál.

Ez a név keresztül-kasul járja Magyarország történetét e kétkirályos korban, s mindenütt vérnyomokat, szégyenfoltokat hagy maga után.

A győzelmes *Szolimán* szultán rendelte őt, a törökké lett kegyencet, *János* király mellé Magyarország kormányzójának.

Az olasz pribék, akinek a neve a törököknél *Bég Ogli* volt, egyszerre magához ragadta az egész országlást; ő volt az úr, nem a király. Testőrsereggel vette magát körül, s fejedelmi pompát űzött. Akadtak magyarok, akik pártot képeztek körülötte. Ilyen volt *Dóczy János*; aki „*mint a sátán állt mindig oldalánál,*” s az országgyűlésen az olasz szavait magyarul tolmácsolá a rendeknek. *Gritti* adót vetett ki a főurakra és papokra, melyben mindenki az ingó vagyonának *felét* tartozott neki átadni. Mikor aztán pénze volt, akkor hívei is voltak. A zákányi országgyűlésen már azt merték indítványozni *Dóczyék*, hogy le kell tenni a tehetetlen *Jánost* a királyi székből s *Grittit* emelni helyébe. Csak *Nádasdy Tamás*, *Perényi Ferenc* s a két *Ártándy* ellenkezése akadályozá meg, hogy a merénylet hevenyében sikerüljön.

Gritti bosszúja most ezek ellen fordult: *Nádasdyt* elüldözte árulkodásaival a király mellől; *Perényit* elfogatta a török táborban, s csak fiáért bocsátá szabadon, azt meg töröknek nevelteté; a két *Ártándyt* pedig azon ürügy alatt, hogy Budavárát ki akarták szolgáltatni *Nándor* királynak, azalatt, míg *János* király vadászaton volt, hirtelen, minden törvénylátás és ítélet nélkül, Budán, a várkút mellett lenyakasztatá. E példa óta mindenki rettegett a bosszújától: *Nádasdy* átpártolt *Nándor* királyhoz.

A két ellenkirály alkudozott egymással a békére; az alku Sztambulban folyt a szultán előtt: az ő helybenhagyásától függött minden. *Gritti* úgy tett, mintha ő békéltetné őket; amellet meg alattomban mindent elkövetett, hogy a kibékülést meghiúsítsa.

Pedig ugyan engedelmes szívvel folytatta mind a két király az alkut. Előbb készek voltak megosztolni Magyarországon. Utoljára *Nándor* király hajlandó volt az

egész országot átengedni *Zápolyának*, azon föltétel alatt, hogy annak halála és magvaszakadtával az egész országot ő örökölje; s *Zápolya* viszont hajlandó volt így elfogadni az ország birtokát, ami együtt járt azzal a kötelezettséggel, hogy holtig nőtlen maradjon; pedig már akkor jegyben járt *Izabellával*, a lengyel király leányával.

Gritti mind a kettő ellen felbőszíté a szultánt. Ez aztán őt bírta meg vele, hogy jöjjön be Magyarországra, igazságot szolgáltatni a két király közti vitában. Kíséretül adott mellé kétezer janicsárt és arnót lovast, akikhez még a moldvai segédc csapatok is csatlakoztak.

Gritlinek az volt a terve, hogy a *János* király alatti ország főbb hivatalait mind a maga teremtményeivel rakja meg. (A hivatalosztással olyan könnyedén bánt, hogy a saját 18 esztendőös öccsét megtette egri püspöknek; pedig soha brevium nem volt a kezében, sőt még Mohamed-hitű is volt.) S ha egyszer ez meglesz, akkor *János* királyt elfogatja, Sztambulba küldi, maga pedig *Nándor* királlyal megkötö a békét, úgy, hogy ő maradjon az ország alkirálya. Hogy milyen jó kedvében van, azt megmutatta már a szilisztriai átkelésnél, ahol *Illés* bojtárt azért, mert nem állította elő elég gyorsan a hajókat, a parton felakasztatta.

Erdélyben ekkor *Czibak Imre* volt az alkormányzó; ugyanaz a hős, aki a „*fekete cár*”-t tönkreverte. Királyához és nemzetéhez hűséges és amellet erős jellemű férfi.

Ezt kellett legelőbb is az útjából eltenni *Gritlinek*.

A *Grittitől* nádorságra kijelölt *Dóczy* halálos ellensége volt *Czibaknak*, mert ez az egyenes lelkű főúr őt egyszer hazug rágalmasaiért a király előtt pofon verte. Most itt volt az alkalom a bosszúra.

Gritti alattomban megvesztegeté *Czibak* házi káplánját, *Pétert*, hogy ez őt nyájas biztatásokkal kicsalja *Vajda-Hunyad* erős várából. Mikor aztán *Czibak* útban volt feléje kétszáz lovas kíséretében, *Gritti* éjjel ráküldé *Batthyány Orbánt* és *Ghiczy Istvánt* lovasokkal és szekérre rakott janicsárokkal, s azok álmában lepték meg a gyanútlan főurat.

De *Czibak* nem hagyta magát ily könnyen elfogni. Hősi erő lakott edzett természetben; karddal és csákánnyal valamennyi cenk és pribék ellen olyan vitézül védte magát, hogy a nagy sokaság nem bírta elnyomni. Végre elvagdalták sátra köteleit, s amint aztán a ponyva fejére omlott; nem védhette magát, akkor levágták a fejét.

A vajda, *Majláth István* és *Kun Gothárd* éppen *Grittinél* voltak, mikor oda elhozták *Czibak Imre* levágott fejét.

Az olasz megsiratta a levágott főt, mint *Caesar Pompeiusét*, s azt mondta, hogy ez nem az ő munkája volt! De az erdélyi urak ráismertek a műben a mester kezére. Ez szegte nyakát.

Czibak meggyilkoltatásának híre egész Erdélyt fellázítá; *Patóczy Miklós*, a megöltnek unokaöccse, körülhordatta a véres kardot, meggyújtatta a hegyeken a vésztüzekeket, s rövid időn egész tábor fogta körül *Gritti*t és kísérő seregét, s beszorítá őt Medgyes városába.

A szász polgárok helyet adtak neki a városukban; de maguk a fallal kerített templomukba vonultak, s azt elzárták előle.

Innen üzent *Gritti János* királynak, hogy jöjjön a felszabadítására, Zápolya azonban ehelyett elfogatta *Gritti* megbízottját, s annál megtalálta mindazokat a leveleit a nagyravágyó olasznak, mikben a törökökkel és németekkel ellene szövetkezett.

A feltámadt erdélyiek egy ideig kímélni akarták Medgyes városát, hanem amint azt látták, hogy *Gritti* a moldvai vajdát is beidézi a felszabadítására, rövidre szabták a perét: ágyúval törtek rést a falakon, s betörtek fegyveres kézzel. A templomban elzárkózott szász polgárság is a törökök ellen fordult, utóbb még *Batthyány Orbán* magyar huszárai is az ostromlók részére álltak, s ami török, görög volt a városban, ők is segítettek lekaszabolni.

Mikor aztán *Gritti* látta, hogy a védő serege le van verve, hirtelen zsákba rakta kincseit, amik másfél millió forintot értek, s ezekkel meg a két fiával el akart osonni a titokban ásatott föld alatti úton keresztül a segélyre jövő moldvai főkapitány táborába. – Azonban szökése közben ráismertek, visszahozták, s ugyanazon palota előtt, ahol nagyravágyó terveit szötte, Majláth parancsára leütötték a fejét. – Némelyek azt írják, hogy előbb a két kezét vágta le a bakó; mások meg, hogy előbb a két fiát nyakazták le a szemei előtt. – Ezt talán csak az elkeseredett nép bosszúja álmodta hozzá. De *Gritti* neve valóban nem maradt fenn másképp, mint a nép átkaiban.

Keresztelő temetéssel együtt

A két ellenkirály addig kergetőlözött alá s fel az országban, olyanforma hadjáratot folytatva, amelyben azé volt a győzelem, amelyik az ellenfele hadvezérét jobban meg tudta vesztegetni: míg utoljára az ország megunta mind a két királyt, hadvezéreikkel, tanácsosaikkal és főpapjaikkal együtt, s nyílt lázadásban tört ki ellenük az elégedetlenség.

Ez volt egyik oka annak is, hogy az új hit, a *reformáció* olyan általánosan elterjedt egész Magyarországon.

Ekkor aztán mind a két király meggondolta a dolgot, s jónak látták kibékülni.

Nagyvárad békekötésnek nevezik a megállapodásukat.

Ebben *János* királynak élte fogytáig meg van hagyva Magyarország birtoka és királyi címe; holta után azonban az ország és korona *Nándor* királyra szálljon.

Ekkor aztán örültek mind a ketten, hogy ilyen jó barátokká lettek.

Elvégezték politikai úton, amit a harcmezőn nem tudtak.

Azonban még három hatalmasságnak volt ebbe az alkuba kemény beleszólása. Az egyik volt a *török szultán*, a másik a *magyar nemzet*, a harmadik meg – a *szerelem*.

A szultán haragját valahogy csak le lehetett csillapítani ajándékkal, szép szavakkal; a nemzet ellentmondását ágyúval és pallossal; de ki tehet a szerelem ellen?

Zápolyának vénségére jutott eszébe megházasodni.

Alig kötötte meg a békét, azonnal sietett szép menyasszonyát, lengyel *Izabellát*, kivel menekült korában ismerkedett meg Krakkóban, nagy pompával hazahozatni.

S ezzel egy újabb bonyodalomnak készítette el az alapját.

A mézesheteit nagyon megkeserítették az erdélyi vajdák azzal, hogy nyíltan fellázdak ellene. Ott kellett hagyni a szép feleséget, s ezeknek a várait ostromolni.

E szomorú foglalatosság közepette megütötte fél felét a guta. A fél karja megbénult. Azért a másikkal csak törte a lázadókat.

Ekkor veszi az örömhírt, hogy a felesége szerencsésen lebetegedett Budavárában, s fiat szült: azt *János Zsigmondnak* keresztelték.

Efőlötti örömmámorában nagy ünnepélyt rendezett *János* király; aminek következtében a másik felét is megütötte a guta.

Ő maga békében megtért őseihez; az ország rendei pedig itthagytak egy két-hetes koronaörököszt, meg a másik örököszt, az ellenkirályt meg a török szultánt és a váradi békekötést, és egy lázadó nemzetet. Ők lássák, hogy egyeztetik ki ezt a sok ellenmondást!

Székesfehérváron temették el: – az utolsó magyar királyt az ősök sírboltjában.

Magyarország történetének sok lapja hirdeti a nevét: sokat tett és sokat elmulasztott. Tettei kicsinyek voltak, mulasztásai nagyok.

A csecsemő király

János Zsigmondnak az volt a legnevezetesebb tette, hogy *született*.

Nándor király megharagudott rá érte, az erdélyi lázongó urak pedig azzal rágalmazták, hogy nem törvényes született: nemcsak hogy nem az apjának, hanem még nem is az anyjának a fia: csak olyan becsempezett gyerek.

A török szultán e rágalom következtében követét küldé Budára, *Izabella* udvarához. A szép fiatal özvegy mély gyászba öltözve, kisgyermekével a karján fogadta a török követet, s az ő jelenlétében megszojtatta a csecsemőt. A követ előtt ez teljes bizonyosság volt: meghatottan borult a királyné lábaihoz, s kezét a kis királyfi fejére téve, megesküvék, hogy ez lesz a király; a szultán nemsokára küldött is neki bíborpalástot, kardot és aranyos buzogányt.

Hanem *Nándor* király haragját nem lehet olyan könnyen tejjel eloltani. Ő követelte az országot és a koronát a nagyváradi szerződés értelmében. Ajánlt érte cserébe az özvegynek nyugodalmas birtokot, s háborúval fenyegette.

És bizonyára a gyöngé asszonynak sokkal több kedve lett volna a béke gyönyörűségeihez, mint a háború viszontagságaihoz; ha nem lett volna az oldala mellett egy erőteljes férfiú, aki a koronát gyermeke fején megtartsa. Ez vala *Fráter György*, más nevén *Martinuzzi György*, közönségesen „*György barát*”. Különbözik és utóbb bíbornok.

Őt nevezte ki a haldokló *János* király fia gyámjává.

Választani kellett.

Egyfelől volt a korona és a félhold, másfelől a hercegi süveg és a kereszt. A bíbornok az előbbit választá.

Ezért aztán *Nándor* király hadsereget küldött Buda ellen. Az öreg *Roggendorf* volt a vezér. Könnyű munka várt rá. Volt negyvenezernyi válogatott hadserege, fele magyar, fele német, sok ágyúja, nagy hajóhada; benn a várban csak 2400 katona meg a budai polgárság; azoknak a főparancsnokai egy pap, egy fiatalasszony meg egy csecsemő; az *Izabella*-párti hadvezér, Török Bálint a maga seregével messze kinn szorult; a szultán és nagyvezére távol országban, s még azonfelül az ostromolt királyné maga is óhajtott, hogy a várat *Nándor* király elfoglalja, s egyetértett vele ebben a budai polgárság is.

Alattomban kifőzték szépen a tervet: *Palczan Péter* helyettes bíró a Boldogasszony cinterme melletti rejtekkapun át éjszaka beereszti az ostromló seregnek egy csapatját, a tanács háznál fegyverben álló polgársereg egyesül vele, s akkor aztán *Martinuzzi* meglepett őrségét lefegyverzik, s a várnak minden kapuját megnyiták.

S ez a bölcs terv csak azon hiúsult meg, hogy *Roggendorf* nagyon is német volt.

A budai polgárok ugyanis azt kötötték ki feltétlenül, hogy az oroszba bebocsátandó csapat magyar huszárokból és puskásokból legyen válogatva, s azt a *Nándor*-párti magyar vezér urak maguk vezessék: ezt is pedig csak azért kívánták, hogy

ez az első megszálló csapat azután a polgárok házait is elfoglaló sereg rablásai ellen majd megvédelmezze; tehát prudenter és circumspecte cselekedtek.

Azonban *Roggendorf* azt gondolta, hogy ugyan minek engedné ő Budavár elfoglalásának dicsőségét a magyaroknak: az áruláshoz mindegy, akárki hajtja végre; ő tehát csupa *német* csapatokat küldött az éjszakai meglepetéshez, a *saját fiának* vezetése alatt.

És az egész árulás a leggyönyörűségesebben sikerült: éjfél után az albíró beereszté a páncélos, puskás ezredet a kisajtón a várba; azok egész csendben felvonultak a tanácsház előtti térig meg a pellengérpiacig, ahol a polgárórség várt reájuk.

Csak akkor vették észre a polgárok, hogy kiket eresztettek be. Egy sem tudott nekik magyarul felelni, csak mind azt mondogatták: „*her, her, her!*”

A budai polgárok aztán látták, hogy meg vannak csalva, méregbe jöttek, s ahelyett, hogy egyesültek volna a bebocsátott csapattal, nekiestek s úgy elverték, hogy aki vissza nem talált a kis kapuhoz, a bástyáról ugrált alá, maga az ifjú *Roggendorf* még a zászlóját is otthagya a kezükben.

György barát csak a nagy tumultus után értesült róla, hogy micsoda veszedelemben forgott Budavárával együtt.

Az árulók közül többeket, akiket megkaphatott, négyfelé vágatott, a királynét jobban őriztette, *Török Bálintnak*, a török basának, a török szultánnak pedig ugyan sürgetően üzent, hogy siessen minden török Budát *felszabadítani!*

Török Bálint és *Mohamed basa* meg is érkezének Buda alá, nem ugyan olyan nagy sereggel, aminő *Roggendorfé* volt. De az ősz hadvezér megtette a kedvükért, hogy éppen akkor, amidőn a hajóhídját a Dunán elszakította a szél, elkezdett Budáról áttakarodni a pesti oldalra, hajókon. Mikor aztán felét a táborának, az ágyúkkal együtt, átszállítá Pestre, akkor Mohamed basa és Török Bálint az inneső oldalon maradt gyalogságra rárohantak, azt lekaszabolták. Martinuzzi a *Mátyás király csúrjei* mellett felhalmozott szénakazlakat felgyújtatá, ezeknek az éjjeli világítása mellett Kazim bég csajkásai a csapatokkal telt osztrák hajókat elsüllyeszték: fele az ostromló seregnek halva úszott le a Dunán, hírt mondani a fölfelé evező padisahnak a budai nagy diadalról. Reggel pedig a Pestre átkelt másik felét a keresztyén seregnek verték széjjel. *Roggendorf* ottveszté minden ágyúját, életét és becsületét. – A bíbornok *Te Deum* laudamust énekeltetett a vártemplomban.

A kis csecsemő király pedig játszott a bölcsőjében az aranyos buzogánnyal.

Hogy lett Buda vára a töröké?

Amint *Roggendorf* budavári hadjárata ilyen szégyenteljes véget ért, még el sem voltak temetve a halottak, már megérkezett Buda alá Szolimán császár egész udvarával. A két kisfiát is magával hozta meg a vejét és a kedvenc leányát: *Mirmah* szultánát.

Megérkezése napját azzal ünnepelte meg, hogy azt a 800 németet, akit foglyul ejtettek, mind lenyakasztatá.

Éppen a *mohácsi nagy gyásznap 15-ik évfordulója volt*, amikor Buda várából *Izabella* királyné fő-fő tanácsurait, élükön *Fráter Györggyel*, a padisah kézcsókjára mentek.

Megtraktálták őket.

A szultán a csasz-agától ajándékokat küldött Budára a királynénak és kisfiának: és egyúttal üzenetet.

„Mivelhogy Mahomed törvénye tiltja a szultánnak idegen hölgy lakásába belépni; védencét, a kis magyar királyt nagyon óhajtaná látni, annálfogva küldje le azt hozzá a táborába.”

Fráter György azt tanácsolá a megrémült királynénak, hogy ne ellenkezzék: tegye meg, amit a szultán kíván tőle.

A kis király akkor egyéves volt. A dajkája vitte az ölében, két vén udvarhölgy kísérette aranyos díszhintóban. A hintó mellett járultak gyalogsorban *Martinuzzi* bíbornok, *Verbőczy*, *Török Bálint*, *Podmaniczky János* s több főurak.

A szultán Óbuda alatt emelt tündöklő sátorában, mely olyan volt, mint egy palota, fogadta a csecsemő királyt és kíséretét. A gyermeket karjaira vette, s ősz szakállával betakargatá, azután odahívta a két kisfiát, *Szelemit* és *Bajazetet*, azokkal is megcsókoltatá az ártatlant, s azzal visszaadta dajkájának és a gondviselő hölgyeknek, elbocsátotta őket a számukra külön fölállított pompás sátorba.

A kíséző urakat pedig ottmarasztá ebéden. Pompás lakoma volt, késő estig tartott. Olyan ételeket ettek, aminőknek soha hírét sem hallották.

A hosszú lakoma éppen elég volt arra, hogy azalatt Szolimán basa, anatóliai kormányzó végrehajtsa a furfangos tervet.

A janicsárok a táborból felmentek Buda várába, báméskodni, s ott barátkoztak a polgárnéppel, akik semmi rosszat sem gyanítottak. Amíg egyszer annyira felszaporodtak, hogy ők voltak odabenn a többségben. Akkor aztán elállták a kapukat, a bástyák feljáratait, a tornyokat és a királyi várak udvarát.

Akkor aztán *Szolimán basa* maga elé hívatá a budai bírót, s tudtára adá, hogy Buda vára ezentúl a szultáné lesz; s estig minden magyar úr, nemes és katona a várból kitakarodjék, a polgárság minden fegyverét, még a kenyérevő kését is beadja; s arra a janicsárság tábort ütött a piacokon, s kítűzte a szultán zászlaját a vár fokára.

Három ágyúszó jelenté, hogy a várfoglalás végre van hajtva.

Ugyanakkor az ebédnek is vége volt Óbudán.

A szultán mindjárt dívántanácsot tartott a vezéreivel.

Mi történjék a jól tartott magyar főurakkal.

Legtöbben abban a nézetben voltak, hogy legjobb lenne őket, rövidségnek okáért, mind lenyakaztatni, a királynét hazaküldeni az apjához, a csecsemő királyt pedig elvitetni Sztambulba, s ott neveltetni igaz mohamedán hitben; azután kimondani, hogy Magyarország török basaság lesz ezentúl; török kormányzóval.

Jó szerencsére a női gyengéd szív beleszólt a kegyetlen tanácsba. A szultán leánya, *Mirmah* szultána, megértve a királyné és a magyar főurak veszélyét, könnyeivel rábírta férjét, *Rusztém basát*, hogy emeljen szót a szultán előtt, hogy hát „*hitzegéssel vádolja-e majd az utókor a padisaht, holott védelmet fogadott a királynénak és fiának*”.

„Igaz!”, mond a szultán, „a császárok szavát Allah könyvébe írják fel” – s még azon éjjel visszabocsátá a gyermek királyt anyjához a budai várba, fáklyafény mellett. Az urakat csak később.

És másnap reggel maga is felment a szultán lóháton Budavárba. A királynénak arany és kék betűkkel írt levelet küldött, oltalmát ígérve; maga pedig leszállt két fiával együtt a boldogságos szűz temploma előtt, s ott végzé ájtatosságát. Az már akkor ozman mecsetté volt átalakítva.

A királynét elküldte *Lippára Martinuzzival* és tanácsosaival együtt. A magyar uraknak még a kardot sem hagyták meg az oldalukon.

Ezen végződött *János Zsigmond* király életének és uralkodásának első esztendeje.

A Chalil könyve

A Budán hagyott török őrsereget még abban az esztendőben kiirtotta a keleti dögvész. Akkor *Nándor* király vezérei bizvást elfoglalhatták volna a várat, ha szívük és eszük lett volna hozzá.

Ahelyett megvárták, míg Szolimán szultán negyedszer is bejön Magyarországra, s elfoglalja szemük láttára az ország dunántúli várait, kit ostrommal, kit árulás eszközével.

Akkor aztán a győzelmes török úgy bánt az elfoglalt résszel, mint meghódoltatott tartománnyal, mely az ozman birodalomhoz tartozik.

Felosztotta azt 15 szandzsákságra, amikben török basa volt a főispán, török kádi a bíró, török imámok, ulémák, dervisek voltak a papok, török csauszok az adószedők. Valamennyi fölött parancsnokolt a budai beglerbég. „Defter”-t is adtak ennek a török hódoltságú Magyarországnak, Chalil basa defterdár készítette azt. Ez volt a török alá tartozó Magyarországnak az „*alkotmánya*”; corpus jurisa száznegyven esztendőn keresztül. Minden paragrafusa azt mondá, hogy „fizess!” Aki nem tudta fizetni a kegyetlen nagy adót, attól elvették a marháját; ha az sem volt: elexequálták a gyermekeit, s elvitték Sztambulba janicsárnak. Aki az adótól menekülni akart, annak muzulmánna kellett lenni; a gyilkos gonosztevő büntetlenül szabadult meg, ha izlámra áttért. A magyarnak még a meztelen élete sem volt többé a sajátja, s e tekintetben tökéletes jogegyenlőséggel dicsekedhetett; mert a nemes úr bőre csak olyan olcsó volt, mint a paraszté.

Ez volt a „Chalil könyvében.”

Ellenben a *Nándor* király uralma alatt élő magyar nemzetnek sem volt irigylendő sorsa. Bizonyítják az egymásra következő országgyűlések: amiken nem hallatszott más, mint panasz a király német tanácsosai, vezérei ellen. A háromfelé vágott országnak egyik része beteg volt a töröktől, a másik a némettől, s mind a kettő azt vallotta, hogy „*medicina pejor morbo*”. (Rosszabb a gyógyszer a betegségnél.)

Martinuzzi György

Csak a harmadik résznek volt tűrhető állapotja. Ezt képezte Erdély és a tiszántúli részek, amiket Szolimán szultán a védencének, a kis *János Zsigmondnak ajánlódékozott*.

Az ajándék országnak szép csendesen kellett magát viselnie. S ennek a békeségnek a királyfi gyámja, *Fráter György* volt az éltetője.

Két nagy hatalmas és több apró galád ellenség közé beszorítva az volt a bölcs barátjának a tudománya, hogy mind valamennyit rá tudja szedni. Ehhez a feladathoz nem is értett volna más, mint egy pap. Annak az esze, furfangja, előrelátása és fordulni tudása kellett ehhez a nagy feladathoz. Dicséretesen megfelelt neki.

Ki tudta a fejét húzni nemcsak a fenyegető pallosok éle alól, de a még fenyegetőbb baráti ölelgetések közül is. Folyvást el tudta hitetni mind a két császárral, hogy az ő híve.

Voltak szerződésai *Nándor* királlyal is meg *Szolimánnal* is, de azokat olyan bölcsen tudta elodáztatni, hogy soha egyik se lett foganatosítva. *Nándor* király is kinevezte Erdély helytartójának meg *Szolimán* is. De ő egyiknek a címét sem használta. Beírta a *György barát* címmel.

És emellett még egy asszonyt is kellett neki őrizni, aki cím szerint királynéja volt neki, de valósággal általa őrzött rab volt s tőle megszabadulni igyekezett: s ellene a királynál is, a szultánnál is egyre panaszt emelt, árulkodott, benső tanácsosával, *Petroviccsal* ellene csejt szőtt.

És Martinuzzi tudta jól, hogy őneki mindenki ellensége, hogy senki sem szereti.

Más közönséges ember, ha kezeiben van a hatalom, erőszakkal tépte volna szét a csomókat, mik kezeit lekötözni szánvák, ő óvatosan bontogatta azokat széjjel, fennkölt ésszel látott keresztül az emberek gyöngeségein, s amidőn szükség volt rá, hogy erős kézzel lesújtson, rögtön ott volt az engeszteléssel s az elejtett ellenfél sietett fölemelni.

És amellet egy célt sohasem tévesztett el szeme elől: Magyarország kiszabadítását a török hódoltság alól.

Amióta Budát ravaszul elfoglalta a szultán, *Martinuzzi* minden dicséretes fordulatai odairányultak, hogy több tért ne engedjen elfoglalni a töröknek a magyar hazából. Hízkeléssel, hódolással, ajándékkal és adófizetéssel tartá távol a kormányzása alatti területről a szultán győzelmes hadait, és amellet otthon hadsereget szervezett, harcos székelyeket magához édesgetett, százszokat kibékített, hadviselésre szükséges pénzt gyűjtött. És titokban *Nándor királlyal* szövetkezett, hogy foglalja el Erdélyt.

Nem volt ez tőle árulás gyámfia *János Zsigmond* és *Izabella* ellen; mert *Izabellának* már rég szerződése volt *Nándor* királlyal az iránt, hogy a koronát és Erdélyt átadja neki, cserébe a *Ratibori* hercegségért, *Szepesváraljájáért* és fejedelmi évdíjért.

De várni kellett a terv kivitelével, amíg a királynak elég hadereje lesz hozzá, hogy Erdélyt megszállja kellő haderővel.

A szultán megtudta a cselszövényt, s haragra gerjedt *Martinuzzi* ellen, s megfenyítésére ráküldte Erdélyre a moldvai és oláh vajdákat, a budai basát s még azonkívül *Izabella* szerb tanácsosát, *Petroviccsot* a bánáti rácokkal.

Négyfelül lett megtámadva *Fráter György*, s benn saját királynéjától elárulva. És akkor tűnt ki jellemének egész magasságában.

Az a simaszájú pap, aki eddig csupa hízelkedéssel tartá fenn magát nehéz állásán, azon veszély alatt, mely más kis lelket összezúzott volna: egyszerre túlemel-

te a fejét minden ellenségén; ha karddal jöttek rá, karddal vágott vissza; gyorsan élére állt előre rendezett hadseregének, s egyik megtámadóját a másik után kiver-te az országból fényes diadallal anélkül, hogy a király segített volna neki benne.

Mint hadvezér is lángész volt, s tudott csatákat nyerni, ha fegyverre volt bízva a döntés.

És rögtön ki tudta békíteni a szultánt és annak a vezéreit.

Szolimán azonban most már azt követelte, hogy *János Zsigmondot* koronázzák meg magyar királlyá.

Martinuzzi keresztülvitte, hogy mielőtt a végzetes koronázás megtörténnék, *Nándor* királynak egy hadserege *Castaldo* alatt megjelenjen Erdélyben: magával hozva a királytól aláírt szerződést, melyben *Izabellának* móríngul százezer arany, a királyfinak Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségek ígértetnek, s a király leányai-nak legkisebbike, azon idő szerint kétesztendő, jövődöbeli feleségül eljegyezte-tik.

Martinuzzi kényszeríté, most erőhatalommal, *Izabellát*, hogy fogadja el a király föltételeit. Az özvegy királyné a kolozsvári országgyűlésen maga nyújtá át a koro-nát *Castaldónak*, s arra a kolozsmonostori templomban véghezment *János Zsigmond* eljegyzése *Johanna* királyleánnyal.

A királyné erre elhagyta Erdélyt, fiával együtt. Tanácsosa, *Petrovics* átadta *Te-mesvárt* s a többi bánsági várakat *Nándor* király vezéreinek.

A koronát elvitték Bécsbe.

Izabella, mikor Erdély határát elérte, még egyszer visszatekintett elveszett orszá-gára, s egy hársfa derekára felmetszé a nevét s alája e szókat: *Sic fata volunt!* (Így akarja a végzet!)

Martinuzzi a cél végpontján állt: Erdélyt és Magyarország fele részét a koronás király birtokába juttatá. Annak feladata volt most már azt megtartani. A barát visz-sza akart vonulni oda, ahonnan előjött, ahol a helye volt: a zárdába.

Nándor királyhoz írott levelében a többek közt ezt írta:

„Szabadítsa fel a király a jobbágyságot urai zsarnoksága alól. A török szabadsá-got ígér a parasztnak, s ezzel nyeri meg magának; mert az elnyomatott ember örömet ad hitelt az ilyen szavaknak, habár még nagyobb rabságba süllyed. S magunk vagyunk ennek az okai; mert a pórt annyira elnyomtuk, hogy a feleségén és édes gyermekein kívül édes mindenétől meg van fosztva.”

Három századdal megelőzte korának szellemét. A jobbágyfelszabadítás nagy eszméje várt 1848-ig a megtestesülésre.

Hanem az ország rendei nem engedték őt lelépni a cselekvés teréről. Kényszerítették helyén megmaradni.

Castaldo azt írta felőle *Nándor* királynak, hogy „a püspök napról-napra nagyobb tűzzel szolgálja felségedet”. Ennek következtében *Nándor* király óhajtására a pápa *bíbornokká* nevezte *Martinuzsit*. *Fráter György* ezt a címet sem használta soha.

És *Martinuzsinak* még most is sikerült a szultánt elámítani.

Azt hitette el a *nagy úrral*, hogy, *János Zsigmond* csak házasodni ment *Kassára*, s ezentúl is szolgája lesz a szultánnak, a németet pedig majd kiveri ő Erdélyből.

Azokat a leveleit, amikben ezt írta, meg is mutató a király tanácsosainak.

S a siker ismét az ő részén volt. A szultán haragja elfordult Erdélyről, s a *Petrovics* által feladott temesi bánóság ellen tört ki teljes erővel.

Castaldónak most a bánóság védelmére kellett előállni.

Martinuzzi kényszerítve volt rá a helyzet által, hogy elvégre színt valljon. Neki is mennie kellett az erdélyi hadsereg élén *Castaldóval*.

A megindulás előtti napon *Martinuzzi* titkára, Pesthi késő éjjel *Castaldóhoz* lopózott, s könnyek között értesíté a vezért, hogy az ő gazdája az osztrák sereget el akarja árulni a töröknek.

Castaldo ezt megüzente a királynak.

A király visszaüzent neki: „Meg kell előzni a barátot s eltenni őt láb alól, s nem várni a nagy csapást a birodalom és az egész kereszténység kárára.”

A barátot azonban még akkor hatvanezer magyar, székely és szász harcos vette körül: nem volt olyan könnyű őt félretenni a láb alól.

A szultán beglerbégje, *Szokolovics Mehemed* (hitehagyott rá) *Temesvárt* vette ostrom alá; de onnan mind fegyverei, mind fényes ajándékai csúfosan lettek visszautasítva *Losonczy* várparancsnok által.

Castaldo Martinuzsival egyesülten megindult a Bánóság oltalmazására.

Martinuzzi küldöncei által értesíté *Losonczyt*, hogy erősen tartsa magát: jön a fölmentő sereg.

De egyúttal *Szokolovics Mehemedet* is figyelmezteté, hogy jó lesz felhagyni az ostrommal; mert bizony ott fog veszni.

E figyelmeztetés következtében a beglerbég nagy sietséggel vonult el *Temesvár* alól.

Martinuzzi tehát ismét nagy bölcsen csatát nyert véres ütközet nélkül, úgyhogy mind a két fél jó barátjának hihette.

Temesvár föl lett mentve, a Bánóság felszabadítva. Csak *Lippa* volt még török kézben.

Castaldo most azt követelte *Martinuzzitól*, hogy vegyék ostrom alá Lippát. Abban *Uláma* bég volt a várparancsnok ötezer török harcossal. *Martinuzzi* ráállt.

Néhány napi ágyúzás és réslövés után *Castaldo* ostromot parancsolt. *Fráter György* maga állt a rohamoszlop élére. E napon csodáit művelte a hősi vitézségnek. Oldala mellett a daliák egymás után hullottak el; *Török János* (Bálint fia) hét sebet kapott, *Forgách Simon* tizenegyet. Este a király seregéé volt a város, a török sereg háromötöd része leölve, a többi *Uláma* béggel a fellegvárba szorítva.

Ekkor *Uláma* bég capitulatiót ajánlott: szabad vonulást kérve serege és poggyásza számára.

Föltételei *Martinuzzi* közbenjárására el lettek fogadva. *György barát* a kivonuló *Uláma* béget sátorába hívatta, ahol együtt vendégeskedtek, bevett szokás szerint, s azután ajándékaikat kicserélve, kézszorítással váltak el. *Fráter György* élelmiszerekkel is bőven ellátta a távozókat.

Azonban a királyi seregből *Balassa Menyhért* és *Horváth Ferenc* lesben álló csapatjaikkal az elvonuló *Uláma bég* seregét megtámadták, de szerencsétlen kimenettel, mert a bosszúra gyulladt török had véres fejjel verte őket vissza.

Martinuzzi efölötti haragját nem titkolható el.

Ez tölté csordultig bűnrovásai poharát.

Az olasz tisztek *Nándor* király seregében bosszút forraltak a hatalmas ember ellen.

Sforza Pallavicini ezt írja róla a királynak:

„Nincs ész, mely ez embert felfogni képes legyen. Ugyanazon percben sír és nevet, ígér és megtagad, úgy szól, mint egy szent s úgy tesz, mint egy ördög. Ez ember inkább török, mint keresztyén, inkább Lucifer, mint János... Kérem istenemet, sugallja nekem, mit tegyek s engedje, hogy annak idején kötelességemet tehessem.”

Martinuzzi szint ez időben írt *Nándor* királynak, ígérte, hogy számot fog adni róla, miért fogadta el *Uláma* bég föltételeit? A beglerbég levelét is közlé a királlyal, melyet ez hozzá írt.

Ebből a levélből azonban azt is ki lehetett olvasni, hogy *Martinuzzi* még most is hitegeti a szultánt, hogy az ő híve maradt.

Martinuzzi találkozni kívánt személyesen a királlyal, aki meg is hívta őt *Pozsonyba* az országgyűlésre.

A német császár is írt hozzá magasztaló levelet, mely e szókkal végződik:

„Te egymagad állasz jelenleg az egyház férfiai között, ki karral és tanáccsal oltalmazod a hitetlenek ellen a keresztyénséget.”

György barát nem örült már ezen leveleknek.

Castaldóval elhitették, hogy *Martinuzzi* őt és *Sforza Pallavicini*t szándékozik meggyilkoltatni.

Elhatározták, hogy megelőzik.

Lippa bevétele után az erdélyi és királyi hadak téli szállásaikra oszlottak széjjel. *Fráter György* minden fölkelő seregét hazabocsátva, csupán csak kis számú testőrsége kíséretében tért alvinci kastélyába haza.

Pár nap múlva *Castaldo* és *Pallavicini* meglátogatták ott, mint szívesen látott vendégek.

A bíbornok, jó barátok és fegyvertársak között véelve magát, még a testőrségét is előre küldé Gyulafehérvárra, ahol másnapra a tisztikar számára nagy lakomát rendezett.

Csak néhány várőr és egy pár apródja maradt ott vele.

Korán reggel a nagy poggyász-szekerek számára megnyitattak a kastély kapui, a szekerekkel együtt 150 spanyol fegyveres lopózott be a várba.

Ekkor *Ferrari Márk*, *Pallavicini* titkára, egy levéllel a bíbornok hálósobájába lépett, ki asztalánál ülve, reggeli ájtatosságát végzé.

Míg *Fráter György* a levelet olvasá, azalatt *Ferrari* orozva törét a nyakába szúrja.

Fráter György megfordult, s izmos öklével az olaszt a földre sújtja; de erre a zajra berohannak *Sforza Pallavicini* és cinkosai: *Mercada*, *Scaramuzzia* és *Monino*; egy közülük a bíbornokot pisztollyal hátulról keresztüllövi, a többi töreivel marcangolja szét: a főpap „Jézus Mária!” kiáltással omlik össze, s kiadja lelkét. A gyilkosok azután a bíbornok apródját, ki ura segélyére előrohant, szintén összeszurkálják, s egy közülük, *Mercada*, a bíbornok bal fülét, melyről azt regélték, hogy születésétől fogva szőrös volt, levágta, a királynak küldendő diadaljelül.

Martinuzzi hatvan napig feküdt ott temetetlenül azon a helyen, ahol legyilkolták. Akit életében oly sokan csúszva-mászva kerestek, holta után se király, se jobbágy nem gondolt az eltemetésére. Pedig bizonyára mindnyájan sokkal tartoztak neki.

Csak két hónap múlva jöttek érte a fehérvári kanonokok, azok rejték el sírboltjukba, ezt írva sírkövére: „*Omnibus moriendum est*”. (Mindenkinek meg kell halni.)

A pápai szentszék fölmenté a gyilkosokat a bűn vádja alól.

Ámde volt még egy magasabb bíró, akinek az ítélete *Martinuzzi* gyilkosait egytől egyig utolérte.

Pallavicini Sforzát elfogták a törökök a palásthi csatában, s gyalog és bottal verve hajtották el Sztambulig, s ott tizenhatezer aranyat fizettettek vele váltságdíjat.

Ferrari Márk Olaszországban gonosztett miatt akasztófára került.

Mercadának dulakodás közben a jobb kezét vágták le, s később vadászaton ösz-szetépte egy vadkan.

Scaramuzziát a saját katonái vagdalták össze.

– Moninónak Piemontban fejét vették.

...Isten ítélete volt ez!

Losonczy István, a temesvári hős

Amíg *Nándor* király a fővezérei megválasztásában a legszerencsétlenebb volt, addig az egyes alvezérek, az alacsony nevű hősök fényes tetteikkel örökíték meg hírüket s egyúttal a magyar név becsületét.

Roggendorf tönkre hagyja verni a hatalmas budai ostromló sereget.

Joakim brandenburgi herceg elszalad seregestül együtt Pest alól a beglerbég puszta közeledtének vak hírére.

Kacziáner Eszéknél semmivé hagyja tenni a rábízott nagy reményű hadat.

Teufel Rézman el hagyja magát fogatni seregestül nyílt csatában.

Puchaim a hátán hordja mindenüvé az ellenséget.

És *Castaldo* elnézi Erdélyből, hogy foglalja el a török beglerbég Temesvárt s azzal együtt az egész bánáságot; alvezére, *Aldana* elszalad *Lippa* várából spanyol őrseregével együtt, mielőtt a török odaért volna, s azzal a császári sereggel együtt odahagyják Erdélyt, ahol minden ember alleluját énekel az eltávozásukra – gonoszabbul gazdálkodtak ottan, mint a török és tatár.

Szerencsétlensége volt *Nándor* királynak, hogy a nagy dolgokat azokra bízta, akik hívei voltak *szájjal*, a kicsinyeket pedig azokra, akik hívei voltak *karral* és *szívvel*. Így azután a nagy dolgok végződtek kudarcon, a kicsinyek dicsőségen.

Losonczy István.

Szondy György.

Dobó István.

Három olyan fényes név, ami vigasztalóan ragyog vissza az utókorra a múlt ködös, viharos éjszakájából.

Losonczy István volt a temesi bánáság grófja, mikor *Szokolovics Mehemed* beglerbég ötvenezernyi török haddal bejött az *Izabella* által *Nándor* királynak átengedett bánáság meghódoltatására. A bánásági várakat lépésről lépésre elfoglalta, csak *Temesvár* akasztá meg diadalújtját. Itt *Losonczy István* az első kirohanásnál meg-

mutatta neki oroszlánkörmeit. A beglerbég felhagyott az ostrommal *Martinuzzi* és *Castaldo* egyesült seregeinek közeledtére, s maga is elnézte Óbecséről, hogyan vívják azok meg Lippa várát, hogy úzik ki belőle *Uláma* basát.

Mily éles irónia van az eseményekben!

*Martinuzzi*t meggyilkoltatja *Castaldo* azért, mert azt az embert, aki a beglerbéget Temesvártól elriasztá, aki *Lippát* feladatta, ezért a fényes sikerért a törökkel való cimborázással vádolja. Mikor aztán maga marad a vezérségben, nincs már ott a törökkel cimborázó György barát, akkor visszajön ugyanaz a beglerbég, s ostrommal letöri *Temesvárt*, gyáva árulással megkapja *Lippát*, s *Castaldo* mindezt elnézi, s még csak a kupáját sem teszi le érte a kezéből.

Hanem azért mégis *Martinuzzi* az áruló, a törökkel cimborázó, a másvilágon is örök tűzre kárhoztatott, s a gyáva, martalóc orgyilkosok a hősök, a jó keresztyének, a királynak és az egyháznak a hívei, kik Istennek tetsző tettet hajtottak végre.

Losonczynak volt kétezerkétszáz harcosa, ebből ezerháromszáz magyar, a többi német, cseh és spanyol.

Mikor *Amhád basa*, a második vezér, megérkezett *Temesvár* alá s fölkérte a várat, *Losonczy* összegyűjté a piacon az egész helyőrséget, s ott fölesketé őket, hogy végső körömszakadtáig védeni fogják a várat. Ekkor aztán válaszul *Amhád* felszólítására kirohant seregével a megszállókra, s elverte őket a sáncai alól.

Akkor aztán a beglerbég is megszállta *Temesvárt*, s elkezdtek a sánccokat lövetni. Harminchat öreg ágyú törte a falakat. Nemsokára járható rést rontottak a sáncon; s akkor aztán rohanva ereszték a janicsárokat. A magyar és spanyol csapatok vitézül visszaverték a rohamot: a sánccárok janicsárok hulláival maradt tele, a halom tetején maga a rohamvezető *Tenbel Musztafa*, nikápolyi szandzsákbég feködött.

Losonczy István mindenfelé írt segélyért. *Castaldóhoz*, *Báthory Endre* vezértársához, *Varkócz* vezérhez; hogyha egyéb segítséget nem, hát legalább lőport küldjenek neki. A *Báthory*-család ellenségeskedésben élt a *Losonczyakkal*: ez nem is válaszolt neki. *Castaldo* legalább küldött hozzá lőport; de azt a gyáva *Aldana* Lippán lefoglalta.

Ekkor aztán a feleségéhez, a hős lelkű *Pekri Annához* írt *Losonczy*, hogy rögtön vesse zálogba minden birtokát, s a pénzen fogadjon hadakat és vásároljon lőport és azt küldje őhozzá.

A nemes hölgy úgy tett, ahogy férje rendelé, minden kincseit pénzzé fordítva, lőszeret vásárolt, hajdúkat fogadott zsoldba, s azokat *Tóth Mihály* szegedi bíró vezérlete alatt megindítá *Temesvár* felé.

Amit három királyi hadvezér három nagy, jól fegyverzett hadsereggel megtenni nem mert, nem tudott, azt megkísérté egy gyöngye (de szeretetében erős) asz-

szony, hogy rendezetlen földműveshadakkal, a *szegedi bíró* vezérsége mellett, segílyt küldjön Temesvárnak.

Nem is lehetett más eredménye ennek, minthogy a törökök ezt a gyakorlatlan földművescsapatot szétugraszták, s a lőport is elvették. Ötszáz hajdú hogy tört volna keresztül ötvenezer törökön?

Losonczy István magára volt hagyva.

Jól tudta, mi vár rá! Még egyszer írt Báthory Endrének és Nándor királynak. Az előbbihez szóló levelének végsoraiban azt mondja: „Írjon legalább kegyelmed az egészsége felől. Mi egészségesek vagyunk, s buzgósággal várjuk az órát, melyben meg kell halnunk.” A királyhoz írt levele így végződik: „Míg élek, híven fogom szolgálni felségedet; ha már eleget éltem, gondoskodjék szegény árváimról.”

Nyolc rohamot vert már vissza *Losonczy* a vár külső bástyáiról.

A belső vár és a város között volt egy magas *redán*-torony, melynek az ágyúí uralták a lapályos környéket, megakadályozva a török ágyútelepeket a közelebbre előnyomulásban. Csak lőpora lett volna elég *Losonczy Istvánnak*, de a ritkábban megdördülő ágyúk bizonyíták, hogy az már fogytán van.

A törökök most e torony ellen intéztek rohamot. Mindenáron el kellett foglalniuk ezt a magas redánt, mely tüzertelepeiket uralta. Lábtókkal rohantak a három helyen is megrongált toronyfalaknak.

De a várvédők is ide fordíták minden erőfeszítésüket. Magyarok és spanyolok versenyeztek a hősi önfeláldozásban.

Öt óráig tartott a dühös viadal: a torony ormain felválták az elesetteket a helyükbe nyomuló hősök, s a török még egy lábnyomot sem foglalt el.

Ekkor a janicsárok zászlótartója, egy óriási termetű kurd, maga rohant előre az ostromlábton, egyik kezében a boncsuk, másikkal a tenyérnyi széles görbe pallos. Fenn a torony ormán egy kis köpcös, de széles vállú, tömzsi ember áll vele szemközt: a neve *Pattantyús Balázs*. – Az óriás, amint kezével eléri a bástyaormot, egy szökéssel fölveti rá magát, s ezt kiáltja a szembenálló magyarra: „*Engem hívnak Kubátnak!*”

S azzal súlyos pallosával halálhozó csapást mér annak a fejére.

De a kis petten ember felfogja a pajzsával a veszedelmes csapást, s azzal visszakiált:

„Engem meg hívnak Balázsnak!”

De az óriás már ezt nemigen hallotta, mert a feje lerepült Balázsnak egy kardcsapásától.

Ezzel a megrémült ostromlók hanyatt-homlok rohantak vissza a lábtóikról: a roham kudarcot vallott.

Háromezer török maradt a redán körül halva.

De a védőknek is nagy volt a veszteségük. A halottak között volt *Mendoza Diego*, a spanyolok hős vezére.

Amhád basa nem bírta elnyögni ezt a kudarcot. Másnap új csapatokkal újítja meg a rohamot a nagy torony ellen.

Éppen *Anna napja* volt. Más esztendőben nagy vigasság napja *Losonczy* házánál. Feleségének névünnepe. Ma is fényesen megülte azt. Az utolsó löporát lövette ki az ellenségre ágyúiból.

A magyarok most is vitézül küzdöttek; de a spanyolokból mintha ki lett volna lopva a lélek *Mendoza* elestével: csüggedtség szállta meg őket.

A törökök, ismét nagy emberáldozat árán, végre későn estén uraivá lettek a toronyban, s *Losonczy* a belső várba szorult.

Nem volt se löpora, se élelme többé.

A város polgárai könyörögtek, az idegen hadak lázongva követelték, hogy adja föl a várat.

Amiliát basa pedig követséget küldött hozzá, tisztességes szerződést kínálva, hogy *Losonczy István* egész őrségével, teljes fegyverzetét és ingó vagyonát magával víve, vonulhat el a várból.

Losonczyt kényszeríték a saját hadai a kapituláció elfogadására. Borongó sejtelemmel aláírta.

Mikor kivonultak a várkapun, ott várta őket tisztelegve maga *Szokolovics Mehemed* beglerbég és *Kazim bég*, volt budai basa. Minden katonai tisztelet megadatott nekik.

Hanem a kétfelül sorfalat képező janicsárok nagy hamar nekiestek vezéreik szemé láttára a *Losonczyt* követő ifjaknak, s azokat lerángatva lovaikról, elkezdtek fosztogatni. *Tomory Endrét*, *Losonczy* apródját, ki annak aranyos sisakját és vértjét vitte utána, ott az ura közelében teperték le a földre.

Ekkor *Losonczy István* elkeseredve mondá a mellette lovagló *Forgách Simonnak* s a spanyol *Pereznek*:

„Lássátok! Ilyen a török hűség! Fegyverre, barátim!”

S azzal kardot rántva, még egyszer megfúvatta a trombitákat, s ő maga jó példaadással *Mohamed bég* egy agáját halálra sújtva, megkezdé a kétségbeesett harcot a vár kapujában.

Az ádáz viadal erre általánossá lett: ember ember ellen harcolt csoportokra válva: *Perez* lovag keresztülvágta magát valamennyi törökön; de amint üldözői elől menekülve a folyamon át akart úsztatni, ottveszett.

Losonczy István pedig halált osztva minden csapásával, csak a bosszúért és dicső haláláért küzd még: sebekkel elborítva sem tudják elnyomni; végre a lovát szúriák le, s csak úgy foghatják el. – Haldokolva a beglerbég elé viszik; még akkor sincs megtörve, ha karjával nem vághat, szavával sebesít, szemére hányja a hitet len renegátnak cudar hitszegését, mire az azt feleli neki:

„Ez viszonttorlás volt Uláma bégért: ti is így tettetek övele Lippánál!”

S azzal, hogy elnémítsa vádló ellenfelét, a haldokló fejét leütteti, s diadaljelül elküldi Sztambulba.

Castaldo német serege sem *pihent* ezalatt; hanem fellázadt vezérei ellen, s elkezdte Kolozsvárt ágyúzni, úgyhogy *Castaldo* kénytelen volt őket maga a nemzeti hadakkal leveretni, kétszázat levágatott, tizennégyet felakasztatott közülük.

Szondy György, a drégelyi hős

Megelőzte *Losonczyt* néhány nappal egy másik hős magyar, ki bár kisebb várat védett, hősi jellemben éppen olyan nagy volt.

Drégely vára az *Ipoly* bal partján fekszik, s annyiban volt fontos hely, hogy ez volt a kulcsa *Egernek* és a *bányavárosoknak*.

Roskatag kis erősség lehetett, de mégis hetekig ellenállt *Ali bég*, budai basa ostromának.

Benn *Szondy György* volt a várparancsnok.

A török ágyúk rommá lötték már a várkapu fölötti védtornyot, maga a várnagy hű hadnagya, *Zoltay János* eltemetődött a védett bástyatorony omladékai alá.

Ekkor az emberséges basa beküldé *Szondyhoz* az orosz papot, *Mártont*, felszólítva általa, hogy adja fel a tarthatatlan várat, ami csak rom már most: úgysem védheti meg maroknyi népével.

Erre a spártai jellemű férfi azt felelte, hogy védeni fogják még azt a romot is végső leheletig ő és hű társai, és *Ali basa* nem találанд ott mást, mikor elfoglalja, mint hullákat és hamvakat.

Volt neki két énekes apródja, kik az akkori időkben dívó szokás szerint hősi és világi költeményeket daloltak asztal felett az urak mulattatására, lant és timboraszó mellett. Azokat és két fogoly török ifjút *Szondy* pompás skarlátruhákba öltözteté, kápáikat megrakta arannyal, s legszebb lovaira felültenve kiküldé a pappal együtt *Ali* basához, azt üzenve neki, hogy a két török ifjút neveltesse derék vitézeknek, a két énekes apródnak pedig engedje meg majd, hogy az ő sírja fölött

hőskölteményeiket énekeljék; mert bizonyára nincs Szondynak egyéb vágyódása, mint életét fölládozni hazájáért. Jöjjön a basa, és vegye el azt tőle. Nem kíván egyebet, mint tisztességes eltemetést.

Amint ezeket kibocsátá a kapun Szondy, lehordatta az udvarra várából minden drága öltönyeit, azokat máglyába rakva, meggyújtatá; paripáit kihozatta az aklok-ból, s valamennyit leszúratá. Akkor meggyónt, megáldozott, meghúzatta a kápolnában a halálharangot, s kiállt a romladék kapujába bevárni az ostromra rohanó ellenséget. A viadal közben egyik lábán nehéz sebet kapott, akkor féltérdre esve folytatta a harcot, míg annyi sebekkel elboríták, amennyi elég volt, hogy nagy lelke elhagyhassa földi börtönét. Társai mind ottmaradtak körülötte holtan.

És *Ali basa* (aki igazi ozman volt, nem renegát rác, mint *Szokolovics Mohamed*) megtisztelte ellenségében a hőst. Ahogy ő kívánta, a védett Drégely várral átelleni domb tetején ásatott számára sírt, s nagy kőhalmot rakatott föléje: hősök módja szerint lobogós kopját tűzelve a sírra. A két énekes apród hőskölteményét énekelhette szerteszét az egész országban.

Talán meg is értették azt még valahol?

Bizonytal megértették Egerben!

Szondy hősi ellenállása alatt éppen azt a szerepet játszotta a bányavárosokban *Teufel Rézmán*, amit Erdélyben *Castaldo*. Mikor már Drégely elesett, akkor indult neki a seregével, hogy azt visszavegye.

Hanem *Ali basa* eléje ment, s *Palásthnál* úgy megverte *Teufelt*, hogy ez maga is foglyul esett, s négyezer némettel és olasszal láncra verve *Sztambulba* küldetett, ott, mivel vakmerően eltagadta még a nevét is, zsákba varrták, s a Bosporusba dobták.

Ennek nem maradt énekes apródja, aki szép halálát versekben megénekelje; de *Batthyány Ferenc* (a király híve) azt írja fölé a királynénak: *Vajha ez a Teufel, mielőtt az ütközethez fogott, inkább előbb szállt volna a poklok fenekére!*

Ez is szép epitaphium.

Dobó István, s az egri hősök

Ali basa és *Amhád*, seregeiket egyesítve, százezernyi török haddal álltak a Duna-Tisza közt.

Szolnok várát egy nap alatt bevették: a hatalmas erődöt, amit erős sáncok, két folyam és mocsarak védtek, 24 öreg ágyúval, 3000 szakállas és spanyol puskái-

val. *Nyáry Lőrinc* egyedül védte azt. A szó teljes értelmében egyedül. Az egész várórság megszökött a várból a törökök közeledtének hírére: a várnagy egyedül állt ki a várkapuba. Mert ha még ő is elhagyta volna a várat, a törökök kénytelenek lettek volna lakatost hívatni, s úgy nyitattatni fel a kaput.

Most aztán *Egerre* következett a sor.

„*Mit nekem ez a rozzant akol!*”, kiálta Ahmed, a temesvári győző. – Megtudta nemsokára, hogy nem a fal teszi az erős várat, hanem ami benne lakik!

Ali basa jobban megbecsülte az ellenséget; ő még a *boszniai* és *szendrői* szandzsákbasákat is magához vonta a pécsi és székesfehérvári bégekkel együtt, úgy-hogy százötvenezerre ment a serege, mikor *Eger* alá megérkezett.

Ezzel az Európa-hódító sereggel mit állíthatott szembe Eger? Hatvanöt *hiján* kétezer fegyverest.

Hogy került ez is össze?

Eger várát *Oláh Miklós* püspök és királyi kancellár *Dobó István* és *Mecskey István* várnagyokra bízta, s adott nekik a vár védelmére kétszáz huszárt és kétszáz muskétást. Ez sem nagyon erőltette meg magát; de legalább valamit tett, s az ő csapatai derék vitézek voltak; többet értek, mint tízannyi engedetlen, kelletlen, várfeladó labanc német, olasz és spanyol, amilyen *Temesvárt*, *Lippát* feladásra bírta.

A királynak meg az ország rendjeinek is volt ugyan derék serege, *Szász Móríc* nagyherceg parancsnoksága alatt; de már azt az eгри várvédők megtanulták *Losonczy* és *Szondy* példájából, hogy mit lehet várni a felmentő seregtől. *Dobó* előre megírta *Castaldónak* még ez ostrom előtt: „*A királyi tábornak a szélét és hosszát is tudjuk: de segítséget csak Istentől várunk, nem az emberektől.*”

És saját maguktól.

Mecskey lelkesítő szavával bejárta a szomszéd vármegyéket, felszólítva a tűzvérrű fiatalságot, hogy gyűljön fel *Egerbe*, ahol dicsőséget osztanak. Nem szerezte a seregét pénzzel; nem fogdosott zsoldos hadat: aki hozzája állt, mind a lelkesedés, a keserű hazaszeretet végső elbúsulása vitte oda; derék verekedők, jó lövő vadászok és mind csupa magyar gyűlt össze *Egerbe*. S ez volt a csodákkal gazdag védelemnek egyik fő-fő titka. Az egész seregben egy érzés lángolt.

Amíg *Mecskey* a hadakat gyűjté, amíg naponként új csapatok jöttek minden kapun *Egerbe*, a vármegyék bandériumai, *Serédy György*, *Báthory György*, *Homonnayné*, a *jászai prépost* drabantjai, addig *Dobó* mint igazi hadvezérnek született parancsnok, a gyakorlati előkészületekben serénykedett. Behozta a várba a vidékről a harcias lelkületű parasztok százait, akik értenek majd hozzá, hogyan kell az elrontott sáncokat helyreállítani a csata forró hevében; tizenhárom sebészt hozatott a szomszéd városokból, ácsokat, molnárokat, kenyérsütő és sörfőző asszonyokat, mészárosokat; egy pécsi lakatoslegény egész kompánia kovácsot és lakatost toborzott össze a számára.

Mindössze kilenc ágyúja volt s ahhoz ugyanannyi tüzére; de ő hirtelen begyakorolt azok mellé egy csapat diákot és parasztot; s olyan nagy volt az előrelátása, hogy nem csupán lőporral látta el a várat kellő nagy mennyiségben, de azt is lehetőnek tartva, hogy a kész lőport az ellenség fel is robbanthatja, még egyszer annyi ként és salétromot halmozott össze, amiből egyszerre lehet új lőport csinálni. – De még két papot is szerzett az őrsereg számára, akik azt lelki vigaszban részesítsék, akikről azonban azt zengi *Tinódy*, hogy „*prédikálni nem tudnának vala*”. (Hol voltak a többi papok?)

Azonban az élelmiszerekről is bőven gondoskodék. Tárházait megrakta gabonával, az aklokat tulkokkal, két száraz malma egyre örölte a lisztet, a harmadik készítette a lőport; a szénakazlakat befedette nyers bőrökkel, hogy az ellenség fel ne gyújthassa, s aztán minden házról, kunyhóról, palotáról leszedette a födelet; még a templomokról is: a várfalakat pedig kívülről-belülről megerősítteté palánkokkal, amiket láncokkal kötöttek össze.

Akkor aztán ketten együtt berendezték a védelmet: a hadsereg vezetője *István Mecskey*, a tüzérségé *Dobó*: hadnagyaik voltak *Pető Gáspár*, *Zoltay István*, *Bornemisza Gergely* és *Fügedy János*.

Még csak híre jött a rengeteg török tábor közeledtének; a közel falvakból mind szétfutott már a nép, napi járóföldre köröskörül üres volt Eger táján az ország; e vihart előző csöndességben egy fogoly magyar által *Amhád basa* levélben üzenetet küldött Eger várnagyainak, aminek fele nyájas ígéret volt, fele mérges fenyegetés.

Dobó nem titkolta el a levél tartalmát; összegyűjté a harcosait a piac közepén, s felolvastatta előttük *András deákkal*, Eger város írástudó bírójával a török vezér levelét. Egy szívvel és szájjal harsogta rá az egész sereg: „Nem adjuk fel a várat!”

Akkor azután előbb a két vezér esküdött meg a nép előtt, hogy semmit a nép és a sereg, és annak hadnagyai tudta nélkül tenni nem fognak; azután pedig az egész nép borult térdre, és úgy esküvék meg Isten szabad ege alatt, hogy végső leheletéig engedelmes lesz a vezéreknek; haláláig harcolni fog, s azt, aki feladásról csak az első szót is kimondja, oda a városi kút oszlopára akasztja fel: ha pedig még levelet küld a török a várba, azt bizony olvasatlanul égessék meg a piac közepén.

Arra *Dobó* a vár *Bolyki-bástyájának* kimagasló tornya fölé egy vaskoporsót helyeztetett el, kétfelől melléje tűzött lándzsával, miknek egyikén a magyar, másikon a török jelvény lobogott. Érthető jelkép! Vagy a vívónak, vagy a védőnek meg kell itt halni e helyen!

Amint a török sereg megérkezett s körül beborítá sátorözönével a szőlőhegyeket: úgy tűnt fel a várban levőknek, mintha ez volna körülöttük a tenger, ők pedig egy elhagyott szigeten e tenger közepette: s a tengeren túl a semmi, a pusztaság, a halálába belenyugodott haza.

Egyedül ők kiálták, hogy „*nincs még halva Magyarország.*”, s mentek helyette meghalni.

A török vezérek azt hitték, hogy amint kiterjesztik iszonyú hatalmuk tömegeit a kis város körül, annak a védőit bölcs rémület fogja megszállni, a győztes hódító lába-ihoz csúsznak, miként a többi.

Az első éjjel felvilágosította őket tévedésükről. *Pető* és *Zoltay* hadnagyok az éjfél órákban kirohantak csapataikkal az ókapun az elbizakodott ellenségre, s *Arszlán* bég seregét meglepve, abból sokat lekoncoltak, ágyúit beszegezték, magát is majd elfogták, lovait, tevéit, a sátorokban felhalmozott zsákmánnyal megrakva, jó prédául magukkal a várba visszavitték.

Ez volt az első üdvözet a felhívásra.

Másnap a bosszúra gerjedt *Amhád pasa* elkezdte Eger vár sáncait lövetni. Száz-hús nehéz ágyú okádtá a tüzet minden oldalról a városra. Azok között voltak olyanok, amik félmázsás golyókat zúdítottak alá.

Ezeknek *Dobó István* csak kilenc ágyúval válaszolgatott. De ő maga intézvé a harcot, olyan jól vitte a dolgát, hogy a töröknek sok ostromágyúját leszerelte: úgy-hogy *Amhád* valamennyi ostromágyújával csak a megszállás tizennyolcadik napján tudott annyira menni, hogy a bástyafalon vívható részt törjön. Még akkor is előbb megkísérté a békés feladást *Amhád*. Ismét beküldött a várba egy magyar foglyot, *Dobóhoz* írt levelével. Mi volt a levélben, azt senki sem tudja: mert *Dobó* egy parázssal telt üstöt hozatott elő, a levelet széttépve a parázsra vetette, s a levél hozóját *rátartatta a füstre* s erősen megfüstölteté, s vasa verve tömlőcbe záratta.

Szent Mihály napján fúvatott első rohamot a vár ellen a török fővezér, kora hajnalban. Háromfelől rohantak a janicsárok a falakra, lábtókkal. Legnagyobb erővel támadtak az ókapura. Itt huszonhét zászlót egyesített a török. Az ókapu tornyát védő *Pető Gáspár* nem bírta visszatartani a tömeget, melyet hátulról furkósbottal kergettek előre, s már-már hátrálni kényszerült, amidőn *Dobó* nekifordítva a toronynak a szomszéd toronyból az ágyúit, addig kartácsolt a törökök rohamoszlopai közé, míg az mint a hangyaboly szétzavarodott, s akkor *Pető* és társai ismét visszafoglalhatták a vitatott bástyatornyot. Háromszor megújította a török a rohamot, mindannyiszor vissza lett verve. Ezer török holtteste maradt az árkokban.

De a nap diadalának a magyarok részéről is nagy ára volt. Halva maradt négy vitéz hadnagyuk: *Gyulai György*, *Bolyki Tamás*, *Nagy Imre*, *Pozsgay János*: a sereg hős daliái.

Az elesettek között volt *András deák* is, az egri bíró; s maga *Pető Gáspár*, a főhadnagyok egyike is könnyű sebet kapott.

Másnap nagy temetés volt Egerben, százharminc koporsót vittek egymás után a temetőbe. *Dobó István* még arról is gondoskodott előre, hogy legyen szép teme-

tőnek való hely és elégséges koporsó minden tisztességes halottnak, aki a hazáért harcolva dicsőült meg. A két pap győzte őket beszentelni.

Alighogy be voltak hantolva a sírhalmok hosszú sorai, jön a török táborból, bekötött szemmel idáig vezetve, egy magyar küldött, *Sáry Endre* volt a neve. Levelet hozott *Dobónak Arszlán bég* fehérvári szandzsáktól.

Dobó kettéhasítá a levelet, s felét a levélhozóval eteté meg, a másik felét tűzre vetetét, *Sáryt* mint magyar árulót a tömlőctorony fenekére záratta.

(Csak az ostrom után kérdezték meg a kibocsátott *Sárytól*, hogy mi volt abban a levélben? A legfényesebb feladási feltételek: jutalom, kincs, szabad elvonulás *Dobónak* és egész fegyveres népének; s nehogy *Losonczy* sorsa ijessze lelküket, *Arszlán basa* maga kínálkozik tüzsul velük menni, amíg a török tábortól napi járóra el nem távoznak.

A törökök levéllel nem értek célt; más, szemmel látható módhoz folyamodtak a várórség elrémítésére. A minapi kirohanás alkalmával néhány magyar vitéz a kezük közt maradt. Azokat előhozták az ágyúsáncaikra, s ott végezték ki iszonyú kínzásokkal. „Így jártok mind valamennyien!”, kiáltozának a várfalakon állókra.

Az ostromlók vízárkai olyan közel voltak már a várfalakhoz tolva, hogy azoknak a gátjai mögül átbeszélhettek a törökök a falon álló magyarokhoz. Voltak közöttük magyarul tudó pribékek, kik éjjel a falon járkáló magyar őröket mézes-mázos szavakkal csábították, s akadt a várbeliek között olyan bolond, aki az árulásra biztató felhívást továbbadta. Hanem a polgárok torkába fojtották a nyomorultnak az árulást, felakaszták a piac közepén, s mindazoknak, akik még rajta kívül *hallották* e csábítást, levágták a fülét, hogy máskor ne halljanak vele.

Amhád basa meggyőződött róla, hogy ezt a „rozzant aklot” egész rendszeres ostrommal lehet csak megvenni, ahogy híres nagy várakat szoktak, amiknek csillagsáncaik, Miksa-tornyaik, mamelonjaik vannak. Sánccárokkal, paralellákkal kell a falaihoz közelíteni, föld alatti tűzaknákkal a sáncaikat légbé röpíteni, összesített ágyútelepekkel a bástyáit halomra dönteni: emberi erő maga meg nem töri, pokolbeli tudománynak kell benne segíteni.

Éjjel-nappal szórták a tüzes golyókat a városra. A nép föl se vette. A tüzes golyót jól lehetett látni, mikor közelít; ember kitérhet az útjából; faneműt nem talál, amit meggyújtson; a háztetők gerendái mind sánckaróknak vannak felállítva. A tüzes golyók azonban a lőporraktárt keresték. Az a főtemplom sekrestyéjében volt.

Ötödnapján a szakadatlan lövöldözésnek iszonyú robbanás reszketteté meg a várat: a lőporraktárt felgyújtá egy tüzes golyó, s a robbanás szédönté a monostor egy részét a hozzá épített várfallal együtt, nyolc drabantot *Nagy Pál* hadnagyukkal, kik a raktárt őrizték, a levegőbe vetette, s a két szárazmalmot felgyújtá.

Erre az egetverő pukkanásra nagy diadalordítás hangzott fel a török táborból, *Amhád* rögtön rohamot indított a ledől fal engedte rés ellen a legközelebb álló *Arszlán bég* csapataival.

– Ne féljünk a pokoltól! – mondá *Dobó István* Mecskének. – Bízunk az Istenben.

– És édes magunkban – felelt a hős bajtárs –, kend, bátya, bánjon el a tűzzel, én majd elbánok a vassal.

S amíg *Mecské* a harcínéppel vitézül visszaverte a falra mászó ellenséget, az alatt *Dobó* eloltatta a tüzet a maga bátor szívű parasztjaival, s a falban támadt rést hirtelen betömték kövekkel töltött hordókkal, amiket baj volt az ellenségnek megbolygatni, mert ha megbontotta, mind a hegyébe gurult.

A roham vissza lett verve, csak az volt a nagy kár, hogy annyi lőpor kárba veszett, s a szárazmalmok elpusztultával nem volt min örölni.

– Sebj – mondá *Dobó* –, itt vannak az ácsok, a molnárok két összetört malomból majd csinálnak egyet: aztán itt van *Gergely diák*, ez ért a puskaorcsmáláshoz, van hozzávaló kénkö, salétrom elég.

Bornemisza hadnagyot hívták úgy a tudományáért, hogy „*Gergely diák*”. Ez hirtelen összeszedé, aki csak van Egerben tímár, szűrcsapó, nekiállítá az Eger vizén felállított kölyüknek; azok nagy hamar megérték, hogyan kell a puskaort csinálni, s azt most pinceboltokban rejték el. Helyre lett pótolva a veszteség.

De még ezzel nem érte be *Gergely diák*; hanem a molnárokkal, akik a matematikát értik, mindenféle furfangos stratagemákat fundált ki, amikkel az ellenséget meg lehet konfundálni: tűzkerekeket készített, amik a lejtőn eleresztve olthatatlan tűzzel vegyest patkószegeket szórnak maguk körül, azután meg fiatal sugár jegenyefákból a hajdani római catapulták mintájára készült hajítógépeket, amik arra voltak jók, hogy vasabroncsok közé fogott, szurokkal itatott venyigekévéket hajigáltak el messzire. Nagy szolgálatot tettek ezek a parasztgépek az ostromlottaknak minden alkalommal.

Amhád basa a minap oly hősieesen megvédett *Bolyki-toronnyal* szemközt tömérdék szálfákból egy akkora farakást halmoztatott össze, hogy annak a dombja magasabbra emelkedett magánál a torony párkányánál. Arra való volt ez, hogy a roham alatt majd a török puskasok innen lövöldöznek a szakállasokkal a védősegreg közé.

Egy szép éjjel aztán *Gergely diák* nekiereszté a maga katapultáit a roppant fahegynek, s a szurkos kévékkel felgyújtá azt, ellenkező szélben. A törökök összeröföntek a tüzet oltani, hanem akkor meg folyó terpentinnel tele csobolyákat hánytak közéjük, amittől a tűz az oltókra is elterjedt: aki el nem futott, maga is ott égett. A fenyegető nagy Babel-torony ott égett el szépen a törökök átkozódásai s a várvédők Alleluja-éneklése mellett.

Október 12-én, több mint egy hónapi ostrom után, *Amhád basa* újabb általános rohamot indított a vár minden sáncai ellen. Az ókapu tornya rommá volt már löve, a kapu maga is beszakítva, a földbástya téglaburkolatából levetkőztetve, a tömlőtorony alja ledöntve, a Bolyki-tornyot csak alárakott gerendák tartották.

Huszonnyolc zászlóalj rohanta meg az ókaput.

A romokon könnyűszerrel áthatoltak a janicsárok; hanem akkor látták elbámulva, hogy a lerontott kőfalon belül egy új fal van emelve: nem kőből, csak vályogból; de erős sánc az annak, akinek onnan a fal tetejéről buzogánnyal üdvözlik a fejét. Vályogsáncon, gerendapalánkon nem bírt keresztültörni az ozmán erőhatalom, reggeltől napestig harcoltak körös-körül, újra meg újra felszított dühvel, egy részt sem tudtak elfoglalni.

Gergely diák tűzkerekei most mutatták meg, hogy mit tudnak. A lejtőn aláeresztve egész utcákat vágtak az ostromlók tömött soraiba motolláló kaszáikkal, míg a süvöltő tűz, bodonjaik likaiból rémületet támasztott közöttük. Estére a második nagy roham is diadalmasan lett visszaverve.

Ebben a harcban maga *Mecskey* is megsebesült, s egyik vitéz főhadnagya a borsodi hajdúságnak, *Nagy István* halva maradt.

A török fővezér átkozódott elkeserült dühében.

A dervisek processiót tartottak a táborban, éles kardokkal verve kopasz fejeiket, hogy a vér csurgott alá a kantusaikon, s kardalban üvöltöttek az égre: „*Allah buffáj! Allah mitrej chrestinnai!*” A főüléma egy sánta számaron ülve lovagolt előttük hamuszín gyászruhában.

A vezérek között nagy volt a viszálykodás a másodszori kudarc miatt; mind egymást okolták miatta. *Amhád Ali* basát szidta, hogy minek biztatta őt ennek a nyomorult fészeknek a megvívására, ami többbe került már eddig a török seregnek, mintha derék csatát vívott volna *Nándor* király és a német császár egész seregével. Ott legalább dicsőség is termett volna, de itt maga a győzelem is oly hitvány bér, hogy osztozni nem érdemes rajta.

Ali basa azzal vetett véget a vezéri viszálykodásnak, hogy másnapra még egy általános ostromot indítványozott; amelyben ő maga fog elől rohanni, s vagy feltűzi bíborzászlóját a vár falára, vagy elesik alatta.

Ei lett határozva a végerőfeszítéssel megindítandó ostrom. Százezernyi harcos viadala egy ezeröttszázra leapadt maroknyi hős sereg ellen. A janicsárok hada egész éjjel üvöltött a török táborban. A magyarok ismerték már ezt a harci kiáltást, tudták, hogy mi vár rájuk.

Mindenki a falakra gyülekezett, mindenki fegyvert fogott a kezébe. Az volt elég: a törökök hagytak ott annyi puskát, kardot, hogy még a gyermekeknek is jutott belőle.

Október tizennegyedikén déltájon riadoztak fel a török táborból szerte a tárogatók, s megindultak három oldalról a török hadoszlopok Eger sáncai felé.

Ali basa kezdé a rohamot a *tömlőcbástya felől*. Ott állt *Dobó István* és tűzontó *Bornemisza Gergely*.

A földbástya ellen *Uláma basa* és *Veli bég* vitték a szarácsi hadat: itt *Fügedy* hadnagy vezényelt. A feyverre kapott parasztság is mind körüle gyűlt most.

A *Bolyki-bástyát* *Arszlán bég* választotta magának, ott vezérkedett *Zoltay* hadnagy.

Az *ókaput* a sebesült *Mecskey* védte ötszáz puskásával, bekötött jobb karját a nyakába kötve, baljában a kardja. Őellene a *janicsárok agája* intézte a rohamot.

Amhád basa maga a tartaléksereggel az ágyúk sáncai mögött állt készen; a várvédők részéről pedig *Pető Gáspár* volt tartalékul hagyva a főpiacon, hogy ahol erőt talál venni az ellenség, legott helyben legyen és az ingadozókat megsejítse.

Ali basa, kinek vitézségét a szégyen fokozta, egymás után tolta előre zárt hadoszlopait a tömlöcbástya ellen; melynek párkányain folyvást férfi férfi ellen küzdött. A magyarok a lőréseken át hosszú rudakkal a falnak vetett lábtókat visszadöntögettek, derékban tördelték; azok újra ki lettek pótolva. *Dobó* mellett egymás után hullottak el hős bajtársai, már az aranyos sisakját tartó apródja is elesett az oldalánál; amidőn a válságos pillanatban megharsannak *Pető Gáspár* trombitái; a tartalékcsoport új erővel rohan az ostromlóknak, s azokat hanyatt-homlok veti le a bástyákról; akik már felmáztak, azokat lekaszabolja: aztán egy sortüzeléssel vad futásra készíti az egész hadoszlopot.

Ámde ezalatt a földbástyánál vett erőt a török. *Uláma basa*, *Veli bég* egyesült dandárai visszanyomták a sánchról *Fügedy*: annak már csak egy belső gyöngye téglafala volt, amit védelmezett, a sánctető maga tele törökkel; ott lobogott már *Ali basa vörös bársonyzászlója* a fal szegletére kitűzve.

Bornemisza Gergely nosza nekiirányozza a sáncnak a tömlöcbástyán levő két ágyúját: szeges zsákot, fürtgolyókat, ugyan közé lövöldöz a sűrű tömegnek, hogy az csoportostul hull rakásra. E nem várt üdvözlöt rövid időre megakasztja az ostromlók előnyomulását: a védők rendbe szedkőzhetnek.

– Csak még egy segédcsoportunk volna! – sóhajt fel *Pető*.

– Csak egy ital bort adhatnánk az embereinknek! – mondja a praktikus *Gergely diák*.

– Meglesz mind a kettő! – dörmögi *Dobó István*, s leszállva a bástyáról, lovára veti magát; útban talál egy csoport leányt és menyecskét. – Hej, menyecskék, derék leányok! Kinek volna bátor szíve egy veder bort a sánkra felvinni a legénységnek? Nagy ott a szomjúság: meleg van a táncról!

De hát valamennyinek volt ehhez kedve is, bátorsága is.

Dobó uram felnyitá előttük a pincéjét; a fehérség csebrekre csapolta a bort, s aztán futott vele fel a kőfalakra.

Tudja azt minden katona, aki valaha a csatatűzben sütkérezett, hogy akkor egy ital bor annyit ér, mint egy égből érkező segítség. Hát még ha szép leányok nyújt-

ják! Ez az igazi anyyali segedelem. Mikor ezt a tűzzel teljes jó vörös egri bort itták, akkor kiáltották legelőször: „Török vér! Hadd folyjon!” S azóta is „török vér” a neve az egri bornak.

S ha már egyszer ott voltak az egri leányok, menyecskék, bizony senki sem kívánhatta tőlük, hogy maguk is részt ne vegyenek abban a nagy dáridóban, ahol karddal muzsikálnak, ott látták a nők férjeiket, a leányok vőlegényeiket, vad, kegyetlen pogánnyal tusakodva, melyik állhatta volna meg, hogy maga is fel m kapjon valami öldöklő szerszámot, ütő, vágó eszközt, amit más elejtett, s oda ne rohanjon a kedvesét védeni, gyilkosát rontani. S ha egyszer az asszonyféle elkezd a harcot, az nem hagyja abba! Énekek, krónikák hirdetik örök időknél, hogyan harcoltak az egri asszonyok, leányok a vívott vár bástyáin; menyasszony az elesett vőlegénye kardjával: nő a férje mellett, a holtteste felett; hogy zúdíttak tűzön forralt szurkot, forró olajat a falra mászó kopasz tarkóira, hogy verték le őket a lábtókról kövekkel, rudakkal.

Roszzabb volt az asszony ellen harcolni a töröknek, mint a férfi ellen; mert az nem lát, ha a harcba kezd, s vett sebet nem érez. A legveszélyesebb ponton asszonyi segítséggel lett megverve a török; s még hogyan elverve: *Uláma* bég alig bírt kiszabadulni a halomra tóduló katonái gomolya alól. *Veli* bég az *Ali basa zászlójával* kezében, mellén keresztüldöfve esett el, s a pompás, aranybetűkkel kihímzett piros bársonyzászló az aranygomb mundcsukkal és félholddal a végén a magyarok kezében maradt.

Két helyen vissza lett verve keservesen az ostromló török: erre *Dobó* a felszabadult bástyák csapatait a harmadik vívott pontra küldé. A *Bolyki-bástyánál* a török sereg legdaliásabb hőse, *Arszlán* bég vezérlé a harcot. Ott is volt az ostromlónak leghatározottabb diadaluk. Nyolc zászlót tűztek már ki a falakra; s *Zoltay* körül volt fogva általuk a tornyában, csak alig védhette már magát.

Ekkor hangzott fel két oldalról a „Jézus! Jézus!” kiáltás. Jött a szabadító: *Fügedy* egy felől, *Pető* másik felől, felkaptak a már elfoglalt sánkra, s visszanyomták az ostromló hadat.

De még ez az erő sem tarthatta volna azokat fel.

Arszlán bég kérlelhetetlen kegyetlenséggel hajtá előre tartalékban levő csapatait: s annyi életnek csak le kell győzni magát a megtestesült halált is. A védők erejének csak ki kell fogyni végre.

Mind a két fél érzé, hogy ez a válságos óra: aki ezt megnyeri, az egy egész halhatatlanságot nyert meg.

„Csak még egy óráig ne hagyj magad, magyar! Ez az utolsó erőszak rajtad!” – kiáltozák a népnek az ifjú vezérek.

Ebben a percben, mikor a *Bolyki-bástya* előtti sánccárok, amit a törökök rőzsekötegekkel temettek be színig, olyan sűrűen volt tele az ostromra tóduló hadakkal, hogy a vörös csalmáktól nem látszott a tér, egy mélyen dördülő robaj rázta meg a

földet, melyre sűrű füstfelleg tört elő a mélyből, piros csalmákat, kalimpáló embercsoportokat hajítva föl a magasba. – Ez *Gergely diák* utolsó tromfja volt. Föld alatti tűzakna, lőporral megtöltve, adta fel a pokol tüzeit az ostromlók lába alatt.

Mikor a füst eloszlott, lángoló rözsekévéket hajigálva szerteszéjjel, széttépett emberi tagokkal: *Arszlán bég* csak egy forgatagot érzett a légben és a földön; a lég forgószele kócsagját csavarta le a fejről, az embertömeg forgatagja pedig mint az örvény ragadta magával.

Amhád vezér bástyája tetejéről látta ezt a romlást. A hamu az égből az arcára hullott. Legalább eltakarta a szégyenpírt rajta.

– Előre! Rohamra! – parancsolá a mellette álló bajraktárnak.

Az pedig, egy sebhelyekkel tépett arcú veterán, zászlója nyelének hegyes végét a földbe ütve, így szólt:

– Allahnál a segítség. A magyarok mellett Isten harcol. Isten ellen ki küzd?

És egy katona sem mozdult meg Amhád parancsára, se vezér, se közvitéz.

A *Bolyki-bástyánál* menekült, aki fennmaradt; de két zászlót otthagytak az őket úzó magyarok kezében.

Az óriási erővel kísérelt ostrom minden ponton vissza lett verve; a törökök csupán a Bolyki-bástyánál 8000 halottat vesztek, de a magyarok közül is elhullott csupán e ponton 140 vitéz.

Hanem ez volt a roppant török tábornak utolsó rohama Eger ellen. Pedig akkor már olyanok voltak a bástyái, hogy lóháton fel lehetett rájuk nyargalni.

– Ki küzd Isten ellen! – azt mondták a török harcosok.

S a temesvári győzteseknek, *Amhádnak* és *Alinak* szégyendühhel kellett felszedni a sátraikat a szőlőhegyekről. Rossz hely is az ott nagyon, ahol még a hegy is olyan nedvet terem, aminek lelke van: lelket ad!

A török tábor hazament szégyennel.

Az egriek pedig „téged, Isten, dicsérünk”-et énekeltek: az *egyetlen* pap vezetése alatt. A másik pap az utolsó roham alatt, dicső hivatását teljesítve, a haldoklók végvigasztalása közben, maga is halállal áldozott.

Az ostrom bevégeztével az egriek 12 000 ágyúgolyót szedtek össze, amit az ostromlók 38 nap alatt városukra szórtak. Egész vasgúlákat emeltek belőlük.

A három elfoglalt zászlót pedig felküldték Bécsbe (az egyik *Ali* basáé volt, a másik *Arszláné*), tisztelettel jelentve, hogy megmaradtak Isten segítségéből és a maguk emberségéből.

Erre aztán Szász Móric herceg is, látván, hogy *minden* jól végződött, szépen hazatért Bécsbe az egész táborával, s ment mindenki a téli nyugalomra.

Az egri ostromnál *hétszáz hős* magyar esett el.

De együtt élnek ők egy szóban, amit érteni fog mindenki, míg a világ, míg magyar lesz. – Ha valakit nagyon fel akarnak dicsérni a magyarok, csak ezt mondják róla:

„Kivívta az egri nevet!”

János Zsigmond

János király fia, Zsigmond, egyet örökölt az apjától, amit holtig el nem veszített, annak a gyöngeségét.

A sors a helyzet minden kedvezményeit a kezébe rakta, s ő azok közül egyet sem bírt megragadni.

Castaldo úgy jól tartá német barátsággal az erdélyieket, hogy azok még *Dobó Istvánt*, az egri hőst sem túrték meg a király vajdájának, hanem visszahívták János király fiát; *Miksa*, az újonnan koronázott király, úgy elidegeníté magától a legjobb híveit is azáltal, hogy Magyarországot a német szövetséghez ígérte csatolni, hogy pártja sem volt többé: és *János Zsigmond* mégsem tudta reményeit megvalósítani.

Nőért sohasem lángolt a szíve: mindig csak uralkodó családok leányainak kezéért esengett; de azokat nem adták neki, akinek „az egész teste egy betegség”. Csak a borban talált tüzet és lelkesedést.

A trónhoz volt igénye: a magyar korona kínálkozott számára, s ő azon törte fejét, hogy szolgálhatna a szultán rab hívei között.

A nemzeti önállóság, a lelki szabadság vezérbajnokának hívta, kiáltotta, s ő ahelyett behívta dúlól hadjáratra negyedszer is a törökök szultánját. Még eléje ment a nagy hódítónak: „*szolgája fiának*” nevezte magát, s háromszor is letérdelt előtte és könyörögve kérte, hogy adja vissza neki – nem a koronáját, nem a birodalmát –, hanem csak a birtokait. A szultán azt mondta neki rá: „Jól van, *Pista* fiam! (A nevét sohasem tanulta meg János Zsigmondnak, neki csak *Pista* volt.) Kapsz földet hárommannyit, csak eredj haza; szedj hadakat, ha elfogyott az aprópénzed, csak szólj, majd kapsz”.

A történetbúvár sóhajtvá fordítja el a lapokat, amikre a második két ellenkirály neve odatévedt. Magyarország történetét még mindig csak a török szultán csinálta: a többiek csak sakkfigurák voltak a táblán, amikkel *Szolimán* játszott.

A szigetvári vértanúk

A magyar nemzet egész történetében nincs olyan emlékezetes esemény, mely annyi fájdalmasan lelkesítő érzést keltene fel, mint *Szigetvár* védőinek hős végzete. Ezek az emberfölötti hősiességgel folytatott viadalok a homéri mesék költői ragyogásával vannak besugározva; csakhogy e harcoknak csodatevő istenei, akik a hősöknek segíteni leszálltak, nem a mesés olymp mythosz-alakjai, hanem az a megfogható, látható, érezhető Isten: a hazaszeretet.

Szigetvár sohasem volt kitűnő erősség. Az utazó elmehe mellett, s nem veszi észre, hogy az a földtúrás vár volt, amit látott. A sík rónán alacsony földsáncok, s azoknak egyik oldalán egy-két emeletre kimagasló csonka torony. Ez volt az egész erősség.

De azért a híre eljárt már egész Sztambulig. Mert midőn a török seregek fel egész Fülekgig, Tatáig, Nagyváradig minden erősséget elfoglaltak, a Drávához legközelebb eső *Szigetvár* még mindig tagadta a szultán hatalmát.

Már 1556-ban a budai basa, *Ali*, egész erejét összegyűjtve, ostrom alá vette *Szigetvárt*, amit akkor a vitéz *Stansics Márk* védett. Ezúttal a nádor, *Nádasdy Tamás* és *Zrínyi Miklós*, Horvátország bánja, egyesült erővel elverték a basát *Szigetvár* alól. Tízezer halottja bánta vereségét.

Ez időtől fogva *Szolimán* szultán a nyakára járó bécsi követeknek, akik békekötést könyörögtek tőle, mindig azt válaszolta a föltételei hosszú sorában: „*Szigetvárt pedig leromboljátok!*”

Hanem a magyar urak erre sehogy sem álltak rá.

A sok megtagadó válasz aztán dühbe hozta az ellentmondáshoz nem szoktatott szultánt; *Szolimán* még egyszer felköté a kardját, s azt mondá: „No, hát megyek érte, és elveszem magam!”

Kilencvenezernyi válogatott hadsereget hozott magával Sztambulból, háromszáz ágyúval: azokon a hadain kívül, amik már itt az országot elfoglalva tarták, s miknek egy része Gyula-várát vívta, más egész Tatáig portyázott.

Ennek a fenyegető viharnek a közeledtére aztán *Miksa* király is összegyűjté mindenünnen a maga hadait, amik számára és hadi szerekre nézve a szultán seregével bizton felértek, azt talán felül is múlták.

Ez a roppant sereg Győrnél és Komáromnál ütött tábor; lévén az ő vezére *Salm Ekhard*, aki méltó helyet foglal el ama császári hadvezérek sorában, akik arról tették magukat a világtörténelemben nevezetessé, hogy semmit sem tettek: amit megtenniük erőbe került volna.

A magyar vezérek ám sürgették a királyt, hogy szálljon síkra a török szultán ellen, s dúljön el valahára nyílt csatában, ki az úr Magyarországon? De a német vezérek bölcsessége győzött. Ők azt mondák, jöjjön a török szultán ide, ha olyan nagy kedve van velünk verekedni; a győri és komáromi sáncok alatt elfogadjuk vele az ütközetet.

Akart is rajtuk törni a vén szultán, diadalokban telhetetlen úr! Pedig élete végét járta már akkor; fél lába a koporsóban; de a másik a kengyelben.

Szolimán dühös volt. Már azért is, hogy a budai basa, *Arszlán* bég, Eger vívója, azzal ámitotta, hogy *Miksa* császárnak semmi hadserege sincsen: s most íme az Tatáig mer eléje jönni, s azt elfoglalja *Arszlán basa* szeme láttára. – Az első dolga az volt, hogy az elfogadására siető *Arszlán béget* megfojtatá.

Péterváradnál akart átkelni a szultán, s aztán *Eger* alá menni, hogy a török félholdat elhomályosító foltját ezzel a híres várral együtt eltörölje.

Egész odáig övé volt az ország; úgy intézhette az útját, mint aki saját birtokán utazik. Mint igazi nagy úr, előreküldé a szálláscsinálóit s azoknak a fejét, a *főszakácmestert*, *Mohamedet* (rangjára nézve sirhalai szandzsákot). Arra volt bízva hat szekér ezüstnemű: a díszlakomához való tálak és serlegek, a selyemabroszok és tizenhétezer arany: konyhapénz. Illendő fegyveres kíséret is volt a drága kincsek mellé rendelve.

Két szigetvári hadnagy neszét vette e drága utazónak: egy portyázó csapattal *Siklós* alatt bevágták az útját. *Mohamed* basa főétek mestert a fiával együtt levágták, a kíséretét felkoncolták: a sok szekér aranyat, ezüstöt, két elvett török zászlóval együtt, Szigetvárra vitték.

Ez a vakmerőség emberfölötti dühbe hozta a szultánt. Tíz más basáját inkább odaadta volna, mint a főszakácmesterét, aki az ő urának a legnélkülözhetetlenebb minisztere. Haragja nagy voltát bizonyítja az, hogy rögtön megváltoztatta az egész hadjárat tervét. Most már nem kellett neki se *Eger*, se *Miksa* császár; hanem *Szigetvár* és ennek a kapitánya, *Zrínyi Miklós*.

Vukovárnál elvitte a hídját a Duna; akkor lekerült *Eszékig*; s ott veretett a *Dráván* keresztül tizenhat nap alatt négyezernyolcszáz lépésnyi hosszú hidat. Magával hozta a híres „*Kacziáner*” ágyút is, amit ez a császári hadvezér az eszéki nagyvereségnél a török kézben hagyott. Augusztus 1-jén már ott táborozott 90 ezer török háromszáz ágyúval Szigetvár alatt.

A táborban *Zrínyi Miklós* (vagy mint *Wagner Kristóf* nevezi őt, *gróf Szeríni*), horvátországi bán volt a parancsnok.

Minden arra mutat, hogy *Zrínyi* egész előretudásával bírt annak, hogy az, amit ő most végrehajt: nem egy diadallal végződő hadi tény, hanem egy olyan áldozat lesz, aminek emlékezete nemzetét és az egész keresztyén világot a késő századokig lelkesíteni fogja.

Nem azt tette, amit első alkalommal, hogy a vár védelmét egyik kapitányára bízva, ő maga a fölmentő sereg élére álljon, s az ostromló ellentábort kívülről rohanja meg: miként tíz év előtt tette ezt fényes diadallal. Akkori vitéz vezértársa, *Nádasdy Tamás*, halva volt már, s az osztrák vezértől tudta, hogy mit várhat!

Elhatározta magát, hogy személyesen fogja vezetni a vár védelmét: ezt írta *Nádasdy Tamás* özvegyének még áprilisban: „Küldjön nagyságod néhány gyalog lövészt Szigetre, hová bezárkóznom eltökéllett szándékom, akarván mindenekelőtt a nagy Istennek, aztán a királyi felségnek s a keresztyén világnak és a mi végpusztulásra jutott édes hazánknak híven, állandóan és derült arccal, vérem hullásával, s ha úgy akarja a végzet, fejemmel szolgálni.

Nejét és gyermekeit Csáktornyára küldte, legnagyobbik fia ott szolgált mint ezredes *Miksa* király táborában.

Ellenben a vele együtt halálra elszánt vezérek nejei és leányai nem akarták elhagyni a várat. Azt mondták, hogy együtt akarnak meghalni férjeikkel, apáikkal. Fölemlegették az egri hősök példáját. Harc idején az asszonykéznek is akad munkája. *Zrínyinek* nehéz szívvel kellett megnyugodni ottmaradásukban.

Mikor a szultán roppant táborra körülfogta Szigetet, *Zrínyi Miklós* összegyűjté a kétezeröttszáz magyar és horvát vitézből álló őrseregét, s megesküdteté őket, hogy a várat az utolsó körömszakadtáig mindhalálig védeni fogják.

S akkor aztán kitűzette a *vörös zászlókat* mindenütt a sáncokra, s egy ágyúlövéssel hirdeté a szultánnak, hogy elfogadja a harcot.

Szigetvárt nem valami erős kőfalak, nem megmászhatatlan bércek, hanem az *Almás* patak mocsarai tették védhető állapotba; sáncai földből voltak hányva; a belső vár az óvárostól s ez megint az újtól széles vízárkokkal elválasztva, amiken szilárd *dobogókon* lehetett átjárni.

Magának a várnak legmagasabb sáncát, amit *Nádasdy* építtetett, „*hegy*”-nek hívták, s ennek az ormára felállított ágyútelep uralta az egész síkságot. Azonkívül volt egy torony alakú kőből épült erőssége a várnak, ennek a pince-casamatáiban tartották a lőport. Hadiszerekben nem volt szükség.

A törökök két napig lövették a külvárost: ekkor *Zrínyi* átlátta, hogy csekély haderejével a nagy kiterjedésű sáncokat meg nem védheti, s felgyűjtatá a külvárost, seregét a belvárosba vonva. Ő még azt is fel akarta gyűjtani, s aztán csak a vár védelmére szorítkozni; de kapitánya, *Szecsődy Márton* kértére felhagyott vele.

A törökök azonnal felállíták ágyúütegeiket a külváros romjai fölött, s onnan kezdték el a belváros sáncait töretni. Aközben pedig nagy fáradsággal töltést készítettek levert cölöpökkel és rőzsekötegekkel a széles mocsáron keresztül.

Tíz nap alatt elkészültek a töltések a mocsáron végig, s le voltak rombolva a védősáncok; a török hadnak ostromlót fúvattak. A véres tusában háromezer török maradt halva; de az óváros elfoglaltatott. *Zrínyi* kénytelen volt a védősereget ki-

vonni a városból a vár hídján keresztül, felgyújtva az óvárost. E híd előtt, a többiek visszavonulását védve, estek el a magyarok és horvátok számos vitéz vajdáit: magát *Szecsódyt* is összezúzott térdekkel vitték ki a harcból a várba. Háromszáz magyar vitéz halála ünnepelte meg *Szent István* király napjának előestéjét.

De a vár még állt, s a *Nádasdy-hegy* ágyúit hatalmasan verték vissza a törökök ütegeit. *Szokolovics* nagyvezér látta, hogy az ostrom nehéz része még csak most kezdődik.

Megkísérté a *kiskapun* át bejutni.

Előbb *Zrínyit* magát szólíttatá fel, beküldött magyar *pribék* által, fényes ígéretekkel kecsegtetve a szultán részéről: felajánlotta neki egész *Horvátországot* és *Szlavóniát* olyan örök birtokul, amint Erdélyt *János Zsigmond* bírja.

Zrínyi megvetéssel utasította vissza az ajánlatot.

Akkor katonáit igyekeztek megvesztegetni.

Nyilakra kötözött leveleket lövöldöztek be a várba, amikben kincseket ígérnek a várórségnek, ha kapuját megnyitja. A levelek *magyar* és *horvát* nyelven voltak írva. Magyarok, horvátok egyformán szerették az ő hazájukat, s tűzbe hajigálták a csábító szöveget. Ágyúval feleltek azokra.

Most aztán elkezdte őket a nagyvezér négy oldalról lövetni, éjjel-nappal szórták az ágyúk vastekéiket a hegy és a torony ellen. *Ali Borsuk*, a tüzérek fővezére, tűzagnákat ásatott a sáncok alá. Augusztus 26-án éjjel általános rohamot intéztek a várfalak ellen. A roham vissza lett verve. *Ali Borsuk* tűzagnái saját magát és *Ali basát*, az egyiptomi helytartót temették el, legvitézebb harcosainak ezreivel; két zászlójuk a védők kezében maradt.

A szultán a halottakat átkozta tehetetlen dühében. Vén volt már és nyavalyás. Mégis lovára emeltette magát. Alig bírta kardját emelni, mégis kezébe fogta. Ő maga vezette a megújított ostromot augusztus 29-én, az emlékezetes napon: – a *mohácsi diadal évfordulóján*. Azon a fényes napon, amikor fegyverei előtt rendre dőlt a magyar nemzet színe, virága. Azt hitte, hogy ez a nap az övé örök mindenkorra. És meg kellett érnie azt a látványt, ami keserűbb a halálnál, hogy szeme láttára hullanak rakásra leghősibb ezredei e nyomorult falak előtt, hogy diadalhoz szokott dandárai hanyatt-homlok futnak vissza, egy maroknyi ellenségtől hátban üldözötten, hogy hírhedett zászlói elbuknak egy vakondtúrason! *Zrínyi megfizetett a mohácsi vérsért*. Amekkora temetőt csinált Szolimán ott a magyarnak, éppen akkorát adott ő vissza a szultánnak, tele a legjobb vitézeivel. *Tízszer* megújítja a nagyvezér a rohamot. A szultán sírt kétségbeesetten. Ez a nap mégsem lett az övé. A tizedik rohamnál magát a vezérlő *janicsáragát* is elfogják a szigetvári hősök. A visszaverés általános futásban ért véget. A szultánt haldokolva emelték le lováról. Fegyver éle nem érte a szívét, mégis halálra sebesíték már.

És ezt a titáni küzdelmet szép csendesen nézte *Miksa* király *Salm Ekhard* vezérével és hercegeivel együtt. Volt neki Óvárott hatvanezer harcosa, magyarok,

németek, olasz segélyhadak, Nyitránál *Dersfy* alatt tízezer embere, Perlaknál *Erdődy bán* s *Károly főherceg* krajnai hadai, számra tíezren, *Salm* Komáromnál harmincezer embernek parancsolt. – És nem mozdult senki.

De igen. Egy csoport önkéntes, a nagyváradai püspök, *Forgách és Tahy Ferenc* kapitány dandáraival megindult parancs nélkül, hogy segítséget hozzon az ostromlott *Szigetnek*. Köztük volt *Zrínyinek* a legnagyobb fia is.

A merész terv nem sikerült, s ez alkalommal a törökök elfogták *Zrínyi* fiának a zászlótartóját a címeres zászlójával együtt.

Az augusztus 29-iki kudarc után még egyszer fölkérték trombitaszó mellett a várat *Zrínyitől* s ugyanakkor a hídfő elé, mely a toronnyal szemben volt, odavitték fiának elfogott zászlótartóját. A foglyot kényszeríték fenyegetésekkel, hogy *Zrínyinek* kiáltsa át azt, hogy a fia is el van fogva, s ha fel nem adja a várat, itt a szemei előtt fogják lefejezni.

Zrínyi azt kiáltá vissza:

– És ha egész nemzetségemet kiirtják is előttem, még akkor sem!

A föld alatti aknákat ásták.

Ezúttal sikerült a pokolbeli munka. Szeptember 5-én hajnalban földrengető pukkanással repült légbé a Nádasdy-hegy védsánca; a szétlövellő tűz felgyújtá a vár minden épületét. Most már nem maradt más védelem, mint az ökölre szorított fegyver. A janicsár had üvöltve rohant az aknától szakítottésre. A tömegben előretóduló hadoszlop betört a vár piacára, s olcsó diadalt véelve, a házakba rohant fosztogatni. A sebeiben sínylődő *Szeecsődyt* ágyában gyilkolták le, feleségét, gyermekeit rabul elhurcolták.

Ekkor jött ellenük bosszúálló *Zrínyi*, halálra elszánt kis seregének egész tömegével. A betódult janicsárok le lettek kaszabolva, az utánuk jövők az árkot temették be holttetemeikkel; kétszer újították meg a rohamot, mind a kétszer vissza lettek verve; csak holtaik halmát hagyták ott tanúnak, hogy a várban voltak.

És az öreg szultán, a haldokló oroszlán, onnan nézte a visszavert ostromot halálos fekhelyéről, s pokolkinban hörgé e szavakat, írnokának diktálva toll alá a nagyvezérhez:

„Mégsem égett ki e katlan! Mégsem zendül meg a diadal kürtje!”

Nem!

Azok a vasemberek még most sem feküsznek le. Még most is az ő éneklésük hallik az égő torony alól:

„Édes István király,
Téged szívünk kíván”

És mikor a szultán látja még egyszer, az omladékokról, mint a leforrázott hangyabolyt, visszarahanni janicsárjai hadát, mikor meghallja azt a gyászhangot, ami a táborkürtök *takarodót fúvó* szava: nagy büszke lelke azt a kínt nem bírja elviselni, megszakad a szíve: holtan dől vánkosaira vissza.

Nem ő ölte meg *Zrínyit*, ez ölte meg őtet!

S ez nagy veszedelem volt a török hadseregre nézve.

A szultánhalál mindig együtt jár a janicsárlázadással.

Szokolovics Mehemednek el kellett ezt titkolni a hadsereg előtt.

Alakoskodást kellett játszani a nagy halottal.

Fejedelmi pompás köntösében trónjára ültették a holttetemet, fejére a gyémántos surgudzsálját, kezébe adták az aranybuzogányt.

Úgy hagyták őt másnap sátora alatt ülni, amíg a hadsereg ezredei végigvonulnak szultánjuk szemei előtt.

A szemek előtt, amik már nem látnak. A végső diadalra, miben már ő nem gyönyörködik.

A sátora előtt végigrobogó janicsárok uruk nevét hangoztatják ezerszeres ordítással. Az sem ébreszti már őt fel.

De *Zrínyinek* is meg vannak számlálva az órái.

Az utolsó visszavert ostrom után nem maradt több vitéze, mint amennyit az a kőtorony befogad. Alig lehettek háromszázan. Körös-körül égett az egész vár; s maga a torony is. Ágyúik nagy része hasznavehetetlen volt: élelmiszereik lángok martaléka.

El kellett készülni a halálra.

De még másokat is előkészíteni!

A maroknyi hőssel együtt menekültek a toronyba a családjaikhoz tartozó nők, leányok.

Ezeknek nem szabad török rabnőkké lenni, gyalázatra, kárhozatra jutni.

A férjek, az apák szépen búcsút vettek tőlük, s a *búcsúcsók után megölték valamennyit*.

Talán volt olyan is, akinek nem akadt párja, aki őt átvezesse a túlvilágba; aki aztán kezébe kapott egy fáklyát, s lement vele a lőporraktárba, s ott várt a maga órájára.

A török ostromdandárok kúrtrivallása, dobpergése elnyomta az asszonyok halál-sikoltását.

Ekkor *Zrínyi* felöltözteté magát a kamarásával, *Serédy Ferenc*cel, ugyanabba a selyem- és bársonymentébe, dolmányba, amiben egykor menyegzőjét ülte: nyakába akasztá nehéz aranyláncát. *Serédy* a páncélingét is fel akarta adni. „Szükségtelen az!”

Csak a halálhoz öltözött. Mentéje zsebébe tette a vár kulcsait, s dolmánya mindenik zsebébe száz-száz aranyat. Előbb a kamarás török aranyakat hozott.

Zrínyi visszautasítá, s mind magyar szűzmáriás aranyakat hozatott. Emlegesse meg róluk, aki holttestét megkapja.

És akkor levette fegyvergyűjteménye közül apjának nevezetes kardját, kihúzta hüvelyéből, „ezzel kezdé meg a dicsőség pályáját, ezzel szerze hírt, nevet, ezzel akarja bevárni a halálát”, s kilépett vele társai közé, kik őt a torony udvarán várták. Megáldotta őket, megköszönte nekik, hogy fogadásukhoz híven, mindhalálig megmaradtak mellette. Együtt is haljanak hát meg.

Azok vezérük példájára mind levették magukról a páncéljaikat, karvasaikat, s nem vittek magukkal mást, mint a meztelen kardot.

Az ország zászlóját *Juranics* kezébe adta (néhány történetíró szerint saját maga vette a bal kezébe), s azzal kinyitátá a torony kapuját.

Két nehéz ágyú a torony bejárata előtt, vagdalt vassal, láncszemekkel volt megtöltve; azt egyszerre kisütteté a hídra tóduló török csapat közé, s azzal maga legelől „Jézus!” nevét kiáltva kirohan a kartácsnyitotta rés közé halált osztva öldöklő vasával.

Egy egykorú német történetíró (*Wagner*) így szól: „Mint a tüzes villámsugár, úgy csapott le közélük, halálra vágva, akit elől talál s utat csinálva maga előtt: vitéz társai mindenütt nyomában.”

Már leverték az ellenséget a hídról, áttörtek a túlsó partra, ott *Zrínyit* egyszerre két puskagolyó éri mellbe és homlokon s egy nyíl a szemét találja. Arra összeroskad. Vitéz hadnagyai, hű zászlótartója, *Csáky György*, *Juranics Lőrinc* és *Miklós*, *Bajomy János*, *Paprutovics Farkas*, *Patacsics Péter*, *Istvánfy Pál*, *Kobak Miklós* mind ott hullanak el körülötte. És elhullanak valamennyien. A háromszáz hősből nem marad fogolyképp több, mint három a győztesek kezében. Azok közül volt egyik *Serédy*, *Zrínyi* kamarása.

Az elesett hősnek a fejét a janicsárok levágták, holttestét a kacziáner ágyújára fektetve.

Hogy *Zrínyi Miklós*nak ekként kellett végeznie hős haláltusáját és nem a várkapuban a kirohanás alatt, azt bizonyítja az az *emlékkápolna*, mely elesése helyén épült, s máig is látható – *a híd innenső végén*.

De még ezzel a szigetvári küzdelemnek nem lett vége.

A janicsárok, kik *Serédyben* fölismerték *Zrínyi* belső szolgáját, azért hagyták őt élve, hogy mondja meg, hol vannak elrejtve *Zrínyi* kincsei, hol a szultán étekmes-terétől elvett tömérdek arany, ezüst. Megtudták, hogy mindaz a nagy toronyban van elrejtve. A janicsár had rohant a kincseket keresni. Mikor aztán a nagy kőépület tele volt prédaéhes sereggel; akkor egy halálra kész lélek a pinceboltban felhalmozott lőpor közé veté a leégett fáklya csonkját, s arra égrepszítő robbanással repült levegőbe az egész torony, s valamennyi háza Szigetvárnak mind alak-
talan rommá roskadt össze, háromezer janicsárnak készítve temetőt.

Zrínyi Miklós levágott fejét a nagyvezér körülhordoztatta a táborban, s azután egész vég selyembe burkoltan elküldé azt hű kamarásától, *Serédytől*, *Salm* fővezérnek e sorok kíséretében: „*Fogadd jóindulataim zálogául legmerészebb vezértek fejét; melyre ezentúl is nagy szükségtek volna! A testét eltemettetém; mert szégyen-gyalázat lenne, ha ily bátor férfiú holtteteme a fenyéren porladozna: az ég madarainak ételül.*”

Szigetvár elesett: kő kövön nem maradt...

Körüle huszonötezer török vitéz csontját őrzi a föld.

Szolimán szultán hazatért Sztambulba, bebalzsamozottan. *Miksa császár* Bécsbe, minden balzsam nélkül.

A szigetvári vértanúkról örökké zengeni fog hír szava.

Hogy volt egyszer egy hős, kétezeröttszáz bajtársával, akik megesküdtek, hogy a bizonyos elvesztés tudatával a *hazáért*, a *hitért*, az egyszer *kimondott szóért* híven és bátran meg fognak halni, és szavukat beválták.

Hogy e *férfilelkeket* megelőzték a dicső halálban a *hős lelkű asszonyok*.

Higgyük, hogy e megdicsőülteknek nem veszett ki az ivadéka!

Béke a hajdankorban

Új király, új szultán került a trónra: a csatamént nyugalomba tették: hosszú fegyverszünetet kötöttek, mikor lejárt, újra csomót kötöttek rajta. Békességes idő következett.

De ez a békesség nem azt jelentette, hogy már most nyugalom van, hanem azt, hogy ki-ki a maga öklére viselje a háborút. Egy-egy török basa, meg a szomszéd magyar vagy horvát várúr apró csatározásokkal torolták meg a kölcsönös bosszantást: nyitott városokat megrohantak éjjel, s a lakosokat pőrére kifosztották;

hiába volt két császár aláírásával megerősítve a kötés, hogy kölcsönösen megtiltják a „*hajdúknak, araboknak, martalócoknak, leventéknek, haramiáknak*” a dúlást, a vezéreknak, a *bajvívást*: nem tartotta magát ahhoz senki. Majd egyik, majd másik részében az országnak tört ki valami összeesküvés: semmi kormánnyal sem voltak megelégedve: meglehet, hogy igazuk is volt; nehéz volna mai nap a szanaszét húzó vélemények közül kikeresni az igazán igazat. A lázadásokat rendszeren leverték, s azzal a bajok még nehezebbek lettek. Erdélyben *Báthory István* választott fejedelem és *Békés Gáspár* ellenfejedelem harcoltak egymással, s ölte a magyar a magyart: a szegény székelyek itták meg miatta a keserű poharat. A fejedelmük otthagya őket, s elment lengyel királynak. Az oroszokat meg is zabolázta; de itthon meg Erdélybe beült az örökös belviszály; az üresen hagyott fejedelmi szék fölött a vívó feleknek az igazait nem értheti meg az utókor.

Könnyebben megérthetők azok a *parasztlázadások*, amik itt-amott kitörték. A nép nem bírta eltűrni a nemes urak terhét; nehezebbnek találta azt a török járomnál is, s le akarta rázni. A Hortobágyon ötezer földműves csoportosult össze, a „*nagy*” *Karácsony* vezetése mellett. A vezér híres ember volt, két kezével lópatkókat szagatott szét s a nyilával keresztüllőtte az ekevasat. Isten küldöttének és prófétának hirdette magát, akinek küldetése a világot megszabadítani az uraktól. Hanem rosszul kezdett a feladatához, mert Debrecen városát rohanta meg; ott pedig polgárok laknak, akik nem érdemelték meg, hogy a próféta által kiirtassanak. *Karácsony* a debreceni bírót akarta lenyakasztatni. A polgárok azt nem engedték; hanem ha már nyakazást akart látni a nagy *Karácsony*, hát leütötték az ő saját fejét, a népét meg hazakergették.

Nagyobb vérontással ment végbe a *horvátországi pórlázadás*, ahol *Gubecz Máté* vezetése alatt tízezernyi kaszás nép pusztítá végig a Dráva-Száva közét, felégetve a nemes urak kastélyait. A nemes urak aztán rajtuk ütöttek a fegyveres csapatokkal, szétverték őket; s visszapusztították az ő falvaikat, *Gubecz Mátét* olyan tüzes vastrónusba ültették, amilyen *Dózsa György* volt. Ottmaradtak a leégett kastélyok és falvak kormos falai szerteszét: az út melletti fákon tizenhatával lógtak a felakasztott lázadók.

Sokkal szebb volt *ennél* a békességnél maga az igazi háború!

Igazi nyugalom csak akkor volt, mikor a mirigyhalál, a keleti dögvész végigsepert az országon, azt pedig néha egy évben kétszer is megtette.

Csillagvizsgáló király

Miksa halála után Rezső került a magyar trónra.

Nem sokat ült rajta. Más hivatást keresett, mint az uralkodást.

Ahelyett, hogy az országaira fordította volna tekintetét, prágai várakában csillagokat vizsgált, aranycsinálással, jövődők titkai kutatásával töltötte az idejét; kerülte a házasságot, de nem az asszonyokat; az állam gépezete helyett óraművek szerkezetével bibelődött; fűrt, faragott, mint egy kézműves, s amellett egészen elfelejtette, hogy ő király. Csak gyanakodása figyelmeztette rá. Minden embertől félt. Indiai bűvtükrei mindenféle homályos emberarcokat mutattak neki, amikben gyilkosait vélte megjósolva. Azután kereste az életben, hogy kik hasonlítanak azokhoz? Félt a testvéreitől is, s ha valamelyik főherceggel beszélnie kellett, az örüléshez közelgő reszketegség fogta el. Még a misét is vasrostéllyal elzárt fülkéből hallgatta, s ahelyett, hogy a Hradzsín pompás kertjeiben sétálgatott volna, amikben az őstermészet és uralkodói szeszély halmozta fel pompáját: árnyas fákat és zenélő szökőkutakat; a király csak a vár vastag falain belül mert sétálgatni, zárt folyosók alatt, mikbe csak a lőrések bocsátottak világot.

Csillagvizsgáló tornya, vegytani kunyhója, órásműhelye és festőtermei között osztá meg idejét: országai jövedelmét drága festmények összevásárlására fordította, s a híres festőket összehordatta mindenünnen, s ott ült közöttük és nézte, hogy festenek naphosszat: s ha eközben valamelyik tanácsosa jött hozzá, hogy alázatosan fölkérje valami sürgetős államokmány aláírására, méregbe jött, s ami a kezébe akadt, azt vágta a fejéhez.

Miatta lehetett az az írás békekötés, hadüzenés, szövetkezés, halálítélet, országgyűlési leirat; nem nézte, alácarcolta a nevét, odadobta a minisztere lábához, s aztán ment a horoscopjához megkérdezni, meddig él még?

Báthory Zsigmond

Erdély fejedelmi székét ugyanekkor az ifjú *Báthory Zsigmond* foglalta el, mint választott nagyfejedelem.

Jezsuiták nevelték, főtanácsadója volt a gyóntatója, *Carigli*, az olasz.

Tőle tanulta meg, hogy a „cél szentesíti az eszközöket”.

Nagy célt tűzött ki maga elé: Erdély haderejét egyesíteni Magyarország és Ausztria hatalmával a közös ellenség, a török jármának összetörésére.

A késő idők higgadt szemlélője a célra nézve igazat fog neki adni; de az eszközeiért elítéli.

Legelőször is rávette a moldvai és havasalföldi vajdát, *Mihályt*, hogy mondja fel a töröknek a hűséget, azután a temesi és szerémi rácságot biztatta fel, hogy lázadjanak fel a basák ellen; végre a magyar királynak ajánlá fel szövetségét a szultán ellen.

Tervnek szép volt. Hanem ami leginkább útjában állt, az volt maguknak az erdélyi rendeknek az ellenszenve a törökkel való háború iránt. Az országgyűlésen nagy volt az ellenzék. Erdély legelső főnemesei álltak élén, azok között a fejedelem nagybátyjai, *Boldizsár* és *István*. S mikor a fejedelem az országgyűlésen erőszakolni akarta a saját tervét, a főurak megharagudtak rá, s egyszerűen letették a fejedelemségből, s helyébe választák a nagybátyját, *Boldizsárt*.

Zsigmond azonban hirtelen körülfogatta őket fegyveres csapatával, az egész ellenzéket láncra verette, köztük a tanácselnökét, a kancellárt, sőt saját nagybátyját, *Boldizsárt* is, s másnap egy részét minden ítélet nélkül lefejezteté Kolozsvár főpiacán, a többit a tömlőcben fojtatá meg; azok között nagybátyját is.

Mikor a foglyok kivégzése végbement, *Boldizsár* neje kétségbeesetten tört utat magának a fejedelemhez, s lábaihoz vetve magát, kegyelmet esdekelt a férje számára.

Zsigmond gúnyosan rúgta el őt a lábától, s drabontjainak parancsolá, hogy tépjék le erről az asszonyról az öltözeteit, hadd öltöztesse fel a férje azokba a fejedelmi ruhákba, amiket pár nap előtt dicsekedve mutogatott, s meztelen dobatta ki a nőt az utcára.

Azután odaállt az ablakhoz, s végignézte barátai, atyafiai kivégeztetését, közbe-közbe könnyeit törülgetve és siránk hangon panaszkodva: „*Teremtő Istenem és Megváltóm! Mit vétettem én ellened, hogy kényszerítesz atyámfiai vérével bemocskolni kezemet? De hát több a te akaratod az atyafiságnál!*”

Így némítá el *Zsigmond* fejedelem Erdélyben az ellenzéket.

Hallatlan zsarnoki vértett volt ez Erdélyországban; de akik megmaradtak, helyeselték.

Most aztán lehetett a török ellen indulni.

Megkezdte a tervezett hadjáratot egyszerre minden ponton és mindenütt jó sikerrel. A Bánságban a feltámadt rácok foglaltak el várakat a töröktől, Bukarestben *Mihály* vajda ölette le a szultán hadcsapatait, s azután *Zsigmond* vezérével, *Király Alberttel* egyesülve, megszorítá *Gyurgyevónál Musztafa* basát, s a Duna jegét, amint az át akart menekülni, betörtve alatta, seregével együtt a vízbe ölte: *Gyurgyevóból* minden törököt kiirtott.

Ezzel aztán saját maguk mögött is elégették a hidat a török barátságához. A szultán kiküldte a nagyvezérét, *Ferhád* basát, hogy álljon bosszút a csúfos vereségért magyarokon és oláhokon. Az megindult százezernyi hadsereggel. A moldvai és havasalföldi vajdák megrettentek. De nem az erdélyi fejedelem. Ő az ingadozó moldvai *Áron* vajdát hirtelen letette, s helyébe *Rázvánt* emelte a vajdai székbe; még a kozákokat is szövetségeseivé tette, s azokkal egyesülten a szultántól megindított krími tatár hadat pocsékká verte, még *Neszterfehévárt* is elfoglalta tőlük.

Győzelmei megerősíték szövetségeseiben a hozzávaló bizalmat. Az erős kéz jó barátokat szerez. *Mihály* vajda hozzáküldé érsekét, püspökeit és fő-fő bojárjait, hogy kössenek vele erős szövetséget, melynél fogva *Oláhország elismeri Zsigmondot királyának, országát egyesíti Erdéllyel*; *Zsigmond* őt mint helytartóját nevezi ki, s zászlót és buzogányt küld neki, mint eddig küldöttek a szultánok; a közös ügyeket tizenkét tanácsos fogja elintézni, kiket *Zsigmond* nevez ki és bocsát el. Az erdélyi országgyűlésre *Oláhország is küld követeket*, s azok a magyarokkal együtt tanácskozva vetik ki az adót. Annak ahova fordításáról a vajda és tanácsa a fejedelemlennek számol. A vajda fizetését a fejedelem szabja meg. A vajda és az oláh nemzet *Zsigmondot* „felséges urának” fogja címezni, a fejedelem a vajdát „kedves hívének”. A vajda nem címezi magát „Isten kegyelméből” való uralkodónak, sem a városokat a maga városainak. Viszont a fejedelem kötelezi magát, hogy *Oláhországot* és ennek egyházát jogaiban, a népet nemzeti szokásaiban megtartja, határát minden ellenség ellen egész hadi erejével, pénzzel és ágyúval megvédelmezi. Tíz nap múlva éppen ilyen szövetséget kötött *Zsigmonddal Rázván* vajda is, a *moldvai* hoszpodár.

Ei volt tehát érve egy nagy cél: *Erdély, Moldva és Oláhország egyesítése* egy fejedelmi kézben. S ez a kéz erős volt a háromszorta súlyosabbá lett kardot éreztetni is ellenével.

Zsigmond oly magasan állt ekkor, hogy tetteinek egész mezejét beláthatá. Egyfelől a háta mögött levő tért biztosítá: a temesi bánságba küldé egy dandárral *Borbély György* vezérért, másfelől *Moldva* védelmére *Horváth Mihály* és *Békés István* dandárait, maga a *deréksereget Feketehalomnál* gyűjté egybe.

És aközben még a menyegzői pompára is gondolt. Helyettese, *Bocskay István* hozta eléje *Grazból Mária Krisztiánát*, *Károly* főherceg leányát, ifjú jegyesét, kit anyja is elkísért Gyulafehérvárig. A menyegzőt fejedelmi pompával ülték meg. Amint az utolsó áldomás elhangzott, a fejedelem felölté páncélját, lóra ült, s sietett a táborába.

Előbb a babér, azután a mirtusz.

Az új nagyvezér, *Szinán basa*, a keresztyénség legirgalmatlanabb ellene, már akkor átkelt a Dunán. Bizonyítá hadereje tömérdek voltát az is, hogy a *próféta zászlaját* is magával hozta *Sztambulból*.

Mihály vajda és *Király Albert* a maguk tizenhatezer főből álló seregével föl nem tarthatták a xerxesi hadat, s a havasok közé vonultak előle; a hajdani *Negravoda* vár romjai mögé, s onnan védték magukat hősi ellenállással, míg *Zsigmond* segélyükre megérkezik.

A fejedelem ezalatt hatalmas haderőt gyűjtött össze. Táborában volt húszezer székely, kiket ősi szabadságaiknak helyreállításával tudott föllekesíteni; és négyezer szász, többnyire jó lövészek; az oláh hadakkal együtt ment a hadserege hatvanezer főre, 75 ágyúval.

Mikor egész hadát megindítá, közel *Kalugereninél* egy magas hegytetőről nézte *Szinán basa*. Nem volt kedve az ütközethez. Félt, hogy annyi diadalban megfehérrült szakállát bizony bemocskolja. Visszahátrált Bukarestig. A magyar-oláh hadsereget pedig még jobban fölleskíté a hír, amit a gyorsfutár hozott a temesi bán-ságból: Vitéz *Borbély György* megverte kegyetlenül a temesi basát egy nagy ütközetben; Tótváradot, Lippát, Facsétet, Csanádot rohammal elfoglalta.

Ők sem maradnak hátrább.

Szinán basa Tergovistya várába négyezer törököt helyezett negyvenhat ágyúval, azok közül kettő fél mérföldre hordja a tekéket. S azt az erős várat a büszke *Ali basától* három nap alatt elvették ostrommal, minden ágyúztatás nélkül. Székelek, oláhok egymással versenyezve mászták meg a falakat. Élve senkit sem hagytak meg az egész őrségből.

Szinán basa, mikor meghallotta a rémhírt, el nem akarta azt hinni; mikor meg aztán elhitte, akkor hanyatt-homlok rohant rengeteg hadával, a próféta szent zászlajával, vissza Gyurgyevó felé, felgyújtván a háta mögött Bukarestet. De a magyar és oláh vezérek utánarohantak, seregének felét a Duna innenső partján szorították, azt levágták, élve egyet sem hagytak; aki úszni nem tudott, ottveszett. Ezen a napon, mint a török írók maguk állítják, elpusztult a török táborral együtt járó zsákmányoló dulárok egész tömege. És ottveszett a roppant ozman hadsereg minden zsákmánya, poggyásza, ágyúi, élelmiszerei. *Szinán basa* másnap Gyurgyevóban kísérté meg az ellenállást; a magyar-oláh seregek onnan is kiverték roppant veszteséggel: a nagyvezér élete alkonyán ily csúfosan megalázva, maga is megsebesítve, futott haza serege romjaival Sztambulba. Nem volt szüksége a selyemzsinórra, megölte a szegyen.

Zsigmond fejedelem és *Mihály* vajda oly fényes győzelmet vívtak ki a törökön, amilyent száz év óta nem jegyeztek föl Európában, és kivívták ezt a maguk erejével, magyarok és románok, nem segítve Európa nagy potentátjaitól; nem vezéreltetve más által, mint hazájuk szeretetéről; aki mindig a *legnagyobb hadvezér* volt és leszen a világon!

Rezső király pedig ezalatt vizsgálta a csillagok összeköttetéseit és aspektusait.

A rémek a történelemben

Babér koszorúzta már a fejét *Zsigmond* fejedelemnek, s a babér minden foltot eltakar; még a rokonvér cseppjeit is.

Dicsőséges hadjáratáért mindenki megbocsátotta neki azt a szörnyettét, amivel hadviselése tervét megnyitotta.

Csak a halottak nem bocsátottak meg.

Azt jegyzék fel a krónikairók, hogy midőn az öreg *Báthoryné, Majláth Margit* megtudta, hogy *Zsigmond* kivégezteté az ő fiát, *Boldizsárt*, és második férjét *Iffiu Jánost*, megátkozta a fejedelmet, ezzel a szóval:

„A menyasszonyi nyoszolyádnál álljanak a meggyilkoltak véres árnyékai, mindig közted és örömeid között!”

S az átok megfogant.

A fejedelem, ki a csatateri diadalok után tele édes vágyakkal sietett ifjú hitvesét fölkeresni, az édes találkozás örömei helyett csak hideg borzalmakat talált mellette. Jövetelénél láng volt; az ölelésnél jég. Rémeket látott maga és felesége között, véres alakokat, kik halott arcaikat kettőjük közé tolják; levágott főket, amik lábaik előtt végiggördülnek, a meggyilkolt *Boldizsár* nejét, ki férje szemfödélével takar-gatja meztelenségét. Mind átkozzák, fagyasztják, láz-reszketést bűvölnek tagjaira.

„Báthory Zsigmondot, így ír Istvánffy, menyegzőjékor megbűvölték volt, hogy nem lakhatott együtt a feleségével. Az ördög, az emberi nemzetségnek és minden jónak ellensége, még menyegzőjükön megbűvölte volt, hogy feleségével sem nem lehetett, sem nem maradhatott.”

Nem volt az bűvölet, hanem a lelkiismeret mardosása. Hanem e rémlátás mégis végzetes fordulatot képezett Erdély és a magyar nemzet történetében.

A magyar nemzet egyik legnagyobb hőse, a gyurgyevói diadal bajnoka, a három országot egyesíteni tudó „király”, akinek hűbérese lett a moldvai és havasalföldi vajda, szövetséges társa a magyar király és római császár, annyira üldözve érezte magát az éjszaka rémei által, amik nászágyát választák nyugtalan fekhelyükül, hogy annyi és ily nagy sikerek után egyszer csak azzal lepte meg a világot, hogy ő leteszi a fejedelmi süveget, le a hadvezéri páncélt, kardot, de még a házassági rózsakoszorút is, elválik a feleségétől és – pappá esküszik. Mindenféle bíborszín, rozsdavörös és fekete talárokat varratott magának, azokba bújta a kísértetek elől: a nejével való találkozáshoz olvasót vitt magával, s ölelkezés helyett imádkozott. Hasztalan volt tanácsosainak minden könyörgése, a rendek tiltakozása, nejének könnyei. A huszonnégy éves ifjú lemondott a trónról és minden világi örömről; bíbornok vágyott lenni.

Mikor marasztották, nem maradt – mikor elment, megint visszakíváncozott; mikor visszafogadták, ismét megbánta tettét: kísértetei egyre kízóbbak lettek, nem tudott tőlük másképp menekülni, minthogy elvégre egy életben maradt rokont hívatott elő, *Báthory Endre bíbornokot*, kit a cardinalsüveg megőrzött a legyilkoltatástól, annak adta át a fejedelemséget. Cseréltek: ő átvette attól a capuciumot, az őtöle a koronás sisakot.

És azzal: „nekiindula, mint Kain, a sok ártatlan vérontásért bűjdosni a világba.”

Dakoromania megvalósulva

Amilyen nagy bölcsességnek kell neveznünk *Báthory Zsigmond*nak azon tervét, hogy Moldvát és Oláhországot Erdéllyel egy szövetséges birodalommal egyesítse; olyan nagy esztelenséget kell benne látnunk, amidőn a megtestesült tervet, miután azt saját erős kezében megmarkolva tartá, könnyelműen más kézre, gyöngye kézre bízta.

Amint *Zsigmond* átruházta a fejedelemséget *Báthory Endre* bíbornokra, *Mihály vajda* hallani sem akart többé az alattvalóságáról; hanem úgy kívánta értelmezni a kötött szövetséget, hogy most őrajta a sor mind a három fejedelemség fölött uralkodni.

A *Báthoryak* azt a hibát is elkövették, hogy a törökön vett nagy győzelem után ismét elkobozták a székelyek szabadságait. Ez a derék nemzet, mely öt századdal előbb jött be Magyarországra, mint *Árpád* nemzedéke, s ősfjedelme alatt önként szövetkezett az új rokon néppel, sajátos kiváltságaihoz mindig ragaszkodott. Az erdélyi urak pedig nemigen tisztelték az ő szabadságaikat, s emiatt örökös civódás volt közöttük, ami gyakran véres harcokká is fajult.

Az így elkészerített székelyek saját országukban nem találván igazságot, a szomszéd *Mihály* vajdához fordultak, akivel együttarcolva, annyi diadalmas csatában, személye iránt nagy becsüléssel voltak.

Márpedig ha a székely szövetkezik a szomszédal, akkor nyitva vannak Magyarország ércskapui.

Mihály vajda betört az oláh sereggel Brassónál, s ott a székelyek hada rögtön csatlakozott hozzá.

Báthory Endre e hírre rögtön összegyűjté fegyveres hadait, s nem messze Nagyszebentől az oláh–székely táborral megütközött.

Milyen gyönyörűsége lehetett valamennyi ördögnek ebben a látványban, hogy öldöklie egymást ugyanaz a sereg, mely nemrég egyesülten olyan nagyszerű diadalt vett a közös ellenségnek.

Báthory Endre elveszté az ütközetet. Csak az ő seregéből 2700 maradt halva, ezret elfogtak, azok között *Kornis Gáspárt*, a fővezért, *Ravazdyt*, ki a székelyek közt sok kegyetlenkedést követett el, mikor elfogták s fölismerték, a székelyek ízekre szaggatták.

A bíbornok-fejedelem maroknyi csapattal futott el a csatamezőről; de a székelyek üzöbe vették, körülfogták, hasztalan volt hősies ellenállása; egy fiatal székely legény halálra sebesíté. A fejét levágták, s elvitték *Mihály* vajdának.

– *Szerakúj pópa*. (Szegény pap!)

Azután fölkeresteté a cardinál holttestét, s eltemetteté a bátyja, *Boldizsár* mellé.

Mind a kettőt *Zsigmond* hóhortja hozta ide.

Most azután *Mihály* vajda megtette magát Erdély fejedelmének. Még ezzel sem érte be; hanem felszólítá Rezső királyt, hogy engedje át neki az *Erdélyből, Moldvából és Havasalföldből* alakított birodalomhoz még Magyarországból is mindazokat a részeket, amiken oláhok laknak, hogy azután nevezhesse magát „*minden románok uralkodójának*.”

Tehát Bihar, Középszolnok, Kraszna, Zaránd és Máramaros megyéket.

Bánta is azt az astrolog király! Csak a hét planetából el ne kérjenek tőle egyet.

Azonkívül *felséges* címet és pénzbeli segítséget is kért – jó barátság fejében *Mihály* vajda.

A király ráhagyta a biztosaira, hogy *ígérjenek* neki akármit.

Hisz az akkori időknek ez volt a politikája: „*ígérni*” *mindig*; „*ajándékozni*”, *ha muszáj*; „*megadni*” *soha!*

Másfelől azonban *Mihály* vajda a török szultánnak is felajánlá a barátságát. Az is megküldé a számára a szokásos buzogányt és zászlót.

Így aztán mind a két oldalról biztosítva volt Erdély fejedelmi székében.

Most látta itt idejét, megvalósítani azt, amit a nagy *Dakoromania* ábrándképének nevezünk.

Azon kezdte, hogy minden főhivatalból elűzte a magyar főurakat, s oláhokat rakott helyükbe: országgyűlés helyett saját önuralkodói önkényével szabott törvényt; fegyveres hadaival a népet pusztítottatta, a nemességre adókat vetett ki, a városokat megsarcolta, s ami legfőbb sérelem volt, magyarra, székelyre, szászra egyformán, behozta az oláh nyelvet.

Ezzel aztán el is végezte az uralkodását Erdélyben. Nem tartott az tovább tizenegy hónapnál. A nemesség *Székely Mózés* főkapitány alatt fegyvert fogott ellene s *Enyed* mellett tízezer embert vesztett, s vert hadával futvást meneküle ki Havasalföldre. Ott még egyszer megverte őt *Székely Mózés, Zamoisky* lengyel segédhadaival egyesülve. Akkor aztán *Mihály* elfutott Prágába, a királytól segílyt kérni Erdély visszafoglalására; most már csak mint a király helytartója akart oda visszatérni.

A király bölcsen cselekedett volna, ha vitéz testvérét, *Mátyás* főherceget küldi le Erdélybe, akinek a neve és személye népszerű volt a magyaroknál; de hát a horoscop más tanácsot adott. Inkább az olasz *Básta* vezért adta *Mihály* vajda mellé.

Az erdélyiek ekkor harmadszor is visszahívták *Báthory Zsigmondot* árva fejedelmi székükre.

Ez még egyszer megjelent; de kihúzott fegyverét nem kísérte szerencse. A poroszlói ütközetben tízezer emberét veszté s valamennyi ágyúját.

Mihály vajda győzelmesen tért vissza Erdélybe, *Bástával*.

És ekkor érte utol a nemesis.

Az új szövetséges és fegyvertárs, *Básta* jó olasz volt. Barátaira gyanakodó, s azokkal, akikre gyanakszik, gyorsan elbánni kész.

Pedig megmondták előre a magyarok *Mihály* vajdának, vigyázzon magára, úgy ne járjon, mint *Martinuzzi György*.

Egy éjjel, mikor a legédesebben álmodott a nagy oláh birodalomról *Mihály* vajda, *Básta* vallonjai orozva megrohanták, s levágták a fejét.

„Szerakúj vajda!”

Most azután *Básta* maradt Erdélyben az úr.

Ez volt Erdélynek a legsiralmasabb korszaka.

Básta vérengzőbb volt *Báthory Zsigmondnál*, pogányabb a töröknél, nemzetgyűlölöbb az oláhnál, pusztítóbb a tatárnál: úgyhogy az ő zsarnok uralma alatt az erdélyiek mind a négyet óhajtva kérték cserébe. Törökkel, tatárral szövetkeztek össze, hogy ezt az istenfélő jó barátot kiverhessék az országukból, aki az egész népet meztelenre vetközteti le, s még a meztelen testét is veretlen nem hagyja.

Emlékét egy rossz diák distichon örökíti meg, mely futását zengi.

Egyébiránt szép halála volt: agyonitta magát; kupával a kezében esett el.

Boruljon fátyol a nevére!

Egy kiváló magyar hős

Abban a tizenöt esztendeig tartó török háborúban, mely a beteg békességet felváltotta, a világtól elzárkózott idegbeteg király korszakában egész Magyarországon újra ébredni látjuk az ősi hazaszeretetet és vitézség erényeit.

Zrínyi György, Batthyány Ferenc, Nádasdy Ferenc, Erdődy Tamás horvátországi bán, Thurzó György, Illésházy István Rákóczy Zsigmond, Ecsedi Báthory István, Forgách Simon, Homonnay István, Dóczy Ferenc, Majthényi László mind dicsőséggel koszorúzott nevek; akik mellé kell sorolni azokat is, kik a harc alatt hősi halált haltak, Pálffy Pétert, Forgách Sebestyént, Apponyi Gerőt, Borbély Endrét stbiket.

De egészen legendai alakká emelkedik ki *Pálffy Miklós*; ki éppen úgy mindenütt ott volt ütközetet dönteni, ahol erős volt a harc a magyar és a török között, mint a nemzet és a távollakó király nem kevésbé nehéz küzdelmeiben: amott diadallal, itt bölcs kibékítéssel.

Elkezdte hős tettei sorát még a „kis háborúban” mint *komáromi várnagy*; kis csapatjával a fehérvári basát hazáig verve Komárom palánkjaitól.

A nagy háború aztán megkezdődött az *eszéki* nagy diadallal, ahol *Hasszán*, boszniai szandzsák, vívta 25 ezer törökkel a várat, amit két vitéz kanonok, *Jurák* és *Fintich* védett egy maroknyi sereggel. *Fintich* elesett már a falakon, amidőn *Erdődy* bán nyolcezer emberrel megrohanta az ostromlókat, s úgy levágta őket, hogy hírmondó is alig szabadult el a török seregből. Maga *Hasszán* basa is ott esett el s vele együtt tizenegy vezér-bég, azok közt *Musztafa* és *Mohammed*, a szultán *húgainak fiai*. A török krónikák ezért „a veszedelem esztendejének” nevezik ezt az évet.

Ez a veszteség gerjeszté fel a szultán (*Murád*) haragját, ki a kegyetlen *Szinán* nagyvezért küldé 150 ezer emberrel Magyarországra. De a magyarok sem pihentek ezúttal.

Ők kezdték meg a támadást.

Pákozdnál a budai basa seregével találkozva, a csata elején *Pálffy Miklós* huszáraival a török derékseregére vetette magát, a janicsárok ezredeire, s azokat az első rohammal keresztültörte és lekasabolta. Erre az egész török hadsereg összezavarodott, s futásnak eredt. *Pálffy* egész Buda-előfokig vágta őket, s tízezer halott törökkel jelölte a Budára vezető utat. A török otthagya mind a 44 ágyúját az elvesztett csatatéren. Tán Budából is kiszaladt volna, ha tovább szorítják; de a német fővezér: *Hardeck*, az ütközetben valami csekély sebet kapott, s amiatt egészen elment a kedve a további verekedéstől. Györbe ment flastromért.

Pálffy Miklós aztán a maga haderejével felvonult Felső-Magyarországba, s a felvidéki magyar vezérekkel egyesülve, megvette *Füleket* első rohammal, *Divényből* kiszaladt előle a török; *Kékkő*, *Hajnácskő*, *Buják*, *Somoskő*, *Hollókő* egymás után hódolt meg harc nélkül; mikor végre a kemény tél szállásaira térni kényszeríté a hadsereget, még hazatértében elfoglalta *Szécsént* s a híres *Drégely* várát.

A tavasz nyíltával ismét *Pálffy* kezdé meg nagy szerencséjével a harcot, s *Nógrád* várát ostrommal elfoglalta.

Ekkor a magyar–osztrák főhadsereg, mely ötvenezer főre ment, 28 dunai gályával, *Esztergomot* szállotta meg: *Mátyás* főherceg, a király testvérének főparancsnoksága alatt. Kár, hogy a fővezér az ostrom intézését nem a tette kész, diadalhoz szokott *Pálffy Miklóstra* bízta. Nem hitt a magyarnak. *Hardeck*, győri kapitányhoz volt bizodalma. Nem is lett aztán az ostromnak sikere.

Ebben a táborban, ahogy a jelenvolt *Illésházy* írja, *Mátyás* főherceg vala a főkapitány: ez oly engedelmes ember lőn, hogy semmi igazságot, büntetést a táborban

nem művele. Egy nap sem volt, hogy magyart nem öltek. Nőrablással, részegséggel, vendégséggel, kalmáráruval, udvari pompával annyira rakva volt a tábor, hogy nem a szent Istennek, de még jámbor embernek is iszonyata volt benne. A kapitányok, ha tíz órán át az ételnél ültek, négy-öt órán át részegen mulattak vagy aludtak, öt-hat mérföldnyire a városokat, falvakat mind kifosztogatták. A szegény népnek minden marháját elhajtották, mint az ellenségek. A herceggel hadakozó tanács vala *Ungnad Dávid* és *Hardeck Nándor* kapitányok, amaz fölötte részeges ember, és mind a ketten soha sem törököt nem láttak, sem hadban nem valának.

Nem is foglalták el *Esztergomot*, hanem amint *Szinán* basa roppant seregével megérkezett, átmentek a Duna bal partjára; onnan nézték, hogy veszi be szemük láttára *Szinán Tata* várát.

De *Szinán* ezzel jól nem lakék vala, hanem *Győrnek* fordult; ami akkor hatalmasan megerősített vára volt a magyaroknak. Ágyú és mindenféle akkoriban dívó stratagéma volt a védelmére elég: ember is, aki fegyvert forgasson. Hétezer német és olasz; de csak százhatvan magyar feküdt ott, *Hardeck* parancsnoksága alatt, mikor *Szinán* megérkezett.

A Duna bal partján kísérte *Mátyás* herceg *Ungnaddal* a jobb parton felvonuló *Szinánt*, s onnan nézte az ostromot jó biztosságból. Ámde *Szinánnak* nem tetszett az, hogy nézik; s ha azok nem jöttek hozzá, ő ment át hozzájuk; hidat veretett a Dunán hajóhadából.

Erre aztán *Ungnad* otthagya *Győrt*, még a poggyászát is, ötezer szekeret, a töröknek martalékul. Rohanva hátráló hadseregét csak *Pálffy* menté meg, az utóhadával feltartva a török üldöző dandárait. Itt maga is sebet kapott.

Hardeck pedig, amint látta, hogy magára maradt Győrben a hétezer emberével; nem is vesztegette tovább a puskaport, hanem feladta a várat *Szinán* basának, szabad elköltözés mellett. Otthon, Bécsben ugyan ezért a gyávaságért levágták a fejét; de ez silány kárpótlás volt az elárult Győrért.

E könnyű diadal után *Szinán* basa *Komáromnak* fordult; hanem azt elég jókor felmenté *Pálffy Miklós*, aki nem ment haza a sebeit ápoltatni; hanem fél kézzel is tovább harcolt.

A következő évben egy kivételképpen derék német vezér állt a magyar-osztrák hadsereg élére, *Mansfeld* gróf. Ezt krónikaírónk is dicséri; de még jobban dicsérik a tettei. Ez elfoglalta ostrommal *Esztergomot*, s a felmentést erőszakoló *Hasszán* budai basát tönkreverte, 14 ezer emberét levágta, 37 ágyúját elvette, még *Vísegrádot* is elfoglalta; kár, hogy diadalai közepette a tábori ragály meglepte, s mikor szükség volt vezéri eszére, meghalt. Az ő halálával aztán megint szétmállott az egész haditerv.

Jó szerencse, hogy ezalatt *Báthory Zsigmond* és *Mihály* vajda temesi és oláhországi támadásai arra kényszeríték az új szultánt, *Mohamedet*, hogy *Szinánt* a főszereggel Oláhország ellen küldje.

Most aztán *Miksa* főherceg lett a magyar–osztrák hadsereg fővezére.

Ellenben maga a szultán jött be Magyarországra 150 ezer emberrel.

A hadjáratot ez évben ismét *Pálffy* kezdé meg, *Vác* elfoglalásával.

Követte ezt *Hatvan* bevétele.

A szultán hadserege *Mezőkeresztesnél* találkozott össze *Miksa* herceg hadaival. Az első napon két basáját keményen megverték, 43 ágyút elvettek tőlük. Másnap megújítják a törökök a harcot, s újra elvesztették. Harmadnap azután az egész derékhaddal érkezett meg maga a szultán.

Az ütközet nagy vitézséggel folyt mind a két részről; végre a mi lovasságunk, a mocsáron keresztültörve, szétrobbantá a török tábor derekát, s oly tűzzel veté magát a szultán testőrezredeire, hogy azok hanyatt-homlok futottak meg, a szultánt is magukkal ragadva, s otthagya prédára az egész tábort és 109 ágyút.

Ez tökéletes diadal lett volna; ha éppen a gazdag préda el nem veszítettette volna azt velünk. A győztes lovasság, ahelyett, hogy a futó ellenséget üldözné, nekiállt a török sátoroknak fosztogatni.

Észrevette ezt *Czikala* basa, a török lovasság vezére, s hirtelen visszafordulva a zsákmányolókra, azokat szerteszét zavarja, s aztán rákergeti a derékhadra; mire az is vad ijedelemmel fordul futásnak, s az éj beálltával tudja magát rendbe szedni.

És ekként mind a két fél meg levén verve, az egyik északnak, a másik délnek futott: otthagya a csatatéren 20 ezer törököt és tizenkétezer magyart, németet: ezek között igen sok derék vezért és herceget, a többek között *Erő* és *Ágost holsteini hercegeket*. Jelen volt az ütközetben *Báthory Zsigmond* erdélyi fejedelem is, a maga segélyseregével, s az ütközet után hazament Erdélybe.

A következő évben megint *Pálffy* kezdte meg a harcot: elfoglalta éjjeli megrohánással *Tata* várát, petárdával szakíttatva be a kapuját.

Ez a petárda akkoriban új találmány volt az *árkoláj* mesterségében.

Ezután egyenesen *Budát* tanácsolták ostrom alá venni; de erre a német vezérek nem álltak rá: inkább *Pápát* és *Győrt* kívánták visszavenni. *Pápát* meg is kapták; de mikor Győr alá megérkeztek, úgy találták, hogy az „mind fekvése, mind mesterség által annyira meg van erősítve, hogy rövid időn egész Németország sem vehette volna meg”. Azért ott is hagyták, s az egész hadi erőt mindenféle eredménytelen csatározásban pazarolták el.

Tehát azt a Győr városát, amit egész Németország se tudna elfoglalni, s ami alól szégyenszemre el kellett takarodni az egész magyar-osztrák ármádiának *Miksa* hercegestül együtt; bevette egy éjjel maga *Pálffy Miklós* kapitánytársával, *Schwarzenberg Adolffal*, mindössze ötezer emberrel.

Az egész hőstett leírását egyszerűen adjuk egy akkori német krónikaíró jegyzetei után.

„Győr parancsnoka volt azon időben Ali basa, *olasz renegát*, aki olyan bevehetetlen erősségnek tartá a várát, hogy gúnyból egy *rézkakas* öntetett, s azt a vízi kapu fölötti torony ormára tűzette, ezt íratva alá: »Amikor ez a rézkakas kukorikolni fog, akkor kapják vissza a magyarok Győr városát.«”

Az akkori Győr városát így írja le a szemtanú: hét bástyaerőde volt; azok közül egy a fellegvár bástyája, amiről a többen túl lehetett látni. Második a vízi bástya, harmadik a szent hegy bástyája, amit azért neveztek így, mert egyszer az ostromló törökök tűzakkal a légbe röpítették, s akkor egy rajta álló lovaszt a felrobbanó földtömeg a Dunába hajított, s ló és lovas épen jött vissza a tűzből és vízből. Egy bástyát a törökök építettek. Egy volt a császár bástyája és egy a magyar bástya. Ezeket mind széles vízárkok és hozzájárulhatatlan mocsárok védték. Azonkívül volt ott egy kis „hegy” ágyúkkal megrakva; de alant üreggé vájva, hogyha ellenség kezébe jutna, levegőbe lehessen röpíteni. Kinn a síkon pedig állt egy magas kőtorony, aminek az ormáról az örök mérföldekről megláthatták, ha a Dunán vagy a síkon ellenség közelít.

„Aki kíváncsi a hadiszerszámokat megismerni, az a legkülönösebbeket szemlélheti Győrben.” – Így ír az egykori krónikás. „Van itt olyan fegyver, amit »*hajnalcsillog*«-nak neveznek, s amit a várfalak megrohanásakor használnak, vagy pedig a rések védelmezésénél. Azután láthatók *égetett agyagból* való fazekak, amik nyúlós és maguktól meggyulladó materiával vannak töltve, hogy az ellenség közé dobassanak. Továbbá olyan *palánkok*, amikbe hegyes kampók vannak dugva s kívül a sáncok alatt elásva, hogy mikor az ostromlók rohannak, rajtuk fönnakadjanak. Nagy, mesterséges golyók és gránátok, amikből *vad tűz* süstörög elő. És különféle láncok és *spanyollovagok*, amik a rohanókat feltartóztatják.” Nem is emlegetve a rengeteg sokaságú, félelmes öblös ágyúkat, mozsarakat és csataki-gyókat, amikkel minden sánc meg volt rakva.

Ennyi hatalmas védelmi stratagéma ellenében Pálffyék ilyen furfangot gondoltak ki. Egy hűvös márciusi éjszakán, mikor hirtelen sűrű köd szállt fel a Dunából s amelletted kedvező nyugati szél fújtt, fölkerekedtek Komáromból, s gyors hajtással megérkeztek még jóval hajnal előtt Győr alá.

A köd miatt a magas őrtoronyból nem lehetett a jövetelüket észrevenni: az ellenkező szél elhordta a vártól a robajt.

Ekkor öt huszárt, ki tudott törökül, előreküldtek a fehérvári kapuhoz.

Amint azok a ködből kibontakozva, a kapu elé értek, az éber őr rájuk kiáltott, hogy kicsodák, mit akarnak?

Azok azt adták válaszul, hogy ők *Kursid* aga spahijai Budáról, aki az ő kedves menyasszonyának, *Ali basa leányának* küldi általuk a vőlegényi kelengyét szekér-

rel, ládában, a győri őrség számára pedig lisztet sok zsákkal, miben itten nagy fogatkozás van. Kérik, hogy bocsássák be őket.

A torony őrsége, nem sokat tartva az öt darab lovastól, leereszté eléjük a felvonóhidat, s megengedte, hogy jöjjenek hát a kapuig a huszárok azzal a kelengyés szekérrel. A felvonóhídon túl volt még egy nehéz, erős kapu, aminek azonban csak egyik szűk ajtócskáját nyitották ki: az a kelengyés láda azon is befér. – Be is fért volna, ha a petárda benne nem lett volna, amit a huszárok hirtelen ráakasztva kapura kanóccal meggyújtának, mire a petárda veszedelmes dördüléssel pukkant széjjel, s bedönté az egész kaput.

Erre aztán a ködben előnyomult a magyar sereg hirtelen berohant a fehérvári kapun, levágta a toronyőrséget, a bástya öregágyúit nekifordítá a szomszéd bástyának, s elkezdte lövetni. A magyar és német csapatok rohantak a többi kapukra, azokat mind elállták, hogy se magyar, se német, se török, aki ott bennrekedt, ki nem mehetett többé. A kard élére volt bízva minden.

A török sereg, álmából felriadva, öltözetlen rohant az utcára, s halálig védelmezte magát; maga *Ali basa két kardot* kapott a kezébe, úgy rohant fel a *magyar bástyára*, oroszlánként harcolva. Egyik karját a másik után vágták le, csak a feje maradt már: az is átkozódott, azt is levágták, s dárdahegyre tűzték a magyar bástya ormán. Leánya sem látta a vőlegényét, *Kursid* agát soha többé! Ez drága kelengye volt.

Háromszáz török menekült a középbástya kazamatáiba, amik lőporral voltak töltve: többnyire janicsárok. Ezek, amint a keresztyének elfoglalták az egész várost, látva, hogy sehova sem menekülhetnek, üszköt vetettek a lőpor közé, s levegőbe vettették magukat.

Ezeröttszáz török holtteste fedte az utcákat, mikor a hajnalodó nap sugarai szét-törték a ködöt; de köztük hatszáz magyar és német vitéz is hevert halottul.

Négyszáz keresztyén fogoly lett kiszabadítva a föld alatti börtönökből, s óriási zsákmány jutott a győztesek kezébe: arany, ezüst, drágakő, selyemszövetek, hétszáz válogatott paripa és 188 nehéz ágyú.

A legenda azt mondja, hogy e diadálnapon az *Ali basa* készítette rézkakas elku-korította magát a vízi kapu tornya felett.

A krónikaíró pedig azt jegyzi fel, hogy elképzelhetetlen nagy győzelem örömére Prágában a király *Te Deum* laudamust tartatott.

Nehéz elhinni az elsőt, nehezebb a másodikat – higgyük el tehát mind a kettőt.

Ugyanezen krónikástól (Wagner Kr.) bírjuk az akkori Komárom városa leírását is. Ez akkor összekötő vízárkával a Csallóköz szögletében egy háromszöget képezett, amiben a várost csak a kormos laktanyák alkották. Éjjel-nappal „puszták”-nak nevezett csónakok cirkáltak a Dunán. A Csallóköz felőli sáncot Tortoriának

hívták, mert hasonlított a teknősbékához. A várban láthatók voltak a szomszéd Szönyből felásott nevezetes római régiségek, azok között három gyönyörű sarcophag.

A komáromi helyőrségnek különös szerencséje volt a török főurak menyasszonyai körül. Nemrég az érsekújvári basának az aráját kapták el útközben: abban az esztendőben pedig a budai basa adta férjhez a leányát egy előkelő béghez, akit a komáromiak „so eine schene und von Geberden sehr holdselige Jungfrau geweszt” a vén kísérlőnéjével együtt elfogtak. A kisasszonyt a kormányzóhoz vitték, a gardedame-ot otthagyták. – Végre ez a menyegzői kaland a győri basa leányával. Írhatnának erről sok regényes históriát, akik tudnak hozzá.

A diadalmas hadvezérek, *Pálffy, Nádasdy, Schwarzenberg* most tovább mentek, Veszprém, Palota várait megvették, utoljára Budát is ostrom alá vették; míg az őszi esős idő magyarnak, németnek hazatérést nem parancsolt.

Következő esztendőben, éppen ilyen mesterséggel, elfoglalták Székesfehérvárt. S ugyanekkor *Pálffy Miklós* a maga hajdúival egy vízi hadjáratot rendezett a törökök ellen. 1250 hajdút sajkára rakva, elindított a Dunán alá, hogy az ozmanok élelmezési flottáját fogják el. A rájuk bízott dolgot azok nagy vitézséggel végrehajták; a törökök hajóhadait elsüllyeszték, felégették, húszt ágyút elvettek tőlük, egy nagy gályát, nyolc sajkát és száztizennyolc „gimblia” hajót, tömérdek eleséggel, úgyhogy a török várakban éhínség állt be. Felégették Valpó várát, s felgyújták az eszéki hidat: aztán a szárazon visszatérve tönkrevették az útjukban álló bosnyák basát, magát is megölték; végre *Pálffyval* és *Schwarzenberggel* egyesülve, elfogták *Szolejmán* budai basát seregestől.

Ekkor megállítá a két hős diadalmenetét a halál.

Pálffy Miklós az országos mirigyben veszett el, *Schwarzenberget* pedig a Pápán fellázadt vallonok golyója ölte meg.

Pálffy Miklóst hőstetteiért a magyar király örökös pozsonyi főispánná tette, mely méltóság a családjára is örökössé lett.

Írjuk a neve után: „Mindig győztes és mindig *hazafi!*”

Az első szabadságharc, Bocskay István

Magyarország nemcsak a *kereszténységnek* szolgált törhetetlen bátyául, hanem egyúttal a *lelki szabadságnak* is.

Más meghódolt országokban, amint a török uralom elnyomta a nemzeti életet, a szellemi felvilágosodás is lealkonyodott: Magyarországon éppen azalatt támadt fel napja éltető fényében.

A *kakas* és a *félhold* nagy békességben voltak egymás mellett, a templomok és a minaretek tetején. A *török türelmes volt vallás dolgában*. – A német annál türelmetlenebb. – De nem minden német, mert hiszen maga a reformáció is Németországból származott át Magyarországra, s éppen a német protestáns államokkal és fejedelmekkel voltak legnehezebb harcaik a római császároknak, akik Bécsben és Prágában laktak; sőt a saját osztrák tartományaiknak rendei is felében a protestáns hitet követték már, s követelték a lelki szabadság jogainak elismerését Ausztriában éppen úgy, mint Magyarországon.

A kedélybeteg császár- király pedig hallani sem akart a követelésekről. A saját testvérei sürgették, hogy engedjen a magyarok jogos kívánalmainak, de maga elé sem bocsátotta őket, csak írásban fogadta el az előterjesztésüket. A testi baja már ekkor hasonló volt a nyavalyatöréshez.

S ennek a koronája alatt reszkető fejnek a munkája volt az, hogy a legelső szabadságharc kitört Magyarországon.

Máskor is volt támadás a koronás fő ellen, de az lázadás volt; anyagi sérelmek visszatörlesztéséből, személyes nagyravágyásból eredő, nem volt célja: le kellett veretnie. – De ezen támadás zászlaja egy magas célért lett felemelve: a lelki szabadságért. S ezt megérté mindenki. Úgyhogy midőn *Bocskay István* kezébe ragadta ezt a zászlót, az egész ország egy táborra lett, amely melléje állt. Megfoghatatlan volna különben az a láng gyorsaságú siker, amivel oly rövid idő alatt egy egyszerű magyar nemes meghódította Erdélyt, s elismertette magát fejedelemnek mind a három nemzettel: magyarral, székellyel és szásszal, s aztán elfoglalta egész Magyarországot, *Bástát* Pozsonyig kergetve, serege romjai között.

A csillagvizsgáló királynak senki sem volt már akkor híve, még a saját testvérei sem. Seregei elfogytak. A megmaradtaknak nem adott pénzt: az kellett neki órákra, meg alchymiai kísérletekre; arról, ami odakinn a világban történik, nem akart tudni semmit. A győzelmes *Bocskay* pedig már Morva, Styria és Ausztria fővárosainak kapuin zörgetett.

Övé volt már, néhány körülzárt vár kivételével, egész Magyarország, könnyen királlyá tehetné magát. A török szultán meg is tette annak: küldött neki kinevező *athnámét, királyi jogart és fényes koronát*, amit valaha görög császárok viseltek, s azzal a nagyvezér *Lala Mohamed* megkoronázta *Bocskayt*. De a fejedelem levette fejéről a koronát, s azt mondá, hogy amíg Magyarország törvényesen megkoronázott királya él, addig másnak nem szabad koronát viselni a fején: ő csak a nemzet jogainak kivívásáért fogott fegyvert, s leteszi azt, amint azokat a király biztosítani fogja.

Csakhogy ezt nem lehetett a csillagok közül lecsalni semmi módon.

Végre *Mátyás* herceg a többi testvéreivel együtt látva, hogy ország és trón elvesz e makacskodás miatt, sok hercehurca után annyira vitték a királyt, hogy a győzelmes magyarokkal ünnepélyes békét kössön, s azt nagy nehezen aláírja. Ebben a békekötésben meg lett erősítve a vallásszabadság s helyreállítva a nemzetnek eddig elkobzott szabad alkotmánya. Hozzájárult annak megerősítéséhez a török szultán is mint Magyarország egy részének uralkodója, a *zsitvatoroki*, sátor alatt kötött békeszerződésben.

*Bocskay*nak el lett ismerve a császár-király által élte fogytáig tartó címe: „A római szent birodalom és Erdély fejedelme, a székelyek grófja s Magyarország némi részeinek ura.” Akiket nemességre emelt *Bocskay*, azok nemességüket megtartották.

Csak hogy nem sokáig viselhette a fényes címet. Még a békekötés évében meghalt.

Hívei, a szabolcsi hajdúk titkárát, *Kátayt* gyanúsíták, hogy ő küldte el méregittallal a fejedelmet a másvilágra, s Kassa piacán darabokra vagdalták az orgyilkost.

Bocskay végrendeletében *Homonnay Bálintot* jelölte ki Erdély új fejedelméül. Az erdélyi fejedelemválasztás szabadságát fenntartotta a magyar nemzet magának a híres-nevezetes „bécsi békekötésben”, mely a protestánsok jogait és vallásszabadságát először emelte törvényerőre.

Az erővel elvett korona

Tizenöt pontja volt a bécsi békekötésnek.

De soha *Rezső* királynak eszében sem volt azok közül csak *egyetlenegy* is megtartani.

Éppen úgy elfelejté a törökkel kötött *zsitvatoroki* béke föltételeit is teljesíteni.

Lármázhattak magyarok, törökök, amennyit akartak: azt ő odafenn a csillagvizsgáló toronyban mind nem hallotta.

Nem volt már Magyarországon más híve, mint azok a papok, akiket, a *katholikus hívek ellenére*, érsekekké kinevezett. Az ország el volt veszve a dynastiára nézve.

Ekkor a veszélyt jól látó *Mátyás* herceg, hogy uralkodó családját megmentse, nagy tetterre határozta el magát.

A magyarok részére állt.

Összehívta Pozsonyba az országgyűlést, maga is megjelent a rendek közt, magyar ruhában, magyarosan vállára eresztett hajjal, felkunkorított bajusszal, s be-

szélt hozzájuk nemzeti nyelvükön, s biztosítá őket alkotmányuk helyreállításáról. Megnyerte a szíveiket.

Akkor aztán maga körül gyűjté a hajdúságot s a magyar ezredeket, s azoknak az élére állva, betört velük Morvaországba.

És a morvák, nemhogy ellenségül tekintették volna a szabadságukért felkelt magyarokat, de sőt mind melléjük álltak. A *Liechtensteinek*, *Stahremberg*ek, *Harrachok* kezét nyújtának az *Illésházy*knak, *Thurzó*knak, *Batthyány*knak, *Tököliek*nek, s együtt vonultak fel velük hadseregestől egész *Prágáig*.

Mátyás hercegnek nem volt más választása, mint letenni a királyt és elvenni tőle a koronát.

Rezső király csak akkor vette észre, hogy mi történik idelenn a földön, mikor már a magyar–morva seregek a Hradzsín ablakából voltak láthatók a telescopiummal.

Akkor aztán megrémült szertelen. Mellette nem volt más, mint a kegyetlen gyilkoló *Tilly* 1800 dragonyosával, aki megvédelmezzé. A miniszterei mind elszöktek a hátulsó ajtón – batyuba kötött kincseikkel a hátukon.

Ekkor aztán szép szóra fogta a dolgát *Rezső király*. Hívatta gyorsan a magyar követeket, akiket addig maga elé sem eresztett, ígért nekik minden drága jókat, ha elhagyják *Mátyás* herceget, de azok azt felelték neki: „Már késő! Korábban kellett volna uralkodói kötelességeinek ismeretére jutni. Most már tegye le fejről a koronát, hadd tegyék okosabb helyre.”

Rezső kénytelen volt engedni a hatalomnak, odaadta a koronát *Mátyás*nak, lemondott Magyarországról, Ausztriáról, Morvaországról. Csak Csehországot kérte, hogy hagyják meg neki. Azt nála is hagyták mindaddig, míg a csehek is meg nem bánták, hogy otmarasztották, s maguk nem kérték *Mátyást*, már akkor magyar királyt, hogy jöjjön értük haddal és vegye el őket is magának; amikor aztán a szerencsétlen kedélybeteg letett királyt elküldték a birtokaira nyugalomba, ahol aztán nem foglalkozott többet vele a történetírás. Mikor meghalt, bizonyosan nagy pompával eltemették. *II. Mátyás* pedig helyreállította Magyarországon az ősi alkotmányt.

Az ország rendei, ősi szokás szerint, *választás útján* emelték a királyi székre. Azután nádort választottak, kiképzve *Illésházy Istvánt*. Ez volt az első *protestáns* nádor Magyarországon. *Még a püspökök* is mind rá adták a szavazataikat. S halála után ismét protestáns nádor következett, *Thurzó György*: felekezetének s a lelki szabadságnak századokon át fénylő lángoszlopa.

A magyarországi rendek közbenjárására azután *Mátyás* az ausztriai rendeknek is megadá a vallásszabadságot.

Tehát mégiscsak támad valami világosság kelet felől is!

Thurzó és Pázmány

Ebben az időben már a magyar nemzetnek majd kétharmad része protestáns volt. Az üldözés, az elkeseredés nemhogy irtotta volna, de nevelte a reformáció híveinek számát, a főurak legelőkelőbbjei áttértek.

Thurzó nádorsága alatt rendezték magukat a protestánsok superintendentiákra, tartottak általános zsinatot, kiszabadultak a katolikus püspökök felügyelete, s azoknak fizetett egyházi adó alól: közhivatalviselésre bocsáttattak, templomaik, iskoláik visszaadattak, főiskoláik gazdag alapítványok által virágzó állapotba emeltettek.

Ekkor emelte föl a fejét az ellenhatás, a nagy tehetségű *Pázmány Péter* személyében. Ez az éles eszű férfiú átlátta, hogy üldözéssel, elnyomással, barbarizmussal a magyar nemzetből a reformációt ki nem lehet irtani, hogy azon hitvallás ellenében, mely mellett a tudomány, felvilágosodás és nemzeti érzület harcol, a tudatlanság, sötétség és idegen zsarnokság fegyvereivel nem lehet győzni; ez ellen a harcot csak hasonló eszközökkel lehet folytatni, a szó lángerejével, a tudomány ellenhatásával, bőkezűséggel és nemzeti kifejlődéssel.

És feladata sikerült. A szellemi és erkölcsi eszközökkel megfordította az eddigi arányt, s midőn a protestantizmus a nádor vezérlete alatt legfényesebb korszakát élte Magyarországon, akkor sikerült *Pázmánynak* a visszatérést nagymértékben keresztülvinni, amibe elődei mind belebukának.

S ez eddig szép és nemes tusa volt, szellem szellem ellen, hit hit ellen, tiszta meggyőződés, lelki buzgóság mind a két táborban, anyagi erő hatalmaskodása nélkül. *Pázmány Péter*, a jezsuita és *Lányi Illés*, a református pap vitáit ma is érdeklően olvashatjuk.

Báthory Gábor

A *zsitvatoroki* békekötés egy pontja azt állapítja meg, hogy Erdély ugyan szabad választási joggal fog bírni, de azért a magyar király fennhatósága alatt állandó, s ügyeire a portának semmi befolyása nem lesz.

Hanem a török államférfiak ezen a ponton úgy segítettek, hogy a szerződés párából, amit magukkal vittek, *ezt a pontot egészen kihagyták*. Vannak, akik azt állítják, hogy ezt a kis hamisítást a török diplomácia az előrelátó *Bethlen Gábor* tanácsára tette.

Erdélynek *Bocskay* halála után *Rezső* lemondatásáig már a harmadik fejedelme volt. *Homonnay*, *Rákóczy Zsigmond* csak név szerint voltak azok. Ezekkel nem

voltak megelégedve: erősebb ember kellett nekik. – Ezt meg is találták *Báthory Gáborban*.

Ehhez fogható zsarnoka még nem volt Erdélynek. Mert ez nemcsak a férfiakkal érezte erőszakos hatalmát, hanem a nőekkel is. Nem volt szép asszony, hajadon leány, akár magyar, akár szász, biztosságban önagsága előtt, s céljai elérésében nemigen válogatta az eszközöket.

Márpedig a magyar semmire sem olyan kényes, mint a hölgyei erényére. A becsületükben sértett apák és férjek összeesküdtek a kalandos fejedelem ellen. De az összeesküvés idő előtt el lett árulva *Báthorynak*, s ő akit elfoghatott közülük, azokat lenyakasztatta, a többiek kifutottak Magyarországra. *Báthory* az összeesküvést a katolikus papságnak tulajdonította, s azért a gyulafehérvári országgyűlésen végzést hozatott, mely szerint minden katolikus pap kitiltatik egész Erdélyből.

Másfelől a szászokat is részeseknek találta az összeesküvésben, ezért Szebent csellel elfoglalta, a tanácsot tömlöcre vetette, halálra ítélte, s csak nagy váltságért kegyelmezett meg.

Gyanúja kiterjedt *Serbán Radúj* vajdára is, azért Szebenből berontott Oláhországba, s azt három hónapig pusztította, onnan visszatérve, Brassót vette ostrom alá, amit *Weisz* polgármester oly erélyesen védelmezett, hogy *Báthory* csatát veszve, alig tudott Szebenbe visszamenekülni.

Akkor meg a magyar király küldte ellene *Forgách Zsigmondot*, hogy engedelmességre tanítsa. Volt is *Forgáchnak* elég katonája, vele volt a hajdúság is. De ő, mint buzgó új katolikus, kit Pázmány térített át, a hadseregének olyan zászlókat osztatott ki, amiken a Boldogságos Szűz képe volt kifestve. Ezt a hajdúk az ő kálvinista hitük ellen való merényletnek vették, s átpártoltak *Báthory* részére, úgyhogy a két tűz közé szorított *Forgách* ugyan örülhetett, hogy megmaradt seregével nagy éhségek és szorongatások között visszamenekülhetett Magyarországra.

Erre a magyarországi rendek nagyon felzúdultak a nádor ellen, hogy minek csinál ilyen háborút a magyar és magyar között? *Thurzó* aztán békét kötött *Báthoryval*, ráhagyva, hogy csináljon odahaza, amit akar.

Báthorynak akkor már nem levén több ellensége, a saját alattvalóihoz fordult: a szász földet pusztította végig. Mikor azzal is készen volt, akkor a barátaira került a sor, akikre féltékenykedett. Egy lakománál leitatta a hajdúk kapitányát, *Nahy Endrét*, s mikor az öntudatlan állapotban volt, a szolgálival levágta a fejét.

Azután *Feketehalomnál* tönkreverte a brassói szászokat, kik helyébe *Géczy Pétert* akarták fejedelemmé tenni; a hős *Weisz*, polgármesterük elesett a csatában, s *Géczy* alig menekült meg.

Végre a magas porta unta meg a sok fejedelmi garázdálkodást, s a *Báthory* orgyilka és hóhérpallosa közül megmenekült *Bethlen Gábort* nevezte ki Erdély fejedelmévé, adván mellé installáló seregül harmincezer tatárt.

Ekkor megint a magyar király fogta pártját *Báthory Gábornak*, s ugyanazt a *Forgách Zsigmondot* küldte a segítségére, akit előbb az elűzésével bízott meg.

Sohase lett volna ennek vége, ha jó szerencsére két hajdúkapitány: *Szilasy János* és *Ladányi Gergely* egy este a nagyváradi sorompónál *Báthoryt* a hintájában öszsze nem vagdalják. Ez is valami szerelmes históriának volt a befejezése. Ezek is megkapták különben a maguk jutalmát; a medgyesi országgyűlésen hívatlanul megjelenvén, egy toronyból a piacra ledobattak, s ott a nép darabokra vagdalta őket.

A hajdúság

Ez idő tájon kezdett hírre kapni a „*hajdúk*” neve, akik azután későbbben is nevezetes szerepet játszottak a magyar történelemben.

Nem csupán a „*Hajdúkerület*” lakosait nevezték így, bár azok képezték a zömét, hanem voltak komáromi hajdúk, borsodi, aradi, végvidéki hajdúk, abban egymással megegyezők, hogy a hadakozást professióból űzték.

Szabad csapatokat képeztek saját választott kapitányaik alatt, akiknek vezetése mellett bekalandozták az országot, majd a német, majd a törököt rontva, megsarcoltatva a városaikat, elfogdosva a szállítmányaikat, s ha nagyobb számban öszszevergődtek, egész csatákat küzdve az ellenük küldött hadseregekkel.

Olyan emberek hada volt az, akiknek a vagyona a hosszas háborúk alatt elpusztult, házuk falustól leégett, családjuk rabságra hajtattott: nem volt veszténivalójuk semmi. Egy nyeregtelen lovon, kötőfékes szerszámmal, vagy még inkább gyalog, egy szál karddal az oldalukon, de hozzászokva minden harci sanyarúsághoz, a legelpusztíthatatlanabb hadsereget képezték: mely nem tisztelte se a törvényeket, se a békekötéseket, de legkevésbé a papokat. Az új vallás követői voltak, mely csak prédikátorokat tart.

Ha akadt, aki fel tudta őket buzdítani s amellet jó zsoldot ígért, annak a zászlója alá álltak; ha megbántotta őket, otthagyták, ellene fordultak.

Láttuk őket harcolni az osztrák császár zászlói alatt az erdélyi fejedelem ellen, s ugyanazt a császárt megtámadni, ugyanazon erdélyi fejedelem szövetségében.

Amellet a vármegyéken lakó nemes urak birtokai is sokat szenvedtek miattuk.

Csaknem minden országgyűlésnek van határozata abban az értelemben, hogy a megyék nemessége zabolázza meg egyesült erővel a hajdúkat.

A török nagyvezérek meg a német hercegek kölcsönösen biztatták egymást, hogy a hajdúkat el kell pusztítani, palánkvárait szét kell hányni, őket magukat a föl-

desurak között jobbágyokul szétosztani. Szántsanak, vessenek: többet fegyvert a kezükbe ne fogjanak.

Csakhogy a hajdúk nem engedték magukat megfogdosni. Mikor rájuk ijesztettek, akkor álltak elő legnagyobb sereggel, úgyhogy az ijesztgető hőkölt vissza. Elő tudtak állítani húszezer harcost. És milyen harcost! Aki nem törődött se étellel, se halállal, se a másvilággal. Aki nem bánta, hogy mit végeznek a fejedelmek. Akire nézve az egész világ ellenség volt, s ettől az egész világtól nem félt, a jövővel nem törődött, a bölcsességet be nem vette, akire nézve az volt a csatatér, ami a halászra nézve a tenger.

Ennek a hajdúságnak még sokáig nagy szerepe volt Magyarország szabadságharcaiban. Ez volt törzse, magja a nemzeti küzdelem táborának.

A második szabadságharc, Bethlen Gábor

II. Mátyás, a jóindulatú, békéltető király csaknem egyszerre halt meg a derék, becsületes hazafi és buzgó protestáns *Thurzó* nádorral.

A betegeskedő király még életében királlyá választatta legkisebbik öccsét, *II. Nándort*, akit a magyar rendek az ország törvényeire megesküdtetve, meg is koronáztak.

II. Nándort azonban egy korábbi esküje, amit Stájerországra nézve *Lorettóban*, Magyarországra és Csehországra nézve pedig *Mariazellben* fogadott, arra kötelezte, hogy minden uralkodása alá kerülendő országból kiirtandja a protestánsokat minden erővel és eszközzel. Azt mondá, hogy „*kész pallos alatt végezni az életét, csakhogy kihulló vérével elsöpörje az eretnokséget*”.

Ezt a két esküt összeegyeztetni nem lehetett.

II. Nándor, hogy a protestánsok kiirtására tett fogadalmát beváltsa, kockára tette valamennyi koronáját.

Elkezdte az erőszakos intézkedéseket legelőször Csehországban, mikor még *Mátyás* élt.

Emiatt aztán a cseh protestáns urak a rendeleteket végrehajtó prágai tanácsurakat kihajigálták az ablakon. S ezen a mozzanaton kezdődött meg az az istentelen háború, amit „*harmincesztendő háborúnak*” nevez a történelem, s mely egész Európát lángba-vérbe borítá – „Istennek nagyobb dicsőségére.”

A fellázadt csehek *Thurn* gróf vezénylete alatt egész Bécsig hatoltak, s körülfogták magát a császári várlakot. És *II. Nándor királynak* hallania kellett a kiáltozást,

hogy menjen kolostorba gyermekeivel együtt, sőt a szobáiba berontó *Thonrad Tamás* és 16 morva, cseh nemes úr a király szemébe szórt szitkok és fenyegetések közt követelte, hogy vonja vissza sérelmes rendeleteit. *II. Nándor* a fenyegetésekre azzal felelt, hogy letérdelt a feszület elé, és megújítja azt az esküt, amit a protestánsok kiirtására tett, szembenézve dühös ellenfeivel. Ekkor megharsantak a felmentő csapatok kürtjei, melyek sietve jöttek a Dunán alá, a szorongatott királyt megszabadítani.

Most már aztán tudhatta mindenki, hogy mit várhat attól a vasakarátú királytól, aki a feje fölé emelt pallosok közepette is megújítja rettentő fogadalmát.

Pázmány is, amióta primás lett s megszűnt a jezsuita rend tagja lenni, elveté az eddig használt szellemi fegyvereket, s mint egyházfejedelem nyílt erőszakot tanácsolt a protestánsok ellen, s azt országszerte is fogamatba vették. Egy általános jankiáltás hangzott végig az egész országon.

Meghallá azt *Bethlen Gábor*, Erdély fejedelme, s mint nemzetéhez és vallásához hű vezér (ki a Bibliát 28-szor olvasta végig életében) a megtorló kardhoz nyúlt, s hadseregeivel betört Magyarországra.

Nyilatkozványában, mely e támadást követte, ezeket mondja: „Tudva van, hogy a protestáns lelkipásztorok száznál több templomból kiűzettek, hogy az utolsó pozsonyi gyűlésen az esztergomi érsek (*Pázmány*) kijelentette, miképpen a protestánsok hitvallása az országba hozandó vallonok, spanyolok, olaszok segélyével végképp kiirtatik, hogy Magyarország termékeny földjét inkább óhajtja vadállatok, mint kálvinista és lutheránus eretnekek lakásául hagyni. A protestáns urak üldöztetnek, hivatalaikból elűzetnek. De ami mindennél több, a törökkel értekezletek folynak a magyar nemzet kiirtása iránt (mint a hajdúknál említettük). Ezen okból jöttem én Magyarországra fegyverrel. Királyi méltóságról, országfoglalásról szó sincsen közöttünk, a népek s országok, kiváltképpen pedig a magyar nemzet java: az elnyomott vallási szabadság forog egyedül fenn, s ez is nem úgy, hogy valamelyik vallás kiirtassék, vagy csak meg is sértessék, hanem hogy valamenynyinek egyenlő szabadsága helyreállíttassék.”

Amint *Bethlen* felemelte a szabadság zászlaját, az egész ország alája állt. Legelőször elfoglalták *Kassát*, s míg ő maga a derékhadával csak *Debrecenig* jött, már a felkelő magyarok behódoltatták egész Felső-Magyarországot s a hatalmas várerősséget, *Érsekújvárt* egy kézcsapással bevették. A jezsuiták tábora Győrig, Komáromig meg sem állt előttük.

A kassai országgyűlésen a rendek *Bethlent* „előljárójokká” választották, s a valásegyenlőséget törvénybe iktatták.

Innen a fejedelem hadseregével gyorsan felvonult Morvaország határáig, ahogy megígérte a morva–cseh felkelő rendeknek, s tízezer embert beküldött Morvába, azoknak a segítségükre. Ezek egyesültek is *Thurnnal*, s a király hadvezéreit, *Dampierre-t* és *Bouquoit* Morvából kiszorították.

Maga *Bethlen* Magyarország akkori fővárosa, *Pozsony* ellen fordult. A város fölmentésére siető osztrák sereget szétverte, mire a pozsonyi polgárság kapuit megnyitá előtte. A várban a nádor volt és a koronaőrök, *Bethlen* biztosító szavaira azok is harc nélkül átadták neki a várat a szent koronával együtt.

Erre aztán *Bethlen* egész Bécsig vitte a seregét, s *II. Nándor király* hadvezéreit átkergetve Bécsig a hidakon s Bécsújvárost elfoglalva, hazasiertett Pozsonyba országgyűlést tartani.

Ez országgyűlést *Forgách*, a nádor hívta össze, de *Pázmány* nem jelent meg rajta, s a hozott határozatok ellen tiltakozott.

Ezalatt a cseh–morva rendek letették *II. Nándort* a királyságból, s helyébe *Frigyes* pfalzi grófot választák királyul. A magyar rendek is hasonlót akartak tenni *Bethlennel*, de ő azt nem fogadta el.

Ekkor aztán egy esztendőre fegyverszünetet kötöttek egymással a király és a fejedelem, amire mind a kettőnek szüksége volt az új háborúra való készületek végett.

A nikolsburgi béke

Az igazi háború még csak most kezdődött, mert európai hadjárattá ígérkezett lenni.

Az egyik oldalon volt a „*liga*”, a másikon az „*unio*”.

Amazt képezték a német katolikus fejedelmek, a pápa és a spanyol király; emezt a német protestáns uralkodók, a magyarok, csehek és morvák; pénzbeli és erkölcsi segílyel támogatták az angol, svéd, dán és hollandi királyok.

A fegyverszünetet mind a két fél hiú békealkudozásokkal tölté, ami csak az előkészületek eltakargatására szolgált kölcsönösen.

A *besztercebányai* országgyűlésen végre mind a két fél kettészakította az egyezkedés fonalát, s a rendek megválaszták *Bethlen Gábort* Magyarország királyának. De *Bethlen* megkoronáztatni nem engedte magát, bárha kezében volt a korona.

És nemcsak *II. Nándor* királyt tették le a trónról az ország rendei, hanem *Pázmányt* is a prímási székből, számúzve őt mint a közbéke háborgatóját, a többi katolikus püspököknek évi fizetését megállapították 2000 frtban. Az egyház birtokát államvagyonnak nyilváníták.

Ezzel meg volt kezdve a háború.

II. Nándor király is készen volt már. *Bouquoi* és *Dampierre* tábornagyai alatt 30 ezer embere állt Csehországban; ugyanannyit hozott *Spirola* Spanyolországból;

amivel Németország belsejéig hatolt. *Bethlen* hadvezérei azonban elfoglalták az egész Dunántúlt, ő maga bevette Nyitrát, s Hainburg várát vette ostrom alá Ausztriában. Ezt abba kellett hagynia, mert *Dampierre* nagyobb haderővel jött ellene, s Pozsonyt kezdte vívni.

A cseh ellenkirály ezalatt addig késlekedett *Bouquoi* seregét megtámadni, míg az egyesülni tudott a segélyére jövő bajorokkal és spanyolokkal, s maga kereste fel *Frigyes* táborát Prága alatt, s ott a „*Fehérhegy*”-nél eldöntő csatára kényszeríté. Az ütközet a csehek teljes összezúzatásával végződött. Ettől a naptól keletkezik Csehország alkotmányos önállóságának elvesztése. *Frigyes*, az ellenkirály elfutott Prágából, a jezsuiták visszatértek, s az összefogdosott protestáns papokat mindazokkal a kegyetlenkedésekkel végezték ki, amiket a spanyol inquisitio és autodafék példáiból eltanultak.

Ezzel a szerencsétlen nappal azután *Bethlen Gábor* egyedül maradt a csatatéren, megfosztva minden szövetségéstől. A török szultán nem segíté, mert maga is személyesen háborúskodott akkor a lengyelekkel. Sőt az osztrákoktól megfizetett budai basa, *Karakás Mehemed* még ellene fordult, s a háta mögött Vác városát ostrommal bevette.

Még ez sem volt elég. Maguk a magyarországi főurak nagyrészen elpártoltak tőle, száztizenkét magyar nemes úr titkon *Bouquihoz* küldött, értesítve, hogy amint bejön a határon, rögtön mellé állnak. Meg is tették. *Colalto Eszterházy Miklóssal*, *Bouquoi Forgáccsal* egyesülten sorba foglalták el a felső-magyarországi várakat; a megyéket *II. Nándor* király hűségére eskették: *Bethlen Gábor* kezében nem maradt más, mint a nemzeti és vallásszabadság zászlója.

És ő akkor, ezzel a zászlóval kezében, magára hagyatva mindenkitől: nem követve másoktól, mint a szabadság és a haza lángoló híveitől, szétverve valamennyi ellenségét, az árulókkal és átpártolókkal egyetemben: elfoglalta váraikat „*rettentes vitézséggel, minőhöz fogható kevés van a historiában*”. A két hírhedt császári tábornagy, *Dampierre* és *Bouquoi* maga is elesett a véres ütközetekben, az utóbbi Érsekújvár alatt, hol egy *Csongrádi* nevű hajdú verte át kopjával; a német sereg valamennyi öreg ágyúját mind otthagya futott szétziláltan Komáromig.

Forgách Nándort, ki szintén velük volt, e rémhírre megütötte a szél.

A Dunán túl pedig ugyanakkor *Batthyány Ferenc*, *Bethlen* tábornoka vitte a szabadság zászlóit diadalról diadalra: a hadaival egész Bécs elővárosáig száguldozott.

Bethlen Gábor egyedül a maga erejével és hadvezéri tehetségével vívta ki e győzelmet a szent liga leghíresebb vezérei s legvitézesebb hadseregei ellen.

E diadal után csatlakozott hozzá *János György*, a brandenburgi herceg egy 9000 főnyi dandárral s a császári táborból átpártoló morva ezredek.

II. Nándor belátta, hogy jó lesz békét kötni ezzel az ellenfelével: mindenáron.

Bethlen is készen volt arra. Láta, hogy segítséget neki sem Európa, sem Ázsia nem ad. Ellenben Magyarországnak mindene kockára van téve. Ha az vakra fordul, a csehek sorsára jut a nemzet és a vallás.

Megkötötték azt a békét, aminek „*nikolsburgi*” a neve.

Ebben újólag megerősítetik a protestánsok szabad vallásgyakorlata s az ország alkotmánya.

*Bethlen Gábor*t a császár kinevezi német birodalmi herceggé, átadja az Erdéllyel határos vármegyéket, fizet neki több százezer forintot; élte fogytaig birtokul adja neki *Oppeln* és *Ratibor* hercegségeket; s az ország sérelmeinek megorvoslása végett Sopronba országgyűlést hirdet.

Ezzel a háború – ez alkalomra – a király és a nemzet között befejeztetett.

A *soproni* országgyűlésen, melyet *II. Nándor* király személyesen nyitott meg, a nádorválasztásnál a protestáns *Thurzó Szaniszló* 80 szavazattal választott meg, a katolikus *Eszterházy Miklós* 65 szavazata ellenében.

Ez mutatja, hogy mily túlnyomó erőben volt akkor a protestantizmus Magyarországon.

Leánykérés kardmarkolattal

A békét megkötni, de azt meg nem tartani: ez is jezsuita elv volt. Valahányszor Németországban *Tilly* és *Wallenstein* a protestánsok fölött egy-egy győzelmet arattak, *II. Nándor* király kormánya itt Magyarországon mindannyiszor utánozta a protestánsok elleni kegyetlenkedéseit.

Ennek is meg volt a correctivuma.

Valahányszor *II. Nándor* kormánya megszegte a békekötés alaptételeit, *Bethlen Gábor* mindannyiszor itt termett Magyarországon hadsereggel, s farkasszemet nézett *Wallenstein*nel. Mikor aztán jól kiéhezettette a német tábor, megpuhította a német kormányt, akkor ismét megkötötte velük a békét.

Volt itt már *bécsi* békekötés, *pozsonyi* békekötés, ami mind azt bizonyítja, hogy milyen nagy hiányossága lehetett itt a békességnek.

A sok háborúnak azzal hitt véget vethetni *Bethlen Gábor*, hogy megkérte nőül (özvegyember volt) *II. Nándor* leányát, *Cecilia Renatát*.

Azt nem adták neki, hanem kerestek számára más ülve maradt hercegasszonyokat, egyszer egy *toscanai* hercegnőt, azután egy *modenai* hercegnőt, majd meg egy *Nevers* hercegnőt, azután a császár *kisebbik leányát*, hanem az még rútabb

volt, mint nénje, utoljára összekeverték *Brandenburgi Katalin* hercegnővel, akivel meg is ülte a menyegzőjét fejedelmi pompa között.

Menyegzője után kezdte meg a harmadik hadjáratát Magyarországon *II. Nándor* ellen, mely a *pozsonyi* békességgel végződött valami nevezetes csaták nélkül.

Azontúl aztán *Bethlen* nem visel több háborút *II. Nándorral*, hanem a lengyel királyi trónt igyekezett elfoglalni.

E szándékát megghiúsította a halál. Néhány perccel kimúlása előtt e szavakat írta le papírra: „*Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? Senki nincsen bizonyára.*”

Életírója, *Kemény János*, így szól felőle:

„Eszes, vitéz, kegyelmes, liberális, takarékos, munkában fáradhatatlan, külső tekintetében oroszlán, conversatiójában nyájas, józan életű, istentiszteletben buzgó, szegényeken könyörülő, egyházi rendeket tiszteletben tartó, tápláló, eklésiákat építő, segítő, alapító, tudósok disputáiban gyönyörködő, a hazafiaknak atyjuk, a vitélő rendeknek jó tanítójuk, tükörük, haragját mérséklő, nem kegyetlen, vérszomjazó, de hamar megengesztelődő. Künn magát nagy autoritással, belső szolgái közt nyájas szelídséggel viselő, jó lovakban, fényes öltözetekben, muzsikában, építésben, fejedelmi vendégségben és táncokban is, de nem szézségben gyönyörködő. Különös gondja volt az iskolákra, nemzetének tudományos kiképeztetésére, a főiskolát gazdagon adományozta, külföldről nagy hírű német tanárokat hozott be s a német egyetemeknél alapítványokat tett magyar ifjak számára. És Erdély adóját leszállította.”

Lehet-e fejedelemről több magasztalást elmondani?

Apró fejedelmek

Minő magasztos hivatása volt a kis Erdélynek: ellenőre, mentsvára lenni a szabadságnak, az alkotmányos jogok terén éppen úgy, mint a hit és lelki meggyőződés világában. A maga kétmilliónyi népével, amiből csak fele volt magyar, oltalmat képezni az egész magyar birodalom felett: védelmére készen állni idegenek, zsarnokok és fanatikus hitterjesztők erőszaka ellen.

Teljesítette is ezt a feladatát Erdély híven, kitartóan, azok alatt a nagyszellemű fejedelmei alatt, akik a vitézséget a bölcsességgel, a szabadságszeretetet az okos türelmességgel, a saját nemzetük bálványozását a más nemzetbeliek szövetséges barátságával tudták egyesíteni.

Bocskay István, *Bethlen Gábor* fényes neve mellé még odairható *I. Rákóczy György*, aki elődei feladatát folytatva, még egyszer végighordozá Magyarorszá-

gon a szabadság zászlóit, s a *linzi* békekötéssel újból kierőszakolta, hogy a protestánsoknak 90 templomot, mit tőlük elvettek, visszaadjanak.

Utána azonban következik öt erdélyi fejedelem: *II. Rákóczy György, Rhédey Ferencz, Barcsay Ákos, Kemény, János, Apaffy Mihály*, akiknek nem szentelhet a história külön fejezetet, annyira egymás hegyin-hátán, néha hármásával is egymás nyakában ülve, uralkodtak: ha ugyan uralkodásnak nevezhetni az ő szorongatásokban kifoghatatlan állapotjukat.

II. Rákóczy György, aki az apja után kapta örökségül az erdélyi fejedelemséget, bárcsak annak a szellemét is örökölte volna, de őbenne egy rossz szellem lakott, mely ha fejedelmi főket száll meg, pusztítóbb a döghalálnál: a nagyravágyás démona.

Nemhogy örült volna annak, hogy ifjú létére ilyen magas polcon ülhet, ahonnan őt egész Európa meglátja s barátságát mindenki óhajtja: ő elindult magának ellenséget keresni.

És kereste azt a legkárhózatosabb okból: hódításvágyból, és kereste ott, ahol a magyarnak csak jó barátot, csak szövetségest kellett látni, a lengyel nemzetben.

Fejébe vette a nyavalyás, hogy ő elfoglalja, onnan Erdélyből, a lengyel királyságot s lesz Lengyelország királya, ahogy *Báthory István* volt.

Csakhogy *Báthory Istvánt* hívták a lengyelek, ő pedig csak képzelte, hogy hívják.

Két magas pártfogója volt: a német császár meg a török császár.

Amott is: Ausztriában és Magyarországon, miután három egymás után következő Ferdinánd adta át egymásnak örökségül a 30 esztendőös háborút, ennek az utólja *Lipót* kezébe került; emitt meg egy szultánt letettek, a másodikat megfojtották, a harmadikat a bolondokházából hozták elő, oda megint visszadugták; a negyedikben aztán megnyugodtak: ez még csak 12 esztendőös volt. Itt nagyvezérek és szultán-anyák uralkodtak, amott meg jezsuiták és aulicusok.

Hanem azért ezeknek mind több eszük volt és több jó akaratuk Erdély iránt, mint magának Erdély választott fejedelmének, mert megmondták neki előre a németek is, a törökök is, hogy ne menjen Lengyelországra; fenyegették, letiltották: nem hallgatott rájuk.

Hát hogy nem hallgatott se németre, se törökre, az szép volt tőle, de elég hiba volt, hogy a saját nemzetére sem hallgatott. Itthon sem kellett a lengyelországi hódító hadjárat senkinek. De hisz ő a saját országos rendjeit nem is kérdezte ez iránt, hanem összegyűjte egy nagy hadsereget, s bement vele Lengyelországba. Mikor aztán egész Krakkóig eljutott, azt el is foglalta, akkor vette észre, hogy ötlet a lengyelek nem kínálják semmiféle koronával, hanem igen kardélel és kopjaheggyel. Azok nem örülnek az ő idejövetelének, hanem haragusznak érte. Aztán se a svédek, se a muszkák nem jönnek a segítségére, ahogy ő hitte: ellenben a

két szövetségese, a *kozák* meg az *oláh*, amint telerabolta magát, otthagyja és siet haza.

Most aztán már szívesen ment volna haza ő is – ha lehetett volna. De egyfelől elállták az útját *Lipót* császár seregei meg a 13 szepesi város lengyel grófja, akik a lengyelek segítségére jöttek az ő oldalába; másfelől meg a török szultán küldé a hátába a krímiái tatár kánt kétszázezer tatárral, hogy őt engedetlenségéért megfenyítsék. *György* fejedelem négy tűz közé lett szorítva.

Amint ezt megorrontá, ő maga nagy okosan a serege egy részével kiugrott a Kárpátokon keresztül Magyarországra: a hadai zömét otthagyva *Kemény János* vezérlete alatt a maguk sorsára. Azokat mindenestől elfogta a tatár kán, s gyalog hajta el valamennyit Krímiába, s ott használta őket a legaljasabb rabszolgamunkára, etetve moslélkkal s traktálva korbáccsal, s iszonyú váltságdíjat követelve értük. A tatárok csak váltságdíjat, de a török nagyvezér még azt is követelte, hogy az erdélyiek az engedetlen fejedelmet azonnal tegyék le, s válasszanak helyébe más „*emberséges embert*” maguk közül.

A szamosújvári diaetán erről volt a szó. Felgyülekeztek erre még az asszonyok is, egész sereggel, akiknek az uraik tatár rabszolgaságban sínylődtek, s követelték ostromolva, hogy a fejedelem váltsa ki a saját pénzén férjeiket, akiket rabságra adott. Ezt II. *György* nem tette, sőt még a *Bethlen Gábor* hagyományát is, amit rendkívüli esetekre tett le Fogarasban a nemzet számára, 80 ezer aranyat, az anyjával elvitette Patakra. Ekkor aztán a rendek letették a fejedelemségből, s megválasztották helyébe a jó *Rhédey Ferencet*.

Rhédey Ferencnek minden íze becsületes ember volt; de olyan íze egy sem volt, amely fejedelemmé lenni vágyott volna.

Amint egyet roppant alatta a fejedelmi szék, azt mondta, hogy leszáll róla, ültesenek rá mást.

Egyebet nem tett.

A rendek aztán választottak egy harmadik fejedelmet, *Barcsay Ákost*.

Barcsay Ákos nagyon szerette volna magának a fejedelemséget, amíg baj nem lett belőle; mikor baj lett, akkor elment tőle a kedve. Valami ötször lemondott a trónról, s ugyanannyiszor megint felmászott rá.

II. *Rákóczy György* nem akarta engedni a maga trónját, visszahelyezte magát erőhatalommal a fejedelemségbe; egy pásztor kikergette Erdélyből az ellenfejedelmet, *Barcsay Ákost*: az megint visszajött s őtet kergette ki; utolja felé hőstetteket művelt a csatában II. *György*; egyszer a szultán seregeit a budai basa alatt *Nagyszőlősnél* úgy megverte, hogy annak fele serege ottveszett. Végül aztán *Nagyvárad* közelében a túlnyomó török tábor ellen vitézül harcolva elesik. Egy-

maga tizenhét törököt levágott, s csak azután, hogy a sisakját elveszté a fejről, kapott halálos sebet, még akkor is keresztülvágta magát az ellenségen, hogy övéihez mehessen meghalni.

Milyen derék ezredskapitány vált volna belőle, ha a balvégzet a fejedelemsüveget nem vágta volna a fejéhez.

Most azután a szultán, hogy *Barcsay Ákos* uralkodását jól megerősítse Erdélyben, ráereszté az országra az egész tatár sereget. Ezek a kutyafejűek végigpusztították egész Erdélyt, bevették Gyulafehérvárt: el is rombolták. *Bethlen Gábor* gyönyörű könyvtárát a piac közepén máglyában égették, kilencvenötezer embert, mint a barmot, rabságra elhajtottak; innen betörték Magyarországra, azt végtől végig dúlták, égették, még a morva határon is átcsaptak. Ez volt a török padisah atyai fenyítése szófogadatlan gyermekei iránt.

Ekkor aztán az erdélyi rendek letették *Barcsayt* s a krími rabságból magát roppant sarcon kiváltott *Kemény Jánost* választották meg fejedelemnek. Az pedig derék hadvezér volt, s haddal jött *Barcsayra*.

Barcsay e szorongattatásában elszedette az uraktól az ezüst marháikat s pénzt veretett belőlük, e fölirattal: „*Könyörülj rajtunk, óh, uram, mert elveszünk!*”

Kívánsága *meghallgattatott*, mert *Kemény János* az ütközetben őt testvérével együtt levágta.

De mármost ez meg a töröknek nem tetszett. *Kemény János* a német császárhoz húzott, azt hívta segítségre. Az küldött is neki segélyt, de *nem jött*.

A török pedig fogott magának *Ebesfalván* egy jámbor nemesembert, kinek soha esze ágában sem volt fejedelemmé lenni: azt kényszeríté a fejedelemséget elfogadni: *Kemény Jánost* pedig a csatában megölte. – És így maradt utoljára az erdélyi fejedelmi süveg, melyet egykor annyi fény, annyi babérkoszorú körített, melyet *Bocskay* és *Bethlen* sem *Szent István*, sem *Dukász Mihály* koronájáért el nem akart cserélni: most néhány év múlva annyi kapkodó kéz által egymás fejről lerángatva, földre dobva, meggázolva, bogláráitól megfosztva, hírétől megdedelve; s ami legrosszabb, idegen potentátok előtt annyiszor megemelgetve, a most már egészen hozzáillő jámbor *Apaffy Mihályra*, aki aztán a fejével egészen elveszett ebben a süvegben.

I. Apaffy Mihály szintén az apró fejedelmek sorába tartozik; de az igazságos szemlélőnek el kell róla ismerni, hogy semmi rosszat nem tett, amíg fejedelemsége tartott.

Mikor *Köprili Ahmed*, a mindenható nagyvezér, rengeteg hadával Magyarországra betört s a császári sereget *Párkánynál* megverte, *Érsekújvárt* nagy gyorsan ostrommal megvette: ebben a hadjáratban *Apaffy Mihály* is részt vett mint fejedelem,

– *harmincadmagával*. Többen nem vállalkoztak az expedícióra. Ő felhívta a nemes urakat, hogy jöjjenek; de ha nem jöttek, nem tehet róla.

A török táborból bocsátott is ki egy felhívást a magyar nemzethez (alkalmasint Köprili diktálta), melyben felhívja, hogy fogjon a szavára fegyvert, itt a jó alkalom, visszavívni ősi szabadságát, megtorolni sűrű sérelmeit! – Hajh, *Bocskay*, *Bethlen* idejében egy ilyen felhívás milyen zendülő visszhangot keltett hegyen és rónán! Hogy támadtak minden szavától fegyveres dandárok elő a földből, hogy repültek a zászlók a diadalra! Pedig sérelem most is volt elég; mert hisz a németnek meg a jezsuitának volt rá gondja, hogy a panasz mindig toronymagasra nőjön fel Magyarországon. Hanem biz a magyar ezúttal fidibuszt csavart az erdélyi fejedelem proclamációjából, s pipára gyűjtött vele. *Wesselényi* nádor gúnyosan felelt rá: „Isten a bizonyágunk, szánakozással olvastuk *Apaffy Mihály* úr levelét, ki maga meztelen lévén, másnak kincseket ígér. Vajon mi szabadsága van magának is Erdélyben, hol egy pár jó karmazsincsizma elviseléséig hét fejedelem váltá fel egymást. Vagy a török ígéreteiben bízzunk-e, ki barmok gyanánt az emberekből is tizedet szed? Kedves nemzetem! Tudod, mi vár rád a török uralma alatt? Előbb kiszívnaék zsírodat, aztán azokat, kiket most »méltóságos, nagyságos, főtisztelendő, nemes, nemzetes, okos« címeikkel hívogatnak, a hódolat után majd így szólhatnak: Te N. N. disznólélek, beste lélek karafia, hódolt jobbágy, meghagyjuk, parancsoljuk neked, hogy ezen úri címeres levelünket látván, hozd azt, meg amazt, ha napjára itt nem léssen, még az édesanyád szopta teje is keserűvé válik a szádban!”

*Apaffy*t haza is küldé aztán a török, hogy ápolja otthon a testét, amiben ő nem is mulasztta semmit: három vödör bornak meg tudván felelni egy ülő helyében.

II. Zrínyi Miklós és Montecuccoli

A *második Zrínyi Miklóst*, mint költőt is, fényesebb csillagai közé számítja a magyar: ő énekelte meg Szigetvár elestét, s hőskölteményéhez kardcsattogás adta a zenekíséretet.

Törhetetlen híve volt a koronázott királynak, *Lipótnak*, mint Horvátország bánja, kitűnő kormányzó és diadalmas hadvezér. A törökök Stambulban „*vastuskó*” címmel tisztelték meg a tőle kapott kemény csapásokért.

Mégsem őt állíták a hadsereg élére, hanem az olasz *Montecuccolit*. Ezt pedig sok szó érte amiatt, hogy seregével *Kemény János* fejedelemnek segítségére nem sietett, s azzal Erdélyt el hagyta veszni; Magyarországon is mindig késedelmeskedett; amíg *Zrínyi Miklós* egy diadalmas hadjáratban a törökök eszéki hídját elrombolta, azalatt *Montecuccoli* a derékseregével tétlen nézte, hogy rombolja el a *Zrínyi* által épített hatalmas *Zerinvárt* a török nagyvezér, kiverte belőle a német őrseget. *Montecuccoli* magát *Zrínyit* sem engedte a vára segítségére menni.

Emiatt örökös volt az ungorkodás a két nagy tehetségű vezér között, az ország kárára.

Montecuccoli Zrínyi Zerinvárát juhakolnak nevezte, aminek az volt az oka, hogy mikor a török követ panaszt tett amiatt, hogy Zrínyi új erősséget épített a Dráva mellett, Zrínyi azt felelte tréfásan: „*Ha én juhaklom körül kerítést emeltetek a farkasok és medvék ellen, ahhoz nem kérek a császártól engedelmet.*”

Ellenben *Montecuccoli* Szentgotthárdnál fényesen megverte a nagyvezér derék-hadát, s ezzel véget vetett az egész török hadjáratnak. Segítettek neki ebben a győzelemben a francia segédcsapatok *Coligny* és *La Feuillade* herceg alatt. Rég ideje, hogy francia és magyar seregek egy hadsorban harcoltak közös ellenség ellen. Mikor a hajporos hajú, borotvált arcú francia lovagokat meglátta maga ellen rohanni *Köprili*, azt mondá: „Hát ezek a *leányok* mit akarnak itten?” A karjaik megmondták neki, hogy mennyire férfiak!

A diadal oly nagy, az ütközet annyira döntő, hogy a török porta jónak látta húsz esztendő tartamára békét kötni *Lipóttal*. Igaz, hogy olyan föltételek alatt, melyek mind a törökök számára voltak kedvezők.

Tehát húsz esztendő volt megnyerve *I. Lipót* számára, hogy azalatt országai belső rendezésével foglalkozzék.

Istentől engedett drága két évtized! Mire lett fordítva?

Kevés hóval a diadal után *Zrínyi Miklós*, a költő, a hős, dicstelen halállal veszett el a vadászon. Egy vadkan ölte meg; de a gyanú is ki van fejezve, hogy ellenségei a bécsi udvarnál lövették őt agyonorozva, megvesztegetett cseh jágere által: amit ugyan a szemtanú Bethlen Miklós megcáfol.

Zrínyi hangosan kikelt a szégyenteljes *vasvári* békekötés ellen. Amiatt Bécsbe felhívták, s midőn barátai figyelmeztették rá, hogy ott baj érheti, azt mondá: „*Conscia mens recti fama mendacia ridet.*” (Az igaz lélek neveti a hír hazugságait.) S el volt szánva fölmenni a trón elé és tiltakozását indokolni.

Ezt a szándékát kellett megakadályozni a kora halálnak.

Zrínyi Miklóst így írja le kortársa, Bethlen Miklós:

Igen tudós, vitéz, nagy tanácsú, nemzetéhez buzgó, vallásában nem babonás, képmutató és üldöző, mindent igen megbecsülő, nemes, adakozó, józan életű, az igazmondókat szerető, részegest, hazugot, gyávát gyűlölő, nagy és szép termetű, lelkű és ábrázatú, szóval magyar ember hozzá hasonlatos Bethlen Gábortól fogva máig nem volt.

A végzetes vadászatot így írja le Bethlen:

„November 18-án szép idő járván, erdei disznókra menénk hintón. Ő maga levétvén a nagy bő csizmát, melyeket a telekes bocskorra is felvonhatott, puskával beméne és szokása szerint csak egyedül bujkálván, löve egy nagy emse disznót.

– Ezzel kisereglénk a hintóhoz, hogy hazatérjünk. Azonban odahozá a fátum egy Póka nevű vadászát, ki monda horvátul: Én egy nagy vadkant sebesítettem meg, ha utána mennék a vérén, könnyen elverhetnök. Erre Zrínyi azt mondá a többi vadásztársainak, hogy csak maradjanak itt, beszélgessenek: ő maga lóra kapott, puskával kezében, Póka után elnyargala: utána egy Maglani nevű savoyai gaval-lér, Guzics öccse, meg egy Angelo nevű kedves olasz inasa és a vadásza nyargalának. Egyszer csak ihol hamar nyargal Guzics, mondja a bátyjának: „Ha-mar a hintót, oda az úr!” Menénk, amint hintó nyargalhat és aztán gyalog a sűrűbe befuték én. Hát ott fekszik. Még a bal kezében az ér gyengén lüktetett, de szeme sem volt nyitva, sem szólt, csak meghala. Maglani így beszélt: hogy amint Póka után bement a vad vérén az erdőbe, míg ők a lovakat kötözték, csak hallják a jajszót. Póka szava volt. Maglani legelől érkezik. Póka egy horgos fán, az úr arccal a földön s a kan a hátán: ő hozzálő, elfut a disznó, érkezik Guzics és Angelo, az úr fölkel s mondja: „Rútul bánék velem a disznó, de ihol egy fa, melyet csatákon is magával hordozott zsebében, állítsátok meg a sebnek vérét vele, ez arra igen jó.” Eléggé próbálták vele, de hiába; csak elfolyt vére, s először ülni, azután feküdni s végre csak meg kellett halni: mert a fején három seb vala; a harmadik a fülén alól a nyak csigájának ment be, s minden inakat kettészakasz-tott, ez ölte meg. Rettenetes sírás lett az erdőben, még a gyermek is siratta.”

Hanem azért mégiscsak közhit maradt az, hogy Zrínyit, a költőt, a hadvezért a bécsi udvarnál levő ellenségei ölették meg e vadászaton.

A murányi Venus

A jó Gyöngyössy poémája után, s a vígjátékírók komédiáiból ismeri ezt a nevet mindenki. Szécsy Mária szép asszony volt, gazdag özvegy, kinek a férje orgyilkos kéz által esett el, s azzal a vára és birtoka az özvegyére maradt. Azon időben egy vár nem volt valami könnyű örökség. 1644-ben *Rákóczy Zsigmond* járt Ma-gyarországon a hadaival, s a magára maradt özvegy várát megrakta saját fegyve-reseivel.

A szomszéd *Fülek* várban *Wesselényi Ferenc* volt a parancsnok a király hadai élén. Fiatal, délceg dalia, rávetette a fejét, hogy Murány várát megostromolja: ismerte annak leggyöngébb oldalát, a nő szívét. Csakhogy annak elfoglalására éppen olyan levante kellett, mint ő volt. A várívás szerelmi cselszövényvel egye-sült; az ostromlott úrnő egy éjjel kötélhágcsót bocsátott le hálószobája erkélyéről a vár legmeredekebb oldalán, mely őrizetre nem szorult. Ezen kapaszkodott fel, a légben függve, mint fonalán a pók, legelőször az ostromló szerelmes, utána ti-zenkét bátor vitéze, kiket *Szécsy Mária* belső szobájába bebocsátott. Azután az őrsereg parancsnokát hívatta magához. Azt, amint belépett, Wesselényi fogadta és lefegyverzé. Így tett a többi tisztekkel is. Az álmos őrséget bezárták a bástya-szobákba, kinyiták a kapukat, és azokon a királyi csapatok minden vérontás nél-

kül rendén bevonultak. Akkor aztán *Wesselényi* victoriát lőhetett: a várral együtt a bájos hölgy szíve és keze is az övé lett.

Idáig írták meg a történetet versekben. Pedig *Szécsy Mária* jelleme egész tragikai fenségében csak azután fejlődött ki.

Wesselényi Ferenc elfoglalta *Murány várát* és annak az asszonyát; de az is elfoglalta őtet. Az asszonyi nemes lélek befolyása alatt az ifjú várparancsnok folyvást fokról fokra hágott mind nemzete, mind a trón becsülésében, míg végre elérte azt a polcot, mely a magyar nemes előtt legmagasabb: nádorrá lett; a király után első emberré, annak a helyettesévé az országban.

Wesselényi Ferenc egész életén keresztülvonul a bátor, elszánt lelkű, a hazáját szerető asszonynak befolyása.

Huszonhárom év múlva újra előtérbe lép e történelmi fényes alak.

Már ekkor a kedvenc udvari költője, Gyöngyössy azt mondja róla: „Bizony kegyelmed már nem murányi *Vénus*, hanem csak murányi *vén hús*”; de a matronai alak, elmúlt szépsége helyett most erejét bámulatja velünk.

A szentgotthárdi ütközetben a törököt verték meg, és mégis Magyarország esett el.

A bécsi kormány a magyar államférfiak és országgyűlés megkérdezése nélkül, minden alkotmányos törvény ellenére, önkényűleg kötötte meg a húsz évre szóló békét, és megkötötte olyan föltételek alatt, amik mellett Magyarországnak el kellett pusztulnia. Nagyvárad, Érsekújvár a törökök kezében hagyatott, s ezzel egész Magyarország prédára volt vetve a török basák rablókalandozásainak. Ahol meg a német seregek szállták meg az országot, ott még rosszabb volt az állapot. Hogy azután a püspökök se panaszkodjanak, azokat meg rászabadítá a bécsi kormány, hogy ők meg a protestánsoktól raboljanak: templomokat, iskolákat, alapítványokat, így aztán közakarattal folyt a pusztítás, vérengzés Allah és Mohamed próféta és a három Isten nevében széles e Magyarországon.

Az ifjú királynak, *I. Lipótnak* ekkor kezében volt az egész magyar nemzet, mint elődeinek soha. Az egész ország elismerte uralmát, Erdély meg volt törve, megálázva, kipusztítva, gyöngye fejedelme alatt senkit sem fenyegetett: az ő ellenség, az ozman hanyatlásnak indult belbajai miatt: Európa ki volt fáradva; mindenki a béke után óhajtozott: idebenn Magyarországon a legelső főurak állták körül a trónt. *I. Lipót* király a magyar nemzetből egy olyan gárdát alakíthatott háza számára, mely hatalmát törhetetlenné teszi vala.

Rossz tanácsosai voltak, akik az ellenkező útra vezették. Ahelyett, hogy magához emelte volna, eltaszítá magától a magyart.

Szabad kezet adott annak a tanácsosának (*Lobkovitz*), akinek ez volt a jelszava:

„*Faciam Hungariam germanam, pauperam et catholicam.*” (Csinálok Magyarországból németet, szegényt és katolikust.) (Ugyanezt travesztálta jelszavául ké-

sőbb Kollonics ily alakban: „Faciám Hungariam captivam, deinde mendicam, postremo catholicam”).)

Hasztalan volt a magyar tanácsosok, a dynastia legjobb híveinek minden előterjesztése. Minden szabadság, minden nemzetiség, minden jóllét elpusztítása volt célul kitűzve.

Kiáltó bizonyosága az időknek, hogy e megsemmisítő önkény ellen elvégre maguk az ország legfőbb méltóságai voltak kénytelenek az összeesküvés végső mód-szeréhez folyamodni: olyan nevek, mint *Zrínyi Péter*, *Frangepán Ferenc*, *Nádasdy Ferenc* s mindezeknek vezetője, *Wesselényi Ferenc*: maga az ország *nádora*. Csak nemrég mind hatalmas hadvezetők a király oldala mellett.

Mind katolikus főurak voltak. És ezek szövetkeztek éppen a jogaikban eltiport protestáns rendekkel, a *Tököliekkel*, a vakmerő *Petrőczyvel* – *Zrínyi Péter* maga vette rá a vejét, *Ilona* leányának férjét, az ifjú *Rákóczyt*, hogy a protestánsok lefoglalt vagyonát (miket vakbuzgó anyja elkobzott) adja nekik vissza. *Rákóczy* megtoldta azt még ezer arannyal.

Az egész országon átszövődött az összeesküvés. Nem volt más segítség, mint a fegyveres ellenállás.

Az összeesküvők mindenféle kalandos terveket gondoltak ki. *Petrőczy* azt akarta, hogy *Lipót* császárt, mikor a menyasszonyát fogadni megy, lesből támadják meg és fogják el, s aztán zárják be a Trencsén megyei *Kassa* várába, s tartásuk ott, míg esküvel le nem köti magát, hogy az ország alkotmányát helyreállítja. Akkoriban még Bécs mostani külvárosai helyén messze terjedő vaddús erdők voltak; a terv nem volt kivihetetlen. De *Wesselényi* büszke, lovagias jelleme nem engedte, hogy ily eszközhöz folyamodjanak. Ő igazi őstípusa volt a magyar nemesnek, aki nyílt csatában keresi ellenét, s az orozva támadást megveti. Mint magas látkörű államférfi, előbb külszövetségeseket keresett a francia királyban, a velencésekben: főképp az erdélyi fejedelemben; mindenkitől kapott biztatást, az egész összeesküvés csomója az ő kezében volt, s a fonálát meg nem kaphatta senki.

Ekkor egy súlyos betegség halálos ágyára dönti le a mozgalom fejét, *Wesselényit*. – A halállal szemközt megtört a nagy jellem. Gyóntatóját hívatta. De neje, az egykori *murányi Vénus*, nem hagyta őt a gyóntatóval magára: ottmaradt, s mikor a pap erőszakolni kezdte a halállal küzdő nagy embert, hogy vallja meg legfőbb bűnét: nem forralt-e összeesküvést az ő császára ellen: a nő közberontott, s megakadályozta a gyónást. „*Bűnéidet* ám gyónd meg; de a hazaszeretet *erény!* Az Isten előtt is az! Amit abban tettél, azért nem kell absolutio!” – A pap a poklok-kal fenyegetőzve hagyta el a haldoklót. – Éjfél tájon a kinszenvedőnek rémlátásai voltak: írószereket kért; elkezdett egy levelet írni a császárhoz. Mária kiragadta azt a levelet kezéből, s nem engedte neki befejezni. Mikor a léleklarang megcsendült fölötte, a pap még egyszer vissza akart hozzá jönni, de az ajtót zárva találta. Mária nem bocsátá őt hamarabb a haldoklóhoz, mint mikor az már eszméletén kívül volt, s így a nagy titok el lett temetve.

Az egész összeesküvésnek a lelke lett kivéve *Wesselényi* elhunytával. Igaz, hogy minden beleavatottnak a titkát is magával vitte a sírba; de a homályban is hagyta őket, amelyben azok nem láttak olyan tisztán, miként ő. Nem ismerték az embereket; s amint folytatni akarták a félbeszakadt munkát, azon vették észre, hogy a szövetségeseik által el vannak árulva. A török, akinek segítségét kérték, legelső volt őket kiadni a császárnak; a lengyel, a francia szintén elárulta őket. Ekkor a rémület kétségbeesésével fegyvert ragadtak, *Zrínyi*, *Frangepán*, *Nádasdy* a Dunán túl. A *Tököliek*, apa és fiú, a merész *Petróczy* a felső megyékben, *Rákóczy Ferenc* a Tiszán túl elhamarkodottan nyúltak a fegyverhez. De már akkor a császáriak mindenütt körülfojták őket: mielőtt a harchoz kezdtek volna, már meg voltak verve.

Ekkor az összeesküvés fejei, *Zrínyi*, *Frangepán*, *Nádasdy*, megrettenve saját rosszul kezdett művüktől, eldobták a fegyvert s futottak Bécsbe, tisztára mosni a kezeiket. Az egész lázadást a protestáns főurakra hárították. *Zrínyi Péter* a vejét sietve tudósítja, hogy szállítsa le a lóról a hadait, s mentse magát. Az sietett is, s rengeteg pénzüsszeggel váltotta meg az életét és a vagyonát. A hozzá sereglett pártosok azután futottak Erdélybe.

Csak a *Tököliek* és *Petróczy* nem futottak el. Ők kitérték a zászlóikat sziklaváraikra, s bevárták az ostromot. Dühös ellenállás volt, de megtörtetett. A császári ágyúk lerombolták *Kassa* vár falait. Az öreg Tököli véglehetőleg védte magát Árva várában, mit *Eszterházy* ostrommal foglalt el. Az apát már halva találta, csak két leánya jutott a kezébe; azok közül az egyikbe beleszeretett, s elvette feleségül. A fia *Imre* és *Petróczy* egy föld alatti rejtékúton elmenekültek *Likava* várából.

Most azután az egész összeesküvést a menekültek bűnrovására lehetett tenni a megrettent főuraknak. *Nádasdyt*, *Frangepánt* szabadon is bocsáták. De azért nem hittek nekik. Tudták, hogy az összeesküvés messze elágazott, s kutatták a vezérfonalait.

Kassa várában nem találták annak a nyomait, bár minden követ szétszedtek. A titok gócnak másutt kell rejtvé lenni. Ekkor azok, akik a vést mindenáron el akarták fordítani a saját fejükről, azt hitték, hogy egy *halottnak* legkönnyebb lesz ezt a terhet elviselni. Ráutaltak az elhunyt nádorra.

A császáriak ekkor megszállták *Murány várat*. A férfiilelkű özvegy bezárta előlük a kapuit, s ágyúik ellenében ágyúkat vonatott fel. Kész volt a legvégső védelemre. Mikor aztán fölmentek hozzá békés alkudozásra, azt felelte nekik, hogyha a császártól teljes bántatlanságot biztosító menlevelet nem hoznak a számára, ő az őrseget ugyan kiküldi a várból: hanem azután saját maga lemegy a lőporos boltba, s az egész várat magával együtt a levegőbe röpíti.

A császáriaknak pedig szükségük volt erre a várra. Tudták már, hogy az egész összeesküvés szervezetének okiratai itt vannak elrejtve. Az özvegy maga nem tudhatta azt, mert *Wesselényi* mindezen iratokat egy nagy kifaragott üreges kő belsejébe rejté el, amit a vár fundamentumába falaztatott be: hogy hová? Azt csak

a vár kapitánya, Nagy Endre tudta. De abból nem bírták semmi kínzó szerszámmal kivenni a titkot.

Az özvegy megkapta a menlevelet s azzal kezében felvitték Bécsbe, ott bezárták egy apácakolostorba, ott végezte életét.

A császáriak pedig Murány várba bejutva, addig dúlták, bontották annak a falait, míg ráakadtak arra a kőszekrényre, amibe *Wesselényi* elrejté az összeesküvés okiratait.

És ezzel aztán ki volt tárva előttük minden titok. Kezükre adva az ország minden kiváló embere, akinek csak valami része volt ebben a forradalmi tervben. Azok mind el voltak veszve. De senkinek a feje nem lett oly veszendővé e fölfedezés után, mint a három legfőbb úr: *Nádasdy*, *Zrínyi*, *Frangepán*.

A pallos uralma

A gyóntató papoknak sikerült *Nádasdynál* és *Zrínyinél* az a fufang, amit *Wesselényinél* megghiúsított az erősebb lelkű asszony. Becsülták őket a kelepcebe; kegyelem és magas hivatalra emelés ígéreteit hozták a számukra, ha töredelmesen bevallják az összeesküvésben részvételüket. Amint ezt megtették a főurak, színleg szabadon is bocsáttattak, s kegyben maradtak. De csak addig, amíg Murány várával kézre nem kerültek az összeesküvés okiratai, amikből azután a fejükre lehetett olvasni a lázadásban elvállalt szerepeiket. Ekkor újra elfogták őket, s *osztrák rendkívüli vértörvényszék* elé állították. A bírák mind németek voltak. A lőcsei gyűlésen még akadtak bátor magyar hazafiak, kik a vádlott főurak idegen törvényszék elé állítása ellen tiltakoztak; szavukat senki sem hallgatta meg.

Az idegen törvényszék előtt *Nádasdy Ferenc* nem védte magát. Az uralkodó kegyelmére hivatkozott. Az egész lázadási tervért az özvegy *Wesselényinét* okolta. *Szécsy Mária* volt az egésznek a lelke. *Nádasdy* ellenezte azt, s azért az összeesküvők őt meg is akarták gyilkolni. Csak azért volt közöttük, hogy titkaikat fölfedezve, magát nádori méltóságra emelje.

Egészen ellenkező hangulatból szólt *Zrínyi Péter*. Ő felszámolta a császári kormány önkényes tetteit, amik a magyar nemzetet feljogosították a törvény engedte fegyveres ellenállásra. Elmondta, hogyha a király megszegi a nemzetnek adott esküt, a nemzet is fel van oldva az alól. Hivatkozik a *fehér lapra*, melyet gyóntatója biztatására a királynak adott. Tiltakozik azon magyarázat ellen, hogy ez a fehér lap csak órá nézve kötelező, a királyra nézve nem. Ez még becsületes kalmárok között sem járja. *Aquila non captat muscas!* (A császári sas nem kapkod legyek után!) Kéri magát hazai törvényszék szerint elítéltetni.

Nádasdynak az önmegalázása, *Zrínyinek* a büszkesége egyforma sikerre talált.

Lobkovitz, a mindenható miniszter, sem az egyiket, sem a másikat nem engedte a császár elé jutni. Éppen úgy *Frangepán* töredelmes könyörgését sem. Elsikkasztá a magyar tanácsosok kérelmeit is, sőt még a *római pápa* intő levelét is, ki a katolikus főurakért engesztelő szavát közbeveté. Addig kínzá a megrémített *Lipót*, míg kicsikarta tőle az osztrák vértörvényszék által kimondott ítélet aláírását.

Ez ítélet *jószág, nemesség, kéz- és fejlevágásra* szólott. A kézlevágást elengedték, a többi végre lett hajtva.

Nádasdy Ferenc Bécsben, a városház egy földszinti termében lett lefejezve. *Zrínyit* és *Frangepánt* a bécsújhelyi fegyvertárban végezték ki. Amaz fennkölt bátorsággal, szótlánul lépett a vérpadra, emez lelkesítő beszédet tartott a közönséghez. A bakó keze reszketett, mind a kettőnek háromszor esapott a fejéhez, míg le tudta vágni.

Magyarország legerősebb oszlopai voltak: nehezen fogta őket az irtó vas!

Most ez a terem sörházul szolgál, s az utazóközönség a habzó árpalé szürcsölése mellett olvassa a gyászesetről szóló emlékfeliratot.

A főtemplom falába be van illesztve a sírkő, amely alatt a két nagy ember nyugszik: jelvényül domborműben kivésve két halálfe, alattuk egy pallos, felül e sorok:

„Hoc in tumulo jacent Comes Petrus Zrínyius, Banus Croatiae, et Marchio Franciscus Frangepan, ultimus familiae. Quia coecus coecum duxit, ambo in foveam cecidere. – Alant pedig:

„*Discite mortales, casu discite nostro
Observare fidem Regibus atque Deo.
Anno MDCLXXI Die XXX aprilis hora IX
Ambitionis meta est tumba.*”

„Itt fekszenek a sírban *Zrínyi* és *Frangepán*; családjának utolsója. Vak vezette világtalant, azért mindketten verembe esének. Tanuljátok meg halandók a mi esetünkből, hogy a királyok és az Isten iránti hűséget meg kell tartani. – A nagy-ravágyás határa a sír.”

Frangepán Ferenc utolsója volt a családnak. Benne múlt el az a hatalmas család, mely őt századon keresztül leghívebb védője volt a magyar koronának. Ez a név mindig egy hadsereg volt.

Hasonló értéke volt a *Zrínyi* névnek is. Ez is itt *végződött* el. Maradt ugyan még egy fia Péternek, Boldizsár, de annak az élete már nem volt élet: ott múlt el egy osztrák várbörtön pincéjében, ahol húszévi magányfogságban végre *beszélni is elfelejtett*.

Nem volt szükség magyar hősökre többé!...

A nagyobbak után következett a kisebbekre a sor.

Háromszáz nemes úr és protestáns lelkész lett összefogdosva.

Ezeket már Magyarországon magyar bírák elé állították. Ami azonban rájuk nézve nem tett semmi különbséget, mert ezek is halálra ítélték őket.

I. Lipót ugyan a halálítélet közül csak kettőt erősített meg. Az egyik *Fügedi Nagy Endréé* volt. Ez volt *Wesselényi Ferenc* udvari kapitánya, vitézségéről, törhetetlen jelleméről híres férfi; a másik *Bónis Ferenc*, aki egy *élcéért* szolgált halálra: – mikor várkapitány korában a szomszéd császári várparancsnok odaüzent hozzá e szavakkal: „Hozz énnekem *élest*” (gabonát), *Bónis* ezt felelte neki rá vissza: „majd hozok neked *élest*” (kardot). Ezért kellett a fejtől megválnia.

A többi megkegyelmezték örök várfogságra, vagyonaikat elkobozták, ingó birtokukból, amit az elfogó katonatisztek meghagytak, azon osztottak a bírák és közvádlok. *Nádasdy Ferencnek* négymilliót érő kincseiből még a hitelezőinek sem maradt semmi. Akinek fia, leánya volt, azokat bedugták a jezsuiták és az apácák kolostoraiba.

Hanem *Lipót* császár a kivégzettek lelkéért *kétezer misét szolgáltatott*.

Protestánsüldözés

Le volt már verve minden ellenállás Magyarországon. Aki csak fegyvert viselt, az mind meg volt zsibbasztva: lehetett minden erőszakos rendszabályt keresztülvinni.

Kezdték az adófizettetésen. Kivetették az adót jobbágyra, nemesre, polgárra egyaránt, mégpedig busásan: 20 forintot minden kapu után. Azonkívül a fogyasztási adót is behozták, minden font hústól fél dénárt, minden akó bortól 90-et, s lábán eladott marha árából forintonként 12 dénárt vettek!

Ha a fegyverviselő emberek el voltak némítva, még volt szavuk a pásztorbotviselőknél. Széchenyi kalocsai érsek és Szelepcsényi primás hatalmas előterjesztéseket tettek emiatt a bécsi udvarnál.

Lobkovitznak kellett valamit kitalálni, amivel az egyedül zúgolódni képes clerust elhallgattassa.

Meg is találta a módot.

Rászabadította őket a protestánsok üldözésére.

S azok meg is feleltek a feladatuknak. Felhagytak a hazafias oppositíóval, s hozzáfogtak a protestánsok üldözéséhez.

Elfoglalták a templomaikat, iskoláikat, a pataki, eperjesi kollégiumokból kikérgettek a tanárokat a diákokkal együtt, a protestáns lelkészeket összefogdostatták,

azokat kényszeríték maguk ellen bizonyosságot tenni a lázadásban részvételről, azután elküldték őket gályarabságra.

Leghíresebb volt a protestáns üldözésben a nagyváradi püspök, Bársony György, aki egy röpiratában azt hirdeté, hogy *a király nem tartozik megtartani azokat a szerződéseket, amik a protestánsok templomait és jogait védelmezik*. S ő maga vezette a császári katonaságot helységről helysége a protestáns templomokat elkobozni a testvérbátyja, János kíséretében, aki ítélőmester volt, s mindjárt ítéletet is hozott, ahová fegyvererővel behatoltak. Egy helyütt meg is járta: Turulukán; ott a lutheránus tótság, mikor a templomát erővel elfoglalta, dorongot, fejszét ragadott, szétverte a fegyveres kíséretet, János ítélőmestert agyonütötte, magát a püspököt is félholtra ütlegelte: csak a lutheránus pap feleségének köszönhette, hogy félholtan megmenekült a kezeik közül. Hanem azért, amint sebeiből fölépült, csak annál kegyetlenebbül folytatta a protestánsok üldözését.

Ez az erőszakoskodás pedig csak ellenküzdelmet szült; a protestánsok szintén egész csapatokat képezve torolták vissza a hitfeleiken elkövetett sérelmeket, *Petrőczy István, Kende Gábor, Szuhay Mátyás, Szepessy Pál* fél Magyarországot bekalandozták, a pápistákat zaklatva. Még akkor nem volt a „kuruc” – „labanc” elnevezés: azt mondták ehelyett „német vallás” – „magyar vallás”. Óh, be szomorú idők voltak, mikor az egy haza fiainak, akiket úgyis annyi csapás sújtott, egymást kellett üldözni amiatt, amit *hisznek*.

Ennek a zavargásnak egészen vallásharci színezete volt. Maga *Teleki Mihály* is részt vett ebben, *Apaffy* fejedelem rokona. Őt ugyan Szatmárnál tönkrevették, de társai, *Petrőczy, Szuhay, Kende* a császári vezért, Spankaut paskolták össze ehelyett, s Eperjest is elfoglalták: a fellázadt tótok pedig Árva várát vették be. Azonban a császári vezér, a kegyetlen Kopp, eltántorította tőlük a hajdúkat, s arra sok viszontagság után vissza kellett vonulniuk Erdélybe.

Most azután még jobban hozzáláthattak a protestáns papok üldözéséhez, a püspökök a jezsuitákkal és dragonyosokkal szerteszt barangolták be az országot, hajtóvadászatot tartva a protestáns lelkészekre. Végre a primás egy körlevelet bocsátott ki, melyben valamennyi kálvinista és lutheránus papot és tanítót megidézt, hogy jelenjék meg a törvényszék előtt, magát kitisztázni a forradalom szításának vádjá alól. Háromszáz lelkész jelentkezett az igazolásra. Ki sem hallgatta őket a törvényszék, mind valamennyit halálra ítélték.

Ámde ott volt már készen a császári kegyelemlevél, mely életüket visszaajándékozta, de azon föltétel alatt, hogy ha aláírnak egy reversalist, melyben kötelezik magukat vagy kivándorolni a hazából, vagy letenni a lelkészi hivalt.

Kétszázharminchatan aláírták: a nagyobb rész aztán kiköltözött Németországba, Erdélybe, vagy a török hódoltságba.

De hatvannégyen nem írtak alá semmit. Ezek közül negyven kálvinista volt. Ezeket semmi kínzással nem bírták a püspökök megtörni, akkor aztán a gályapadhoz láncoltatták őket Triesztben és Nápolyban, mint a legrosszabb gonosztevőket.

Egy év múlva még életben volt közülük harminc, azokat a protestáns német fejedelmek, s *Ruyter* hollandi követ közbenjárására szabadították ki végre.

A kegyetlen *Kopp*, a kassai kapitány, folytatta az embertelen üldözést. Körleveleiben jelvényül vérvörös bitófa és kerék volt ábrázolva. A kassai piacon huszonkét protestáns urat láttak az ő parancsára karóba húzatni, s negyvennek fejét vésztetni, négy protestáns nemeset elevenen tűzbe vettetett s lófarkon hurcoltatott meg.

Ezt a kegyetlenkedést aztán a magyarok megint azzal torolták meg, hogy *Kopp*-nak egy ezredét elfogva, valamennyi tisztjét mind karóba húzták, harmincheten voltak, csak egyet bocsátottak el hírmondónak.

Rettenetes hadjárat volt ez, s mellette a kiszarolt köznép szenvedett legtöbbit: úgyhogy az érezte magát legboldogabbnak, aki a pogány török uralma alatt megpihenhetett a keresztyén atrocitások elől.

Ampringen Gáspár

A nagy vallási dühöngés alatt azután egész kényelmesen végrehajthatá *Lobkovitz* kimondott jelszavát.

„Faciám Hungariam pauperam.” Az már megvolt. Koldussá volt téve úr és paraszt: – „catholicam”. Az is eléretett: egy templom, egy lelkész sem hirdeté már a protestáns hitet; hátra volt még a „germanam”. Ez is bekövetkezett.

Magyarország részére kinevezte a bécsi kormány teljhatalmú kormányzónak *Ampringen Gáspárt*, a német rend nagymesterét, s ezzel forma szerint eltörölte Magyarország alkotmányát.

Magyarország meghódított tartománynak lett kimondva. Semmi nádor, semmi országbíró többé.

Három elátkozott név van ez idő szerint Magyarország évkönyveiben följegyezve: *Lobkovitz*, *Ampringen*, *Hoher*. – Mind Lipót császár tanácsosai.

Együtt a rosszakarát és ostobaság megtestesült képviselői.

Náluk a cél is rossz volt, az eszközök is rosszak hozzá.

Megsemmisíteni egy nemzetet, melynek világtörténelmi hivatása van, és olyan módszerekkel, amik a végkiirtás nélkül a lehetetlenséget kísértik meg.

Lobkovitzot megverte az Isten. Megbukott nemsokára a saját ostobasága miatt anélkül, hogy valaki segített volna neki benne. A császár hűtlenségen kapta, és csúfosan kikergette Bécsből.

Ampringent is az Úristen pusztította ki innen az országból; mert ahol csak letelepedett, rögtön kiűtött a dögmirigy: utoljára úgy megijedt, hogy összepakolt, s egész labanc pereputtyával együtt kifutott az országból. Soha vissza sem jött többet. Hogy miért szemelték éppen ezt az urat ki Magyarország helytartójául, erre csak egy okot hoznak fel: mert hatalmasan tudott *lakmározni*. Azt hitték, a magyar uraknak egyéb sem kell, jó ebédek tartásával meg lehet nyerni az egész úri rendet! A beiktatási lakomája három napig tartott.

A többiekén azután segítettek a magyarok. *Wesselényi Pál*, Ferenc öccse, hét-ezer magyar és négyezer erdélyi fölkelővel betört az országba, s Szatmárban a császári sereget fényesen megverte. Erre az egész Felvidék ismét lángba borult.

I. Lipót ekkor látni kezdte, hogy a magyar nemzetet se egy tenger vérbe, se egy kalamáris tintába belefojtani nem lehet. Összehívta a leghívebb magyar főurakat békéltetni Pozsonyba, s leküldte hozzájuk a maga személyében *Hocher* birodalmi kancellárt.

A hű főrendek azt tanácsláák, hogy a békét a protestánsok templomainak visszaállításával állítsa helyre a király.

A kancellárt ez dühbe hozta, határtalan dühében valamennyi magyar urat mind pártütőnek nevezte.

Erre azonban felállt a hatalmas, derék nyitrai püspök, *Pálffy Tamás*, s kancellár uramat úgy lefordta, hogy azon egy hajszálnyi becsület sem maradt, utoljára gazembernek is nevezte. *Batthyány Kristóf* főpohárnokmester pedig kirúgta maga alól a széket, s azt mondá: „Menjünk innen, ahol bennünket így gyaláznak”, *Hocher* egyedül maradt a tanácssteremben.

Tököli Imre

Ekkor támadt fel egy új ragyogó csillag a magyar történelem egén, gróf *Tököli Imre*, fia annak a *Tököli Istvánnak*, aki Árva várát mindhalálig védte, Felső-Magyarországon széles nagy uradalmak birtokosa, huszonnégy éves ifjú, tette vágyó, nemes indulatoktól hevített, s lelki tehetségeit daliás külsővel egyesítő.

A felkelők seregében *Teleki Mihály* és *Wesselényi Pál* versenyeztek a vezérség fölött, amidőn *Tököli Imre* 500 nemes ifjú bajtársával megjelent közöttük. Ekkor az egész tábor egyhangúlag *Tökölit* kiáltá ki vezérének. – Az ifjú hadvezér serege, mire Kassáig ért, már húszezer főre szaporodott, s itt egy derék ütközetben az egyesült császári sereget *Leslie* és *Wrba* tábornokok alatt megverte, s aztán egy

egész sorozatát a felső-magyarországi váraknak foglalta első rohammal; azok között *Árvát* és *Murányt*, végül a *bányavárosokat*; amikben 180 ezer arany és tömérdek ezüst esett zsákmányául, amikből Tököli „pro libertate et justitia” köriratú pénzeket veretett. Portyázó hadai innen betörték Morvába, Ausztriába, ő maga elfoglalta a Szepesség fővárosait: Lőcsét, Kézsmárkot.

A császáriak alkudozni kezdtek vele. Békeföltételeik oda mentek ki, hogy „*nesze semmi, fogd meg jól!*” Délen alkudoztak, tavasszal újrakezdték a harcot. A lenézett felkelő sereg ismét diadalmaskodott a kipróbált osztrák hadsereg fölött, s a táborban vénült *Leslie* tábornok egyik kudarcot a másikra szenvedte a fiatal magyar hadvezér fegyverétől.

Tököli mint politikus is fölényben állt a bécsi kormány megcsontosult diplomatái felett. Amíg ezek mindent elkövettek, hogy még a hozzájuk tartozó elemeket is elidegenítsék a tróntól, *Tököli* okosan kikerülte megelőző vezértársainak azt a hibáját, miszerint a harcot a polgárháború megtorló pusztításaivá tették, ő visszaadta annak szabadságharci jellemét, s ezzel a katolikus hazafi-pártot is maga körül gyűjté. Egyik vezére, *Józsa István* tályai plébános és egi kanonok volt. Ez ejtett legérzékenyebb csapásokat a császáriakon, kik Szikszónál döntő ütközetet vesztek *Tököli* ellen.

Ekkor I. Lipót vissza kezdett hajolni az alkotmányos út felé.

Országgyűlést hitt össze Pozsonyba. Szép országgyűlés volt az! A király maga háromezer vértés lovas kíséretében jött le a megnyitására, a meghívott főurak pedig több száz főnyi fegyverest hoztak magukkal, s úgy tanácskoztak a kardmarkolatra tett kézzel. Főkérdés volt a vallásvillongás ügye. De nem lehetett abban igazságot tenni. Mert ha a protestáns követek előadták az egyházaikon elkövetett sérelmeket: a katolikusok kétakkora lajtsrommal álltak elő, s ha az ember az ő panaszait olvassa, hogyan kegyetlenkedtek az ő papjaik felett a protestánsok, azt hiheti, hogy a protestánsok irtották ki autodaféikkal a katolikusokat Magyarországon.

Tököli ezalatt maga is alkudozott *I. Lipóttal* a kibékülés iránt, de alkudozásának egészen más alapja volt, mint a politika: – a szerelem volt az. *Tököli* szenvedélyesen szerette a korán elhunyt *Rákóczy Ferenc* ifjú, szép özvegyét, *Zrínyi Ilonát*, ki azonban két kis gyermekével, *Juliával* és *Ferencsel együtt* a császáriak keze közt vala: férjének várait, birtokait is azok tarták kezeik közt, napának végrendeleténél fogva. *Tököli* békülékenynek mutatta magát, hogy szerelme tárgyát ellenségei kezéből kivehesse; a színlelés sikerült. A bécsi államférfiak így számítottak: Ha a szerelmes *Tökölit* céljához segítik, hozzáadják *Zrínyi Ilonát*, akkor ez kibékíthetetlen haragba fog jönni *Teleki Mihállyal*, akinek a leányát már eljegyezte: *Teleki* pedig az erdélyi fejedelem mindenható tanácsosa. Ez a házasság el fogja rontani a magyar felkelők s az erdélyiek közötti szövetséget.

Ebben a tekintetben jól is számítottak. Amint *Tököli* visszaküldte a jegygyűrűt *Teleki Mihály* leányának, a két vezér között elkeseredett villongás támadt, amit a

hazafias jó barátok ugyan igyekeztek kiegyenlíteni, de a létrehozott kiegyenlítési lakomán *Tököli* csak kenyérhéjat evett s főtt vizet ivott hozzá: attól félve, hogy kibékült ellenfele megmérgezi.

Hanem abban csalatkoztak a bécsiek, hogy majd akkor, ha *Tököli* megkapta a csodaszép asszony kezét és szívét, a mézeshetek boldogságai közepette elfeledi a hadakozást, s otthon marad turbékolni a meleg fészkeben: eddigi gazdagsága meg lesz kétszerezve; a maga jó dolgát a más panaszáért többé kockára nem veti. Hogy a csalódás még elhíhetőbb legyen, *Tököli* hűgát, *Évát*, ugyanekkor az újon választott nádor, *Eszterházy Pál* vette feleségül. Tűz és víz összeházasult már.

Csak egyet felejtettek ki a számításból: azt, hogy ez a tündérszépségű hölgy – a *lefejezett Zrínyi Péternek* a leánya, s hogy ez az atya és nagybátyja halálát nem felejté oly könnyen. Hogy midőn *Zrínyi Ilona* a kezét *Tököli Imre* kezébe teszi, annak a saját lelke erejét is általadja.

Tököli Imre Zrínyi Ilona kezével *Munkács* erős várát is megnyerte, s most már magasabb célokra is mert gondolni.

Király akart lenni Magyarországon.

Amitől *Bocskay* és *Bethlen* óvta a homlokát, mikor kezében volt a korona: *Tököli Imre* azt tűzte ki élete céljául.

A vasvári béke által biztosított fegyverszünet a törökkel vége felé járt; a keserves hűsz esztendő elég gonosz sikerrel lett eltékozolva. A rettenetes, kínszenvedő békesség után minden ember úgy várta az egészséges háborút, mint az újjászületést.

Tököli okosabban vitte a dolgát a magas portára, mint siralmas véget ért elődei. Ő nyerte meg a diván tanácsosait, nem *I. Lipót*. A császár követének azt felelte a szultán a fegyverszünet meghosszabbításának ajánlatára, hogy *állítsa* vissza *Magyarország alkotmányát úgy, ahogy huszonöt év előtt volt*.

Az ellenség, a pogány satrapa mondta ezt az ország törvényes, megkoronázott királyának!

Minthogy pedig a bécsi kormány erről még csak hallani sem akart, *Tököli* megüzente a háborút *I. Lipótnak*.

Válaszul a hadüzenetére a sógora, *Eszterházy* nádor általános fölkelést hirdetett a nemességnek *Tököli* ellen. Azt hitték, hogy ez is elég lesz a visszatromfolására. Nem is sejtették, hogy egy oly óriási háború küszöbén állnak, aminő még nem reszketteté meg a birodalom alapjait.

A legelső napok eseményei felriasztották a bécsi tanácsosokat e boldog nyugalomból.

Tökölinek egy ezredese, *Szirmay Endre* egy éjjel megrohanta *Kassát*; csak ezerháromszáz embere volt hozzá. De azt az elmés furfangot követte, hogy ő nem kezdte előbb a várost ostromolni, hanem a fellegvárat foglalta el a száznolcvan főre menő őrségtől, s miután az őrhadat levágta vagy foglyul ejtette, akkor fordította neki a fellegvár ágyúit magának a városnak, ahol a császári őrsereg zöme tanyáztott.

E merészen kivívott siker hírére egyszerre ott termett maga *Tököli* is egész seregével, a várost vívni. Azonban ennek a bástyái úgy meg voltak erősítve s a német őrség és polgárság oly vitézül védte magát mind *Tököli*, mind a fellegvár ellen, hogy minden ostrom meghiúsult. Várvívó ágyúi *Tökölinek* még nem voltak.

Ekkor azt üzené *Tököli* a budai basának, *Ibrahimnak*: „jőjj és segíts”!

És *Ibrahimnak* már el volt küldve Sztambulból a parancs, hogy ha *Tököli* hívni fogja, siessen hozzá minden seregével.

Amint *Ibrahim* megérkezett Kassa alá az öregágyúkkal, s elkezdte a falakat töretni: a kassai polgárok átlátták, hogy ez egészen komoly dolog, ők is fordítottak egyet az elhatározásukon, s maguk rohantak rá a császári sereg főtisztjeire, s azokat elfogdosva, megnyiták a kapukat *Tököli* előtt.

A császári ezred nagyobb része maga is átállt *Tököli*hez, s annak a seregében a német dandár magvát képezte később.

Kassa után egyszerre megadta magát Eperjes, Lőcse, Tokaj. Fülel *Koháry István* hősi védelme után kapitulált az egyesült török–magyar hadak előtt, kikhez már akkor az erdélyi sereg is csatlakozott.

Bécsben csak ekkor ébredtek rá, hogy ez nem „kurucjárás” többé, hanem „török háború”.

Fülel bevétele után *Ibrahim* basa összehívatta a magyar nemességet, s a szultán nevében kikiáltta *Tököli Imrét* Magyarország királyává, átadva neki a fejedelmi zászlót, tollas botot és kalpagot.

Tököli Imre a királyi címet visszautasította, hanem az athnámét, mely Magyarország jövőjéről intézkedik, elfogadta, s azontúl úgy viselte magát, mint az ország királya.

Érezteté e hatalmát Erdély fejedelmével, de az országgyűlésre (Kassán) összehívott rendekkel is. Büszkesége, nagyravágása sokakat ellenségeivé tett, akiket előbb eszével és vitézségével meghódított.

Mostohafia, *II. Rákóczy Ferenc* gyűlölte őt. Az anyja hálószobájába belopódzott *kígyónak* nevezé.

Az ostromolt Bécs

IV. Mohammed szultán kitűzette a lófarkakat a szeráj kapuja fölé, s a szél azokat északnyugat felé lobogtatta.

Az a szél azonban más előjelt is hozott. Mikor a szultán kimondá, hogy megindítja rengeteg táborát a keresztyén világ összetörésére, a szél lefújta a fejről a turbánját, a gyémántos surgudzsállal együtt.

Kétszázötvenezeri hada kelt át a török padisahnak a Dunán 300 ágyúval. Azokhoz csatlakozott *Tököli* magyar hadserege. A szultán maga visszatért háreme örömei közé. A próféta szent zászlaját fővezérére, *Kara Musztafára* hízta.

A szeraszkiér azt kérdező Tökölitől:

– Hogy lehetne egy csapással három dolgot elvégezni: bosszút állni Lipóton? – A hadsereget zsákmánnyal kielégíteni? – És Magyarország sorsát jövőre biztosítani?

Tököli azt felelte:

– Pusztítsuk el Bécset!

El lett határozva.

Bécs még akkorig nem lett komolyan ostromolva a török által. Azóta, hogy Hunyady Mátyás diadalmasan bevonult a kapuján, idegen hódítót nem uralt Ausztria fővárosa.

Kiterjedt védművei voltak. Tizenkét egymással összefüggő bástyázat vette körül, széles vízárkokkal.

Kara Musztafa a Dunántúlról, *Tököli* Felső-Magyarországról közeledett Bécs felé. A nagyvezér előtt a *Lothringeni Károly herceg*, *Tököli* előtt *Eszterházy* seregei futottak. Dunán innen, Dunán túl, egyes kerített várakon kívül semmi része Magyarországnak nem volt többé *I. Lipót* birtokában: valamennyi mind sietett hódolatát bemutatni *Tökölinek*.

A krími tatár kán, *Murad ghirai* lovasdandárai messze benn Ausztriában dúltak, pusztítottak, Petronellnál meg is ütköztek a herceg utóhadával. *Tököli* diadalmasan vonult be az ország koronázó fővárosába, Pozsonyba, melynek polgársága kaput tárt előtte. Hanem a vár ellenállt, s az ostromló *Tökölit Károly herceg* kiverte a városból. Ez volt szerencsecsillagának fordulópontja alá-felé estében. *Tököli* Nagyszombatba vonult vissza.

Kara Musztafa hadserege azonban feltarthatatlanul hömpölygött előre Bécs felé. Útjában csak saját maga állt magának; nagy száma, tömérdek ostromágyúja és

rengeteg poggyásza miatt csak lassan haladhatott előre, s minden elpazarolt nap egy megnyert csata volt a császár részére.

I. Lipót a törökök közeledtére udvarostól együtt Linzbe költözött, fővárosa védelmét *Starhemberg Rüdigerre* bízva, ki 12 ezer főnyi helyőrséggel és a fegyverbe öltözött polgársággal zárkózott be a kerített városba.

Károly herceg a Duna bal partján húzódott vissza harmincezer főnyi seregével, s a *Bisamberg* alatt ütött tábor, ott várta be, eszélyesen, a segélyre ígérkező seregeket s *Szobieszky János* lengyel király hadait.

Kara Musztafa ellenben minden hibát elkövetett, ami csak egy rossz hadvezértől kitelik. Lassan nyomult a derékhaddal előre, s mikor Bécs alá megérkezett, *Károly* herceg seregét nem is bolygatta. Azt csak *Tököli* kísértette meg egyszer a helyéből kiverni, de nagy veszteséggel fizette meg a támadást: *Kara Musztafa* pedig nem is mozdult a segítségére.

A nagyvezér egész keleti pompával rendezte be a táborát. Azt írják az egykorú szemtanúk, hogy a török tábor egy második várost képezett Bécs mellett. Százötvenezer volt csak a fegyveres nép száma, ezekhez kell számítani még a tömredék szolgálattelvő, léhűtő hadat, a hajcsárokat, a tevehajtókat, rabszolgákat, úgy-hogy nem látszik túlzásnak a török tábornak 80 ezer sátorra becsülése. E *vásvonvárosnak* a közepéből emelkedett ki magasra a nagyvezér sátora; egy bíorból és selyemből épült palota számos rekesztékkel a háremhölgyei és eunuchjai számára: előtte szökőkúttal, körülötte a kincstárával, a szakácsai, étekgóói barakkjaival, a drága lovai aklaival és állatseregletjével: még szelídített struccmadarat is hozott magával. E napkeleti buja fényűzés közepette nézte *Kara Musztafa* hét héten át, hogyan szórják hatalmas ágyúi a bombazáport a szorongatott Bécsre, hogyan rajzanak ostromló ezredei a föld alatti tűzaknáktól lerombolt bástyákon. Tizenhat ostromot intéztek a törökök Bécs ellen, s huszonnégyszer rohant ki a bécsi helyőrség az ostromlókra. Az utolsó héten már rommá volt lőve minden bástya, a bécsi helyőrség csaták és mirigyek által felére leapasztva, minden élelmiszer fogytán, amidőn egy éjjel a *Kahlenberg*ről felszállt röppentyűk tudatták az ostromlottakkal, hogy közelg a felmentő sereg.

Szobieszky János, lengyel király érkezett meg Krakkóból 26 ezer emberével. A lengyelek segítsége nélkül bizonyára elesett volna Bécs város, s ez nagy fordulatot képezett volna Európa történetében.

És *Kara Musztafa* még akkor is, igazi ázsiai indolentiával, elbizakodottsággal osztogatta parancsait selyem- és bíborsátora alól, s ahelyett, hogy a közeledő felmentő sereg ellenében összpontosította volna minden erejét, még annak a szeme láttára intézett a legvitézebb janicsárezredeivel egy végső ostromot Bécs falai ellen.

Csak akkor kezdte már megbecsülni a veszélyt, amikor *Szobieszky* lovas ezredei tábora hadsorait ellenállhatatlan rohammal keresztültörték s az ő vezéri sátorához közeledtek. Akkor azután lóra kapott. De akkor sem azért, hogy szembeszálljon a

diadalmasan közeledő koronás ellenféllel, hanem hogy saját személyében példát adjon a vad futásra az egész ozman seregnek.

A janicsárezredek még harcoltak vitézül a bécsi vízárkok között, amikor az egész ozman ármádia esztét veszve futott a magyar határ felé, cserbenhagyta sátorvárosát, ostromágyúit s úzelve a győzedelmes lengyelek és birodalmi seregek boszszuló fegyverétől. 60 ezer török maradt a csatatéren s 300 ágyú esett a győztesek kezébe.

A futó ozmanok a riadal közben felkoncolták a foglyaikat, különösen az elrabolt asszonyokat, még a struccmadarat is levágták.

Kara Musztafa Budáig futott: onnan értesíté a szultánt a fegyvereit ért kudarcról, melynek okául az öreg *Ibrahímot*, a budai basát nevezte meg, s hogy igaza legyen, le is vágatta az ősz vezér fejét, s helyébe *Kara Mohammed* basát tette Buda kormányzójává. De egy hónap múlva ezt is tönkreverte *Szobieszky Párkány* alatt, s elfoglalta *Esztergomot*.

Ez újabb kudarcért aztán *Kara Musztafa Kara Mohammedet* is lenyakasztatá: s elküldé a szultánnak a fejét, amivel azonban azt éppen nem elégítette ki: miért is saját nyakát is alája kellett vetnie a selyemzsinórnak. A vesztes vezérnek ez volt a szokott kitüntetése.

Hátra van még a fekete leves!

Bécs felszabadításával végképp lehanyatlott *Tököli* csillaga is. A győzhetetlennek hitt török ármádia ily szégyenletes kudarcvallása után a *Tökölihez* pártolt főurak és vármegyék tömegestől siettek *Lipót* hűségére visszatérni, ki ezúttal, *Szobieszky* intésére, kegyelmet gyakorolt a megtérők iránt, s ezáltal elérte, hogy amije eddig nem volt, *magyar hadserege* támadt, melyet *Eszterházy nádor* a maga költségén összegyűjtött. S ahogy ez a tábor nőtt, úgy fogyott a *Tökölié*. Nem is verték, mégis futott, nem is harcolt, mégis vesztett.

A következő tavaszon még egyszer megkísérté a hadiszerecsét, s *Schultz tábornokot Ungvárnál* megverte; de ezzel már nem tarthatta fel végzetét. A hősien védett *Eperjes* kapitulált a császáriak előtt; s e veszteségtől megriadva, *Tököli* a nagyváradi basához futott, segélyt kérve tőle a túlnyomó osztrák hadak ellen.

A basa nyájasan fogadta, ígért neki minden jókat; ebédre marasztá, s mikor annak a végén *Tököli* fel akart kelni, azt mondá neki: „Várj csak fiam, még azután jön a fekete leves!” Értette alatta a török ebédnél szokásos *fekete kávé*t. De még inkább azt, hogy ebéd végeztével fejedelmi vendégét lánkra verette, s fogolyképp küldte *Sátán Ibrahim* új nagyvezérhez Buda várába.

Innen maradt fenn a magyar példabeszéd: „*Hátra van még a fekete leves!*”

Hogy mi célja volt ennek a két bolond török basának *Tököli Imre* elfogatásával? Azt bajos kitalálni. Talán ki akarták őt adni *Lipót* császárnak? Ez a legvalószínűbb.

Caraffa tette őket bolonddá, aki azt hitette el velük, hogy ha *Tökölit* kiadják, a császár mindjárt olyan békét köt velük, amilyen a vasvári volt. De biz abból semmi sem lett. Rövid időn azt írta *Sátán Ibrahim*nak Caraffa, hogy „Ha nekem kiadjátok *Tökölit*, azt én megköszönöm; de a császár nem ad semmit azért az *emberért*”.

Sátán Ibrahim új nagyvezér ez évben ismét kegyetlen csapásokat volt kénytelen elnyögni a *Lothringeni herceg* fegyverétől. Az ostromolt Buda ugyan ellenállott, de az oly nevezetessé lett *Érsekújvár* elesett dühös ostromlás után: a benne volt török sereg kétszáz híján lemészároltatott; a győzteseknek kilencven ágyú és háromezrezer arannyal telt hadi kincstár esett a kezébe, és amellet annyi szép fogoly török leány és asszony, hogy a zsákmányoló katonák csak ezeknek az árából százhatvanezer forintnyi osztalékot kaptak, pedig csak 100 frttól 100 tallérig adták el darabját a német tiszt uraknak. De ami még annál is nagyobb veszteség volt, ott veszett a nagy török *főzászló*, tizennyolc láb hosszú és tíz láb széles, nehéz zöld selyemből, arannyal hímzett *alkorán* mondatokkal: amik között ez áll legfelül: „*Neked adatik a diadal!*” A sváb katonák vették el.

Sátán Ibrahim, Esztergomnál tönkreverve, futott vissza Budára.

Ez a rémület okozhatta, hogy *Tökölit* elfogató. Bizony képes volt őt kiadni a császáriaknak, azért, hogy kapcája szorulván, egy kis fegyverszünetet kolduljon magának.

Annyi bizonyos, hogy kedvesebb szolgálatot a császáriaknak nem tehettek a török basák, minthogy *Tökölit* elfogatták; mert ezzel az egy sakkhúzással azonnal megszüntették a magyarországi felkelést. *Tököli* leghívebb barátai, legjobb alvezérei fejedelmük elfogatásának hírére egyszerre elhagyták a török táborát, s átmentek a császári táborba, azt mondva, hogy inkább akarnak a koronázott király által megbüntettetni, mint a hitetlen török rabszolgából lett kényurak játékeszközei lenni. S ezúttal a németek okosan viselték magukat. Az áttérőket, *Petrőczyt*, *Petneházy Dávidot* kitüntetésekkel fogadták s a nádori seregbe oszták be. *Petneházy* ekkor megesküdt, hogy ő akarja a legelső diadalmas zászlót *Budavár* fokára feltűzni.

Másfelől *Tököli* neje, a hős lelkű *Zrínyi Ilona*, ki hatalmasan védte a felkelés ügyének utolsó várát, *Munkácsot* a császári seregek ellen, onnan írt a török nagyvezérnek erős szavakkal szemrehányó levelet férjének elfogatása s ezáltal a magyar nemzetnek a török szultántól elidegenítése miatt.

De mindennél többet használt *Tökölinek* az, hogy a hóbortos *Sátán Ibrahimot* a szultán az érsekújvári és esztergomi nagy veszteségeért megselyemzsinórozta; az új nagyvezér, *Szolimán* aztán rögtön szabadon bocsátá *Tökölit*, s visszaküldé a váradi basához, utasítva azt, hogy vendéjelje

meg még egyszer, de fekete leves nélkül, s aztán tanácskozzanak a felkelés újból való nyélbeütéséről.

Üthették már annak bottal a nyomát!

A legmesszehatóbb következése lett *Tököli* elfogatásának az, hogy *Erdély* is végképp átpártolt *Lipóthoz*. *Teleki Mihály* régóta tervezte már ezt a fordulatot, amióta csak *Tököli* visszaküldte a jeggyűrűt leányának. Most, hogy *Tökölit* elfogták a basák, könnyű volt a gyöngö szíví *Apaffyra* ráijeszteni, hogy az osztrák szárnyai alá meneküljön. Elszerződtek *Erdélyt*.

Az oszman birodalom bizonyára nem vesztett el annyit a *fekete tengerben*, mint ebben az egy csésze *fekete kávéban*.

Buda visszavívása

Az érsekújvári és esztergomi diadalok után itt volt az ideje az ország középpontját, *Buda várát* visszavívni, amit egy év előtt hasztalanul kísértett meg a császári hadsereg: harmincezer embernyi veszteséggel hagyva abba az ostromot.

Most kedvezőbb volt a helyzet: a *Tököli-féle* had szétoszlott, nem vont el egész dandárokat többé: ellenben egy része a nádor zászlói alá állt, aki most már kilencezer főnyi magyarral csatlakozott az egyesült keresztyén hadsereghez, s a huszároknak, hajdúknak jó hasznát lehetett venni a spahik és janicsárok ellen, akikhez harcmódban legjobban hasonlítottak.

Buda akkoriban elsőrendű erősség volt, a németek úgy hívták, hogy „*átkozott szikla*”, a törököknél „*Dzsigerdilen*” volt a neve (szív gyönyörűsége). A török birodalomnak rangban *harmadik városa*.

Erődítései kiterjedtek egész a mostani királyfürdőig, a törököktől „csóka-domb”-nak nevezett Gellért-hegy is várművel volt koronázva. A kastélynak nevezett vár egész a vízi kapuig terjedt, s egymást keresztútban védő köröndökkel és bástyaszelvényekkel volt megvédelmezve.

E kastélynak egy részét képezte *Hunyady Mátyásnak* hajdan oly híres királyi palotája. Még ebben az évben láthatók voltak annak belsejében a régi fénynek maradványai; ahogy a következően benn járt német urak leírták: még láthatók a gránitból, márványból kifaragott címerek, a holló a gyűrűvel, a sárkányok, egy márvány csúcsíven egy szentnek a szobra; de a fejeik már le voltak ütve: a szentnek is, a sárkányoknak is.

A termék boltozatain még olvashatók voltak az aranyos fölíratok frescofestmények között.

Leírják a 44 lépésnyi hosszú, 18 lépésnyi széles termet, hol *Mátyás király* fogadta volt az ország rendeit, fenn a boltozaton a zodiacus tizenkét égi jegye, s e ragyogó mondás: „*Aspice Mathiae micuit quo Tempere Regis, Natalis Coeli qualis utroque fuit.*” (Bánta is a török, akárhogy állt az ég, Corvin Mátyás születése napján!)

Még *Leslie* idejében állt az a hosszú fedett folyosó, mely a királyi laktól a hévízfürdőig levezetett, s a gyönyörű *fehér márvány előcsarnok* karcsú oszlopaival, miknek főtétén művészi faragványú oroszlánok tarták *Mátyás* és *Beatrix* címereit. S különös kedvezményképpen megmutatták a törökök a császári követnek egy föld alatti sötét boltban – *Mátyás király* hajdani *világhírű könyvtárának* halomra hányt, penészlepte maradványait. – A várkapuban hevert egy nagy márvány sír-émlék: valami *püspöké*. Hogyan került oda?

A várudvar közepén állt még a szökőkút, melyhez a forrásvizet a svábhegyi *Mátyás király* forrásból vitték odáig ólomcsövek: a kút medencéje egy 22 lábnyi kerületű sárgaréz medence volt, csigateknő módra alkotva, minden gerezdjén egy Magyarországhoz tartozó tartomány címere: ezt a medencét az ostrom után a romok közül ásták elő. Garasokat vertek belőle. Valamikor egy *Fortuna* istennő szobor bronzból állt e szökőkút felett. Abból meg a törökök vertek garasokat.

S a fényes palotát emeletes lakóházak vették körül, faragott ékítményekkel: hanem az ablakaik üveg helyett papírral beragasztva, szalmával betömve, az utcákon sár, szemét, piszok.

A várudvaron pedig kétszáz tartalékágyú volt egymás mellé sorban felállítva.

A Szűz Mária templomának a tornya minaréhvá volt átalakítva, hegyén a félholdal.

A várat nem lakta más, mint török, német és zsidó.

Ezúttal a Buda elleni hadjárat valóságos mintarészlete volt az európai jellegű kereszties háborúnak: franciák, angolok, spanyolok, csapatostul tódultak egyesülni a német és magyar seregekkel: urak és szegény kézművesek, mint hajdan a szent sír visszavívásakor. Nyolcvanötezer emberre ment a lothringeni herceg vezetése alatti kereszties tábor.

Tizenhatezren voltak a törökök Buda várában: mind a színe, virága az ozmán seregnek.

Kormányzó basa volt a hetvenéves *Abdurrahman*, nagy hadjáratok tapasztalt hős vezére: s a vár fölmentésére Nándorfehérvár alól felsiető sereg vezére volt maga a szeraszkiér, *Szolimán* basa.

A birodalmi sereg közeledtének hírére a török főurak, mintha sejtették volna végzetüket, hölgyeiket és drágaságaikat lovasságuk kíséretében Székesfehérvárra küldték; de azokat *Batthyány Ádám* huszárjai útközben elfogták, s a hárem virágai rabnőkül lettek eladva.

Ezzel az elkeserítő hírrel együtt repültek be az első bombák Buda várába: június 21-ikén.

Már három nap múlva akkora rés volt törve az alsó város kőfalán, hogy az ostromlók betörhettek rajta, s a várost felgyújthatták. Ekkor aztán elkezdődött a harc a föld felett és a föld alatt.

A lotharingi herceg a hegyekről és a dunai sajkákról lövette a várfalakat, *Abdurrahman* nem kevesebb erővel viszonzta a köszöntést a bástyaköröndökről. S eközben a föld alatt ásta mind a két fél a tűzaknáit: a vakandokmunka folyt szakadatlanul, s a felrobbant tűzvermek majd a vívók, majd az ostromlottak védműveit temették be, s alájuk a halottakat.

Július 13-án a török várórség ismét egy tűzaknát robbantott fel a vívók ellen, de oly szerencsétlenül, hogy a robbanás a saját bástyájuknak egy köröndjét is ledöntötte.

Erre *Károly herceg* rohamot parancsolt a körönd ellen, három hadoszlop rohant a tört résznek, *Starhemberg Guido*, *Auersperg* és *Herberstein* vezérlete alatt. Elöl a vezérek: fel a leomlott körönd romladékain.

De az első rémületükből magukhoz tért törökök gyilkos tüzeléssel fogadták az ostromlókat: az első rohamnál halva maradt *Herberstein*.

A bástyát mégis elfoglalták az ostromlók.

Hanem ekkor látták, hogy a bástyán belül még egy védpalánk van emelve, s amint ennek megvívására rohantak, a lábaik alatt felrobbant egy rejtett tűzárok és *Starhemberg* gránátosai százával repültek a légbe, ő maga is égési sebet kapott *Auersperggel együtt*.

Károly herceg, látva a három rohamoszlop veszedelmét, hirtelen segítségükre küldött egy önkéntesekből alakított dandárt. Ez halálmegvető bátorsággal rohant fel a falakra, s visszanyomta a törököket, kik ezalatt támadókká váltak, s maguk törtek ki a brandenburgiakra. Az önkéntes csapat hősi rohama megfordítá a harcot, s a bástyát ismét a keresztyének kezébe juttatá. Ekkor azonban ismétlődött az a jelenet, amit *Eger* vár ostrománál bámult a fél világ, csakhogy ezúttal a törökök részéről. A török asszonyok maguk is odarohantak a palánkra, s kövekkel verték vissza az ostromlókat, ahol nem volt elég a férfisereg. Az éj leszálltával a törököké maradt a vitatott bástya, az ostromlóknak ezerhatszáz halottja földte az omladékot; azok között *Herberstein* és *Dobna*, *Rupert* és *Zaimes* angol hercegek; *Piccolomini*, *Vejár* és *Veldentz* hercegeket haldokolva vitték el onnan. *Commercy* herceget, *Escalona* spanyol grandot, *Crequi* és *Longueval* lovagokat nehéz sebektől fedve szállíták vissza a táborba.

Három nappal később a királyi kastély köröndjénél próbáltak rohamot: ez is vissza lett verve, halva maradt benne *Fontaine* altábornagy.

Csak az ágyúzáshoz kellett ismét visszatérni.

Ebben a legnagyobb mester volt egy magyar ferencrendi barát, *Gábor*, akit a táborban csak „*tüzes Gábor*” név alatt ismertek. Július 22-én a tüzes barátnak egy jól irányzott bombája keresztülszakította a török hadszertár boltozatát, s betört a lőportárba. Az irtóztató robbanás ezerötszáz törököt ölt meg, s mint egy tűzokádó, szórta tele Budát, Pestet s a körülfekvő helyeket közáporral; még a Duna is kicsapott kétfelől a szörnyű légnomástól, s a parton álló öröket elsodorta. Egy óráig nem lehetett látni a sűrű por- és füstfellegtől, melyben egyre pattogtak a légbefújított gránátok ostromlók és ostromlottak fejei felett.

E catastropha után a lothringeni herceg fehévtá *Abdurrahmant*, hogy adja fel a várat, a basa Isten büntetésével fenyegette a gőgösöket.

Július 27-én aztán új általános ostromot rendelt el a herceg. Abban kétezer magyar is részt vett már. A törökök vad hősiességgel fogadták a falra rohanókat, s négy tűzagnát robbantottak fel alattuk. Ismét ott küzdöttek a férfiak sorában a török asszonyok, égő kénnel és szurokkal telt zsákokat hajigálva az ostromlók közé. S kétszer visszaverték a kereszttyéneket. De végre mégis győzött ezeknek vitézsége. Négyórai öldöklő harc után, amiben az ostromlók részéről háromezer-háromszáz ember esett el, s azok közt *kétszáz tiszt*, el lett foglalva a kastély előtti és a bécsi kapui bástya. A legelső diadalmas zászlót *Eszterházy János* győri alkapitány egyik vitéz hajdúja tűzte ki e vármű fokára.

Azonban hátra volt még maga a kastély, a tulajdonképpeni vár. Ezt erős belső kőfalak védték, amiknek a száraz árkaik *Abdurrahman* víz helyett tűzzel töltette meg.

Másodszor is felszólították a vár feladására, azt felelte: „Ha restelliték a vérontást, hagyjátok abba Buda vívását”.

Az ostromlók azután három ízben felrobbanták a kastélyt védő kőfalat, de a törökök mindannyiszor visszaverték az intézett rohamot, a harmadiknál maga *Starhemberg Rüdiger*, Bécs hősi védője is nehéz sebet kapott.

Ezalatt közeledett csöndesen *Szolimán basa* nagyvezér ötvezernyi derékhadával Buda felé. Augusztus 7-én már Székesfehérvár alatt állt. És Budavár tornyán még mindig ragyogott a féhold.

Azonban *Károly herceg* is magához vonta az ország más részében szétszórt hadait, s e napokban érkezett meg hozzá gróf *Batthyány Kristóf* és *Bercsényi Miklós* a huszáraival.

Ez utóbbiak mindjárt fényesen kitüntették magukat.

Augusztus 14-én a nagyvezér ágyúlövésnyi távolban állt a birodalmi seregtől: Biát, Promontort, Budakeszit tartá megszállva.

Másnap olyan felvonulást tett a török sereg, mintha derékütközetet akarna elfogadni, ezalatt azonban egy nyolcezer főnyi dandárt, spahikból és janicsárokból a

budakeszi erdőkön keresztül észrevétlenül előretolt a Svábhegyre, azzal a céllal, hogy az ostromzáró seregen keresztülrontva ezt a dandárt Buda várába bevesse.

A törökök meglepték az előőrson álló horvát ezredeket, s azok oly vad rohanással futottak meg előlük, hogy saját vezérüket, *Lodront* is agyontaposták. Azonban a nagy Svábhegyen, ott, hol most a templom emelkedik, szemben jött rájuk *Dünewald* a *Bercsényi-huszárokkal* és *Pálffy* a nehézlovassággal: a spahik vissza lettek szalasztva, a magukra hagyott janicsárok pedig 150 fogoly híjával lekaszabolva. Tizenkét ágyú maradt a győztes lovasság kezében és húsz lófarkas zászló.

A budavári törökök jól látták ezt a harcót a Svábhegy sík magaslatán, s maguk is kitértek a megszállókra, hogy a segílyre jöveőknek kezüket nyújthassák; de ők is vissza lettek verve. Néhány óra múlva ott láthatta *Abdurrahman* a kastély ablakából a köröndre kitűzött húsz lófarkas zászlót, s dárdahegyre szúrva a két elesett janicsáraga fejét.

Ami ezen a napon nem sikerült nyolcezer embernek: azt a hős merényletet megtette sikerrel két nappal később egy sokkal kisebb csapat.

Augusztus 17-én, a Buda környékén annyiszor észlelhető nyári köd oltalma alatt, kétezer janicsár egész az előőrsökig lopózott észrevétlenül. Ezek a gyalog harcoló vitézek ezúttal lóháton jöttek; amire nem minden „talpas” vállalkoznék, s megint kikeresték maguknak a horvátokat, akik már a minap is hátukon hozták őket be a táborba. Ezúttal keresztültörték magukat a futókon, s aztán az ostromló vízárkokon hosszában végigvágattak, nekivetett kantárral, fellármázva az egész tábor s lekaszabolva az őrcsapatokat. Mikor a fehérvári kapu elé értek (amit a török „*kaskapunak*” nevezett), ott hirtelen leugráltak lovaikról, s gyalog sorakoztak harcrendbe az őket üldöző keresztény ezredekkel szemben. Rögtön nem mehettek be a fehérvári kapun, mert azt a törökök belül úgy eltorlaszolták, hogy maguknak is munkát adott a kapubejáratot járhatóvá tenni. Nagy idő telt el bele, míg azt kinyithatták. S az a kétezer janicsár ezalatt, kinnszorulva a kapu előtt, védelmezte magát *Heissler* tábornok összes ezredei ellenében. Minden janicsárnál volt három kézigránát, azt hajigálták elleneik tömött soraiba. Ezeröttszáz elhullott közülük, de ötszáz bejutott mégis a várba.

A birodalmi seregben nagy volt emiatt a szégyen és bosszúság: annál nagyobb az öröm és dicsőség odabenn a várban. Minden ágyúikból örömlövéseket adtak a törökök, s négy vörös lobogót tűztek ki a falakra, s most már hallani sem akartak a feladásáról. Hiszen láthatták éjjelente a szomszéd hegyek oldalain villámló tábortüzeit a felmentő seregnek: itt volt előttük a nagyvezér.

23-ikán a bajorok elfoglalták rohammal a várkastély *szeglettornyát*. De a toronynak a földszintjét még a törökök tartották, s azok ott alant ként és szurkot gyűjtöttek meg, hogy a fejük fölé került elleneiket kifüstöljék; míg ezek négy elfoglalt ágyút vontatva fel a torony plafondjára, onnan lövették a kastély többi részét. Ekkor az ostromlóknak segítségére jött az ég maga. Egy roppant zivatarral jövő

felhőszakadás eloltotta a törökök által szított tüzet, s ezzel a keresztyének az egész tornyot elfoglalhatták.

Amíg a zivatar tartott, *Abdurrahman* két hírnököt küldött ki a várból a Promontornál táborozó nagyvezérhez írott levelekkel, egy renegátot és egy szercesent. A fekete úszva eljutott a nagyvezérhez; a renegátot a csajkások észrevették és elfogták. A nála talált levélből meg lehetett érteni, hogy *Abdurrahman* már lemondott a védelem sikerének reményéről. Allahra kéri a nagyvezért, hogy siessen őt végveszedelmében megszabadítani.

A másik úszótól megkapta ugyan a levelet a szerdár: eszerint lehetett várni, hogy másnap egész erejével siet megtámadni az ostromló sereget. A hercegi vezérek minden ponton védelmi harcra készültek.

Augusztus 29-ikén csakugyan kora hajnalban le is szállt a nagyvezér a hegyekről, s nekizúdított a birodalmi seregnek egy ezerötszáz spahiból álló lovascsapatot. – Ezzel akarta felmenteni Buda várát! Ezeket azután egyik keresztyén ezred a másikkal adta kézről kézre, utoljára *Mercy* és *Heissler* vasas ezredei közé kerültek, s ott az utolsó emberig le lettek aprítva. Ádáz verekedést követtek el, de minden cél nélkül: egy török dalia egész *Mercy* tábornokig tört magának utat, két golyótól vérzett már, s mégis egy utolsó csapással úgy megsebesíté a hős tábornokot (Arad elfoglalóját), hogy az nemsokára behalt a sebbe.

Hogy mit akart *Szolimán basa* ezzel az örült kalanddal? Azt nem mondta meg soha, mert éppen akkor érkezett meg az Erdélyből hazahívott *Scherfenbergnek* elődandára Pestre, s a hajóhídon átvonulni látta a szerdár; ha netalántán döntő ütközetre gondolt volna, e látványra jobb gondolatra tért, s veszni hagyva az ezerötszáz spahiját, megint visszament a hegytetőre gubbaszkodni.

Ugyanez nap érkeztek meg a svéd segédcsapatok is. Az ostromló sereg most már elég erősnek érezte magát, akár a nagyvezért megtámadni a maga táborában, akár Buda várát végső ostrommal elfoglalni a szeme láttára.

Két napig tartottak afölött haditanácsot, hogy a kettő közül melyiket válasszák? El lett határozva, hogy Buda várát fogják előbb ostromolni.

A deréksereget védelmi vonalban helyezték el a nagyvezérral szemközt: kilencezer főnyi kiválasztott csapat pedig két oldalon indult meg a vár vívására.

Délután három órakor hat ágyúszó adott jelt az ostrom megkezdésére. A kis Svábhegyen fölállított tizenhat nehéz ágyú végigsöpörte a védők palánkjait. Azok még most is csuda bátorsággal harcoltak, egészen magukra hagyatva. Kétszer visszaverték a várkastély falairól az ostromlókat. A keresztyének vezérei közül elesett az egyik rohamoszlop vezére, *Spinola*, a másik oldalon *Asti*; a választófejedelem hadoszlopánál *Tattenbach*. Ekkor végre egy magyar vezér, *Petneházy Dávid* (még egy év előtt *Tökölinek legjobb alvezére*) a maga hajdúi élén felhatol a várkastély legmagasabb tornyába, s lerántva onnan a török zászlót, kitűzi helyébe a magyar lobogót. A törökök utánarohannak, dühös küzdelem után elnyomják,

kötelet kötnek a nyakára, s ugyanazon torony zászlófogó vaskampójára felakasztják. Ámde a hű hajdúk utánatörnek, szétverik kardjaikkal a törököket, s még élve lemetszik felakasztott vezérüket, s újra kitűzik a zászlót.

Nemsokára minden oldalról hangzik a „victoria!” kiáltás, a bécsi kapunál betör a hadoszlop, s rettentő bosszút áll elesett tábornokáért, *Spinoláért*; a janicsárok közül egy sem kap kegyelmet. A várparancsnok, az ősz *Abdurrahman*, ötven vitézével a házába menekül, s mikor már veszve van a vár és város, veszve minden bástya, minden torony, ő még védi az utolsó házat. Mellette egyenként hullanak el vitézei, utoljára ő maga is elesik: s ezzel Buda vára 145 esztendei török uralom után ismét Magyarország fővárosává lesz: s büszkén hangzik fel a *Te Deum laudamus* s a Dunába fojtott zsidók halálördítása.

Hanem a fényes palotából, amit Mátyás király maga után hagyott, nem maradt meg semmi. – Romok és üszkők. – Egy általános tűzvész elpusztítja még a végső maradványt is. Budavár *kiégett!*

Hát az első hősnek, ki Budavár ormára a zászlót kitűzte, mi lett a jutalma?

Petneházy Dávidot a diadal után nemsokára, ebéd felett megmérgezték. Mikor érezte a méreg hatását ereiben, felkapott lovára, s örülten nyargalt a mezőkön keresztül-kasul, míg holtan lefordult a nyergéből.

Ez volt a jutalma.

Az első zentai diadal

Szolimán basa nagyvezér Buda elvesztése után három lépéssel az Al-Dunánál termett. A nagyvezérek nagyokat tudnak lépni, mikor kergeti őket valaki. Károly herceg pedig gyorsan nyomult utána. A dunántúli várakat egymás után hódította meg ostrommal. A császári hadsereg más része De La Verne főparancsnoksága alatt Szeged városát foglalta el. De a vár ostrománál De La Verne elesett. Wallis tábornok a gyalogsággal az ostromot folytatta, Veterani pedig a lovassággal, melyben nagy számot vetettek Barkóczy huszárjai, a Zentánál gyülekező török had ellen indult, mely felfelé nyomulóban volt Szeged vár fölmentése végett.

Veterani neve népszerű volt a magyaroknál mind vitézsége, mind emberséges bánásmódja miatt: az erdélyiek „Veterani apó”-nak hívták; a huszárság nagy lelkesedéssel követte, s amint a török–tatár sereggel összetalálkozott, azt az első rohammal szét is verte. – Ámde ekkor vette észre Veterani, hogy oldalvást egy új hadsereg közelít. Az volt a nagyvezér lovassága.

Visszahúzódni kész veszedelem lett volna: a sík rónán a túlnyomó török lovasság elgázolta volna Veterani négyezer lovestól védett seregét. Itt csak a vitézség és hidegvér segített. Veterani gyalogezredei puskvégre várták be a török lovasságot, akkor adtak rá sortűzet; mire a spahik hátat adva, megfutamodtak. Veterani üldözőbe vette őket a lovasságával, amidőn egyszerre csak kétfelé húzódnak a spahiezek, s Veterani ott találta magát az eddig álcázva volt ágyútelepek és janicsárezredek előtt. Ugyanazon kelepcebe csalták, amellyel Mohácsnál Tomory seregét megsemmisítették. – De Veterani egy pillanatig sem tétovázott. „Győzni, vagy meghalni!” – Ez volt a jelszó. Összegyűjtött erejével megrohanta a janicsárezredek, s nem tartva föl a kartács- és sortűztől, levágja a janicsárhadat, elfoglalja az ágyúkat, s aztán ugyanazokat a török lovasság ellen fordítja, azt is széjjelveri. A nagyvezér sereg nélkül fut tova, otthagya a négyszerte kisebb ellenfél kezében húsz ágyút, megannyi zászlót és négyezer lovat. Ez még kellett neki a budai kudarchoz.

Amint Veterani visszatért Szegedre a diadalzsákmánnyal, a várat is feladta a török őrség.

Ezzel az idénre be volt fejezve a hadjárat.

Caraffa. Az eperjesi mészárlás

Három nővére volt *Tököli* Imrének: *Katalin*, *Éva* és *Mária*.

Az elsőt elvette *Eszterházy Ferenc*, a másodikat *Eszterházy Pál*, a nádor, a harmadikat *Nádasdy István*. Mind a három legbuzgóbb híve *I. Lipótnak*, a trón leg-erősebb oszlopai; de amellet nemzetüket szerető igaz hazafiak.

Eszterházy Pálnak a királyhoz intézett megannyi leveleiből, éppen úgy, mint a magyar nemzethez szóló kiáltványaiból mind az a magas törekvés tűnik elő, hogy ez a messzelátó politikus egyszerre a töröknek és a németnek a zsarolásaitól is meg akarta szabadítani hazáját; egyfelől a magyarokat biztatva, buzdítva, vezetve a koronás királyhoz való hűségre; másfelől a királyt kérve, unszolva, hogy tartsa meg uralkodói kegyében a megtérőket, s bízva rájuk az ország védelmét: vigye ki az országból az elégedetlenséget szító német, olasz, vallon hadakat, gyűjtsön helyettük magyar seregeket.

Hogy ezen magas terve kivitele mellett nemcsak beszélt, hanem tett is, azt a csaták bizonyítják: tanúi rá Budavár kivívott bátyái. A király hajlott is a szavára, s megengedte neki a magyar hadsereg gyűjtését; hanem a bécsi kormány nem küldött neki hozzávaló pénzt. A magyar ezredek soha semmi zsoldot nem kaptak a hadipénztárból; a nádor a maga jövedelmeiből meg a vármegyéék önkéntes adakozásaiból tartotta fenn őket.

Mégis folytatta a megkezdett művet. Gyűjtötte a magyar fegyveres erőt a trón körül, s nem csúszva-mászva, de fegyverrel az öklében foglalta el az uralkodó szívében az őt megillető helyet.

Ezért esküdt ellensége volt mindaz az idegen hadvezér, kikre nézve a hadviselés csak mesterség volt, s akik Magyarországot nem tekintették egyébnek, mint a szabad prédára bocsátott kincsbányának.

Mindezek között a legátkozottabb nevet égette be Magyarország történelmébe *Caraffa*.

Ennek a névnek minden betűje egy bitófa.

Természetétől fogva irigy, bosszúálló, gyanakodó; a táborozás alatt még jobban kifejlődtek rossz indulatai; amik között azután a vezérszerepet elvállalta a kincsszomj: mellyel csak örült nagyravágyása versengett.

Mint sérthette a dölyfét az, hogy *Munkács* vára alól egy *asszony* kényszeríté szégyenszemre elvonulni! Őt hónapig nem bírta még csak egy kapuját sem betörni. Ennek az utána hangzó asszonyi kacajnak kellett őt nagyon üldözni!

Ezt akarta megbosszulni azzal, hogy az alkudozó török basáktól mindenkifőlött *Tököli* fejét követelte, s a nyomorult vezérek bizony el is küldik azt neki, ha a becsületes *Herman őrgróf*, a főhaditanács elnöke, nem tudatja az ajánlathozó agával, hogy a császár *Tökölinek* fejéért annyit sem ad, mint egy fületlen gombért.

Ekkor aztán *Herman őrgróf* neve is odakerült *Caraffa* fekete könyvébe.

Az emberbőrbe szorult szörnyeteg egy nagy átkozott tervet gondolt ki.

Tökölinek a legkisebb húga, *Mária*, *Nádasdy István* neje, férjével együtt (mint új házas) meglátogatta a sógorasszonyát, *Ilonát* *Munkács*on: amidőn egyszerre véletlenül ott termettek az osztrákok s ostrom alá fogták a várat.

Ezalatt *Nádasdy István* hirtelen meghalt; s az özvegy nő engedélyt kért a császári vezértől, hogy az ostromolt várból kimehessen. Megadták neki az engedélyt, s ő elment *Kassára*.

Ekkor *Caraffa* fölbérelt két markotányosnét, ezek közül az egyik e néven szerepel az aktában, „*Tábori Erzsók*”. Ezeknek azt *kellett* vallani, hogy ő általuk *Nádasdyné* leveleket küldözött szanaszét az országban a városokhoz és főurakhoz, melyben azokat *Tököli Imre* mellett fegyverfogásra felszólítja.

Ennek a maga költötte, hamis tanúbizonyoságnak az alapján tett azután egy felterjesztést a császárhoz, melyben előadja, hogy egy általános összeesküvés van az ő trónja és személye ellen, mely nemcsak a császárnak minden tartományát, de az egész keresztynséget kiirtással fenyegeti, s ennek a bálványá *Tököli Imre*. Unszolja a császárt, hogy engedjen neki egy bűnvizsgáló törvényszéket felállítani, amely a bűnösök felett ítéljen. Reméli, kiemeli, hogy az *azoktól elkobzandó vagyton meg fogja tölteni a kincstárt*.

És Caraffa előtt „*a gyanú annyi volt, mint bebizonyított bűntény*”.

I. Lipót e rémséges ijesztgetésre felhatalmazta *Caraffát*, hogy állítson fel egy ítélőszéket *Eperjesen*, de utasításul adta, hogy a magyar törvények szerint hozzon ítéletet, hogy akinek a király a múltakért amnestiát adott, azokat ne bántsa; csak azt vizsgálja, hogy azóta vétkeztek-e? S ítéletet csak önkéntes vallomásaik, vagy csálthatatlan bizonyítékok alapján hozzon.

Caraffa ezzel a meghatalmazással kezében, amint *Eperjesre* megérkezett, bezáratta a város kapuit, s megalakította a vértörvényszéket.

A toll megtagadja a szolgálatot, mikor le kell írunk, hogy ez az istentelen ítélőszék, két tag kivételével, mind magyar urakból és polgárokból állott. Az a kettő német volt, *Wallis* alezredes és *Fischer*. A közvádoló volt egy *Szentiványi*. A bírák egyike: *Megyeri Gábor*, Sáros megye követe a pozsonyi országgyűlésen maga mondá el, hogy „*a bírák nyelve s voksa nem volt szabad, mindennek a tábornok esze s akarata szerint kell vala történni*”, hanem azért ők mégiscsak ott maradtak vak eszközül, csupán a német *Wallisnak* és *Fischernek* volt bátorsága otthagyni a helyét, s nem szeplőztetni be a becsületes nevét az ártatlan vérrel.

Akkor aztán elkezdte *Caraffa* az összefogást. A börtönök megteltek. A város legelőkelőbb, leggazdagabb polgárai lettek befogva. Mind valamennyi azzal volt vádolva, hogy *Tökölivel* újabb összeesküvést kezdtek, s a tatárok behívását tervezték. Tanú volt rá *Tábori Erzsók* meg egy másik piaci személy. Bizonyítványok a koholt levelek: de amiket *Caraffa* a törvényszéknek soha fel nem mutatott, sem a vádlottaknak. Akkor aztán következett a kínpadra vonatás.

A nápolyi parvenu értett ehhez a mesterséghez is: a spanyolcsizma, a tüzes vas, a forró olaj, a homlokszorító mégsem bírta a vádlottakból kicsikarni azt a vallo-mást, amire szükség volt. Azért csak ki lett rájuk mondva az ítélet.

Keczer Endre s veje, *Zimmermann Zsigmond*, *Raucher Gáspár* és *Baranyai Ferenc*, mind a legtekintélyesebb és leggazdagabb eperjesi polgárok, összes *vagyonuk elvesztésére*, jobb kezeiknek fejszével, fejeiknek pallossal levágatására ítéltettek.

A vérszomjú szörnyeteg oda az ablak alá állíttatta fel a vérpadot, s onnan nézte a mészárlást, amit ötven hóhéregény hajtott végre, zöld ruhába öltözve mind.

Valóságos mészárlás volt. A kivégzettek testét négyfelé vágják, fejeiket a bitófára, testeik darabjait az útfélre szegezték ki. Azután *Keczer* fia, *Gábor*, veje, *Sárossy Márton*, *Fleischhacker György* városbíró, *Schlönleben György*, *Medveczky Sámuel* senatorok. *Féja György* kassai bíró, a kínpadon lehelte ki lelkét, *Feldmayer Samu* egykor eperjesi parancsnok öngyilkossá lett.

Azután következtek a távolabb vidékekről összefogottak: a kínpad működött a vérpad számára: három hónapon át. Egy napon felkoncoltattak a vérpadon *Székelly Endre*, *Weber Dániel*, *Bezzegh György*, *Weber Fridrik* s a környék leggazda-

gabb főura, *Radvánszky György*, akire azt fogták, hogy ő segíti pénzzel az összeesküvést; azután jött *Palásthy Gábor* és *Kovács György* mészáros.

Az elítéltek még csak nem is védhették magukat a törvényszék előtt. *Caraffa* azt felelte nekik, hogy majd előbb kivégezteti őket, azután védelmezzék majd magukat, ahogy ezt Tököli levele fölemlíti.

A polgárok után került a sor a nemes urakra. *Caraffa* vérebei mindenféle szaglásztak összeesküvők után. Elég volt azt megtudni valakiről, hogy sok pénze van; hogy el legyen ítélve. *Roth János* megérté a veszélyt, odaadta a pénzt *Caraffának*, s ez mindjárt elbocsátá.

A császár magyar hívei hasztalan könyörögtek odafenn Bécsben, hogy szüntesse meg a rémítő embermészárlást, ártatlan vér ontását, a császár két minisztere, *Strattman* és *Kinszky* nagyon helyeselte azt, amit *Caraffa* cselekedik.

Most azután a vérontástól megdühödött ember a legnagyobb merénnyt kísérté meg: magukat a trón mellett álló ellenfeleit akarta megsemmisíteni: két befogott urat, *Petenada Györgyöt* és *Géczy Istvánt* annak a vallomására akarta bírni, hogy maga a nádor és a horvát bán *Erdődy*, sőt a badeni őrgróf *Lajos* is összeesküdött *Tökölivel* a császár ellen. – Ez mégis olyan merénylet volt, amelyen meg kellett buknia. – A császár visszahívta, s megszüntette az eperjesi vértörvényszéket. – Hanem *Caraffa* még buktában is puhára esett. Az aranygyapjas rendet kapta.

Vajon az örök bíró ítélőszéke előtt betakarhatja-e magát ezzel az aranygyapjával?

Budavár elárulója

Amíg ez a fenevadba oltott ördög az ártatlan polgárok vérét ontá Eperjesen, idebenn az ország közepében csak egy hajszálon múlt, hogy *Buda* vára egy kézfordítással ismét török kézre nem került. Az árulás magában a császári táborban született, s ami azt megfogantatta, nem volt valami magas politikai mozdító ok, hanem közönséges pénzvágy, epicureus kéjencség.

Buda vára egészen megrongált állapotban került a kezünkre, s annak védműveit ismét jó karba helyezni alig lehetett a téli idő meg a pénzszerűe miatt: a lerombolt bástyákat hirtelen összetákolt palánkok pótolták: az őrséget a tűzereken kívül a Salm-féle német ezred képezte.

Ennél szolgált egy *Finkensteini Fink Miklós* nevű nemes származású hadnagy: fiatal, szép ember, jó táncos és jó verekedő.

Buda vára ostromakor ennek is jutott az eleven zsákmányból egy fiatal török nő meg egy 12 esztendő és egy még fiatalabb leány. A nő igen szép volt, s a hadnagy úr kedve szerint élte vele világát.

Nem is lehet más okát találni a vak szerelemnél meg az azzal együtt járó mámor-nál, hogy egy ilyen nemes úrfi arra a gondolatra vetemedjék, hogy ő azt a Buda várát, aminek elfoglalása az egész keresztény világnak annyi vérbe és áldozatba került, könnyű szívvel ismét az ő ellenség kezére juttassa.

Pedig hogy meg nem tette, nem őrajta múlt el.

Fink uram ezt az árulási tervet így főzte ki a maga kackiságával:

Felfogadott egy török hódoltság alatt volt parasztot, hogy vigyen tőle levelet a *székesfehérvári* török basához.

Ebben a levélben *Fink* uram felajánlja a basának, hogy ha őneki most mindjárt 2000 aranyat küld, s azt később 8000-rel megtoldja, hát ő akkor kezére szolgáltatja neki Buda várát, ilyen módon:

Bizonyos éjeken *Fink* hadnagyra szokott kerülni a *fehérvári kapu* köröndjén való őrködés. Őkelme mindannyiszor bőségesen szokott a katonái között bort, pálinkát kiosztogatni, amiért azok őt nagyra is becsülték. Egy összebeszélte éjszaka majd álomport fog az ital közé keverni, amivel a katonákat lerészegíti, s akkor azután kinyitja a kaput a rábizott kulccsal, s bebocsátja rajta a budai hegyek között lesben álló janicsárezredet, amelyik aztán könnyen leverheti az álomban meglepett német katonákat.

Csak az isteni gondviselés fordította el a nagy veszedelmet. Egy budai lovas közvitéz fogva volt a *fehérvári* törököknél, akit aztán a budai helyőrség egy elfogott török spahival kicserélt. Mikor ez Budára érkezett, a várparancsnok elé vezetteté magát, s annak elmondá, hogy mit hallott ő egy fiatal lengyeltől, aki a *fehérvári* basánál mint étékfogó szolgált, s törökül jól értett. Hogy ebéd idején érkezett ide egy paraszt Budavárból, aki a basának levelet hozott egy ottani hadnagytól, amit a basa, amint elolvasott, felugrott a helyéből, s elkezdett táncolni, s aztán elmondá a többi tisztnek is, hogy egy német hadnagy felajánlá neki kétezer aranyért Buda várát; amire a többi tiszt is ugrálni kezdtek örömben. A nevét a tisztnek nem mondá meg a basa: csak annyit említett, hogy az egy szép török nőt és két török leánykát tart magánál, azokra hivatkozik, kik jótállnak a szándéka komoly voltáról.

Erre a fölfedezésére a hazakerült fogolynak a budai várparancsnok rögtön összehívatta az ezredest, az inspectort és a commisariust, s együtt kisütötték, hogy az nem lehet más, mint *Fink von Finkenstein*; az tart otthon egy török nőt meg két gyermeket.

A megidézett hadnagy halálra tagadott mindent; éppen úgy a szép török asszony is, hanem a tizenkét esztendőös leány elbeszélte az egész cselszövényt, s ennek a fonalán megkerült a levélhordó paraszt is, aki éppen a csizmaszárban hozta a *fehérvári* basa levelét, melyben tudatja a basa *Fink* úrral, hogy mely napon kívánni fogja, itt lesz a számára a kétezer arany; aztán majd a többi is, ha bevezette a janicsárokat Buda várába; írjon még egyszer, melyik éjjel jöjjenek.

Erre aztán nem használt többé a tagadás. *Fink* uram megvallott mindent. Neki pénzre volt szüksége: szerette a szép asszonyokat meg a jó borokat: azokért eladta volna Buda várát.

Elítélték négyfelé vágatásra.

De már ez megérdemelte.

A mohácsi fizető nap

1687 tavaszán látta ismét Buda vára *Úrnapján az ünnepélyes processiót*, harangszó és templomi zászlók körülhordozása mellett, százötven év után!

A birodalmi tábor hatvanháromezernyi erővel megindult a török elleni támadó hadjáratra *Károly herceg* és a *választófejedelem* vezetése mellett. *Eszék vára* volt a célpont, ahol a nagyvezér várta őket hetvenezer emberrel. Francia tisztok is voltak a seregénél, amit ők maguk átkiabáltak a keresztyén táborba; de még jobban bizonyították a jelenlétüket azok az ügyes védelmi intézkedések, amik a birodalmi sereget az első próbálkozásnál veszteséggel hátrálni kényszeríték.

A herceg átlátta, hogy a nagyvezért a sáncai közt nem lehet megtámadnia. Azon volt, hogy kicsalja onnan. Visszavitte a seregét a Dráván, s egész Mohácsig hátrált.

A nagyvezér a visszavonulást megfutásnak vette, s elhagyta eszéki biztos sáncait, utánaveté magát a birodalmi seregnek.

Mohács, Siklós és Nagyharsány között került ütközetre a dolog, melyben a török sereg tökéletesen tönkrement.

Egy azon évben kiadott hadi bulletin, mely az egész nagy ütközetet leírja, kiemeli, hogy a janicsárok ellenállását a török sáncok mögött a *magyarok* törték meg, s azok szórták szét a török hadsereg zömét, mire az egész tábor vad futamodásnak eredt, melyben a törökök külön csapatokba szakaszta, a mocsárok, bozótok közé szorítottak s ott ölettek rakásra, úgyhogy dombként heverték egymáson. Egész a Dráva hídjáig, melyen a futó török lovasság, nagyvezérével együtt, átmenekült, holtakkal volt terítve a mező. Húszerre ment a törökök vesztesége, míg a mieinknek nem volt több négyszáz halottjánál.

A győztesek martalékául maradt hatvannyolc ágyú, hatezer sátor, egész serege a marháknak, azok között ezerkétszáz teve, megrakva poggyással; a nagyvezér sátora a választófejedelemnek maradt; maga egy kis vár drága szövetekből, aranygombos tornyokkal.

Ezzel a diadallal le lett törölve az a kettős folt, ami a mohácsi mocsárvidék nevéhez tapadt: az egyik a II. Lajos szerencsétlen ütközete, a másik pedig az, hogy ezen a helyen csókolt kezét Zápolya János király Szolimán szultánnak.

Ebben a csatában tüntette ki magát legelőször az ifjú *Savoyai Jenő* herceg, aki alól három lovat kilőttek. Ő vitte meg Bécsbe a diadalhírt.

Erdély és az örökös királyság

Az *első* mohácsi ütközetnek az lett eredménye, hogy *Erdély* különvált *Magyarországtól*, s a *koronával* hol az egyik királyt koronázták meg, hol a másikat, amelyik kaphatta. – A *második* mohácsi ütközet következése pedig az lett, hogy *Erdély* a magyar király uralma alá lett hajtva, s az uralkodó család öröklése törvénnyé lett.

A diadalmas sereg a felbomlott török hadat nem kergetheté tovább, mert beállt az őszi esőzés, s feneketlen lett a sár. Ellenben Erdélynek igen jó útjai voltak, s ez elég ok arra, hogy a sereg odamenjen téli szállásra. – Ez alatt a titulus alatt aztán elfoglalták a nagyfejedelemséget. A jámbor *Apaffy Mihálynak* alá kellett írni a *kisajátítási szerződést*, melynél fogva mind ő, mind a *Miksa* fia tovább is parancsolhatnak Erdélyben, ha lesz, aki szót fogad nekik; a maguk hadseregét hazareszthetik, ellenben a német sereget tartoznak eltartani.

Az öreg úr aztán nem törődött tovább a világgal; mindennap saját kezével felhúzta az ötven óráját s bajlódott velük, mért nem ütnek egyszerre? Vége felé úgy elbárgyult, hogy mindig attól félt, hogy meghal éhen, ha elfogy a pénze.

Halála után a fia került a – helyébe: biz az csak *gondúzó szék* volt már, nem *fejedelmi trónus*, még azt is eljátszotta egy szerelmi házasságért (mint Cseréy Mihály írta), „bizony az ágy alá vágta a fejedelmi süveget”.

Mindez *Teleki Mihály* munkája volt, ki azért grófi rangra lett emelve.

Ugyanezzel egyidejűleg a pozsonyi országgyűlésen egybegyűlt rendek elfogadták a *Habsburg dynastia örökösödési jogát*, megkoronázták magyar királlyá *József* főherceget, s kitörölték *II. Endre aranybullájából* a nemzet *ellenállási jogáról* szóló cikket.

Becsületükre legyen feljegyezve, hogy mind a főrendek, mind a követek táblája előbb hozzá sem fogott a királyi kívánságok tárgyalásához, míg az uralkodó a *Caraffa* által elkövetett *eperjesi mérsárlások* áldozataiért elégtételt nem ad.

Az örökösödésnek az alsótáblánál senki sem mondott ellent, a főrendinél egyedül az *országbíró Draskovics Miklós*, kire aztán a király rákiáltott: „*Hát csak te magad*

nem akarod elismerni a fiamat örökös királynak!” S ettől a haragos szótól, mint a mennykőcsapástól, egyszerre holtan esett össze az országbíró.

A koronázás ugyanazon a napon ment végbe, amelyen *Eger várát* visszavették. Két öröm egyszerre!

Ezután általános amnestia lett kihirdetve, melyből csak *Tököli Imre* lett kizárva. A börtönök kiürültek, az elkobzott jószágok visszaadattak, a hűtlenségi perek be-szünttetettek.

Erdély pacificatiójával pedig *Caraffa* lett megbízva.

A neve is rémülettel tölte el minden szívet a nagyfejedelemben.

Azt beszéltek felőle, hogy szekérszámra hozza magával az eperjesi kínzókamra pokolszerszámait.

Dehogyan hozta! Azokon a szekereken a díszlakomákhoz való étkezőszerek voltak.

„Minek volna az olyan ajtót betörni, amelyekben benne a kulcs.” Azt mondá *Caraffa*.

És mindenkihez olyan édes volt, mint a méz. Csupa cirógatással vitt keresztül mindent.

Kiderült, hogy *Caraffa* igen nyájas, udvarias ember – ha parancsolják neki. – De hát azt a másik módot ki parancsolta neki?

Az erdélyi urak, mit is tehettek mást, hagyták magukat cirógatni és beleegyeztek mindenbe – amíg szép szóval kérték tőlük. Csak egy helyről emeltek kifogást: – *Brassóból*. A szászok mondtak ellent: ők nem fogadják be a *németeket!* (Akkor volt az!) Hanem aztán egypár tüzes golyó, amit *Caraffa* a városukba röpíttetett, őket is más gondolatra téríté. A *Barcaság* is meghódolt.

Teleki Mihálynak jutottak a pompás ezüstasztali étszerek.

Ezzel *Caraffa* szépen búcsút vett, és nyájasan eltávozott.

„Ilyen olcsón adták el, mondja Cserey, a szegény Erdélyországot!” Egy kis ezüstért... A vas bizony drágább lett volna!...

Nándorfehérvár elfoglalása

A janicsár és spahi urak sehogy sem voltak az ilyen fogadtatáshoz szokva. Hogy egy hadjárat így végződjék: minden zsákmány nélkül, zsoldfizetés nélkül! Ha tehát nem üthették az ellenséget, ütötték a saját vezéreiket. *Szolimán* basát elker-

gették, az hazafutott Sztambulba. – Ott pedig az a jó szokás uralkodott, hogy a vesztes nagyvezérnek a fejét levágták. – Ahogy más országokban szokás a nagy emberek festett arcképeit aranyos ráámában felakasztani: Sztambulban az igazi fejeket rakták egymás mellé sorba.

De már a janicsár uraknak ez nem volt elég. Ők maguk a szultán ellen is fellázadtak. Azt mondták, hogy az nem igazság, hogy a szultán kincseket pazarol el a háremére, a hadsereg meg évszámra nem kap zsoldot. – Ekkor a szultán megijedt, s azonnal szélnek bocsátott a háremből *ezer rab szolgálot*, s levágatta *kincstárnokának* a fejét is, ami pénzt annál talált, azt mind a janicsároknak küldé. – Még azzal sem érték be. Akkor a szultán még *ötszáz háremhölgyön* adott túl, s akinek csak pénze volt a basák között, azt mind levágatta. – Most már ezzel sem laktak jól a lázadók: azt kiáltották, hogy maga *Mahomed* szultán is lépjen le a trónról, s adja át az öccsének, *Szolimánnak!* Ezen *Mahomed* igen könnyűszerrel akart segíteni. Hívatta a bosztandzsi basát, s kiadta neki a rendeletet, hogy a szeráj börtönében bezárt öccsét nyakazza le. Ehelyett a bosztandzsi basa *Mahomed* szultánt magát fogatta meg a saját testőreivel, s őt csukatta be a börtönbe holtáig.

Amíg ez a kedélyes tragikomédia folyt a nagy török birodalomban, a birodalmi hadvezetőknek az a világosságuk támadt, hogy jó volna már egyszer a török háborút magának Törökországnak a területére átplántálni.

Ezen haditerv szerint az lett megállapítva, hogy a még török kézben levő magyarországi várakat nem fogják ostromolni, hanem csak körülzárják s kiéhezhetik: a deréksereggel pedig átmennek a Dunán, az ozman hatalmát saját országában megtörni.

Kezdték *Nándorfehérváron*.

Ott volt a tavalyi nagy török armadiának a maradványa, a janicsárok által nagyvezérré kikiáltott, *Jengien* basa alatt. Itt volt *Tököli* is, a maga híveivel.

Szokatlanul merész volt a császáriaknak a Száván átkelése is. Nem vertek hidat, hanem nehéz szekereken utánuk hozott dereglyékre ültették a gyalogságukat, úgy kelt át az ellenség gyilkos tüzelése mellett a *Cigányszigetnél*.

Serényi tábornok dandára volt az első, mely a túlparton tért foglalt.

Egy sajtyszerű hadi találmányt próbáltak itt ki nagy sikerrel, *spanyollovásokat*: ezek olyan háromszögre alakított vasállványok, amiket akárhogyan fordítsanak, az egyik szegletük mindig szuronysegezve áll előre. Ha a gyalogság egy sor ilyen spanyollovast felállít maga előtt sodronnyal összekapcsolva, azon semmi lovasroham keresztül nem bír törni, míg a mögötte álló gyalogság oly kényelemmel puskázhat a rárohanó tömegre, mintha sánc védelmeznél.

Mikor aztán, *Jengien* basa látta, hogy ezt a vasdandárt nem tudja a Dunába beledobni, s a sereg többi része is jön utána, dereglyén a gyalogság, úsztatva a könnyűlovasság, felszedte a sátorait, s *Tökölivel* együtt elvonult *Szendrőig*. Előbb

azonban saját kezével lenyakazta a volt egi basát meg a nándorfehérvári parancsnok basát méltó haragjában, hogy őt a futásban megelőzték.

A bajor választófejedelem azonnal hozzáfogott *Nándorfehérvár* ostromához szabályszerű várívással, melyet a törökök egyenrangú hősiességgel viszonzottak.

A császári fővezér ugyanabban a *nyári palotában* ütötte föl főhadiszállását, melyet *Mahomed* szultán számára építettek, mikor a nagy hadjáratot megkezdte.

A törökök közt pedig régóta el volt terjedve egy jóslat, mely szerint *ebben a hónapban egy keresztyén királyfi fog ugyane kastélyban tanyázni.*

A várba zárt török urak el voltak szánva a halálra; a feleségeiket, számra háromszázat, dereglyékre rakták, s a Dunán aláeresztették. A magyar hajdúk azonban mind a tíz hajót elfogták *Bánkvár* alatt, s mint a tábori tudósító bizonyítja, *valamennyit megkereszteltették, s aztán feleségül vették.*

Amint Budavárból az öreg ágyúkat, 30 faltörőt és 50 bombamozsarat leúsztatták a Dunán, megkezdődött a faltörés: volt az ágyúk között egy bombavető üst, mely ötmázsás bombákat hajgált be a várba. – Ezzel szemben a belgrádiaknak nem volt több bombavető üstjük kettőnél: hanem azokat egy *renegát német* kezelte (így mondja a német tábori tudósító), aki olyan jól célzott azokkal, hogy három ízben felrobbantá bombáival az ostromlók lőszertárát, egy alkalommal egy lőpor-tárucl használt török mecsetnek a fölrepült romjai magát *Starhemberg Guidó* tábornokot is eltemették, összevissza zúzva húzták ki alóluk.

Huszonhatodnapra lettek olyan rések löve a bástyafalakon, hogy az ezredeket rohamra lehetett vezetni. A vezérek maguk mentek elöl a gyilkoló tűz közé. Az első rohamnál elesett maga a vitéz seregarancsnok, *Scherffenberg*. Elestére a rohamoszlop ingadozásba jött, akkor a választófejedelem maga állt az élükre, s *Serényivel* egyidejűleg elfoglalták mind a két oldalon a rést.

De mikor már a bástyákat elfoglalták, csak akkor vették észre, hogy a törökök még azokon belül egy mély kifalazott árkot húztak, s most annak a mellvédje mögé húzódva irtják puskatúzzal a bástyára feltódulókat.

De már ez sem tartotta fel a rohamot, az ostromlók minden lajtorja nélkül beleugráltak az árokba, s aztán egymás vállára hágva mászták meg a falat, amíg meg lett törve az ellenállás.

Erre a janicsárok, minden oldalról szorítva, bemenekültek a várkastélyba, s kitűzték a fehér zászlót.

De már a dühbe jött ostromlók nem akartak hallani a kegyelemről, s betörték a várkapukat.

Ekkor aztán a janicsárok azt a fufangot találták ki, hogy előhozták a börtönökből a keresztyén foglyokat, s azoknak tömegét tolták maguk és betörő ellenségeik közé. Azok természetesen nem késtek tele torokkal ordítani a világ minden keresztyén nyelvén, hogy őket ne bántsák, mert ők nem vétettek senkinek. Így aztán

a tiszték közbejöttével kegyelmet kaptak a janicsárok. Ekkor azonban a keresztyén foglyok fordultak nekik, s ki-ki meglelve a maga gazdáját közöttük, amennyi ütlegeget attól esztendőszámra kapott, azt ugyan igyekezett neki egyszerre visszafizetni.

S ezt az egész ostromot onnan nézte a közelből az éppen akkor Sztambulból érkezett török császári követség.

A bevonulás után audienciát kértek a választófejedelemtől. Az szívesen látta őket a kastély termében, ami körül volt díszítve az elfogott török zászlókkal.

Csak azt jöttek tisztelettel jelteni, hogy Sztambulban új császár lépett a trónra, *Szolimán* szultán, a III-ik.

A fejedelem gratulált nekik hozzá, s aztán megvendégelte őket fényesen, s ha a tudósítónak hinni lehet, a török követ urak olyan jó kedvet ittak maguknak, mintha ők vették volna be Nándorfehérvárt – talán együtt is danolták a vidám huszárokkal azt a híres hótát:

„Már Belgrád a mi várunk,
Víg táncot benne járunk!
Oda a török ereje:
Nem úgy, mint most esztendeje:
– Szegény feje!”

A balkáni hadjárat

A nagyvezér, *Jenghien basa*, *Szendrónél* értesült *Nándorfehérvár* elestéről. Hírül hozták neki azt a Dunán csendesen aláúszó török halottak ezrei. A győztesek csak a maguk halottjait adták át a földnek, a törököket a zsidókkal dobáltatták bele a Dunába.

Efölötti ijedtében a nagyvezér egész Szófiáig vonult vissza.

Badeni Lajos ezalatt *Derbentnél* vívott győzelmes csatát a török sereggel, aminek *Zvornik* vár lett a jutalma, s azzal együtt Bosznia meghódolása. *Erdődy bán* az *Unna* mellett, míg *Veterani* végig kiséperve maga előtt a temesvári bánágot, elfoglalta *Orsovát*, áttört Oláhországba, s az oláh vajdát a császár részére hódolni kényszeríté.

Idebenn *Battyhány Ádám* elfoglalta *Nagykanizsát*, *Vecchi Szigetvárt*.

Ekkor, a kitört francia háború miatt, mind a *bajor fejedelem*, mind *Károly herceg* Németországba kényszerülvén menni, a császári sereg vezénylete egészben *Badeni Lajosra* lett bízva, alatta voltak *Pálffy Miklós*, *Csáky László*, *Batthyány*

magyar alvezérek, s *Veterani* és *Piccolomini* tábornokok, mind megannyi tapasztalt hadvezető. Csak így lehet megérteni, hogyan lehetett egy hadvezérnek egy 24 ezer emberből álló hadsereggel arra vállalkozni, hogy a török nagyhatalmat saját birodalma közepén támadja meg, háta mögött hagyva a Duna folyamot – és egy minden élelmiszerből kipusztított vidéket.

Hanem hát „aki az erdők madarairól gondoskodik!”

Mindjárt a *Morava* folyó mentén szemközt találja a badeni herceg *Redzseb* szeraszkiert, aki negyvenezer emberrel támadja meg őt *Batocsinnál*. Az ütközet két napon át húzódott; *Pálffy Miklós* hajdúezrede volt, mely a csatát eldönté, a mocsár-bozótton át a hátába kerülve a töröknek, s iszonyú dob- és trombitaszóval rohanva reá. *Redzseb* basa csak a közbejött zápornak köszönheté, hogy megmenekült; de ottmaradt ötezer halottja, száznégyszáz ágyúja, ezer tevéje, minden ételmi- és lőszerkészletével együtt. A mieink vesztesége nem volt több négyszáznál. A nyereség pedig az ételmi- és hadszeri zsákmány. Lehetett folytatni a háborút az ellenség kenyerén.

Arub Redzseb basa egész *Niszáig* futott a veresége után, ott új ezredekkel és friss ágyúkat kapott, s elállta a Nisza völgyét negyvenezer emberével. Badeni Lajos *kénytelen* volt őt innen is kiverni felényi seregével, mert a háta mögött nem volt már mit enni.

A *niszai* ütközet egyike volt a legvérengzőbbeknek; ahol a számára kisebb keresztény sereg a bevehetetlennek látszó állásban elhelyezkedett török sereget megkerülve, úgy kiverte minden megerősített sáncából, hogy annak egyik dandára a másikat gázolta össze, s utoljára a spahik, hátulról a janicsároktól lövetve, kétoldalt *Starhemberg* és *Pálffy* hajdúitól szorongatva, jobbnak látták a saját janicsárezredeiken karddal törni utat Nisza város felé, amit azonban *Badeni Lajos* már akkorra elfoglalt.

Tízezer török esett el a mesemondáshoz hasonló ütközetben, míg a mieink közül csak háromszázra ment a halottak és sebesültek száma. Itt megint harminc ágyút hagyott hátra a szeraszkiert, s ami annál is többet ért, négy hónapra elég ételmet az egész keresztény hadsereg számára.

A *badeni* őrgrof otthagya Niszában *Pálffyt* kétezer hajdúval, a seregét kétfelé osztá, nyolcezer embert, azok között *Csáky* és *Czobor* huszárait *Piccolominira* bízta, feladatául téve *Szerbia* meghódítását, maga a többivel *Bodon* ellen fordult, az ott ácsorgó sereget megverte, s a hatalmas dunai várat elfoglalta, s aztán átvitte a seregét a Dunán, s elhelyezte azt téli szállásra Oláhországban, *Sorbán* vajdának juttatva azt a szerencsét, hogy a császári hadat egész télen át eltartsa.

Majmok és papagájok a történelemben

Piccolomini tábornok a maga nyolcezer emberével nekiindult a rábízott hadjáratnak. Nem kevesebb volt az, mint elfoglalni *Szerbiát*, *Macedoniát*, egész a *Balkánt* hegyláncig. Ennél a vakmerő vállalatnál számítani kellett rá, hogy az óhitű kereszténység, a délszláv lakosok tömegesen fölkelnek mellette, s csatlakoznak hozzá. És szerencsésen kitalálta a módját, hogy nyerje meg őket.

Azokon a vidékeken kiáltványokkal semmire sem ment volna, mert ott olvasni senki sem szokott. Ellenben minden falunak van *egy guszlicárja*, egy hegedűse, aki népballadákat énekel: erre hallgatnak.

A szájról szájra hagyott népballadák között legkedveltebb volt az, melyben a „Kraljevics”, a „Deli Marko” eljövetele ígértetik az elnyomott népnek, ki láncokat le fogja törni, az idegen jármot elvenni róluk, a régi szerb császárságot helyreállítani.

De miről ismerik meg majd a *Deli Markót*, ha megérkezik? Azt mondja a népmese: arról, hogy a kíséretét *teveháton ülő mindenféle állatok* képezendik.

Piccolomini pedig kapott Niszában elég tevét, majmot is és papagájokat a török főurak kéjlakaiban. A néphitet felhasználva, a tevékre felkötötte a majmokat és kajdácsokat, s úgy vonult be a bolgárok helységeibe, akik ezt látva, minden oldalról tódultak a szabadító elé. Hiszen ezt jószolták meg a népdalok.

Majmok, papagájok segélyével olyan rác hadat toborzott *Piccolomini* a kis serege körül, hogy rövid időn behódította vele az egész *Macedoniát* a Balkán hegyekig, még az átjáró szorosokat is mind elfoglalta egész *Hercegovinától Ruméliáig*.

Talán még *Konstantinápolyig* meg sem áll ezzel a furfangos hadjáratával, ahol a basák és kajmakámok ez idő szerint éppen méltó ellenfelei voltak az ő majmainak és kajdácseinak; ha egy rövid betegségre következő hirtelen halál meg nem állítja az útjában.

Kár volt e derék vitéz és tréfás kedélyű hadvezérért!

A szerb pümkösi császár

Piccolomini hirtelen halálával egészen el lett rontva a jól indult balkáni hadjárat.

A rác pópák a tevékről leszállíták a majmokat és kajdácsokat, s maguk ültek fel a helyükbe. S amit azok okosan csináltak, abból ők szereztek bolondságot.

Kikiáltották, hogy eljött az ideje a *nagy szerb császárságnak*, s fogtak maguknak egy ahhoz való embert, akit a császárukká tegyenek: valami *Brankovics Györgyöt*, aki az ős Brankovicsok fejedelmi ágából akart leszármazni, pedig minden ember tudta, hogy az öregapját *Rácz Györgynek* hívták: Lippán született. Magyarország Apaffynak volt valami megbízottja, míg el nem csapta, aztán Bécsben hízelegte be magát az udvarnál, elannyira, hogy báróvá is tették s patenst adtak neki, hogy gyűjtsön hadakat a szerbek között a törökök ellen.

Meg is tette, s mikor aztán már nagy fegyveres sokaság volt körülötte, akkor kikiáltotta magát *Szerbia, Illyria, Moesia, Bosznia* és *Syrmia* császáranak.

Ezt azután *Badeni Lajos* annyira rossz tréfának találta, hogy a jó *Brankovicsot* szépen megfogatta, s felküldé Bécsbe. Ott halt meg az állambörtönben a szegény pütkösdi császár.

De még jobban is járt, mint kollégája, „*Karpósz*”, aki meg *Albánia* királyának tette meg magát, amiért ezt a törökök karóba húzták.

S ezzel a délszláv császárságnak vége lett, minekelőtte elkezdődött volna.

Két civakodó közt a harmadik

Mindezekből a harcokból *Tököli Imre* a maga hívei csapatjával folyvást kimaradt. A szavai *Cigányszigetnél* volt találkozás óta mindig félre tudott állni.

De egyszer mégis tudatta a közellétét, és pedig igen tréfás módon.

Belgrád ostromakor valami száz török hajó megindult a Dunán lefelé, megrakva gazdag török urakkal és kereskedőkkel s azoknak az értékes portékáival.

A *Vaskapu* táján észrevette a lefelé evezőket *Veterani*, aki az oláh partot tartá megszállva, s rájuk riasztott, hogy ha váltságdíjat nem fizetnek, mind elfogja őket! Pedig nem voltak hajói, hogy bemehetett volna értük a Dunába, lóháton pedig bajos lett volna gályákat ostromolni a Vaskapu örvényei között.

Hanem hát a törökök ezt a hiányosságát nem tudták; megszeppentek nagyon, s elkezdtek alkudozni a váltságdíj felől. Végre megegyeztek kétszáz erszényben. Minden erszény ezer tallér. Ennek az átvételére a szerb partnak egy pontja lett kijelölve, ahová *Veterani* biztosai átjöttek csónakon.

Tököli azonban neszét vette ennek a vásárnak, s mikor legjobban számlálnák a sok pénzt, hirtelen előrontott a lovasaival a füzesből, szétkergette mind a két vá-

sáros félt: adót, vevőt, jobbra-balra: az ottmaradt pénzt pedig lóhátra rakta, s elvitte magával. Legalább volt neki mivel fizetni a katonái zsoldját.

A török menekvők aztán, több pénzüik nem lévén, hogy újra leszámllják Veteraninak a váltságdíjat, kénytelenek voltak – ingyen odább menni. Csak akkor vették észre, hogy mind a ketten meg vannak tréfálva.

Hisz Veterani úgyszem bírja őket feltartóztatni.

És így ezúttal bebizonyodott, hogy „*inter ous litigantes tertius gaudet*”. (Két veszedő közt a harmadik mulat.)

A szultán kutyája

A törökök meg voltak rettenve: a magas porta megalázta magát, békeajánló követséget küldött Bécsbe, a török *Zülfikárt* és a görög *Maurocordatot*.

Az alkudozást a török követséggel a császári részről vezették *Strattmann*, *Kinszky* és *Caraffa*: ez a trifolium, amelynek minden föltételeken túl az volt a kívánsága, hogy a magas kapu szolgáltatassa ki a kezeikbe *Tökölit*.

A törökök ezt kereken megtagadták.

Azt mondta *Zülfikár*, hogy „*Tököli a szultán kutyája*, akinek az élete csak annyit ér, mint egy kutyáé; de a szultán nem oltja ki a hú eb életét”.

Erre azt felelték neki, hogy „*ejh*, ha ők sem tartják *Tökölit* többnek egy kutyánál, ugyan mit sajnálják a kiadását?”

Erre azt mondá a török *Zülfikár*:

„Igaz, hogy *Tököli* csakugyan olyan *kutya*, ki a szultán parancsára felkél és elkussad, ugat és elhallgat; de ő azért az *ozmanok padisahjának kutyája*, ki ha a nagyúr akarja, még egykor *dühös oroszlánná* válhatik”.

S a császáriaknak valóban lett még alkalmuk keservesen tapasztalni, hogy mint változik át a *hű kutya dühös oroszlánná!*

A zernyesti csata

Törökországban gyorsan követték egymást az új fordulatok; a janicsárhad választotta nagyvezért, *Jenghien* basát eltették az útból, s *Küprili Musztafa* lépett a helyébe.

Az első tétével is megmutatta az új nagyvezér, hogy milyen félelmes ember! Azon kezdte, hogy *leszállította az adót, s kifizette a hadsereg hátralévő zsoldját*. Hallatlan két eset – nemcsak Törökországban !

A következő tette pedig az volt, hogy nem várta be a tavaszt, hanem derék télben kezdte meg az új hadjáratot a téli szállásán pihenő császári sereg ellen. Újesztendő napján a *Rigómezőn* semmivé tette *Strasser* császári tábornok seregét, maga a vezér és a vele volt hannoveri herceg, *Károly* is halva maradt, s ezzel *Küprili Musztafa* gyors rohammal visszafoglalta az ősszel *Piccolomini* által elfoglalt várakat egész Niszáig, s azt magát is körülzárta.

E villámgyorsaságú előnyomulás hírére a császári sereg sietve hagyta oda a Havasalföldet, Erdélybe vonulva vissza: ezzel megint az egész Oláhország vissza lett bocsátva a török uralom alá.

És amíg *Veterani* azzal a kalandos tervvel foglalkozott, hogy ő a felkelő *arnótok* segélyével a császári zászlókat egész a *Dardanellákig* viszi s a félholdat túldobja a Bosporuson, azalatt *Küprili Musztafa* a legérzékenyebb részét kereste ki az ellenfelének.

Erdélynek ez idő szerint nem volt fejedelme. Az öreg *Apaffy Mihály*, miután egy darabig *árnyékfejedelem* volt, végleg átköltözött az árnyak országába, a kiskorú fiát pedig meg nem kenték föl.

A porta élt a maga régi jogával, s kinevezte a megürült erdélyi trónra *Tököli Imrét* fejedelmül. S hogy nem *árnyékfejedelemnek* küldi oda, bebizonyította azzal, hogy parancsot adott a krími tatár kánnak s a havasalföldi vajdának, hogy csatlakozzanak *Tököli* magyar bujdosókból alakult seregéhez, s menjenek vele együtt Erdélyt elfoglalni.

Tökölivel voltak mindazok, akikre nézve Caraffa vérengzései lehetetlenné tették a kiengesztelést, a hosszú bujdosásban elkeseredett hazafiak, kiknek otthonhagyott családtagjai földönfutókká lettek a hazában, vagy ott fehérltek a csontjaik a bitófa alatt. Magának a vezérnek is imádott neje Bécs fogságában szenvedte a távollét keserveit. – Volt miért harcolni!

A császári seregek zöme ez idő szerint a *XIV. Lajos* francia királlyal folytatott háborúban volt a Rajnánál elfoglalva, a múlt török háború babérkoszorús vezérével, a lotharingi Károllyal egyiztt. *Badeni Lajosnak* a bécsi haditanács azt a parancsot adta, hogy az al-dunai hadsereggel Sztambulig meg se álljon, s *Veterani* biztatta, hogy az lehető lesz. Ezalatt Erdélyben *Heissler* tábornok a császári megszálló sereggel magára volt hagyva.

Tököli közeledtének hírére *Teleki Mihály* általános felkelést hirdetett, s gyűlt össze elég számos magyar fegyveres had a megyékből és székely székekből. Ezekhez csatlakozott *Heissler* tábornok, *Heister* és *Doria* alvezérei által vezényelt német ezredeivel.

Havasalföld felől három sziklaszoroson át lehetett várni *Tököli* betörését: a *hosszain*, a *törcsvárin* és a *Vaskapunál*.

Tököli hajdúi augusztus 15-én éjjel a sűrű ködben megrohanták a *törcsvári* szoros védsáncait, az őrséget levágták, s aztán megfészkeltek magukat bennük. Ekkor *Heissler* az egész erejével arra fordult. Amíg ő azonban a kurucoktól elfoglalt sáncokat ostromolná, azalatt *Tököli* a havasalföldi vajdát segédseregével *Törcsvár* előtt hagyva, maga a magyar és török sereggel a havasokon átkelt, oly kietlen helyeken, hol soha lovas ember, de tán gyalog se járt, térden mászva s a lovak farkára fákat kötve ereszkedtek a meredekről a völgybe alá.

Augusztus 21-én *Heissler Telekivel* együtt a *törcsvári* sziklákról nézte, hogy ellenkezik egymással a sáncok körül a székely és kuruc had, amidőn rémülve vágtattak hozzájuk a hírmondók, hogy benn van az ellenség! Ott áll a hátuk mögött *Zernyestnél*. Nemsokára a felgyújtott *Tohán* falu füstje igazolta a vészhiért. Erre *Heissler* rögtön visszafordítja a táborát, gyors vonulásban igyekezett *Tököli* táborát elérni.

Ott várt az már reá *Zernyest* fölött, csatarendben fölállítva. Előhad volt a tatár lovasság, a tábor zöme a bujdosó magyarok, a tartalékhad a janicsárok.

Most *Heissler* is csatarendbe állítja seregét, két dandárra osztva ezt, az egyiket a németek, a másikat a székelyek képezték. Amazokat ő maga vezénylette, *Doria*, *Magnit* és *Noirquerques* tábornokokkal, ezeket *Teleki Mihály Macskásival*, *Bethlennel* és *Mikessel*. Ide csatlakozott *Balacsán* oláh bojár is a maga híveivel, mint trónkövetelő a mostani *Brankován vajda* ellenében.

Heisslernek volt nyolc ágyúja, a *Tököli* seregének egy sem. Annak mindent karddal kellett végezni.

Ez előnyében bízva, *Heissler* erősen fellovalta az erdélyi sereget, hogy majd mikor ő szétágyúzza *Tököliék* hadait, akkor csak iramodjanak utána, s vágják, míg benne tart.

Az ütközet kezdete így is kínálkozott. Oldalt volt egy nádas, abból egy dandár tatárság tört elő, aminek a visszaverésére *Heissler Doriát*, *Teleki Henter Mihály* székely primórt küldte tizenhárom zászlóval. A tatárság futást színlelt, a magyarok, németek után nagy tűzzel a nádasba; míg egyszer csak azt vették észre, hogy körül vannak fogva a janicsároktól. Ekkor aztán vitéz küzdelem támadt közöttük és a török hadak között, melyben a túlnyomó erő letörte a kisebbet, *Doria* tábornok maga is foglyul esett.

Ugyanekkor *Zernyest* felől megindult a *Tököli* tábor zöme, harminckét zászlóval, *Heissler* és *Teleki* derékhadai ellen. Azok ágyú- és puskatűzzel fogadták a rohánokat, kilenc zászló porba hullott; de a többi repült előre feltarthatatlanul, s egy rohammal el lett gázolva *Heissler* és *Teleki* egész tábor. Az egész hajrá alig tartott egy óráig, s ezalatt teljesen semmivé lett téve az egész császári haderő, ezerkétszáz német maradt halva a csatamezőn, a többi foglyul esett. A halottak

közt volt *Magni* és *Noirquerques* és *Balacsán* boér, a trónkereső, a foglyok között *Heissler*, a fővezér és *Doria*.

És elesett maga *Teleki Mihály* is: Erdély sorsának annyi időn keresztül jobbra-balra vezetője. Futtában a lova elbotlott egy búzakalangyában, s a vezért ott találták másnap tíz sebbel a fején megölve.

Jól mondá a csata előtt: „*Hogy pedig senki rám ne panaszkodjék, hogy Erdély főkapitánya lévén, elbújtam, íme fehér szakállamat kegyelmetek közé hoztam meg is halni.*” Így történt.

Midőn másnap *Tököli* megállt a halott fölött, ki egykor vezértársa volt, kit apjául fogadott, kivel együtt kezdte meg a szabadságharcot, kinek leányát eljegyezte, s ki később ellensége, üldözője, ellenharcosai vezére lett, s a vérző tetemnek ezt mondá: „*Hej kopasz, kopasz! Ha te nem lettél volna!*” – Minő nagy tragédia volt ekkor befejezve.

A zernyesti csatával egész Erdélyt elnyerte *Tököli Imre*. Igaz, hogy nem soká bírhatta, de visszanyert vele valamit, ami többet ér a fejedelmi süveg minden ékességénél: azt a gyémántsívet, akit Bécs tartott foglyául. A császári kormány az elfogott *Heissler* tábornokért, a sereg egyik legderekabb vezéréért cserébe ajánlá *Tökölinek Zrínyi Ilonát*, és még azon felül tízezer aranyat.

Tököli elfogadta a cserét, s akkor aztán a fejedelemasszonyt szabadon bocsátá a bécsi kormány.

Zrínyi Ilonának választani kellett a férje és a gyermekei között, mert ezeket nem engedték vele menni.

A leánya férjhez is ment *Aspremont* osztrák főúrhoz.

És *Zrínyi Ilona* választotta a bujdosást szerencsétlen férje oldala mellett, s ott hagyta a fiát, *Rákóczy Ferencet* Bécsben, a jezsuiták nevelése alatt.

Maga nekiindult a hosszú útnak, három országon keresztül, német vértés csapatok kísérete mellett; míg a férjére rátalált, ki már akkor megint nem volt más, mint bujdosók vezére.

Sok év óta nem látták már egymást.

Mikor elszakadt nejétől *Tököli*, délceg, sima képű dalia volt, vele együtt járó leventetársaival együtt. Most mind valamennyien törökösen hosszúra eresztett szakállú torzonborz férfiak voltak.

Mikor *Tökölit* a keresztyénszigeti mezőn *Herman Lukács* szász superintendens Erdély fejedelmévé fölszentelte, két alvezére, *Sándor Gáspár* és *Petrőczy István* törökös szakállát levágva jelentek meg az ünnepélyen, azt jelezve, hogy vége van a bujdosásnak, de *Tököli* megtartá a magáét, eszében tartván a világi állapotok forgandóságát.

És *Zrínyi Ilona* e sok marcona arc közül nem tudta kiismerni, hogy melyik az ő férje! Mígnem egynek a bujdosók közül kicsordult a szeméből a könny az ő látására. Ezekről a könnyekről tudta meg, hogy ez az ő férje: Tököli Imre.

Erdély hitlevele

Szeptember 22-én (1691) kiáltotta ki a keresztyénmezei országgyűlés *Tököli Imrét* Erdély fejedelmének, és már október 25-én nem volt az többé.

Badeni Lajos, a katona, jobb politikus volt, mint az egész bécsi kormányférfiak gyülekezete; mert ő észrevette egyszerre, hogy az egész Balkán vidéki hódítás megtartása nem olyan drága kérdés a magyar királyra nézve, amit Erdély elvesztésével legyen érdemes megfizetnie. – Otthagyta a maguk sorsára a törökországi várakat a bennrekedt őrseregekkel együtt, maga az egész erejével *Veteranit* és *Heistert* magához vonva, sietett be Erdélybe.

Küprili Musztafa pedig egészen ellenkező nézetben volt: őrá nézve nem volt olyan nevezetes vívmány Erdély elfoglalása, mint a török várak visszavétele.

Mind a két vezérnek igaza volt.

S ennek a dupla igazságnak *Tököli* adta meg az árát.

Ő maga kis magyar seregével, ami az engesztelhetlenekből állott, az egész császári hadseregnek nem állhatott ellen. Mint jó hadvezér, sokáig csipkedte az elmentábor; de utoljára Brassónál megszorítatva, kénytelen volt a bozzai szoroson seregestől együtt kimenekülni Oláhországba.

Hanem ezalatt elveszett a Duna alatt a tavalyi egész dicsőséges hadjárat szerzeménye; *Niszát*, *Viddint* a császári tábornokok az első ágyúzásra feladták, mire *Küprili Musztafa* a tavaly annyi áldozattal elfoglalt *Nándorfehérvár* alá szállott derékhadával.

A török rajongás és vallásszerű hazaszeretet ez alkalommal megmutatta, hogy mire képes. *Belgrádból* még nem volt kiölve a török lakosság. Csak a fanatikus önfeláldozás műve lehetett, hogy negyednapra (október 8-án), amelyen a nagyvezér *Nándorfehérvár* alá megérkezett: háromnapos ágyúzás után egyszerre légbe röpült a császáriaknak mind a három lőporraktára a várban s a negyedik a vízvárosban. A romok majdnem felét az őrségnek eltemették, a többi menekült a Dunára, hajókon, tutajokon a túlpartra átkelendő, de a romokon átrohanó török sereg nagy részét levágta, úgyhogy az ötezernyi seregből nem menekült meg több ötszáznál, azok között *Aspremont* herceg, a várparancsnok. Ezt gyanúsították is a catastropha miatt a bécsiek, mert éppen akkor járt *Zrínyi Ilona* leányával, *Rákóczy Juliával* jegyben: de kimosta magát a vádból; maga is 40 ezer forint értékű holmiját veszté ott, azok között még a menyasszonyától kapott gyűrűket is.

Hamarább lehet az árulást *Andrea Carneron* keresni, ki a császáriak fő hadimérnöke volt, s a vész után ottmaradt a törököknél, s maga is pribék lett.

Százötven ágyújuk veszett ott a császáriaknak. S az egész ország védtelenül állt a török nagyvezér előtt egész fel Bécsig. A kóbor tatárság ott pusztított szanaszét az országban, ahol neki tetszett.

Badeni Lajosnak sietve kellett visszajönni Erdélyből az ország védelmére.

Most aztán *I. Lipót* kénytelen volt, hogy Erdélyt szépszerével megtarthassa, kiadni az annyiszor sürgetett és megígért *hitlevelet*, mely késő időkgig alapjául szolgált az Erdély és a dynastia közötti viszonyoknak.

Ezek a hitlevél nevezetesebb pontjai: 1. Mind a négy bevett hitvallás jogai és szabadságai megerősítetnek. 2. A boldogult királyok és fejedelmek minden adományai és kiváltságai érvényben hagyatnak. 3. Törvényerőre emelik a *Verbőczy Tripartitumán* kívül az *approbatákat*, *compilatákat* és a szászok *municipialis jogait*. 4. Közigazgatást, törvényhozást, bíraskodást meghagynak az eddigi alakjaiban. 5. A közhivatalokra csak belföldieket bocsátanak, valláskülönbség nélkül. 7. A kormányzót, kit azelőtt vajdának neveztek, az országgyűlés választja. 10. A kormány tartozik minden évben összehívni az országgyűlést. 12. Az egész évi adó, amit Erdély fizet, béke idején 50 ezer tallér, háborúban 300 ezer rénusi forint. 13. Az ország semmi más adóval nem terhelhetik. 14. A székelyek semmi adót nem fizetnek, hanem tartoznak a maguk költségén katonáskodni. 15. A kereskedés szabadságában megmarad. 16. A várőrségeket, miknek fele belföldi lesz, német tábornok kormányozza: de annak az ország kormányzatába semmi beavatkozási joga nem lesz. A zsoldot a császár fizeti.

Ezt az alapszerződésül szolgáló hitlevelet Erdély bizonyára a zernyesti ütközetnek köszönheti.

A zalánkeméni diadal

Ennyi diadal után ismét újult harcvággal állt talpra az egész ozmanság.

Május elején indult meg az új hadjáratra Magyarország ellen a győzelemkoszorúztá *Küprili Musztafa*, a szent zászlóval. Százhúszezer ember volt alatta.

Ezzel szemben a császáriak csak ötvenezer embert tudtak síkra állítani *Badeni Lajos* vezetése alatt.

A hadjárat egészen az ozmanok előnyére indult meg.

A francia mérnöktisztekkel ellátott török hadsereg *Zimonynál* megerősített táborában várta a császári sereg támadását. *Badeni Lajos* azonban észrevette a vesze-

delmet, s visszahúzódott a veszélyes sáncoktól *Zalánkeménig*, ami a szlavóniai hegyek alatt fekszik, nem messze *Péterváradtól*.

Azt akarta, hogy őt támadja meg a nagyvezér megerősített sáncai között.

Küprili Musztafa azonban a francia tábornoki tisztek és *Tököli* tanácsára, amíg túlnyomó lovasságával a császári sereget nyomni látszott, alattomban az összes gyaloghadával a háta mögé került, s a közévcési hegyeken táborot ütve, azt hirtelen körülsáncolá.

A császári sereg szorult helyzetéhez hozzájárult még a teljes élelemhiány: azt a háromszáz szekér lisztet, ezerkétszáz vágómarhát, amit Péterváradról küldtek a hadsereg számára erős fedezet mellett, útközben megrohanta *Tököli*, s a kíséző vérteseket levágva, az élelmet elvette.

Másfelől meg a török vitorlás flottilla rohanta meg a Dunán aláúsztatott dereglyéit a császári seregnek, s a védő hadisajkákat elsüllyesztve, ott a sereg szeme láttára foglalta el a hajókat.

Nem volt itt más választás, mint vagy éhen halni, vagy – az ellenséget megenni.

A visszavonulás útját is elzárta *Küprili a Badeninek*, Pétervárad felé.

A keresztyén seregnek győzni *kellett*, mert nem volt hová futni.

A kétségbeesés megtette ezt a csudát.

Dacára annak, hogy az első rohamnál maga a középhad vezére, *Souches* tábornok a janicsárok sáncait ostromló granátosok élén elesik; hogy a segélyére siető *Starhemberg Guidó* egy nyíl által mellben találva, megsebesül; a császári seregek újra meg újra megrohanják a nagyvezér sáncait.

Ekkor *Ibrahim* basa és *Tököli* a császári lovasságot rohanják meg a török spahik és a kurucok ezredeivel: ezeket nem tartóztatja fel se ágyú, se puskatűz, megtörik rohamuk alatt a nehézlovasság ellenállása; a védtelenül maradt gyalogezredek még a puskáikat sem süthetik ki, s már szét vannak robbantva.

Az ütközet már el is volt veszve, a diadal a török kezében, midőn *Badeni Lajos* maga a balszárnyán levő lovasság élére állva, szembeszáll *Ibrahim* spahijaival, s vele egyidejűleg *Batthyány* és *Zichy* huszárezredei oldalba kapják *Tököli* kuruc hadát, s azt kiverék a csatatérről; és azután rögtön nekifordulnak a sáncaik mögött harcoló janicsárezredeknek. Ezek a huszárokat *Tököli* kurucainak nézték, s csak akkor vették észre, hogy kivel van dolguk, mikor azok ellenállhatatlan dühvel kezdték őket halomra aprítani.

Ezzel a fordulattal újra kezdődött a harc. A török tábor derekába behatolt lovasság ott felbontott minden hadirendet; a császári sereg minden oldalról megrohanta a török tábor bosszúordítással.

Ami azután következett, az már nem harc, hanem mézszárlás volt.

A nagyvezér látva, hogy az ütközet el van vesztve, *fekete kaftánt* öltött magára, s úgy rohant karddal a kezében oda, ahol legdühösebben folyt a küzdelem: ott el is esett vitéz módjára. És vele együtt halva maradt *Ibrahim basa*, a lovasság vezére, a *janicsárok agája* és *tizenkét basa*, húszezer harcossal.

És ott maradt az elfoglalt sáncok között százötvennyolc ágyú, tábori szerek, élelmi készlet és az egész hadipénztár.

Hanem a császáriak vesztesége is igen nagy volt. Csak tisztekben háromszáz halottat számláltak, azok között a vezért, *Souchest*.

E diadal után megkísérték a császáriak *Nándorfehérvárt* újra elfoglalni, hanem ebbe belevesztettek. Jobb siker követte *Nagyvárad* alá való szállásukat, amely fontos és akkoriban nagyon erős helyet a *Zrínyi Ilonáért* kicserélt *Heissler* tábornok, a „*tüzes Gábor*”-ral egyesülten elfoglalt; s ezzel a török hatalom a Tisza és Maros között örökre elmúlt. Még a Maroson túli várak is el lettek foglalva, csak Temesvár volt még török kézen, azt *Veterani* ostromolta.

A rácok Magyarországon

Ebben az évben történt az, hogy a szerbiai rácok, akik a minap a török ellen fölkeltek s *Piccolominit* balkáni hadjáratában segítették, látva, hogy az ozman sereg ismét úrrá lesz a Dunán túl, nem várták be ős ellenségük bosszúállását, hanem az ipeki patriárka, *Csernovics Arzén* vezetése alatt harmincezer családdal egy tömegben átköltöztek Magyarországra. Itt annyi néptelen pusztaság volt akkor, hogy elfértek bőven. A császár elhelyezte őket Szlavóniában és a Szerémségben, jutott belőle Győrbe, Budára és Szentendrére is. Nagy előjogokat nyertek, érsekválasztási jogot, szabad vallásgyakorlatot. – A későbbi nemzeti harcokban majd sokszor fogunk velük találkozni.

Tököli és Veterani

Ellenfelek voltak, szemközt állottak, fegyvereiket a csatamezőn gyakran összemérték: amaz a szultán kutyája, emez a császáré; magának oroszlánja mind a kettő. – Ős lovagkori jellemek. A későkori szemlélőre nézve mind a kettő egyformán rokonszenves alak.

Veterani gyakran megsemmisíté gyors haditetteivel *Tököli* fényes álmainak megvalósultját; hanem azután, mikor elfoglalta tőle a tért, nem zsarolt, nem kegyetlenkedett, nem üldözte ellenfelének híveit, hanem kegyelmes és igazságos volt azok iránt, akik ellene harcoltak.

Viszont *Tököli*, mikor megtudta, hogy *Veterani* ellen küld a nagyvezér túlnyomó erejű sereget, előre megüzente neki, hogy vigyázzon magára: mikor a tatárságot ráereszték valami határon az országra, előre hírül adta *Veteraninak*, hogy védje meg ellenük a nyomorult földnépét. *Veterani* maga megírja ezt emlékirataiban, azt mondva, hogy ezt *Tököli keresztényi szeretettől indítatva tette*.

Ez az egész hadjárat általában nevezetes a szép jellemek nagy vonásairól. Így a két elfogott tábornok, *Doria* és *Heissler*, mindenütt követte *Tökölit*, lovagi becsületszóra szabadon bocsátva. *Doriát* *Tököli* Bécsbe küldé, felesége kicserélése végett alkudozni. A bécsi kormány először megtagadta a cserét, s erre *Doria* visszament *Tököli*hez a fogságba, s ott nyavalyában elhalt. *Heissler* pedig ott volt *Tökölivel* a *zalánkeméni* ütközetben, s mikor annak futnia kellett, nem maradt el tőle, vele futott, ahogy becsületszava kötelezte. Jólesik az ilyen nemes vonásokat az utókor feledékenységtől megóvni.

Azt is megüzente előre *Tököli Veteraninak*, hogy új szultán került a trónra, aki az eddiginél fogasabb, nagy haddal készül a jövő évben Magyarországra.

Ez már a harmadik volt *Mahomed* fiai közül: *Musztafa*. Trónfoglalási kiáltványában magát az egész föld kalifájának nevezi. Leszólja az eddig uralkodott testvéreit, kik csak kéjelgés közt töltötték napjaikat, ezért foglalták el országaikat a hitetlenek, a *por fiai*. Ő személyesen fogja vezetni a háborút a *pokol fajzata* ellen!

Azonban *I. Lipót* is összegyűjté a haderejét, amit a francia háborúból nélkülözhetett, mintegy ötvenezer embert. A hadsereg elég gyakorlott ezredekéből állt, kitűnő vezérekkel, minők *Veterani*, *Starhemberg Guido*, *Heissler*, *Heister*, *Caprara*, *Bussy Rabutin*, ha mindezek hegyébe fővezérnek a császár a szász választófejedelemet, *Frigyes Ágostot* nem helyezte volna. Ennek minden tudománya testi erejében állott, mert „nemcsak a poharakat tudta hajtogatni, hanem az ezüstantányérokat is úgy összehajtogatta, mint a papirost”. Egyébiránt törököt még sohasem látott.

Mikor *Musztafa* szultán megindult a nagy fenyegető kiáltványa után, *Tökölinek* egy alvezére, *Daróczy Endre* megaléglette a saját hazája pusztítását, s amint egyszer egy török dandár sok összerabolt zsákmánnyal térve vissza rabló kalandjából, a kuruc vezér haragja bösz kedvében rajtuk ütött a huszáraival és hajdúival, s leaprítá a martalóchadat, s aztán átment *Veteranihoz*. A tábornok azonnal rábízta *Daróczyra Lippa* védelmét.

A szultán már akkor *Temesvár* alatt járt. *Veterani Lugosnál* táborozott, *Frigyes Ágost* előhadai Aradnál feküdtek.

Veteraninak mindössze hatezer embere volt; a szász fejedelem vezetése alatt volt több mint negyvenezer ember. A lotharingi vagy a badeni ennyi erővel derék csatát kezdett volna. *Frigyes Ágost* csak temporizált, s várta, hogy *Musztafa* támadja meg őket.

A hatalmas szultán pedig, kettő között lévén választása: *bölcs haraggal* a kisebbik ellenséget választá, s egész rengeteg táborával Veterani hadserege ellen fordult. Veterani nem hátrált előle.

Mi oka volt a kipróbált bölcs hadvezérnek ily roppant túlnyomó erő ellenében elfogadni a nyílt ütközetet? Az rejtély marad. Tévedésbe hozta a tatár gyülevész, melyet a török had mindig maga előtt tolt, az iránt, hogy a szultán egész serege közeledik felé? Abban bízott-e, hogy kívánsága szerint az Aradnál álló szász fejedelem a deréksereggel jókor megérkezik, s hátra fogva a török sereget, azt két tűz közé szorítja? Vagy jól tudta, hogy a hadsereg vezérszereplői mind irigykednek reá, nemcsak babérjaiért, de a magyarok előtti népszerűségéért, s szándékosan veszni hagyják: ezért szembement a végzetének, s egy dicsőséges küzdelemmel akarta befejezni dicsőséges életét? – Talán mind a három ok együtt volt.

A maroknyi had szeptember 21-én hajnali két óraker már lőtávolságban állt a szultán serege előtt. Négy óraker megírta *Veterani* a szász fejedelemnek, hogy a szultán az egész seregével az ő nyakán van, siessen azt hátulról megütni. – A fejedelem ehelyett nemhogy előbbre, hanem hátra húzódott. – *Veterani* erre misét mondott, s aztán indult a táborába.

Kétszer visszaverte diadalmasan a törökök rohamait. Azok ötezer harcost vettek már, köztük két vezér beglerbéget: ekkor a tábor jobbszárnyán erőt vesz a sokaság, s hat ágyúját elfoglalja. Minden csapatja a tűzben volt már, csak három zászlóalj huszára volt még tartalékban; kedvenc lovasai, mind *magyarok*. Azokat hívja fel, hogy kövessék. A győztesen előnyomuló ellenséget visszaveti és szétszórja, az ágyúkat visszafoglalja. Maga sem veszi észre, hány sebet kapott már a viadalban: míg a vérvesztés képtelenné teszi a lovon ülésre, ekkor hintájába emelteti magát, és onnan osztja tovább vezéri parancsait. Alvezérét, *Truchess* tábornokot megbízta a sereg visszavonulásának rendelkezéseivel. Hívei kérve kérik, hogy meneküljön maga is. „*Én még sohasem hagytam el katonáimat!*”, felel a vezér, s tovább is helyt marad az ütközetben. Végre hintója megreked az ingoványos mohában. Tizenkét óra hosszat folyt már az ütközet. Ekkor *Veterani* arra kéri a hadsegédeit, hogy emeljék ismét lóra. Akkor aztán ismét a maroknyira leolvadt huszárcsapatja élére áll, azokkal együtt bevágat az ellenség legsűrűbb sorai közé: az emberözön összecsap körülötte: a viadal még tovább folyt azon az egy ponton, s mikor vége van, egy tetemhalom marad a helyen. A holtak gúlája alatt fekszik *Veterani* is – talán.

Ezt írja róla a kortárs, *Cserey Mihály*: „A törökök, nem tudván kicsoda, ott vagdalják le. Soha a testére rá nem találtnak; sokáig az lőn híre, hogy fogva van Konsztantinápolyban... az ország, mivel úgy szerette, mint az édesatyját, rá ígérte vala, hogyha százezer forintot kérnek is saccában, kiváltja...”

Bethlen Miklós pedig ezt jegyzé fel róla: „Bajaink tetézésére lőn 1695-ben a *Veterani* halála, kivel együtt elméne Erdélyből nemcsak a hadi fenyték, hanem minden egyéb jó rend, egyezség és a közjóra, hitlevélre való vigyázás, gondvise-

lés. Ha *Veteraninak* igaz történetírója lenne, Erdély a *jóró*l szintén úgy megemlegethetné, mint Bástát a *rosszról*.”

Nevét máig is megörökítve tartja a dunai Vaskapu sziklafalában tátongó „*Veterani-barlang*,” ahol egy hadnagy százötven emberével napokig tartóztatta fel az egész török flottát és sereget.

Veterani gyászesete után *Frigyes Ágost* erre is, arra is kapkodott, azt sem tudva, mit csináljon. Szerencséjére *Musztafa* szultán tudta, hogy mit csináljon! Azt csinálta, hogy beérve a lugosi nagy diadallal, visszatért a seregével Sztabulba, s rettenetes nagy diadalünnepet rendeztetett magának, mintha a fél világot meghódította volna.

Savoyai Jenő. A zentai diadal

A következő évi hadjáratban *Frigyes Ágost* fejedelem és *Musztafa* szultán megmutatták, hogy egymásnak mennyire méltó ellenfelei, s milyen egyenrangú vezéri tehetségek. Egész nyáron előre-hátra jártatták a seregeiket, egymást keresve, s ezalatt sokkal több embert vesztettek éhség és vérhas által, mintha véres verekedést műveltek volna; s mikor végre a *Béga* mellett egymásra bukkantak s kénytelenek voltak megütközni, ott úgy megverették magukat kölcsönösen, hogy valamiképpen más ütközeteknél megesik, hogy mind a két fél magának követeli a győzelmet, úgy ennél az történt, hogy mind a két fél azt hitte, hogy ő van megverve, s *Frigyes Ágost* Aradig futott, *Musztafa* szultán pedig *Belgrádig*.

Azért mégis a következő esztendőben megint csak újra a szász *Frigyes Ágostra* lett bízva a császári hadsereg vezénylete.

Jó szerencsére a lengyelek megválasztották a maguk számára királynak a szász fejedelmet: az felváltotta a nyergét a trónnal, s a vezérség a másodvezérre, *Savoyai Jenőre* maradt.

Ez a lángeszű hadvezér még akkor csak harmincnégy éves volt, de már babérokkal és dicsőséges sebhelyekkel fedve.

Amint átvette a vezérséget, első dolga volt a belső nyomorúságokat megorvosolni, amik az eddigi veszteség kútforrásai voltak. A második okos cselekedete az volt, hogy a bécsi főhaditanács kicirkalmazott hadjáratit terveit a sutba dobta, s azt az észjárását követte, hogy a hadvezérnek a csatatéren kell a hadi tervet elkészítenie.

A szultán ismét nagy hadsereggel kelt át a Dunán s a Tiszán, innen foglalt állást, azon tanakodva, hogy mit foglaljon el? *Péterváradot-e* vagy *Erdélyt*?

A szultánnal együtt járó *Tököli* arra unszolta a *nagyurat*, hogy *Erdélybe* törjön be: ha azt elfoglalta, a magyar szabadságharcot ő onnan újrakezdeheti, egész hadsereget állíthat az övé mellé. De *Elmás* Mahomed, a nagyvezér, el volt bizakodva: neki nincs szüksége semmi magyar kuruc hadra: elég serege van így is. Ő *Péterváradot* akarja elfoglalni.

Azonban *Savoyai Jenő* megelőzte a szándékát, s a császári sereggel hamarabb ott termett *Pétervárad* alatt, mint a szultán.

Ekkor aztán a nagyvezér átlátta, hogy ellenfeleit az erős sáncok mögött megtámadni veszedelmes vállalat volna, s felhagyott *Pétervárad*dal.

Ennélfogva a *Tököli* tanácsa jutott érvényre. A szultán otthagya *Péterváradot*, s a Tisza jobb partján felfelé vonult *Szegednek*; hogy azt elfoglalva, utat nyisson magának Erdélybe.

Azonban a császári sereg fiatal hadvezére nem pihent, hanem mindenütt sarkán vonult a felfelé nyomuló török hadseregeknek, s azt *Zentánál* egész seregével utolérte.

Jenő herceg egy erős huszárcsapatot küld ki kémszemlére, s azok oly szerencsével járnak, hogy az ellenség előőrsét felverve, foglyul ejtik a csapat vezérét, az *ifjabb Dsafed basát*. Ezt a táborban kivallatják, s megtudják tőle, hogy a szultán Erdélybe készül menni: evégből *Zentánál* hidat veretett. Hogy a szultán maga a lovasság zömével már át is költözött a Tisza bal partjára: most vonulnak át a nehéz ágyúk és társzekerek; az innenső parton van még a török gyalogság a nagyvezérrel, a lovas spahiezzredekkel meg *Tököli* kurucaival.

Jenő herceg egyszerre készen volt a tervével: a kétfelé osztott török hadsereget azonnal megtámadni a sáncai közepette.

Igaz, hogy a törökök hadállása szerfelett erős volt: táboruk a Tisza egy kanyarulatába volt felállítva, melynek nyitott részét egyik parttól a másikig felhányt magas sánc zárta el, fatornyokkal s egy régi épület falaiból alakított redánnal ellátva, a sáncok száz ágyúval felszerelve. A nagyvezér lehetetlennek tartá, hogy ezeket a sáncokat megostromolja valaki.

Tököli azonban tapasztaltabb hadvezető volt, s amint látta, hogy a császári sereg támadáshoz készül, azt a tanácsot adta a nagyvezérnek, hogy rögtön szakíttassa el a Tisza hídját. Akkor a táborban levő török gyalogság kénytelen lesz magát életre-halálra védelmezni, s még ez esetben vitézsége győzhet. De a nagyvezér fölöslegesnek tartotta ezt az erélyes rendszabályt: bízott az ágyúi sokaságában.

Csak arra döbönt aztán meg *Elmás Mahomed*, amikor látta, hogy a sáncai ellen rohanó ezredeket a kartácstűz fel nem tartóztatja.

A nap alkonyodni kezdett, amidőn *Jenő herceg* az ütközetet megkezdé, szemben ő maga támadott, a balszárnyon *Starhemberg*, a jobbon *Heister Siegerbert*.

És nemcsak a szemben támadó gyalogság mászta meg az első rohammal a meredek sáncokat, hanem azzal egyidejűleg a bal oldalon *Starhemberg gránátosai* gázoltak keresztül egy hosszú fővényzátonyon, jobbról a huszárok úsztattak neki a félsziget partjának, s látott a világ egy oly csodát, ami ritka a hadászat történetében, hogy *lovasság ostromolt meredek sáncokat, ahogy Jenő herceg maga írta a császárnak: „a lovasság ez alkalommal azt művelte, amit életemben még soha nem láttam: kísérte és támogatta a gyalogságot még a sáncárokból is, s az elenség túzét csak úgy állta és viszonzotta, mint a gyalog hadak.”*

Szemben és kétoldalt egyszerre törtek be a császári hadak a török tábort ölelő félszigetbe.

Most használt volna, ha *Tököli* tanácsát követi a nagyvezér; hanem már késő volt. A megriadt janicsár- és arnóezredek összebomolva rohantak a híd felé.

Hanem *Starhemberg* gránátosai a hátuk mögött már elfoglalták a hídfőt, s a törököket a saját ágyúikkal kartácsolták végig a hídon.

Hasztalan volt a török vezérek halálmegvető küzdelme; hasztalan rohantak az ellenség diadalmas rohamát feltartóztatni válogatott ezredeik élén. Egymás után hullottak el a vezérbasák, *Adana helytartója, az anatóliai kormányzó, a fő-fő janicsáragya*, utánuk *tizenhárom beglerbég*: utoljára a kétségbeesett janicsárok saját maguk öldösték a tisztjeiket bosszúból: végre elesett maga a *nagyvezér* is. Ekkor azután a hídtól elrekesztett török gyalogság a magas partról a Tiszába roham, egymást gázolva alá a dicstelen sárba, az egész seregből nem jutott át a túlpartra több, mint ezer ember. S a túlparton ezt téltlenül kellett nézni a szultánnak. De azt sem tehette sokáig, mert *Jenő* herceg valamennyi ágyútelepét mind nekifordítá, s oly pusztítást követett el a lovasságában, hogy az hanyatt-homlok rohant el a világba, magával ragadva a szultánt is, s otthagya az egész tábori készletet, kilencezer szekérrel, még a tábori pénztárt is, hárommillió piaszterrel és a szultán *tíz háremhölgyét*. (Mely utóbbi trophaeumok azt bizonyítják, hogy Musztafa szultán is csak éppen olyan gyönyörkereső satrapa volt, mint a bátyjai, akiket ezen hibájukért maga rótt meg.)

Mire a nap lement, már be volt fejezve az ütközet. Húszezer török halott hevert a félszigeten, tízezer úszott alá némán, csendesesen a Tisza tükrén, s a császáriaknak nem volt több hatszáz halottjuknál s ezerötszáz sebesültjüknel.

Jenő herceg takarodót fúvatott naplemente után a seregeinek. Mindenkinek vissza kellett térni a maga ezrede táborhelyére.

A zsákmánylásra lesz holnap idő.

És azután, mikor leszállt az est, beborította a csillagoktól szikrázó ég a tábortüzekről csillagos földet: a holtak mezejéről, a véres tetemek halmai közül előbújt egy férfi, ki eddig a halottak alá eltemetve ott rejtőzött, s aztán csúszva sietett elérni a Tisza partját, elveté fegyvereit, páncélingét, cifra bogláros öltönyét, s meztelen vetve magát bele a hullámba, átúszott a túlsó partra.

Ez a dalia, ki *meztelen* menekült ki a zentai ütközet halottmezejéről, volt – *Tököli Imre*...

Bizonyára mindazok között, akik ott heverték a mezőn megdermedve, egy sem volt oly igazán *meghalva*, mint ő.

Savoyai Jenőt ezért a zentai diadalért a *bécsi haditanács* hadi törvényszék elé akarta állítani. – Hogy mert az ő *utasításai ellenére*, holott védelmi helyzetben kellett volna magát tartania, a támadásba átmenni?

Jenő herceg azt mondá a hadbiztosnak, aki a kardját elvette Bécsben: „Itt van! Még most is piroslik az ellenség véréből.” Szerencséje, hogy a császár pártját fogta: „Isten őrizz, monda, hogy én árulónak nézzem azt, aki által az ég engem győzelemmel tetézt.” És így kikerülte a zentai hős méltó büntetését.

De Bécsből azonnal távoznia kellett. Nem is kívánt sokáig ott mulatni.

Még azon az őszen egy kis hadjáratot vezetett *Boszniába*: azt el is foglalta fővárosával együtt.

Bécsben nem fizették ki a seregének a *zsoldot*: azért vitte azt *Boszniába*, hogy a bosnyákokkal fizettesse azt meg.

... Régen volt ez – talán azért igaz!

A karlócai béke

A tizenhat esztendeig tartott török háborúban mind a két császárnak úgy elfogyott a pénze, hogy mind a ketten kénytelenek voltak békességet kötni.

Ezt nevezik karlócai békekötésnek.

E szerint *Erdély* és *Bácska I. Lipóté* marad, a *temesi bánság* a szultáné. A foglyok kölcsönösen szabadon bocsáttatnak. *Tököli* és társai ezentúl török alattvalóknak tekintetnek, családjaiknak megengedtetik, hogy hozzájuk kivándoroljanak, hanem a török kormány tartozzék őket messze benn a török birodalom belsejében elhelyezni. – *Tököli Imre* és *Zrínyi Ilona* hamvai ott porladoznak a *nikodémiai homokban*.

És ezzel a békekötéssel az ozman uralkodásnak Magyarországon vége lett vetve örök időkre.

Zrínyi Ilona

A legrokonszenvesebb nőalak a magyar nemzet történetében. Életrajza, ha igaz történet nem volna, lenne a legmagasztosabb költemény.

Kiben egyesíté a teremtő a szépséget a szívjósággal, erővel és ésszel, hogy eszményképét találjuk benne a hölgynek, a honleánynak, a hősnőnek, a családanyának, körülragyogva a fejedelelnő díszfényével.

Másodunokahúga a szigetvári hős *Zrínyi Miklósnak* s a karddal és lanttal egyként diadalmas *költő Zrínyinek*, leánya *Frangepán Annának*, a rajongó honleánynak, neje *Rákóczy Ferencnek*, Erdély választott fejedelmének, később hitvese *Tököli Imrének*, és anyja *II. Rákóczy Ferencnek*. Felemelve a legmagasabb polcra, csak azért, hogy ott a sors valamennyi villámaival találkozzék; dacolva azokkal, mint egy férfi, s védve ellenük, akiket szeret, mint egy asszony; végre a legmélyebbre lebukva, de ott sem törve össze.

Már gyermekkorában hallania kellett nagybátyja hőskölteményéből világhírű őseinek dicső harcait: s ugyanazon költő eleven hőstetteit a hír magasztaló szavaiból. Amannak a halála, ennek az élete olyan csodatükör volt, amibe ha a gyermek és nő beletekint, az is férfinak látja magát. Anyja, *Frangepán Anna* és atyja, *Zrínyi Péter* szabadságért és hazáért rajongó két lánglélek. *Ilonáról* el lehet mondani, hogy oroszlántejen növekedett föl.

Első férjét az anyja választotta. *A legelső magyar ember volt az.* – Még akkor nem énekelték azt, hogy „a legelső magyar ember a király!” *Lipót császár* nem is vette volna ezt magára. A legelső magyar ember volt a választott erdélyi fejedelem: *I. Rákóczy Ferenc* maga is fejedelem fia és unokája, szép, daliás fiatal férfi. (A szultán által betett fejedelem *Apaffy* volt, de az ország választottja *Rákóczy*.)

Eljegyzésén a trencsénhévízi fürdőn együtt voltak az ország legfőbb zászlósurai. A fiatalok esküdtek, az öregek összeesküdtek. Az ő lakodalmának vigasságai között lett megkötve az a szövetség a *Zrínyiek*, *Frangepánok*, *Wesselényiek* és *Nádasdyak* között, melynek célja volt Magyarország függetlenné tétele. Amíg a vőlegény menyegzője éjszakáján boldogságról álmodott, addig a násznagyai arról álmodtak – ébren –, hogy őt egykor a felszabadított Magyarország trónjára emeljék.

„Kis király” volt már eddig is. Olyan udvart tartott pataki várában, mint egy igazi fejedelem, a szolga, étekfogó, bejáró, pohárnok, asztalnok, ajtónálló, csatlós, trombitás, vadász, lovász, szakács, pecér, madarász, cselédnép százakra ment; nem számítva a várőrséget képező rendes zsoldbeli huszár- és puskás hadat.

Az összeesküvés kitudódott. *Zrínyi Ilona* atyját és anyja testvérét Bécsújhelyen lefejezték, anyját foglyul vitték Bécsbe *Ilona* testvéreivel, *Aurora Veronikával* és *Jánossal* együtt; fejedelmi vagyonukat elkobozták, ők maguk alamizsnakenyérre

szorultak, még a nevüket is elvették, s a fényes historiai *Zrínyi* név helyett azt a gúnynevet adták rájuk: „*Gnade*”. – A kétségbeesítő csapások alatt *Zrínyi Péterné* megtévelyodott, s a lélek fájdalma megölte.

Azonban maga Ilonának a férje is bele volt keveredve ez összeesküvésbe. Ezt ugyan nagy buzgó katolikus anyja, *Báthory Zsófia* (a protestánsok híres üldözője), pártfogói, a jezsuiták segítségével megmenté a vesztőhelytől, de bírságul 400 ezer forintot kellett fizetnie: roppant összeg abban az időben. Hogy kiteljen, *Ilona* a saját jegyajándékát is feláldozta, s azontúl lemondott minden pompáról: egyszerűen, visszavonulva élt, saját lelkében keresve menedéket.

A sors maga is úgy bánt vele, mintha a kegyosztáshoz csapásokat szeretne melékelni. Ha egy kezével adott neki örömet, a másikkal gyászt borított rá. Amely esztendőben fia született (a nagy jövőre hivatott *II. Ferenc*), ugyanabban, néhány hónapra, meghalt a férje.

Ilonára ottmaradt egy nagy kötelesség: gyermekeinek nevelése, és egy megrigázott nagy vagyonnak a rendbe hozása. Magában is elég nagy feladat mind a kettő, s még ráadásul jutott neki két terhes nyűg, egy házsártos napa meg annak a mindenre rávevő gyóntató papja.

Ilona maga vallásos volt, de nem bigott; türelmes más felekezetbeliek iránt, míg az anyósa minden csapást, mely családját és az egész országot érte, az eretneknek tulajdonított. És *Ilona* tudta túrni magas lélekkel a zsémbes anyós rigolyáit, s ott virrasztott a beteg ágya mellett éveken át, pedig ugyanekkor ápoló gondja-it súlyos beteggé lett fiával is meg kellett osztania: akinek a bajáról azt mondák, hogy a bölcsője lett megmérgezve.

Ekkor találkozott össze a magyar szabadságharc csillagával, *Tököli Imrével*. Mind a ketten lelküknek kiegészítő felét lelték meg egymásban, s azontúl soha el nem szakadtak.

Egyesülésüknek nagy akadálya volt *Zsófia* nagyasszony, aki véglehetőleg tilalmazá menyének, hogy egy protestánsához menjen nőül, aki azonfelül még a kurucok fővezére.

S a hatalmas nagyasszony, még mikor meghalt is, a kezébe fogta a láncot, melylyel *Ilonát* lenyűgözve tartá: maradtak utána, akik vasakarátának végrehajtói legyenek, *Kis Imre*, a gyóntató, *Caprara* tábornok, akik hamis végrendeletekkel ki akarták *Ilonát* forgatni a *Rákóczyak* birtokából; s aztán úgy *meghatározni*, hogy soha férjhez ne mehessen.

Mennyi asszonyi találékony ész, milyen gyors lángszellem kellett ahhoz, hogy *Ilona* ennyi hatalmas ellenséggel szemben nemcsak gyermekei birtokát megtartsa, de még Lipót császár engedelmét is megnyerje arra, hogy ő a magyar felkelők fejedelméhez nőül menjen.

Az egymást régóta szeretők vágyai végre teljesültek háromévi nehéz küzdelmek után. Hányszor kellett ezalatt *Tökölinek* fegyverrel törni utat kedveséig!

A boldog mézeshetek után következtek a nehéz viszontagságok.

Tököli Imre ismét kezébe vette a felkelés zászlaját: a szultántól Magyarország királyává neveztetett ki. Amilyen nehéz volt az ő fejének az a korona, éppen olyan nehéz lett *Ilonának* az új főkötő. Újszülötte, a második férj szerelmének záloga, születése után rövid időn meghalt, ez a csapás is annak a következménye volt, hogy a hú feleség a tábori élet minden viszontagságain keresztül követte hősi férjét, mint jó anya, a másik két gyermeket is mindenütt magával hordva. Gyakran háltak a fagyos földön az anya és a gyermekei, sokszor nem volt száraz kenyéren kívül egyébük, és voltak zivataros éjszakák, amikben futniuk kellett ellenség megrohánása elől.

A csatamezőn egyik szerencsétlenség a másik után érte *Tökölit*, és *Ilonának* még az a vigasza sem maradt, amihez minden boldogtalan szerető nőnek szabad menekülni, hogy kedvese diadaláért imádkozzék. Hisz minden kudarc, mely annak fegyverét érte, egy diadal volt a magyar nemzetre nézve, az ős ellenség, a török félhold felett szerzett diadal. Ő nem könyöröghetett Istennek, hogy fordítsa el a férje fejről ezt a veszedelmet. Ketté kellett szakítania a szívét – a férje és a hazája között. Nem lehet annál nagyobb fájdalom a földön.

A török hadsereget ért csapások megrendíték az ozman birodalmat. A vesztes hadvezérek békét könyörögtek. *Tökölinek* a maga erejével kellett folytatni a szabadságháborút Felső-Magyarországon a labanc seregek ellen. E viszontagságos harc elválasztá egymástól a szerető hitveseket: csak *Ilona* levelei, miket férjéhez írt, tanúskodnak nemes szerelmének törhetetlen voltáról. Még ő vigasztalja a férjét, ily arany szavakkal: „Semminemű félelem, sem nyomorúság engemet Kegyelmedtől el nem rekeszt. Csak Kegyelmed el ne hagyjon, én ha gyalog is kész vagyok elmenni, valahun hallom Kegyelmedet lenni. Vajki nagy dolog volt minden időben az igaz szeretet. És így, édes szívem uram, ha jól leszen dolgunk, együtt vigadjunk, ha pedig akárminemű ellenkező dolgunk leszen, egymást vigasztaljuk. Mint Isten akarja, együtt viseljük a keresztet.”

Ezalatt *Buda* is elesett, *Sátán Ibrahim* meg volt rettenve, s *Caraffa* biztatására kész volt kiadni *Tökölit* a császáriaknak, csakhogy békét kössenek vele.

A legnagyobb megpróbáltatás ekkor várt *Ilonára*. Ő már munkácsi várába vonult vissza a folyvást előbbre nyomuló császári seregek elől, amidőn egy este az oly régen óhajtván várt kedves férj betoppan hozzá. – De az öröm nagy hamar bánatra változott, amidőn *Tököli* elmondá a veszélyt, mely őt fenyegeti. Két pallos közé szorult a feje: csak az a kérdés, hogy melyik éri el hamarabb: a német császáré, vagy a török szultáné?

Tököli azt hitte, hogy ha kezességet nyújthat a szultánnak, az hűségéről meggyőződik, s kegyében megtartja. De mi legyen ez a kezesség? Semmi más, mint *Ilonának* első férjétől való fia, a nyolcéves *Rákóczy Ferenc*. Őt küldi el Sztambulba, hűségének élő zálogául.

Ilonának választania kellett, melyiket áldozza fel a két drága kincse közül? A hitvesi szeretet küzdött az anyai szeretettel. S dicsőségére válik a nőnek, hogy az *anya* győzött. Addig sírt férje karjai közt, könnyörögve, hogy ne vegye el tőle gyöngé kisfiát, ne küldje el őt távol idegen országba; török kényére, míg *Tököli* elállt a szándékától, s maga ment el a nagyváradi basához.

Ezen kínos jelenetnek a benyomását sohasem is tudta Rákóczy Ferenc kitörölni emlékezetéből. Ő mostohaapját gyűlölte, már ösztönszerűleg, ahogy éles eszű gyermekek szokták gyűlölni azt az embert, aki anyjuk szerelmét tőlük elfoglalja. „Confessions” című munkájában, melyben élményeit „Istenhez tett vallomások” alakjában írja le, így ír Tököliről:

„A magas sziklahegyen épült Munkács várában időzénk, és mivel azon kegyes, hozzád ragaszkodó szolgálód (anyját érti alatta) anyai kötelességének tartá gyermekeit tehetsége szerint ápolni, és saját ágyában, oldala mellé lefektetni, egy napon, amidőn már én és a néném lefeküvénk, a szokottnál tovább imádkozék, s aztán ő is közénk feküdt. Komornája, ki ugyanazon szobában szokott aludni, szintén imájához kezdett, még el nem végezheté, amidőn az ágyhoz közel álló asztal alatt egy kígyót pillantott meg, mely a szokott csúszómászókat nagyságban meghaladta. A kígyó lassú kúszással közelített az ágy felé. A komorna, amint látta, hogy a kígyó az ágyra fel akar kúszni, sikoltozni kezdett, s ezzel anyánkat álmából felriasztá. Anyám tűzveszélyt véelve, nénémet felkapta az ölébe, kiszökött az ágyból, s midőn meglátta a kígyót, a szobából kifutott. Én magamra maradtam a kígyóval, míg az ajtóban háló cselédek berohantak. Akár történetesen, akár a te rendeletedből lett ez, Uram, a jövődő meggyőzött bennünket arról, hogy anyánk férje képében kígyót fogadott be ágyába, kivel mégis utolsó lehetéig annyi türelemmel, alázattal és házaséleti, vagy inkább merem mondani, szolgálai viszonyban élt, hogy méltó volt a házasnő példányképeének tartani. Homályos ugyan ezen esetről is az emlékezetem, de annak részleteit többször hallám ismételtetni, mind a komornától, mind a nénémtől. A te jobbod védett, hogy az a kígyó (mert a te színed előtt sem félek mostohaapámat annak nevezni) nem ártott sem testemnek, sem lelkemnek; bár ezt is, amazt is sokszor megkísérté, hogy engem, házam utolsó sarját, az útból eltévén, a házamhoz tartozó várakat és birtokokat s azok által Magyarország koronáját magának elnyerhesse.”

Elpanaszolja tovább, hogy őt Tököli tanácsosai a lutheranus hitre akarták téríteni. – Hogy Tököli őt, mint kilencéves gyermeket nehéz hadjárataiban télvízben, nyárhőségben, dideregve és tikkadva, éhezve és szomjútól epedve, magával hordta.

„Végre komornyikomnak, Kőrösy Györgynek hűségét kísértették meg, kastély és nagy birtok ígéretével, hogy méreggel etessen meg. – De akkor is a te kezéd védett meg: mert ő iszonyodva utasítá el az ajánlatot, és mivel te, árvák atyja, hűségét megtartád, gondját s vigyázatát növeléd, ő maga lett szakácsom, s mindenem, de amiatt éhségem és nélkülözésem is sűrűbb lőn.”

Ezeket a vallomásokat pedig akkor írta Rákóczy, mikor már Tököli rég a maga örök álmát aludta; ő pedig bujdosó volt Groisbois-ban és Jenikőiben.

Ilona nemsokára, a dandárával együtt futva átszökő *Petneházytól* értesült róla, hogy a nagyváradi basa a férjét elfogatta, s vasra verve küldte *Nándorfehérvárra*.

Az erős szívű nő nem esett kétségbe, hanem rögtön írt a török fővezérnek, szemére hányva a nagy hibát, amit elkövetett; s levelének az a sikere volt, hogy a férjét szabadon bocsátották, s ismét visszatették kuruckirályi méltóságába.

De már akkor nagyon messze szakadtak egymástól. A férj az al-dunai partokon, a nő fenn a Kárpátok közt, Munkács várába bezárva.

Igazán bezárva. *Caprara* tábornok nem talált a maga számára alacsonyabban termő babért, egy nő homlokáról akarta azt letépní.

Az pedig nagyon magas volt.

Tél derekán, mikor a várárok be voltak fagyva, támadta meg a császári vezér Munkács várát – de az ágyúk nem voltak befagyva, s az első rohamnál véres fejjel verték őt vissza. Száztizenöt katonája maradt halva, még foglyul is hagyott ottan egynéhányat.

Akkor kezdte el csak a várát felkérni. A büszke kérdésre még büszkébb választ kapott *Zrínyi Ilonától*, s mikor elkezdte a várfalakat lövetni, *Ilona* is kitűzeté a bástyákra a vörös zászlókat, az élet-halálharc hirdetőit, s a tűzre tűzzel felelt meg.

Két hétig lövette *Caprara* Munkács várát tüzes golyókkal és 120 fontos bombákkal éjjel-nappal szakadatlanul. *Zrínyi Ilona* maga ott járt a bástyákon, lelkesítve jelenlétével a harcosokat. Amint egy bomba lecsapott a várba, azt rögtön lefűletette készen tartott vizes ökörbőrökkel; így az elfojtott tűz nem robbanhatta ezt széjjel. Két tüzes teke saját lakszobájának a falán is átfűródott (a rés most is látható még Munkács várfalában).

Hogy a bombázás nem használt semmit, *Caprara* vízárkokat ásott a vár sáncai ellen, s azokon keresztül akarta lecsapoltatni a sáncok vizét. De *Ilona* észrevette a praktikát, s bűváraival betömte a rést.

Erre *Caprara* még nagyobb ágyúkat hozatott, s most már 190 fontos bombákkal döngette a vár falait. Hétszáznál több bombát hajigáltatott be *Zrínyi Ilona* tiszteletére. Egy ilyen bomba a gyermekszoba boltozatát törte keresztül, s oda esett le *Julia*, *Tököliné első leánya asztala mellé*. – Amíg a tüzet szóró szörnyeteget a hú csatlósok vizes bőrrel gyorsan letakarták, ezalatt *Ilona*, két gyermekét ölébe kapva, mentette ki őket a halálveszélyből. – Nem lehet mondani, melyik volt benne a nagyobb, a hősnő-e, vagy az anya? A hitves-e, vagy honleány?

Negyvenhat napi sikertelen ostrom után felhagyott *Caprara* a lövöldözéssel. Nagy haraggal elment a vár alól, csak a lovasságát hagyta hátra figyelő seregül elsáncolt táborban. Vízárkait betömte rögtön Munkács hős várasszonya.

Ez ostrom alatt *Ilona* eladta Lengyelországban az ékszereit, hogy a hadviselés költségeit előteremtse. Szebb diadém volt az a homlokán, amit a hős védelemmel szerzett minden gyémántos abroncsoknál.

Tökölinek már ekkor nem volt több birtoka Magyarországból, mint *Munkács* vára és annak a környéke. Ő maga kinn volt *Szerbiában*.

Ilonának gondoskodnia kellett a jövő télről. Az ismét *meleg* lesz!

Nyáron át fegyveres kézzel kellett megvédenie a labanc sereg ellen az aratást, ősszel a leszüretelést. Így takarította be az eleséget, az új bort a hadai számára. Szintén egész hadjárattal szerezte be Lengyelországból a téli gúnyához való posztót az őrségnek meg a ként a löpörgyártáshoz. – És aközben üdvözlő verseket tanított be a gyermekeinek, amiket azok majd mostohaapjuknak fognak elmondani, ha visszajön. – Milyen messze idő?

Második esztendeje folyt már, hogy *Zrínyi Ilona* *Munkács* várát védte olyan hősi kitartással, mely férfiakat szégyenít meg.

Tököli többször megkísérté fegyverrel törni magának utat hős lelkű nejéig: a török seregek kudarcai őt is mindannyiszor magukkal sodorták vissza.

Most az eperjesi mézszárló, *Caraffa* vette ostrom alá *Munkács*, várát.

Hanem ez a nagy hős óvakodott azon az úton jutni be a várba, amelyen előde, *Caprara* törte a rést, ő jobban értette a várívás mesterségét.

Volt *Tökölinek* egy kancellárja, *Absolon Dániel*, akit otthagytott *Ilona* mellett, hogy tanácsával gyámolítsa. Erős hitű lutheránus ember volt. Azt állítják, hogy azért lett árulóvá, mert *Tökölinek* egy titkos jegyekkel írt levelét olvasta, melyben ez a pápához kívánja küldetni neje udvari papját, ígérvé, hogy katolikus hitre tér át, ha a pápa kibékíti iránta a császárt. Annyi azonban bizonyos, hogy *Absolon Dánielnek* a leánya egy császári tábornokhoz (*Löffelholz*) ment nőül. Ez talán az igazi kulcs a talányhoz.

Absolon Dániel és *Radics* várkapitány fondorkodásai következtében *Zrínyi Ilona* kénytelen volt a két évig hősiesen védelmezett *Munkács* várát feladni *Caraffának*.

Innen aztán felvitték Bécsbe. Minden kincseitől megfosztották, de ami legdrágább kincse volt, azt is elvették tőle: a két gyermekét. *Kollonics* bécsi püspök lett azoknak gondnokává rendelve; *Ilonát magát* az Orsolya-szűzek zárdájába rendelték. Még csak látnia sem volt többé szabad a fiát.

Négy évet töltött e zárdában, elkülönítve az egész világtól. Ekkor lobbant még egyet utoljára férjének szerencsecsillaga. A zernyesti csatában elnyerte Erdély fejedelmi süvegét. Az a süveg ugyan nagy hamar elveszett, de megmaradt a diadalmos ütközetben elfogott két tábornok, *Heissler* és *Doria*, akikért fogoly feleségét kiválthatta.

Amint a két császár beleegyezett a foglyok kicserélésébe, *Ilona* nem várta, míg lefoglalt kincseit visszaadják, nem várta, míg enyhe tavaszi napok jönnek: tél közepén nekiindult a hosszú, nehéz útnak. – Megengedték neki, hogy gyermekeit utoljára az életben megölelje: magával nem vihette őket. *Juliána* leánya már férj-

nél volt, *Aspremont* grófnénak hívták; *Ferenc* fiát pedig a jezsuiták szerzetesnek nevelték. Egyedül kellett útra kelnie.

Január közepétől május elejéig, tartott, míg a feneketlen utakon elvergődött a nagylelkű nő *Újpalánkáig*, ahová a férje a kuruc dandárral eléje jött. – Hét eszten-deje múlt már, hogy utoljára látták egymást.

Az a keserves hét év *Tököli Imre* fölött sem zúgott el nyomtalanul. A viszontagsá-gos téli hadjáratok megtörték daliás természetét: köszvényben szenvedett.

Ilona hazakerült, betegápolónak, szívvigasztalónak.

És itt azután megtanulta ismerni a nyomorúságot.

Túrt mindent magas lélekkel, saját fájdalmai számára nem voltak könnyei.

S még boldog is tudott lenni számkivetésében. Kisleánya született a második évben, akit *Nándorfehérváron* kereszteltek meg, *Zsuzsánnának*. Ez volt az utolsó öröme életének.

Csak egyszer hagyta el még szerető nejét *Tököli*, hogy a hír csalfa tündére után szaladjon. Megbánta azt is; mikor a zentai csatamezőn órák hosszat ott hevert a halottak sorában.

Ezzel az ütközettel végképp lehanyatlott *Tököli* csillaga.

A császári követ azt kívánta a szultántól, hogy *Tökölit* még Európából is távolítsa el, s a német követ akkor nagy úr volt Sztambulban, annak engedelmeskedni kellett!

Tökölit nejével együtt száműzték *Bythinia Iz-Nikmid* városába (hajdan *Nikomédia*).

Ez annyi volt, mint élve eltemettetni.

Mikor *Tököli* és bujdosótársai kiszálltak a hajóból, mely őket a távol világrész part-jára kitette, a hontalanság keserve könnyeket idézett valamennyinek a szemébe. Csak *Zrínyi Ilona* nem sírt. Pedig neki volt a legtöbb siratnivalója. Inkább vendég-séget rendezett, amire valamennyi bujdosót meghívatta, zenészeket hozatott, s a lakoma után maga kezdé meg a táncot; biztatva a többieket is, hogy vigadjanak, mulassanak ma itt: „*Majd ha Isten segít, máskor a pataki várban!*” Férje hű papjá-nak, *Komáromynak* pedig súgva mondá a tánc után, hogy azért rendezte ezt a mulatságot, vajha felejtsek el a haza elvesztése fölötti bánatukat.

Iz-Nikmid a Fekete-tenger partvidékének egyik legkisebb helye, felruházva a ter-mészet minden délszaki pompájával. A török kormány ehelyütt gondoskodott a száműzötteknek minden testi jóllétéről. *Tököli* papja és krónikaírója, a jó *Komáromy*, *Zrínyi Ilona* utolsó menhelyét *Virág-csifliknek* („Virágmezőnek”) neve-zi. Itt nézte ő a virágok nyílását, hullását: itt látták őt magát is lehullani.

Már a bujdosásból hozta el keblében a lassan sorvasztó halált, mely őt a virágok völgyébe kísérte.

A férje is szenvedő volt: köszvényes fájdalmai éjente nagyon kínozták. És *Ilona* csak őt ápolta, magával nem törődött: nem mondta, hogy halálát érzi közelíteni.

Orvos sem volt azon a vidéken, aki gyógyította volna.

Szép csöndesen lediktálta végrendeletét. Katholikus pap nem volt a bujdosók között, a kálvinista pappal imádkozott együtt, megnyugodva abban, hogy azt is meghallgatja Isten. A lelkész hozott is számára olyan vigaszt, mely úgy hangzott előtte, mintha mennyből jövő szózat volna. Azt a hírt tudatta vele, hogy szívtől szakadt egyetlen fia szerencsésen megmenekült bécsújhelyi fogságából, s eljutott Lengyelországba. Ez nyugalmat adott háborgó lelkének. Fiát szabadnak tudta. Hazájának új fényes korszakát kezdődni sejté: érezte, hogy az ő küldetése be van végezve. Odavonta magához a lelkész fejét, s sűgva mondá neki e szokat, ne-hogy alvó férjét fölkeltsé: „Követem az én édes uramat, ha mit vétettem őkegyelmének. Én őkegyelméhez igaz voltam. Másokat is követek, kicsinytől fogva nagyokig: nékem megbocsássonak; én is mindenkinek megbocsátok”.

A beteg férj csöndesen szunnyadott a közelében.

Ilona csöndet inte a közellevőknek: fel ne ébresszék drága álmából a szenvedő kedvest: ne fájjon neki még az ő halálvívódása is.

„Ne imádkozzék már kegyelmed, mondá a lelkésznek, se magamat ne imádkoztasson, hogy meggyógyuljak. Hitem kezeivel már megfogtam az én üdvözítőmet, Jézus Krisztust, hadd bocsásson el, hogy mennél hamarabb mehessek hozzája.”

S azzal kezeit összetéve keblén, ismétlé a keresztre feszített Megváltó szavait: „*Uram, a te kezeidbe ajánlom lelkemet*”. Atyja, Zrínyi Péter is e szavakkal hajtá fejét a hóhérbárd alá.

Azután megtört szemeit az ég felé emelve sóhajtá: „*Veni Sancte Spiritus. Jövel szentlélek Úristen*”, s e sóhajjal átadta lelkét Istennek.

Nem volt szüksége abszolutióra, bűnei nem voltak: csupa erényeket vitt fel magával. Tökéletesebb asszonyi alakot nem rajzolt érc tábláira a történet.

Holttestét elszállítják *Galatába*, ott temették el a jezsuiták templomában. Sírboltját fehér márványemlék jelöli, a *Zrínyi*-címerrel, s e szavakkal: „*Donec resurgam*” – „Míglen feltámadok”. Fölötte márványtáblán ez emlékirat: „Itt nyugszik hősies munkái után a férfias lelkű asszony, nemének és századának dicsősége, méltóságos *Zrínyi Ilona*, a *Zrínyi* és *Frangepán* nemzetségek utolsó díszé, *Tököli* és néhai *Rákóczy* fejedelemnek mindkettőjükhöz méltó hitvese; rangjára kitűnő, magyarok, székelyek, horvátok és erdélyiek között nagy tettei által még híresebb az egész világon. A forgandó sorsot erős lélekkel viselő: nagy a jó szerencsében, még nagyobb a balszerencse között. Hadi dicsőségét keresztyéni kegyességgel tetézve, erős lelkét visszaadta az Úrnak. Meghalt virágmezei birtokán,

Bithyniának nicomediai öble mellett, a megváltás 1703-ik, életének 60-ik esztendejében, február 18-án. *Nyugodjék békében. Amen.*”

A Rákóczy-szabadságharc

Maga egy egész korszak, tele tüneményes történetekkel, a magyar nemzet legfényesebb korának nevezhetnők azt el, ha borongást nem vonna fölé az a gondolat, hogy ezeket a küzdelmeket a magyar nemzet a saját koronás fejedelme ellen, és annak nem magyar tartományai ellen viselte, de később viselte azt saját országának más ajkú új polgárai ellen is; sőt elvégre saját honfitársai ellen: kuruc a labanc ellen.

Míg másfelől valódi érczománcot kölcsönöz e harcok szabadsághőseinek az, hogy minden idegen segítség nélkül vívták végig hosszú küzdelmüket. Nem segítette őket, mint *Bocskayt, Bethlent, Tökölit*, az ozmán félhold, nem a svédek, nem a német és a cseh protestáns rendek: egyedül, magukban álltak a csatatéren, egyedül a magyar nemzettől kölcsönözték erejüket. Szövetségesük, a francia király adott ugyan nekik valami pénzsegélyt, keveset, rendesen elkésve, egypár száz gránátost meg egynéhány tisztet, nem valami kitűnőket. Egypár barátságos lengyel főúr, igaz, hogy az elején (pedig a kezdet a legnehezebb) néhány század lovassal csatlakozott hozzájuk; de később maga a szepesi 13 város lengyel grófja egész seregével ellenségeik táborába pártolt: míg ellenben a németek még Dániából is hoztak segélysereget a magyarok ellen. – Az is növeli a szabadságharc dicsőségét, hogy ez már nem volt vallásháború. mint az előbbieket, nem a protestánsok harca a katolikusok ellen. *Rákóczy* emlékpénzein látható a három vallásfelekezet jelvényalakja, mint a közös haza és szabadság oltárán együtt áldoznak. S ezt a hazát, ezt a szabadságot most már nemcsak a magyar ajkú nép védte vére és vagyona feláldozásával: nem volt ez többé nemzetiségi harc: a rácok kivételével minden nyelven beszélő lakosa e hazának, nemes és paraszt egyforma lelkesedéssel gyülekezett a „Libertas” piros zászlói alá. II. Rákóczy Ferenc 80 ezer főnyi táborában hadakozott tizenötezer német, ötezer Kárpát-vidéki orosz és az egész felsővidéki tótság: a szepesi három várost (a leghívebbeket) nem is számítva már a németek közé, mert azok maguk is csak németül beszélő magyaroknak nevezik magukat. – Mindezeket csak a szabadság és a haza szent eszméi lelkesíték.

Aki ezt a kettőt magában személyesítve, képviselni tudta, bárha elmúlt is végdiadal nélkül, méltán nevezhető a magyar nemzet egyik legdicsőbb hős alakjának; mert ameddig ez a két nagy eszme él, addig ő is élni fog az emlékezetben: s a szabad Magyarország hálája felkeresi őt távolhoni magányos sírjában.

Törökért németet

Nem lehet eltagadni, de nem is szükséges, hogy Magyarországnak a török uralomtól való felszabadítása nagy részben a németek érdeme.

Hanem az már megint az ő hibájuk, hogy a töröktől megszabadított Magyarországon úgy hatalmaskodtak, hogy a nemzet inkább a törököt kívánta vissza.

Durva erőnek dolgában a vallon és német katonák semmivel sem különböztek a janicsároktól; a várparancsnokok a basáknál csak annyival voltak jobbak, hogy azok bort ittak, ezek meg vizet. Ellenben *Kollonicsnak* az adórendszabályai éppen olyan jók voltak úr és paraszt levetkőztetésére, mint a török *Chalil könyve*.

Egyben pedig még túltettek a németek a törökökön abban, hogy a nemzeti közigazgatást is meg akarták szüntetni, mit a török nem bántott, s amihez addig a korábbi királyok sem nyúltak a hódolatuk alatt levő részekben.

A török tartott ugyan adószedőket, kádikat a behódolt területeken, de aztán nem bánta, ha a magyarok amellet vicspánt, szolgabíró maguk választanak, s saját törvényeik szerint látnak igazságot polgári és bűnügyekben. Az ő dolguk ez. A magyarok maguk hoztak arra törvényt, hogy senki közülük török bíró elejébe a pörét ne vigye; aki ezt teszi, feje vételessék, s ezt a vétséget „*törökösödés*”-nek nevezték. Aminthogy ily vétség miatt ki is lett mondva a halálítélet két nemes úrra. A török nem vette ezt sértésnek. Úgyhogy amint a török kihúzta a lábát Magyarországból, ott volt a kész megyei kormányzat (tökéletes alkotmány a maga idejében).

Most a német kormány egyszerre olyan könnyedén le akarta törölni, mint ahogy egy tábláról a krétairást nedves szivaccsal letörülik. Magyarországból egész Ausztriát akartak csinálni.

Ekkor mondta ki *Kollonics* e jelszavát: „*Faciam Hungariam captivam, postea mendicam, deinde catholicam*” – „Magyarországot előbb rabbá teszem, azután koldussá, végre katolikussá.”

Hasztalan tiltakoztak e vakmerő kísérlet ellen az ország főurai: különösen *Széchenyi Pál* kalocsai érsek: az önkény uralma behozott Magyarországra.

Új nagy adókat vetettek ki az országra, nemesekre és jobbágyokra egyaránt, amik a földesurakra még annyival terhesebbek voltak, minthogy a jobbágy adótarozását, ha azon meg nem lehetett venni, a földesura tartozott megfizetni: úgyhogy egy „portá”-nak az adója készpénzben 300-400 frtra, terményszolgáltatással együtt 1000 frtra is felrúgott. Ez rosszabb állapot volt a tatárpusztításnál.

A törökkel béke volt már kötve, *Tököli* Nikomédiában ült már: a szabadsághősök elmúltak, az itt-amott kitérő pórlázadást pedig maguk a megyék elfojtották: mint a *Kiss Albertét*, az *Ubrisikét*, a *Szalontaiét* és *Tokajitét*: akik megannyian mind a nép

legelső osztályából fölkerekedett vezetők voltak: az egyik parasztszellér, a másik talpas, a harmadik faluzó olajáros; a seregük dologtalan gyülevesz, csavargó, haramia; semmi magas eszméért nem lelkesülő, csupán dúlni, rabolni, pusztítani elindult had: ezeknek az utálatos zendülése sújtotta még a lefegyverzett nemzetet; mert ezek nem a német elnyomó zsarnok had ellen támadtak, hanem az urasági kastélyok, a birtokos osztály ellen.

S ahol a nemzet minden bajait elpanaszolhatta volna a királynak, ahol azoknak orvoslását eszközölhette volna – országgyűlés többé nem tartatott.

Magyarországot meghódított tartománynak nézték, önkényuralom alá vetették.

II. Rákóczy Ferenc ifjúsága

Hány keserű sóhajtás elszállt a bánatos hazafikebelből, az mind egy ember felé sietett: az volt az ifjú *II. Rákóczy Ferenc*.

Ő, a *Rákóczyak* szellemével, *Zrínyi Ilonának* a könnyeivel, *Zrínyi Péter* és *Frangepán* vércseppjeivel a jövőendő választott hőse, felkentje a nemzetnek: ott sínylődött a neuhausi jezsuita zárdában. *Kollonics* bíbornok parancsára maga is jezsuitának neveltetve.

Hanem hát „*a pap tervez – asszony végez.*”

Ferencnek a nénje, *Juliánna*, *Aspremont* grófhhoz ment nőül. Ez a derék német tábornok hitvestársa könyörgésére kieszközölte az udvarnál, hogy *Ferenc* sógorát vegyék ki a jezsuiták kezéből, s fiatal létére nagykorúvá nyilvánítsák. Ez a mesterfogás csak úgy történhetett meg, hogy *Kollonics* elutazott Rómába, s amíg ő oda járt, azalatt végeztek el mindent. Mire hazakerült, már akkor az ifjú *Rákóczy* szerelmes is volt, el is volt jegyezve a szép *darmstadti Magdolna* hercegnővel. Ekkor volt *Rákóczy* húszéves.

Kollonics minden módon meg akarta akadályozni *Rákóczy* házasságát: azt ő erővel pappá akarta tenni. Azt gondolta ki, hogy a távol elkülönítve lakó szerelmeseknek kölcsönösen halálhírét költé. *Rákóczy* esztendeig gyászolta lelkében és öltözetben holtnak hitt kedvesét, azt pedig férjhez adták máshoz: mikor véletlenül ismét összetalálkoztak, már akkor *Magdolna* hercegnő asszony volt.

Ezt a keserűséget is el kellett titkolni, mint annyi mást. *Ferencet* tizenkét éves korától húszig a jezsuiták nevelték. Minden lelki tehetsége meg volt hozzá, hogy el tudja sajátítani, amit e nyolc év alatt tanítottak neki.

Egészen az ellenkezőjét tudta annak játszani, ami a lelkében volt belül. Tudta, hogy mindenütt kéme veszik körül. Cserey Mihály emlékiratai szerint „*szüntelen Bécsben lakék, német köntösbe öltözék; magyarul még beszélni sem akart: sőt*

gyakran mondotta, hogy ha tudná, melyik oldalcsontja vonja a magyarokhoz, kirántaná, s onnan elvetné. Mindnyájan úgy ítélték felőle, hogy a maga nemzetét már egészen megtagadta.”

Ez álcázott magaviselettel sikerült annyira vinnie felügyelőit, hogy elbocsássák őt a rhénusi hadsereghez. Talán rá akartak lesni, hogy nem kezd-e összeesküvést a franciákkal? Mással lepte meg őket. Útközben csakugyan összeesküdött; de egy szép fiatal hercegnővel, *Karolina Amália Eleonórával, Károly hessen-rheinfelsi* herceg testileg, lelkileg szép leányával. – *Kollonics* dühös volt, mikor ezt megtudta: de már ezt nem lehetett megmászítani. *Rákóczy* azonban látva, hogy a bécsi *pártfogói* haragusznak reá azért, hogy megházasodott; nem akart nekik tovább alkalmatlan lenni, hanem fiatal nejevel együtt sárosi várába vonult, s ott mulatta magát családi örömeivel és a vadászattal.

A vadászmulatságok gyakran összehozták a környékbeli magyar főurakkal, akik nemigen tartották kapitányon a nyelvüket, ha az ország ezer sérelmeit kellett felpanaszolni. Azoktól hallhatta *Rákóczy Ferenc* őseinek dicsőségét, nagyatyjának, nagybátyjának szomorú halálát, anyjának szenvedéseit, nagybátyjának örökös fogságát, s az egész nemzetnek rettentő elnyomatását: amiket bizonyára a jezsuiták tankönyveiből nem tanulhatott meg. – Tudta magát tettetni, hogy mindez hidegen hagyja. A magyar nem kém, nem áruló, hanem fecsegő; nem állja nála a titok: kétszerte jobban kellett magára vigyáznia, mikor a tűzpróbás magyar hazafiak társaságában volt, mint mikor kémekkel érezte magát körülveve.

Azért mégiscsak tudta azt mindenki felőle, hogy ő az a *Rákóczy Ferenc*, akinek Magyarországot fel kell szabadítania. A bécsiek is olyan jól tudták, mint a magyarok.

Akkor tört ki, éppen az ő jószágain az a pórlázadás, amit *Tokaji* és *Szalontai* indítottak meg. Még ez a csöcselék is, mely rabolni és pusztítani támadt fel, az ő nevét hangoztatta.

De *Rákóczy* átlátta, hogy ez nem az ő népe; ilyen haddal nem lehet a nemzet szabadságharcát elkezdni, s rögtön visszasietett Bécsbe, elutasítva magától minden közösséget a lázadókkal.

Ezeket azután kiverte az országból, vagy összefogdosta *Károlyi Sándor* szatmári főispán: a magyar pórlázadás leverésére elég volt a magyar felkelő nemesség.

Rákóczynak a hűségben maradását ezért nem is tette valami magas rovásra a bécsi kormány. Mindenütt éreztették vele, hogy mellőzve van, hogy gyanakodnak rá. Vissza kellett térnie ismét a sárosi várába.

Itt is tovább játszott a félénket, a tartózkodót: németek és magyarok társaságában egyaránt.

Nyolc esztendőig járt a jezsuiták iskolájába: értette a mesterséget – csakhogyan ellenfelei még tovább jártak ebbe az iskolába, s azok meg még jobban értették azt.

Ha nem sikerült a németnek, a magyarnak behatolni a lelke titkaiba, küldtek oda egy franciát, az aztán odatalált.

Longueval kapitány volt ez a bécsiek által felbérelt kém és áruló, ki magát *Rákóczy Ferenc* bizalmába be tudta hízelegni, mint a francia király megbízottja.

A háború a levegőben függött, melynek okvetlen ki kellett törnie Ausztria és Franciaország között. *II. Károly* spanyol király haldoklott hosszú betegségében; amint ez a szemét lehunyja, minden kard elhagyja a hüvelyét, innen is, túl is, azt a kérdést eldönteni, ki legyen a spanyol trón örököse?

XIV. *Lajos* előre gondoskodott Ausztria elleni szövetségesekről, bécsi követe, *Villars* marquis által *Rákóczyt* felszólította, s ígért neki pénzt és segélyhadakat, ha a magyar nemzet élére áll.

Ezt mindeddig nem tudta senki, csak *Villars* és *Rákóczy*. – Ezt a titkát csalta ki tőle *Longueval*.

Rákóczy rábízta a francia miniszterhez, *Barbezieux-höz* írt levelét, s *Longueval* azt a bécsi kormány kezére jásztotta.

*Rákóczy Ferenc*cel még idejekorán tudatta gyorsfutár által néneje, *Aspremonné*, hogy *Longuevalt* (színből) elfogták, s nála nagyon terhelő levelet találtak, s hogy *Solari* tábornok ki van már küldve, hogy őt elfogja. És *Rákóczy Ferenc* nem futott el. Fialat neje éppen nagybeteg volt, azt nem hagyhatta el. A férji hűség tette fogollyá.

Solari a neje betegágya mellől hurcolta el őt fogságra. Bécsújhelybe vitték, s ott ugyanazon börtönbe zárták be, ahol nagyapja, *Zrínyi Péter* töltötte élete utolsó napjait. Ott olvashatta még a falon, amit vértanú őse egy cserépdarab hegyével odakarcolt:

„*Justum ac tenacem propositi virum*
...*Nec vultus instantis tyranni*
Mente quatit solida.”

(Az igaz és feltett szándékához hű férfit az üldöző zsarnok arca sem téríti vissza.)

Rajta kívül még elfogták *Szirmay Endrét*, nádori ítélőmestert, a három *Vay* testvért, *Okolicsányit*, *Szluhát*. *Bercsényi Miklós* idején kimenekült Lengyelországba.

Hat hétig hozzá sem szóltak a börtönében. Akkor szembesítették *Longuevallal*. Ez volt a vádló és tanú.

„Ez ember elsápadt annak a szeme előtt, akit vádola, akár szégyenből, hogy oly gyávaságot és hálátlanságot követett el a fejedelme ellen, ki őt jótéteményeire érdemesíté, akár rágalmi miatt támadt lelkiismereti furdalásból.”

Ezt írja maga *Rákóczy* emlékiratában.

Rákóczy menekülése a börtönből

Rákóczy Ferenc tudhatta, hogy el van veszve.

Ha *Zrínyi*, *Nádasdy*, *Frangepán* szellemei nem sugalmazták volna is a lelkébe a maguk életének és halálának titkát, saját éles elméje tudhatta vele, hogy ellenségeivel szemben nem segít semmi védelem, vallomás, töredelmesség, fogadás; a pallost előkeresték már. Itt csak a menekülésben van az üdv.

Az idézőlevelet nem fogadta el. Idegen törvényszék előtt nem akarja védeni magát: „Kijelentem, hogy akár magammal együtt rothad is el e papiros a börtönben, én hozzá nem nyúlok.”

De közel volt a szabadulás órája.

S éppen arról az oldalról jött, honnan a legkevésbé várta. *A jezsuiták*, akik ide juttatták a börtönbe, eszközölték kiszabadulását.

Vannak ugrások a természetben.

II. Károly meghalt már, a spanyol örökösödési háború kitört *Lipót* császár és *XIV. Lajos* között, s a jezsuitáknak több érdekük volt a francia király pártjára állani, mint a német császáréra.

Rákóczyt egy dragonyosezred osztálya őrizte neustadti börtönében, annak a kapitánya volt *Lehmann Gottfried*, egykor porosz alattvaló és lutheranus, most pedig katolikus convertita, a jezsuiták híve, vakbuzgó. Ennek a gyóntatója volt páter *Wolf*, aki vallásos rajongás hatalmánál fogva rávette *Lehmann*t, hogy segítse elő *Rákóczy* megmenekülését. A kapitány ráhagyta magát beszélni. A terv úgy volt előkészítve, mintha a fogoly az ablakvasakat átreszelve, leeresztett kötélén bocsátkozott volna alá.

Valósággal pedig így ment végbe:

Egy novemberi este a hazatérő kapitány azt mondja a fogoly ajtaja előtt őrt álló dragonyosnak, hogy menjen, gyűjtsa meg a gyertyáját, s amíg a gyertyával oda jár, a foglyot onnan kihívja, s a saját szobájába küldi.

Itt várt reá már *Lehmann* öccse, a Montecuccoli-ezredbeli zászlótartó, ez őt hirtelen felöltözteti egy ugyanazon ezredbeli közkatona egyenruhájába: egy bőrszakot vet a vállára, s azzal kísérteti vele magát valamennyi várkapun és strázsákon keresztül, anélkül, hogy valaki megszólítaná, éppen a kapuzárás előtt.

Kinn a városban ott várt rá egy hű apródja *Berzeviczy Ádám*, más öltözettel s egy gyorsfutó paripával, amire felkapva *Rákóczy*, az éj sötétjében *Óvárnak* menekült. A felesége előre gondoskodott róla, hogy az egész útján friss paripák legyenek számára készen. Üldözői hasztalan vágattak utána, amint a szökése a kapuzárás után kiderült; *Rákóczy Ferenc* a Kárpátokon keresztül szerencsésen eljutott

Lengyelországba. Hiába tűztek ki tízezer forint vérdíjat a fejére, annak, aki élve vagy halva elfogja.

A szökését elősegítő *Lehmann* aztán lefejezték és négyfelé vágták. A vérpadig is a gyóntatója kísérte, páter *Wolf*, az utolsó pillanatig azzal biztatva, hogy kegyelmet fog kapni, nehogy ki találja vallani, hogy kik voltak a szöktetésre felbízottai. És így a jezsuiták szépen eltakarták az egész menekülésnek a titkát.

Esze Tamás

A bécsi kormány sűrű vétségeit betetőzte azzal a rendeletével, hogy Magyarországról tizenkétezer újonc szedessék, akiket a kitört francia háborúba fognak vinni a Rajna-vidékre. Minden súlyos adó közül a véradó volt a legterheesebb. Harcolni kész volt a magyar; de mit érdekelte őt a spanyol trónus?

Egy börtönéből kimenekült kuruc hadnagy, *Kiss Albert* és egy tarpai sóáruló, *Esze Tamás* kezdé meg a legelső mozgalmat az ellenállásra.

A nép, aki melléjük állt, maga is csak olyan rendetlen gyülelész volt, többnyire parasztok, akik kaszát tudtak forgatni, nem kardot.

Ezek kiüzentek *Rákóczyhoz* Lengyelországba, hogy küldjön nekik zászlókat; azok alatt ők majd vitézül fognak harcolni.

Rákóczy küldött nekik „*pro libertate*” feliratú lobogókat, amennyit kértek. – Hanem az atyafiak úgy értelmezték a „szabadságot”, hogy már most szabad legelőbb is az urakat kirabolni, aztán meg a papokat meg a templomokat; bár ettől *Rákóczy* a hozzájuk írt levelében erősen eltiltotta őket: inkább azt tanácsolá, hogy valamenynyit várat vegyenek el a németektől.

Károlyi Sándor Szatmár megyei főispán azonban hirtelen felülteté a megyéje nemességét, s rajtuk ütve az erdőben tanyázó kurucokra, azokból sokat levágott, a többi szétkergette, őt *Rákóczy-zászlójukat* elvette.

A szétszalatott kurucok aztán énekelhették azt a bús nótát, hogy:

„Jaj már minékünk szegény népednek,
Kik föltámadtunk rebelliseknek,
Szuhay Mátyás, Esze Tamás kopasz fejének,
Nagy pipájú, kevés dohányú magyar nemzetnek!”

Károlyi Sándor aztán számos diadaljelekkel, *Rákóczy* elvett zászlóival felméne Bécsbe, hogy hírül vinné a lázadás győzelmes eltiprását, s aztán ezért az érdeméért kérne egy kis megjutalmazást Kollonicstól: nem magának, hanem a szat-

mári nemességnek, hogy ne vinnék el őket katonáknak spanyol háborúba, s adnák nekik olcsóbban a sót.

De biz a bécsi urak kinevették őt az egész diadalhírével meg az elvesztett zászlóival; azt mondták, hogy ezek még I. Ferenc től maradtak valahol dugaszban, s nem méltók egyébre, mint hogy bakó keze által elégettessenek. A szatmári nemesség pedig csak állítsa ki az ő újoncilletékét; aztán eheti a kenyeret só nélkül, mint eddig: *Károlyi Sándor* is, amerre jött, arra visszamehet. Még nagy bosszúságára, mikor kihajtatott Bécs város kapuján, a vámos egy aranyat követelt tőle, amiért kiereszti.

„No megálljatok! – fogadá *Károlyi* –, drágán fizetitek vissza ti nékem még ez aranyat!”

Rákóczy Ferenc betörése Magyarországra

Rákóczy Ferenc abban a hitben volt, hogy itt őreá egy egész felkelő sereg vár, néhány lovas lengyel pajtás kíséretében átjött a *Beszkidén Klinecz* helységnél, s ott találta *Kiss Albertet* és *Esze Tamást* kétszáz rossz puskás paraszttal meg valami ötven lovassal. Ez volt az egész maradványa a Dolhánál szétvert kuruc seregnek.

És ő mégsem veszté el a lelkét. Ha már kihívta a sorsot, meg akart küzdeni vele.

Felhívására összeözlött Beregből, Ugocsából a nép.

Nem szabad elhallgatni a történetíróknak, hogy a legelső ezredek, amik *Rákóczy* zászlói alá gyűltek, *oroszkból* álltak. A beregi, ugocsai *rusznyák* nép, nem a nemesek, a parasztok; nem a protestánsok, hanem a görög óhitűek fogtak fegyvert a magyar nemzet alkotmányos szabadságának kivívására: s mindvégig hívei maradtak a nemzet és a szabadság ügyének.

Ezekhez csatlakozott néhány kóbor lovas csapat, „rongyos gárda”, *Ocskay László* és *Borbély Balázs* vezetése alatt. Fialat, kalandos életű emberek.

Ezekkel még nem lehetett csatába szállni; de nemsokára megérkezett *Bercsényi* is Danczkából, s hozott magával lengyel dragonyos és puskás századokat, s ami mindennél többet nyomott, pénzt a francia királytól: lehetett zsoldot fizetni a seregnek; anélkül nincs fegyelem.

Ezzel a kis sereggel nyomult előre *Rákóczy* a Tiszához; a *Tiszabecsnél* útját álló császári sereget szétverte, lekaszabolta, s átkelt a Tiszán.

Az első vár, amit elfoglalt, *Nagykálló* volt. Az ellenségnek ágyúi voltak, neki egy sem volt. *Tüzes nyilakkal* lövette a várost, úgy foglalta el. Az ott talált ágyúk képezték az első tüzértelepét.

Eddig még csupa parasztság képezte a táborát meg a lengyelek és a rongyos gárda. *Kálló* bevételére hozzá állt a hajdúság is. Most már megfenyíthette a *rácokat* is, akik *Kiss Balázs* híres harámbasájuk alatt nyomorgatták a magyarságot, palánkaikat széthányta, csapataikat szétverte. Egy hadnagya, *Ilosvay*, ravasz csellel elfoglalta *Huszt* várát, s még annak a német őrségét is *Rákóczy* zászlói alá esketé. Erre aztán a nemesség is zászlóként sietett *Rákóczy* táborába.

Rákóczy jól tudta azt, hogy maga előtt Magyarországon nem fog nagyobb számú császári seregre találni; azok mind odakinn vannak Olasz- és Németországban, elég dolguk van ott, hanem a háta mögött ott volt *Rabutin* tábornok Erdélyben, hatezernyi császári rendes sereggel, aki ha egész erejével ellene talál jönni, az egész tüzet könnyen elolthatja.

Ennek adott legelőször dolgot. Beküldé *Ilosvay Imrét* meg *Guty Istvánt* a maguk kuruc csapataival két úton Erdélybe, s azok olyan szerencsésen hurcolták orránál fogva a császári tábornokot előre-hátra, hogy annak eszébe sem jutott még *Rákóczy* után is szaladni: azt hitte, hogy az egész ország fel van lázadva már.

Méltán is hihette, mert még soha olyan gyalázatosan nem bántak Erdély népével se németek, se törökök, mint *Rabutin* alatt a magyar gubernium urai, akikről azt írja az egykorú emlékiró: „A gubernátor aluszik, vagy kártyázik. Délután úr, főember, tábla, mind részeg. – Keserves, és amint az Isten ítéletét, úgy a maradék előtt gyalázatot érdemlő dolog volt ez, hogy a gubernium sem jámbornak, sem gonosznak igazságot nem szolgáltatott.

Kérdezzék meg a szebeni tömlöctartót, hóhért, cigányokat, magát a sok rabot, akkor tudják meg, ki volt *Rabutin*, magyarul *Rabbá-tón*, és kik voltunk mi, Isten és felebaráthoz jég, gondviseletlen, pökedelem gubernium.”

Ebben az erdélyi rosszban az a magyarországi jó volt, hogy *Rákóczynak Rabutin* felől egész szabad keze maradt.

Terjedt is a felkelés, mint a futótűz.

Míg *Rákóczy* Szatmár alatt rendezé a derékhadat, azalatt a nemrég még kalandor, a rongyos gárda vezetője, *Ocskay László*, most már ezredtulajdonos, egész a bányavárosokig vitte a hadait, elfoglalta egy kézcsapással *Lévát*, *Korponát*, más alvezérek a Szepességbe nyomultak. *Deák Ferenc* Halasig előtört dandárjával, melynek zömét a kiskunok képezték, tönkverte *Kiba* ezredes rác seregét, a vezért magát is levágta; *Borbély Balázs* pedig *Szolnokot* vette be.

Ekkor aztán *Rákóczy* elég erősnek érezte magát *Tokaj* várát ostrom alá venni a derékhadával.

Az első diadala a „libertas”-nak

Kezdte a fejedelem a szabadságharcot a magyar oroszokkal, parasztokkal, rongyosokkal, aztán csatlakozott hozzá a köznemesség, elkövetkezett az idő, hogy a főnemesek is pártjára álljanak. – Megnyitá azoknak a sorát *Károlyi Sándor*. – Nagy bosszúsággal telve el a Bécsben nyert kigúnyoltatás miatt, útközben érté meg, hogy a megyéjébe már vissza nem mehet, mert ott *Rákóczy* parancsol. Tehát Kassára akart betérni: de a császári parancsnok, *Nigrelli*, azt üzené neki, hogy nem adhat szállást. „*No, ha te nem adsz, keresek ott, ahol adnak!*”, mondá a büszkeségében sértett főúr, s egyenesen átment *Rákóczy* táborába.

A fejedelem tábornokává tette a kitűnő hadvezéri tehetségű főurat, s rábízta a jászkun sereget. *Károlyit* nyomban követte a sógora, *Andrássy György* báró, ezt meg a két testvére, *István* és *Pál*. Az utóbbi éppen fehér barát volt, csuhástól együtt jött át a kurucokhoz, azt nem is vetette le; abban vezényelt, úgy hívták, hogy a „*dervis generális*”. Kegyetlen kemény katona volt: még a nevét is rettegték.

Eközben *Eger* város is meghódolt önként: csak a vár tartotta magát.

Ekkor kezdték el a bécsi kormányurak észrevenni, hogy ez mégsem olyan nevetni való komédia, s kezdtek felőle komolyan gondolkodni.

Összegyűjték hirtelen a hű labanc dandárokat *Forgách Simon*, *Kohári István* és *Bottyán János* ezredesek alatt.

Ekkor kezdett ez a két név egymással szemben állni.

„Kuruc” – „labanc”.

Hogy a kuruc név e szóból jön: „*cru*”, az bizonyos. Dózsa György keresztes hadai marasztották meg nyelvünkben ezt a szót.

A *labanc* szó származhatik ettől a szótól: „*landsknecht*”. Az egy korú krónikásoknál gyakran találjuk e szót „*lac*” helyette, hasonlít a „*lafanc*” szóhoz, ami a ruháról lecsüngő, szakadni készülő rongyot jelent. Ezt viselték azok a magyarok, akik császári szolgálatban álltak. Egyenruhájuk, fegyverzetük hasonlított a kurucokéhoz, ugyanolyan farkasbőr kacagánnyal, mely a bal vállat fedte, s a jobb kar alatt volt átkötve a mellen, elöl széles nagy csattal, a vezéreknél drágakövekkel kirakott medállal, süvegjükből hosszan alácsüggő piros csákó; hosszúra eresztett hajuk a vállat verte. Az egyenlő viselet meg a nemzeti összetartozás is lehetővé tette, hogy a labanc számtalanszor áttért a kurucokhoz, és megfordítva, ahogy a forgandó sors hozta.

A bécsi kormány nem is egészen bízott hozzá, hogy a hű labanc magyarjai igazán jól fognak-e verekedni a lázadó kurucokkal, azért *Schlick* és *Ritschán* tábornokokat melléjük rendelte Németországból sebtén visszahítt császári lovasezredekkel.

Ezekkel egyesülten sikerült a három labanc ezredesnek *Ocskay Lászlót* visszaverni, s Zólyomig előnyomulni.

Itt azonban szembetalálták *Bercsényit* és *Károlyit*, akik a szorongatott *Ocskay* segélyére siettek.

Ez volt az első valódi ütközet két rendes hadsereg között a *Rákóczy*-szabadságharcban.

Még a régi hős csaták mintájára kezdődött.

Párviadal a csatatéren.

A labanc táborból kiugratott lóháton a sereg legvitézebb hőse, a félszemű *Botyán*, s fennen hívta ki a kurucok közül azt, akinek erős szíve van vele összemériközni.

Aki kihívására szembeszállt vele, volt az *Ocskay László*.

A két sereg szeme láttára megvívott párharcban mind a két vezér sebet kapott, *Ocskay* könnyűt, de *Botyán* olyat, amit megfeküdt.

E kedvező előjel után nem is történhetett más, mint hogy a kuruc sereg megverte a labancot, *Forgáchot*, *Koháryt*, *Botyánt* *Bercsényiék* beszorították *Zólyomba*, *Schlicket* felkergették *Bajmóci*g, *Ritschán* tábornokot a német kuruc kapitány, *Winkler* verte vissza.

A császári hadak és a labancok egész Pozsonyig és Lipótvárig húzódtak e vereség után vissza.

A győzelem eredménye lett, hogy *Zólyom* is meghódolt. A császári magyar vezérek legkitűnőbbje, *Botyán* átesküdött *Rákóczy* zászlója alá: átjött *Ebeczky István* is, a maga labanc ezredével, s azokból a legjobb kurucok lettek, s az egész felvidéki tótság lelkesülten kelt föl, fegyvert ragadva Magyarország szabadságáért. S az egy kifogyhatatlan tábor volt. Felső-Magyarország egész a határszélig meghódolt *Rákóczy* előtt; csak a várakban maradt meg a császári helyőrség, azok pedig mind ostrom alá lettek véve. Sok megadta magát, urával és őrségével együtt átérve a fejedelem hűségére. *Lőcsén* a hazafias érzelmű német polgárság maga fegyverz le a császári csapatot, *Szepes várát* *Csáky Mihály* labanc főúr védelmezte *Görgey János* kuruc vezér ellen; ezt meg egy vitéz hímező szolga keríté kézre, halálra sebesítve a német várkapitányt; a nógrádi nemességet *Gács várával* együtt *Ráday Pál* vitte át *Rákóczyhoz*, a többi várakat a *Balassák*: a két táborból nagyon hamar egy lett.

Károlyi Sándornak és *Ocskay Lászlónak* még az sem volt elég, hogy a határig mindent meghódítottak, még azon is túlcsaptak, átkeltek a *Morván*, s *Marcheket*, *Schloszhofot* elfoglalva, nagy zsákmánnyal tértek vissza.

Magában *Bécsben* is nagy volt az ijedelem.

„Jönnék a kurucok!”

Egy elmulasztott szó

Mikor már Lipót császárnak nem maradt meg más Magyarországból, mint a körülrzárt várak s egynéhány határszéeli kulcsos város, akkor kezdte maga is belátni, hogy, nagy veszély fenyegeti trónját.

Fegyvereit lekötve tartá a külháború, a franciák és bajorok már Innsbruckot és Augsburgot is elfoglalták. A hadvezérei azt tanácsolták, hogy tegyen túl a gyűlölt kormányán, s békítse ki a magyarokat.

Lipót rászánta magát a kezdő lépésre. Meghatalmazta *Széchenyi Pál* érseket, kit az egész nemzet nagyrabecsült, hogy ajánljon békét *Rákóczy Ferencnek*, ígérjen adóleengedést, sérelmek megorvoslását.

Az ajánlatok elég szépen hangzottak, de *Rákóczynak* nem volt bizodalma az ajánlattevőhöz.

Hiszen *I. Lipót* csaknem félszázadig uralkodott már az országai felett; Magyarország trónjára koronázási eskü letétele mellett lépett; ennyi idő alatt mind a maga által, mind az őseitől kötött békeszövetséget szüntelen mellőzte, üres szónak vette, soha a leghívebb magyar tanácsosainak a szavát be nem vette; ha volt is jóakarata a magyar népe iránt, de olyan embereket rakott a kormányra, akik a magyart gyűlölték, üldözték, akik a szabadságot elnyomni, a felvilágosodást kioltogatni rendszerűnek fogadták; hogy a legnagyobb békehajlam mellett sem lehetett a felkelő nemzetnek abba belenyugodni, hogy mikor teljes győzelmében van, akkor a fegyvert letegyje, s az annyiszor megszegett szóra építse jövő sorsát.

Egy teljes félszázad tanulsága állt előttük, hogy amint a császári udvarnak megszűnik szorongattatása, melyben mint a súlyos beteg, minden javulást fogad; azonnal el fog venni mindent a nemzettől: jogát, szabadságát, vagyonát, vérért.

Ebben az időben történt az, hogy *Forgách Simon* császári tábornok maga is átszökött *Rákóczyhoz*. Tábornoki rangot kapott, s aztán változó sors mellett részt vett a táborozásban.

Ez a *Forgách Simon* gyermekkori játszótársa volt az ifjabb királynak, *I. Józsefnek*.

És csak akkor mondta meg – *tíz esztendő múlva* – *Rákóczy Ferencnek*, mikor már mindennek vége volt, hogy tulajdonképpen mért szökött ő át hozzá Bécsből?

Küldve volt *I. József* király által. Az ifjú király jó ember volt, a magyarokhoz kegygyel viseltetett; császári apjának a kormányférfiait magában elítélte, átlátta, hogy azoknak zsarnoki rendszere az országot megrontja, a trónt aláássa, s egy nagy lépésre határozta el magát. Azt üzenté *Rákóczynak*, hogy kiáltsák ki őt, *I. Józsefet* tetteles uralkodónak Magyarországon: akkor ő az atyját rá fogja bírni a trónról lelépésre, s a rossz kormányférfiakat elúzi polcukról, Magyarország alkotmányát

helyre fogja állítani, s maga is itt az országban fogja tölteni ideje egy részét, uralkodva igazsággal és szeretettel.

De ezt *Forgách* csak akkor fedezte fel *Rákóczynak*, mikor már bujdosók voltak mind a ketten.

Azt írja *Rákóczy*:

„Ha ezt akkor felfedezte volna, mind engem, mind a nemzetet hajlandónak találja vala a terv elfogadására!”

Ez az elhallgatott szó mennyi vérbe került az országnak!

Ha az annak idején ki lett volna mondva, mennyi jó munkára fordíthatta volna a nemzet azt az erejét, amit így saját királya elleni védelemre kellett elpazarolnia.

Kétszáz éves nyugodt haladás a kultúra és gyarapodás mezején bizony felért volna kárpótlásul azzal a viszontagságteljes, de ragyogó hőskorszakkal, ami e békekísérletre következett.

Ekkor adta ki *Rákóczy Ferenc* ezt a nevezetes emlékiratát, mely a világ valamennyi keresztényen fejedelmeihez, államaihoz és rendeihez szól: e szavakkal kezdődvén:

„Recrudescunt vulnera inclytae gentis Hungariae.”

(„Feltörnek a nemes magyar nemzet sebei.”)

Feltárja hosszú sorban mindezen sebeket.

Végzi azon, hogy hazája felszabadításáért kész a nemzet életét, vagyonát feláldozni, s fegyverre kelése alatt nem lappang sem uralomvágy, sem haszonlesés, sem dicsszomj. Isten és minden szentei és angyalai úgy segítsék meg benne.

Bécs kapujánál

A gyöngyösi békealkudozás nem vezetett semmi eredménye. A császáriak is keményen tartották magukat, a fejedelmiek is. Azok magyarul nem akartak hallani, ezek meg németül. Ismét csak a fegyverhez kellett nyúlni, aminek nyelvét mindenki megérti.

A bécsi kormány egyszerre négy oldalról támadtatta meg *Rákóczyt*. Horvátország felől *Pálffy János* bán jött be a horvátokkal, a Bácska felől *Herberstein* a rácokkal, Ausztriából *Heister* az osztrák csapatokkal és Morva felől *Ritschán* válogatott ezredeivel.

A hadjárat változó szerencsével folyt. Szlavóniában a kurucok nagy vereséget szenvedtek; a Dunántúlról *Heister* kiverte *Károlyi Sándort*, s aztán gyilkos pogány

módra dülta fel a magyar városokat, asszonyt, gyermeket, papot halomra gyilkoltatva; Veszprémben a nagyprépostot és egy kanonokot halálra sebesíték a vallok templomrablás közben. Ugyancsak Heister ellenében a már kuruc tábornokká lett *Forgách Simon* is csatát vesz *Koronczónál*; de mindezen veszteségeért bőven megfizettek *Bercsényi* és *Ocskay László*, akik a Fehér hegyek között *Szomolyánnál közrekapva Ritschán* tábornok seregét, annak csataedzett ezredeit teljesen semmivé tették; négyezer elesett belőlük: a mecklenburgi lovasezredből csak a zászlótartó maradt meg, a többi *Ritschánnal* együtt fogságba esett: minden ágyújuk ottveszett.

Bercsényi e nagy diadalt *Te Deum* laudemusszal ünneplé meg Nagyszombatban.

De *Ocskaynak* még nem volt elég ez a diadal: ő maga dandárával gyorsan átkelt a védtelenül maradt osztrák határon, s ellenállhatatlan rohammal bevéve valamennyi útba eső helységet, egész *Bécs* városig hatolt, még az elővárosok kapuján is beágyúzott, s a felriasztott *Bécs* szeme láttára egy egész éjt ott töltött a császári vadaskertben; ahol a kurucok még azt a két párducot is fellakomázták, amikkel a császár nyulakra szokott vadászni, s aztán úgy tért vissza, egész gulyákat hajtva maga előtt, amiket Nagyszombatban elárverezett, a csapatai zsoldját abból fizette ki.

A *Károlyi Sándor* keserves kapupénze, az az egy arany, ugyan nagy kamattal lett visszavéve.

Károlyi Sándor pedig a Dunán túl a Szentgotthárdot ostromló *Rabatta* tábornokot verte tönkre, aki ágyúi és pogyászai hátrahagyásával futott vissza előle Styriába.

Ez így folyt felváltva. Egyik nap öröme volt okuk a magyaroknak, másik nap szomorúságra: a császáriak hasonlóképpen.

Amelyiket vereség ért, az puhult a békekötésre, ellenben a másikat annál inkább megkeményíté a győzelem. Másnap megint fordult a kocka, s akként fordult a békehajlam és harci kedv is.

A nagyszombati ütközet

A francia sereg *Hochstättnél* nagy ütközetet vesztt a császári sereg ellenében. Erre a fényes diadalra egyszerre aláhanyatlott a magyar fölkelőkkel való kibékülési kedv *Bécsben*. A németországi hadseregből kivonhattak tizenötezernyi hadpróbált katonát, s ezt a hadtestet rábízták *Heisterre*, hogy keresse fel és verje tönkre vele *Rákóczyt*.

Ez a *Heister* volt a legkegyetlenebb ellensége a magyaroknak. Maga *Széchenyi* érsek jegyzé fel a borzasztó dúlásokat, amiket ez a hadvezér katonáival bekövettetett; a Kárpátok közt pusztító hajdemások nem tesznek túl rajta a válogatott

kínzásokban, amikkel a szétrombolt városok lakosait kiirtotta: asszonyokat, gyermekeket, leányokat egyaránt. Tigris volt emberalakban.

Előbb azonban *Rákóczy* kezdé meg a hadjáratot egy nevezetes fegyverténnyel: seregei elfoglalták a császáriaktól védett *Érsekújvárt*. Azt a hatalmas nagy erősséget, amit húsz év előtt a hős *lotharingi* annyi tudománnyal és vérontással tudott elfoglalni, aminek a török kézzől elestét széles Európa fővárosaiban hálaimákkal ünnepelték meg, most elfoglalta egy kuruc vezér egy nekirohánással. Kítűnt megint annak az igazsága, hogy nem a sánc védi a népet, hanem a nép a sáncot. Ezúttal maga a bennlévő polgárság segített legjobban az ostromlónak a falakra felmászni. Hanem *Érsekújvár* bírása nagy előny lett *Rákóczyra* nézve, mert ott egyesíthető a Duna mellékén gyülekező hadait mindenkor, s egyszerűs mind fenyegethette az osztrák határokat.

Heister a hadával Nagyszombat felé nyomult előre.

Rákóczy a fővezérével, *Bercsényivel* együtt szembevezette rá a derékhadát *Ocskay László* és *Ebeczky* dandárait odautasítva, hogy az ellenséget két oldalról csapkodják a lovasezredeikkel előrevonultában, s ha az csatára áll *Rákóczy* derékhadával, akkor ennek a két szárnyvégét képezzék.

Éppen karácsony napja volt a két hadsereg összetalálkozásakor: – fehér karácsony. Hajnalban oly sűrűn kezdett el hullani a hó, hogy a fejedelem seregei nem láttak a förmetegtől húszlépésnyire, s csak úgy találomra foglalták el az előre meghatározott helyeiket a *Tirna* patak nyugati partján. Kémeik hírül hozták, hogy *Heister* tábora is átkelt a *Parna* patakon, s hadirendben áll a síkon. A vezényszó áthallatszott egyik táborból a másikba.

Mikor aztán egyszerre feltisztultak a fellegek, a két tábor ott látta egymást szemben egy ágyúlövésnyire.

A császáriaknak huszonnégy ágyújuk volt, *Rákóczyék*nek, megfoghatatlanul, csak hat.

A kuruc tüzérek, nem várva a parancsszót, megkezdték az ágyúzást, mire a császáriak is elkezdtek tüzelni, különösen a fejedelmet magát véve célpontul tekéiknek. Annak egy kísérőjét el is sodorta egy ágyúgolyó, mire a francia vezér, *Feirville* erélyesen felszólítja a fejedelmet, hogy vonuljon a dombtetőn tartalékul felállított karabélyosaihoz.

A kuruc hadsereg, mint egy nagy E betű fogta nyalábra a császári sereget, s a haditerv szerint jobbról *Ebeczky*, balról *Ocskay László* lovasdandárainak kellett megkezdeniük a támadást.

Ebeczky lovasezrede kítűnően felelt meg a feladatának, rohamával összekuszálta *Heister* táborának balszárnyát, s a felzavart tömegeket a saját ágyúütegeikre vetette.

Ebeczky sikere azonban magával ragadta a mellette felállított három másik huszárezredet is, *Ilosvayét*, *Deák Ferencét*, *Sréterét*, akiknek a terv szerint nem kellett volna a helyükből kimozdulni, ők is előre törtek s vitézül legázolák az eléjük álló vasasokat, muskétásokat. Ámde ekkor következett egy fegyvernem, ami a kuruc seregre nézve mindenkor a legveszedelmesebb szokott lenni; a poggyászszekerek. Ez megállította a győzelmes dandárt. A vitézek leszálltak zsákmányolni. Többé ezekre nem lehetett számítani az ütközetben. Hányszor kivette már az átkozott prédaszomj a kész diadalt a magyarok kezéből!

A balszárnyon *Ocskay* sokkal jobb fegyelmet tartott. Az ő ötezer lovasból álló dandára csodáit követte el a vitézségnek, ahogy *Rákóczy* maga feljegyzé. Nem-sokára elhallgattak e szárnyon az ágyúk, *Ocskay* levágta a tüzeiket: s tovább tört előre.

Ekkor *Feirville* is eljöttek látta az időt, hogy a tábor derekával általános rohamot intézzen a császári sereg zöme ellen. Hat ezred hajdú indult meg egy tömegben, kivont kardokkal, közepén a borsodi hajdúk. Ezek mentek szembe az ágyúuteggekkel. *Heister* három páncélos zászlóaljat indított ellenük, a rajnai sereg legjobb vitézeit. A hajdúk közéje törtek a dárdaerdőnek, s egy hajrá alatt szét volt verve mind a három vértés gyalogzászlóalj. Egy hajdú annyira előrehatolt a rohamban, hogy a futó vasasokat kardlappal visszakergető fővezérig eljutott, s ott a pallossával egy olyan csapást adott a fejére, hogy ha *Heisternek* vassal bélelt kalapja fel nem fogja az ütést, azt kettéhasítja. Még egy második ütést is szánt neki a vakmerő kuruc, azonban a császári vezérnek egy labanc segéde, a magyar *Czobor Márk*, észrevette a veszélyt, s egy pisztolylövéssel leteríté a hajdút.

Heister alvezérei mind azt hitték, hogy el van veszve az ütközet.

Csak *Heister* nem esett kétségbe: ő bizonyos volt a maga dolgáról. Jól ismerte a csatatér sakktabláján a járást. Most következtek az ő húzásai.

Az első húzás az volt, hogy a tartalékban hagyott két lovasezredet előreküldé, hogy a kuruc sereg dereka s a fosztogató jobbszárny közé ékelje be magát, s így a szárnyat egészen vágja el a deréktól. Ez teljesen sikerült.

A másik húzás pedig egy előre kicsinált árulási terv volt.

Rákóczy seregében szolgált egy *Scharodi* nevű cseh kapitány, aki szökevény németekből alakított zászlóaljnak volt a vezére. Ez még az éjjel megüzené *Heisternek*, hogy a csatában át fog térni hozzá, csapatjával együtt.

Amint a hajdúk előrerohantak, *Scharodi* egyszerre az egész zászlóaljával sortüzet adatott a hátukba, s azzal feltűzve a fehér lobogót, átfutott a császáriakhoz.

Ez az orozva történt támadás elrémíté a hajdúságot, rémülten rohantak vissza, s vészkiáltozásukkal elrémíték a hátuk mögött álló tiszai hajdúságot, sőt még magukat a fejedelem palotás ezredeit is. A futásnak eredt négy gyalogezred magával sodort még két huszárezredet is meg egy német dragonyosezredet.

S ezzel a kuruc tábor három darabra volt vágva.

Rákóczy e veszedelem láttára sarkantyúba kapta a lovát, s a muskétásezredével be akart vágni az ütközetbe, hogy annak balvégzetét megfordítsa. Túl buzgó hívei megakadályozták benne. Megragadták a lova zablóját, s nem engedték a küzdelembe rohanni.

Ezzel aztán el volt veszve a már kivívott diadal.

A *kuruc* tábor tartaléka, a dereka, a legjobb ezrede futva rohantak át a Tírnán, az erdős halmokra fel: azok, akik ellenséget nem is láttak. A jobbszárny lovasságai a zsákmányát a nyeregkápára akasztva, mint aki dolgát legjobban végezte, elrúgtattott a *Fehér hegyek* közé; azok a hajdúezredek, amik a borsodiakkal az élükön nagyon mélyen behatoltak a császári sereg derekába, s ott három hadvonalat törtek már keresztül, vissza nem vonulhattak, kénytelenek voltak *előre hátrálni*; keresztültörték magukat még a tartalék gyalogságon is, s az ellenség hátából kerültek elő a Parna patakon át, a futó zömmel éppen ellenkező irányban.

A negyedik része a kuruc tábornak, *Ocskay László* alatt a balszárnyon még egyre harcolt, nem akarva hinni, hogy vége van az ütközetnek. Mikor már *Heister* bevonult az üresen hagyott Nagyszombatba, *Ocskay László* még akkor is egyre száguldozott a csataterén alá s fel, összeszedve a szétrobbant hadakat, s eközben maga is majd fogságba esett, tévedésből a kurucokéhoz hasonló viseletű labanc huszárok közé tévedve, akik *Babocsay* labanc kapitány katonái voltak. Csak az öccse, *Ocskay Sándor* meg két alvezére szabadította ki.

Olyan ütközet volt ez, amelyben mind a két tábor úgy szétverte egymást, hogy egyik sem tudta, merre van előre, merre hátra.

De a veszteség bizonyára mégis *Rákóczyé* volt.

Átlátta, hogy nagy ütközetet vezetni senki az ő vezérei közül nem tud, még a franciák sem. Maga *Feirville* is úgy eltévedt tőle, hogy a csata után nem talált hozzá vissza. Valahol megadta magát a császáriaknak.

Ilyenkor aztán a kuruc hadaknál az volt a szokás, hogy alig maradt egy zászló alatt kétszáz ember; a többi hazaszaladt a világ négy sarka felé. Hanem aztán épp olyan könnyen össze is gyülekezett megint.

Heister sem tudott azonban mit csinálni a diadalával, örült, hogy a megtizedelt ezredeit szétoszthatta téli szállásokra.

De rövid napok múlva már tudatta vele *Ocskay László*, hogy nem nyelte el a kuruc sereget a föld. A három erős császári vár, Trencsén, Vágújhely és Érsekújvár között fekvő negyediket, *Beckót* éjjel ostrommal bevette; ötvennél több labanc nem menekült meg élve onnan, s ami a legnagyobb veszteség volt a császáriakra nézve, a *Beckóban* felhalmozott egész téli hadjáratra való széna-szalma készletüket felégette.

Így múlt el *szénán-szalmán* az akkori hadviselés dolga.

A „libertás”

Hát a „*nervus belli*?” A „*had idege*?” A pénz?

Egy híres hadvezér (talán *kettő* is?) azt mondá, hogy a hadviseléshez három dolog szükséges: először a pénz, azután megint pénz, és harmadszor ismét pénz!

Mi történik akkor, amidőn egy hadvezetőnek mind a három kérdésre az a felelte, hogy „nincs”. Háromszor „nincs”.

Pedig egészen ilyen helyzetben vala a magyar szabadságharc vezére.

Mert az a tízezer tallér, amivel XIV. Lajos segítézte, a magyar hadseregnek fél fogára sem volt elég. Ezzel is hátralékban maradt néha esztendőkön át: meglé-
vén a franciának az a gyászos szokása, hogy mikor ígérni kell, akkor *nagyot mond*; mikor meg teljesíteni kell, akkor *nagyot hall*.

Márpedig aki jól rendezett hadsereget akar tartani, annak azt okvetlenül rendes zsolddal és élelmezéssel kell ellátnia.

Adófizettetésre gondolni sem lehetett, hisz az egész ország éppen azért fogott fegyvert, mert megunta az adót fizetni.

Voltak ugyan Magyarországnak arany- és ezüsbányái, de ami jövedelmet azok teremnek, annak egy részét elnyeli a műveltetési költség, ami fennmaradt, arany, ezüst, azt ki kellett küldeni az országból fegyver, ágyú, lőszer, posztó vásárlására, amit idebenn mind nem gyártottak.

Úgy segített tehát e baján a fejedelem, hogy rézből veretett pénzt, akkorát, mint a volt négykrajcáros, s ennek az értéke volt egy nyolcadrész tallér.

De mégis elfogadta azt az egész ország, mert az egyik oldalára volt verve Magyarhon címere, a másikra pedig ez a szó „*pro libertate*”.

Azért hívta a nép ezt a pénzt „libertás”-nak.

Volt ilyen aranyból, ezüsből is, de az már a mai nap nagy ritkaság. A réz libertást még mai nap is sokan viselik e hazában, aranyba foglalva az óraláncukon.

Eleinte ennek a rézpénznek kényszerárfolyama volt.

Mikor azonban egypár millióra való lett belőle forgalomba bocsátva, kezdett az elértéktelenedni; az adósok azzal akarták kiváltani a zálogaikat, a hitelezők pedig nem akarták azt elfogadni. Hozzájárult az a baj is, hogy a libertás kiállítására igen kezdetleges levén, azt minden ember utánozhatta, akit a lelke rávitt, hogy hamis pénzveréssel rongta meg az ország népét.

Hogy ezen a bajon segítsen, a fejedelem országtanácsa azt határozta, hogy az újabban kibocsátandó kétmilliónyi libertásnál az ország címerén kívül még egy művészien vésett Szűz Mária-kép is veressék a túllapra, s az ilyen pénzt adósságfizetésre, zálogkiváltásra is lehessen használni.

Ebből is sok baj lett – odakinn a világban –, hanem legalább a hadsereget volt mivel fizetni, s lehetett rendes katonaság módjára szervezni.

Rákóczy nemzeti hadserege

Nyolc libertást kapott a hajdú, tizenkettőt a huszár hópénzül; azonkívül tábori élelmezést.

Állt ez a nemzeti hadsereg először az úgynevezett „*mezei hadakból*”, a miket a megyék főispánjai írtak össze: de csak hadba menés idején hívtak elő a mezei munka mellől: ki-ki a maga mundérijában, saját lovával, fegyverével. Ilyen mezei had volt ötvenhat gyalog és száznégyszáz lovas zászlóalj.

Ezeknek nagy része háborúviselt, csatában edzett férfiakból állott, akik *Károlyi Sándor, Ocskay László, vak Bottyán, Ebergényi* alatt megszokták a diadalt is, a vereséget is.

Azonban a hadsereg zömét a fejedelem *palotás ezredei* képezték kék és vörös egyenruhában kétezernégy száz puskás és ezer lóhátas karabélyos. Azonkívül volt egy testőr csapata száz erdélyi ifjúból.

A zömöt képező csapatok közé számítandók azután a *német ezredek*, nyolc lovas és nyolc gyalog zászlóalj, akik a császári seregtől tértek át a szabadság zászlói alá. Ezeknek vezérei közül maga *Rákóczy* dicsérettel emeli ki *Róth János* ezredest. Dacára az áruló Scharodival tett keserves tapasztalásnak, mégis nagy bizalma volt *Rákóczynak* a németjeihez; a palotás ezredének a vezetését is egy áttért német ezredesre, báró *Limprechtre* bízta. Leghívebb és merész hőstetteiben minden magyarral vetekedő alvezére volt *Czelder Orbán* is (ugyan magyarhoni születésű, de a császári seregből átszökött tiszt).

A francia gránátos osztálya csak inkább a híréért volt. Mindössze száznyolc emberből állt. Igaz, hogy vitéz harcosok voltak. A nagyszombati ütközetben negyvennyolc elesett közülük, valamennyi tisztjükkel együtt. Annál nevezetesebb erőt kölcsönöztek hadseregének a franciáktól küldött tapasztalt főtisztek, kik a szervezésnél, betanításnál és az erődítéseknél igen jó szolgálatokat tettek.

Azután volt még egy *krími tatárokból* alakított zászlóalja is, ami kétszáz emberből állt, ezeknek a vezére volt a „*dervis generális*” *Andrássy Miklós*, a fehér csuhás barát.

Összesen ment az egész sereg 75 ezerre; amiből rendes ütközetbe, harcrendet formálni ki volt állítható 45 ezer.

Csak egy jó vezér hiányzott hozzá, akinek nemlétét maga Rákóczy is keserűen bevallja.

I. Lipót halála

A nagyszombati győzelem valóságos Pyrrhus-diadal volt a császáriaknak; Heister olyan összetörtnek találta a seregét, hogy semmi kedve sem volt több szerencsét kísérteni ezzel a haddal.

Ismét a kibékítők szerepe következett.

Lipót császár ígért minden jókat a magyaroknak, ha a fegyvert leteszik, s a hűségre visszatérnek; azok is jobb szerették volna a békét a háborúnál, de nem hittek már a szavaknak. Azt követelték, hogy négy külhatalom álljon jót az iránt, hogy ha ők a békét megkötik az uralkodóval: az a békefeltételeket teljesíteni fogja, mikor ők a fegyvert kezükből letették.

Ezt meg *Lipót* császár nem akarta elfogadni.

Nem tűr el semmi közbenjárását semmi hatalom részéről. Egyszer aztán mégiscsak el kellett neki tűrni egy közbenjárást. Azét a hatalomét, aki

*„aequo pede pulsat
pauperum tabernas
regumque turres.”*

Aki egyenlő lábbal rugdalja a szegények kalyibáit s a királyok tornyait.

Miután csaknem félszázadig ült a trónon, a halál leszólította onnan.

Halálos ágyán azt rendelte, hogy élete történetét hibáival együtt írják meg, hogy a fia okuljon belőle.

*

Sok ellenségét legyőzte – csak önmagát nem tudta legyőzni. A magyar nemzet, a török hódoltságtól való felszabadulása mellett, három szabadságharcot jegyzett fel I. Lipót uralkodása alatt.

Hitvesi szerelem és hazaszeretet

I. József amint atyja halála után a trónra lépett, azon kezdé, hogy elbocsátá a kormánytól a régi rendszer képviselőit, visszahívta a magyaroknál annyira gyűlölt *Heister*t a magyarországi seregtől, s felhívta *Rákóczy*t a békealkudozásra.

Erre a fejedelem is összehívta a hozzá hű rendeket.

I. József elfogadta azt, amit atyja megtagadott, hogy a békealkudozásoknál a semleges külhatalmak képviselői járjanak közben.

Ez volt a hosszan tartott *nagyszombati békealku*, melyen tengere a szónak s rizsmája a papirosnak lett elhasználva.

Hanem aközben folyt mind a két részről a hadjárat.

Az öreg *Heister* még ez év folytán behódoltatta az egész dunántúli tartományt, úgyhogy minden vár a császáriak seregével volt megrakva, s a kurucságot (mint Bercsényi mondja) elnyelte a Bakony és a Somogyság. *Heister* visszahívása után az ifjú *Heister Hannibálra* és *Pálffy János* horvátországi bánra lett bízva a császári sereg vezényelte a Dunán túl. Egy más önálló hadtest pedig *Herbeville* tábornok alatt állt készen, melyhez az a hatezer dán lovas is csatlakozott, akiket *Dánia* a magyarok ellen segélycsapatul küldött. (Pedig a jó dánusok igazán nem vették el Magyarországon soha semmit, hogy azt ide jöjjenek keresni.)

Másfelől azonban *Rákóczy* vezére, *Forgách Simon* Erdélyt hódítá el *Rabutintól*, akinek nem maradt az egész nagyfejedelemségből egyebe, mint három száz város; azokban is körülzárva tarták az erdélyi felkelő seregek.

*Rákóczy*nak, ha jó békét akart kötni, minden módon vissza kellett szereznie a dunántúli tartományt, ahonnan Bécsset sakkban tarthatá, míg másfelől *I. József*re nézve életkérdés volt az, hogy Erdélyt visszanyerje.

Rákóczy föltételei között ugyanis elsősorban állt az, hogy a császár Erdélyt mint önálló nagyfejedelemséget ismerje el, *József* pedig ebbe az egy föltételbe soha bele nem nyugodhatott.

Tehát mind a kettő kereste ennek a gordiusi csomónak a karddal való kettévágását.

A király *Herbeville*-t bízta meg, hogy a rábízott hadsereggel menjen be Erdélybe az elveszett nagyfejedelemséget visszafoglalni. Huszonkétezer embere volt hozzá.

Másfelől meg *Rákóczy* bízta rá *Bottyánra*, hogy hódítsa vissza a Dunántúlt. Ennek meg nyolcezer embere volt ehhez a feladathoz. És mind a kettő szerencsésen elvégezte, ami rá volt bízva. *Herbeville*-t kétszer engedték *Rákóczy* hadvezérei a legveszedelmesebb kelepcéből kiszabadulni. A *zsibói ütközettel* aztán beko-

szorúzták az addigi ügyetlenségeiket. *Herbeville* az ágyútelepekkel megerősített hegyszorost, Erdély egyik kapuját úgy foglalta el a számra túlnyomó kuruc sereg ellen, hogy az egész ütközetnek alig volt száz halottja. Hanem ezzel a veszteséggel a fejedelem erdélyi hada egészen tétlenné lett verve; egész Erdély elveszett rá nézve.

Ellenben másfelől a vak *Bottyán* követett el a Dunán túl olyan csuda dolgokat, amiket megmagyarázni is nehéz. Ostromágyúk nélkül sorba elfoglalta a császáriaktól megszállt erős várakat: azt a *Kőszeget*, amit *Jurisich* parasztjai *Szolimán* 150 ezer embernyi hada ellen dicsőségesen megvédelmeztek, ő egy nap alatt rohammal vette be, az ellene küldött két császári hadvezért, egyiket a másik után tönkreverte. *Pálffy Jánost* beszorítá Ausztriába, a Styriából ellene nyomuló *Heister Hannibálból* is nagy hirtelen „Hannibal extra portas”-t csinált, azok hadsereg nélkül futottak vissza, míg ő egész Bécs városáig vitte fegyvereit, s mikor visszatért Magyarországra, a nyolcezer embernyi hadából húszezerre menő hadsereg lett. Az Erdélyből vert haddal visszatérő fejedelem egy új diadalmas hadsereget talált maga előtt.

S ezzel a nagyszombati békealku ügye megint oda zökkent vissza, ahol azelőtt volt. Az egyik fél elvesztette Erdélyt, a másik Dunántúlt. A mérleg megint egyenlő volt.

Annak a sűrű betörésnek Ausztriába, annak a Bécs kapujáig való hatolásnak valami egyéb célja is volt, mint a bécsi urakat rémítgetni és Ausztriát kiszákmányolni. – Ott volt fogságban Rákóczy *felesége* két fiával együtt. – Ezeket akarták a merész portyázó vezérek valahogy kiszabadítani. – Gyakran közel volt a tervük a sikerüléshez. Egyszer éppen magát a császárt kapták kinn a vadászaton, s csak egy véletlenül múlt, hogy az álcázott kuruc csapat el nem fogta őt: váltságba a fejedelem fogoly családjáért.

A császáriak most fegyverszünetet kötöttek, s megkísérték *Rákóczyt* a gyöngé oldalain megostromolni.

Az angol követ *Stepney* által tudatták *Rákóczyval*, hogy nejeinek hajlandó a császár engedelmet adni a férje meglátogatására.

A fejedelem örömmel fogadta ez ajánlatot, s a Bécsből Pozsonyba leküldött fejedelemasszony elé *Ocskay Lászlót* küldte egy lovasdandárral díszkíséretül. Ő maga egyszerű kapitányöltözetben lovagolt eléje a fele úton, hintájában üdvözölve az érkezőt. – És a fejedelemasszony az első találkozásnál nem ismert rá férjére. Nem csoda; mikor elszakíták őt az oldala mellől, az egy simára borotvált arcú, allonge-parókás ifjú volt, most pedig egy telt, barnapiros arcú dalia, hatalmas bajusszal, vállaira omló oroszlánsörény hajzattal, a legszebb magyar férfi, akiben a nemzeti típus minden szépsége egyesül.

Előbb Nyitrára vitte, azután Érsekújvárra, ahol udvarát tartá, a fejedelem imádott nejét, ahol megismertette vele fejedelmi pompájának legnagyobb részét, hatalmas hadseregét.

E varázssal teljes napok alatt lett *Rákóczy* szíve kipróbálva, hogy igazi arany-e, amin nem fog semmi edző szer?

Előbb a szerető nő könnyei, könnyörgései próbálták azt ki: és meg nem olvasztották.

Azután a bölcs, józan ész próbálta meg, a cseh kancellár, *Wratislaw* képében, ki *I. József* kedvence volt, s ezúttal a fejedelemné úti kísérője.

Ez felajánlta *Rákóczynak*, hogy ha Erdélyről lemond, cserébe egy birodalmi hercegséget fog érte kapni örökös tulajdonul.

Erre *Rákóczy* így felelt meg:

„Nem kétlem, hogy amit a császár ajánl, igen előnyös lenne a családomra nézve. De én sohasem tartám szemem előtt ennek az érdekeit, s egyedül hazám szabadságáért kezdtem a háborút. Azóta még szorosabban fűz a hála a nemzethez, mely kormányát kezembe adta. En nem magamnak kívánom Erdélyt öfelségétől, megelégszem azzal, ha ama szerződést végrehajtják, melyet Lipót császár Apaffy Mihállyal kötött. Ha az én személyem az akadály, visszaadom az erdélyi rendeknek a megválasztási okleveleket, válasszanak helyettem más kedvesebb személyt, bárha szolgálaim legkisebbike legyen is ez.”

Wratislaw azzal a részvétellel, amit egy nemes lélek a másik iránt érez, mondá neki erre:

„Fenséged, fájdalom, felette nagyon bízik Franciaországban, a hú ígéretei s szószegései által földönfutókká tett fejedelmek ezen kórházában, ön is azok sorába jut, s úgy végzi életét.”

Amire *Rákóczy* végszava ez volt:

„Én nem vizsgálom Franciaország magaviseletét, én csak a *haza iránti kötelességem* szavát követem.”

És azzal visszabocsátá a feleségét a fogságába.

Még egy kísérletet tettek vele. Leküldték hozzá a nényjét, *Juliánát*. *Aspremonné* hasonlított arcban, természetben az anyjához, de *Zrínyi Ilonának* a szellemén rosszul osztozott meg az öccsével. Az egészen *Rákóczy Ferencnek* jutott, neki nem maradt belőle osztályrész.

Az ő hízgelő biztatásai, hogy mennyire szereti *Rákóczyt* a császár, mennyire rokonszenvez vele és a magyarokkal, veszedelmesebbek voltak még a szerető hitves könnyörgéseinél is. Előmutatá a testvérének azt a fehér lapot, a császár aláírt nevével, amit azért küld általa *Rákóczynak*, hogy maga írja fel rá, tetszése szerint a béke föltételeit. Akármit, csak *Erdély önállóságát ne kívánja*. Mind sikertelen volt.

Rákóczy hajthatatlan maradt.

*

A háború ezután újult erővel *folytatódott*. Valami különös haditeranggal sem az egyik, sem a másik hadakozó fél nem tüntette ki magát. József Starhemberg Guidót tette meg hadai fővezérévé, s Rabutin az erdélyi sereggel kirendelte Magyarországra Rákóczy ellen, Pálffy bánt, Heister Hannibált is segítségükre adta.

De valamennyinek dolgot adott maga az öreg *Bottyán*, ki félszemű létére jobban látott a csatamezőn, mint valamennyi vezértársa, s dacára annak, hogy akkor házasodott meg, félbeszakítva a mézesheteit, a császári seregeket a Dunán túl rontani sietett. E hadjáratnak legfényesebb fegyverténye volt a *győrvári diadal*, ahol *Andrássy István* tábornok *Heister Hannibál* hadtestét egészen semmivé tette, egy két napig tartó csatában nekiszorítva egy tónak, s őt magát is elfogta, huszonkét zászlóját s minden ágyúját elvette. Szintén jó sikerrel végződött *Esztergom* ostroma is, melyet a fejedelem maga vezetett, s részint ágyúzással, részint csellegeléssel capitulációra bírta; csakhogy ezt a várat nem soká bírták a kurucok megtartani. Amint a fejedelem az ostromolt Kassa fölmentésére sietett, Starhemberg visszafoglalta azt tőlük.

A kuruc alvezérek, s azok között főképpen *Forgách Simon*, sok hibát követtek el: a fővezérségnek nem engedelmeskedtek, ki-ki a maga tervét vette foganatba, s egymás dicsőségére irigykedett. Ez volt az átká örökké a magyarnak. *Rákóczy* párizsi követe, *Vetész* ezalatt egyre figyelmezteté a fejedelmet, hogy a franciák biztatásaira ne nagy várakat építsen; mert azok ott csak a maguk javára dolgoznak, s a szövetségeseikkel nem sokat gondolnak, így szól ez a magyar diplomata: „*A francia már sokakat vitt jégre: olyan a barátsága, mint a nádból csinált bot, melyre ha támaszkodnak, nemcsak eltörik, hanem darabjai még a kezet is megsebesíti.*”

Rákóczy mint Erdély nagyfejedeleme

Amint *Rabutin* a tízezernyi császári haddal elhagyta Erdélyt, *Rákóczy* hívei ismét fegyverbe öltöztek, az otthagytott *Tige* tábornok a kocsárdi éjjeli harcban össze lett törve *Pekry* hajdú által, s az *I. József* hívei ismét csak a három száz városba szorultak össze.

Savoyai Jenő herceg megverte a franciákat Olaszországban, erre a bécsiek megint abba hagyták a békealkudozást, s a parancsszóhoz folyamodtak, amire aztán *Rákóczynak* az volt a válasza, hogy felavatta magát Erdély fejedelemének.

A fényes ünnepélynek a marosvásárhelyi szabad mező volt tanúja.

Az itt felállított sátor alatt tévé le az esküt *II. Rákóczy Ferenc*, a nagyatyja hitlevele szerint Erdély összegyűlt rendei előtt; mely után magas eszméktől áthatott beszédet tartott a sokaságnak, melynek végeztével Pekry tábornok az ország rendei nevében üdvözlé a nagyfejedelmet, *felsőleges úrnak* címezve őt. *Rákóczy* többször visszautasítá a *felsőleges* címet, míg az egész gyülekezet nagy riadással kényszeríté őt azt elfogadni, s innen a jezsuiták templomába kísérte, hol az egyházi áldás szentesíté a fejedelemmé lett felavatást.

Az ünnepély bevégeztével a magyarországi szövetséges rendek felszólították az erdélyi rendeket, hogy az *Ónodon* tartandó országgyűlésre küldjék el ők is a követeket, amit az erdélyiek részükről el is fogadtak. S ezzel ki volt mondva Erdélynek Magyarországgal való egyesülése.

Rákóczy ezután kinevezte az ország főméltóságait, s követeket küldött a barátságos küludvarokhoz, mint *uralkodó fejedelem*.

Miután rövid ittléte alatt a székelyekből egy dzsidásezredet, az erdélyi magyar nemes ifjaktól egy száztagú testőr csapatot alakított, az erdélyi országgyűlés által hozott törvényeket megerősítve visszasietett Magyarországba, a május 16-ra kihirdetett ónodi országgyűlést megnyitni.

Az ónodi országgyűlés

Miként hajdan őseink a *Rákoson*, úgy *Rákóczy Ferenc* is a szabad téren tartá meg amaz emlékezetes országgyűlést, mely Magyarország sorsa felett végleg volt intézkedendő.

A *kőrömi* fenyéren voltak felütve a sátorok, amik tízezer harcos befogadására voltak szánva: egész megerősített tábor mintájára. A tanácskozás vége könnyen ütközetté is válhatott. *Rabutin* közel járt.

A sátor-utcák közepette volt kifeszítve egy nagy ponyvakörönd, pompásan fellobogózva a rendek címeres zászlóival: ez volt az országgyűlés tanácskozási terme.

Az Erdélyből érkező fejedelmet nagy pompával fogadták a szövetséges rendek. Királyi bevonulás volt az; a hajdankor minden fényűzésével: tarka egyenruhák, bogláros díszöltönyök, s mindennemű fegyverzet felvonulása. Maga a fejedelem királyvörös bársonymentében; a gyémántforgós fejedelmi süveggel fején, aranycsojtáros arab ménen lovagolt nemes testőrei közepette. Előtte a három csatamént a főudvarmester és az udvari főkapitány vezették.

Minden ragyogott itt, csak a fejedelem arca nem.

Tudva volt már előtte, hogy Magyarország összes vármegyéi között van egy, mely őt nem szereti. Ez *Túróc*.

Ennek a megyének a rendei körlevelet bocsátottak ki valamennyi többi megyéhez, amiben a hadvezető kuruc főket vádakkal halmozzák el (jutott azokból a fejedelemnek is), s felszólítják őket, hogy térjenek a koronás király hűségére, s kössék meg vele a békét.

Alig kapta meg *Rákóczy Ferenc* a „felséges úr” címet, azonnal tapasztalá, hogy sokkal nyughatatlanabb ülés esik a trónuson, mint a nyeregben. Amíg csak vezér volt, addig nem kapott mást, mint koszorúkat, dicsérő énekeket, amint aztán uralkodóvá lett, következett a keserűje a pohárnak.

Már az erdélyi urak is nagyon megbánatták vele, hogy fel hagyta tenni a fejedelmi süveget. Az ideig kész hadsereget talált mindig Erdélyben; de amint fejedelemmé hagyta magát emelni, a *méltóság* urak azonnal elejbe tettek egy törvényt, melynek értelme szerint a földesurak erővel kényszeríthetik a jobbágyaikat a megyei munkához visszatérésre, akik engedelem nélkül sorakoztak a hadi zászlók alá. S amint ezt a törvényt a fejedelem aláírta, soha többet *Pekry* uram hadsereget nem tudott összegyűjteni Erdélyben. Jó volt ez a törvény a törökbúzának; de rossz a szabadság búzájának: arra nézve jégeső volt.

Idehaza az ónodi gyűlésen pedig igazán meggyűltek a fejedelem bajai.

A legnagyobb fejedelmi baj az *országos költségvetés* volt. Ez mindig a gyásznapok közé tartozik. Mert hadat üzeni körös-körül az egész világnak, az mindenkinek nagyon tetszik, lóra ülni, verekedni, az is sokaknak tetszik; hanem mikor arra kerül, hogy fizessük a hadsereget, az már senkinek sem tetszik.

Hat esztendeje folyt már a szabadságharc, ezalatt hol negyvenezer, hol hatvan-ezer főnyi hadat kellett tartani *Rákóczynak*, azt fölfegyverezni, felruházni, lovakkal ellátni, ágyút, lőport, posztót mind külföldről hozatni. Erre sok pénz elment. *Tizenötmillió* forint ára *rézpenz* lett már forgalomba bocsátva. Nem is olyan nagy összeg hatusztendei háborúviselésre. De mikor a tekintetes Karok és Rendek vállait már ez a rézpenz is szörnyen nyomta. Nem akarták elfogadni adósságfizetésbe.

A fejedelem aztán azt mondta nekik, hogy ha nem tetszik a rézpenz, vegyék elő az aranyat, ezüstöt: fizessenek adót. – Kétmilliót.

Hajh, milyen ellenzék támadt erre! Hadakozni is meg adót is fizetni? Adót fizetni a szabadságáért? Hisz az adófizetés, az a rabszolgaság!

De jó szerencsére akkor is voltak már hűséges mamelukok, akik az ónodi gyűlésen is leszavazták nagy többséggel az ellenzékét, aki soha „igen”-t nem mond: még *Rákóczynak* sem.

A nagy többség meglett mind a rézpenz, mind az adó kérdésében.

Azonban észrevehető volt az egész gyűlésben, hogy itt van egy párt, mely minden módon zenebonát, visszavonást keres; belekapcáskodik a fejedelembe, aki

személyesen vezeté az országgyűlési tanácskozást. A hadakozó urak méltán haragudtak a téntás ujjúakra.

Ilyen izgatott hangulat mellett nyílt meg a negyedik ülés, melyben a turóci körlevél került – a szó teljes értelmében – a „gyepre”.

A fejedelem maga hozta azt elő, s felhívta *Turóc megye* jelen levő követeit, hogy álljanak elő, és mondják el, mi a panaszuk van vármegyéstudól.

Erre a két követ úr, *Okolicsányi Kristóf* és *Rakovszky Menyhért* kiállt a középbe, a fejedelmi emelvény elé, melynek lépcsőin az első hadvezetők foglaltak helyet, *Bercsényi Miklós, Károlyi Sándor, Eszterházy Dániel, Andrassy István, a két Ilosvay*.

Rakovszky volt a megye nevében nyilatkozó szónok. Hosszan beszélt és élesen. Elmondta, amit úgyis mindenki tudott, hogy a hadjárat mennyi pusztulással jár, a tisztek hogy garázdálkodnak, a népet hogy zsarolják, s hogy az a sok rézpénz már-már leszakítja az embernek a tarsolyát.

A heves fejű tábornokok sok közbekiáltással szakíták félbe e szónoklatot; a fejedelem alig győzte őket elcsitítani; s mikor vége volt a beszédnek, ő maga felelt meg mind a hallott panaszokra, nyugodt vérrel adva elő, hogy biz ezek a bajok mind megvannak; de ezek együtt járnak a háborúviseléssel; azt pedig nem jókedvünkből viseljük, hanem hogy az országot felszabadítsuk még terhesebb iga alól. Viseljük is ezeket a bajokat mind közönségesen: a földművelő, a békés polgár a vagyonából hoz áldozatot, a katona pedig a véreből; s az egész ország áldozik nagy lelkesedéssel. De hogy valamennyi helyett mért panaszkodik éppen Turóc vármegye, aki ellenséget még, a futó Schlicken kívül, nem is látott, aki a hadjárat nyomorúságait még nem is érezte, s ha már panaszt akart emelni, mért nem fordult azzal egyenesen őhöz, a fejedelméhez, mért lázítja vele a szomszéd vármegyéket visszavonásra? Vajon azt hiszi-e, amivel a császáriak nyíltan rágalmazták őt, hogy a hadjáratból magának szerez kincseket? Hogy az ország aranyát, ezüstjét a maga tarsolyába rakja, s a népnek szórja a rézpénzt?

Mikor elvégezte a beszédét a fejedelem, azt várta, hogy szóljon rá valaki. Azt várta, hogy az egybegyűlt rendek közül álljon elő, aki az ő híve, aki a szabadság ügyének bátor harcosa, s cáfolja meg a turóci követ vádjait, hogy indítványozza *Turóc* vármegye perbe fogatását, megfenyítését e perduellis merényletért. És hiába várta. Mintha zsibbadás lepte volna meg az egész országgyűlés nyelvét, olyan mély hallgatás támadt a szavára. Egyik ember a másiktól várta, hogy az szóljon.

Nagy, hosszú csend után megszólalt a fejedelem, kimondva, hogy nagyon fáj neki a rendeknek ez a mély hallgatása, ő kéri, hogy mondjanak fölötte ítéletet, ő-e a bűnös, vagy a vádlói?

Újabb kínzó nagy hallgatás követte felszólalását.

Ekkor aztán egész lelke kitérő keserűségével fakadt e szókra *Rákóczy*:

„Hát ezt érdemlettem-e tőled, szolgálataimért, oh haza? Életemet, véretem, hitvesemet, gyermekeimet, mindenemet feláldoztam, dicső eleim példája szerint, hajdan virágzó szabadságodért, és most ily hálát kelljen-e aratnom? Te látod, Istenem, szívem tisztaságát, te tudod, hogy nem a magam hasznát kerestem törekvéseimben. Inkább a sír borítson el, mint e gyanúsítást tűrjem. Édes hazám, ne engedd, hogy rajtam száradjon ez igaztalanság!”

S azzal leszálva elnöki emelvényéről, kinyilatkoztatá, hogy vezéri tisztéről lemond és eltávozik.

Erre aztán kitört a mély hallgatás fenekén lappangó vihar. Egyszerre minden arc lángba borult, az egész gyűlés felkiáltott, a turóci két követet szidalmazva; *Klobusiczky* útját állta a fejedelemnek, s erővel kényszeríté őt elnöki székébe visszatérni.

A két turóci követ pedig csak állt ott a középben. A rendíthetetlen szónok *Rakovszky* még most is gúnyosan mosolygott s csak a bajuszát rágta; de követ-társa, *Okolicsányi* nagyon elsápadt, s tekintetével ugyan keresgeté azt a nyílást a sátor ponyváján, amelyiken keresztül tágasabb a világ.

Ez általános lárma-zajból *Bercsényi* recsegő hangja tört elő, mint a tárogatószó:

„Hogyan, szövetséges Rendek, oly hálátlanok lennétek-e, hogy inkább távozni hagyjátok szabadítótokat, mintsem neki igazságot szolgáltatatok rágalmazói ellenében? Inkább, hogysen ez megtörténjék, haljanak meg ezek az árulók.”

Az egész gyűlés azt kiáltá erre:

„Inkább halál rájuk, mint miránk szolgaság!”

Erre *Bercsényi* kirántja kardját, s *Rakovszkyt* vállba sújtja vele; *Károlyi* Sándor másfelől a fejére csap a kardjával, a két *Ilosvay* végre összevissza kaszabolja a boldogtalant (a házszabályok ellenére). *Okolicsányi*, követtársa példáján megrettenve, fut a sátor nyílása felé, de odáig őt is csúful összeszabdalgják, odakinn pedig a francia gránátosok kezébe jut, akik láncre verik.

Benn a gyűlés-sátorban általános lett a zűrzavar; a jelen levő turóci nemeseket elkezdik ütlegelni, azok odamenekülnek kegyelmet kérve *Rákóczyhoz*, mire a fejedelem maga ránt kardot, s a hozzá menekült ellenfeleit saját testével védelmezi meg üldözőik ellen.

Odakinn eközben még nagyobb lesz a zűrzavar. A katonák azt hallják, hogy *Rakovszkyt* megölték, a névhaszonlat miatt azt hitték, a fejedelmet magát gyilkolták meg, s vad haraggal rohannak az országgyűlési sátonak: csak nagy nehezen sikerül a vezéreknek kinn és benn a rendet helyreállítani, úgy-ahogy tanácskozási formát adni a gyülekezetnek.

Arra ott, *Bercsényi* indítványára, rögtön törvényszékké alakul az országgyűlés, s ítéletet hoz egy egész vármegye fölött, mely szerint Turóc vármegye élve elfogott követe, *Okolicsányi* lefejeztetik, holtteste fölött, a vérpadon, *Turóc* megye zászlója

széttépetik, címeres pecsétnyomója összetöretik, tisztikara fogságra vettetik, s maga az egész vármegye a törvényhatóságok sorából kitöröltetik, s területén a szomszédos vármegyék osztoznak.

E tragikus eset emlékére lett a késő korig *Turóc* vármegye tanácsstermének hosszú asztala a szokott *zöld* posztó helyett *vörössel* bevonva.

Következett volna erre a napirendben a kérdések legsúlyosabbika, a koronás király trónvesztetté nyilvánítása.

De *Rákóczy* nem tartá e fölötti tanácskozásra alkalmasnak ez izgatott hangulatot. Kérte, hogy halasszák el azt az ülés végére, mikor a harag minden szívekben elpihent, s ítélni tudnak a jövőendő kockája felett hidegen, nyugodtan.

Egy hétig a pénzügyek rendezéséről beszéltek. Ez elég lehűtő tárgy, hogy még a vértasság mámore is kijózanodjék tőle.

Végre június 14-én (1707) került elő az indítvány, hogy Magyarország Ausztriától elszakadjon.

A felolvasott indítványra ezzel a felkiáltással feleltek a rendek:

„Eb ura a fakó!”

Ezzel lett kimondva, hogy a koronázott királyt leteszik.

Ezt végzésbe is tették és törvénycikkelyt hoztak róla.

E végzésnek a királpárti magyarok, akik viszont *Eszterházy Pál nádor* körül gyűltek össze, ellentmondtak: az egész *ónodi* országgyűlést törvénytelennek nyilvánították, s a trónvesztésről hozott törvényt a *Turóc* megyei követek levágása által előidézett terrorizmus szülöttének keresztelték.

Ezzel pedig el volt égetve minden híd *Rákóczy* és a *király* között; most már csak egyetlen kulcs volt a jövőendő titkaihoz: a kivont szablya.

Az *ónodi* országgyűlés június 22-én oszlott széjjel.

S augusztus hatodikán már *Rabutin* útban volt Erdély felé. Nem is tartotta fel odáig senki. *Pekry* uramtól pedig ott mehetett be, ahol akart. S azzal ott vége volt *Rákóczy* uralmának.

Jól mondta azt egy magyar bölcs:

„Hej, ha minden *száj* egy kerek *ágyú* volna, akkor volnánk mi nagyon jól!”

Nagy urak játéka

Létre lehetett volna hozni a békességet a magyar nemzet és I. József között, ha az európai diplomatiának a keze minduntalan benne nem lett volna a játékban.

Nem jó pedig szegény embernek az ilyen nagy urak játékába belekeveredni, mert őrajta békülnek ki s vele fizettetik meg a játékdíjat.

Egyfelől *XIV. Lajos* francia király biztatta rendes követe által *Rákóczyt* a szövetségével, de azt valósággal soha meg nem kötötte vele. Adott neki valami pénzsegélyt; de arra azt mondhatni, hogy „meghalni sok, megélni kevés”.

A *bajor király, XIV. Lajos* szövetségese volt kijelölve, hogy a magyar koronát fejére tegye, de se maga nem jött érte, se a kért hadtestet nem küldte Szilézián keresztül. Azt várta, hogy eléje vigyék.

Most még egy harmadik pártfogója is akadt a magyar szabadságharcnak, *I. Péter*, muszka uralkodó. (Még akkor nem volt se „Nagy” – se „cár”.)

Hinné-e valaki, hogy valamikor a magyar nemzet az orosz cártól várta a *szabadságát?* – *Rákóczy* alatt történt.

A lengyelek (szokás szerint) két pártra voltak szakadva.

Az egyik *Szász Ágostont* választotta meg királynak, a másik *Leszczinszky Szaniszlót*.

Az első a muszka uralkodóhoz folyamodott segítségért, a másik a svéd királyhoz, *XII. Károlyhoz*.

Ekkor folytak le a két északi hősnek nevezetes harcai egymással. *I. Péter* ekkor azt az ajánlatot tette, hogy ejtse el mind a két uralkodó a maga királyjelöltjét, s emeljék *Rákóczy Ferencet* a lengyel trónra. Ő maga többször unszolva kínálta meg ezzel a fejedelmet, s a vele tartó lengyel párt is őt óhajtotta.

De *Rákóczy* nem tudott hűtlen lenni a nemzetének adott esküjéhez, hogy hazája ügyét el nem hagyja, sőt minden erejével diadalra vezetni törekszik.

Ő viszont azt a tervet ajánlotta *XIV. Lajosnak* és *I. Péternek*, hogy hagyják *Szaniszlót* a lengyeleknek, azután svédek, oroszok, franciák és magyarok kösse-nek szövetséget, s együtt támadják meg Ausztriát, vegyék el tőle Magyarországot, s ültessék a trónba a bajor királyt. Ő maga nem akar egyéb lenni, mint ami most, Erdély választott fejedelme.

Akkor azután, ha ezzel készen lesznek, *I. Péternek* szabad kezet adnak, sőt magyarok és lengyelek segíteni is fogják, hogy az ozman hatalmat kivesse Európából, s Konstantinápolyig menjen.

Mindenki beleegyezett ebbe a fényes tervbe, ami a világrésznek egészen más arcot volt adandó. Francia, orosz, lengyel, svéd, bajor buzdításával sietett *Rákóczy* terve megvalósítására ösztönözni.

S mindez csak játék volt.

Dehogy volt valakinek a nagy urak közül eszében a szegény magyar sorsát is felvenni a számításba; mind valamennyi egyenként csak azért akarta e vitéz nemzetet a harc mezején megtartani, hogy a maga önző céljához könnyebben eljusson.

Csupán az egyenes lelkű, őszinte, a szabadságáért igazán rajongó, szívében minden önzés salakjától tiszta *Rákóczy Ferenc* vette a maga feladatát igazán szívére s készült annak megvalósításához maga, készíti a nemzetét előre egész komolysággal.

Tanuld meg az ő példájából, magyar, hogy neked csak egy igazi őszinte barátod van a kerek világon, akit azonban mindig keresgatsz, sohasem találsz meg, mert ez az egyetlen jó barátod, saját magad...

A trencsini ütközet

A diplomatikai játékban most egy új tromfot hívtak ki. Egyszerre azt az ajánlatot tették *Rákóczynak*, hogy hát a *porosz király fiát* fogadnák el magyar királynak? Abban az esetben a *Brandenburgi* szép csendesesen visszahúzná a segédseregeit, amik eddig az osztrák császár mellett küzdenek, sőt a *dán királyt* rávenné, hogy ezredeit visszahívja Magyarországból (ahol azokat úgy is jól megnegyedelte már vak Bottyán). A porosz könnyebben nyújthatna kezét *Rákóczynak* Szilézián keresztül, mint a bajor Ausztrián át.

Rákóczy kapott ez ajánlaton, mely mind rá, mind a szabadságharc ügyére nézve oly végzetessé leendett, s minden erejét összegyűjté, hogy a hadjáratot teljes sikerrel kezdhesse meg ezúttal az ország határán kívül Sziléziában.

Ez az év (1708) csupán hadak gyűjtésével, s amellet kisebb portyázásoknál telt el. *Rákóczy* Egernél gyakoroltatá a derékhadát, mely mind számra, mind felszerelésre nézve tekintélyes európai seregnek volt már nevezhető.

Azonkívül egy dandárt elszakíthatott, hogy Erdélybe küldje *Rabutin* ellen; egy dandárja *Bercsényivel* a Garam mellett táborozott. *Eszterházy Antal*, *Bezerédy*, *Kisfaludy* alvezérek a dunántúl részt őrizték. *Ocskay* négyezer lovasával a Morva folyamnál nyugtalanítá a császári seregeket, s egy hatalmas várukat, amit akkor építettek a tartomány védelmére, egy váratlan rohammal karddal a kézben, elfoglalta, az ott összehalmozott kincsekben roppant zsákmányt ejtett: csak az ezüstöt nyolc szekéren hozta el. posztóval ellátta az egész seregét. Az osztrák derékha-

dat pedig, mely Pozsony táján és a Csallóközben vesztegelt, a dán segédhadakra várva, a *vak Bottyán* tartá ellenőrzés alatt. Ezeknek *Starhemberg Miksa* volt a fővezérük.

Egy napon *Bottyán* húsz lovas kuruccal kiküldé *Bornemisza János* őrmestert kémszemlészetre Pozsony felé, hogy hoznának hírt az ellenség állása felől. – Ez a kuruc csapat keresztülbujdokolva a császári seregek valamennyi őrvonalán, amint Szempe és Sárffő között a nádasból kibukkan, egy ellenséges csapatot talál maga előtt, vasas németeket, számra körülbelül velük egyenlőt. – De nem szám-lálgatták a kurucok, hogy hányan vannak amazok, hanem nagy hajrával rajtuk rohantak, levágták, csak a velük volt előkelő tisztet hagyták élve. Azt hirtelen köz-rekapva, a nádasokon, berkeken keresztül visszavágtattak vele a fővezér főhadi-szállására. Csak itt tudták aztán meg, hogy kit fogtak el? Az volt *Starhemberg Miksa* tábornok, az osztrák fővezér maga.

Hejh, de nagy bolondságot követett el a vitéz *Bornemisza János* azzal az ő hős-tettével, hogy az ellenség fővezérére a tábora közepéből kihozta, hisz ennél a *Starhemberg Miksánál* rosszabb hadvezérük nem volt az osztrákoknak! Miért nem hagyta ott nekik?

A bécsi főhaditanács aztán az elfogott jó jámbor *Starhemberg Miksa* helyett odaküldé fővezérnek a már jó híreből eléggé bőven ismert *Keister Siegebertet*.

Hát kellett ez nekik: a kurucoknak?

Heister azután nem nyújtózott a medvebőrön, hanem hozzákezdett a hadművele-tekhez.

Legelőször is azon kezdte, hogy a kurucok legnyughatatlanabb és legvitézebb hadvezére, *Ocskay László* ellen kiküldé *Viard* tábornokot, aki viszont a császári vezérek egyik legjobbika volt, s *Ocskayt* ezáltal a Morva határszélről visszavonul-ni kényszeríté a Vág-vonalig.

Mind *Rákóczy* maga, mind *Bercsényi* panaszteljesen jellemzik a hadseregük állapotját s egész hadviselésüket a szabadságharc hatodik esztendejében. *Bercsényi* ezt írja *Károlyi Sándorhoz*:

„Régen tudom én azt már, hogy mi nem hadakozunk, hanem vontatjuk a háborút; háborgatjuk ellenségünknek a szándékát, nem ellenezzük; panaszoljuk fogyatko-zásainkat s magunk fogyatkozásainak panaszait sajnáljuk. Rosszaságát a had praesentiával fedezi: előbb fogy el prófontja, mintsem megeszi; előbb szakad mundérja, mintsem elkészül: előbb tudja okát, miért nem győzheti, mintsem reá indul. – Minden vigasztalásom abban, hogy a szomszéd Lengyelországban még több rosszat tapasztaltam a szabadság dolgaiban.”

A főtisztek zúgolódtak, hogy *Rákóczy* miért nem viszi a derékhadat a császáriak ellen döntő ütközetbe, minek forgácsolja szét a haderőt dandárokra? Pedig a fejedelem bölcsen ismerte a maga népét a legfőbbektől a legalsókig. Tudta jól, hogy a kuruc had ezredenként, dandáronként csodavitézséggel tud verkedni.

Egyes merész hadműveletre, ahol a haditervet a pillanat, a kedvező helyzet gyors felfogása adja, az ő alvezérei mind nagyon alkalmasak, de egy sincs közöttük, aki egy egész negyvenezer főnyi hadsereget döntő ütközetben vezényelni tudjon, aki egy nagyszabású csatát ki tudjon dolgozni stratégiai részletekben; s maga a hadserege olyan elemekből áll, amiket ha valami közbe jött véletlen zavarba hoz, az egész sereg atomjaira oszlik azonnal széjjel.

Különösen volt *Rákóczynak* egy szerencsétlen kétbalkezü alvezére, *Pekry*, aki akármit megfogott, az mind a két kezébe szakadt: ez veszté el Erdélyt is *Rabutin* ellen, s legközelebb ez hagyta magát tönkre veretni *Viard* által Szokolca mellett; de mert *Bercsényinek* kedves embere volt, mégiscsak rábizta *Rákóczy* a mezei lovasság vezényletét. Jobb lett volna, ha *Ocskay Lászlót* vonja magához; de arra meg *Bercsényi* haragudott. Azért ezt a Csallóközbe küldék, hogy *Heister* hadmozdulatait kísérfje figyelemmel.

Két nevezetes vára volt a császáriaknak a Vág mellett. Az egyik *Lipótvár*, amit I. Lipót építtetett akkor, mikor a törökök Érsekújvárt elfoglalták ennek az ellensúlyozására; a másik pedig *Trencsin*. Hatalmas vár akkoriban, még mostani félig rom állapotában is felséges építmény. Egy egész város, csupa palotákból. Innen osztotta hadjárati parancsait *Róbert Károly* ellenkirálya, *Csák Máté*, ki elég erős volt egyszerre két királlyal folytatni háborút. A kurucok a szabadságharc megkezdése óta ostromolták mind a két várat. – *Lipótvár* elfoglalásához már közel voltak, amiképpen annak az ostromát a nagyszombati ütközet kimenetele félbehagyatta velük. De *Trencsinnek* még a lőtávolába sem jöhettek, annak a sziklaormai uralják az egész vidéket; azt csak kiéheztetéssel lehetett bevenni. De ezúttal *Lipótvár* is abban az állapotban volt, ott is a lovaikat lakomázták már fel a császári hadak, a kenyérük, rég elfogyott. *Rákóczy* ezt a várat akarta bevenni legelőbb, aminek a sáncai meg voltak már rongálva az ágyúi által. – Hanem a haditanácsban a főtisztek mind ellene voltak a tervének, azok mindenáron *Viard* tábornokkal akartak megmérkőzni, aki a kiéheztet *Trencsin* vár felszabadítására sietett Morva felől egész vonat élelmiszeres társzekerekkel.

A fejedelem ráhagyta magát venni, hogy azzal az egész hadsereggel, ami a sziléziai nagy hadjáratra volt előkészítve, *Trencsin* felé vonuljon, ennek a várnak az újraélelmezését megakadályozni.

Azonban ekkor *Heister* és *Pálffy* bán is előjöttek a Csallóközből, s szintén a szorongatott *Trencsin* igyekeztek hadseregükkel elérni.

Bottyán és *Ocskay* a két lovasdandárral két oldalról közrekapta a császári sereget, s éjjel-nappal csapkodva, keserves küzdelmek között hajtotta maga előtt egész *Vágújrhelyig*.

Heister három tűz közé volt szorítva. Hátul *Ocskay*, oldalt *Bottyán*, előtte a *Vág* folyam, s azontúl *Rákóczy* egész nagy hadserege.

Heister nem is azért igyekezett olyan lóhalálában *Trencsin* felé, hogy ott *Rákóczyval* ütközetet vívjon, hanem inkább azért, hogy kifáradt seregét a *trencsini*

várágyúk oltalma alatt kipihentesse, míg *Viard* a várva várt élelmiszerekkel megérkezik.

Amint azonban Vágújhelyre megérkezének, a fejedelem táborából átlopózott *Pálffy* bánhoz egy megbízott kémje. Egy cigányleánynak álcázott grófhölgy. Ugyanaz a *Szunyoghyné*, akit a Beckó vára ostrománál mint a várparancsnok kémét, a hajdúk elfogták, s meztelenre vetköztetve hajtottak a táborba, amíg vezérük, *Ocskay László* ki nem szabadította kezeik közül s meg nem védelmezte a feldühödött harcosok ellen.

A történetírók ennek a női bájjakkal fölékesített démonnak a rovasára teszik a magyar szabadságharc balvégzetű fordulatait. Ő csábította *Ocskayt* is az áttérésre *Pálffy János* üzeneteivel, aki generálisságot ígért neki a császáriaknál. Ő hozta hírül *Pálffy* bánnak, hogy minő helyzetben van a Vágon túl *Rákóczy* serege: hogy *Bercsényi* megneheztelt a fejedelemre, s a maga hadtestével oly messze vonult a főhad derekától, hogy alig van vele összeköttetésben, s hogy a Vág partján a fejedelem legszerencsétlenebb vezére, *Pekry* van föllállítva a legrosszabbul fegyelmezett mezei lovassággal. A fejedelem azt hiszi, hogy ezt a leggyöngébb csapatját igen jól megvédi a közbeeső Vág folyam, amin át lehet ugyan úsztatni lóháton; hanem az ottani terep nagyon alkalmatlan valami lovassági ütközet kifejlődésére. A Vág melletti lapály terítve van kavicstorlatokkal, amikkel a medrét gyakran változtató folyam hordja meg az ártereket, másutt áttörhetetlen fűzberkek tartják fel a rohamot; azután pedig összevissza tépett halmok és fennsíkok következnek, mély árkokkal, miket tán az özönvízi kataklizma ásott oda. Boszorkánytáncnak való hely, nem ütközetnek.

Ámde *Pálffy* számítani látszott a kurucok jól ismert gyöngéjére. Rávette *Heister*t, hogy engedje őt a lovasságával átúsztatni a Vágon, s *Rákóczy* mezei hadait fölverní. *Heister* beleegyezett a merész kísérletbe, melytől azt az eredményt várhatta, hogy maga azalatt háborítatlan elvonulhat a derékseregével a Vág hídjáig, mely Trencsin alatt van verve.

Az eredmény azonban végtelenül túlszárnyalta minden reménységét.

Mikor *Pálffy* lovasezredei a Vágot átúsztatva, a fűzfareketyésből egyszerre előtörtek, *Pekry* mezei hadait oly vak rémület szállta meg, hogy nem is gondolva az ellenállásra, felbomlott gyülelésben rohantak a világba veszedelmes ordítózással.

Hiszen bár hagyta volna őket futni a fejedelem, amíg a világ kerítésébe ütik az orrukat. Az egész nyomorult mezei had nélkül is bizvást megfelelt volna ő a rendes, fegyelmezett hadseregével *Pálffy* és *Heister* hadainak. Azonban attól tartott a fejedelem, nehogy ez a nagyszájú had a maga vészordítózásával a többi tábor is felkavarja, s vak rohamában rendetlenséget hozzon a felállított gyalogezredek közé. Ennek akarta elejét venni. És ez volt a balvégzete.

Egy lovasezredét rögtön *Pálffyék* visszaverésére rendelé, ő maga pedig lovát sarkantyúba kapva odavágtatott *Pekry* futó hada közé, hogy azt hatalmas szavával visszaterelje.

Bizony rossz szakács a sors! Jól főz, de rosszul tála! Mikor *Rákóczy* Nagyszombatnál a dragonyosai élén be akart vágtatni az ütközetbe, hogy a harcrendet helyreállítsa, akkor nem kellett volna a kísérőinek belekapni a lova zablájába és őt visszatartani; hiszen csak ellenséggel volt dolga, azt karddal megverhette. Hanem inkább *Trencsinnél* kellett volna *Rákóczy* lova kantárát megfogni *Vay Ádámnak*, hogy ne távozhassék vezéri helyéről. Megfordítva történt.

Az előrevágtató fejedelem útjában találta azokat a veszedelmes mély árkokat, amik a terepet átszeldesik, kettőn átugratott a lovával, a harmadik szélesebb volt, minthogy ló szöktében a túlsó partjára átkaphatott volna, s ez belebukott lovasával együtt a kétölnyi mély árokba: a fejedelem a veszély pillanatában féloldalra vetette magát, s ezzel kikerülte az agyonzúzást, de mégis oly ütést kapott a bal szeme táján a fejére, hogy ájultan maradt ott.

Az elementum volt az ellensége, aki összetörte.

Kísérői hirtelen kiszabadíták a lova alól, mely nyakát szegte az eséstől, s úgy hozták őt elő véres arccal. Azt sem tudták, él-e?

Amint aztán a hadak meglátták, hogy a fejedelmet véres fővel hozzák a csatából: akkor egyszerre elvesztette mindenki a lelkét. „Elesett *Rákóczy*! Halva a fejedelem!” Ez a rémkialtás zúdult végig az egész táboron, s ez az egy szó elég volt, hogy mint a kakasszó egy egész kísértettábor, a felkelő sereget a világba szétűzze.

Heister, látva az ellentáborban az eszeveszett bomlást, maga is egész erejével átkelt a Vágon, *Pálffy* bán művét befejezni.

A kuruc lovasság, mely a fejedelem vezénylete alatt állt, elfutott világgá, otthagya az ágyúit; csak a gyalogság állta még a harcot. A hajdúk és *Winkler* meg *Czelder Orbán* német ezredei védték a csatát s a zászlók becsületét késő estig az egész császári sereg ellen; háromezer maradt belőlük halottan: vitézségük tanúja. Későre megérkezett *Bercsényi* is a bódult csatába, de csak azért, hogy ő is kapjon egynéhány kardvágást, s utoljára karddal a kezében vágjon utat magának a menekülésre, alig kísérve egypár száz lovasától.

És ez alatt a harc alatt – alig pár óra járásnyira – ott mulatott *Ocskay László* és valamennyi kuruc vitéze a Sándorok kastélyában. Nem is álmodott róla, hogy a szomszédjában nagy ütközet folyik. Hisz azt a tizennégy ágyút, amit a császáriak elvettek *Rákóczyéktól*, még csak egyszer sem sütötték ki az ütközet alatt: ágyútüzelés nélkül lett megvíva az egész eldöntő harc. Ha csak egyetlenegyszer megdördültek volna a kurucok ütegei, *Ocskay*, *Bottyán* rögtön ott termettek volna. Így *Ocskay* csak a dáridó közepette véres fejjel berohanó *Bercsényitől* tudá meg,

hogy oda az ütközet, oda a hadsereg, a dicsőség, a haza, minden! Maga a fejedelem is súlyosan megsebesült és menekül, ki tudja merre?

Erre a hírré aztán *Ocskaynak* a dandára is abba hagyta a táncot, felugrott a lovára – s futott a többi után. Alig tudott annyit összeszedni *Ocskay* belőlük, hogy a fejedelem üldözésére előrohanó *Pálffy* vérteseit visszaverje velük.

De másfelől *vak Bottyán*, megtudva a nagy veszedelmet, még azon éjjel odarohant a maga jól fegyelmezett csapataival az elveszett csatatérre, s megvédve a futó tábornokot, megakadályozta annak végmegsemmisülését.

A fejedelem megsebesülve érkezett Nagytapolcsányba. Egy bolond hant, egy darab holt agyag ütötte meg ily iszonyúan!

Milyen rettenetes mély árok az ott! Magyarország függetlensége van benne eltemetve.

Hősök után árulók

Azt írja *Rákóczy* maga a trencsini ütközetről:

„Soha vereség nem volt annál gyalázatosabb és szerencsétlenebb következésű.”

Elveszett benne a fejedelmi sereg legjobb gyalogsága, tizennégy ágyúja, elveszett a sziléziai hadjárat, a porossal való szövetség; de ami legsajnosabb vesztesége volt: odalett a hit a szabadság zászlóinak diadalában.

A trencsini szerencsétlen ütközet után egymást követve hullongtak el a fejedelem mellől azok a hívei, akik eddig megannyi villám voltak a kezében. A villámot is meg lehet fogni – arannyal.

Révay föladta Nyitra várát *Heister* pusztja megjelenésére. *Ocskay László*, *Pálffyval* összebeszélve, el hagyta magát fogatni egész ezredével (aminek egy csapatja fegyverrel vágta ki magát az árulás rakta kelepceből), s azután császári generálissá lett, s labanccá esketett hajdani lovashada élén segíté pusztítani a magyar városokat – *Bezerédy* az egész rábizott dandárt át akarta vezetni a császáriakhoz. Az árulás terjedt, mint a dögmirigy.

Hasztalan ütötte vissza a bosszúálló pallos az árulók verte sebeket, *Bezerédy*, *Ocskay*, *Botka* levágott fejei a pózna hegyére tűzve hasztalan hirdetétek, hogy mi jutalma van az árulásnak: a levegőben volt az már.

Még egyes dandárvezetők harcoltak vitézül. *Eszterházy Antal*, a trencsini veszteséget megbosszulni, áttört Ausztriába, s kényszeríté *Heistert* a Dunántúlra visszavonulni, s azalatt *Jellasich György* vicebánt horvát seregével összetörte, magát a vezért is megölte. *Balogh Ádám* másfelől ötezer rácot, *Fluck* német ezredé-

vel együtt szétvert és levágott a Kölesd melletti véres ütközetben. *Bottyán* a maga pénzét osztva széjjel, összegyűjté a Trencsinnél szétvert kuruc had töredékeit, s azokkal *Heistert* Szakolcánál megverte, s meghódolt városokat újra visszafoglalt. Érsekújvárt pedig vitézül megvédte *Csajághy* a császári ostromló sereg ellen, s kényszeríté azt gyorsan odább vonulni. *Károlyi Sándor* is győzedelmeskedett Erdélyben Mezőmadarasnál, s sok várat visszafoglalt. – Mind nem volt ez már se haszon, se vigasztalás. – Valamennyi apró győzelem nem nyomta le az egy trencsini veszteséget.

Rákóczy minden emberének a homlokáról azt olvasta le, hogy nem bánnák, ha vissza lehetne nyelni az „eb ura a fakót”.

Összehívta a szövetséges rendeket országgyűlésbe Sárospatakra, s előhozatva *Tolvay Gábort*, az ítélmestert, akit a császáriak az ónodi gyűlés előtt békefeltételekkel küldtek le hozzá; kit akkor a kurucok ki se hallgattak, hanem tömlöcre vetettek; most onnan kihozatta, s visszaküldé azzal az üzenettel, hogy ő és hívei hajlandók a királlyal békét kötni: csak az ország szabadságainak biztosítására kívánnak angol és hollandi kezességet: Erdély önálló fejedelemségét nem kívánják már: beérik vele, ha az erdélyi fejedelem olyan függésben lesz a magyar királytól, minővel a birodalmi fejedelmek vannak az osztrák császártól.

Hej, ha ezt a jobbik eszét akkor vette volna elő a fejedelem, amikor felesége és a nénje édes csókjai kérték rá, és nem akkor, amidőn *Ocskay, Bezeredy* júdáscsókjai megégették a száját: milyen szép sikere lett volna annak.

Hanem hát akkor ezt nem tehette: nem, a saját magyarjai miatt. Akkor ők kemények voltak. Most meg egyszerre nagyon is puhák lettek.

Rájuk illett ez a mondás: „aut timet aut tumet” (vagy fél, vagy forr). Mikor győz, akkor a tengert is át akarja gázolni, mikor meg vesz, akkor a pocséta előtt is leül.

*

Erre a mostani békeajánlatra azzal felelt a királypárt, hogy a maga részéről a nádor által hívatott össze országgyűlést Pozsonyba, s ez az országgyűlés *Rákóczyt* és *Bercsényit felségárulóknak, honellenségeknek* nyilvánította. – Ez volt a „nota Rákóczyana”. A magyar corpus jurisban olvasható törvénycikk, mely *Rákóczyt* és híveit a hazából száműzi.

Fájdalmasabb seb minden fegyverütötténél.

A romhányi ütközet

A szabadságharc ügye feltarthatatlanul hanyatlott mind alább. Egyik vereség a másikat érte, s minden vereségnek egy hűség felmondása lett kísérője.

Elveszett a dunántúli rész; *vak Bottyán* hasztalan kísérté meg azt visszafoglalni. Öreg volt már. A sors azt az irgalmat tette vele, hogy nem engedte neki megérni nemzete bukását. Egy diadalmas ütközet után, melyben a rácokat megverte, hirtelen megütötte a szél. A százkarú óriásnak legerősebb karja szakadt le benne.

S a többi karjai is egyre fogytak. *Andrássy István* tábornok (a győrvári diadal hőse) feladta *Lócsét* a császáriaknak; azt a hatalmas várost, melynek lakossága leghívebb népe volt a szabadságharcnak, ahol *Rákóczynak* ágyúöntődéje, fegyverraktára volt. Feladta azt, egy kis asszonyi cselszövénnyel behálózni hagyta magát.

A többi szepesi városok aztán mind utánaestek.

Még egy szövetségese is ellene fordult *Rákóczynak*, a tizenhárom szepesi város grófja, *Lobumirszky*, ez is az osztrákok mellé adta a lengyel ezredeit. Ezzel Felső-Magyarország is el lett vesztve.

Most végtére *egy harmadik* harcoló fél jelent meg a küzdők között, a legfélelmesebb ellenség, vagy kibékítő, ahogy inkább szeretjük nevezni. Ez a hadviselő hatalom – *a keleti pestis*.

Hejh, mikor ez a hatalmas úr odadobbant közéjük, hogy futottak előle magyarok, németek, ki keletnek, ki nyugatnak! *Bercsényi* rémületében a tábort is elhagyta. Az a heves fejű ember, aki a fél világ haragjától sem félt, ettől a láthatatlan ellenféltől úgy meg volt rettenve, hogy egyik pusztáról a másikra bujdokolt előle.

Csak Rákóczyt nem rémíté meg még ez a vész sem.

Most az országos rémület közepette akarta megmutatni, hogy nem fél a balsorsnak semmi öldöklő angyalától.

Hirtelen összegyűjté azokat a hadait, amiket még a dögmirigy réme haza nem kergetett, zsoldjába fogadta a *svéd királynak* e *pultavai* ütközetből a magyar határig menekült kétezernyi dandárját, s azokkal és *Károlyi Sándor* kuruc lovasságával bátran rajtahajtott *Sickingen* tábornokra, ki a császári derékhadat vezette. Ez előre értesült jöttéről, s szemközt jött reája. *Romhánynál* találkozott a két sereg, egy mocsáros patak előtt. *Rákóczy* seregei mindenütt diadalmasan ütköztek meg a császáriakkal, a svédek és lengyelek beszorították *Sickingent* a nádas mocsárba, s már a hintáját is elvették, társzekereivel együtt, *Károlyi Sándor* pedig a rácokat aprította össze, a vezérüket is elfogta. Ekkor a már megnyert csata közepette nagy trombita- és dobszó támad a magyar sereg háta mögött Vadkert felől.

A kurucok meglepetve húzódnak a patak partjára vissza, hadirendben várva a támadást.

Ezalatt *Sickingen* a vert hadaival háborítatlanul húzódik el a csataterről, senki sem üldözi. – Mikor aztán a nyárfaerdőből előjön a nagy riadással közelítő ellenség, akkor látják, hogy az csak egy század részeg dragonyos, legrészegebb a kapitányuk maga, egy *Migli* nevű olasz, akik a szomszéd Vadkertben tivornyázva, amint az ágyúzást meghallák, kótyagos fővel nekirohantak, fújták a trombitát, ütötték a dobot, mintha egész hadsereggel jönnének *Rákóczy*nak a hátába. Ezek állították meg az egész ütközetet.

Nevetni lehetett azon!

Hanem ezzel a nevetéssel be is volt rekesztve az egész hadjárat komolysága.

Több igazi csatát nem vívott *Rákóczy* a magyar földön. Egyik rossz hír a másik sarkára hágott. Az alvezérek feladták az erős *Érsekújvárt*; a dicsteljes *Egervárat*; a megvíthatatlan *Murányt*. Csak *Munkács* maradt még: ugyanaz az utolsó erősség, amit a dicső *Zrínyi Ilona*, a Tököli-hadjárat végpontjaként, oly hősi lélekkel védelmezett. Hadvezéreinek seregeit mindenütt szétverték, azoknak a romjaiból még csak *Károlyi Sándor* tudott a Tisza mögött egy tizenkétezernyi haderőt összegyűjteni. Ez volt a szabadságharc utolsó tábora.

A szatmári békekötés

Tizenkétezer harcos, akinek a szíve láng, akarata acél, még mindig elég erős tábor, hogy egy országosan gyűlölt ellenség kezéből a diadalt egy kétségbeesett végcsatában kicsikarja.

A bécsiek ezt a lángot is ki tudták oltani, ezt az acélt is meglágyítani. Egyszerre letették *Heistert* a fővezérségből, a kegyetlenkedőt, a nemzet ellenségét, a protestánsok üldözőjét, az országpusztítót, s helyébe tették *Pálffy János* tábornagyot, a magyart, az engesztelőt, az eszes diplomatát.

Ez aztán azt a táborot, akit elődei le nem tudtak győzni karddal és ágyúval, legyőzte egy szál vesszővel, a béke olajágával.

Harc helyett értekezést kezdett *Rákóczy* fővezérével, *Károlyi Sándorral*. *A fejedelem tudtával történt ez.*

Majd *Rákóczy* maga is összejött *Pálffyval*, s késő éjjel értekezett vele. *Pálffy* biztosítá őt a király kegyelméről, ha ezt *Rákóczy* maga fogja kérni levelében.

Rákóczy visszament táborához, s elmondá a főtisztjei előtt *Pálffy* ajánlatát: sűrű könnyhullatások közt. A tanácskozás eredménye az lett, hogy *Rákóczy* megtörte

büszke lelkét, s levelet írt a királyhoz, melyben nemzetének igazságot, magának és híveinek kegyelmet kért tőle.

„Indítsa erre Felségedet az igazság és kegyelem, a trónok e támaszai.”

Rákóczynak megesett a szíve a vele együtt bujdosók nyomorán. Így ír ő maga: „A szánakozás érzelme soha életemben nem hatott lelkemre élénkebben, mint ezen másfél napi utam alatt... A földet már hó borítja. Az alvidékről kibujdosott asszonyok szekerének hosszú soraival találkozván, kik sírva nyújtják felém kezeiket és zokogva biztosítanak a maguk s férjeik hűségéről, csak fedelet s ételmet kérve a maguk számára; a hidegtől didergő gyermekeik sírással tölték el a szekereket, melyek a félig fagyott sárban alig mozdulhatnak. Mélyen meghatott állapotuk, s tettem érettük, amit lehetett”.

Rákóczy a királyhoz írt levelének eredményét nem várta be az országban. Február derekán kiment Lengyelországba, *Károlyira* bízván a királlyal való béke megkötését.

És azután sohasem látta meg többé hazája kék hegyeit.

A királyi határozás leérkezett, amiben *Rákóczy* fejének és jószágainak biztosítva lesz a kegyelem, párthívei amnestiát kapnak, az ország jogos törvényei, jogai és szabadságai helyreállítatnak.

Ez okmánnyal felkereste *Károlyi* a fejedelmet Lengyelországban. A királyi leirat s a magyarok kívánságai tárgyalása végett Szatmárra hívtak össze országgyűlést.

Szomjazta már az egész ország a békét.

S akik annak megkötése fölött alkudoztak, maguk is magyarok voltak mind a ketten.

Ez alkudozás alatt hirtelen meghalt *I. József* király; ifjú korában ragadta el a himlőragály.

Ez sietteté a béke megkötését. *Pálffy* félreveté az özvegy királyné levelét, *Károlyi* a *Rákóczyét*, s azzal véget vetve minden húzás-halasztásnak, a fegyverszünet utolsó napján aláírták a békeszerződést. A magyar urak közül százötvenegen.

E békeokmány tíz pontja szerint: *Rákóczynak* minden birtoka visszaadatik, hasonlóul kegyelemben és jószág-visszaadásban részesülnek minden hívei, a vallásszabadság helyreállítatik, az özvegyek és árvák elkobzott birtokai visszaadatik, a tett károk kölcsönösen helyrepótoltatnak, Magyarország és Erdély jogai szentül és sértetlenül fenntartatnak, egyebekről az egybehívandó országgyűlés intézkedik.

E békeokmány a *majtényi* sikon lett felolvasva a hadi rendben felállított tizenkét-ezer főnyi had előtt. Hallgatva egyeztek bele. És azután mindannyian lerakták a

fegyvert, mellyel tíz éven át annyi dicsőségen és viszontagságon keresztül védelmezték szabadságuk és nemzetük ügyét.

Azt a négyszögű tért, ahol e fegyverlerakás végbement, körülárkolták, s úgy áll az ott most is a sík róna közepette, benőve vad bozóttal; körülé a kalászos róna, maga egy sötét folt az arany síkság közepén, egy darab senkiföldje. A fák elvadult gesztje örök sötétet tart fölötte, és soha senki egy vándorbotot sem vág le azoknak a sarjaiból...

Rodostó

Mi van még hátra: – Elfeledtetés.

Rákóczy sohasem fogadta el a szatmári frigykötésben számára biztosított kegyelmet.

Tiltotta őt ettől az *emlékezet* és a *remény*.

Annak az emléke, hogy ő nemrég fejedelme, uralkodója volt ennek az országnak, hadseregek vezére, királyok, császárok szövetségese és ellenségese, nemzetének bálványa, elleneinek félelme, ki törvényeket hozott, háborúkat üzent, ki egy szomszéd ország fényes koronáját utasította vissza azért, hogy hazájához hű maradjon, ez az emlék örök sorompó volt az útján keresztül, mely út a kibékült Magyarországra visszavezetni táruult eléje. Neki csak zászlóval a kezében lehetett ide visszatérni, a „libertas” zászlóval. – Lerakták azt már. – Jól volt lakva az egész nép „libertas”-sal, siettek belőle garasokat veretni.

S a visszatiltó emlékhöz járult a tovacsalogató reménység. Ez a csalfa délibáb, mely tengert ígér, s homokpusztát ad, majd amott veté föl csalóka ábrándképeit az örökké hívő, rajongó, a hitéhez mindig hű nagy szellem előtt. Francia király, muszka cár, török szultán, lengyel király egyre hitegette a bujdosó fejedelmet: királyi szavakra nagy terveket épített, szelekre felhőket.

Lengyelországból Frankhonba bujdosott, Frankhonból az osztrák-török háború kitörésekor elcsalogatták Konstantinápolyba.

Mindenütt szeretve és magasztalva volt *mint ember*.

Személyét így írja le kortársa, a francia *Saint-Simon*:

„Rákóczy igen magas termetű, nem túlságosan erős testű, de nem is elhízott, izmos, arányos növésű, tekintete nemesen parancsoló, de minden durvaság nélkül, arca kellemes, bár tatár jellegű. Társalgásában nem bőbeszédű, de okos, szerény, óvakodó, amellet méltóságteli, legkisebb hiúság nélkül: tapasztalatait jól adja elő, de magáról sohasem beszél. Igen becsületes, igazságos, őszinte, egyszerű, rendkívül bátor; és igen kegyes, istenfélő, anélkül, hogy azt akár mutogat-

ná, akár rejtegetné. Titkon sokat ad a szegényeknek. Háza rövid időn igen népessé lett, s abban ő az erkölcsiséget, a kiadásokban a pontosságot és gazdálkodást szigorúan követelte, de mindig nyájassággal. Ő igen jó, szeretetreméltó és kellemes ember volt; s miután őt valaki ily közelről ismerte, csodálkozott rajta, hogyan lehetett ő valaha egy nagy párt vezére, és miként üthetett annyi zajt a világban?”

A jó Saint-Simonnak a magyar nemzet tízéves szabadságharca nem több, mint „annyi zaj!”

Quel bruit pour une omelette! (Mennyi zaj egy tojáslepényért!)

XIV. Lajos halála után elhagyta az udvart *Rákóczy*, s *Gross-Boisba*, a camalduli barátok házába vonult. Ott is csak jótékonyssággal s nemzete sorsa fölötti tervezgetésekkel foglalkozott.

A francia udvar fényét csak akkor kereste föl ismét, midőn *Nagy Péter* cár ott járt, ki őt ott is mindenek fölött kitüntette.

Az osztrák-török háború e nyugalmból is kizavarta.

Még egy uralkodó hátra volt, aki az ő nagy lelkét játéklabdául felhasználja: a török szultán. Most az küldött neki ezüst tokba rejtett aranypecsétetes levelet, melyben felhívja őt szövetségesének, ígér neki milliókat hadseregfogadásra: erdélyi fejedelemséget, Magyarország felszabadítását.

Rákóczy ki hagyta magát csalogatni grosbois-i kedvenc üvegházai közül, hol délvirágjainak élt, s útra kelt Konstantinápolyba. De mire a gálya kikötött vele a Bosporusban, akkorra már a szultán hadseregét Nándorfehérvár alatt tönkrevverte *Savoyai Jenő* és *Pálffy János bán*, s *Rákóczy* csak a békealkudozásra érkezett meg.

Azt meg is kötötte a két császár *Passarovicban*, s abban a törökök *Rákóczyról* éppen úgy meglepedeztek, mint a franciák a magukéban. Csak annyiban mégsem feledkeztek meg róla, hogy az osztrák követ kívánatára a szultán *Rákóczyt* és a mellé csoportosult magyar vezéreit *Rodostóba* küldé tanyázni.

Az osztrák követ tulajdonképpen *Rákóczy* és társai kiadatását követelte a töröktől, de ez azt megtagadta. *Rákóczy* dicsérve emlékezik meg erről emlékiratában: „A törökök ekként a világi barátságnál többre tartják a törvényt, míg a keresztyén fejedelmek a törvényt a barátság miatt rám nézve megsértették.”

Itt élte le egyhangú napjait a nagyszellemű honfi. „Egy klastromban nincs nagyobb rendtartás, mint a fejedelem házábanál”, írja felőle hű kamarása, *Mikes Kelemen*, s elmondja, hogy a nap minden órájában mivel foglalkozik a fejedelem; ír, olvas, fúr, farag, esztergályozik, virágokat ápol. De hát az a munka, amit nem lát senki, mit a lélek végez: a nagy, nehéz tervek, miket minden fordulata az európai államviszonyoknak halomra dönt, s a másik megint újraépít?

Végre mint egy egész ólomtenger borul terveire az általános békevágy egész Európában. A világrész ki van fáradva. De senki jobban, mint a magyarok. Mindenki siet Bécs felé, a királyi kegy kisütő napfényében melegedni. Rongyait foltozza, sebeit kötözgeti az egész ország: nem gondol a dicsőségre.

És eközben a fejedelem egymás után látja maga mellől sírba szállni azokat, akik még hívei maradtak. *Amazok* elszálltak fölfelé: nem az égbe, hanem Bécsbe; *ezek* leszálltak a földre. *Eszterházy Antal*, *Horváth Ferenc*, majd a törhetetlen *Bercsényi* nagyszellemű nevével együtt. *Rákóczy* mind jobban magára marad.

Még egy örömsugára villan fel sorsának, *György* fia meg tudott szökni Bécsből, az udvar fényéből, s kalandos utakon át elvergődött az atyjához. Felkereste a bukott nagyságot: a kísértetek vezérét, a halottak fejedelmét, a felhővárak urát, hogy szomorú számkivetése magányát megossza vele. Milyen aranszíve volt ennek a fiúnak!

És mit csináltak belőle a bécsi gondnokai! El hagyták butulni. Nem tanult semmit, még írni sem tudott, elfelejtett magyarul, csak egyet nem felejtett el: azt, hogy ő *Rákóczynak* a fia.

A fejedelem elküldte őt Párizsba, hogy neveljék művelt emberré. Ott aztán jól kinevelték: adtak neki legelőbb is szép fiatal kéjarát. Hova tűnt el, hol pusztult el, kedvesével együtt? Azt senki sem tudja megmondani.

Aztán újra felkavarodott az egész világ. Francia, spanyol és olasz szövetkezett az osztrák császár ellen. *Rákóczy* újra remélt.

„Mi csak remélünk, remélünk, mindaddig, míg csak meg nem halunk, írja *Mikes Kelemen* a rodostói magányban. Szegény urunk, amit a pennával tehet, el nem mulasztja. Eleget ír mindenfelé; mert mi olyanok vagyunk, mint az evangéliumbeli beteg, aki harminc esztendeig volt a Bethesda tó partján, várván, hogy valaki belevesse a vízbe, mikor az angyal felzavarta.”

Az Isten megkímélte őt még egy keserű csalódástól. A tavasz első virágaitól megüzente neki, hogy örök hazájában *várják!* Még nem volt hatvanéves, mikor meghalt.

Végrendeletében azt hagyta meg, hogy szívét küldjék el Franciaországba, a grosbois-i szerzetesek kolostorába, tetemeit pedig temessék el anyja mellé.

Így történt.

Mikor *Zrínyi Ilona* sírját felbontották, már akkor a dicső asszony porrá volt válva, csak a koponyáját lelték meg. Azt odatették a fia koporsójába, annak a keblére. Tehát mégis összetalálkoztak. Most együtt alusszák örök álmukat: a magyar dicsőségnek örök álmát.

Rákóczy szíve ott van Franciaországban, hűlt pora Törökországban, szelleme bizony hazatért Magyarországra!

A temesi bánság visszahódítása

A szatmári békekötéssel vége szakadt a kuruc világnak Magyarországon. Majd a nagy európai háború is be lett fejezve, Közép-Európa hatalmasságai kibékültével. A török is visszavonult a Száván túli birodalmába, s Magyarországból csak a temesi bánságot tartá még megszállva.

Sok vér kifolyt, sok vagyon elpusztult; de az áldozatokat nem lehet felpanaszolnunk; mert azok a szabadságnak lettek hozva: az alkotmányos és a vallási szabadságnak.

A protestánsok csillaga gyakran egyesülten küzdött az ozmanok félholdjával a kereszt ellen; míg végre kibékült a kereszt és a csillag, hogy egyesült erővel elűzze a félholdat egéről.

Legutoljára került a sor a temesi bánság visszahódítására. Itt fészkelte be magát a török legerősebben. A manapság Magyarország Kanahánjának nevezett gazdag vidéket a Maros és a Tisza között először is laktalan pusztasággá tette. Százakra ment a száma a falvaknak, amelyeknek egyetlenegy lakosa sem volt; a házak üresen, a templomtornyok harangok nélkül; a széles róna szántatlan, műveletlen. A nagy folyamok medreiben a törökök kövekkel megterhelt hajókat süllyesztettek el, hogy az ekképpen megrekesztett folyam szétáradjon a síkságon, s mocsarakkal vegye körül a törököktől megszállt várakat és táborhelyeket. A magyarság zöme kivándorolt az elpusztított megyékből, csak a cigányság szaporodott fel tízezernyi lélekszámra. Nagybecskerek alatt volt egy óriási nagy tó, melyen vitorlás hajókkal jártak: az is a török uralom hagyománya volt. E század elején ugyanazon a téren szántás alkalmával egy elsüllyedt gabonás hajónak a roncsaira akadtak. Ott lehetett annak a nagy tónak a közepe, amelyet a múlt századbeli térképeken „*Jacus Betzkerek*” név alatt találunk.

Hazánknak e kincstárát visszafoglalni is a hős *Savoyai Jenőnek* lett fenntartva: aki annyi, a török felett kivívott diadal emlékét csatolta már nevéhez; hogy bátran a magyar nemzet hőségének lehet őt neveznünk.

II. Ahmed szultán, harcra vágyó nagyvezére, *Damad Ali* által felbuzdítva, alig öt év múlva a belháború befejezése után, újabb hadjáratot indított meg Magyarország ellen.

Az ürügy készen volt. Magyarország új királya *III. Károly* levélben inté a szultánt, hogy tartsa meg az általa is elfogadott karlócai békekötést, s ne pusztítsa hadaival a Velence birtokában levő Moreát.

Erre a dölyfös válasz kétszázezer főnyi rengeteg török had megindítása volt, kiket *Ali* nagyvezér átvezetett a Száván, s a karlócai halmokon táborba szállt velük.

Vele szemben *Savoyai Jenő* állt Futaknál hetvenezernyi hadával.

De e hadseregnél már egymás oldalán álltak a hajdani Rákóczy-hadak, vitéz vezéreikkel, és volt ellenfeleik, a császári ezredek, a *Nádasdyak* a hű *Pálffy János-sal*, *Ebergényi Heiszterrel*, *Löffelholzcal* és *Stahremberg Miksával*; azonkívül a *Württemberg herceg*, s a magának oly fényes nevet szerzett *Mercy Kolozs*.

A legelső babékoszorú e hadjáratban a magyaroknak lett felajánlva. *Jenő herceg* a török hadsereg állásának kémszemlélésére *Pálffy Jánost* indítá meg háromezer lovasból és ötszáz gyalogosból álló dandárjával, azzal az utasítással, hogy ütközetbe ne elegendjék: hanem ahol az ellenséget felveri, onnan azonnal hírmondani visszasíessen.

Pálffy azonban, amint a péterváradai sáncokon túlhaladt, egyszerre egy húszezernyi lovasból álló ellenséges hadat lát a porfellegből kibontakozni. Ez volt a török tábor előhada.

A gyors visszavonulás végveszedelem lett volna a számra hatodrésznyi dandárra nézve. A gyalogsága menthetetlenül ottveszett volna mind egy főig; míg a futó lovasságát, amíg a szőlőhegyek és az ingovány közötti szűk úton hosszú sorban végighalad, a sarkában űző spahi sereg nagy részben ott nyomja léssen. – Itt csak az elszánt vitézség segíthetett. – *Pálffy* a háromezer lovasával elfogadta az egyenlőtlen harcot a túlnyomó török lovasság ellen: csak arra volt gondja, hogy körül ne szárnyalják: szemben le nem törték. Négy óra hosszat tartá ki a dicsőséges harcot, egy lábnyomnyi tért sem engedve az ellenségnek elfoglalni. Két lovat kilőttek alóla e csatában; egy vezértársát, *Breuner* tábornagyot, ki lelőtt lova alá szorult, elfogták; négyszáz halottja és sebesültje volt már a magyar dandárnak; ekkor adott jelt *Pálffy* a visszavonulásra.

E hősi szembeszállással időt nyert a lovasság a gyalogcsapat mára, hogy az visszahúzódhasson, s a szoros út melletti szőlős halmokat megszállhassa. Mikor aztán a visszavonuló lovasság e veszedelmes szoroshoz ért, ahol a török csapatok bízvást elnyomhatni képelték, egyszerre a szőlőgátak mellé rejtett muskétások sortüzelése fogadta őket, amely soraik közt ádáz bomlást keltett. A fegyvertűz öldöklő hatása alatt szép rendben sikerült a magyar lovasságnak századonként végigvonulni a szoros úton. A török csapatok, melyek a síkságon keresztül akartak az oldalukba vágni, csakhamar észrevették, hogy ott ingovány van, melyben ember és ló odavész, s átkozódva látták a kis hős csapatot szemük előtt elhaladni. Tovább üldözni aztán nem volt kedvük *Pálffy* magyarjait. Azok szerencsésen visszajutottak a főverérhez, hírt hozva; hogy az egész török tábor közeledik Pétervárad alá.

E hírre *Savoyai Jenő* egész seregével átkelt a Dunán, s a hajdan *Caprara* által védett sáncok között serege balszárnyával Pétervárad erődítéseire támaszkodva, arcvonalat foglalt a túlnyomó ellenséggel szemben.

A számra harmadrésznyi keresztény seregnek csak a hadvezéri lángelme, a seregekben otthonos fegyelem, s a hősi lelkesülés szerezhette meg a diadalt.

Korán reggel a *Württemberg* herceg kezdé meg a középén a magyar gyalog hadosztályával a harcot, vele egyidejűleg a balszárnyon *Pálffy János* a nehéz lovassággal. A herceg diadalmasan nyomult előre, s az ellenséget helyéből kiverve, tőle tíz ágyút elvett. Ugyanekkor *Pálffy* lovassága is elverte a vele szemben álló török spahi lovasságot. Amíg azonban a balszárnny és balközép diadalmasan nyomult előre, azalatt a török hadsereg színe-java, a janicsárság, a „*Hadzsi Begtás virágai*” hatalmas rohammal törték keresztül a jobbközép hadsorait, a muskétásezredek összezavarodva tódultak vissza a sáncaik mögé, s a felbőszült janicsárok már a sánccokat is megmászták, s a félholdas lobogót kitűzték a köröndre. – Ekkor *Jenő* herceg *Pálffy Jánost* rendelé ellenük négy ezred nehézlovassal; míg maga a *Württembergi* herceg ezredeivel a sánccokat sietett visszafoglalni. *Pálffy* lovassági rohama dönté el az ütközet sorsát. A diadalordító janicsársereg, egyszerre oldalba kapva a vértés lovasság által, otthagya a kivívott sánccokat, és hanyatt-homlok rohant visszafelé.

Damad Ali nagyvezér egy domb magaslatáról nézte e véres harcjátékot, biztos szekérvárából, válogatott testőrvitézeitől körülvéve. – Mikor meglátta a legvitézesebb janicsárhad bomlott futását; maga a nagyvezér kirozott a szekérsánccából, s a testőrhad élén előrohant a futó sereget megállítani, kivont karddal vagdalva a saját janicsárjait. Eközben a magyar-osztrák sereg jobbszárnnyával utat tört magának *Ebergényi* a huszárságával, melynek eddig a sánccok és árkok között folyó ütközetet téltlen kellett néznie, s most azután a sík mezőn kapva az ellenséget, két tűz közé szorítá a janicsárhadat s a szép válogatott testőrsereget, melynek most már a szekérvárba való visszamenekülést is lehetetlenné lett téve.

Mire a nap delelőre ért, a roppant nagy török hadsereg, fegyvereit eldobálva, futott szerteséjjel; hatezer halottat hagyva a csatatéren, s azok között legjobb vitézeit, a janicsárokat. Maga *Dama Ali*, a nagyvezér is elesett: a háború gyűjtogató szelleme. s vele együtt az egész táborkara.

Prédául esett az egész török tábor: gazdag zsákmány hadiszerben és poggyászban: százhatvan ágyút, öt vezéri lófark és tömérdek zászló.

Maga *Jenő* herceg e diadalnapról az uralkodóhoz írott tudósításában különösen kiemeli a csatában döntő részt vett lovasságnak vitézi érdemeit, mely „*nagy becsületet és dicsőséget szerzett magának*”.

A magyar–osztrák hadseregnek is háromezer halottjába került e diadal: azok között volt a barbár módra fogolyként leölt *Breuner* altábornagy és *Pálffy János* unokaöccse, az alig húszéves *Keresztelő János*.

*

Augusztus 4-ike volt a pétervárad nagy diadal napja. Huszonkét nap múlva már *Savoyai Jenő* Temesvár alatt állt egész hadseregével.

Fel akarta használni dicső győzedelmét az ország teljes felszabadítására. Csak Temesvár fokán hirdeté még a félhold a török uralmat. Ha onnan is leverik, ismét Szent István koronája alatt áll az egész ország.

Temesvár akkor erős vár volt; körös-körül mocsarak védték. A város maga a Béga folyam jobb partján állt, mély vízárkokkal körülvéve, melyek szilárd köröndökkel és bástyatornyokkal voltak ellátva. A bal parton, a várossal híddal összekötve terült el a vízárkokkal és palánkokkal körülvett fellegvár sáncolata. Minden sánc erősen megrakva nehéz ágyúkkal, s a kiterjedt védművek oltalmazására volt egy tizenhét ezer főnyi őrsereg, mely fölött Mehemed pasa parancsnokolt. Ha esős évszak volt, valamennyi védműve közül Temesvárnak egyedül a nagy palánk volt ostromolható, mely a belvárost vette körül, a többi megközelíthetetlen volt.

A védőseregnek egyedüli veszedelme volt az élelmezés nehézsége. Körös-körül minden sivatag és ingovány; pusztá falvak, ugar földek. A konstantinápolyi angol követ neje, *Lady Montagu Mária*, ki ez időben utazott keresztül Magyarországon át Törökországba, azt írja utazásából: „Semmi sem lehet szomorúbb, mint Magyarországon keresztülutazva s visszagondolva ez ország egykori virágzó állapotjára, látni a föld oly szép darabját majdnem elnéptelentül. – Buda egykoron székhelye volt a magyar királyoknak, akiknek palotája a kor leggyönyörűbb épületei közé tartozott; de most egészen el van rombolva, a város egy része sem lévén az utolsó ostrom óta helyreállítva. Budán alul Adony és Földvár is nevezetes város volt; de most mind a kettő romban fekszik. Az ország ezen része nagyon erdős és kevésbé lakott. Minden faluban vadkanhúst kapnak az utazók meg vízi szárnyasokat. Az a kevés számú nép, mely Magyarországot lakja, elég könnyen él: pénze nincs, de az erdők, mezők bőven nyújtanak neki élelmet. Nincsenek szokva ahhoz, hogy valamiért, amit tőlük elvesz valaki, még meg is fizessen. Ha az utazó pénzt ad a szívességért, még ráerőszakolnak egy csomó fácánt. Öltözetük primitív: állván egyszerűen juhbőrből, hasonló süvegből és csizmából. Ez így foly Eszékig: az is romban hever.”

S ha már a Duna mentén ilyen képe volt az országnak, milyen lehetett még a Tiszán túl!

A temesvári pasának, amint *Savoyai Eugen* közeledtének hírére vette, az az ötlete támadt, hogy Debrecenből lássa el a várát élelmiszerekkel.

Ez a derék nagy magyar város mindenkor meg tudta óvni a területét az ellenség pusztításaitól, azon az egyszerű módon, hogy eléje ment: nem fegyverrel, hanem pénzzel: fizetett, adott élelmiszert, mind valamennyinek: töröknek, kurucnak, labancnak, németnek. Mint jó, szorgalmas, gazdag és fizetni kész népet ezért minden harcoló fél meg is kímélte mindig.

Hanem akiket Mehemed pasa küldött ezúttal Debrecenre, azok tatárok voltak. Igazi kutyafejű tatárok; akiket nem lehet jó szóval, ajándékkal lekenyerezni: nekik csak rablás kell, gyilkolás és pusztítás. Közeledtüknek hírére Debrecen város

egész népessége felkerekedett, s cselédestől, marhástól átköltözött a Tiszán, üresen hagyva a házait. A tatárok felpörkölték az üresen talált várost, s visszatértek üres kézzel. Nem kaptak ott egyebet, mint sertést: az pedig utálat a Mohamed-hívőknek. Amit aztán még összeraboltak Békésben, Csongrádban, azt sem vihették be Temesvárra, mert már annak a környékét megszállta a huszáraival előresietett *Pálffy János*.

*Savoyai Jenő*nek azonban nem volt szándéka hosszú körülzárólással kényszeríteni *Mehemed* pasát a várfeladásra; hanem egyenesen az ostromhoz fogott. Ő maga a nagy palánk felőli partos oldalon kezdte meg a vízárkok ásatását, míg *Pálffy János* a kis palánk mocsáros oldalán települt le a lovasságával, készen tartva magát a netaláni felmentő hadsereg visszaverésére.

Ez elővigyázat nem volt felesleges. Alig kezdték meg az ostromágyúk a nagy palánk erődjéi ellen a réslövést, midőn *Pálffy János* ezredese, *Babocsay*, ki ezredével portyázásra volt kiküldve, hírül hozá, hogy az Al-Duna felől egy erős török sereg közeledik a vár felmentésére. Ez az elesett *Damad Ali* seregének egy része volt, melyet a pétervárad nagy vereség után ismét össze lehetett szedni, s azzal Temesvár felmentését megkísérteni. Azonban Ali utódjának sem kedvezett a hadiszerecsé. *Pálffy János* és a Béga jobb partjáról segítségére siető *Jenő herceg* által kemény harc után vissza lettek verve a törökök, s arra aztán, nagy kedvetlenül megint átvonultak a Dunán, s Temesvárt sorsára hagyták.

Október 1-jén, éppen egy hónap múlva az ostrom megkezdése után, általános rohamot rendelt *Jenő herceg* a nagy palánk ellen. Harminc zászlóalj gyalog s ugyanannyi század gránátos vonult ki a viárcokból, részint az ágyúktól tört réshez sűrű tömegben, melynek a hátulja tolja előre az elejét, részint lábtókkal, amiket a sánc párkányainak támasztottak. A gránátosok azon időben el voltak látva kézzel hajítható vasgolyókkal, melyeknek ürege lőporral volt megtöltve s gyújtókanóccal ellátva. Ezeket hajigálták be a védő várórség közé, a lábtókon felmászva. Hosszsan tartott az elkeseredett harc: a várívó seregből ötszáz halva maradt, s hárommannyi megsebesült; maga *Jenő herceg* is könnyű sebet kapott; de végre a török sereg le lett szorítva a bástyákról, s az utócsapatját áldozatul hagyva veszni, bemenekült a belvárosba. – *Jenő herceg* ekkor az elfoglalt palánkba helyezteté el a nehéz ütegeit, s onnan lövette a belvárost. *Mehemed* pasa nem állta ki sokáig a tüzet, alkudozni kezdett, feladta a várat városostól. – *Jenő herceg* szabad elvonulást engedett a török seregnek, minden poggyással; s hogy útközben az elkeseredett föld népe meg ne támadja a fegyvertelenül elvonuló törököket, ötszáz huszárt rendelt kíséretükre s ezer szekeret adott alájuk. Nem úgy tett, mint százhatvannégy évvel előbb a törökök, kik a hős *Losoncyt* és vitéz társait, a capitulatio dacára, Temesvár kapujában a török hadvezér szeme láttára hitszegően lekonzolták.

És ezzel lett vége a török uralomnak Magyarországon. Szent István koronájának egyik legszebb gyöngye ismét beillesztve az őt megillető helyre.

*

A visszahódított országrész kormánya azután a hadjárat dicsőségében nagy osztályrészt vett *Mercy Kolozs* tábornokra lett bízva, ki abban mint teljhatalmú „*temesi gróf*” intézkedett.

Bárha idegen volt, s a rábízott tartományt nem is alkotmányos módon, de önuralom útján kormányozta; mégis mint azon országrész anyagi újjáteremtője, méltán megérdemli *Mercy* gróf, hogy a magyar nemzet történelmének legtiszteltemélőbb tényezői közé soroztassék. Emlékét megörökíti a *Béga-csatorna*, melyet ő ásatott mocsarak kiszárítása végett. Hogy a Bánság ismét megnépesült, ismét paradicsommá lett, azt elsősorban *Mercy* gróf jóakarátú, eszes és becsületes kormányzásának köszönheti a nemzet.

Ez sine nobis – de nobis; de igazán pro nobis vala.

Nándorfehérvár ostroma

Az 1715-ik év telén a török uralomnak utolsó gyökere is ki lett tépve a magyar földből: a Duna mentén levő végvárok is mind kapituláltak egymás után, a török had Zimonyból is ki lett szorítva. Ekkor a hős *Savoyai Jenő* elhatározá a saját birodalmában támadni meg az ellenséget.

Nándorfehérvár elfoglalása volt a cél.

Az a híres erős *Belgrád* vára, melyhez annyi diadalnak s annyi gyásznak az emléke volt csatolva a magyar nemzetnél; mely védbástyája volt századokon át ez országnak s melynek elvesztével kezdődött a török rabiga korszaka.

Azóta, hogy a török elfoglalta, még erősebbé lettek téve e vár védművei. Hatszáz öreg ágyú védte a sáncokat, melyek föld alatti tűzaknákkal is összeköttetésben voltak; a vízárkokat erős palánkok tették megközelíthetetlenekké, s a nagy terjedelmű kazamatákban harmincezernyi lövész és arnauta harcos volt elhelyezve; akik fölött a hős nevet kiérdemelt *Musztafa* pasa parancsnokolt.

Savoyai Jenő tudta azt jól, hogy minő erős fal az, melyet le akar törni, s nem ment neki vakmerőn a fejével; hanem egészen az újabb hadászati tudomány szabályai szerint fogott annak az ostromához. Háromszorta erősebb megszálló sereggel szállotta meg a várat, s a táborát úgy helyezte el, hogy annak egyik szárnya a Dunára, a másik a Szávára támaszkodott; mind a két folyamon át hajóhíd által kötve össze a hazai földdel: s a hídfők is csillagsáncokkal megerősítve.

Azonkívül nagyszámú hajóhadat is vitt magával, a tömérdek ágyúnaszád között kilenc nagy tölgyfahajó is volt negyvenhat ostromágyúval, melyeknek a feladata volt a várat a Duna felől lövetni.

S a nagyszámú, diadalhoz szokott hadsereget a magyar és osztrák hadvezérek legkitűnőbbjei vezényelték: az összes tizenhatszáznyi lovasságot *Pálffy János* és alvezérei, *Ebergényi*, *Nádasdy*. Kivülük messze országokból odasereglettek az uralkodó családok ifjú sarjadéki: ebben a nagy iskolában háborút tanulni portugál, bajor, lengyel királyfiak, francia hercegek.

A várostrom maga is nehéz feladat volt; de azonfölül még arra is készen kellett lenni az ostromlóknak, hogy a török, aki még mindig nagyhatalom, nem fogja tétlen nézni birodalma egyik sarkkövének tőből kiforgatását; hanem teljes erejével sietni fog az ostromolt Nándorfehérvár felszabadítására; aminthogy az új nagyvezér, *Chalil pasa*, már gyűjté is Nisza alatt rengeteg tábort.

Ekkor egy rémséges éjjeli zivatar avatkozott be, harmadik és legerősebb ellenség gyanánt a hadműveletbe, mely a mi seregünkben nagyobb kárt tett a török ágyúknál; elszaggatta a Dunán és Száván vert hajóhidakat, s az ostromra szánt nehéz hajókat egymáshoz csapkodva elsüllyeszté, vagy horgonyaikról letépve, zátonyra dobálta.

Ahogy a magyarok szokták mondani ilyenkor: „az ördög is a magáét segíti”. A pusztító elemben felismerte jó szövetségesét *Chalil pasa*, s a vihar szüntével rögtön átszállított a Száván egy dandárt a túlrekedt csillagsáncot megostromoltatni. Másfelől meg *Musztafa pasa* rohant ki a várból az ellenoldalon levő hídfő sáncaira. Ámde a magyar vitézséget még a vihar és a félhold egyesült ereje sem volt képes összetörni. Bátor lovasságunk, ha nem volt híd, úsztatva kelt át a folyón, s visszaverte a hídfőket ostromló török hadat; ahol gyalogságunk kétségbeesett elszántsággal védte magát a túlnyomó erő ellen. A török dandárok kudarcra voltak kényszerítve.

Néhány nap múlva a hidak helyre lettek állítva, a megfeneklett hajók lengővé téve: akkor aztán egyszerre megkezdeté a fővezér az ágyúzást a vár minden bástyája ellen. De *Musztafa* sem volt rest: öreg ágyúi visszabömbölének az ostromló ágyúkra. *Chalil pasa* meghallhatá tízmérföldnyi távolból azt a földrengető dörgést, amit ez az ágyúk hangversenye keltett.

Ekkor aztán ő is megmozdult a helyéből: átkelt a Száván, s ott ütött tábor a *Savoyai Jenő* sáncaihoz ágyúlövésnyi távolban. Kétszázezer harcosa volt.

A vár bástyái ugyan már erősen meg voltak rongálva, a Duna felől egész falak romba dőntve, a védő ütegek leszerelve: azonban a rongált falakat még egy elszánt hadsereg védte; s ha a várórségnek a felmentő sereggel sikerül egymást megérteni, hogy egyszerre, egy időben rohanják meg a keresztény tábor, abból válságos veszély származhatott volna a mindig diadalmas *Savoyai* hercegre nézve.

E nehéz helyzetben a véletlen jött segítségére.

Ahogy mi szoktuk mondani: „El még a magyarok Istene!”

Vékony János, a kuruc hadnagy

Mikoriban a szatmári kapituláció folytán a kuruc sereg utolsó zöme, tizenötezer lovas vitéz, leraká a fegyvert a majtényi síkon: szépen kardot, mordályt egymás mellé zászlóaljanként: azon az éjszakán összebeszéltek egymás száz kuruc vitéz a kemény fejüekből, s ők a maguk fegyvereit visszakerítve, *Vékony János* kuruc hadnagy vezetése mellett, éjben, ködben, búcsúvétel nélkül eltávoznak. Senki sem vette számba az eltűnésüket: erdő, berek nyomukat eltakarta.

Azok pedig addig mentek, átúsztatva a három Köröst, Berettyót, Marost, amíg eljutának Temesvárra: ott beálltak a török szolgálatba. – Sehogy sem akarták elhinni, hogy vége legyen már a kuruc világnak. – Ők meg akarták magukat tartani „magnak”. Még élt a fejedelem, s ők meg akarták őrizni a neki esküdt hűségét, ha kell, török kenyéren is. Az pedig „kutyakenyér”. A török katona kenyere. – A világnak az első katonája, valljuk meg az igazat: a török. Ez nemcsak verekedni tud, hanem böjtölni is: koplal egész nap, iszik rá vizet, s mégis megállja a harcot.

Hát *Vékony János* és társai még ezt is megszokták, s hívei maradtak annak az elrongyolott zászlónak, amit egykor Bécs kapujáig elhordozának.

Mikor aztán Temesvárt is feladta a török, ezt a zászlót is oda kellett dobni a többi diadallom közé.

A török seregnek a győztes hadvezér által szabad elvonulás lett biztosítva, s azt a keresztyén vezérek híven meg is tarták. Ámde ez a kapituláció csak a „törökökre” szólt; de nem a velük együtt tanyázó „kuruc”-ra. Ezek szegények ugyan a ruházatuk felől bátran elmehettek, olvasva is, a többi keleti népek között; a hajdani szép nyalka egyenruha, a farkasbőr kacagány rég leszakadt a testükről, ámde a győztes hadsereg között sokan voltak, akik élégszer látták szemtől szemben a kuruc vitézeket, s most a kivonuláskor rájuk ismerének: „Hisz ezek nem törökök! Nincs borotvált fejük! Hosszú hajuk van, mint a kurucoknak! Ezek nem a török császár harcosai; hanem lázadók! Ezekre nem szól az engedelem: fel kell őket koncolni egy lábíg!”

Ekkor azonban közbelépett a hajdani Rákóczy-hadvezér, *Károlyi Sándor*, a szatmári békekötés létrehozója, a saját nagy érdemeit dobva a serpenyőbe, alányomta a lázadók terhét. „Ha már a Mahomed-hitű töröknek meghagytuk az életét, a saját magunk faját ne fogyasszuk. Hadd menjenek ezek is, ha nekik tetszik, akár a pokol pitvaráig.” Így kaptak kegyelmet.

De nagyon szívére vette ezt az utolsó szót jó *Vékony János* kuruc hadnagy, s mielőtt odábbállna, odaszólt a nyeregből Károlyi Sándornak:

– No, kegyelmes uram: jó Károlyi Sándor vezér uram, én ugyan elmegyek a pokol pitvaráig; de csakis a kapubálványig: onnan visszatérek, s még megszolgalom kegyelmednek szívesen ezt a jó atyafi tettét.

Hogyan szolgálta meg? Azt *Károlyi Sándor* feljegyezte. *Vékony János* volt az, ki *Pálffy Jánosnak* értesítéseket küldött a török nagyvezér táborából, akinél olyan ügyesen tudta beajánlani magát, hogy az a legmerészebb kiküldetésekkel mindig őt bízta meg.

Chalil pasa levelet írt a várban levő *Musztafa pasának*, s ennek a levélnek a be-csempészését is *Vékony Jánosra* bízta. Ez minden nemzetnek a nyelvén tudott beszélni, sőtét éjjel is látott, mint a bagoly, hason csúszva átosont az előőrsök között, s ha megszorították, kivágta magát egész csapat közül.

Vékony János pedig, amint a keresztyén tábor sáncain át tudott osonni, egyenesen *Pálffy János* hadvezér sátorát kereste föl. Annak átadá *Chalil pasa* levelét *Musztafához*. Könyv nélkül is tudta annak a tartalmát, hogy ha megszorítják, elnyelve a hártýára írott levelet, élő szóval is továbbadhassa azt.

A levélben összeműködő rohamra szólítá fel a nagyvezér a várkormányzót egy bizonyos napra. Holnap szerda van: az szerencsétlen nap; a rá következő a próféta feleségének halálnapja: ez böjtnék szentelt nap; hanem a harmadik, az péntek, a keresztyének baljóslatú napja. Ennek a reggelén legyen a kettős támadás. Jeladás lesz a török tábor közepén felrobbantott nagy röppentyűjáték.

Pálffy János megértve a levél tartalmát, azt mondá *Vékony János* hadnagynak, hogy csak vigye fel azt a várba *Musztafa pasához*, s aztán majd jöjjön vissza azzal a válasszal, amit a várkormányzó fog küldeni a nagyvezérnek. A kuruc hadnagy azt is elhozta, el hagyta olvasni. Azzal visszabocsáták *Chalil táborába*.

Savoyai Jenő aztán megértve mind a két üzenet tartalmát, azt mondá, hogy „no, hát nekem nem szerencsétlen nap a szerda: előzzük meg a török jó szándékát.” Rögtön kiadá a rendeletet alvezéreihez, hogy holnap korán reggel derék ütközetet vívjanak mind a két ellenséggel.

Camus, a tüzérség parancsnoka azt az utasítást kapta, hogy egész éjen át szakadatlanul lövesse az ostromágyúkkal a várat, hogy a helyőrség a maga bajával lévén elfoglalva, a folytonos ágyú- és bombadörgéstől ne is sejtse, hogy odakinn ugyanazon időben általános ütközetet vívnak.

Ehhez az áltatáshoz nagyon kedvező segítséggel járult a hajnal előtti sűrű köd, mely az egész tájat ellepte, s a várbeliek előtt minden kilátást elzárt. E köd felhősűrűjében észrevétlenül hatoltak előre *Württemberg* herceg főparancsnoksága alatt a gyalog hadosztályok; míg *Pálffy István*, *Ebergényi*, *Mercy* és *Nádasdy* a két szárnyon előnyomuló lovasságot vezették. *Viard* tábornok hét lovasezreddel a tartaléknál volt hagyva, a viárkok védelmére.

A legelső volt *Pálffy János*, aki a nagy ködben az ellenségre rábukkant. Janicsár-csapatok hánytak éppen egy sáncot a holnaputáni ütközethez. Azok aztán egyszerre fellármázták az egész török tábor, mely rögtön fegyvert ragadt, s szintén nyomult előre.

Szó sem lehetett lövöldözésről. Ebben az ütközetben semmi dolga sem volt ágyúnak, puskának: a ködben nem lehetett célozni; csak a kard és a szurony dolgozott. *Pálffy* lovassága áthatolva az árkokon, *Stahremberg* gyalogságával összeműködve az ellenség sűrű tömegeit hátrálni kényszeríti: a törökök sáncait minden oldalról megrohanják, ágyúikat beszegeznek; védőiket levágják.

E gyors sikernek azonban az vala a nyitja, hogy a keresztyén hadseregnek a közepét képező zöme, a nagy ködben irányt tévesztve, szintén a török hadsereg balszárnyára vetette magát, és így azt túlnyomó erővel törték össze. Ezt a sikert azonban túlságosan ellensúlyozta az a veszedelem, hogy a török hadseregnek középzöme viszont akadálytalanul nyomult előre a ködben, és sehol ellenfelére nem akadva: már a keresztyén tábor sáncai között találta magát.

Ekkor volt nyolc óra reggel; amidőn egy hirtelen támadó szél a nagy ködöt egyszerre szétoszlatá, s végtől végig belátni engedé az egész csatátért.

Savoyai Jenő elszörnyedve látta, hogy *Chalil pasa* seregének zöme az ő táborának a közepébe nyomulva tör előre, míg a saját serege kétfelé vágva csatáz a két szárnyon.

Ekkor *Jenő herceg* maga állt a tartalék gyalogság élére, s hősi vitézséggel tartóztatá fel a török had zömét, míg *Württemberg herceg* segítségére visszasiethetett. Ugyanakkor *Viard* is eljött a viárok mögül a tartalék lovassággal, s oldalba kapta a török dandárokat. Mind a két részről hősi küzdelem folyt; a török csapatok elszántan harcoltak, s rendes arcvonalban vonultak vissza elsáncolt táboruk ütegei mögé. Ekkor szólaltak meg először a tábori ágyúk. Csak a törökök részéről. A keresztyén sereg nem tüzelt már: szuronnal és karddal vágott közbe. A huszárok paripáikkal vágattak fel az ellenséges sáncokra. Az ágyútekék egész utcákat vágtak a hadtömegek között; de azokat már se kartács, se láncos golyó nem tarthatta vissza. Rohammal foglalták el az ágyúütegeket. Kilenc órára a török sereg az egész harcvonalon össze volt törve; futott, ki merre látott, *Pálffy* huszárjainak most már csak az üldözés volt a feladata.

Ebben a diadalmas csatában találkoznak össze *Pálffy* huszárjai *Vékony János*-sal és az ő kuruc századával – nem ellenségképpen. „A vér nem válik vízzé.” Mikor a magyar bajtársakkal látták magukat szemközt az elzüllött vitézek, megindult bennük a régi szív; keresztülvágták magukat a török arnót lovasok tömegén, s siettek honfiaikkal egyesülni. Nagyobb igazságért *Vékony János* egy dárdahegyet is hozott el magával, mely a testébe törött; spahi kelevéz hegye volt. A hadvezér ott a csatateren kapitánnyá nevezte ki a vitéz kuruc hadnagyot: aki így fizetett meg a temesvári jó szóért.

Huszonkétezer török maradt halva a Belgrád alatti csatateren. Az elfoglalt táborban 200 tábori ágyú, 50 zászló, kilenc lófark, s roppant számú szekér és igavonó állat esett a győzők kezébe martalékul – a mieink vesztesége 1500 halott és 3500 sebesült volt. Legnagyobb vesztesége volt a hős *Pálffy János*nak; ő e nap diada-

lát legidősebb fiának halálával váltotta meg, ki apja szeme láttára végezte be a dicsőség mezején nagy reményre jogosított ifjú életét.

A várkormányzó *Musztafa pasa* csak a köd eloszoltával jutott tudomására a vár alatti síkon lefolyt ütközetnek. Az már akkor majd a végét járta. Amíg ő hozzákászolódott, hogy maga is részt vegyen az ütközetben kirohanó hadoszlopával, akkorra már a felmentésre jött török deréksereg összezavarodott tömegeivel vad futásban hagyta el a véráztatta csatát.

Másnap *Musztafa pasa* kitűzette a vár fokára a fehér zászlót.

Augusztus 22-ikén *Savoyai Jenő* volt az úr *Nándorfehérváran*.

Ugyanez időben Splényi tábornok az utolsó magyar végvárból is kiverte a törököt, mely *még tavaly* Mercy tábornoknak erélyesen ellen tudott állni.

*

Azalatt azonban, amíg az ozman birodalom főerejét törte össze győztes fegyverünk; mint a legázolt kígyó, melynek a fejére tapostak, a farkával tekergőzött ellenfele lábára. Ilyen kígyófarka volt a török birodalomnak a krími tatárság, melynek lovashordáit olyankor szokta ráereszteni a „nagy úr” a védtelen maradt Erdélyre és Felső-Magyarországra, amidőn rendes hadaink a délvidéken voltak összpontosítva.

Ezúttal is, éppen amidőn Károlyi Sándor „victoriát lövetett” Nagykárolyban Nándorfehérvár bevételének hírére, tört be 25 ezernyi tatár sereggel Ghirái kán fia Erdélybe, s végigpusztítá a Szamos mentét és Felső-Magyarországot egész Ugocsáig, míg a felkelő nép Károlyi Sándor és Babocsay vezetése alatt egy szoros völgyben meg nem szorítá a dülő hadat, s minden zsákmányt, szíjra fűzött rabot s azonkívül 9000 lovat elvéve tőlük, nagy veszteséggel kiverte őket az országból.

A pragmatica sanctio

Ahogy az ország megtisztult a török hódítótól, *III. Károly* király minden téren hozzáfogott az ország belső szervezéséhez. Minden téren siralmasan hátramaradt a magyar nemzet Európa más nemzetei mögött. Beligazgatás, igazságszolgáltatás, tulajdonjog, földművelés, ipar és kereskedelem, valamint a közművelődés minden intézményei újraalkotásra vártak. Állandó hadsereget is kellett teremteni, mely az országot külellenség támadásai ellen biztosítsa, s ennek a fenntartására az adó-ügyet rendezni.

És hogy mindezen nagy feladatoknak megfelelhessen, az alkotmányos törvényhozó testületet, magát az országgyűlést is rendezett testületté kellett alakítani, hogy ne a Rákoson lóháton, hanem szépen padsorokban ülve, rendes elnöklet alatt és diarium vezetés mellett tanácskozzanak a tekintetes Karok és Rendek. Természetesen diák nyelven. Ez volt Magyarországon a hivatalos nyelv, s egyúttal a tanult osztályok nyelve: a főiskolákban a tudományok előadásának közege: holt nyelv, amelyre egy nemzetiség sem volt féltékeny; arra is jó volt, hogy a parasztok és asszonyok ne értsék, amit az urak, a férfiak beszélnek.

A magyar nemzet ősidőktől fogva királyválasztási joggal bírt; e jogáról az 1678-iki országgyűlésen mondott le a *Habsburg*-uralkodóház javára: elfogadta a trónöröklést; azonban csak a család fiágára nézve. *I. Lipót* ebbe könnyen beleegyezhetett, mert két életerős fia volt, *József* és *Károly*, akik között akkori roppant birtokait akként oszthatá fel, hogy mind a kettőnek három koronát hagyhatott.

I. József azonban nagy hirtelen elhalt, s csak leányutódokat hagyott maga után. Ekkor aztán az öccsét hívták haza Spanyolországból, ki a Szent István koronája és az osztrák örökös tartományok birtoka kedvéért, küleseményektől is félig kényszerítve ott hagyta a vitatott spanyol, nápolyi és németalföldi örökségeket, s megkoronáztatta magát *III. Károly* király címe alatt. A hűségi esküt nála is megújítja a nemzet. – Tulajdonképpen Magyarországon a király szokott hűséget esküdni az országnak; s ez esküt a nemzet koronájának fejére tételével viszonzza.

Azokban *III. Károlynak* is, miután elsőszülött fia féléves korában meghalt, azontúl csak leányai születtek.

A trónöröklési rendnek a fiág megszakadtával a leányágra való átszármaztatásáról szóló törvényt nevezik a „*pragmatica sanctiónak*”.

E *pragmatica sanctio* azonban, azonkívül, hogy Magyarországon a *Habsburg*-uralkodócsalád leányágára nézve a trónöröklési rendet megállapítja, még Magyarország alkotmányos szabadságainak biztosítékairól is gondoskodik. Kiköti, hogy Magyarország csak saját alkotmányos törvényei szerint és nem a többi örökös tartományok mintájára kormányoztassék; s általában fenntartja a magyar közjog eddigi alaptételeit.

Ezt a *pragmatica sanctiót* tekinti a magyar törvényhozás minden, a nemzet és az uralkodócsalád között fennálló viszony alapkövének.

A legelső, aki e *pragmatica sanctiót* elfogadta, a horvátországi tartománygyűlés volt 1712-ben. Később hozzájárultak ahhoz az örökös tartományok; majd az erdélyi országgyűlés, legutoljára, 1740-ben fogadták el azt Magyarország Karai és Rendei.

Ugyanezen leányági örökösödési szerződést elfogadtatni volt fő törekvése *III. Károlynak* az úgynevezett „garantiáló európai hatalmakkal”; melyek a megjelölt trónörökös „király” címét biztosítani fogadkoznak.

Hogyan tartá meg a *pragmatica sanctio* iránt fogadott védelmet Magyarország, s hogyan nem tarták meg az európai hatalmasságok, arról a következő évtizedek története fog fényes tanúbizonyságot szolgáltatni.

Rákóczy fiai

Úgy hozta magával a sors, hogy amíg az utolsó *Habsburg* férfisarj Magyarországot újrendezé, nagy ellenfele, a *Rákóczy* fejedelmi család, végképpen elmúljon.

Két fia volt *II. Rákóczy Ferencnek*: *József* az idősebb, *György* a fiatalabb.

Növendék gyermek korukban jutottak mindkettőn anyjuktól Bécs városába: ott élték keresztül azt az egész időszakot, mely atyjuk dicsőségével volt tele. Ők erről a dicsőségről nem tudának semmit.

Hogy nem a jezsuiták nevelték őket, azt két körülményből lehet sejteni: az egyik az, hogy semmiféle tudományban nem lettek kiképezve, ami pedig a jezsuita nevelésnek erős oldala; a másik az, hogy nem tudták soha elfelejteni a hazájuk és fejedelmi atyjuk iránti szeretetet, akiktől oly ifjan lettek elszakasztva. Majd az egyik, majd a másik talált utat-módot felnőtt férfi korában bujdosó atyját s annak hű száműzött társait távol Ázsiában felkeresni.

Hogyan kerültek oda? Annak minden körülményét homály borítja.

Rákóczy hű társa, *Mikes Kelemen*, annyit jegyez vala fel, hogy az ifjabb: *György*, 1727-iki júniusban (tehát a forradalom befejezése után tizenhét esztendővel) az egész világtól megcsalt, eltaszított fejedelem rodostói szomorú magányának némi örömet hozott megjelenésével; Franciaországon keresztül kerülve odáig.

Csupán egy 1723-ból kelt adománylevelét vet némi világot e rejtélyes útra, melyben *III. Károly* (Spanyolországban VI-ik) mint a két Sziciliák királya, „*az ő kedvelt hívének, Rákóczy Györgynek, kit születésének kitűnő fénye s jeles lelki tulajdonságai felettébb ajánlanak, s kit már gyermekkorától fogva felséges házának gyám-ságába s pártfogásába vett, s ki hűséges magaviselete, engedelmessége s jó akarata által kegyelmes indulatát magára vont: két hűbéri birtokot adományozott Szicília szigetén; hozzá grófi címet adott neki Giunchi előnévvel; és a birtokán kívül 2500 scudi évi díjat, azzal a föltétellel, hogy Rákóczy György és leendő utódai folyton Sziciliában lakjanak, s a birtokot és pénzbeli kegydíjat el ne idegeníthessék*”.

Miért tette ez adományozást *III. Károly* az ifjabb *Györgynek*? Miért nem az idősebb *Józsefnek*? Csak a múltakra visszatérő képzelet és emlékezés képes erre némi feleletet adni. Még a harcok idejében törekedtek *Rákóczy* hívei, *Ocskay*, *Pelargus* a fogságban tartott fejedelemeffiakat Bécsből, hol csellel, hol erőszakkal megszöktetni. *Pelargus* még élt: nem békült ki soha a jelennel; szüntelen abban

fáradt, hogy a forradalmat újra fölélessze. Ő lehetett az, aki *Györgyöt* titokban felvilágosította az iránt, hogy minő fényes feladatok várnak itthon reá. *József* nem arravaló volt: sötét kedélyű, mindenkiben gyanakodó lélek volt: nagy elhatározásokra képtelen. De *György* igazi apja fia volt: csupa láng és szenvedély, nagy eszmékért felhevülni, vakmerő vállalatokba rohanni kész.

Efféle császnak jöhettek nyomára Bécsben, s ezért lehetett az a fényes kitüntetés egy még semmi érdemekkel nem bíró ifjú számára a király részéről. Elküldték őt Bécstől a távol Szicíliába: hogy a tenger legyen közte és hazája között.

De annak a nyugtalan démonnak, aki az ifjúban a nagyravágyás szellemét felkölté, a tenger sem volt akadály; rátalálhatott a Taormina szakadécai között is, s rábírhatta, hogy hagyjon ott uradalmat, grófi címet és gazdag apanage-t, s szökjék el a szigetről, és keresse fel dicsőséges atyját, ki az élve eltemetés napjait számlálja a Boszporus partján, minden új háborútól várva a feltámadását s minden békekötéskor újból eltemetését látva. – Keserű öröm lehetett a viszontlátásban. A kedvenc fiú elfelejtette anyanyelvét, s még a Miatyánkot sem tudta elmondani magyarul. De más nyelven sem volt járatos semmi világi ismeretben. Írni is alig tudott. Meglátszott rajta, hogy Bécsben a legaljasabb körök társalgásához szoktatták: szabad csapongására engedve az ifjú szilaj vágyait. Az apának fájdalommal kellett látnia a nagy különbséget, ami közte és fia között volt. *Rákóczy Ferenc* korának legmagasabb műveltségű alakjai közé tartozott. Emlékiratai, miket hátrahagyott, kiváló szellemét tükrözik vissza. A művelt nyelveket s a klasszikusokat egyaránt beszélte. Nagy ítélőtehetsége volt, s lelkületében valamennyi kortársának fölötte állt; s a politikában széles látókört szemlélt végig. A fia pedig nem volt más, mint egy nagy gyermek, akit elmulasztottak iskolába járatni.

Rákóczy nem tartá magánál *György* fiát; sietett őt Franciaországba visszaküldeni, ahol nevének előkelő rokonai laktak. Nem is látta őt azután többet soha. Egy olyan heves vérű, szenvedélyes ifjúnak könnyű volt a francia udvar kéjmámorában elveszni. Vannak mérgek, amiket asszonyajkról szívnak. *Rákóczy Györgynek* Párizs és Versailles rossz iskola volt. Hogy ugyanazon forradalmi alakok, akik őt Szicíliából megszöktették, Párizsban is kiterjeszték utána kezeiket, az bizonyos, kivált midőn atyja meghalt, s a török kormánynak újabb hadjáratok alkalmával ismét szüksége volt a magyar kivándorlottak számára egy vezérlő alakot előállítani. *György* Párizsban sokat értekezett a török nagykövettel, akinek a palotájával egy kert kötötte össze az övét. – Volt egy kedvese, akinek a testvérét előreküldte Konstantinápolyba: s nemsokára maga is utána ment 1742-ben. E szerint tizenöt évet töltött Párizsban, míg elszánta magát a circei karok közül a tettek mezejére lépni. Ott előkelő társaságokban élt sybarita életet, s elmulasztott két nagy alkalmat a hírnév kivívására: egyik volt Franciaország háborúja a lengyel trónöröklés miatt, másik a megújult török háború az orosz–osztrák szövetség ellenében: mindkettő szerencsétlen Ausztriára nézve. Nyomát találjuk a török háborúban; amidőn Belgrádban megjelent a török seregnél. Semmi hőstettet nem jegyzett fel róla a krónika. Francia röpiratok azt állítják róla, hogy ismét visszatért Párizsba, s ott élte világát, s nem érzett többé nagy fájdalomokat.

Az újabb adatok, melyek szerint Györgynek szicíliai birtokait III. Károly később Rákóczy idősebb fiának, Józsefnek adományozta, még homályosabbá teszik a két testvér történetét. Talán Józsefnek is volt már valami nagy vétke, amiért őt „ilyen nagyon” meg kellett jutalmazni? De ő nem sokáig maradt ott. 1737-ben már Rodostóba került: apja helyét elfoglalni a számkivetettek között. De azt a helyet sem töltötte be. Mikes Kelemen azt írja róla: „Az apa felől elmondhatom, hogyha született, bár soha meg ne halt volna – a fia felől pedig hogyha e nyomorult világra nem jött volna, semmit sem veszett volna rajta. Sok dolgokra esze szép volt szegénynek, de neveltetése igen rossz. És nem szeretett semmit is tanulni. Minden magaviselete, szokása ellenkezett az itt való nemzettel. Ha pedig nemzetét nem szerette, azt nem kell csudálni, mert olyan helyt neveltetett, ahol gyűlölik a mi nemzetünket.”

Magyarország történelmére bizonyára nem tanították a két fejedelemfit, legkevésbé a szabadságharc történetére: apjuk felől azt tudhatták, amit az akkori diplomatai levelezések hírsztelnek, hogy az öreg úr csak azért kívánczik a száműzetése helyét Lengyelországgal felcserélni, mert házasodni készül; el akar venni egy szép lengyel hercegasszonyt. Pedig már akkor hetven év felé járt, s a halál csíráját hordozta magában.

Rákóczy Ferencet Savoyai Jenő csak egy évvel élte túl. Amit ez a nagy hős kivívott, azt az utódai mind elvesztették. A nagy római birodalom egymás után hullatta el tartományait: Sziciliát, Nápolyt, az olasz birtokokat; seregeit tönkreverték a Rajnánál is, a Dunánál is: az orosz szövetségnek drágán fizette meg az árát. A török mindent visszafoglalt.

Ekkor a törökök előhozták Rodostóból az utolsó Rákóczy-sarjat. Ígértek neki hadsereget, Erdély fejedelmi süvegét: előtte volt a fényes jövő; kezében volt apjának sok diadalt látott kardja. De az a kard nem volt az ő kezébe való. Felhívásaira, miket a két magyar hazában szétszóratott, a bécsi kormány azzal válaszolt, hogy felségárulónak nyilvánítja, s tízezer forintot tűzött ki a fejére, ha élve, hatezret, ha halva adják kézre. Még rosszabb volt a magyar nemzet válasza: mert az meg sem mozdult a hívására. Alig százötvenen jelentek meg a zászlója alá: azok is szemenszedett martalóchad. Nem lehet csodálni, ha a fejedelemfi a saját hada ellen is gyanakvó lett. Méltán hihette, hogy csak a fejére kitézött díj csalogatta ide őket. De még jobban gyanakodott apjának hű barátaira, a száműzött főurakra; mert hiszen a tízezer forinton felül még teljes bűnbocsánat és a birtokok visszaszolgáltatása is volt ígérve annak, akit őt elárulja. Ahelyett, hogy élére állt volna a bujdosók csapatjának, eltávozott közülük, s hajón menekült egy Duna-parti török várba. Isten kegyelmes volt hozzá: mielőtt szégyent hozott volna apja fényes nevére, magához vette őt 1739-ben.

A töröknek nem volt szüksége többé a magyar felkelőkre. Meg tudta ő venni a tehetetlen császári hadvezéreket a maga emberségéből is; dacára annak, hogy félkézrel harcolt csak Ausztria ellen, s a másik félkarjával meg az oroszokat verte.

Letts volna ugyan III. Károlynak még egy hadvezére, akinek nevéhez dicsőség fűződött: *Savoyai Jenő* diadalainak sokszoros részese: *Pálffy János*. Ő lett volna hivatva a fővezéri botot kezébe venni *Savoyai Jenő* után. De ennek az volt a hibája, hogy magyar volt. Azt mondták, hogy nem lehet rábírní az új nagy hadjáratot, *mert öreg ember már*. Az osztrák hadvezérek aztán egymás után, mint árulók, várfogságon végzik kudarcaik sorát. Akkor aztán kínálva kínálták *Pálffy Jánosnak* a fővezérséget. De az ősz dalia igazi magyar nemesi büszkeséggel válaszolá: „*Ha tavaly öreg voltam nektek, az idén még öregebb vagyok.*”

Az orosz szövetségnek az ostrom nélkül feladott *Nándorfehérvár* és *Moldva–Oláhország* elvesztével kötöttük be a koszorúját. A harcban mind a kettőnket megverték; a békekötésnél pedig az orosz nyert, s minket vertek meg kettő helyett.

Nem maradt a hadjáratból más hazánknak és Ausztriának, mint a szégyen, a kár és a keleti pestis.

A *Rákóczyakkal*, *Savoyai Jenővel* egy nagy korszak lett befejezve. s hogy az utolsó nagy alakja se maradjon fel az elhantolt korszaknak, egy év múlva utánuk dúlt maga *III. Károly* római császár is; egykor négy ország királya, a Habsburg-uralkodócsaládnak utolsó férfiivadéka.

*

Hogy Mikes Kelemen az ő emlékirataiban a magyar nemzetnek a Rákóczy József által megkísérlett felkelését, meghiúsultában vezére tehetetlenségének és elhanyagolt nevelésének rovására számítja – az a bujdosók kedélyállapotából kimagyarázható. A rodostói száműzöttek folyvást abban az édes csalódásban éltek, hogy az egész nemzet most is ugyanabban az állapotban van, amilyenben ők azt diadalmas harcaik közepette látták. Pedig azóta három évtized lejárt. A régi hívek tábora elhalt, elvéhnedett vagy ellágyult; hajdani vezérek ott harcoltak a király táborában: azóta egész új nemzedék nőtt fel, s a régi szellem test nélkül maradt: a régi dalok nótáit szerte elfeledték.

Egy igen ritka könyv, mely 1739-ben adatott ki német nyelven, egészen másforma alaknak írja le Rákóczy Józsefet, mint aminőnek őt Mikes Kelemen s utána a magyar történetírók jellemezték. A könyv címe: „*Merkwürdiges Leben und Thaten des Praetendenten von Ungarn und Siebenbürgen Joseph Ragozzy und seiner Vorfahren, aus verlässigen Nachrichten und Urkunden; der curiösen Welt zu Gefallen und Plaisir sorgfältig gesammelt von H. E. S. Frankfurt und Leipzig 1739.*” Még ekkor Rákóczy József élt. A mű szerzőjének nagyon közel kellett állnia Rákóczyhoz; mert annak gyermekkorától kezdve egész viddini táborozásáig annyi apró részletet találunk feljegyezve, amennyit csak a legbizalmasabb bajtársa gyűjthetett össze; ki amellet mégsem az ő híve volt, hanem a császári kormányé.

Szerző e művében éppen kárhóztató szavaival védelmezi meg Rákóczy Józsefet Mikes Kelemen jószívű ócsárlásai ellenében. Előszavában azt mondja róla, hogy a császár legjobban tette volna, ha a Rákóczy fiúknak, amint a kezei közé kerültek, azonnal levágatta volna a fejüket.

I. Lipót Rákóczy Ferenc fogoly fiai mellé előbb a győri püspöknek egy kanonikusát, majd külön laikus udvarmestert rendelt. Az anyjuk csak addig volt mellettük, amíg az atyjuk ki nem menekült börtönéből: akkor a gyermekek a nevelőjük felügyelete alatt maradtak, míg Sarolta Amália hercegnőnek a Himmelpfort utcai kolostorba kellett visszavonulnia.

Amint III. Károly a trónt elfoglalta, a két Rákóczy fiúnak, akik már akkor serdülő ifjak voltak, a családi neveiket elvették, Józsefnek ezt a nevet adták: „Marchese di San Carlo”, az öccsének, Györgynek pedig ezt: „Marchese di San Christina.”

Mind a két fiúnak egyszerre adományozott II. Károly külön birtokokat Szicíliában. (Eszerint József nem György elpusztulása után kapta meg az öccse birtokát.)

A császár kívánatára József ki lett küldve egy németországi egyetemre, udvarmestere felügyelete alatt. Diákéletéből azonban csupán szerelmi kalandjai vannak feljegyezve, amelyek rendesen tréfásan végződnek. A szép *Marillához*, a patikárus leányához, ki más diákokkal is szívesen enyelgett, gúnyverset is írt, melyben szemére veti, hogy a diákokat az utcáról hívogatja be *kávéra*, s ha nem mennek be, utánuk önti az ablakból a kávé. Egészen vígjátékba illő jelenetei valának azután a szép aranyművesnével, akinek a férje féltékenységében gyakran megugratta az úrfit. Ha szerelmi kalandjaiban az ifjú marchese vetélytársakkal akadt össze, azokat, akkori gavalléros szokás szerint, az inasaival páholtatta el.

Az egyetemről ismét Bécsbe tér vissza József, s ott olyan vígan éli világát, hogy a császár alig győzi fizetni az adósságát saját magánpénztárából. Az udvarmester feladatává lesz téve a szilaj, kicsapongó ifjú kedélyét komolyabb irányba vezetni. Erre ő a legalkalmasabb eszköznek találja az ifjú Józsefet megismertetni száműzött atyja élettörténetével. Az említett munkában ez is le van írva. Olyan irányzattal van tartva az egész előadás, hogy az ifjú József visszaborzadjon a rémtettektől, melyeket atyja elkövetett, melyek miatt roppant nagy uradalmait Erdélyben és Magyarországon elveszté, s maga is szomorú száműzetésbe jutott. E felleplezések után József kedélye csakugyan megváltozik. Felhagy a korhely kalandok hajszolásával, magába vonult lesz. De nem valami kegyes gondolatokon töri fejét. Azt mondja a névtelen szerző: „Rossz fáról nem szednek jó gyümölcsöt: azért hogy megváltoztatták a fejedelemfinak a nevét, a Rákóczy-szívet nem tépték ki belőle.”

Ettől fogva mind csak azon gondolkozott, hogyan léphetne atyjának a nyomdokába. Évek múltak, s még mindig nem volt rá igazi alkalom. Atyjának története óvatossá tette, hogy szívének titkát a leghívebb cimborával se közölje.

1734-ben már meglelt férfi volt József. És még mindig semmi sem volt. A hadsegrégnél nem bíztak rá szolgálatot. Nem akarták, hogy megtanulja a hadakozást.

Csak az udvari mendemondákból értesülhetett róla, hogy fejedelmi atyja a császári udvarral alkudozik fiának kiadatása végett, s kéri felszabadítását a rodostói rab életből, hogy azután fiával együtt Lengyelországba mehessen.

Egy napon aztán az udvarmester fekete ruhákat szabott a számára az udvari szabóval, s tudatta vele, hogy hat hónapig gyászt kell viselnie: az atyja meghalt.

A gyászruhával együtt járt a kötelesség, minden lármás mulatságtól visszahúzódní. De ez egyúttal alkalom volt rá, elzárni magát a világtól. Mint császári kegyenc saját palotát tarthatott, drága bútorzattal s bizonyosan értékes paripákkal tele istállót. Egyszer aztán hirtelen elhagyta Bécsét. A kémeek, kik éjjel-nappal őrizték minden lépését: erről is hírt adtak. Olaszország felé ment. Ha Lengyel-, Francia- vagy Magyarország felé veszi az útját, talán elfogták volna, de Olaszországban még a császárnak voltak királyságai, s Marchese di San Carlónak ezekben feküdt a birtoka. Az udvar elégszer sürgette, hogy menjen már oda lakni: ha megállítják, kérdőre vonják, azt válaszolhatja, hogy a legmagasabb kívánatoknak siet eleget tenni. Nem is volt titok, hogy hol keressék? Udvarmesterére rábízta, hogy lovait, bútorait adja el, s azoknak az árával siessen utána Bolognába: ott be fogja várni.

Bolognában egy regényes kalandja volt, mely könnyen életébe kerülhetett volna. Egy éjjel, midőn egy nyilvános mulatóhelyről szállására ment volna gyalog, egy ház kapumélyedéséből keresztnevéen hallja magát szólítani: „Őn az, József?” – Rákóczy könnyelműen azt feleli: „Igen, én József vagyok.” Arra egy nő lép ki eléje, s egy csomagot tesz a karjába: „Vigye ön ezt sietve a tudvalevő helyre; aztán jöjjön vissza; Cornélia is idejön.” Azzal a nő visszalépett az ajtón, s azt becsukta maga után. József csak akkor vette észre, hogy a kezébe adott csomag nem más, mint egy finom pólyákba burkolt csecsemő. Lovagias jellemű férfi lévén a rábízott kincset gondosan betakarta a palástjába, s hazavitte a szállására: ott rábízta a gazdasszonya gondjaira, s azzal maga visszasietett ahhoz a házhoz, ahol a gyermeket a kezébe adták. Azon háznak a kapuja előtt azonban már az odaérkeztek nagy verekedés volt; három fegyveres férfi szorongatott egy negyediket, aki kétségbeesetten védte magát ellenük. József rögtön kardot rántott, rohant a megtámadott segítségére, s beleavatkozott az utcai harcba, mely alatt a viaskodók a kalapjaikat ledobálták a fejeikről. A nagy kardcsattogásra aztán előrohant az éjjeli őrjárat. Amint a vívó felek megpillantották a lámpást, melynek világánál az alabárdos sbirrek közeledtek, egyszerre szétváltak: ki-ki felkapott egy kalapot a földről, s aztán ahányan, annyifelé futottak szét a melléksíkatoron. József is igyekezett a sbirrek elől egy sötét folyosón elmenekülni. Ott ismét egy fiatal lefátyolozott arcú hölgyre bukkant; aki esedezve kérte, hogy védelmezze meg: meg akarják ölni. – „Kicsoda?” – „A bátyám: aki ezóta a kedvesemet is megölte.” – „Önnek a neve Cornélia.” – „Igen, az vagyok.” – „Akkor azok, kik a másik utcában, az erkélyes ház előtt viaskodtak, talán éppen az ön kedvese és a bátyja lehettek.” – „Ki lett megölve?” – „Egyik sem. A sbirrek szétriasztották őket.” – „Rejtsen ön el valahová, én nagyon szerencsétlen vagyok.” – József elvitte magával a szállására a fiatal hölgyet. Az, midőn meglátta József fején a kalapot, melyet az találomra felkapott a földről a szétszaladásakor, bámulva kérdezé, hogy

mint jutott hozzá? József megmagyarázta, hogy ez bizonyosan annak a férfinak a kalapja lesz, akit ő megtámadói ellen megvédelmezett. A fiatal hölgy ráismert a kalapra a nagybecsű gyémántos boglárokról. Ez az ő kedvesének a kalapja: Alfonzo hercege. – Akkor aztán elmondá a hölgy, hogy ő egy előkelő patrícius-család leánya, kit Alfonzo herceg, házasságot ígérve, elcsábított. A herceg, hogy kedvesét szülői és bátyja bosszújától megmentse, el akarta őt szöktetni az éjjel Bolognából, újszülött gyermekével együtt, kit előreküldtek abból az erkélyes házból a herceg „József” nevű komornyikja által. Tehát ezzel a Józseffel tévesztették össze Rákóczyt. Ő aztán megörvendezettte az ifjú hölgyet azzal, hogy a gyermekéhez vezette. – Másnap reggel aztán elindult Alfonzo herceget is fölkeresni. – A herceg helyett azonban Lorenzóval találkozott össze, Cornélia fivérével, ki a múlt éjjeli ellenfelét felismerve benne, számadásra vonta, hogy minek avatkozott az ő ügyébe. Don Alfonzo meggyalázta Lorenzo családját, elcsábítva Cornéliát: méltán akarják e gyalázatot a csábító vérével lemosni. Rákóczy most már Lorenzo pártjára állt, s segédül ígérkezett neki don Alfonzo ellenében, ha az tökéletes elégtételt nem akarna adni a megsértett családnak. Lóra kapva indultak el don Alfonzót felkeresni. Mikor rátaláltak, Rákóczy előrevágtatott, és megállítá a herceget. Don Alfonzo az elcserélt kalapjáról ráismert a múlt éjszakai megszabadítójára. Egy kézszorítás s a kalapvisszacserélés közben megtörtént a lovagias kiegyezés. Don Alfonzo becsületszavát adta, hogy Cornéliát nőül fogja venni, s erre aztán közte és Lorenzo között is szent lett a béke. Rákóczy még bevárta a boldog pár menyegzőjét, melynek ő volt a szerzője, s csak azután hagyta el Bolognát.

Időközben megérkezett a megbízottja Bécsből, az eladott bútorok és paripák árával. József sejthette, hogy az az ő hű embere egyúttal kém is mellette. Egy olasz kikötőben felbérelt egy gályát, amely őt szicíliai birtokára szállítsa. A gálya tulajdonosát, mikor egyszer a sík tengeren voltak, nem lehetett nagy mesterség rábírnival, hogy hajóját Palermo helyett Konstantinápolyba köttesse ki.

Itt azonban nagy kiábrándulás várt rá. A szultánnak semmi hajlandósága nem volt Franciaország kedvéért háborúba elegendeni III. Károllyal, s Rákóczy József nem nyert el egyebet, mint meghalt atyjának rodostói remeteségét. A bécsi víg életért a szomorú kibujdosott szakállas magyarok társasága nem volt kívánt csere. Hogy József az itteni szokásokat nem tudta megkedvelni, azt nagyon el lehet hinni Mikes Kelemennek. Az alakját azonban egészen átídomította az itteni magyarokéhoz. Acélmetszetű arcképe, melyet az idézett életírás elején találunk, egészen olyan viseletben tünteti fel az utolsó Rákóczyt, aminő az akkori erdélyi magyar urak divatja volt. Kopaszra borotvált tarkó, melyről csak egy varkoccsá sodort tincs haj csilleng alá a hátracsapott fityegőjú prémes süveg alól: annak az elején török surgudzsál módjára rézsút fekvő kócsag, bogláros forgóval; a testet gombos dolmány fedi, mely fölé sodronypáncéling van öltve, a vállakat medvebőr kacagány terheli, elől széles mentekötő láncsal összetartva. – Az arc emlékeztet az atyjára, csak a szemeiben nincs az a lobogó tűz, s a szemöldökei keskenyek; a bajusza is, a török uraságok divatjára, kétfelől csurgóra áll. Mikor ezt az arcképét

készíték, már akkor József túl volt a negyven éven. Atyja ilyen idős korában be is végezte élettörténetének dicső napjait: ő még most akarta elkezdni.

Végre 1737-ben, mikor III. Károly is jónak látta beleavatkozni a török-orosz háborúba: túnt fel napja Rákóczy Józsefnek. A szultán érte küldte Ozmán basát, s előhozatta Rodostóból. Először basai rangot ígért neki, ha áttér a mahomed hitre. De József visszautasítá azt a föltevést, hogy ő atyái hitét megtagadja. Ekkor aztán egy szerződést kötött vele a szultán, melyben Józsefet elismeri Erdély nagyfejedelemének és Magyarország *hercegének*. E szerződés szentesítéséül a szultán egy gyémántokkal kirakott koronát ajándékozott Józsefnek, s ekként tartotta Rákóczy fia ünnepélyes bevonulását Konstantinápolyba, 1737-ben, szept. 12-ikén.

Az emlékirat az egész fogadtatást nagy részletességgel írja le. Hogyan ment eléje Józsefnek a vezér-agaszi a szultán meghívólevelével, hogy fogadták a haberdzsi meg a csausz-basi a kalagusz-csausz zászlójával, hogy vezették a „ziafat”-hoz, mellyel a „nagy úr” a Bajrám basa csiflikjét megtisztelte. Ott pedig vártak rá a spailaragaszi meg a szeliktár-agaszi a vörös és sárga spahik élén, a Spailár Kiája Jerri a csauszaival, a Díván Csausz Emini, a Csaufjár Kiasib, a Mekker-Basi, a hadizene főkarmestere, aztán 60 Díván-csausz ugyanannyi paripával a fejedelembíró és kísérete számára, melyek közül egyet maga a szultán választott ki Rákóczy József számára; végül két orta janicsár a ceremónia-turbánokkal a fejükön, melyek nem kisebbek egy méhkasnál. Ezek mind szalutálván a fejedelembíró, együtt ebédelének vele, s azután elvitték őt a „fanálig”, a szultáni palotáig, mely az ő számára volt berendezve nagy pompával, ott várta a kajmakám gyümölcsökkel, virágokkal és sorbettel. Másnap az imbrahar-aga két pompásan felnyergelt arab paripát hozott a fejedelembíró, s egyúttal 12 erszény pénzt, mindegyikben 500 oroszlanos tallért: ez volt a „thaim”, a kegydíj. A vele jött magyar kivándorlott urak szintén megkapták a maguk thaimját. A kajmakámnál tett tiszteletkérésnél ez a főminiszter pompás felnyergelt lovat és drága prémes kaftányt ajándékozott Józsefnek, s a Boszporus partján egy szép palotát rendezett be a számára, mely előtt janicsárok képezték a díszőrséget.

Mikor pedig el kellett utaznia Józsefnek a csaták színhelyére, a szultán 40 erszény pénzt küldött neki útiköltségül.

De legbecsesebb ajándék volt rá nézve, amit Sztambulban a Kajmakamtól, majd Viddinben a szeraszkiarajvás Mehemet basától kapott, azoknak a fogoly keresztény magyaroknak a csapatja, akiket az ő tiszteletére rabláncaiktól megszabadítának, s akik azután az ő díszőrségét képezték: számra mintegy 330-an.

Viddinből küldte be József 1738. január 30-ikán kelt felhívását a magyarokhoz, hogy az ő fejedelemségét támogassák. Minden lovas katonának, aki az ő zászlója alá felcsap, 40 tallér felpénz lett ígérve. S ez a felhívás különösen a határszélen táborozó huszárezredeknek lett megküldve.

Megelőzte ezt Rákóczy Józsefnek egy manifesztuma az európai hatalmasságokhoz, melyben felkelési szándékának indokait kimagyarázza. A manifesztumot, a hollandi követ kivételével, valamennyi állam sztambuli követei mind elutasították: legelősebben a francia követ.

Viddinben József nem nézte tétlenül a harc theatrumát, ahogy Mikes Kelemen mondja, hanem három ízben betört Erdélybe török csapatokkal, a nagyfejedelemiséget felkelésre bírandó. Az osztrák-magyar hűséges csapatok mind a háromszor nagy veszteséggel visszaverték. A harmadik betörésnél Rákóczy József maga is megsebesült. Valami gyáva katona tehát mégsem lehetett.

Felhívása azonban sehol sem talált visszhangra. Támadt ugyan Erdélyben egy nagy honárulási per, melyben nagyszámú főúri család fejei elfogattak, mint akik Rákóczy Józseffel összeesküdtek volna; de nagy hamar kiderült, hogy az egész feljelentés egy rosszlelkű hamis árulkodónak a képzelete volt, aki az elfogott főurakon bosszút akart állni. Azokat rövid időn szabadon is bocsáták. József ellenében pedig kihirdették a honárulási vádat, s kitűzték fejére élve a 10 000, halva a 6000 forintnyi vérdíjt.

Az emlékirat szerint rögtön ajánlkozott is valami rác Bécsben, e vérdíj kiérdemlésére.

Rákóczy József azonban nemcsak hogy meg nem hagyta magát riasztani e vérdíj kitűzése által; hanem visszatörölésül, ő meg a lotharingi és toscanai hercegek fejére tűzött ki hasonló nagyságú vérdíjakat. Nem is vonult félre a csatatérről, sőt csapataival Szendrő várát megrohanta és bevette, s az ott talált várórséget lekaszabolta. És miután a szultán húszezer embert adott a rendelkezésére s annak ellátására 10 ezer erszény pénzt, az Al-Duna felől 53 gályával tervezte nagyobb-szerű betörését Magyarországra, amidőn utolérte a nagy nyavalyája. Nem keleti pestis: hanem vérhányás volt az, mely ágyba dönté.

Ez ínséges állapotban kellett megérnie, hogy Kelemen pápa által a „Bulla Coena Domini” értelmében a keresztény hitközségből exkommunikáltassék. Ezzel a bul-lával és a halál előérzetével keblében utazott fel Viddinből Konstantinápolyba: a szultánnal tanácskozendó.

Itt végzi az emlékirat.

A szerző nem barátja, sőt ellensége Rákóczy Józsefnek, de vádjaival megvédi őt azon közhit ellen, mintha az utolsó Rákóczynak gyávasága miatt vallott volna kudarcot az 1738-ban kezdett felkelési kísérlet Magyarországon.

Nem az volt a sikertelenség oka: hanem az, hogy a magyar nemzet szívében elmúltak mindazok az indulatok, melyek a század elején a felkelés ügyét diadalra vezették. Békét és belső rendezkedést óhajtott mindenki. Erős gyökeret vert a meggyőződés, hogy a nemzetnek, a saját boldogulása tekintetében, óhajtandó inkább az uralkodójával őszintén és igazán kibékülni.

A kuruc világ óta 30 esztendő elmúlt. Mikes Kelemen és minden bujdosó magyarok nem akarták elhinni azt, hogy 30 év elég arra, hogy a leáldozott nagyságokat elfelejtsék, s új világ támadjon a régi helyébe.

Szegedinec Péro és viselt dolgai

Amíg a magyar nemesség és a hajdúság letette a „kuruc” nevet, akadt más, aki azt fölvegye. Ezek voltak a bánági beköltözött rácok.

Csak a múlt század utolsó tizedében költöztek az országba, félig híva, félig szorítatva: *I. Lipót* biztatta őket a beköltözésre, a török pedig üldözte a fellázadásért, melyet a magyarországi eredetű *Rác Gyurka* támasztott Szerbiában. Nagyon kedves embere volt az osztrákoknak: a császár bárói, majd grófi rangra emelte volt; ő maga elnevezte magát *Brankovics Györgynek*, a régi híres szerb despota utódjának, s mikor már nagyon elhatalmasodott, akkor ő maga kikiáltotta magát Szerbia fejedelmének. Még talán császár is lett volna belőle, ha a pogány szét nem veri seregét. Ő maga az osztrák táborba menekült. De oda ugyan jó helyre jött. – *Badeni Lajos*, a vezér vasra verette, úgy küldte fel Bécsbe: azért, hogy fejedelemségre mert áhítozni. A jámbort otffelejtették a csehországi Éger vára börtönében: nem is szabadult ki hamarabb, mint húsz esztendő múlva, mikor temetni vitték.

Az ozmanoktól pusztított szerbek aztán egy tömegben átkeltek a Dunán Magyarországra, *Csernovics Arzén* patriárkájuk vezetése alatt. Itt *I. Lipót* megtelepíté őket a már akkor a töröktől visszafoglalt részekben, s nagy előjogokkal ruházá fel őket: hogy mind egyházi, mind világi ügyeikben egyedül a saját patriárkájuknak a hatósága alatt legyenek, aki mellé még egy vicevajdát is választhatnak, aki őket a háborúban vezérelje. Ez mind nagyon ínyük szerint volt az új betelepülteknek.

Meg is választották alvajdának *Monaszerlyt*, ki azután a maga rác szabadcsapatjaival a kitört magyar szabadságharcban, mint a császári csapatok szövetségese, tevékeny részt vett, s *Rákóczynak* sok alkalmatlanságot okozott.

A törököknek a temesi bánásgból elűzetése után a bevándorlott szerbek nagy részben a határőrvidékké alakított megyékben lettek letelepítve. Miután ez az ország rész egészen *Mercy* tábornok kormányzósága alá lett rendelve, magától érthető, hogy ott a szigorú katonai rendszer uralkodott. Ez sehogy sem egyezett össze a hős szerbeknek megszokott hajlamaival. Időjártával, mivelhogy emberi rendeltetés szerint még a halhatatlanoknak is előbb-utóbb meg kell halniuk – *Csernovics Arzén* patriárka és *Monaszerly* vicevajda szintén elköltözének az ő atyáikhoz.

Ekkor aztán a szerbek siettek új patriárkát és alvajdát választani. A bécsi urak azonban azt mondták nekik, hogy „ohó! Nem oda Buda!”, a szabadság csak

annyit mond, hogy a beköltözött rácok választhatnak maguknak tetszés szerint „egy” vicevajdát: de abból nem következik az, hogy a világ végéig mindig választhatnak vicevajdát.

A betelepült szerbeknek el kellett ismerniük, hogy ez tréfának nagyon jó tréfa, hanem következett azután egy sokkal kockázatosabb kísérlet a bécsi kormány részéről. 1734-ben egy bántási eredetű szerb püspök lett belgrádi érsekké választva. Ezt a bécsi kormány önkényűleg megtette szerb patriárkává. Hogyan, hogyan nem, az új patriárkát rávették Bécsben, hogy a híveit hívja össze congressusba, s beszélje rá őket, hogy mind valamennyien térjenek át a római katolikus hitre. Ez volt az a csepp, mely a keserűség poharát túlömlesztette. A bácskai és Maros vidéki szerbek kikergették az új patriárkát Törökországba.

De még azzal nem érték be, hanem még nagyobb vállalatba is belevágták a fejüket. Egyet gondolának: szép ország ez a Magyarország! A magyarok úgyszemint bírnak vele: a németek még kevésbé; ők biz ezt elfoglalják egészen, s csinálnak belőle egy nagy rác birodalmat. – A magyar és német rendes csapatok ez idő szerint a Rajnánál meg Olaszországban harcolnak franciák és olaszok ellen a lengyel trónöröklés kérdése miatt, amihez ugyan semmi köze sem volt se magyarnak, se németnek. Idebenn semmi rendes katona nem volt. Még a végvárak is, sőt Arad, Temesvár is a szerb csapatokra valának bízva.

Volt pedig ezeknek egy híres vezérük: a szerbek úgy hívták, hogy „*Szegedinec Péro*”, ami magyarosítva annyit tesz, hogy „*Szegedi Péter*”. Ennek támadt az a bogara, hogy felcsap királynak Magyarországon.

Nagyon előmozdítja a tervét a magyar alföldi parasztnak forrongása, akiknek sehogy sem akart a fejükbe menni, hogy mire legyen jó az az új regula, hogy ezentúl adót fizessenek és újoncot állítsanak? A jó török világban, ha jött török, ha jött tatár, amit elkaphatott, azt elrabolta, akit megfoghatott, azt rabszíjra fűzte; de aki elszaladhatott előle, az elmenekült, s amit magával vihetett, abból nem adott a rablónak. De íme az új rend szerint, éppen akkor kell fizetni, amikor nem a zsaroló közeledik tűzzel-vassal; s szolgálni is kell, anélkül, hogy az embernek lánc volna a lábán s ütnék korbáccsal a hátát! Ez nem igazság!

Szegedinec Péro fellovalta a szomszédos Békés vármegyei népes községek lakóit, hogy ha ő lesz Magyarországon az úr, eltöröl minden porciót, dézsmát és robotot; s aztán nem is a maga számára keresi ő a koronát, hanem a sokat viszszaemlegetett *Rákóczy* számára: akit vissza akar hozni az országba.

Rákóczy pedig már akkor aludta örök álmát Rodostóban. De hát azt a nép nem hiszi el. A délszláv népek ma is visszavárják a hős „*Deli Markót*”, egykori vezérüket, aki nem halt meg, csak mélyen alszik egy barlangban, hármaskapu alá, hármaskapattal lezárva. Ha egyszer zár és kapu felpattan, majd eljön ismét, híres paripáján, aki beszélni tud, s egyik hegytetőről a másikra szökken.

A két népmonda hamar kiegyezett. A Bánságban *Szegedinec Péro* gyűjté táborba a szerbeket, az alföldön pedig a szentandrászi bíró, *Vértesi János* állított fegyverbe

valami másfélezer parasztot, s ezzel az erővel nekiindulának ők ketten világot hódítani.

Vértesi és vezértársa, *Sebestyén János* elnevezték magukat kurucoknak, s kikiáltva a forradalmat, azon kezdtek, hogy kirabolták az örmény kereskedőket, s egyéb vásárra járókat, zsidó még akkor nem volt: csak ezen múlt, hogy az antisemitaság zászlóját fennen nem lobogtathatták; ellenben az ellenük kiküldött szolnoki helyőrséget vitézül megkergették.

Ezalatt *Péró* az aradi várba csempészte be magát, ahol nemzetbelije, *Tököli Ránkó* volt a várparancsnok.

A lázadás már-már aggodalomkeltő terjedelmet kezdte felvenni; Vértesiék *Gyula* várát vívták, *Péró* *Aradon* garázdálkodott: amidőn a két vezérnek szerencsésen sikerült egymás között összeveszni a még meg nem szerzett prédán, aminek az lett az eredménye, hogy *Péróék*, akik hadhoz szokott nép valának, a kasza-kapa forgatáshoz értő magyar parasztságot – szövetséges társaikat – széjjelverték, s Vértesi uramat világgá kergették.

De *Szegedi Péter* sem nagy hasznát vette a diadalának, mert őtet meg hadnagyaival együtt, amint az aradi várba betért, az ottani parancsnok, *Tököli Ránkó* elfogatta, s *Budára* felküldte, ahol törvényt tartának fölöttük s a lázadó pórhad vezérei fölött. A zendülő had vezetőire az az ítélet lőn kimondva, hogy vessenek kockát, s az a négy közülük, aki legkisebb számot vet a kockán, négyfelé vágassék. Ez a sors érte magát *Szegedíncez Pérot* is: akin ekként beteljesült a cigány jósnő jövendőmondása, hogy egyszerre négy helyen fog jelen lenni, úgymint *Aradon*, *Nagyváradon*, *Sarkadon* és *Szentendrason*.

Vértesi János (vagy mint a krónika nevezi: *Mihály*) azonban nem került hóhérkézre. Egy régi kéziratban azt találjuk feljegyezve, hogy az erdőhegyi nagy vereség után elmenekült s a burkushoz vette magát, és mint vitéz ember, rangra emelkedett a burkus táborában. A szentandrásiaiak máig is megőrzik róla a következő adomát.

Midőn a burkus ellenséges sereg a császári seregekkel szemben táborozék vala, egy éltes vitéz járt a magyar táborra és naponként hívta a tiszteket magános viadalra: a többek között egy kapitányt, ki inasával együtt igen büszkélkedett. – A kapitány a rendelt idővel nem gondolt, az inasa bárhogy serkentgette. Végre azt látva az inas, hogy „nem akarásnak nyögés a vége”, a kapitányt a nem merés tartóztatja: ő maga ajánlkozott, hogy majd megmérkőzik hát a kihívó ellenféllel.

A kapitány ráállt a cserére, s engedte, hogy az inasa öltse fel a fegyverzetét, s az ő paripáján rugaszkodjék ki a párbaj színhelyére.

De a burkus bajnok észrevette a személycserét: az inas fiatal legény volt, a százados pedig vén sas; s nagy mérgesen rárivall a helyettes ellenfélre: „Elmenj előlem, te sima képű fattyú, az édesanyádhoz! Mert bizony-bizony megemlegettem veled a szentandrásai bíró korbácsát!”

De a hetyke legény visszakiálta rá:

– No, hisz én is ott leszek akkor, öreg! Mert én meg a szentandrászi bíró fia vagyok: a nevem Vértesi Miska.

Így, szó szót adván, az apa és fiú egymásra ismerének, amiből nagy ölekezés lett.

Erre aztán az apa, megrázva buzogányos öklét, átkiálta a császári táborba:

– Ilyen-olyan adták! Nincs köztetek igazi katona! Egy volt: az is az én fiam. Azt sem hagyom köztetek.

S azzal a fiát is elvitte magával: aki csecsszopó gyermek volt, amikor az apja az erdőhegyi ütközet után földönfutóvá lett. Azt a halmot, ami Szentandrás rónáján kiemelkedik, ma is *Vértesi pihenőjének* nevezik, s magának Szentandrásnak jó nagy idő kellett, amíg le tudta koptatni magáról azt a népszerűvé vált elnevezést, hogy „*Rebellis Szentandrás*”.

A mi asszonyunk és királyunk Mária Terézia

Huszonhárom éves volt *III. Károly* leánya, *Mária Terézia*, midőn atyja, *III. Károly* halála után a trónra lépett. Szépségre és lélekre nézve is igazi fejedelemnő.

Öt éve múlt, hogy fényes menyegzőjét tartá *Lotharingiai Ferenc*cel, s Bécs városa még el sem felejté a lakodalmi pompa nagyszerű látványosságait, amidőn egyszerre elhomályosítá azoknak az emlékét a hős *Savoyai Jenő* temetési pompája.

A végtiszteletet tevő üdvölvések, melyek a letúnt nagy hadvezér sírja fölött eldördültek, valóban Ausztria dicsőségének búcsúhangjai valának.

Ama századokon át kimagasló hős alak nagy ember volt a magyarok között is. Nagy a felszabadításban s nagy az elnyomásban. Mint népet szeretett bennünket, mint nemzetet nem. Harcolt értünk, vérét adta értünk; de jó szót nem. Ő volt leghatározottabb ellene minden engedménynek, melyet a király az alkotmányos téren a nemzetnek tenni hajlandó volt.

Mikor a *pragmatica sanctio*t *III. Károly* nagy küzdelmek után létrehozta, mikor azt az európai nagy és kis hatalmak elfogadták (Bajorország kivételével), mikor az osztrák örökös tartományok, s Szent István koronájának országai is egymás után becikkelyezték, azt mondta a királynak a vén hadvezér: „*Mind nem ér az semmit. Hagyjon örökségül a császár leányára egy kétszázézer főnyi jól rendezett hadsereget, és egy tele kincstárt, az lesz a legjobb garantiája a trónöröklésnek.*”

III. Károly azonban éppen ezt a jó tanácsát nem fogadta meg leghívebb emberének. Mindenfelé háborúskodva idegen érdekekben, saját érdekei ellen, úgy szétzilálta mind a hadügyét, mind a pénzügyét az országnak, hogy mikor meghalt, az egész hadserege nem ment többre hatvanezer fegyveresnél; s a kincstárban nem volt több, mint kilencvenezer tallér.

Koronákat és kormánybotokat hagyott eleget a leányára *III. Károly*. A Szent István jogarán kívül az osztrák örökös tartományok, Csehország, Németalföld, Lombardia és Toscana kormánypálcái álltak rendelkezésére. Mindezeket egy fiatal nőnek kellett a kezébe venni, akinek nem volt hadserege és nem volt pénze.

Egyszerre ellene támadt fél Európa. A szerencsétlenség az a bőtermő mag, amiből maguktól teremnek az ellenségek.

A bajor *Károly Albert* még *III. Károly* életében protestált a *pragmatica sanctio* ellen. Az ő felfogása szerint az örökség az elsőszülött *I. József* leányát illeti meg a fiág kihaltával, nem a másodszülöttét, *III. Károlyét*. S ha a királyok csupán magánpörlekedő felek, ha az ország nem más, mint uradalom, s a benne lakó nemzetek éppen csak a földdel együtt járó hasznos armentumok, akkor még talán igaza is lehetett. Csakhogy az országok birtokát az államjog szabályozza; s a királyok perében a csatatér a törvényszék.

Másfelől meg a burkus király, *II. Frigyes* állt elő a maga követelésével. Neki meg Szilézia nagyobb része kellett, mivelhogy az brandenburgi birtok. Ez mindjárt az executión kezdte a processust.

S ha már osztozni kellett az árva lány birtokán, a *lengyel király* sem maradhatott ki belőle. Az meg már éppen Ausztriát Béccsel együtt meg Steierországot követelte magának. – Hiszen éppen ő volt az, *II. Ágost király*, akinek a lengyel trónon megmaradásáért folytatta *III. Károly* azt a szerencsétlen háborút Franciaországgal, melynek végén Lotharingiát elvesztette. Azonban a diplomatiában a háládatosságot nem ismerik.

Ekkor aztán a *spanyol király* is előállt: neki meg valami ócska szerződése volt, aminek az alapján Toscanára tarthatott igényt; mire nagy hirtelen sietett a *szárdiniai király* is beavatkozni, s nehogy a spanyol még Lombardiát is magának foglalja: inkább elveszi ő.

Csak két barátságos hatalmasság maradt *Mária Terézia* részén: *Anglia* és *Hollandia*; de azok is csak azzal a jó tanáccsal szolgáltak neki, hogy alkudjék meg az ellenségeivel.

A királyné osztrák tanácsosai maguk sem tudtak neki jobb tanáccsal szolgálni. Mindenkinék elveszett a szíve.

Csak a királyné szívében lakott férfilélek: igazi királyi lélek. Büszkén visszautasított minden alkut a burkus királlyal, s fegyverrel készült megvédeni trónját és országait. Hadseregét legelőbb is a burkus ellen küldé Sziléziába. *II. Frigyes* korának legnagyobb hadvezére vala: kit lehetett szembeállítani vele? Egyetlen neves

hadvezére volt Ausztriának, *Neiperg* tábornagy; az is arról volt nevezetes, hogy török hadjáratban csúfosan tönkrewerte magát: Belgrádot védelem nélkül odahagyta. Ezért mint árulót elítélték: várfogságba tették. A királynő most előhozatta Neiperget a tömlőcéből, s hadserege élére állítá. Bizonyítsa be, hogy nem áruló. Be is bizonyította, hogy nem áruló, hanem csak éhhaló. *Mollwitz* mellett úgy tönkrewerte a hadseregét *Frigyes* által, hogy alig hozott belőle vissza valamit.

Ennek a szerencsétlenségnek a hírére aztán mindenünnen rárohantak a védtelenül maradt uralkodónőre. Bajor, porosz, spanyol, szárd és lengyel, utóbb még a szász is szövetséget kötöttek ellene, s a szövetség fejévé a francia tolta fel magát. Kimondták, hogy „*finis Austriae*”. Se római császárság, se osztrák birodalom nem létezik többé! A *nymphenburgi* dacsövetségben felosztották maguk között: ami német, olasz, cseh és morva provinciája volt a királynénak, azt szétdarabolták németnek, lengyelnek, olasznak, spanyolnak, franciának. *Mária Teréziának* nem hagytak meg mást, mint Magyarországot. Ennek nem akadt atyafia.

Soha, amióta a világtörténet kritikáit jegyzik, ehhez hasonló nagy igazságtalanságot el nem követett a diplomácia. Senkinek semmi joga, ügye nem volt egy uralkodót birtokaitól megfosztani: a nyíltan bevallott birtokvágy volt a háború jelszava. S ez égrekiáltó országrablás ellen senki sem emelt egy tiltakozó szót. De nemcsak a külhatalmak nem: de még azok az országok sem, amelyeknek az elhódításáról volt szó. A cseh főnemesek siettek hódolatukat a bajor királynak lábaihoz rakni, amint az fővárosukat megszállotta, s *Károly* Albert könnyűszerrel foglalhatta el *Linzet*, s már *Bécs* felé közelített; és a bécsiek még csak nem is gondoltak fővárosuk és uralkodójuk védelmére; úgyhogy *Mária Terézia* napához írt levelében keservesen panaszkodik, hogy „*nem tud már helyet, ahol közeledő szülését bezárhassa*”. Az országos veszedelem mellett még az anyai hivatás mindig halálveszélyes betöltése is aggasztá. Fiának, *Józsefnek* ágyúörgések között adott életet.

Kisdédének látása nemhogy ellágyította volna az anyát, hanem még megerősíté a királynét. Most már nemcsak a maga, hanem a gyermeke jogait is kellett védelmeznie. Amint a betegágyat elhagyta, azonnal a védelmére gondolt, „*igaz jogára és Isten segélyére támaszkodva*”. Maga szoptatta a gyermekét és maga diktálta a manifesztumait.

Még volt egy országa, melyet nem rendített meg az általános földindulás: *Magyarország*. Összehívta a magyar országgyűlést Pozsonyba. Maga is lejött a koronázóvárosba, s ott lakott a várban, mely még akkor pompás királyi lak vala.

Elhatározá, hogy a magyar nemzet szívéhez fog szólni.

Más nemzetnek is van sok jó tulajdona: erős karja valamennyinek, ragyogó szelleme a franciának, fanatizmusa van a töröknek, bölcsessége a németnek; lángoló vére a lengyelnek, engedelmissége az oroszoknak; de *szíve*, amely magára hagy találni, csak a magyarnak van.

Ha a magyar nemzet szellemét a hideg logika irányítaná: mi lett volna természetesebb, mint az, hogy amidőn eljött az idő teljessége, amelyben Európa hatalmasságai összeszövetkeznek, hogy Ausztriát darabokra szétszaggassák, a Habsburg-uralkodócsaládot magvaszakadtnak nyilvánítsák; s amidőn csehek, németek, olaszok, illyrek mind belenyugosznak az új beosztásba, s sietnek az új uralkodó nevére transparenteket csinálni: akkor az a magyar, akinek még élénk emlékében áll a lefolyt szabadságharc, akit még nyom az a teher, amit bécsi kormányférfiak azóta folyton reá raknak, maga is a begyűrt süvege alól nézve a zivatar közeledtét, melynek az ő határain nincs mit elpusztítani, s azt kérdezze a mesemondóval: „vajon az új hódító két nyeret fog-e rám tenni?” Hiszen minden elszakított osztrák tartomány egy lánccal kevesebb lesz vala Magyarországon. S nem is késtek Ausztria ellenségei felhívásokkal kecsegtetni a magyarokat, melyekben őket szabadságaik, önállóságuk, függetlenségük felől biztosíták, ha a királyné ügyétől elfordulnak.

De a magyar nemzet nem a múlt sérelmeit, nem az anyagi érdekeit látta maga előtt; hanem csak egyedül azt az égreakáló igaztalanságot, amelyet a fél világ elkövet egy asszonyon, egy királynén. A magyar mindig az üldözöttnek, mindig a szorongatottnak az ügyét védte, sohasem a hatalmassal, soha a diadalmaskodóval nem szövetkezett.

Mikor Mária Terézia a pozsonyi várba bevonult fényes udvari kíséretével, a főváros utcáin végig egy üdvkiáltás fogadta: „*Vivat dominus et Rex noster Maria Theresia*”.

„*Rex*” (király) és nem „*Regina*” (királyné), ebben a címzésben egyeztek meg a magyar rendek, s e címet viselte mindig Mária Terézia: a németnek császárné volt, a magyaroknak „király”.

„Életünket és vérünket a mi királyunkért!”

1741. június 25-ikén tette az esztergomi prímás *Szent István* koronáját *Mária Terézia* fejére.

Megelőzőleg hosszas és kínos küzdelmük volt a Rendeknek az osztrák miniszterekkel a királyi koronázási hitlevél szerkezete fölött. A tanácsosok mindenféle fufangot elkövettek, hogy az ország sarkalatos jogait kijátsszák, s bizony kemény próbára tették a nemzet hűségét. De elvégre itt is a királyi nő magas lelke határozott, s egy biztosító királyi leiratban leköté szavát, hogy a nemzet kívánatait teljesíteni fogja.

„Amit az osztrák ház harmadfél százados országlata alatt megnyerni nem lehetett, a kegyes királyné a legfontosabb életkérdéseket rövid hat óra alatt a nemzet megalégedésére oldotta meg.” Ezt mondá e leiratra Eszterházy József országbíró.

A koronázás nagy fényvel ment végbe. A fényt azonban követi vala az árny.

A koronázás után együtt maradt a magyar országgyűlés, s meghatározta a nemzet reformkívánatait. Legelső volt azok között, hogy a királynő vegye fel tanácsosai sorába Magyarország főhivatalnokait is, a prímást, a nádort és a horvátországi bánt. Eddigelé csak osztrákok és csehek képezték a közös uralkodó minisztériumát, mely az ország külügyét, hadügyét és pénzügyeit vezette. Mindezen életbevágó közös ügyek elintézésébe befolyást követelt magának a magyar nemzet.

A helytartótanács függetlenítése, a magyar udvari kancellária emancipálása, a kamara, kincstár újjárendezése, az egyedáruságok megszüntetése, a kereskedelmet korlátozó akadályok elhárítása, mindezek négy külön szakaszra osztva, ú.m. közjogi, főhadi biztossági kamarai s közigazdasági indítványok lettek a királynő elé terjesztve az országgyűlés által.

És mindezen kívánalmakra nem tudtak a királynő cseh és osztrák miniszterei mást, mint kitérő választ adni: ígéreteket, mik fél lábbal a kibúvó ajtó küszöbén álltak. Valóságos játékot űztek egy nemzet lelkiületével. S ez a játék veszélyes volt! A magyarhú Rendek több ízben álltak már azon a ponton, hogy az *ónodi országgyűlés jelszavát* kiáltják oda a bécsieknek. Már-már a hazaoszlást sürgették, s alsótábla és felsőtábla kezdtek versengeni egymással.

Így telt el a koronázás után harmadfél hónap csupa kínos vitatkozásban a nemzet és a korona, Magyarország alkotmányos rendei s az osztrák tanácsosok között. – Az ellenség ezalatt minden irányban akadálytalanul nyomult előre. A német-cseh örökös tartományok már odavoltak; Szilézia elveszett; a francia hadsereg egyesült a bajorral, s Ausztria közepéig nyomult; maga Bécs város is fenyegetve volt már.

Hanem az akkori időkben, se napilapok, se postajárás nem levén, mindezt a sok Hiób-hírt titokban lehetett tartani a magyar nemzet előtt. A királynő tanácsosai nagy tudományt fejtettek ki abban, hogy a magyar országgyűlés előtt a királynő veszedelmes helyzetét eltitkolják. A cenzúra törült, a titkos policia fülelt s a diplomatia hazudott.

Ekkor *Mária Terézia* egy magas lelkű tényre erősíté meg a szívét.

Elhatározá magát, hogy személyesen megjelenjen a magyar országgyűlés Rendei közepette, s föltárja hívei előtt szorongatott helyzetét.

Szeptember 10-én hívatá magához osztrák tanácsosait és a magyar kormányférfiakat, közölve velük e királyi elhatározását.

Az osztrák tanácsosok mind holtra ijedtek, s könyörögtek a királynőnek, hogy mondjon le e szándékéről; hisz a magyarok, ha megtudják, hogy minő veszedelmek fenyegetik a trónt, még nagyobb követelésekkel fognak a trón lépcsőire rohanni, s ahelyett, hogy azt megtámogatnák, még feldöntögetik – a magyar zászlósúruk azonban helyeselték a királynő elhatározását, s a királynő akarata megállt.

A következő szeptember 11-ike volt az a nap, mely Magyarország történetében a fordulópontot, s a Habsburg–Lotharingi uralkodóház történetében a legfényesebb korszak kezdetét képezi.

Mária Terézia felhívatta az ország rendeit a pozsonyi vár termébe, ahol gyászba öltözve, fekete szőnyeggel bevont trónon fogadá őket.

Előbb a királyi kancellár, gróf *Batthyány Lajos* adá elő az általános veszélyes helyzetet, mely a trónt fenyegeti: mely veszélyek közepette a király egyedül a magyar nemzet oltalmába veti bizodalmát.

A kancellár előadására a Rendeik nevében az érsekprímás válaszolt. (Minden beszéd latin nyelven folyt.)

„Az ország a test, a király annak a lelke, mindkettő egymástól elválaszthatatlan. Felségednek igaztalanul megtámadt jogai Isten és a világ előtt oly kétségbevonhatatlanok, hogy lehetetlen harag nélkül elnézni e jogoknak felséged ellenségei által történt megtámadtatását. Azért Magyarország rendei felajánlják általam Felségednek minden erejüket és tehetségüket, tanácsukat és javaikat, vérüket és életüket.”

Erre a királynő, az öltözete gyászpompájával ellentétes szépsége által is hódító alak, felállt a gyásztrónról, s igaz érzéstől áthatott csengő hangon mondá e megörökített szavakat a magyar nemzethez:

„Ügyeinket mindenfelől veszély fenyegeti, melyet, mivel általa kedves Magyarországnak is érdekelve van, nem akaránk tovább a nemes rendek előtt eltitkolni. Veszélyben forog az ország koronája, veszélyben saját személyünk és kedves gyermekeink. Elhagyatva mindenektől, a magyaroknak annyi történeti emlékek által híres fegyveréhez, ősi vitézségéhez és hűségéhez folyamodunk: hűségükre bízunk magunkat és gyermekeinket (e szavaknál a királynő szemeibe felszökött a könny!), bennük helyezük minden reményünket, erősen bízva, hogy ezen semmi késedelmet nem tűrő körülmények és veszélyekben tanácsukat s minden kitelhető segedelmüket tőlünk meg nem vonják.”

E szavak szívhez voltak intézve, és oda találtak. Egyszerű igaz értelmüket a varázslatig fokozta a fejedelmi szépség szenvedő kifejezése az ifjú arcon. – E szavak hallatára elenyészett a férfiszívekből a régi szenvedések haragos emléke, minden viszály, vetélkedés elnémult; csak a szent igazság, az üldözött jog érzete vett erőt, mely megtestesülve egy gyászba öltözött ifjú nő alakjában áll előttük,

nem koronával, de töviskoszorúval a fején: a büszke harcias férfitár lánggra lobbant, a kardok kirepültek hüvelyeikből, s egyetlen kiáltás tölté be a tróntermet:

„Életünket és vérünket a mi királyunkért, Mária Teréziáért!”

S ez a néhány szó megmenté a trónt, megmenté az osztrák monarchiát.

„Vitam et sanguinem pro rege nostro!”

Kiálták a magyar Rendeek.

A trón lépcsőin pedig álltak egyfelől a magyar kormányfők, primás, nádor, országbíró, másfelől az osztrák miniszterek.

Egyike ez utóbbiaknak gúnymosollyal toldá hozzá ez emlékezetes kiáltáshoz azt a csúfondáros szót:

„Sed avenam non...”

(De zabot nem!)

Jó szerencséje, hogy a Rendeek általában nem hallották e gúnymondást; de még azok a zászlós urak is, akik hozzá legközelebb álltak, felháborodtak ez ingerkedő csúfondároskodásra, s a támadó zúgás elől jónak látta a tanácsos úr nagy hirtelen elszelelni a trónteremből, s ugyancsak gyorsan kellett távoznia, hogy a „fringia” nevet a hátán ne vigye haza.

Az ország Rendei aztán ottmaradtak a német miniszterek nélkül, a tett nagy ígéret komoly beváltásáról tanácskozni.

Az országbíró előadta a bajor király levelét a magyar rendekhez, melyben *Mária Terézia* megkoronáztatása ellen tiltakozik, s magát kiáltja ki Magyarország királynak. Azt a levelet ott eltépték, a rongyait elégették.

Azután a nádor adta elő, hogy az osztrák miniszterek jóvoltából Magyarország határainak védelmére „*két ezred*” katona van kiállítva. *Két ezred az egyesült francia–bajor armádia ellenében!* – Nagy kár volt a bécsi minisztereknek ott nem maradniuk! Szép igazságokat hallhattak volna a szemükbe mondatni!

Ekkor aztán maga a magyar országgyűlés vette kezébe a haza védelmének ügyét. Minden ékesszólás nélkül elhatározzák, hogy a nemesi insurrectiót azonnal lóra ültetik, akikhez csatlakoznak a jászok, kunok és hajdúk fölkelő seregei, azonkívül harmincezer főnyi gyalogsereget állítanak talpra 13 ezredbe osztályozva, 12 ezred rendes huszárt; s a király személyének védelmére 500 nemes ifjúból álló testőrséget, kiknek mindegyike maga mellett egy huszárt tartva, ezerfőnyi válogatott csapatot fog képezni Mária Terézia körül.

A bécsieknek pedig megüzenték a magyarországi Rendeek, hogy „tartsátok magatokat, amíg mi megérkezünk, s megvédjétek emberül a császárvárost; mert ha el hagyjátok foglalni a bajornak, mi tüzzel-vassal a ti fejetekre meg az övékre romboljuk az egész tanyátokat!”

S a szót nyomban követte a tett.

Mielőtt az év végére járt, nyolcvanezernyi magyar hadsereg állt a csatatéren; nem is állt, hanem rohant előre.

Télvíz idején kezdték meg a visszatérő hadjáratot. S ez a gyakorlatlan hadsereg, mely egy varázsütésre támadt elő a földből, mely ócska fegyvereket kapott, ahol talált, melyet tisztek gyanánt alispánok és szolgabírák vezettek; melynek táborna-gyai és tábornokai a királynő által hirtelenében kinevezett magyar mágnások, zászlós urak voltak; már januárban túlkergette az Enns folyón az egyesült francia-bajor hadsereget, visszafoglalta Passaut, bevette Linzet, foglyul ejtve a tízezernyi francia helyőrséget, onnan betört Bajorországba; február 13-kán *Mentzel* és *Trenk* pandúrjai elfoglalták Bajorország fővárosát, *Münchent*, s *Károly Albert*, ki éppen egy nappal előbb koronáztatta meg magát *Frankfurtban* császárnak, ki három hó előtt Bécset és Magyarországot akarta elfoglalni: országtalan földönfutóvá lett; a magyar és horvát szabadcsapatok száguldoztak keresztül a szép, gazdag Bajorországon, dúlva és fosztogatva kegyetlenül.

De legnagyobb sikernek nevezhető az, hogy a magyar hadcsapatok megjelenésére *Nádasdy*, *Festetich*, *Gillányi* és *Baranyai* tábornokok alatt, *Frigyes* porosz király, dacára *Lotharingi Károly* herceg fölötti győzelmének, jónak látta becsületes békét kötni. *Mária Terézia* ekként leghatalmasabb ellenfelétől megszabadult.

És aztán nemcsak „vitam et sanguinem”, hanem „avenam quoque” adott a magyar nemzet. A rendes hadsereg tartására harmadfél millió forintot szavazott meg (akkoriban súlyos nagy pénz!). A felkelő had élelmezésére pedig minden nádori porta után 16 mérő búzát és 30 mérő *zabot* contribuáltak. Tehát „avenam quoque”.

Ama történelmi nevezetességű jelenetet a „vitam et sanguinem pro rege nostro” alkalmával sok művészi képben s költői leírásban megörökítették már, s mindannyiban úgy van ábrázolva *Mária Terézia*, amint kisgyermekét, *Józsefet* karján tartva, beszél a magyar Rendekekhez. Ez két ténynek az összetévesztése.

Kilenc nappal később amaz országgyűlési nevezetes mozzanat után, midőn a Rendekek elfogadták *Lotharingi Ferenc*, a királynő férje kormányzóságának becikelyezését, s amidőn a kormányzótárs, ura és királya (felesége) kezébe, térden állva letevé a hűségi esküt; akkor történt az, hogy a királynő, hat hónapos fiát, *Józsefet*, kit a megelőző napon Bécsből szállítottak le a Dunán, karjára véve, anyai büszkeséggel mutatá be az ország rendjeinek, e szavakkal: „*Nincs egyszem; ezt is az országnak ajánlom fel.*”

Amint a királynő leghatalmasabb ellenfelétől, *II. Frigyes* porosz királytól békekötés mellett, a legkövetelőbbtől, *VII. Károly* (most már) császártól, a magyar fegyverek diadala által megszabadult: minden haderejével a franciák ellen fordulhatott.

Azok Csehországot tartották megszállva. Hadseregük csakhamar be lett zárva *Prágába*. A magyarok és osztrákok a fölmentésére sietett újabb francia hadsereget visszaverték, s nemsokára valamennyi franciát kiverve Csehországból, visszafoglalták *Prágát*.

Mária Teréziának a magyar hősi önfeláldozás *Csehországot* is visszaszerezte. Májusban megkoronáztatta magát *Szent Vencel* koronájával Csehország királynőjének. Az elpártolt cseh főurak siettek azonnal a hűségi esküt letenni a királynő kezébe. A régi mese a *denevérekről* a madarak és négy lábúak harcában.

Ezalatt bajor *Károly*, a császár, ismét visszafoglalta Bajorországot: amint a mieink odahagyták, hogy a franciákkal végezzenek. Amint aztán a mi seregeink megmutatták a franciáknak, hogy merre van Párizs, ismét a bajorok ellen fordultak, s *VII. Károly* hadseregét *Braunau* mellett tönkretették. *VII. Károly* másodszor is hazátlanná lett, s meg kellett érnie azt a keserűséget, hogy saját bajor országrendei *Münchenben Mária Teréziának* esküdtek hűséget. A bajor királyság, mint Ausztria tartománya, osztrák uralom alá lett csatolva, s főkormányzójává gróf *Batthyány Károly*, *Horvátország bánja* lett kinevezve.

Ennyi meglepő diadalra az eddig tétlenül néző biztosító hatalmak is a tett mezejére léptek. *György angol király Dessingennél* a franciákat verte meg, s átkergette a Rajnán. E diadalban is részt vett három magyar ezred. Még több magyar vett részt *Lotharingi Károly* seregében, ki *Elzászig* hatolt előre. Ugyanekkor *Olaszországban Traun* tábornagy alatt a magyar ezredék a spanyol hadsereget *Campo Santónál* tönkresilányítva, egész *Toscanából* kiverték: erre a *szárd király* sietett békét és szövetséget kötni *Mária Teréziával*: úgyhogy a magyar királyi asszony másfél évvel azután, hogy a magyar országgyűlés előtt leghívebb országának segítségét felhívta, a *hét ellenséges hatalom* közül, mely országát darabokra felosztá, már csak kettővel állt szemközt, a bajorral és a franciával: a többinek a keze meg volt kötve; és e kettő közül is az egyik saját országából kiverve, a másik saját határain belül több oldalról megtámadva.

Ez volt az első eredménye a „*vitam et sanguinem pro rege nostro*”-nak.

Újabb harcok

Ez első győzelmes hadjárat után nem állt többé *Mária Térézia* egyedül. 1743. szeptember 13-kán *Wormsban* szövetséget kötöttek vele Anglia, Holland, Szárdinia, később Szászország is, mely szövetség célja volt a királynő számára a *pragmatica sanctióban* foglalt birtokait biztosítani.

E szövetséggel szemben rögtön egy ellenszövetség alakult, Francia-, Porosz- és Bajorországból: az ellenséges hadak ismét nagy tömegekben indultak meg a királynő ellen.

A magyar nemzet újra fel lett szólítva a trón védelmére. Pálffy nádor körlevelében így szólt a megyékhez: „Fegyvert kiáltok nagy dicsőségű édes hazánkknak és nemzetemnek.”

S a felhívásnak fényes sikere következett. A megyék nemcsak a nemességet állíták fegyverbe, hanem rendes gyalog- és lovasezredeket is állítottak ki, s azoknak a vezérei mind magyar tábornokok valának: *Nádasdy, Eszterházy, Batthyány, Splényi, Károlyi, Beleznay, Erdődy, Hadik* és maga az agg *Pálffy János*.

S ez a nemzeti hadsereg, mely egy kiáltásra látszott előtámadni a földből, ismét csodáit vitte véghez a harci vitézségnek saját vezérei alatt. Nádasdy hadteste keresztültört a Rajnán, letörve az ellenálló francia hadsereget: s a bevehetetlennek híresztelt *Lauterburg* erős védsáncait ostrommal bevette, s egész *Elzászt* elfoglalá; *Batthyány Károly* pedig tizenkétezernyi lovas hadával a Csehországot elfoglalva tartó Nagy Frigyes seregét úgy megszorongatta, hogy ez utoljára is kénytelen volt Prágát, Csehországot otthagyni, s tízezer fogoly veszteségével hazavonulni a maga országába. Ugyanez a magyar fővezér ezután Bajorország ellen fordult, s annak új királyát, *Miksa Józsefet Pfaffenhofen* mellett, a francia segédsereggel együtt úgy tönkrevverte, hogy a bajor kénytelen volt *Mária Teréziával* békét kötni.

Harmadik és legerősebb próbáját a magyar hűségnek az 1757-ben kezdődött porosz háborúban adta a nemzet, amidőn győzelmes hadai két ízben foglalták el Poroszország fővárosát, *Berlint*. Először a diadalmas *kolini* ütközet után, amidőn *Hadik* altábornagy háromezer huszárral s a szlavóniai és gradiskai határőrökkel kétszázharmincötezer tallér hadisarcot vett a meghódolt Berlinen. Másodszor pedig 1760-ban, amidőn *Eszterházy Miklós* a szövetséges szász és orosz hadakkal elfoglalta a porosz fővárost s a királyi várkastélyokat. Jól jellemzi a magyart az a történelmi adat, hogy amíg a *charlottenburgi* várkastélyt az azt megszállott szász csapatok vandál módra feldúlták, addig *Potsdamot* és a porosz király kedvenc nyughelyét, a magyarokkal megszállott *Sanssoucit*, *Eszterházy Miklós* teljesen sértetlenül tudta megtartani. Eltávozásakor bizonyítványt vett, hogy semmit a magyarok a királyi várkastélyból el nem vittek: ő maga egy kis arcképét a királynak vitte el magával emlékül. Hanem azért a németországi elemi iskolákban még ma is sok helyütt azt tanítják, hogy „a magyarok emberevők”.

Hét évig tartott a porosz háború s végződött tisztességes békekötéssel, s ha e békekötésben Szilézia nagy része elveszett, az bizonyára nem a magyarok vitézségén s önfeláldozásán múlt.

A hosszú háború alatt egy kis kuruc lázadásnak is kellett lenni. Ugyanaz a Maros-Tisza menti vidék, melynek földművelő lakossága Szegedinec Péro idejében olyan könnyen volt fellázítható: ez időkben is fel hagyta magát lármáztatni a rég sírban nyugvó Rákóczy Ferenc nevével. Törő Pál mezőtúri lakos, Pető Ferenc és Bujdosó György hódmezővásárhelyiek összeesküvének azon célból, hogy a törökországi bujdosókat kihozzák, s a kuruc világot ismét helyreállítják, s aztán olyan jól kitalálták az utat Törökország felé, hogy megindulának Debrecennek. A

vége aztán az lett a támadásnak, hogy mindnyájan otthagyták a fejüket, s követőik „harcias igyekezetükben kimutatott hadakozó katonai indulatukért besoroztatának a reguláris magyar gyalog regimentekbe – életfogytiglan.”

A Szegedinec Péro példájára ugyanekkor a szerb határőrvidékek is fellázadának, ugyanazzal az eredménnyel. Lázadásuk elfojtván, bűnhődésül kényszerítették az eddigi vörös köpeny és bocskor helyett dolmányt és bakancsot viselni.

A magyar nemzet fejlődése Mária Terézia alatt

Mind az uralkodócsaládra, mind a magyar nemzetre nézve valóságos gondviselészerű rendelete volt a sorsnak egy nőkirálynak az uralkodása.

Mária Terézia valódi uralkodó volt: egy asszonynak a jó szívével s egy férfinak az erős akaratával.

Azok után a férfiuralkodók után, akik egyedúri önkénnyel, vallásos fanatizmussal, idegenkedő ellenszenvvel igyekeztek a magyar nemzetet engedelmességre hajtani, vagy astrológiai bűvárlatokban vesztegették el fenséges hivatásukat – végre következett a trónra egy kibékítő szellem, aki megtalálta az uralkodásnak titkát: ami nem más, mint a népeknek a szeretete.

Más országai iránt is kegyes uralkodónő volt; de Magyarország irányában mindig az maradt, aminek maga nevezte magát: „*Jó magyar nő, kinek szíve teli volt hálával e nemzet iránt.*”

Legelső nagy műve volt az ország egyetemességének helyreállítása. *Mária Terézia* csatolta vissza Magyarországhoz az addig külön és idegenek által kormányzott *temesi bányságot* s a szerb végvidékeket; ő egyesítette Magyarországgal *Fi-umét*, koronánk drága gyöngyét, egyetlen tengeri kikötővárosunkat, melynek bírása nélkül Magyarország egy bezárt kalitka volna. *Mária Terézia* szerezte vissza Lengyelországtól a 13 szepesi várost, melyeket Zsigmond király tett be a lengyelknél zálogba harmincezer véka lengyel garasért, s melyekben azóta – ország szegényére – folyvást lengyel helytartó parancsolt. Kimagyarázhatatlan rejtély marad, hogy ezt a legműveltebb darabját Magyarországnak se Corvin Mátyás király, se Bethlen, se Bocskay, se a Rákóczyak vissza nem váltották: akiknek a kezében pedig „*réz*” is volt, „*vas*” is volt, amivel a garasos zálogot kifizethették volna.

E kiegészítési nagy munka után így szólt a királynő: „*Consummatum est! Most már nyugodtan szállhatok pihenésre.*”

S a kiegészített ország belső átalakulásában is egészen új korszakba lépett *Mária Terézia* uralma alatt. Új országutak épültek a főbb kereskedelmi vonalakon; csatornák szabályozták a vizeket, a mocsarak le lettek csapolva; az egész ország arculata megváltozott.

Az egyházi ügyek fejlődését azzal emelte, hogy öt új római katolikus és egy görög katolikus püspökséget alakított.

Az igazságszolgáltatást előbbre vitte a *Planum Tabulare* által, melyben a kir. kúria összes döntvényei egybe lettek gyűjtve.

A katonai vitézség jutalmazására megalkotta a *Mária Terézia*-rendet s a polgári érdemek kitüntetésére a *Szent István király*-rendet, első királyunk emlékére, „*ki az országot erős kézzel és bölcsességgel megalkotta*”.

Kiterjedt a gondja a szegény jobbágyra is; s miután a földesúr és a földművelő pár közötti viszonyt a csupa nemesekből alkotott országgyűlés rendezni nem volt képes; királyi teljhatalommal hozta be az *urbariumot*, megállapítva, hogy mi jár a jobbágyoknak, s mit tartozik ez azért teljesíteni.

Legfőbb törekvése volt a magyar nemzetnek megadni a közművelődésre szolgáló intézményeket, hogy a művelt nemzetekkel a szellemi téren is felvehesse a versenyt. „*Nekem még sötét síromban is örömmre fog szolgálni a gondolat, hogy én adtam erre az első lendületet.*” Öt akadémiát állított fel az ország öt legnagyobb városában; s a *Pázmány* által alapított nagyszombati egyetemet az orvosi karral is gyarapítva, az ország központjára, Budára tette át. Az egyetem épületéül a romjaiból újra felépült királyi palota lett átadva, s vagyoni alapjául a pápa jóváhagyásával eltörült jezsuita rend harmadfél millióra becsült birtoka lett elrendelve.

És hogy a magyar nemességet világlátó színvonalra emelje, megalkotá a magyar nemesi testőrség máig fennálló intézményét. Százhusz magyar ifjú, a megyék által kiválogatott színe java a honi új nemzedéknek, nyert a bécsi udvarnál fényes állást és alkalmat a pályatorésre. A főnemességet pedig magas hivatalok osztoztatása s az udvari pompa fényében való osztozás által gyűjté maga körül; buzgalma még az asszonyi fortélyok felhasználására is kiterjedt: házassági összekötések szerzése alakjában.

Igaz, hogy ez a szelíd, behízelt módja az uralkodásnak nagy átolvasztó erőt gyakorolt a magyar nemzetre. Főnemességünk a bécsi udvar légkörében nemcsak finom modort és magas államférfiúi nézeteket, hanem egyúttal az idegen nyelvet és szokásokat is elsajátítá. A *Mária Terézia* korabeli nagyszámú történelmi képeken, melyeket a mostani magyar minisztérium (hajdan a magyar udvari kancellária) palotái őriznek, egész összességét feltaláljuk az akkoriban annyi harci hírt és polgári babért szerzett férfiaknak. Egytől egyig mind simára borotvált arcú, hajporozott és elől hurkákba, hátul copfokba sodorított hajú alakok, csupán a zsinóros, de frakkmódra szabott mente s a többi öltözet mutatja, hogy Árpád nemzetéhez számítanak. A Bécsbe felkerült értelmiség lassanként magába szívta az idegen nyelvet és erkölcsöt; az országban maradó pedig a latin nyelvel és

kultúrával sáncolta el magát az idegentől; de egyúttal a saját fajától is, melyben már-már alig hirdette a magyar nyelvet más, mint a prédikatori szöszék.

És mégis, visszatekintve a múltak tapasztalataira, nem mondhatjuk, hogy ez a művelődési korszak kárára lett volna a magyar nemzetnek. Iskola volt ez csupán, amelyben erős leckén ment keresztül.

Már ekkor nyolcszázados múltja vala a magyar nemzetnek e haza földén. Olyan múlt, melynek nemzeti önállósága minden intézményében meg volt alapítva. A magyarból nem lehetett már se germán, se román nemzet. Mind a német, mind a latin kultúrának elsajátítása nem a saját nemzete iránti elhűtlenedést vonta maga után; hanem azt a minden életrevaló fajjal vele született ösztönt: a megszerzett idegen műveltséget saját nemzetének felemelésére fordítani. Ekként támadtak a magyar irodalomnak legkiválóbb újból alkotói éppen a bécsi udvari körökben; maguk azon gárdisták közül, akik a királynő udvaránál tanultak ragyogni.

De hogy a magyar nemzet még a legszeretettebb királyasszony varázsló hatalomköréből is, mint magyar tért vissza: ez volt a legerősebb választóvize nemzeti életreméltósága aranyvoltának.

Mária Terézia 1780. novemberben váltá fel földi koronáit az égi koronával; negyvenéves uralkodása után népei által megáldott s az utókor által örökké tisztelt nagy nevet hagyva maga után.

Megörökítik nevét a hozzá kötött intézmények: a reformok az igazságszolgáltatásban, az egyház körében: az általa alakított új püspökségek, a magyar tudományos egyetem, s ami a jobbagység sorsának későbbi századon keresztül javulást szerzett, az úrbéri viszonyok szabályozása. Gondoskodott az árvák vagyonának biztosításáról, a megyei és városi tisztviselők fizetésének feljavításáról; az utak készítéséről; meggátolta az erdők pusztítását, a zsidóktól a türelmi adó beszédését. Kiigazította a büntető eljárást. eltörölte a jezsuita szerzetet a pápa beleegyezésével, s annak sok milliónyi vagyonából alapította a vallás- és közoktatási alapot. Felállította a Theresianumot. S életbe léptette a magyar testőrség, a Mária Terézia-rend s a Szent István-rend intézményeit. A gazdaság terén kezdeményezte a selyem-, dohány- és burgonyaművelést s a lónemesítést. Pártolta a keletkező gyáripart, s amiért Magyarország legtartósabb hálaérzettel köteles adózni királyasszonyának, Mária Terézia csatolta vissza Magyarországhoz Fiumét: az ország egyetlen tengeri kikötő városát, s azt szabad kikötővé emelte.

József császár

Ezzel a melléknévvel van feljegyezve a magyar történelemben, József „császár”.

Több uralkodója is viselte Magyarországnak a császár címet, *Zsigmondot* is ide számítván; de azok Szent István koronájának országaiban „király”-nak hívták. *II. József* azonban sohasem tette fel fejére a Szent István koronáját.

A magyar korona viselője, felkenetése órájában erős esküt tesz le a nemzet kezébe, hogy alkotmányát, intézményeit, törvényeit mind maga meg fogja tartani, mind másokkal meg fogja tartatni. S ahhoz nagyon vallásos érzelmű volt *II. József*, hogy olyan esküt tegyen le, amelyet előre föltett szándéka volt meg nem tartani.

Negyvenéves volt már, mikor trónra került: meglelt férfi, kiégett szívvel. Első neje, a spanyol *Mária Izabella*, akit forrón szeretett, ifjan szállt sírba: gyermekei közül az egyik egynapos, a másik nyolcéves korában meghalt. Második nejét, a bajor *Jozefát*, anya kívánságára vette el, állami okokból, a béke megszilárdítása végett. A bajor királyleány se testben, se lélekben nem volt eszménykép: *II. József* sohasem szerette, s kétévi fanyar házaseset után azt is a sírba kísérte. Azontúl a szíve meg volt fagyva asszonyi szemsugár előtt.

Mi lehet egy férfi, akitől a sors megtagadta a férj és az apa nevet, s akit olyan magas polcra helyezett, mint egy birodalom trónja? Olyan birodalomé, amelynek országai nevét egy lélegzetvétel alatt név szerint el sem mondhatja ember? Az csak egyedúr lehet.

Negyvenéves koráig beutazta Európa minden művelt országát, álnév alatt, ismeretlenül, s korának kiváló szellemeivel mindenütt megismerkedett.

De beutazta a saját országait is, minden fényes kíséret, hivatalos fogadtatás nélkül, trónörökös korában többször: később mint császár. Azon adoma, mely Kisfaludy Károly „*Hűség próbája*” című vígjátékának alapeszméül szolgált, hogy az incognito utazó fejedelem a magyar pórt meg akarja vesztegetni, hogy ő neki adja át a lovát, melyet az uralkodó számára tartogat, de minden ajánlata megtörik a jobbágy hűségén: – nem *Corvin Mátyásról* van feljegyezve a krónikában; hanem *II. Józsefről*. *Nagykőrösi földműves* volt ez adoma hőse 1773-ban.

Utazásaiban tapasztalható, hogy a vármegyék útjai rosszak: túrhetők csak ott, ahol katona parancsol; hogy a városok polgárai németül beszélnek: maga a koronázó főváros, Pozsony, valamint Buda és Pest német; a nemesi házaknál diákul foly a társalgás, azt mindenki beszéli, konyhai minőségben: magyarul csak a pór-nép beszél; az úr és a pap jól él, a köznép nyomorog; a mezőgazdaság marhatevényésztésből áll: rendes földművelés csak ott virágzik, ahol németek laknak: a Bánságban, a Királyföldön, a Szepességen meg az Ausztriával határos megyékben. Azt is tapasztalható, hogy a magyar nemzet nem egységes: egy tizedrésznyi nemesség élvezi a szabadságot, a többi kilenc tizedrész rabszolga jobbágy. A nemes védi a maga előjogát, mit neki az alkotmány törvényei adtak a trónnal szemben: de a parasztnak semmi joga nincsen; annak a teste-lelke fölött uralkodik az ő földesura, aki magát „kis király”-nak nevezi; pedig több annál: „kis császár”. Útjában elégszer kellett kitérnie búcsújárások, kolduló barátok elől, s ha

vasárnaponként protestáns házakba betért, láthatta, hogy ott a magánszobában tartanak isteni tiszteletet. Pedig a protestánsok jogai is ott vannak feljegyezve a sarkalatos törvényekben: megerősítve fegyverrel kivívott békekötések által.

És mikor aztán tapasztalatdús vándorlásaiból visszatért Bécsbe: ott találta együtt a magyar nemzet legfényesebb nevű főurait, és mellettük a nagyok kíséretéhez csatlakozó seregét az instans, auscultans, hivatal-, donatio-, kegydíjkereső seregnek; az alamizsnakolduló szerzeteseknek, apácáknak, a felcseperedett kalandoroknak, a kolduló dikből lett dynastát, a lenyakazott szabadságmartyrnek aranygyapjas unokáját. És azoknak mind valamennyinek csak a sarkantyúja beszélt még magyarul.

Negyven év óta tanulta lenézni ezt a felfelé hízelkedő, lefelé zsarnokoskodó hadat. Anyja uralkodása alatt is elégszer nyilvánítá visszatetszését; de *Mária Terézia* nem engedett fiának semmi befolyást a kormány rendszerére. Mikor a „regens” férj meghalt: a királynő mély búskomorságba esett, s ekkor szándéka volt a kormányzatot fia kezébe letenni; arcát a himlő megrontotta – ez is visszavonulásra készíteté. Azonban a főpapok, miniszterek, a magyar főurak, akik II. József világnézeteit ismerték és rettegték: addig esengtek a királynőnek, míg rá hagyta magát bírni, hogy továbbra is megtartsa a jogart a kezében, s még tizenöt évig uralkodott azután, még áhítatosabban, még adakozóbban, mint eddig: gyászruháját soha fel nem váltva ragyogóval. S ez idő alatt Józsefnek még kevesebb befolyás volt engedve az ország ügyeire, mint azelőtt. Pedig már akkor atyja helyébe német császárrá is megválasztották: császár ország nélkül, hatalom nélkül. Anyja még a hadseregnél sem engedte őt szolgálni. A nagy világháborúk lefolytak, a hétéves háború is elmúlt: anélkül, hogy a trónörökös, akkor már tettevagyó, életerős férfi: egyetlenegy ütközetben részt vett volna.

II. József azon kezdé, hogy megszüntette az egész pompát az udvartartásnál: a legnagyobb egyszerűséget hozva be helyette; ő maga ismeretes volt arról a zöld posztóból készült vadászkabátjáról, amelyben mindenkit fogadni szokott, akár herceg volt, akár koldus, s a sok léhűtő udvaroncserget mind szélnek ereszté; a kegydíjakat megszüntette; a hivatalnokokat dologra kényszeríté: a gond nélküli állásokat mind eltörülte; még a divattal is szembeszállt: kiadva a ruházati rendeleteket, mely minden osztálynak megszabja, hogy milyen kelméből és milyen díszítéssel készült öltönyt szabad viselnie: rangjának és módjának megfelelően. A főpapoknak a fizetését is megszabta.

Ez mind megjárhatta Bécsben s az osztrák örökös tartományokban: de ki parancsolhat rá a magyar főnemesre, hogy fel ne rakja a boglárait, a nyusztját, kócsagját, mikor koronázási pompára, országgyűlésre, markálisra, sedriára, gratulatióra összegyülekezik.

Az évtizedek folyamán át visszatartott szenvedélyes vágy a birodalom újjáreformálása után, trónra lépésével egyszerre tört utat *II. József*nél. Érzé azt, hogy nemcsak egy trónnal, de egy fejfel is fölötté áll a többi halandóknak. Ha magyaroknak született volna: Hunyady Mátyás lett volna belőle. (Ez a véleménye róla *Hor-*

váth Mihály nagy történetírónknak is.) Neki azonban nem az volt a célja, hogy a magyar nemzetet mint magyart tegye nagygyá, boldoggá és művelté. Ő egy hatalmas, boldog és művelt Osztrák birodalomról ábrándozott. – Előtte voltak a csábító példák XIV. Lajos, Nagy Frigyes, Nagy Péter alakjaiban: akik erős kézzel alkottak nagy birodalmakat, szakítva a régi hagyományokkal. Az ő tervezett birodalmának egységes kormányzat, jó közigazgatás, helyes igazságszolgáltatás, anyagi jólét, vallási és polgári szabadság, a közteherviselés igazságos felosztása, rendezett pénzviszonyok, betanult hadsereg, népnevelés és magasabb oktatás lett volna az alapja.

Csakhogy ehhez az egységes birodalomhoz hiányzott az egységes nemzet, ami a mintaképül választott nagy uralkodóknál mind megvolt.

Az egész nagy tervnek az alapja volt eltévesztve. II. József kifelejtette a számításából azt, hogy a megalkotandó nagy összbirodalomnak fele részét Magyarország képezendi: s annak a területén egy kilencszázados múlttal bíró magyar nemzet lakik, mely nem sorozható egy kategóriába a baszkokkal, flamandokkal, vendekkel és kis-oroszokkal, akiket franciává, németté, muszkává tenni oly könnyűszerrel sikerült.

II. József terve szerint e birodalomnak mindenekelőtt németnek kellett lennie: és azután önkényűleg kormányoztatnia. E tervnek legnagyobb gátja a magyar alkotmány és a magyar nemzeti érzület volt.

Ezért nem tétette fejére Szent István koronáját soha, sőt igen csekélyes ürügy alatt felvitette azt a pozsonyi várból Bécsbe, a császári kincstárba, odahelyeztetve a többi ásatag ereklyék közé, mintha semmi becse sem volna többé a régészeti érdekességénél. – Országgyűlést nem hívott össze többé, s a régi megyerendszer helyett felosztotta az országot kerületi biztosságokra. S mikor ez önkényű intézkedések miatt a megyék karai és rendei erélyesen tiltakoztak, betiltotta a megyegyűléseket, s kibocsátá a rendeletet, hogy három év lefolyta alatt egész Magyarországon a német nyelv legyen elfogadva hivatalos közegül: hivatalok, bíróságok ügykezeléseiket, a pereskedést német nyelven végezzék, az iskolákban német legyen az előadási nyelv, minden hivatalos okirat ezen legyen kiállítva, s ha lesz országgyűlés, azon is németül szónokoljanak.

Megelőzte II. Józsefnek ezen rendelkezését egy felszólítása a magyar kormányzóknak, hogy válasszanak: magyarul vagy latinul akarják-e a hivatalos ügykezelést vezetni ezentúl? A vén, megcsontosodott méltóságok természetesen azt felelték, hogy a „latinna” kívánnak ezután is élni, amibe diákkoruk óta beleröszdásodtak. Ez a szerencsétlen válasz szolgált II. Józsefnek ürügyül arra, hogy kimondja, miszerint a magyar nyelv nem lévén alkalmas hivatalos iratok fogalmazására, a latin pedig holt nyelv, annál fogva a német nyelv legyen általánossá téve.

Abban tévedt igen nagyot II. József, hogy a dicasterialis hivatalnokok véleményét a magyar nemzet véleményének vette. Hiszen a magyar nyelv már akkor egész

műveltségi fokon állott: az erdélyi fejedelmek alatt, Bocskay, Bethlen, Rákóczy idejében teljesen érvényesült. Magyar nyelven tanítottak a protestáns főiskolákban csaknem minden tudományt, s a magyaroknak már akkor is voltak kítűnő költőik, tudósaik, államférfaik. – Hogy pedig a latin nyelv annyira elhatalmasodott, s még a társalgásba is elhatolt, annak éppen *II. József* elődei, *III. Károly* és *Mária Terézia* voltak az okozói, előmozdítói pedig az általuk pártfogolt tanító szerzetesek, különösen a jezsuiták, s az azokkal szövetséges udvari főméltóságok és főpapok. – De ennek is megvolt a maga fölvilágosító magyarázata, amely a kor szellemét igazolja. – Magyarországon a magyar faj „akkor” az általános népességnek jelentékeny kisebbségét képezte: Horvátországra nem terjedt ki; a Bánságban, a királyföldön alig volt töredékesen képviselve. A magyar nyelvnek hivatalossá tétele felidézte volna a nem magyar ajkú nemzetiségek ellenkezését. A diák nyelv ellenben holt nyelv volt, magyarra, horvátra, szászra nézve egyforma teher: viselte mindegyik görnyedve. Ezzel a közös nyűggel lekötözni a nemzeti-ségi versengéseket: ez volt a múlt századbeli magyar állambölcészlet.

És ha *II. József* azon az úton folytatja, amelyen *Mária Terézia* elkezdé, hogy a tanító szerzetesek és a jezsuiták közvetítésével előbb az iskolákban váltatja fel a latint a némettel; azután a nemesség fején kezdve, alá-felé, kiténtetésekkel, udvari kegyosztással iparkodik azt lassanként elfogadtatni: a magyar nemzet nyelv-tanulási adománya mellett, hosszú idő alatt tán még célt is érhetett volna. De ő nem volt a fél rendszabályok embere: egyszerre akarta a terveit megvalósítani; három év alatt akarta a magyar népet egész egyetemességében németté átvasttani. A lehetetlenségre vállalkozott.

S a nehéz megkíséretetés e korszaka volt a magyar nemzet szerencséje; mert ez rázta fel lomha szellemi elpuhulásából: felébresztve benne a legnemesebb ellenhatás szellemét: önbecsének érzetét.

II. József eldobta magától azokat az eszközöket, amikkel elődei a magyar nemzetet porhanyóvá tudták tenni: ő nyíltan akart megküzdeni az ősi hagyományokkal, melyek útjában állottak. Mellőzte a nemességet, felszabadította a jobbágyot, az emberi jogokat kiterjesztette minden alattvalójára. Sok haszontalan szerzetes- és apácakolostort elkobzott, több mint ezerhatszáz barátot és apácát felszabadított a kolostori élet szigora alól. És ami örökké elismerésre méltó intézkedése volt: a *tűrelmi edictum*, melyben a protestánsoknak a szabad vallásgyakorlatot megengedi, templomok építésére felszabadítja őket és fölmenti a más egyház papjainak hatalma alól.

Mindezek oly intézkedések voltak, melyek a leghatalmasabb osztályokat tették ellenségeivé. De *II. József* nem engedett lealkudni az elveiből semmit. A pápa maga eljött Rómából Bécsbe, hogy őt megtérítse, s három hónapon át ott időzött. De *II. József* hajthatatlan maradt.

Az alkotmánymellőző, a nemzetiségeltörő intézkedésekkel szemben a nemzetnek aztán csak egy fegyvere maradt: a passzív ellenállás. A császár parancsolt

önkéntelenül; hanem a parancsolatait az egész országban senki sem hajtotta végre.

*

Betetőzte a császár megkezdett átalakítási művét a *népszámlálást* elrendelő edictumával. Manapság a népszámlálás senkit sem hoz tűzbe: száz év előtt ez olyan sérelemnek tetszett, mely az egész országot felháborítja. Soha a magyar nemesség fejszámra összeírva nem volt! És most egy rovancs alá kellett kerülnie a paraszttal. És a nemesi portának is számot kellett kapni, mint a zsellérháznak, mint a „burger” épületének!

De a nemesi büszkeségen kívül még valami reálisabb alapja is volt a közfelháborodásnak. Rendes észjárás mellett ki lehetett találni, hogy ennek a népszámlálásnak, házmegszámozásnak az a célja, hogy Magyarországra is be legyen hozva az *általános megadóztatás*, s a nemesi fölkelés előjogának eltörlése mellett, a *rendes hadseregben való szolgálat* a nemességre is kiterjesztések.

A vármegyék nem késtek egymást heves körlevelek által ellenállásra felszólítani, s felirataik merész kifejezésekben tudatták a császárral, hogy amidőn a magyar nemességet lealázza: azt a hatalmas tényezőt töri össze, mely vitézségével, önfeláldozásával anyjának birodalmát megmenteni segített; végül egyenesen megtagadták az alkotmányellenes rendelet végrehajtását.

II. József félreveté a vármegyék leveleit: betiltotta a gyűléseiket, a körlevelezést, s katonai közegekre bízta a népösszeírást, s azt fegyveres erőhatalommal hajtotta végre.

És amíg a gyülekezeti jogot eltörülte Magyarországon, addig Bécsben teljes *sajtószabadságot* adott. A nyomtatott szóért senkit nem üldöztek. Németül szabad volt felségsértést elkövetni. Élték is ezzel a szabadsággal; s egész irodalmi fajt lehetne összeállítani azokból a gúnyiratokból, melyekben a császárt a legkeserűbben szidalmazták a megsértett papok, nemesek és patrióták.

Hóra és Kloska

A népösszeírásnak a nemesség általános felháborodásán kívül még egy más, előre nem látott, szomorú eredménye is lett: az erdélyi oláh jobbágyság fellázadása.

Erdélynek külön kormányzata és alkotmányos rendszere volt. Országgyűlésen három nemzet képezte az egyetemességet: a magyar, a székely és a szász. A számra mind a háromnál nagyobb, az oláh, nem számított nemzetnek. Voltak oláh nemzetiségű nemesek: azok a magyar nemességhez számítottak. A szász

népnek szabadalmak, a székelynek ősi intézmények adtak kivételes állást. A székely mind nemes számba ment, a szászság képezte a polgári osztályt. Jobbágy csupán az oláh volt: nagyon kevés magyar a megyékben.

A Dózsa-lázadás óta általában szigorúan bántak a jobbággal; még a magyar ajkúval is: annak a sorsa azonos volt a rabszolgáéval; de az oláhot még ember-számba sem vették. Közüle nem támadtak főurak, hírneves szónokok, akik népük sorsát a törvényes sorompók között, az országgyűlésen, a kormányiszékek előtt védelmezzék: a pópa, a dászkal meg a kiszolgált katona volt a vezetőjük.

Még a vallásuk is meg volt alázva: Erdélyben bevett vallást csak négyet ismertek el: a katolikust, a reformátust, az evangélikust és az unitáriust; a görög keleti egyház csak tűrve volt.

Nem volna helyes szépíteni a dolgot: a földesurak és tisztviselők kényúri zsarolása elviselhetetlenné lett az erdélyi oláh jobbágyságra nézve. Panaszaikkal gyakran felmentek Bécsbe a császárhoz. A császár ki is hallgatta őket, s elrendelte a panaszok orvoslását. A rendeleteit azonban nem hajtották végre; hanem ahelyett üldözöbe vették azokat a követeket, akik Bécsben jártak.

Ezek a következők voltak: *Hóra*, igazi neve *Ursz Miklós* és *Kloska János*, egyszerű jobbágyok.

Az oláh jobbágyság bujdosó követei által értesült afelől, hogy a császár segíteni akar a földhözragadt nép nyomorán; de a nemesség ellene áll a jó szándékának.

A népösszeírással egyidejűleg lett kihirdetve a császárnak azon rendelete, melyben a *halálbüntetést minden országaiban eltöri*.

Hozzájárul a helyzet megvilágításához azon adat, miszerint még *Mária Terézia* behozta 1765-ben a *határöri intézményt*. Azok a kincstári jobbágyok, akik a határöridek vonalába estek, összeíratk, fegyvert kaptak, s katonai fegyelem alá vétettek. De a fegyveres szolgálat és katonai káplárpálca is valóságos enyhítése volt eddigi sorsuknak, mert megszabadultak a jobbágyi szolgálattól, a dézsmától és földesúri adófizetéstől.

Ezt látva, valamennyi kincstári jobbágy mind azt kívánta, hogy vétessék föl a határörségbe: s ez a mozgalom elterjedt a földesurak alatt levő jobbágyokra is.

Mikor aztán a császár katonai biztosai megjelentek Gyulafehérvárott a népszámlálást végrehajtani, amit a megyei hatóságok megtagadtak; az oláhság két tényt látott maga előtt. Az egyik az volt, hogy a nemesség, az úri tisztviselők ellene szegülnek a császár akaratának; a másik pedig az volt, hogy akiket a katonai biztosok összeírnak, az rögtön felszabadul a jobbágyság terhei alól. A katonai biztosok pedig szívesen fogadták az önként jelentkezőket.

A kincstári tisztartók és földesurak ellenben semmit sem akartak arról tudni, hogy az összeírott jobbágyok minden tartozásaik alól fel legyenek mentve, s erőhatalommal kényszerítették őket úrbéri szolgálataik teljesítésére.

Növelte a zűrzavart a két kormányzó ellentétes működése. Az erdélyi kormányzó-ság hivatalos közegei helységről helysére jártak kihirdetni a felsőbb parancsot, miszerint az összeírás megszüntetetik, s annak az eddig összeírtakra nézve semminemű következtetése nincsen, de azért a hadibiztosok csak folytatták az összeírást. *Bruckenthal* báró, Erdély főkormányzója csillapítá az oláh népet, s ahol lehetett, szétoszlatta; *Karp* ezredes pedig biztatta, lázította a hozzá sereglőket. Hogy a lázadás kitört és oly nagy mérveket öltött, azt egyenesen *Karpnak* kell felróni.

Egyszer aztán katonai vezetője is akadt a lázongó tömegnek: egy *Krizsán György* nevű kiszolgált közkatona személyében. Ez a Káposztafalván összecsendült tömeg előtt egy iratot mutatott fel, mely állítólag legfelsőbb helyről jött, s az oláhságot fegyverfogásra szabadítá fel.

Két szolgabíró, néhány hajdúval, odament a fellázadt tömeg közé, s a lázító vezért, *Krizsánt* elfogta és láncra verte. Ekkor azonban a tömeg dühe szétszakítá gátjait, megrohanták a szolgabírákat, s pandúrjaikkal egyben agyonverték őket.

Ez volt az öldöklés kezdete. Négy nap alatt egész Zaránd megye lángba volt borulva. Innen a lázadók áttörtek Hunyad megyébe, egyesülve *Hóra* és *Kloska* csapatjaival. Egy hét alatt 232 nemesi ház lett feldúlva, felégetve a Maros mentén: a tulajdonosok családjai, akik idején el nem futhattak, az utolsó csecsszopóig kiirtva, leányok, asszonyok megbecstelenítve s félelevenen eltemetve. A féktelen népdüh nemcsak a nemesi rend, hanem a katolikus papság ellen is fordult; a papokat leölték, az oltárokat megfertőztették, a templomokat elpusztították.

A katonai parancsnokság mindezt tétlenül nézte. A katonai parancsnoknak, *Preusz* altábornagynak, hasonló eseményekre nem voltak utasításai. A főkormányzó, *Bruckenthal* maga sem tudott mihez kezdeni, s Bécsbe futtatott utasításért. Bécs pedig akkor hétnapi járó volt Kolozsvárhoz.

A lázadó tömeg, látva, hogy a katonaság nem állja útját a dúlásának, még inkább elhitte *Hóra* és *Kloska* azon biztatását, hogy a császár kívánja a magyar nemesiség kiirtását egész Erdélyből.

Mikor már ötezer emberre szaporodott *Hórának* a serege, arra vállalkozott, hogy elfoglalja vele *Déva* várát.

Ott azonban a fegyvert ragadott lakosság s a 89 főnyi várórség nagy veszteséggel visszaverte a támadó sereget, s a foglyul esetteket rögtönbírótság elé állítva, kivégezteté.

E kudarc csak még jobban fokozta a lázadók dühét. *Dévánál* megveretve, neki fordultak a védtelen *Abrudbányának*, *Torockónak*, s azokat és még öt virágzó szép várost romhalmazzá dúlták és égették.

Bruckenthal főkormányzó ez eseményekkel szemben nem tudott okosabbat tenni, minthogy a lázadó három vezér fejére díjat tűzött ki: egyenként *húsz kurta forintokban*.

Ekkor aztán az erdélyi nemesség, látva, hogy a katonaság nem védelmezi meg, maga fogott fegyvert, s szembeszállt a lázadókkal; s azokat, ahol összetalálkozott velük, mindenütt megfutamította.

Csakhogy *Hóra* és *Kloska* serege, mint a hógörgeteg, úgy nőtt. Már harmincezer embere volt egy rakáson.

A nagy sokaságban bízva, nyílt táborni ütközt a mezőn szemben a nemesi hadakkal, s az azokhoz csatlakozott *Schulcz* alezredessel, ki a székely huszárokat hozta ki magával.

Schulz kerülni akarta a vérontást, s felszólította *Hórát* a két tábor közötti találkozóra. Ott aztán kiegyeztek szépen. *Hóra* megígérte, hogy hazaküldi a fellázadt tömeget, *Schulz* pedig szavát adta, hogy a császárnál kieszközli az oláhok panaszainak megorvoslását.

Ez a találkozó azonban nemhogy lefegyverezte volna a lázadókat, sőt még új diadalra hevítette őket. Büszkéek lettek az erejükre, melynek elismerést adott egy császári hadvezér, azáltal, hogy alkudozásba bocsátkozott velük.

Hóra most már nagy terveket ápol. Nem érte be a jobbágyok sorsának feljavításával – egész Erdély elfoglalásáról, Moldvával és Oláhországgal való egyesítéséről álmodozott, s magát e nagy dakoroman ország fejedelmének szánta. Ilyen értelmű felhívásokat intézett a magyar nemességhez: kegyelmet ígérve nekik, ha őt fejedelmükül elfogadják, javaikat az oláhokkal megosztják s mindannyian a görög óhitre áttérnek.

Ez a fellegvéra nagyhamar szétfoszlott. *Schulz* alezredes, látva, hogy a szép szónak nincs sikere, mégis a fegyverhez nyúlt, s a székely huszár- és gyalogezredekkel meg a magyar nemességgel rajtaütve a Dévánál táborozó lázadókon, könnyűszerrel szétverte őket.

A lázadókat ez a csapás egyszerre kiábrándította. Kezdett felnyílni a szemük, hogy talán mégsem igaz, amit *Hóra* híresztel, hogy a császár katonái az ő pártjukat fogják.

Hóra azzal vigasztalta megrettent híveit, hogy azok nem igazi császári katonák voltak, hanem csak átöltözött magyar nemesek. S hogy a híveit magához csatolja, kiosztá közöttük egész Hunyad és Zaránd megyét, amiket a magyar nemesség elhagyott már, s a kincstári és bányapénztárakat lefoglalá.

Ez már aztán lázadás volt maga a császár ellen.

Eközben végre megérkezett a Bécsbe küldött futár a császár parancsával. *II. József* vaskézzel nyúlt bele a lázadás szövetségébe. A tehetetlen kormányzók helyébe erélyes biztosokat küldött, az eddigi hanyagságot keményen megróttá: a teljhatalmú biztosoknak utasítást adott, hogy a lázadókat hazatérésre szólítsák fel, s az elcsábult köznépek közbocsánatot hirdessenek: a vezérek fejére azon-

ban 200 arany vérdíjt tűzött ki; s ellenállás esetére az egész lázadást fegyveres erővel elfojtani parancsolá.

A kormányzék az óhitű püspököt küldé *Hóra* és *Kloska* táborába a közbocsánat kihirdetése végett; de azok már a főpapjukra sem hajtottak.

Hóra megtudva, hogy a császár az ő fejére magas vérdíjat tűzött, elbúsultában arra a kétségbeesett gondolatra jött, hogy ugyanannak a magyar nemességnek, melynek kiirtására fogott fegyvert, szövetséget ajánljon a császár ellen. Mikor aztán ezt az ajánlatát visszautasították, s a rendes katonaság ércgyűrije egyre szorosabban kezdte körülfogni bátorságvesztett táborát, ő maga tanácsolta híveinek, hogy fogadják el a bűnbocsánatot, s térjenek vissza házaikba. Őtet azonban: vezértársaival, *Kloska* és *Krizsánnal* együtt, engedték szökni a világba. A kívánat első részét híven megfogadták a bajtársak, mindnyájan lerakva a fegyvert, a másodikat azonban nem állhaták meg. A három vezért saját hívei *Kray* székely alezredes kezébe juttaták, s felvették értük a fejükre kitűzött vérdíjat. *Krizsán* a börtönben maga fojtotta meg magát, *Hórát* és *Kloskát* kerékbe törték.

A *Hóra* és *Kloska* lázadásnak nyolcvan fölégetett város és falu, harmadfélszáz feldúlt nemesi udvar s négyezer emberélet esett áldozatul.

E megsiratni való áldozatnak egy üdvös eredménye mégis lett: s ez volt *II. Józsefnek* ez események után kiadott rendelete a jobbágyi osztály sorsának megjavítására. E rendeletnek főpontjai ezek valának: 1. A jobbágyi állapotot, mely szerint a lakosok örökösen a földhöz voltak kötve, a jövőre egészen eltöröljük: a jobbágy nevet megszüntetjük. Jövőre minden lakos, vallás- és nemzetkülönség nélkül, odaköltözhet, ahová akar. 2. Minden paraszt, földesura beleegyezése nélkül is, tetszése szerint szabadon házasodhatik; tudományos, művészi vagy kézművesi pályára léphet, s azt mindenütt gyakorolhatja. 3. A parasztcsaládok egy tagját sem lehet kényszeríteni az urak udvari szolgálatára, ha maguk nem kívánják. 4. Vagyona felett minden paraszt szabadon rendelkezik. 5. A parasztok, elegendő törvényes ok és a megyei hatóság vizsgálata nélkül telkeikből el nem szállíthatók. 6. Ezentúl a megyei ügyész hivatalból tartozik védelmezni a jobbágyokat sérelmes ügyekben.

Ez a korszellemet messze meghaladott szabadelvű rendelete *II. Józsefnek* alkotja meg az ő maradandó emlékéért ez országban.

Ő volt az első Magyarországon, aki a népet, ha nem is az alkotmányosság sáncaiba (amihez még hosszú idő kellett), de legalább az emberiség oltalmába befojgatta.

Figyelme kiterjedt Magyarhon népei között még a páriáknak tekintett legutolsó osztályra, a *cigányokra* is. Ezeket igyekezett rendeletei által állandó lakhelyhez kötni és földművelésre szoktatni, s intézkedéseinek az a sikere volt, hogy tizen-négyezer cigány család hagyta el a kóbor életet, s lett belőle földművelő, iparúzó. A cigány nevet felváltották az „*új paraszt*” meg az „*új magyar*” névvel.

Magyarország képe II. József alatt

II. József se megyei tiltakozó levelek, se lázadások által nem engedte megzavartatni magát újjáalkotó terveiben. Mérnökileg felméri az egész ország területét, s azután a közigazgatást is egészen átalakítja. A megyéket tíz kerületre osztja fel, minden kerületnek egy királyi biztos lett adva fölügyelőül: a főispáni méltóság el lett törölve, a megye vezetése az alispánra bízva.

Azon *titkos utasítás*, melyet II. József a királyi biztosok számára saját maga dolgozott ki, meglepő bizonyoságot szolgáltat arra, mily részletes ismerettel bírt az uralkodó Magyarország és népei összes viszonyairól; valamint az iránt is, hogy a legkomolyabb szándéka volt ez országot anyagilag felvirágoztatni, szellemileg felemelni – még a nemzet saját akarata ellenére is. Ez utasítás egyes pontjai érdekes képet nyújtanak Magyarország akkori állapotairól.

„A *pesti kerület* termékeny, de ipara csekély, népessége gyér: termékeit a Dunán könnyen elszállíthatja. Lő- és marhatenyésztésre alkalmas. Azért az adót a földművelésből kell behajtani. A Duna, Tisza kiöntéseit a szomszéd kerületekkel egyetértően kell meggátolni: a Sárvíz csatornázását folytatni. Ez a kerület képezi az ország középpontját: azért ezt számos jó országúttal kell ellátni. *Pest szerfeletti* növekedését azonban *nem kell előmozdítani*, nehogy sok erőt elvonjon a földműveléstől. (Mintha száz évvel előre látott volna a császár, amidőn a *királyváros* és a *császárváros* egymás versenytársai lesznek!) Erdőkben nagy a hiány, nagyban kell előmozdítani a faültetést. – E kerület lakosai a legjobb fajból valók: magyarok és németek. A közigazgatásra sok a panasz, kivált a Jászságban és Kunságban: Hevesben pedig a vallási súrlódások miatt. Ezért jó tisztviselőkről kell gondoskodni. A kereskedelmet, mely görögök kezében van, minden zaklatás ellen meg kell védelmezni. Azt a kevés gyárat, mely Budapesten van, gyámolítani kell.”

„A *győri* kerületben az utakat, hidakat jó karban kell tartani, a dunai hajózás nehézségeit elhárítani, mivelhogy az ausztriai kereskedés ezen vonul keresztül. A győri tisztviselők vallási türelmetlenségére sok a panasz: ez megorvoslandó. *Veszprém* megyében a juhtenyésztést kell előmozdítani, *Vasban* az úrbérügyet rendezni. Ezen megyében, úgy mint *Sopronban* is, nagy a panasz a katonai elszállásolás terhei miatt: ettől meg kell őket szabadítani. A papság itt jó szellemű, s a népből jó katonák kerülnek ki. *Révkomáromot* a földrengés többször elpusztította: az egész várost a Duna jobb partjára kellene újból felépíteni.”

„A *pécsi* kerület földben gazdag, de kézműiparban szegény; *Verőcében* és *Szerémben* a selyem- és lótenyésztést kell meghonosítani. Meg kell vizsgálni, hogy *Tolna megye nincs-e túlságosan megterhelve adóval?* A drávai hajózást, a gyümölcsstermelést elő kell mozdítani. A földesurak és tisztviselők ellen sok a panasz a nép részéről.”

„A *nyitrai* kerületben *Pozsony* megye az adóval mindig hátramarad. Ennek az okát ki kell puhatólni. A királyi városokban sok a visszaélés, ott a tisztikart restaurálni kell. Az erdőkre, a szőlőkre, s a borkereskedésre kiváló gondot kell fordítani. A sárvári gyár tanúsítja, hogy a vidéken a szövő-fonó ipar meghonosítható. E kerület tót lakosai nagy verekedők, de azért katonák mégsem szeretnek lenni. *Bars* megye népe nyugtalan. *Pozsonyban* a Pálffy, Trencsénben az Illésházy család örökös főispán. A megyei tisztikar egészen ezekhez szít, a köznép kárára: e szoros összeköttetést meg kell törni.”

„A *besztercei* kerület lakosai jobbadán bányaműveléssel foglalkoznak, azért ezeket nemcsak kincstári, de politikai okokból is gyarapítani kell; a biztos ügyeljen az erdők, utak, vízvezetékek fenntartására s az élelmi készletekre. A megyei tisztviselők a türelmi rendeletet nem hajtják végre: erre kényszeríteni kell őket. A megyei tisztségek *Hontban* éppen rosszul vannak betöltve, mint a botrányos *ember-evési perből* kitűnik. (Ennek az akkoriban európai hírűvé lett botránypernek az volt az alapja, hogy egy szolgabírói jelentésben a megyében letelepedett cigányok azzal vádoltattak, hogy keresztény leányokat magukhoz csalogatnak, azokat leölik és megeszik. Több ilyen módon áldozatul esett leány név szerint fel volt említve a falvakkal együtt, melyekből eltűntek. A rémeset borzasztó zajt ütött, nemcsak az országban, hanem a külföldön is. Német és francia lapok tele voltak a modern kannibálok szörnyetteivel, amiről Magyarország nagy hamar hírhedté lett. *II. József* elvégre e célra alkotott országos bizottságot küldött ki Bécsből a helyszínre a szörnyű vád megvizsgálására, s ekkor aztán a pártatlan vizsgálat folyamán kiderült, hogy az egész rémmeséből *egy szó sem igaz*: a letelepült cigányok senkit sem faltak fel; az eltűntnek bejelentett leányok mind élnek és ott-hon vannak a falvaikban: az egész rémhír kofapletyka volt, aminek a szolgabíró könnyedén felült. – Hanem azért a külföld előtt rajta maradt a magyarokon az emberevés csúf bélyege.)

„A *kassai* kerületben a lakosság kézműiparából és kereskedelméből meríti jövedelmét: ezek tehát előmozdítandók. A *Szepességen* számtalan a panasz a tisztviselőkre: ezek újraválasztassanak. *Zemplénben* a nemesség nagyszámú és dacos. Az egész kerületben ápolni kell a szövő-fonóipart, a fuvarozást s újra felélnékíteni a hanyatlani kezdő hegyaljai bortermelést.”

„A *munkácsi* kerület terméketlen s ott adót behajtani nehéz; ápolni kell a kézműipart, a bányászatot, a tutajozást és a fakereskedést. A tisztviselők nem valami jelesek. *Bereg* megye nemessége az oláh lázadás alatt büntetésre méltóan viselte magát: bandériumot állított, béreseit felfegyverzé, a néptől elszedte a fegyvert s még Galíciában is izgatott. *Mármárosban* nagy a panasz a megyei és kamarai tisztviselők ellen: a nép rabszolga módra elnyomatik. A nép rusznyák és tót ajkú, műveletlen. Maga a megyei papság is messze áll a felvilágosodástól. A derék munkácsi püspök mindent kész volt megtenni a nép nevelésére. Törekvéseit érelyesen kell gyámolítani.”

„A *nagyvárad*i kerület népszáma aránylag gyér: nagy városa kevés, ipara alatt áll. A *debreceni* kézműveseket pártolni kell. Azután a ló- és szarvasmarhatenyésztés mellett a juhászatot előbbre vinni. Az erdők fáit fűrészmalomok által értékesíteni, hogy a nép munkát kapjon. A nép sokféle vallású, azért a türelmi edictumot szigorúan érvényesíteni kell. A megyei tisztviselők tudatlanok. *Arad* megyében az oláhok rabszolgaként tekintetnek. Ezért van a sok rablás. Meg a közoktatás elhanyagolásából. *Szabolcs* megye nemessége az egész országban a legnyakasabb. Itt ügyelni kell a tisztújításra. *Bihar* már jó úton van: rendezi magát. Ez legyen a többinek mustrája. E kerület lakosai magyarok és oláhok. *A magyarok valamennyi ezredben a legjobb katonákká válnak, úgy a gyalogságnál, mint a huszárságnál. Ezekről nagy haladást lehet várni, ha nem szolgálilag lesznek kormányozva s iskoláikban kiképeztetnek.* – Az oláhok annyira megszokták a szolgaságot, hogy még szülőhelyeik iránt is közönyösek, s amellet kicsapongók. Ide az kellene, hogy jó iskoláik, értelmes és buzgó lelkészeik, jó földesuraik s ember-séges előljáróik legyenek.”

„A *temesi* kerületben az adót más rendszer mellett kell kivetni, mint másutt. A földművelőt kímélni kell. A telepítés ügyét elő kell mozdítani. A bennszülöttekből s a török földről menekült rácokból olcsóbban és hasznosabban lehet új települőket nyerni, mint a külföldiekből. A német települőkre fordított költség nem fizet vára-kozás szerint. (Tudva van, hogy *Mercy* tábornok kormányzása alatt a temesi bán-ságba meghívott németországi települők számára előre fel lettek szántva a föl-dek, be is vetve gabonával, s a lakóházak felépítve, bebútorozva, úgyhogy még az egérőrző macska sem hiányzott a tűzhelyről.) A rónaságon a ló- és baromte-nyésztés ápolandó; a hegyes vidékeken a vastermelést kell gyámolítani. A vizek kiöntéseit gondosan kell tanulmányozni. A kevés város s azok között *Temesvár*, különösen pártfogásra ajánlatik. A robot megváltását elő kell mozdítani. Földbir-tok vásárlását csak olyanoknak megengedni, akik ott akarnak letelepülni és a néppel együtt lakni.”

Szól még ezenkívül az utasítás a minden ajkú nemzetiségek közötti súrlódások kiegyenlítéséről s közös érdekekben egyesítéséről.

Mindezen utasításokban oly magas lelkeletű, oly életrevaló alapelvek vannak lerakva, hogy ha azok csak „hatvan évvel” később, egy népképviselőt útján meg-alakult országgyűlés elé, felelős miniszterek által lettek volna előterjesztve, az egész nemzet örömkialtással fogadta volna azokat, s a törvényhozás tényezői nagy ellenzés nélkül fogadták volna el valamennyit. De mint önkényű intézkedé-sek, sehol sem találtak visszhangra. *A magyar nemzet erőhatalommal még a mennyországba sem engedi magát bekergettetni: de ha az uralkodója szabad nyilatkozás útján intéz hozzá kérdést, akkor még a poklokban is utat tör számára a kitűzött célhoz.*

Ezt a tulajdonságát a magyar nemzetnek nem akarta megérteni II. József soha: s ez volt az oka, hogy magas céljainak megközelítése vissza lett vetve egy század-dal.

A török háború

Hét esztendeje viselte már *II. József* a háborút saját országa ellen. Neki is volt már *hétéves háborúja*, mely alatt Magyarországot darabokra tördelte, hogy újból összerakja; hadseregeket semmisített meg: a régi nemesi fölkelő hadakat; várakat ostromolt: a régi alkotmány sáncait. Olyan hadjárat volt ez, melynek minden diadala pyrrhusi győzelem volt.

József császárnak erősen hinnie kellett, hogy ez a belső hadjárat be van fejezve: az új rend helyreállítva; máskülönben kimagyarázhatatlan volna azon elhatározása, hogy egyszerre csak külháborút kezdjen a törökkel, aki már ötven év óta nem háborgatta Magyarországot, s barátságos flegmával nézte végig *Mária Terézia* harcait fél Európa fejedelmeivel, s ő maga (a pogány) nem állt be a keresztény osztozkodók sorába.

II. József nem volt vakbuzgó: őt nem kényszerítették a római főpapok, mint *I. Ulászlót*, hogy a mohamedánokkal kötött békét megtörje.

Ha azért tartotta szükségesnek a törököt harcra szólítani, hogy egy török pilóta *Gollner Bálint* uramnak a gabonás hajóját a Vaskapunál szándékosan elsüllyeszteté: úgy ez valóban gyöngye ok lehetett, de mégis sokkal jobb ok volt annál, hogy az oroszoknak segítsen a krími félszigetet elfoglalni és megtartani. Azonban még ezt az okot is inkább el lehet fogadni, mint azt az utolsót, amit a porosz királyhoz írott levelében felhoz (aki e háborúról le akarta beszélni), hogy ő a magyar korona jogánál fogva a Magyarországhoz tartozó al-dunai fejedelemségeket akarja visszahódítani a töröktől. – Hát volt szüksége még több oláhra *II. József*nek? Talán könnyebbé tette volna magának a nagy reformok keresztülvitelét Magyarországon, ha még Moldvát és Havasalföldet is hozzácsatolja?

Azonban erős hadserege volt: egészen az újabb hadászat elvei szerint szervezve; száznyolcvanezernyi tábort vihetett a törökre, s azok között 42 ezer magyar rendes katonát. Csak jó hadvezére nem volt. Ő maga sem járt abba az iskolába, ahol a hadverést tanulják. 1788 tavaszán kétszázezer főre szaporodott a hadserege, kétezer ágyúval. *Sabác* várát könnyűszerrel bevették. Akkor aztán nagyot pihentek. *Lascy*, a fővezér, elnyújtotta a nagy hadsereget a moldvai határtól egész az Adriáig, mintha kordont akarna húzni az ellenség ellen.

A töröknek sem tartozik az erényei közé a gyors elhatározás; de mégis, mikor már azt látta a török nagyvezér, hogy augusztus közepe felé jár az idő, megunt a várakozást, s Orsovánál hidat veretve a Dunán, átkelt a Bánságba, s ott a császári tábornokot, *Papillát* kizavarta helyéből, s elvette tizenkét ágyúját.

Ennek a kudarcnak a hírére maga a császár sietett a felzavart *Papilla* segítségére 40 ezernyi hadával; azonban a két sereggel az a kimagyarázhatatlan baleset történt, hogy Lugos és Karánsebes között zivataros éjszakán összetalálkozva, mind a kettő a másikat nézte töröknek, s addig ágyúztak, puskáztak egymásra,

míg reggelre úgy szétverték egymást, hogy mind a kettő futott, amerre szabad volt a tér: magát a császárt is magukkal ragadták ezer életveszély között. Hajnalra a török is odaérkezett; de ő már csak a hátrahagyott harminc ágyút találta az ütközet helyén, amelyben neki semmi része nem volt: de mégis övé lett a diadal. A nagyvezér aztán összeszedte az ingyen kapott troféumokat, s minden további verekedés nélkül visszament a maga országába. Senki sem üldözte. Csupán Horvátországban mért néhány érzékeny csapást a derék *Laudon* a kopasz fejek-re, s elvett tőlük egy pár apró erősséget.

Mire bekövetkezett a tél, a nagy hadseregből negyvenötezer embert pusztított el a mocsárláz, vérhas és egyéb alföldi járvány. Maga József császár is nagybeteg lett.

Az emberveszteséget pótolni kellett újoncozással, s a téli szállásra helyezett hadseregnek élelmezéséről is gondoskodni kellett. *II. József* évégett kénytelen volt a megyékhez fordulni, s a már betiltott megyegyűléseket újból összehívni. A megyék azonban mind azt felelték, hogy ők nem illetékesek se az újoncokat, se a subsidiumot megszavazni; mert ez az országgyűlés joga. Hívja össze az uralkodó az országgyűlést, s tapasztalni fogja, hogy az alkotmányos testület rendei ugyanazon áldozatkészséggel fogják megszavazni, mind a véradót, mind a terményadót, amelyet tanúsítottak *Mária Terézia* idejében. De *József* hajthatatlan maradt. Ha a megyék nem vállalkoztak, katonai karhatalommal hajtotta végre az újoncállítást és gabonaszedést, tekintet nélkül a nemességre.

Ez az erőszakos rendszabály, aminek beláthatatlan mértékű visszaélések, zsarolások lettek a következményei, a végelkeseredésig vitte a nemzetet. Az általános hangulatot teljesen visszaadja egy akkor megjelent röpirat, melyben ilyenek olvashatók:

„A népek eddig boldog békeességben éltek szülőföldjükön, most kiragadtatnak nyugalmas hajlékaikból, s ölni, vagy megöletni vitetnek a határszélre. S mindezt azért, hogy egyes korlátlan kényurak ábrándjai teljesüljenek. Mi hasznot várhatunk e hadjáratból? Azt, hogy egy darab földdel több lesz uralkodóházunk alatt. És mit nyerünk ezzel? Azt, hogy a törököt ellenségünké tettük az orosz szövetségesség miatt, akinek rettentő hatalma nemsokára magunknak is a fejünkre fog nőni... *József* még a gonosztevőket sem engedi megöletni, hogyan hurcoltatja tehát a mézárszékre ártatlan alattvalóit, hogy zsírjukból oly mécszet tápláljon, melynek neve: hiú dicsvágy?”

II. József maga is olvasta ezt a röpiratot; már akkor súlyos beteg volt: vért hányt. De sem saját baja, sem népeinek panasa nem változtatott akaraterején.

Válasza mindezekre megtalálható a nassauai herceghez írott levelében.

„Tavasszal seregeim dolga lesz Bendert bevenni, s a Duna bal partján annak torkolatáig előnyomulni; a jobb parton Nándorfehérvárt foglalom el, s megszállom Szerbiát. Augusztusig valamennyi Duna-parti várat elfoglalok. Ha a nagyvezér elém áll, kénytelen lesz velem megütközni, akkor azt tönkverem. Októberben

kongresszust tartok, melyben az ozman békét fog kérni. Ennek megkötésében a karlovici és passzarovici békekötések lesznek az irányadók, Moldva egy részét magamnak tartom: Krímia Oroszországnak marad, Oczakownak le kell rontatnia. Svéd Károly Kurland hercegévé, a florenci nagyherceg római királlyá leend. Ekkor aztán általános béke lesz egész Európában.”

S amit e levelében feladatául kitűzött, az mind be is teljesült kivéve a béke vívmányait – a harctéren *Laudon* megverte a törököket, s még egyszer visszafoglalta Belgrádot. *Coburg* herceg a muszkával egyesülten a Havasalföldön, *Martinyesztye* mellett tíz óráig tartó ütközetben tönkrevverte a nagyvezért, ki zászlóit, ágyúit, egész táborát otthozta. Nagyszámú magyar tábornok neve ragyog a győztes sereg vezéreinek sorában. Nándorfehérváron a magyarok 456 ágyút ejtettek birtokukba. Kedvetlenül ment bár a táborba; de ha egyszer ott volt, vitézül harcolt a magyar. Ezen napoknak hangulatát jellemzik az akkor keletkezett harci dalok, miket még e század közepén is lehetett hallani:

„Hát fiaim, ti vitéz nevetek – Rabláncsal váltjátok-e fel?”

És az ostrom alatti dal:

„Faladat rontom bontom, haragom tetejébe kiontom!”

S végül a diadalinduló:

„Már Belgrád a mi várunk!
Víg táncot benne járunk:
Oda a török ereje:
Nem úgy, mint most esztendeje:
Szegény feje!”

De mindezen győzelmek nem csillapíták le a belső forrongást.

S ez nemcsak Magyarországon volt így: egész Európa alatt megmozdult a föld. *Belgium* nyílt lázadásban tört ki az osztrák császár ellen, akinek seregeit határain túl vonulni kényszeríté. *Franciaországban* kitört a nagy francia forradalom: a nép elfoglalta a Bastille-t, s a király és neje: *II. József* nővére nem voltak jobbak koronás foglyoknál. Maga *II. József* pedig az óramutató kérlelhetetlen pontosságával érzé közeledni halálát.

Akaratereje még szigorúan állni kényszeríté, mind a fegyverek, mind az eszmék csatamezején: de testi ereje már össze volt törve.

A magyar nemzet ellenállása győzött.

Tízévi kínos küzdelem után átlátta *II. József*, hogy minden ábrándja álmokkép volt: semmi sem valósult meg belőle. Utolsó elhatározása méltó volt nagy jelleméhez. 1790-iki január 28-ikán kelt királyi rendeletében az összes megyékhez minden

eddigyi intézkedéseit megsemmisíti és visszavonja, s az ősi alkotmányt helyreállítja.

Csak két rendeletét tartja épségben: a protestánsok szabad vallásgyakorlatát s a jobbágyok szabad költözését illetőket.

Ugyanazon rendeletében *Szent István koronájának* visszaszállítását Magyarországra is elrendeli.

Az volt az országos riadal, midőn e szent ereklyét a koronaőrök és a magyar gárda hat vitéze kíséretében Bécsből Budára hozták! Egy szakadatlan láncolat ujjongó népségből szegélyezte az egész utat végtől végig. A megyék tisztelgő bandériumai kísérték azt egyik határtól a másikig; a céhek zászlóikkal vonultak ki eléje; nappal virágokkal, éjszaka fáklyákkal. Harangzúgás, ágyúdörgés vegyült az egetverő „éljen a magyar szabadság!” kiáltással. Harmadnap érkezett le a magyar korona Budapestre, ahol a vár fokáról ötszáz ágyúlövés fogadta. A transparensen, mik a főurak palotáit ékítették, e szavak lángoltak: „*Napunk virradása. Egünk derülése. Törvényünk ereje. Szabadság épsége. Nemzetünk élete.*” S a megyék a szent korona őrzésére azontúl egy-egy zászlóalj nemesi sereget rendelének.

De már az nem adatott meg *II. Józsefnek*, hogy ezt az imádattal környezett ereklyét fejére tehesse. Életmécsének kanóca gyorsan égett lefelé. 1790. február 13-ikán már a halotti szentségeket is fölvette. Kedvelt orvosától, *Guarintól*, őszinte nyilatkozatot kért, s az könnyezve mondá meg neki, hogy napjai meg vannak számlálva. Még az utolsó napon is az országlás gondjaival foglalta el magát.

Végnapján így szólt: „Óhajtanám, hogy ezt írják sírkövemre: Itt nyugszik egy fejedelem, ki minden jó és tiszta szándékai mellett is elég szerencsétlen volt azt látni, hogy minden tervei megghiúsulnak.”

Ezzel a keserű érzéssel hunyta le szemeit.

Ha ismerte volna azt a nemzetet, amely fölött uralkodik: testben sokáig élhetett volna, dicsősége szellemében örökké.

Fennmaradt utána az az örök tanúság: hogy a magyar nemzet erősebb, mint a világnak a legnagyobb embere is, s aki magát vele ellentétbe helyezi, annak el kell múlnia – a jelenben úgy, mint a jövőben.

Benyovszky Móric

Benyovszky Móric, aki mint világutazó, európai hírnevet vívott ki magának, méltó arra, hogy a magyar nemzet történelmi alakjai között főlemlíttessék. Atyja magyar tábornok volt, kinek oldalánál már mint gyermek részt vett a hétéves háborúban, s

három derék ütközetben tüntette ki magát. Szülőinek hirtelen meghaláloztával az oldalrokonok elfoglalták az ő atyai birtokát; az akkori magyarországi jogviszonyok mellett ez rendes dolog volt. Hanem azután az is rendes volt, hogy az ősi házából kizavart örökös a birtoklókat erőhatalommal verje ki ősi birtokából. Így tett az ifjú *Móric* is. Ezért a kivert rokonok feljelenték a bécsi udvarnál, mint lázadót, s elfogatási parancsot eszközöltek ki ellene, ami elől ő Lengyelországba menekült, ahol egy lengyel sztarosza nagybátyja lakott; ez őt fiává fogadta és nagy birtokait ráhagyta.

A lengyel birtokokkal azonban lengyel kötelességek is jártak. Az ifjú *Benyovszky* nagybátyja akaratából a tengerészeti pályára készült, s már éppen egy nagy kelet-indiai útra vállalkozott, amidőn a nagybátyja meghalt, s örökösének a nagy birtokkal együtt azt a zászlót is át kellett venni, mely a hatalmas előd dandárát vezette.

A szerencsétlen lengyel nemzet fiai teljesen össze voltak veszve egymás között. A protestánsok és az óhitűek „*dissidensek*”-nek nevezték magukat. Ezeket a lengyel országgyűlés megfosztotta az alkotmányos jogoktól a valláskülönbség miatt. A dissidensek e jogaik elkobzásáért hitsorsosaikat hívták segélyre, a protestánsok a németeket, az óhitűek az oroszokat. Az oroszok hadsereggel jöttek be az országba, s az ő szuronyaik védelme alatt lett megválasztva királynak a lengyel országgyűlésen *Ponyatovszky Szaniszló* s ugyanott törvénybe iktatva a protestánsok és óhitűek szabadsága.

Ez ellen csinálta a lengyel nemesség egy része a „*bári confoederatiót*”.

A lengyel alkotmány szerint „joga” volt a vármegyéknek confoederatiót csinálni az országgyűlés határozatai ellen.

A dissidensek részén volt az igazság; hanem azért ők árulók voltak saját hazájuk ellen; a templomajtón keresztül bocsátották be hazájukba az örök ellenséget: a vallásszabadságot megvették láncok árán.

Ezeknek leküzdésére s az oroszok kiűzésére alakult a bári confoederatio, melynek zászlói alá *Benyovszkynak* is fel kellett esküdni.

Ezalatt megházasodott, magyar nőt vett el; azonban a becsület erősebb volt, mint a szerelem; mikor zászlója alá hívták: odahagyta családi tűzhelyét, és sietett a csataterre.

Ebben a hadjáratban mint a legtehetségesebb hadvezérek egyike tüntette ki magát. Rövid időn réme lett az orosz hadaknak; többször megsebesült, el is fogták: újra felgyógyult. Kiszabadult, s folytatta a harcot.

Ekkor maga a bári confoederatio is összeveszett egymás között: a nemzeti hadsereg is két részre szakadt; az egyik átvonult a Moldván, a török hadsereg oltalma alá; a másik tovább harcolt. *Benyovszky* ezzel maradt; s még ekkor tönkrement a grodeki ütközetben *Izmailow* orosz tábornok hadát.

Azonban a lengyel sereg egyre fogyott, az orosz egyre szaporodott; egy végső csatában *Benyovszky* tizenhét sebet kapott, s orosz fogságra került. Egy vasdarab a lábszárát zúzta össze. Ettől fogva ez a fél lába rövidebb lett, mint a másik. S ezzel a sánta lábbal utazta körül a földet és harcolt és diadalmaskodott férfikarokon és női szíveken.

„Nem a lengyel nemzetért harcolt ő – nem is a dicsőségért – hanem a népszabadságért.”

Benyovszkynak fényes ígéreteket tettek az oroszok, midőn legelsőben foglyul ejtették. Lehetett volna gazdag úr, hadvezér a kegyteljes cárnő alatt. És ő ahelyett választotta a szabadsághősök sorsát, akiknek díszruhája a fegyvertépte rongy, érdemrendjeik a sebhelyek: palotájuk a börtön, hírnevük a kigúnyoltatás.

A nehéz sebekből vérző foglyot az orosz kormány Szibériának legszélső keleti tartományába, *Kamcsatkába* szállíttatá. Sebei ráértek azalatt begyógyulni: a rettenetes út európai Oroszországon, s aztán az ázsiai néptelen sivatagokon keresztül eltartott egy esztendeig, míg eljutott néhány orosz fogolytársával együtt arra a tájára a földtekének, ahol az egyedüli vontató állat a kutya.

Ochocktól Kamcsatkáig tengeren utaztak: rozoga vitorlás hajón, részeg kapitány, kormányos és hajóslegénységgel. Az utolérő viharból csupán Benyovszky tengerészismerete menti meg a hajót, ki az ittas kapitány helyett átveszi a vezényletet.

Kamcsatka akkori fővárosába, *Bolsereckbe* megérkezve, egyszerre megnyeri az ottani orosz száműzöttek rokonszenvét; akikkel rögtön összeesküvést kezd a lehetetlennek látszó megszabadulásra. Ez összeesküvésben nagy szerepet játszik a kamcsatkai kormányzó leányának *Benyovszky* iránt támadt szerelme, ki kedvesét, majdan vőlegényét titokban mindenről értesíti, ami a várban történik. *Afanázia* még azután is hú marad *Benyovszky*hoz, amikor annak egy vetélytársa a kormányzó előtt elárulja az összeesküvést, s a leánya előtt Benyovszkynak nős voltát. *Benyovszky* egy vakmerő éjjeli rohamban elfoglalja száműzött társaival a várat fegyveres kézzel, amely tusában a kormányzó, *Afanázia* atyja is elesik. Ekkor a száműzöttek elfoglalva a kormányzónak egy hajóját, azt felszerelik ágyúkkal, élelemmel, s kiszabadítják a befagyott kikötőből. A városban letelepült ezernyi kozákságot azzal teszik tehetetlen nézővé, hogy feleségeiket, leányaikat bezárják a templomba, s azzal fenyegetőznek, hogy rájuk gyűjtik a faházat, ha menekülésüket meg akarják gátolni. Így vonulnak ki ágyúk üdvövései mellett a tengerre. Hetven száműzött, akik közül *Benyovszkyn* kívül egy sem volt tengerész. Egy lengyel kivételével mind oroszok voltak.

S ezzel a rozzant vitorlás hajóval, ezer viszontagság, elemek harca, emberek rossz szenvedélye, bajtársak lázadása között: éhséget, betegséget tűrve utaznak végig az aleuti szigetcsoporton, elvergődve *Japánba*, majd Formoza szigetére, a chinai partokra, s legvégül *Madagascar* szigetére. Ott *Benyovszky* hadvezéri tehetségével segít az uralkodó fajnak levérni támadó ellenségeit; ezért a hálás nép megválasztja királyának.

Ha akkor ottmarad, bízvást megalapíthatta volna a dynastiáját; de őtet hazavonta szíve: Európába; elhagyott hitvese után: akit áldott állapotban felejtett, midőn a harcmezőre elindult. Gyermekeit kívánta látni. Ezért egy európai hajóval hazavitorlázott Európába. Franciaországba ment, XV. *Lajos* szolgálatába állt, ki őt tábornokká nevezte ki, s bárói rangra emelte. Ide hozatta el nejét és gyermekét is.

Midőn azonban *Mária Teréziának* a harcai megújultak a porossal, kilépett a francia szolgálatból, s a magyar királynak ajánlotta fel kardját. *Mária Terézia* tudta méltányolni *Benyovszky* tehetségét, s rábízta az I. székely huszárezredének vezényletét. E huszárezred élén *Benyovszky* fényes haditetteket vitt végbe, amelyek jutalmául *Mária Teréziától* a grófi rangot nyerte.

II. József uralkodása alatt egy nagy eszme szülemlett *Benyovszky* lelkében: *Fiumét*, a *Mária Terézia* által Magyarországhoz csatolt tengerparti várost világkereskedelmi kikötővé alakítani át.

II. József, úgy látszik, hogy ezt a tervet felkarolta; mert a maga részéről ennek mintegy kiegészítő tartozékát dolgozá ki egy *Budapestet Fiumével összekapcsoló csatorna tervezetében*. Ennek a csatornának Promontoron alul kiindulva, a Balatonon keresztül, a Zala folyó mentén a Drávával összekötve kellett volna Fiumét érintenie. Nevezetesebb akadályt csak a Karst hegységének áttörése képezett volna; de a jóváhagyott terv és a szükséges tőkepenz már készen volt. – Mi lehetett volna Budapestből, ha annak már egy század előtt egyenes összeköttetése lett volna az Adriai-tengerrel, hogy kisebb tengeri kereskedelmi hajók egyenesen a budapesti kikötőbe jöhettek volna fel árucikkeikkel!

És ez az egész nagyszerű terv, melyet az akkori mindenttevő miniszter, *Kaunitz* is teljes befolyásával pártfogolt, megghiúsult az akkori magyar dicasteriumok makacs ellenállásán. A magyar állambölcsek azon a véleményen voltak, hogy ha egy ilyen csatorna szeli végig az országot egész a tengerpartig, akkor a magyar gabonát mind ki fogják hordani a külföldre, s idebenn az országban éhínség támad.

Pedig annak a csatornának a megteremtésénél se pénzben, se embererőben nem kellett volna nagyobb áldozat, mint amennyit a helyette támadt másik vállalat, a török háború elemészett.

E nagyszerű terv megghiúsulta után *Benyovszky* búcsút vett hazájától, s elbúcsúltában visszament *Madagascarba*, ottani hú alattvalói fölötti uralkodását folytatni. Ott azután egy francia ágyúgolyó befejezte tetteiben éppúgy, mint eszmékben gazdag pályafutását.

Ei kell ismernünk, hogy egyike volt kora és nemzete legnevezetesebb alakjainak.

Magyar jakobinusok

II. József rendeleteinek visszavonásával s utána bekövetkezett halálával újra fölébredt a régi nemzeti szellem. Sajnos, hogy a „nagyon is régi” szellem. Nem a *Rákóczyak*, *Bocskayak* szabadság után törekvő szelleme; hanem a Garák, Újlakiak, Zápolyák oligarchikus hatalmaskodása. A hatalom kiesett a császár kezéből, de nem azért, hogy az egész nemzetre szálljon, hanem hogy darabokra törve, az uralkodó rendek megosztozzanak cserepein. A császár megszűnt zsarnok lenni, s helyette a nemesség lett a zsarnok.

A német nyelvet kiküszöbölték; de egyúttal a polgári osztálynak hivatalképességét is. A jobbágyok sorsának is vissza kellett romlani a Dózsa-lázadás utáni rabállapotra; ezt sürgette igen sok megye. A nemesség hatalmaskodása annyira elkese-rítette a királyi városokat, hogy azok felírtak a királyhoz, hogy nekik nem kell az egész alkotmányos szervezet, inkább tűrik az uralkodói abszolutizmust. A szerbek pedig saját congressusokon, katonai vezetőik jelszavára, nyíltan felmondták a hazafiúi összetartozást a magyar nemzettel.

A trónra került királynak, *II. Lipótnak* pedig csaknem ugyanazon elvei voltak, amelyek *II. Józsefet* vezették. Csakhogy ő alkotmányos úton szándékozott azokat érvényre juttatni.

A francia forradalom egész Európát megrendítette: a népfenség, az emberi jogoknak mindenkire kiterjesztése, a nemesi előjogok eltörlése hódító erővel bíró jelszavak valának. Csakhogy mindezek számára még azon időkben Magyarországon nem volt előkészítve a közszellem.

Csupán egy kis csoport, olvasott, művelt lelkű férfi lelkében találtak e hatalmas eszmék visszhangra, akiket történelmünk „*magyar jakobinusok*” címen jegyzett fel.

Ezeknek a vezére volt *Martinovics Ignác*.

Martinovics egy pesti kereskedő fia volt, kit szülői gyermekkorában a ferenciek szerzetébe adtak. De a lángelméjű ifjúnak sehogy sem tetszett a kolostori élet. A tanulásra volt módja elég, s azt föl is használta: a classikusokon kívül minden művelt európai nyelvet elsajátított, később a szerb nyelvet is; s széles körű tudományos képzettséget szerzett, melyben kedvenc tárgya látszott lenni a vegyészet. Ezt még abban az időben előkelő emberek mint aranycsinálás mesterséget kegyelték.

Martinovicsot éppen a zárdai élet vezette a szabadság szeretetére. Látnia kellett a budai zárdában azokat az iszonyatos föld alatti börtönöket, amelyekbe a barátok azon társaikat elzárták, akik előjáróik ellenében legkisebb engedetlenséget követtek el: s azokat ott éveken át elkínózták, némelyik holtig ottveszett. *Martinovics* ez iszonyú emberkínzást följelenté *II. József* császárnak. Az uralkodó szigo-

rúan vette a vizsgálatot, s a feladó *Martinovicst*, ki a szerzetből kilépett, kinevezte Lembergbe tanárnak, ahol az állami főiskolában bölcsészetet tanított.

II. József halála után *II. Lipót* vette pártfogása alá *Martinovicst*, kit annyira megkedvelt, hogy udvarához fogadta, kinevezte őt physikai múzeuma igazgatójává, s császári tanácsos címmel ruházta fel.

II. Lipót elvei alaptételeikben hasonlítottak *II. Józseféhez*, csakhogy ő, aki előbb olaszok felett uralkodott, megtanulta ott, hogy hatalomszóval, erőszakkal egy szabadsághoz szokott nemzetet megváltozásra kényszeríteni nem lehet.

Erre a gyökeres átváltozásra pedig nagy szüksége volt a magyar nemzetnek.

Az a kor lejárt, amelyben csak egy kiváltságos osztály birtokolta a polgári jogokat. Képtelenség volt maga az eszme is, hogy az ország leggazdagabb, legvagyonosabb néposztálya adót ne fizessen, s ugyanő, bárha legvitézebb, ne katonáskodjék; de a gyakorlati életben még sürgősebbé lett téve az egész európai helyzet által e visszás állapot megszüntetése.

Egész Európában nagyszámú állandó hadseregek szerveztetének: a lőfegyver és a hadi gyakorlottság többet ért a vitézségnél; a kereskedelem gyámolítására utakat kelle készíteni, a közművelődés emelésére iskolákat teremteni. Ehhez mind pénz kellett.

Nagyon valószínű, hogy midőn *II. Lipót* egyedül bezárkózott *Martinoviccsal* vegyész műhelyébe; ezt a nemét az „*aranycsinálásnak*” tették kísérleteik tárgyává. Hogy *Martinovics* több volt *II. Lipót* királyra nézve a physikai múzeum őrénél, azt bizonyítja azon fontos küldetés, mellyel őt felruházta, midőn 1792-ben Franciaországba küldé *XVI. Lajoshoz*. – Már akkor harmadik évében volt a francia forradalom; de még a trónt nem forgatta fel.

Martinovics a rábízott küldetést oly diplomatai ügyességgel végzé el, hogy visszatérte után jutalmul a szászvári apátságot nyerte. – De már e jutalmat nem a régi pártfogója, *II. Lipót* adta neki, hanem *I. Ferenc*. – *II. Lipót* hirtelen meghalt. – Azt állítják, hogy maga készített magának valami izgató szert, amibe két nap alatt belehalt. *I. Ferencnek* azonban tudnia kellett a titkos megbízatásról, melyben *Martinovics* eljárt.

Azonban egyebet is megtudtak felőle. Azt, hogy Párizsban léte alatt a jakobinusok főnökeivel összeköttetésbe lépett.

Még akkor, hogy *Martinovics* barátkozott velük, a jakobinusok csak elméletben voltak félelmesek; de mire hazakerült, már akkor az „elv fegyverben állt”. Megtörtént a francia háborúüzenet, s azt nyomban követte a háború. Az osztrák hadvezér, *Brunswick* herceg eleinte győzött a francia seregek fölött, s diadalmármorában olyan fennhangon tartott manifestumot küldte a párizsiakhoz, hogy azok erre még jobban feldühödtek, s most már a királyuk ellen fordultak, mint akinek védelmére tört be Franciaországba az osztrák hadsereg. A francia törvényhozó testületben egyszerre a jakobinusok ragadták magukhoz a hatalmat, s kezdetét vette a rém-

uralom. Szeptember hóban a börtönre hurcolt nemeseket lemészárolták. Fel lett állítva a *nyaktíló*, mely egy nap sem pihent emberirtó munkájában. *Brunswick* herceget pedig a francia fővezér, *Dumouriez* a maga hirtelen gyűjtött újonchadával, ahogy jött, úgy kiverte Franciaországból.

A valmyi és jemappes-i diadalok után a francia nemzetgyűlés eltörölte a királyságot, *XVI. Lajost* perbe fogta, halálra ítélte és lenyakaztatá. A kihullott királyvér azután egész tengerét a vérnek idézte maga után: a francia republikánus seregek a csatatéren verték a külellenséget; míg a jakobinusok a belső ellenség vérében dobozódtak: papot, nemesembert, okos embert, mind halomra öldösvé.

A következő két évben ugyan az osztrák fővezér, Koburg herceg ismét előnyöket vívott ki a franciák fölött; de a vége a hadjáratnak mégiscsak az lett, hogy a republikánus seregek még Belgiumból és Hollandból is kiverték az összes ellenük szövetkezett sereget, s Hollandból is köztársaságot csináltak: odahaza pedig *Robespierre* vérbe fojtotta el a vendée-i ellenforradalmat, a lyoni lázadást, s utoljára magát a királynét, *Marie Antoinette*-et is kivégezteté. A megölt francia királyné nagynénje volt *I. Ferenc* királynak.

Meg lehet érteni, hogy Bécsben, Budán minő hangzása volt tehát ennek a névnek: „*jakobinus*”.

Nemcsak az udvaroncvilág, de maga a magyar nemesség is, mely a nemzetet képezte, rettegett e névtől.

Maguk a „*patriotáknak*” nevezett haladáspártiak és a szabadelvű főnemesek is megtagadtak minden közösséget a francia forradalmi irányzattal. Ők békés úton és csendesen óhajtották a magyar nemzetet megérlelni az új eszmékre.

S a *magyar jakobinusok* valóban nem képeztek valami veszedelmes pártot. Hiányzott náluk az, ami a francia forradalmároknak csodaerőt kölcsönzött: egy nagy főváros népe. A pesti és budai jámbor polgárokkal nem lehetett forradalmat kezdeni.

Már *II. Lipót* behozta Ausztriába és Magyarországra a *titkosrendőrséget*. Gróf *Saurau* volt a kémrendszer főnöke. Ezzel a készülékkel mindent megtudtak Bécsben, ami idelent zárt ajtók mögött lett mondva.

Hát még ami nyilván történt? Hogy *Zágrábban* egy álarcosbál alatt egy guillotint hordtak körül ezzel a felirattal: „*Le a vagyonosokkal! Éljen a szabadság! Éljen a köztársaság!*” S húsvét reggelén, a piac közepén egy szabadságfa volt felállítva, hegyében a veres phrygiai süveggel s e feliratú zászlóval: „*Éljen a szabadság és egyenlőség!*”

A magyar jakobinus párt főbb vezértagjai ezek voltak:

Hajnóczi József. Erről azt írja Kazinczy, hogy nagy tudományú s képzelhetetlen munkásságú férfi volt: láng volt a lelke; a francia revolúcióban élt testestül-lelkestül, s abban élt volna, ha nem egy aszódi lutheránus papocskának a fia,

hanem egy herceg Eszterházy- vagy Illésházy-családból való lett volna is. A francia demokrataságot egész a cynismusig vitte: királyi tanácsos s udvari kamarai titkár létére foltozott ruhában járt, s gyönyörködött benne, ha a bársonyban járókat megszegényíthette. A francia revolútióról naplót vitt. A hazát, nemzetet rajongón szerette.

Laczkovics János, bajnoki termetű, büszke lélek, a török háborúban többször kitüntette magát vitézsége által, de még inkább híressé lett azon beadványa által, melyben az 1790-iki diaetát felhívja, hogy a magyar ezredeket szabadítsák meg az idegen tisztektől, s hozzák be náluk a magyar vezényszót. Amire az lett a válasz, hogy tiszti rangjától csúfosan megfosztották. Ettől fogva kérlelhetetlen ellensége lett mindennek, ami udvaronc, nemes és pap. Egyik levelében azt írja a magyar nemesről, hogy az „*csak kancsó és pipa mellett insurgál, s akkor is a parasztnak a költségén, s annak lovát veszi el*”.

Laczkovics jártas volt az európai irodalomban, s maga is írt egy munkát „*Magyarország állapotáról*”, melyben irgalom nélkül ostorozza a nemeseket és a papokat s az elnyomatást gyáván tűrő polgárokat és parasztokat. Így szól egy helyütt: „Kettő szükséges a forradalomra: szellemi felvilágosodás és a nép nagy elnyomása. Az első sebes léptekkel közelít, a másíkról untig gondoskodnak a főpapok és mágnások. De nemsokára a dolognak új rendje állandó be. Ha csak minden szabad nemzetet ki nem irtanak, minden könyvet meg nem égetnek, a könyvnyomókat és árusokat és az újságírókat, kik a szabad nemzetek történeteit hirdetik, meg nem gyilkolják, s végre Magyarországot a többi nemzetektől China falával el nem zárják. – Jobb lenne a népek jogait visszaadni, mielőtt azokat maga visszakövetelné. Alkottassék az országgyűlésen két tábla: a felső a mágnások és nemesek, az alsó a polgárok és parasztok számára. A főpapok zárassanak ki az országgyűlésből s minden polgári hivatalból, s utaltassanak híveik legeltetésére. Vétessenek el tőlük a jószágok, s láttassanak el illő évdíjakkal. Minden vallású lelkészek egyaránt fizetessenek a közpénztárból. A közterhek minden rendbeliekre egyformán vettessenek ki. Az igazságszolgáltatás gyorsíttassék, a bírák egyedárúsága töröltessék el. Az alkotmány rendszere javíttassék meg. A művészetek, ipar és kereskedelem gyarapíttassanak. A hivatalok betöltésében ne legyen semmi tekintet vallásra, születésre, osztályra.”

Mindezek olyan elvek, melyek (egynek kivételével) mai nap uralkodnak az országban, s mindenki meg van nyugodva az uralmukban. És a múlt század végén még ezekért azt kiáltották azoknak apostolaira: „Feszítsd meg!”

A negyedik volt *Szentmarjay Ferenc*, az alkancellár titkárja: huszonöt éves ifjú. Antinoui szépségű alak, mely büszke, délceg lelket s Montesquieu, Rousseau olvasása által művelt szellemet takart.

Ezek voltak a magyar demokraták titkos társulatának megalapítói.

Mi volt e társulatnak a célja? Arról nem tudni semmit. Minden irat, ami működésükre vonatkozott, el lett égetve; csak az igazságtalan ítéletek maradtak fenn,

ráfogott állításaikkal. Két munka jelent meg e hírhedett esetről, az egyik egy névtelen szerzőtől: „*Der Majestätsprocess in Ungarn 1795.*” Ennek minden példányát megsemmisíték; a másik: „*Historia Jacobinorum in Hungaria*”, Szirmay Antal udvari tanácsostól; erre a börtönéből kiszabadult *Kazinczy Ferenc* azt mondá, hogy „jaj volna az emberiségnek, ha minden történet így íratnék meg, mint ez, mert akkor a történet nem volna más, mint szövedéke szándékos és nem szándékos hazugságnak”.

Annyit tudni felőlük, hogy két „*polgári kathekhizmust*” szerkesztettek, egyiket a „*reformatörök*”, másikat a „*polgár és ember*” titkos társulatának számára. De ezeknek a kathekhizmusoknak a szövege még a pörirataikban sem található fel.

Meg nem kísértettek semmit: a szándékért lettek üldözve.

Az üldözés Bécsben kezdődött meg, ahol több kiváló egyéniséget fogtak el 1794. július havában, azok között *Riedl* hadnagyot, a császár tanítóját. Azokat ott kínvallatás alá fogták.

Augusztus 13-án aztán Budapesten kezdték meg az éjjeli elfogatásokat. Legelőször *Hajnóczyt*, *Szentmarjayt* és *Laczkovicsot* hurcolták ki az ágyából, s néhány nappal később *Martinovicsot* és gróf *Sigrayt*. Mindezeket Bécsbe vitték fel, s ott állíták törvény elé.

A bécsi bíróság csupa németekből volt összeállítva, elnökei *Perger* gróf rendőrmiszter és *Saurau*.

Pest megye közgyűlésén a rendkívüli erőszakos bebörtönzések nagy ingerültséget gerjesztének: a megye felírt a királyhoz, követelve az elfogottaknak magyar bíróság elé állítását.

A bécsi kormány novemberig ott-tartotta a foglyokat, akkor *Thugut* miniszter elgondolá, hogy minek terhelje ő a gyűlölettel a német urakat, mikor a magyarokat is felhasználhatja az elérendő célra? S visszaküldte a foglyokat Budára.

Itt azután elég alkalmuk lett azoknak megkeserülni a hazai földön való bebörtönzötetést. Mindannyian a szoba közepére lettek leláncolva; soha a szabadba ki nem bocsátották őket, gyertyát nem adtak nekik: életük nyomorúságos volt, s aki panaszkodott, azt bottal verték.

És egyúttal megkezdődtek országszerte a befogások: több mint hatvan, az előkelelő osztályhoz és az intelligens fiatalsághoz tartozó embert fogtak össze, a legtöbbet pusztá gyanúra.

A per vezetése *Németh János* királyi ügyészre volt bízva, ki az ország leggazdagabb családjait szemelte ki, hogy azoknak a tagjait vonja bele a felségsértési perbe: egészen ártatlan embereket, akik, csak hogy a bebörtönzötetéstől szabaduljanak, busásan fizettek a főinquisitornak. *Egy Illésházy* és egy *Eszterházy* gróf tízezer forinttal vásárolta meg magát az igaztalan kínzatás alól. *Németh János* ezt a nemét a jövedelemcsinálásnak jogosult „*sportulá*”-nak nevezte.

A börtöni kínzások alól két fogoly: *Tódor* és *Králi* akként szabadítá ki magát, hogy összetört üvegdarabokat nyelt el, s így ölte meg magát. Fodor József magát az elfogatás pillanatában agyonlőtte.

Az elfogottak között voltak *Kazinczy Ferenc*, hazánk első íróján kívül *Bacsányi* író, *Szentjóni Szabó László*, *Verseghy*, *Őz Pál* jeles költők és *Landerer* nyomdász.

A többiek is mind színe java az értelmiségnek: volt követek, tisztviselők, ügyvédek és minden vallásbeli papok.

A csapás Magyarország intelligenciájának a fejére volt mérve. Kazinczy azt mondja róluk: „Sehol sem lehetett volna akkoron műveltebb szellemeket, jelesebb, finomabb, geniálisabb társaságot találni, mint a budai ferencesek zárdájában, hol a foglyok elzárva valának. Van-e magyar, ki ama falakra könnyek nélkül emlékezzék? Bennük nemzetünk díszei ragadtattak el tőlünk.”

A vádlottaktól a védelem is meg lett tagadva. A vádló volt *Németh János* ügyigazgató, s a védők ugyanennek a négy segéde.

A vád akként hangzott, hogy az elfogottak borzasztó és veszélyes összeesküvést készítettek a királyi hatalom, a nemesség és alkotmány felforgatására, a vallás és polgári társaság kiirtására, hogy a lázadásnak a pesti István napi sokadalom alkalmával kellett volna kitörnie, s erre már roppant pénzüsszeg és 300 ezer fegyver volt összegyűjtve. Többek között Kazinczy Ferencről is az volt állítva, hogy Nagykárolyban *ötmillió frank francia pénzt* osztott ki a nép között. A koholt terv szerint éjjel akarták a József kaszányát megtámadni, s az ott hadifogságban levő ezeröttszáz franciát kiszabadítani s azokkal a fegyvertárat elfoglalni; végül a várost négy oldalán felgyújtani, a boltokat, házakat kirabolni s a nemeseket legyilkolni. Mindezek a rémmesék a bécsi hivatalos lapban ki voltak nyomtatva.

Tanúbizonyosság nem volt ellenük semmi.

Arra nem is volt szükség. Bécsből lejött az utasítás a pesti királyi táblához és hétszemélyes törvényszékhez, hogy a vádlottakat mind halálra kell ítélni.

S Magyarország legfelsőbb két törvényszéke meghozta a demokratákra a halálos ítéletet. A bírák magyarok voltak, nem idegenek. A törvényszékek elnökei az ország legfényesebb nevű családjaiból valók.

Menteni nem lehet az ítéletet: csak megérthetővé tenni, hogyan történhetett meg ilyen szörny-eset a szabadság, a jogszeretet országában?

A francia forradalom vezetői, a jakobinusok, éppen abban az időben hurcolták nyaktól alá a girondistákat: a legjobb, a legszabadelvűbb hazafiakat. Magyarországnak is voltak ilyen girondistái – kik erőszakos felforgatás nélkül akarták az országot szabadelvű irányba vezetni, az intézményeket reformálni. S ezek voltak a magyar jakobinusok bírái. Most az ő kezükben volt a pallosnak a markolatja. Amilyen démoni hidegvérrel gyilkolta le a „fegyveres elv” Párizsban az ellenkező

elvet, ölvé az ellenfeleket, pusztá gyanúra, védelem nélkül; éppen azzal a kegyetlen phlegmával emelte a pallost Budapesten a másik „fegyveres elv,” s az egyik áldozatért elhullott a másik áldozat: ártatlanul mind a kettő.

Azok a patrióták, akik *Martinovicsot* és társait halálra ítélték, arra számíthattak, hogy a trón fel fogja bennük ismerni rendíthetetlen támaszait, s bennük ezentúl föltétlenül megbízva, szabad kezet ad nekik a reformok keresztülvitelénél. Nem gondolták meg, hogy a reactio nem ismer különbséget *loyalis* és *rebellis* „szabad-elvűek” között. S a kormányon a reactio ült: *Thugut* személyében.

A magyar patriótáknak azonkívül, hogy a főnemesség velük tartott, az is öregbíté a reményiket, hogy még az ifjú nádor, *Sándor* főherceg is nyíltan pártolta törekvéseiket, s hatalmas támasza volt e pártnak Bécsben.

A szegény magyar demokracia volt az áldozatbárány, melynek a maga vérével kellett kiengesztelnie a magasok haragját a „választott nép” iránt.

Mikor a legfelsőbb törvényszék kimondta a halálítéletet *Martinovicsra*, azzal véggezte, hogy ő legyen a vérpadon a legutolsó, aki négy társa kivégzését végignézi. Tehát a törvényszék már *előre* tudta, mielőtt annak a másik négynek a periratait *látta* volna, hogy azokat is halálra fogja ítélni.

A bécsi kormány azzal biztatta a magyar bírakat, hogy a király nagymértékben fogja gyakorolni megkegyelmezési jogát. A kegyelem végetti felterjesztésre pedig ez a határozat érkezett le Bécsből:

„A kereseteket, melyek *Martinovics*, mint azon istentelen társulatnak, s a királyi felség üdve s méltósága ellen s az ország törvényes alkotmányának felforgatására célzó összeesküvésnek és támasztandó forradalomnak feje, s ugyanazon társaság négy alárendelt igazgatója, *Hajnóczy*, *Laczkovics*, *Szentmarjay* és gróf *Sigray* ellen intéztettek, s az összes Curia ítéletei által ugyanazoknak a felségsértésben, vagyis perduellióban való elmarasztalásával bevégeztettek, avégből küldi vissza, hogy tekintve e bűn iszonyúságát, másoknak hasonló gonosz törekvésektől elrettentő példája végett is, a kegyelem meg nem adatván s a hétszemélyes táblának az ország törvényei szerint hozott ítéletei érvényükben fenntartván, végrehajtassanak.”

A kivégzés napján oly nagymértékű katonai intézkedéseket tettek, mintha a legnagyobb forradalom készülne kitörni – a száz év előtti Budapesten. Éjjel-nappal erős őrcsapatok járták be a várost, a terekre ágyúk voltak fölállítva, a löportorony körül egy zászlóalj katonaság őrködött, s a háztulajdonosoknak meg lett parancsolva, hogy tűzoltáshoz való vizet tartsanak készen a házaikban. – Csúnya színjáték volt.

Tízezer katona állt ki május 20-ikán reggel a vérmezőre éles töltényekkel fegyverekben.

Öt parasztszekéren hozták az öt elítéltet, kiknek a börtönben elcsigázott bozontos szakállú arcára még a jó barátok sem ismerhettek rá.

Első volt *Sigray* gróf, kit a vesztőhelyre hurcoltak. Kislelkűen viselte magát itt is, mint fogságában: emiatt a bakó csak a harmadik csapásra tudta leütni a fejét. A közönség hangos átkozódása kísérte a rémjelenetet.

Utána jött *Szentmarjay*, a lánglelkű ifjú, kit a királyi ügyész az utolsó óráig azzal biztatott, hogy kegyelmet fog kapni. Nyugodtan, szótlánul ment a homokra, letérdelt, és szótlánul várta be a halálcsapást.

Annál dacosabban ment a vérpadra *Laczkovics*; a kísérőit siettetve, hogy gyorsabban menjenek: legyen minél előbb vége a mesének! A mellé adott pappal keveset törődött, csak a kísérő megyei hajdúval beszélt, ismerősei után tudakozódva; a néptömegben bátor tekintettel jártatta végig a szemeit, s fogolytársát, Hajnóczyt állhatatosságra biztatta: „Nem fáj a halál, bajtárs!” Mikor az ítéletet felolvasták, bírának fennhangon szemükre hányta, hogy meg voltak vesztegetve és embertelenek, s hozzátevén keserű nevetéssel: „*Ugyan nem szégyenlik-e a hazugságok ily nyilvános szövevényét a nép előtt felolvasni?*” Mikor a katonasor által képzett négyszögbe lépett, már akkor két levágott fej hevert előtte: bajtársaié. „Csak egy pillanatnyi bátorságot!” – kiálta Hajnóczynak, s azzal gyorsan felhaladt a vérpad lépcsőin. A bakó le akarta vetkőztetni s a szemeit bekötni. Azt félretaszítá: „Többször néztem én a halálnak a szemébe, mint te a hátuljába!” A pap elkezdett imádkozni előtte: nem mondta utána az imádságot; hanem elkezdé hangosan recitálni Horác ódáját: „*Justum ac tenacem propositi virum, Nec civium ardor prava jubentium, Nec vultus instantis tyranni. Mente quatit solida.*”⁵² – A bakó azt mondá, hogy igen szépen és érzékenyen imádkozott diákul, s lecsapta a fejét.

Ennek merőben ellentéte volt *Hajnóczy*: éltében úgy, mint halálában. Azon vídamság és nyugalom, melyek az erénynek és léleknagyságnak ikertársai, utolsó percig sem hagyá el. „*Ártatlanul halunk meg* – mondá –, az uralkodó párt szenvedélyének esünk áldozatul, s valóban nem méltó élni az emberiségnek ily mély romlottságában.” Kivégeztetése hajnalán még írt elnökéhez és mátkájához; de leveleit nem adták kézhez, hanem elégették. A mellé adott kálvinista tiszteletessel különféle bölcsészeti témákról beszélgetett. Ismerőseit köszöntet. Midőn a négyszögbe lépett, felismert egy katonát, kit alispán korában maga iktatott be, megkérdezte, hogy ismeri-e őt. Kérte, hogy köszöntse a rokonait, ha hazakerül, s mondja meg nekik, hogy nem volt gonosztevő, s hogy nyugodtan halt meg. Maga vetkőzött le, kérte a bakót, hogy ügyesen teljesítse kötelességét, s úgy halt meg, mint élt: szelíden, nyugodtan.

Utoljára került a sor *Martinovicsra*.

---

⁵² „Az igazságos szavatartó férfit
Sem a polgárok rosszat parancsoló heve
Sem a fenyegető zsarnok arculata
Szilárd lelkében meg nem rendítheti.”

Ez az utolsó gonosz óráig folyvást remélt. Mindvégig azt állítá, hogy őt maga *II. Lipót* bízta meg, hogy dolgozzon ki egy alkotmánytervet Magyarország számára, melyben az elavult rendszer újra legyen szervezve, a dúsgazdag papság illő határok közé szorítva, az ország terhei a nemes és nem nemes osztályok között egyenlően felosztva, az igazságszolgáltatás és politikai kormányzat megjavítva, s az arisztokratizmus hatásköre korlátozva. Ez állítását igazolta *II. Lipótnak* saját kezű hozzá írott leveleivel, melyeknek ott kell lenniük Bécsben lefoglalt iratai között. Azt mondá, hogy társaságának nem volt más célja, mint a jövő országgyűlésre a kedélyeket és elveket egyesíteni.

Utolsó pillanatig erősen hitte, hogy kegyelmet fog kapni; ismételve mondá: „Lehetetlen, hogy engem Ferenc császár lefejeztessen, hiszen atyjai iratai nála vannak”.

Midőn halálítéletét felolvasták, azt kérdé Németh János királyi ügyésztl: „Fog-e ön egykor ily nyugodtan meghalni?”

Azonban nyugalma megtört, mikor azt a véres jelenetet látta a kínlódba kivégzett Sigrayval. E borzasztó látvány alatt elájult, úgy kellett őt a kivégzési székhez hozzákötni. Csak akkor tért egy percre magához, mikor a szentelt chrysmát a fejéről ledörzsölték; akkor egy pillanatra lehullott a kendő szeméről, és láthatta a fejére lecsapó pallos villanását.

S még ezzel nem volt vége a bakó munkájának. Még csak a testek voltak megölve. Következett a szellemek kivégzése. Tűzkatlant emeltek a vérpadra, s abban megégették a két kathekhizmust, a demokrata társulat alapszabályait, a horvát és latin nyelven írt szabadságdalokat: „Vox clamantis in deserto ad Hungaros” (Kialtó szó a pusztában a magyarokhoz), a Marseillaise magyar szövegét, Őz Pál védelmét a perében, a császárhoz írt leveleket s minden összeszedhető szabadelvű és az emberi jogokról értekező röpiratot. A hamvakat a szelekbe szórták, nem gondolva meg, hogy azoknak minden porszeme ki fog kelni a késő időkben.

A királyi tábla az öt fővádlotton kívül még tízet ítelt halálra, ezek voltak *Szolárcsik, Őz Pál, Kazinczy Ferenc, Verseggy, Landerer, Verhovszky, Szén, Szulyovszky, Szlávy János* és *Szentjóni Szabó*. Ezekhez a hétszemélyes tábla még hármat adott, akiket a királyi tábla csak fogságra ítelt, ami hallatlan a bíraskodás szokásaiban! Ezek voltak *Hirgeiszt, Szmetanovics* és *Uza*.

Az elítélteknek megadták az engedelmet, hogy kegyelemért folyamodhatnak. Tizenegyen éltek az engedellemmel; de kettő nem kért kegyelmet: *Szolárcsik* és *Őz Pál*. Az egyik húszéves volt, a másik huszonnégy. Gyermekek még.

Őz Pál nem is volt tagja a demokraták társulatának: semmivel sem tudták vádolni; hanem a vádiratért ítelték el. *Szolárcsik* ellen már volt elég ok: mert ő Martinovics kivégeztetése napján *szénnel egy lecsönkított fát rajzolt a börtöne falára*, melynek ágaira a kivégzettek neve volt felírva; alája pedig e mondat: „*Laetius e trunco florebít.*” (Vígabban fog a törzsből felvirulni.)

Mind a kettőn engedték a vértételeket végrehajtani.

A vesztőhelyre indulva *Szolár*csik lelkesülten szabadelvűleg vitatkozott a mellé adott pappal, s midőn ez a feszületet tartá ajkai elé, azt mondá: „a Messiást is azért feszíték keresztre, mert a népet és az emberiséget szerette”. A pap erre megdorgálta, hogy ne hasonlítsa magát az Üdvezítőhöz; mire *Szolár*csik mosolyogva mondá: „Ki tudja, hátha én is egykor nemzetem megváltója lehettem volna; bár használna neki halálom! Bár fölébredne.”

Őz Pál nyugodtan járult a halál elé. A református lelkésszel sokat elmélkedett az emberi és isteni igazságról. A vérpadon megkísérté a néphez szólni; de a katonaság dobpörgése elnyomta szavait. Élete 25-ik évében halt meg, szűzen, mocskotalanul. Jegyese, egy illy leány, a vérpadig kísérté, s kiszökellő véréből egy pohárral megivott, e szavakat mondva: „Élj bennem és általam, égbe szállt lélek!” Környezői azt mondták rá, hogy örült, kinek nehéz nyavalyája ellen volt ajánlva ez iszonyú ital.

Valamennyi kivégzettnek a pörét mind elégették.

Kívülük még 816-an lettek elítélve súlyos várfogságra. Ezeknek az ítéleteit kiadták nyomtatásban. Ezekből tudta meg a világ, hogy mit vétettek. Az *emberi jogokat* követelték *mindenki számára*.

Ha ez bűn, akkor mai nap egész Magyarországot egy börtönboltozattal kellene bevonni. Akkor bűn volt, és gyökerestől kitépték.

Tehát megtörtént, hogy Magyarországon a girondisták nyakaztatták le a jakobinusokat.

És mit nyertek vele? A reactio vezérei szépen félredobták, mint a kifacsart citrom héját az elhasznált patriotákat. Országbíró, személynök mentek nyugalomba.

Csak a *nádor*, *Sándor főherceg* maradt még a helyén: ő volt a magyar patrioták oszlopa, vezérfénye.

Ennek a számára is kitalálták valami módját a mennybemenetelnek: nem is valami elhasznált módot. Egy nagy ünnepély alkalmával Laxenburgban a tűzijátékos raktár olyan pillanatban talált felrobbanni, mikor *Sándor főherceg* éppen a közelében volt. Irtózatosan összetépvé, néhány órai szenvedés után meghalt – a nemzet közbánatára. – Ő is el volt ítélve, s nem folyamodott kegyelemért Thuguthoz.

A magyar jakobinusok rémperének legszomorúbb alakja: a királyi ügyész *Németh János*, rövid időn maga is sietett a Styx partján találkozni áldozatai szellemével.

Mikor a halottasszekér végigdöcögött vele Pest város leghosszabb utcáján, üres lett egyszerre az az egész utca; egy ember sem kísérté a koporsóját, se ismerős, se barát, se rokon; és sírkövére azt a sort karcolá fel valaki: „Sit tibi terra gravis!” (Nehéz legyen neked a föld!)

A magyar insurrectio⁵³

Soha még a történelem oly szándékos meghamisítása el nem lett követve, és soha oly teljes sikerre nem jutott, mint amilyen az 1809-iki magyar nemesi fölkeléssel történt. Maga a magyar közönség teljesen befogadta azt a balvéleményt, hogy az „insurrectio” története valóságos szégyenfolt a magyar nemzet történetében. Ilyen nótát énekeltek róla:

*„Retirálj! Retirálj!
Komáromig meg se állj!”*

S az a repülő szó: „*kend az az Alvinczy?*”, mind e mai napig általánosan derült hangulatot keltő. Mindenki tudja az anekdotáját. Mindenki azt hiszi széles e hazában, hogy a magyar insurgens had Győr alól az ellenség első ágyúlövésére gyávan megfutott és szertemállott.

Pedig azon a győri csatatéren *kilencszáznyolcvanöt magyar nemesnek a holtteste* maradt temetetlen, *még nagyobb számú francia vitéznek a hulláján keresztülesve.*

Mikor a győri ütközet után harmincöt nap múlva *József nádor*, a nemesi fölkelő had fővezére, ismét megjelent Győr alatt negyvennégy svadrony insurgens lovaság élén, még akkor is ott hevertek az ütközet áldozatai a szabadhegyi halmokon, a major és kápolna romjai között; halva is kiáltó tanúi, hogy az ellenség egy napig sem volt ura a csatatérnek, melyen győzött, mert saját halottjait sem tudta eltemetni.

Az egész nemesi felkelés rémkép volt a bécsi udvari körök szemében. Ott mindig gyanúval voltak eltelve a magyarok iránt, s rettegetek tőle, hogy fegyver kerüljön a kezükbe valaha.

Pedig nagy szükségük volt rá.

A magyar, eleitől fogva mindig mint lovas harcoló volt nevezetes.

---

⁵³ A kor jellemzésére megtartottuk a latin elnevezést. Abban az időben minden nyilvános ténykedésnek latin volt a neve. A tisztújítás volt „restauráció”; ha főispánt iktattak be, az volt az „installáció”, a gyűlés volt: „kongregáció”; az országgyűlés volt „diéta”; a perbefogatás volt „akció”; a végrehajtás „egzekució”; a birtokba iktatás „statució”; az egzekució megakadályozása volt „opozició”, visszaverése volt a „repulsió”, fegyveres keresztülvitele „bracchium”, az alkotmány volt „konstitució”, akinek aszerint kormányozni kellett volna ez volt a „kancellária”; de miután ezt nem tette, ebből lett a „gravamen” és így tovább.

Lovon megülni és lóháton harcolni két különböző dolog. A magyarnak van megadva az, hogy a kettőt egyesíteni tudja.

Még azokban a hadjáratokban is, amikben a lőfegyverrel ellátott gyalogság képezte a zömét a hadseregnek, s döntő hatással járult a derékütközetben a diadal kivívásához, annak a könnyű, gyorsjáratú lovasságnak, melynél a személyes bátorság képezte a taktikát, igen fontos feladat jutott. A nagy tehetségű *Wallensteinnek* jól rendezett hadseregét gyakran kényszeríté veszteglésre *Bethlen Gábor* könnyűlovassága, mely azt minden oldalról körülcsapkodta, úgyhogy a hírhedt hadvezér kénytelen volt maga is innen-onnan összetoborzani könnyűlovas ezredeket, amikkel ellenfelét visszatromfolja. Azok között voltak magyar hajdúk, horvát karabélyosok és lengyel kozákok. Rablási és pusztítási virtusaikról mindannyian egymással vetekedők. Amit nem is lehet nekik egészen beszámítani, ha megtudjuk, hogy ezek se zsoldot, se éllemezést, de még csak fegyverzetet és ruházatot sem kaptak a hadikormányzattól. A lengyelek kedvenc fegyverzete volt a dzsida, a horvátoké a kerékre járó muskéta, a magyaroké a páncéltörő háromélű hosszú tőr. Egy ilyen ezrednek a vezére volt *Zrínyi György*, kit *Wallenstein* mérgeztetett meg bosszúból.

Az örökösödési és a hétéves háborúban is láttuk, hogy a magyar könnyűlovasság mily csodatetteit vitte véghez a vitézségnek még a legnagyobb hadvezér, *II. Frigyes* ellenében is.

De a francia háborúban is számos adatot jegyez fel a történelem a magyar rendes katonaság s különösen a huszárság hőskölteményre méltó csatáiról. A *Tarvis* melletti ütközetben maga az osztrák hadsereg fővezére, *Károly* főherceg a francia seregek által minden oldalról körülfogatva, csupán a *Fedák* alezredes által vezetett magyar huszárezrednek köszönheté megmenekülését. Az egész ezredből csak hat ember maradt élve; de azért kivágta a fővezérért az ellenség szuronyerdején keresztül.

Az 1797-iki hadjárat nagyon rosszul végződött Ausztriára nézve. A franciák ifjú fővezére, *Napóleon* kiverte a seregeiket Olaszországból, aki bennmaradt, azokat foglyul ejté, s diadalmas zászlói már Bécs előtt lobogtak.

Ekkor nyúlt csak a bécsi kormány ahhoz a végső eszközhöz, amitől mindig fázott, a magyar nemesi insurrectio talpra állításához. – Eddig csak a közkatona verekedett: a szegény paraszt, akinek öt krajcár lénungért kötelessége meghalni. A nemesség táborba is szállott, hadgyakorlatokat is tartott, amikkel a személyesen jelenvolt király fölöttébb meg volt elégedve, s ezzel a lelkesült pihent haddal nagy fordulatot lehetett volna adni az egész hadjáratnak. Az osztrák kormány azonban inkább javaslá a békekötést, mint a magyar nemességnek köszönendő diadalt. S a *campoformiói* béke után kardcsapás nélkül hazaeresztették az egész insurrectiót.

Thugut osztrák miniszter, amint *Napóleon* egy francia sereg élén Egyiptomba ment, s *Nelson* tengernagy *Abukir* mellett a francia hajóhadat tönkretette, azonnal

sietett a békét megszegni; az osztrák-magyar seregek ezúttal diadalmasan foglalták vissza Olaszországot, s orosz szövetségeseikkel áttörtek a Rajnán, és megszállták Helvétíát. Ez azonban csak addig tartott, amíg *Napóleon* vissza nem tért Egyiptomból. Amint ismét az ő lángesze vette át a vezetést a csatatéren, a szövetségesek mindenütt nagy veszteséggel lettek visszaverve. A *marengói* ütközetben döntötte el a hadjárat sorsát. – Ebben az ütközetben a magyar ezredek vívták ki a legdicsebb nevet. Ők verték vissza a diadalmasan előrenyomuló consularis gárdák rohamát: velük harcolva esett el a francia sereg legvitézesebb tábornoka, *Desaix*. A *Splényi* gyalog- és a Ferdinánd-huszárezredeknek meg a *horvát* határszéli ezredeknek lehetett köszönni, hogy a *Melas* alatti egész osztrák–magyar hadsereg el nem fogyott.

Ismét nyitva volt az út a franciák előtt Bécs kapujáig.

És újból hozzá kellett folyamodni a magyar nemesség vitézi segélyéhez. Magyarország már ez ideig százhatvanezer újoncot adott a háború viseléséhez: a király felhívására ötvenezer nemesi had állt fegyverbe.

Mikor a *hohenlinden*i ütközetben *Moreau* francia tábornagy *János* főherceg hadát összetörte: a király az összes magyar insurrectiót fölrendelé Bécs oltalmára.

A király leirata így nyilatkozik ez insurgens seregről:

„Várakozáson felül jól begyakorolva s oly szellemtől lelkesítve találtuk az általunk személyesen megszemlélt hadaitokat, s oly reményre ébresztenek azok bennünket, hűségük s vitézségük iránt, hogy királyi személyünk védelmét sem kételkednénk reá bízni, s hogy e reményünk nem vala hiú, legújabbban is tanúságát adták, midőn a veszély növekedésével általunk meghívatva gyorsan és buzgón, mint a veszély nagysága megkívánta, székvárosunk alá repültetek. Ezen hűségtek, melyet személyünk s felséges házunk iránt tanúsítatok, jogosan követeli királyi megelégedésünk nyilvánítását, melyet ezennel nektek, mint leggyöngédebb indulatunk és hálánk bizonyítványát atyailag kijelenteni is kívántunk, nem kételkedvén, hogy ha még ellenséggel meg kell ütköznünk, várakozásunknak teljesen megfelelő, a magyar névnek újabb halhatatlan emlékét szállítandjátok az utókorra.”

Ezúttal tehát a magyar zászlók védték meg Bécs városát a megszállás rémeitől, s bizonyára befolyással voltak a *Luneville*-ben megkötött béke kedvező föltételeire 1800-ban.

Az ország ezalatt már százmillió forintot fizetett a háború költségeire. Cserébe pedig el lett árasztva értékelen „fekete bankókkal és értékelen rézpénzzel”, ami az élelmiszerek árát mesés drágaságra emelte.

Közbe-közbe országgyűlést is tartottak, de mihelyt a katona és pénz meg lett szavazva, s következett volna a sor a sürgetős reformokra minden téren, akkor azt mondták a rendeknek, hogy halasszuk azt a jövő országgyűlésre.

Ezalatt aztán harmadik új háborút indítottak meg Franciaország ellen, most már szövetségese oroszokkal, burkusokkal és olaszokkal. *Napóleon* éppen egy nagy betörést tervezett Nagy-Britanniába. Amint azonban az egyesült seregek megindultak Franciaország ellen, *Napóleon* otthagyta Angliát, s egész haderejével a szövetségesekre vetette magát s azokat, mielőtt egyesülhettek volna, egyenként tönkrevverte. *Mack* osztrák tábornagyot negyvenezer főnyi hadseregével *Ulm* városában capitulációra bírta, s a felmentésére siető *Ferdinánd* főherceg seregét úgy szétzilálta, hogy az maga is csak huszonhét század huszárjának a fedezete alatt tudott elmenekülni.

Napóleon nemsokára Linzet is bevette, s az orosz szövetséges hadakat *Kutusoff* alatt szétverte.

Ennyi nehéz csapást alig ellensúlyozhatott *Károly* főherceg nagy diadala Olaszországban, melyet *Massena* fölött vívott ki a *caldierói* ütközetben. Ebben a győzelemben az oroszlánrész a magyar vitézeknek jutott; ahogy ezt *Károly* főherceg bulletinje megörökíti.

Massena az ütközet elején, szokott harcmodorával, legjobb ezredét hadoszlopba tömörítve, egy hatalmas rohammal keresztültörte az osztrák–magyar harcvonalt derekát. Az ütközet veszve látszott. Ekkor *Károly* főherceg maga állt élére az *Eszterházy* (később *Este*) magyar ezredének, s a zászlót kezébe ragadva, szembenyomult a győztes franciákkal. Az *Esteiek* egyedül tartották fel szuronyaikkal az egész francia hadoszlopot, amíg *Hohenlohe* herceg öt zászlóalj magyar és horvát gránátossal segélyükre érkezett, s a franciák rohamát minden ponton visszaverte.

Ezalatt azonban *Massena* személyesen vezeté a *Molitor* hadosztályt seregünk jobbszárnya ellen, hogy megostromolja a magaslatokon levő sáncokat, melyeken ágyúütegeink voltak felállítva. Mikor már a franciák benn voltak a sáncokban: két magyar ezred (*Splényi* és *Schröder*) vezényszó nélkül, szuronysegezve megrohanja az ellenséget, s leöli az utolsó emberig a sáncok elfoglalóit. Ugyanekkor *Kerekes* ezredes a *Keinmayer*-huszárokkal megrohanja a francia lovasságot és futásra bírja; míg a balszárnyon egyidejűleg a *Stipsics*-huszárok döntik meg a franciák hadsorait. A diadalt a magyar fegyverek vívták ki.

Ez azonban *Napóleont* nem akadályozá meg a diadalmas előnyomulásában. Ezúttal nem állt *Bécs* kapui védelmére a magyar insurgens sereg, mint öt év előtt. Pedig az ott ismét nagy fordulatot adhatott volna a háborúnak; mert *Napóleon* serege nem ment többre 65 ezernél, midőn *Bécsig* eljutott.

Az insurrectio helyett a teljhatalommal felruházott nádor kinyilatkoztatá, hogy Magyarország *semleges* akar maradni e háborúban.

Ez döntötte el *Bécs* sorsát.

Napóleon ellenállás nélkül vonulhatott be *Bécs* városába, s minthogy Magyarország nem fenyegette a hátát, egész haderejével az orosz-osztrák hadsereg ellen fordulhatott.

A *pratzeni* fennsíkon hetvenötezer muszka és tizenötezer osztrák volt egyesítve, s maga a két császár is jelen volt a hadseregnél. *Napóleon* éppen fele erővel, 45 ezerrel szállt ki ellenük, 20 ezret tartalékul hagyva, az egyesülésre siető *Károly* főherceg ellenében, ki Olaszországból sietve jött fel győztes magyar és horvát huszáraival és gránátosaival, s már Sopron alatt állt. – De a dölyfös muszka hadvezérek nem akarták bevárni a magyar ezredek megérkeztét; azt hitték, egyedül is elbánnak *Napóleonnal*.

Napóleon pedig, amint meglátta az első felvonulását az orosz hadseregnek, azt mondá: „Ez a sereg az enyém!” Azután engedte őket bátran előrenyomulni, s mikor már azok azt hitték, hogy körülfogták a franciákat, akkor egy merész rohammal háromfelé szakítá az orosz sereget, mely a szűk utakból nem tudott kivergődni, s mind a három részt két tűz közé szorítá. Az orosz sereg jobbszárnya *Austerlitz* felé lett űzve, a balszárny a befagyott tavon akart menekülni, a jég beszakadt a teher alatt, s az egész hadosztály odafulladt a hullámokba. Tizenkétezer halott, húszezer fogoly maradt a csatatéren, nyolcvan ágyú és minden poggyász a győztes kezében.

Az *austerlitz*i ütközet volt *Napóleon* diadalainak legfényesebbike, s ahogy ő maga mondá, az ütközet kezdetétől fogva bizonyos volt a győzelméről, kétszerte erősebb ellenféllel szemben.

Ennek az ütközetnek az eredménye lett a *pozsonyi béke*, melyben *I. Ferenc* elveszté olasz birtokait, azonkívül *Isztriát*, *Dalmáciát*, *Tirolt* és a *Sváb* tartományt. *Napóleon* pedig elvitt magával kétezer ágyút, százezer lőfegyvert, 50 millió hadi kárpótlást, s azonfelül az osztrákokra kivetett százmillió forint hadisarcot.

De nem is bocsátották ezt meg a bécsiek – a magyaroknak. Hallatlan eset is volt ez: hogy Magyarország magát Ausztria hadjárataiban semleges államnak nyilvánítsa! Özönlöttek a gúnyiratok, a pasquillok a magyar nemzet gyávaságára. A *caldierói* ütközetben véghezvitt hőstettek el lettek feledve, csak annak az emléke maradt fenn, hogy *Napóleon* elvitt százmillió forintot Bécsből – mert a magyarok nem ültek lóra, hogy azt vele visszaadassák.

Ezt nem is bocsátották meg a magyar nemzetnek soha, akik akkor a kormányon ültek.

És amellettt készültek a visszatörlásra.

Az osztrák politika vezetöinek nem lehetett az új európai rendbe belenyögodniuk.

Pedig a régi ok a háborúviselésre már megszűnt. Akik *Marie Antoinette-et* megölették, maguk is a guillotín alá kerültek. A minden aristokrátiát kiirtással fenyegető francia demokrácia otthon is elhamvadt már: a köztársaságok helyét császárság és királyságok foglalták el; s új hercegek és grófok csoportja tölté meg *Bona parte* tróntermét.

De ebbe még kevésbé lehetett a hagyományos legitim dynastiáknak belenyögodni.

S a diadalaiban elbizakodott *Napóleon* maga segített az ellenszenvet nagyra nőni maga ellen. A meghódított országokat ellátta saját atyafiaiból támasztott királyokkal, akik sokkal rosszabb zsarnokok lettek, mint akiket elkergettek. Minden idegen nemzetiséget maga ellen lázított, amely fölött uralkodni akart. A *spanyolok* nyíltan fellázadtak ellene, s ha nyílt csatában le is tudta verni felkelő seregeiket, de a guerilla-harcban nem bírta őket leküzdeni.

Ezt az alkalmat használta fel a bécsi kormány, hogy *Napóleont* újból megtámadja, mégpedig egyszerre minden ponton. Négy nagy hadsereget indított meg ellene. Egyet Olaszországba *János* főherceg vezénylete alatt; hármat Németország felé, *Károly* főherceg alá rendelve. S még egy ötödik hadsereg is talált feladatot. Annak meg Lengyelországba kellett betörnie *Ferdinánd* főherceg alatt, mert a lengyelek most már *Napóleon* szövetségesei voltak. Sőt, maga az orosz cár is annak a pártján állott. Ausztria, mondhatni, hogy egész Európa ellen indította meg a válságos háborút.

Nagyon bölcs dolog volt egy ilyen óriási feladatnál a magyar nemzet harci erényeit is működésbe hozni. A király összehívta az országgyűlést, a nádor felhívta a nemzetet, s a rendek elhatározták a minden eddiginél nagyszerűbb nemesi insurrectiót.

Csak hogy a bécsi politikusok abban voltak nagyszerűek, hogy ennek a felkelő seregnek a létrejövetelét mindenféle fuffanggal megakadályozták.

Ha a tárgy nem volna olyan tragikus, beválna komédiának. Az udvari haditanács mindenben akadályt gördített a nemesség hadi szervezése elé. Először nem akart nekik posztót adni az egyenruhához. Vettek a vármegyék maguk, meg is varratták. Azután az Artillerie-Direction nem akart adni a gyalogságnak puskát. Mikor azt kicsikarták a kezéből, akkor nem volt a puskához kova. Arra biztatta a magyar nemességet, hogy jó lesz a kezébe az alabárd is. A lovasságnak pedig nem akart adni kardot, hanem szuronyt, puskához való pangánétot! Végre kinyilatkoztatta az udvari haditanács, hogy ő nem fogja élvezni a nemesi felkelő sereget. Ekkor a vármegyék elvállalták az étellemezést. Akkor nem akart nekik adni ágyúkat. Majd meg az ágyúkhöz való tüzéségül a féllábú, félkezű rokkantakat rendelte hozzájuk. – A vármegyék megköszönték, s csináltak pattantyúsokat a mérnökökből, diákokból. Akkor aztán a felkelő hadak begyakorlásáról volt szó. Ahhoz magyar kommandó kell. A bécsi kormány nem engedte meg, hogy a felkelő nemesség a régi Rákóczy-korszakból való vezényszavakat használja. A vármegyék csináltattak a tudósaikkal új magyar hadiszabályzatot. Azt meg nem értették a német tisztek, akiknek a magyar ezredeket be kellett volna tanítaniuk.

Ez a borzasztó és nevetséges hercehurca eltartott közel három hónapig. S ez a három hónap éppen elég volt a franciáknak, hogy az ellenük küldött négy hadsereg közül hármat egyenként tönkrevérjenek, mire aztán a negyedik, a legerősebb, *Károly* főherceg alatt maga is kénytelen volt gyorsan visszavonulni Ausztriába, s a többi vert hadat innen-onnan magához vonni, akik mind a hátukon hordták az ellenséget.

Ekkor aztán *Ferenc* király, félretéve az udvari haditanács scrupulusait, maga vette kezébe az *insurrectio* ügyét. Adott másfél millió forintot a saját pénztárából a nádornak a felszerelésre, hatezer jó lovassági kardot, tizenhat ágyút, s leküldte az egész magyar testőrségét, hogy tanítsák be a magyar ezredeket.

S harminc nap alatt fegyverben állt és ezrekbe beosztva a magyar nemzet színe-virága.

A karakói és a pápai napok

János főherceg hadserege teljes visszavonulásban volt már a Duna felé. Mindössze három, megritkult lovasezrede volt még, két huszár meg egy dragonyos. *Eugen* alkirály sarkában nyomult előre, túlnyomó lovasságával mindenütt túlszárnyalva futó ellenfelét. – De már magyar földön jártak. – Itt kezdődött el a magyar felkelő nemesség feladata: az elcsigázott osztrák hadseregnek lehetővé tenni a visszavonulást. – Ez volt *Andrássy* tábornokra bízva. Volt egy *insurgens* lovasezrede, a *veszprémi* és egy gyalog zászlóalja, a *Pest megyei*. Rosszul fegyverzett, gyakorlatlan csapat mind a kettő. S ez a földesurak által vezényelt újonchad szembeszállt a diadalmas francia veteránezzerekkel, s kicsikarta kezükből a könnyűnek hitt győzelmet.

János főherceg seregének, gyalogságával, ágyúival, társzekereivel nagy vargabetétt kellett csinálni, hogy a rendes országúton Türről Nagyszőlősig eljuthasson, míg a francia lovasság torony irányában vágatott előre, hogy elvágja előle a visszavonulási terepet.

Csak egy kis folyócska állt az útjában, a *Marcal*. Akkora, hogy a fölébe épített malom keresztüléri. E malmon túl van *Karakó* helység. Azt már a francia lovasság elfoglalta.

A malomzúgó gátját a pesti *insurgens* gyalogság tartá megszállva, a lovasságuk a fűzesben volt elrejtve. A francia lovasság tömegben rohanta meg a *Marcal* hidját, s az újonc *insurgens* csapatnak elég hideg vére volt közelre bevárni a rohamot, s akkor indítani meg ellene a gyilkos tüzelést. A lövés támasztotta zavart felhasználta az *insurgens* lovasság, s előrontva rejtekéből, *Karakóig* verte a francia lovasságot. Ezek háromszor újították meg az ostromot a híd ellen; hasonló balsikerrel. A harmadik csatánál az *insurgens* lovasság nem érte be a támadás visszavérével, hanem bevágott a franciák által megszállt *Karakóba*, onnan is kiverte őket, s éjszakára maga ütötte ott fel a szállását.

S ezzel a vitéz ellenállással időt nyert ez a kétezernyi csapat *János* főherceg hadserege számára, hogy az minden nehéz poggyászával elérhetett Tüskevárra.

Másnap azonban a francia voltigeurök átgázoltak a Marcalon, s oldalban támadva meg a pesti zászlóalj, kényszeríték azt a malomgát elhagyására.

De abból sem lett futás. Amíg a gyalogság rendben visszahúzódott a keskeny töltésen, mely a süppedékes lapályon vezetett keresztül, azalatt tizenhét Fehér megyei nemes legény szembeszállt az egész üldöző francia ezreddel. Fel van jegyezve mind valamennyinek a neve az insurrectio krónikáiban. Hadnagyuk volt *Szöke György*. S ez a maroknyi csapat, mint a római őskorban Horatius Cocles, fenn tudta tartani az egész hadoszlopot, míg a pestiek ágyúí megérkeztek, s végigseperték a hosszú töltést. Háromfontos ágyújuk volt: négy.

A franciáknak azonban voltak nyolcfontos ágyúik és congrève-röppentyűik; azokat játszották ki az insurgens had ellen. De ezzel sem ijesztették meg őket, csak a kedvüket rontották el. „Előre!”, hangzott a vezényszó, s azzal a veszprémi lovasság, vezérével, *Zichy Ferenc* gróffal az élén, szembetámadt a francia lovasságra, s azt a töltésről a mocsárba szorította. Erre két új chasseur csapat rohant előre, s a veszprémieket oldalba fogta. *Zichy Ferenc* maga is körül lett kerítve, bár közvitézei mesés hősiességgel harcoltak körülötte. E válságos pillanatban érkezett oda a Fehér megyei lovas nemesség *Salamon Mihály* ezredesétől vezetve, s az meg a chasseuröknek a hátába csapott. Ez volt az igazi „francia négyes”. – Itt már aztán szakasz szakasz ellen, ember ember ellen harcolt.

Ezalatt egy francia dragonyosezred két zászlóalj lövéssel és voltigeurrel a nagykamondi erdőt megkerülve az insurgens had háta mögé iparkodott kerülni. Azonban a *pesti* gyalogzászlóalj minden vezényparancs nélkül, csupán a maga esztől, jónak látta az erdő szélében levő irányt elfoglalni, s annak a sűrűjéből oly gyilkos tüzeléssel fogadta a közeledőket, hogy azok futvást menekültek vissza.

Végre maga a dandárvezér, *Andrássy* tartaléklovasság élére állva, e kiáltással: „Ne hagyjuk magunkat, nemes barátaim!”, az ellenségre veti magát, elfoglalt ágyúit visszafoglalja, s késő éjszakára kényszeríti a franciákat a visszavonulásra.

Két óráig tartott ez a harc, ágyúval, puskával, karddal és szuronnyal, gyalog és lóháton. Ez volt a magyar insurgensek első tűzkeresztsége június 9-én és 10-én. – Így írják ezt le a német hivatalos haditudósítások s az érdemrendosztó császári királyi bizottság jelentései.

S ez csak az előjáték volt.

Másnap, június 11-én *Macdonald* francia tábornok kilenc hadosztály lovasságával átkelt a Marcalon. *János* főherceg serege Pápától vonult fel a tétí úton. Ezt az útszorost megvédeni lett újból nemesi fölkelő sereg föladata. Ismét *Andrássy* volt a vezér. A hosszú jegenyesorral szegélyezett pápai utat védte a pesti insurgens lovasezred egy lovas üteggel és hat kompánia *Alvinczy*-gyalogsággal. Délről estig fel tudták tartani az ellenség rohamát, akkor aztán parancsot kaptak a visszavonulásra. Szép rendben előreeresztették az ágyúkat, azután a gyalogságot. Utoljára vonult el a lovasság svadronyoként.

Az utolsó svadrony zászlótartója volt *Hunyady József*. Ez, mikor már látta, hogy az egész dandár elvonult, arra a gondolatra jött, hogy egy merész csapással biztosítja társai számára az utat. Kezébe ragadta az ezred zászlóját, s a maga kétszáz vitézével közérontott az ellenségnek, mely a Tapolca vizén átvezető magas kőhidat elfoglalva tartá. A kis csapat kapitánya volt *Hegedüs*, hadnagya *Mayerffy*, mindkettő a zászló mellett.

S itt, ezen a kőhídon fejlődött azután ki egyike azoknak a viadaloknak, aminőknek mását csak a hőskölteményekben találjuk. A szűk híd mellvédjén keresztül hullottak bele a harcoló lovasok, kik egy zilált tömegbe szorultak össze, a mély malomtóba, ahonnan aztán, ha insurgens volt a vízbe esett, egy hosszú alabárdal halászta ki őket a jó „*Ferenczy János*”, akit forró hideglelésben hagytak hátra az ispotályban, de aki az ágyúszóra kiugrott az ágyából, s nem találva egyéb fegyvert, mint az éji őr alabárdját, azzal rohant a csatába. Ott aztán az alabárdjával leverte egy chasseur-t a lováról, és annak a lovával, fegyverzetével csatlakozott nemes atyafiaihoz. Érdemrendet is kapott. De ami a legjobb, a hideglelés is elhagyta ettől a harci hévtől.

A legfényesebb jellemvonása volt az insurrectionalis hadviselésnek az az egymáshoz tartozás, a bajtársi ragaszkodás. Két, három, négy testvér volt egy-egy csapatnál; keresztapa a keresztfiával. Azok egymást védték, el nem hagyták; ha egy fogságba esett közülük, azt ott nem hagyták, visszamentek érte. Kivágták az ellenség kezéből. A haditudósítások egész gyűjteményét tartalmazzák az ilyen eseteknek. A három napig tartó csatában, hol férfi férfi ellen verekedett, csupán csak egy foglyot vesztek az insurgensek, de estére az is visszakerült, s nem is gyalog, de lóháton, s volt annyi esze, hogy a legjobbjik lovát válassza ki a franciáknak.

S nemcsak a közvitézek tették meg azt a hősi peteket, hogy körülfogott kapitányukat kivágták az ellenség közül, de megtörtént Pápa alatt, hogy a kapitány mentette meg a közvitézét, aki alól a lovát kilőtték, s felkapva azt nyergébe, elhozta a csatából.

A pápai ütközet a hídon végbement tusa után azzal végződött, hogy a magyar fölkelő sereg megtartotta a kálváriahegyi állását, s azalatt János főherceg serege előresiethetett Győr felé, *József* nádor seregével egyesülni; *Eugen* alkirály összes hadaival szemben az I. pesti, a VIII. zalai, a veszprémi és komáromi insurgens gyalogság, s a Veszprém, Bars, Sopron, Zala és Vas megyei lovas fölkelő ezredek álltak szemben.

S hogy milyen rendben történt a visszavonulásuk, arra egy igen szép adatot találunk följegyezve.

Egy francia lovas hadosztág sebes rohamban vágatott az insurgensek utóhada után, melyet a veszprémi őrnagyi osztag képezett. Erre a veszprémi lovasság visszafordult, s mozdulatlanul állt, mint a fal, úgy várta be az ellent. Az vágatva jött felé. A veszprémiek csak álltak, kardjukat csipőjükhöz szorítva. Erre a francia

főtiszt is „halt”-ot kiáltott a maga vitézeinek, s aztán nézett egy ideig egymással farkasszemet a két csapat. Akkor a francia tiszt szalutált kardjával: „Bravo, camarade!”, visszafordította a csapatját, s aztán mentek csendesen keletnek, nyugatnak. „Noblesse oblige!”

A győri két nap⁵⁴

Mikor Tétnél a két fővezér, *József* és *János* főherceg összetalálkozott, *János* főherceg serege állt tizenhatezer főnyi sorgyalogságból, ötfélezer stájer és osztrák honvédségből, kétezerkétszáz lovasból és a hozzájuk csatlakozott két *insurgens* lovasezredből. – A nádor parancsa alatt álló *insurgens* haderő ment tizenegyezer emberre, aközött nyolcezernyolcszáz lovas.

A felkelő sereg egy része a Kárpátokat védelmezte a lengyel felkelők betörése ellen: a zempléniek Galícia közepéig vitték zászlóikat, Ung, Bereg *insurgensei* *Vay Miklós* alatt a kincstárnak milliókra ment vagyont menték meg. A Tisza mel-lékiek útban voltak, s június 13-án keltek át a budapesti hajóhídon, a győri tábor felé igyekezve.

János főherceg hadserege halálra volt fáradva: csak töredéke annak a szép had-seregnek, mellyel ez év tavaszán megindult a franciákat Olaszországból kiverni. Akkor lehetett hetvenezernyi hada. Most visszahozott belőle 24 ezret. Egy részét Dalmáciában vezérével, *Stojcsevics* tábornokkal együtt elfogták, más része *Ghasteler* tábornok alatt csatangolt előre-hátra, Tiroltól a Balatonig, úgyhogy soha az ellenséget meg nem találta. Az ő saját tábornoki főnöke, *Nugent* tábornok a legtehetségtelenebb hadvezér hírért biztosította magának.

József főherceg pedig egy lelkesült, csatakész hadsereggel állt készen, melynek kilencezernyi lovasságával csodafordulatot lehetett volna adni az egész hadjárat-nak. *Eugen* alkirály seregét összetörve, Komáromnál át lehetett volna kelni a Du-nán, s csatlakozni *Károly* főherceg derékhadához, aki azzal túlnyomó erőt nyert volna Napóleon ellen.

Azóta nagy dolgok történtek a csaták mezején. *Bonaparte* ismét elfoglalta Bécset, melyet *Miksa* főhercegnek rövid ágyúztatás után fel kellett adnia.

Azonban az asperni nagy napok eseménye, a két napig tartó véres ütközet „megálljt!” parancsolt a nagy hadverőnek. *Napóleon*, vissza lett verve az osztrák és magyar seregek hősi erőfeszítése által, s *Lobau* szigetén (az első sziget) lehe-

---

⁵⁴ Ezt az egész történetet, valamint a megelőző fejezet lényegesebb részleteit Kisfaludy Sándor munkájából vették át, mely csupán kéziratban létezik, s a nádor parancsára lett megírva a király magánhasználatára.

tett alkalma a sors változandósága felett elgondolkozni. Először volt megverve, oly csataterén, ahol ő maga vezényelt. Azonban nekünk is sokba került e diadal. Hatezer halottunk és 18 ezer sebesültünk vére fizette meg. Az asperni ütközetben már részt vett két insurgens lovasezredünk: a nyitrai és a primási. Igen jól verekedtek, bár először voltak tűzben.

Minő fordulat lehetett volna a világtörténelemben, ha e hézagot pótolni a magyar insurgens had *János* főherceg seregével idejében csatlakozik *Károly* főherceg derékhadához, mint ahogy *Eugen* serege csatlakozott *Napoleonéhoz!*

Hanem ehhez előbb *Eugen* seregét kellett volna elverni.

József nádor bizonyára megtette volna azt.

Azonban az udvari rend még a csataterén is parancsol. *János* főherceg tábornagy volt, *József* nádor pedig csak a jászok főkapitánya; az ifjabb öcsnek kellett átadni a vezényletet a saját serege fölött is.

Hiszen ha a természetes észnek lett volna valami szerepe az osztrák tábornok intézkedéseiben, még ilyen gyöngye vezénylet mellett is le lehetett volna győzni az ellenséget.

József nádornak volt annyi hadvezéri belátása, hogy *János* főherceget rábeszélje, miszerint Győr alatt ne fogadjon el semmiféle ütközetet a francia hadsereggel; mert ha ott megverik – háta mögött van a Duna híd nélkül: az egész seregét elfogják; hanem hogy tartsák megszállva a síkságot uraló erdős magaslatokat Csanak és Szemere között: ott könnyen visszaverhetik a franciák támadását; s a hatalmas lovasság védelme alatt az egész hadsereg levonulhat Komáromba. Győr már akkor nem volt erősség, csak egy kis belvára állt még; de Komárom már akkor is hatalmas vár volt; táborhelynek alkalmas. Ott *János* főherceg serege kipihenheti magát, s azután csatlakozhatik *Károly* főherceg hadához, ki még mindig Aspern alatt állt.

Ez ésszerű terv volt.

Csakhogy akkor már *János* főherceg seregénél senki sem parancsolt. Reggelre az egész olaszországi hadsereg ott volt mind Győr elővárosa alatt. Éjszaka futottak el, otthagynak az erős állásokat: erdőket, mély utakat – s még csak a hátvédül felállított csapatokat sem értesítve a futasukról, amiket aztán az insurgens lovasoknak kellett megvédelmezni, hogy az előnyomuló ellenség el ne fogdossa.

A jász-kun hadosztályt ez alkalommal *Józsa Imre* káplár mentette meg az elfogástól, elállva tizenkettőmagával a hédervári erdőben a mély utat, s addig viaskodva az ellenséggel, míg a nemesség rendben visszavonulhatott.

József nádor látva, hogy a hátukon van az ellenség, sürgette Nugent tábornokot, *János* főherceg tábornoki főnökét, hogy csináljanak valami haditervet, de azt felelték rá, hogy „minek az? Majd csinál az ellenség, ahhoz alkalmazzuk magunkat”.

Az ellenség aztán elkezdett a magaslatokról ágyúzni; az insurgensek ágyúi visszafeleltek rá. Majd lovassági csata fejlődött ki a franciák és az insurgensek között. Ezúttal a *barsi* és *zalai* lovasság került a tűzbe. Először láttak ellenséget. A *barsiak* *Jeszenszky János* alezredesükkel bátran bevágtak az ellenséges lovasság közé: az megfutott előlük, de csak színből, hogy egy árok elé csalja őket, melyben egy csapat lővész volt elhelyezve, akik egyszerre gyilkos tüzeléssel fogadták az insurgents ezredet, s arra a francia lovasság is visszafordult rájuk. S az újonczredet ez sem zavarta meg! Kiverték az árokból a lővészeket, s a francia lovasságot elkergették a csanaki dombokig. Ott azután ágyúzni kezdtek rájuk. Azt is nyugodtan kiállták.

A *zalai* lovasságnak jutott a feladat az insurgensek ágyúütegeit fedezni. Először nyugodtan meg kellett állniuk a helyüket a glédában, és elnézni, hogy sodorja el társaikat a bűgő ágyúteke. Kapitányuk, *Foky Ferenc* alól a lovat lőtték ki; ezredesük, *Kisfaludy* fejről a csákót. Egy gránát odatalált egy lőporos szekerekbe, s azt felrobbantotta. A lőporláng egy insurgens tűzért egészen összepörkölt, s a két szemét kiégette. – Azután pedig szembe kellett szállniuk az ellenük száguldó francia dragonyosezreddel, melyet egy őrnagy és *Lauriston* tábornok fia, mint kapitány vezényelt. A *zalai* lovasok voltak legrosszabbul fegyverkezve; soknak kardja sem volt, csak fokosa. De jó fegyver az, ha jó kézben van. Átűti a rézsisakot, amit a kard nem fog. A francia ezred kétszázhetven halott s tizenegy tiszt veszteséggel vonult vissza: az őrnagyja is elesett. Odahaza aztán elmondták a franciák, hogy „*nem tudjuk, mi az a görbe? (a fokos); de nagyon rossz*”.

Déltől estig tartott ez a lovassági és ágyúharc, összevissza, minden egybefüggés nélkül. Ezalatt *József* nádor folyvást ott lovagolt a csatatéren, pompás aranyszínű öltözetében, rendcsillagaival s a Szent István-rend nagyszalagjával a mellén. Jó célpont az ellenség nyolcfontos ágyúinak. Két segédtisztjét leütötték az ágyútekék az oldala mellől, mégsem hagyta el a helyét.

János főherceg rendes hada ezalatt pihent és lakomázott, mint akire ez az egész bolondság nem tartozik.

Csak a két gyöngé lovasezred, a *Hohenlohe*-dragonyosok s az *Ott*-huszárok tettek – a maguk jószántából – egy kísérletet a nyolcfontos üteg elmozdítására, mely *József* nádorra lövöldözött. De az első kartácslövésre azok is visszariadtak: még egy kapitányukat is otthagyták, akinek a lovát a kartács megölte. Ezt azután a francia *chasseur* üldözőbe vette. A dragonyos kapitány vitézül védte magát gyalog is a három lovas ellen. Meglátja ezt a peteket egy győri insurgens lovas, *Ugrinovics Lázár*, aki csak úgy a maga kedvteléséből jött ki a városból csatát nézni, pipaszó mellett, s odarúgtat egyedül a szorongatott dragonyos tiszt segélyére, nagy méltatlankodással: kettőt levág a franciák közül, a harmadik bizonyosan megértette, amit mondott neki, mert elnyargalt. Erre aztán az insurgens felkapta a dragonyos tisztet, a háta mögé ülteté, s tovább szívta a pipáját: „Így tesz az insurgens, ha megharagítja”.

Utoljára támadt egy elmés ember az insurgensek között, *Ertele* alezredes: s az elsáncolt táborban mihaszna heverő öreg ágyúkat odavontatva a Rába partjára, oldalba kezdte ágyúzni a franciákat. Erre aztán azok is átlátták, hogy itt tréfálni nem lehet, s valamennyi ágyúikkal, lovasaikkal visszavonultak Ménfőre: éjszakára.

Ismét volt az osztrák hadvezéreknek egy napja, amit az insurgensek nyertek meg a számukra. Tehették volna, hogy elvonuljanak békén Komárom felé; vagy ha ütközetet akartak elfogadni, egyesítsék a szétszórt haderőket. *Abádnál* állt még egy insurgens hadtest *Meskó* tábornok alatt, s a Szigetközön egy másik *Keglevich* tábornokkal.

Az abdai elsáncolt tábor arra volt alakítva, hogy a Lajta felől betörő franciákat feltartóztassa. Ezt az udvari haditanács így eszelte ki. A franciáknak azonban nem tetszett a Lajta felől betörni; hanem ahelyett Horvátország felől jöttek be. Erre senki sem számított. – *Meskó* tábornok tehát a bácskai lovasezreddel s a pozsonyi lovasság két svadronjával meg négyezer gyalog insurgenssel ott őrizte a semmit. Volt három ágyúja is és két haubitza.

Nugent tábornok azonban estétől reggelig nem is mutatta magát. Csak reggel felé, mikor a franciák megkezdték az ágyúzást, került valahonnan elő. – Meg lehetett elégedve az ellenséggel: mert annak volt haditerve. Vézérei: *Granier*, *Colbert*, *Lauriston*, *Narbonne* Európa nagy csatatérein tanulták a hadászatot.

Most jutott csak *Nugentnak* eszébe, hogy valami rendelkezést kellene tenni. Gyorsfutárt küldött *Meskóhoz*, hogy a dandárával siessen azonnal Győr alá, s *Keglevichhez*, hogy küldjön hozzá tizenkét svadron lovast. – Ez mind késő volt már. A távolság nem telt ki az időből.

A franciák az egész harcvonalon ágyútűzzel kezdték, gyalogságuk tömött hadoszlopokban nyomult előre; s amögött vonult fel a lovasság.

A magyarok legerősebb állását a szabadhegyi halmok képezték, s azoknak egyikén egy majorlak. Ezt védték a *Vas*, *Zala* és *veszprémi* gyalog insurgens ezredek, s két rendes magyar sorezred: az *Eszterházy* és *Alvinczy*.

Az ellenség ismételten ostromlott, s ismételten vissza lett verve. Az insurgenseknek rossz puskáik voltak; de jó volt a szurony meg a puskaagy: lövés nélkül foglalták vissza elvesztett ágyúikat. A *zalai* gyalog insurgens had szuronnal verte szét a rárohanó francia lovasezredet; ugyanezt tette a *Vas megyei* gyalogezred, mely a másod-harcvonalba volt felállítva. Midőn a francia gyalogság keresztlőrtte az első harcvonalt, mely rendes katonaságból állt, s elvette az ágyúkat; ez az újonczred rohant rá, s elűzve az ellenséget, visszafoglalta a lövegeket. Ekkor, a francia taktika szerint, az ellenséges lovasság csapott le rájuk: azt is visszaverték szuronnal, s megmentették a foglyokat is, a positiót is.

A balszárnyon ezalatt a leghevesebb lovassági ütközet fejlődött ki: ott volt a *pesti* és *veszprémi* lovasság. Abban a tusában, mely a *Viczay*-árok hosszában kifejlő-

dött, nem volt egy insurgens se, ki sebet nem osztott, vagy nem kapott volna. Egész lajstroma van feljegyezve a hősöknek, akik zászlójuk becsületét vérükkel védték meg.

S ezalatt özönlött rájuk a kartács és haubitz. Az insurgens tüzérség is keményen viszonzta a tüzet. A harmadfél lovas üteg e napon kétezernél több lövést tett az ellenség ütegeire.

Hanem a franciák jobban tudtak lőni. A *veszprémi* ezrednek két ágyúját leszerelték, s a francia lovasság rohamra indult, hogy az ágyúkat elvegye.

A veszprémiek ezredese volt *Zichy Ferenc* gróf, őrnagyuk *Ihász Imre*, kapitányaik *Zichy Károly* és *Hunkár Antal*.

Az ezredes azt parancsolá, hogy az összetört ágyúkat el kell hozni. Erre a két kapitány a maga svadronjaival eléje rohant a vágató francia lovasságnak, s amint összecsaptak, egybekeveredett a két ellenfél. Csoportonként harcoltak, *Hunkár* négyszer újítja meg a rohamot a franciák ellen, mind a négy rohamban sebet kapott; a negyedik olyan súlyos volt, hogy a hős lebukott a lováról. Volt egy kedves legénye; méltó a neve, hogy feljegyeztessék, *Fodor István*. Mikor a kapitányát leesni látta, leugrott a lováról, s gyalog állt föléje, védelmezve őt oroszláni bőszerűséggel valamennyi ellenséggel szemben. Tizenegy kardvágást és tizenhárom pisztolygolyót fogott fel a testével az uráról; míg ő is rárogyott. Ekkor odaérkezett *Zichy*, és elverte a franciákat. Úr és szolga meg lett mentve, s annyi sebbel is megéltek.

S ezalatt az őrnagy, *Ihász Imre* a kerék nélkül maradt ágyúkat emberei vállaira emeltetve hozatta át az út árkán, s aztán lóhoz kötve elszánkáztatta.

Mindez a nádor szeme előtt folyt le. Valamennyi kíséretében levő törzstisztje mind ott harcolt az insurgensek között, mint önkéntes.

Senki sem vezényelt ez ütközetben. A nádor ott volt: de ő nem parancsolt, mint ama „kéziratnak” egy *kitörült* (de azért olvasható) mondata jelzi: „*A régi rómaiak mintájára, felülemelkedve a mostani katonai etiketten, ha királya úgy kívánta, mint zászlótartó is kész volt szolgálni más vezér alatt.*”

Ezalatt a francia voltigeurök a Tárca patak mély folyásán észrevétlen megkerülték a kismegyeri halmokat, s a szőlőhegyeken át oldalába nyomultak a szabadhegyi majornak.

Onnan sietve kértek lovasságot a nádortól, a támadókat visszaverni.

A rendes lovasság vezére, *Geramb* kinyilatkoztatá, hogy az ő csapatjai úgy szét vannak zilálva, hogy azokat semmire sem lehet használni többé.

Ebben a pillanatban érkezett meg a *zempléni* insurgens lovasság, *Kandó* ezredes vezetése alatt. Az ágyúszó vezette őket a csatatérre. Akkor láttak először elleniséget. Az volt a parancsolat, hogy ki kell verni azokat a lövészeket onnan a szőlők közül.

Megtették volna. Azonban, midőn nem törődve az öldöklő fegyvertűzzel, már egész az ellenségig hatoltak, akkor látták, hogy egy mély, széles árok fekszik közöttük, amögül puskázik az ellenség.

Ezzel a balsikerrel el volt az ütközet sorsa döntve: a szabadhegyi halmokat nem lehetett többé tartani.

Ekkor lett elrendelve a visszavonulás Komárom felé.

És az nem volt vad futamodás. Talán a hadászat legszebb mozzanatai közé jeyezhető fel. Rendben, zárt sorokban húzódtak el az úton mind a gyalogezredek, mind az insurgensek. *Egyetlen ágyút, egyetlen zászlót nem vett el tőlük az ellenség.*

Mikor az ütközet fel lett adva, akkor maga *József* nádor négy zászlóalj insurgens lovasságot összetömörítve, azoknak az élére állt, s hadsegédeivel visszavezette azokat a csatatérre, s egy magaslaton felállítá. Ezzel védte meg a visszavonulást. Ott, azon a magaslaton harcolt a nádor vezénylete mellett *Hadik* altábornagy, *Luzsénszky József* tábornok, *Almásy Kristóf* ezredes; ott dolgozott *Machold József* insurgens főtűzmester a maga két ágyújával és két haubicával, s ez a hősi végerőfeszítés egy érckaput tartott nyitva az elvonuló hadseregnek, s csak ez teszi lehetővé, hogy egy egész hadsereg elvonulhasson a feladott csatatérről, anélkül, hogy egy csapatját foglyul veszítené elvonulva – nem hátrafelé, ott a Duna volt; hanem oldalvást, végig hosszában az egész ellenséges harcvonal előtt.

Folyton megújítva a harcot, a rohamot az útját álló ellenség ellen, tört magának utat egyik insurgens ezred a másik után. A *somogyiak* előtt egy francia carrée állt. Neki kellett vágniuk a szuronyerdőnek. A rohamban elesett a vezérük, *Festetich György* gróf ezredes, azután az őrnagyuk, *Pásztor Menyhért*. Elesett a zászlótartó, *Bátor György* is. Ekkor felkapta a zászlót *Sepsey*. Perc múlva azt is leteríté egy golyó; ekkor kezébe kapta a zászlót *Szuhányi*: abban a pillanatban őt is megölték, s még akadt egy negyedik is, aki a zászlót kezébe emelje, *Mohos János*; de ez már keresztül tudott vele hatolni a szétrobbantott négyszögön.

S ilyen jelenetek ismétlődtek egyik negyedóráról a másikra.

A *Vas megyeiek* voltak a legutolsók. A visszavonulásnál a *legeső* hely.

Ebben a *senkitől nem vezényelt*, két napig tartott győri ütközetben volt a magyar hadseregnek kilencszáznyolcvan halottja s kétezerkétszáz sebesültje: a franciáknak felényivel még több ennél. A Lamriston-lovasezred maga kétszázhetven embert veszített, köztük az ezredesét és tizenegy tisztjét.

A győztes fél nem is üldözte a visszavonulót. Maga is össze volt dűlva ez ütközetben, melynek szokatlan harcmodora egészen meglepte a franciákat.

Nem volt itt tömegharc, zárt hadoszlopok taktikai összeműködése. Egyes csoportok, egyes hősalakok viadalából állt az egész harc, aminőt csak a hajdani keresztetes háborúk idejében láttak.

Caffarelli francia hadügyminiszter, aki jelen volt ez ütközetben, Napóleonhoz utaztában, azt mondá a magyar insurgensekről:

„Ils sont braves, mais ils ne sont pas encore dressées.”

(Derék vitézek, de nincsenek még betanítva.)

Ez volt a győri ütközet története, ahogy azt becsületes magyar ember leírta.

Hanem azért minden ember csak ezt a gúnydalt énekelte utána: „Retirálj, retirálj, Komáromig meg se állj”.

*

Honnan támadt tehát mégis annak a szégyenletes futásnak a híre, mely az egész országban általános hitté tudott válni?

Azt is mondjuk el egész őszintén igazán.

Amíg a győri csatában részt vett insurgens ezredek összetömörültek, a tiszántúliak is útban voltak a főtábor felé.

„Egy” zászlóalj már áthaladt Budán, s útban volt Győr felé. Délig eljutottak Bánhidáig a Vértes aljában, s ott rostokot tartottak.

A győri ütközet első napján megsebesült insurgenseket Budára szállították, ahol a tábori kórház be volt rendezve. A lassan dőcögő szekereket utolérte egy hatvanfőnyi insurgens csapat, mely a legszélső előőrson felállítva, részt sem vett az ütközetben, hanem amint a magyar hadsereget visszavonulni látta, egy még másjuszban kiadott napiparancs szerint Buda felé vette az útját.

Mikor ez a hatvan lovas összetalálkozott a mezőn vigadó tiszai insurgens ezredel, már akkor ezek azt beszéltek, hogy az egész insurgens sereg meg van semmisítve: egyedül ők maradtak meg hírmondónak. Hát még mikor a sebesülteket meglátták! Azok között volt az a tüzér, aki a lőporos szekér felrobbanásakor öszszepörkölődött. „A franciák megégetik a magyar nemeseket!” Azzal az egész ezred elkezdett eszeveszettül szaladni visszafelé a budai úton, felordítva minden útba eső helységet, hogy vége a nemesi seregnek, levágta a francia valamennyit, éget, gyilkol és pusztít! A megrémült had úgy nőtt, mint a hógörgeteg, amíg Budáig eljutott. Itt a hajóhídnál útját állta *Alvinczy* tábornok a pesti polgár katonasággal, nehogy a futó ezred a bal parton összegyűlt ötezernyi insurgens hadat is magával ragadja. Itt lehetett az, hogy valamelyik híres ordító azt kiálthatta *Alvinczynak*, sárkánytalan fegyverét mutogatva, hogy „*nem csinálná meg ezt a puskát?*”

Guzsalyászár kellett volna a szájhős kezébe, nem puska! Hisz nem is látta az el-lenséget, úgy szaladt el.

És a királyt *erről a budai gyászfutásról* értesítették azok a főméltóságok, akik a magyar nemességet gyűlölték; nem pedig a valódi győri ütközetről, s erre az értesítésre küldött a király egy *haragtól lángoló keserű leiratot* a nádorhoz, égő sebeknél is égőbb bélyeget ütve a magyar insurrectióra – három nappal a győri ütközet után.

És ezen három nap alatt az insurrectio hősei a győztes ellenséget saját főhadiszállása közepette támadták meg, kiverték a helyéből, megölték egy vezértábornokát, s babérral takarták homlokaik égő sebeit.

Ez a történet *Komárom* alatt, ahová János főherceg serege egész rendben bevonult, míg *Eugen* csak másnap jött utána, abban a hitben, hogy *Komáromot* könnyűszerrel elfoglalhatja. El is kezdte ágyúztatni a várat a Dunán keresztül, ő maga a szomszéd Ács helységben ütve fel főhadiszállását. Itt rohanta meg fényes nappal az alkirályt a Vas megyei insurgens lovasezred, *Szapáry Vince* ezredesének vezetése alatt. A nemes lovasok három oldalról rohantak be a faluba, s vad futásra kényszeríték a francia lovasságot. Egy nemes közvitéz, *Melegh János* magával a dandárvezérrel, *Lamarque* tábornokkal keveredett személyes harcba: azt levágta, s még a legion d'honneur rendcsillagát is elhozta magával. Többé nem is próbálták meg a franciák Komáromot ostromolni.

Meskó körútja

Egyike a legbámulatosabb harci tényeknek volt az a fegyverút, melyet *Meskó* dandárvezér tett meg a győri ütközet után.

Későn kapta meg a *Nugent* tábornagy parancsát, hogy hagyja el az abdai sáncokat és siessen csatlakozni a győri táborhoz. Ennek a mozdulatnak a gyorsítását még az is gátolta, hogy most már ő is meg volt támadva Napóleon főseregének ellene küldött lovassága és lóhátas gránátosai által. Elvonultában folyton kellett védelmeznie a közrevett gyalogságát.

Mikor aztán *Győr* alá megérkezett, már akkor teljes visszavonulásban volt a magyar insurgens had János főherceg seregével, s *Meskó* dandára maga előtt találta az alkirály egész harmincezer főnyi győztes táborát: oldalában volt *Marullas* lovasdandára, s háta mögött a Duna. *Győrbe* sem vonulhatott már be többé.

Ily helyzetben a rendes tudományú hadvezér le szokta rakni a fegyvert. Az alkirály felszólítá *Meskót* a capitulációra.

Meskó tagadó választ adott. Erre aztán a franciák egészen körülzárták, s arra számítottak, hogy *Meskó* a dunai hajókon és malmokon fogja megkísérteni az

átkelést a keskeny Duna-ágon át a Csallóközbe. Voltak üldöző hajóik, ágyúkkal ellátva.

De *Meskónak* alvezéreivel megállapított terve nem ez az egyedül lehetők kínálkozó menekülési út volt; hanem egy másik, amely képtelenség. Keresztültörni az ellenség harcvonalán, s aztán egy óriási vargabetűvel körülkerülni az ellenség táborát, s úgy jutni el *Komáromba* a derékhadhoz.

Ezt a tervét tudatta is a nádorral. Az üzenetvívés is egy hőstett volt. *Széchenyi Pál* gróf vállalkozott rá. Egy sandolinon, egyedül indult el az éj sötétjében a Dunán Komárom felé, a franciáktól megszállt partok alatt végig, üldöztetve naszádosok, lövetve előőrsek által; de szerencsésen megérkezett a nádorhoz.

Az éj beálltával *Meskó* tutajokból hidat veretett a *Rábcán* keresztül, s elől-hátul a lovasságát és az ágyúit, középette a gyalogságát menesztve, átmenekült észrevétlenül. Akkor felgyújtatta maga után a hidat.

Az ellenség csak akkor vette észre, hogy a körülfogott dandár arra tört magának utat, amerre senki sem hitte.

A *Rábca* nem olyan nagy víz, hogy azon *Marullas* lovassága át ne gázolhatott volna. Ez már déltájban utolérte a menekülő insurgens dandárt. Azonban a bácskai lovasok (jobbadán bunyevác nemesek) *Garnika* és *Szucsics* vezéreik alatt visszaverték a támadást. Másnap *Kiscellnél* ismét rajtuk csapott *Marullas*, s reggeltől délig folytonos csatározás közben folyt a visszavonulás. A Marcal vidéke tele van apró patakokkal, amik vizenyős sömlyékét támasztanak a lapály mentén, s apró hidak vezetnek a vizeken át. A bácskai ezred minden hidacskánál megállt a francia lovassággal verekedni, míg a gyalogezredek meg az ágyúk a hídon átdöcögtek; a harc alatt *Zirchich* mérnök felgyújtatta a hidakat.

A gyalogságnak azalatt egyórai pihenése sem volt: a nemes urak kordováncsizmái leszakadtak a lábaikról, mezítláb kellett továbbmasírozni. Forró nyári nap volt: epedve vágyott mindenki a Marcal túlsó partján kezdődő rengeteg erdők árnyéka után. Előbb azonban át kellett vándorolni a kiscelli hídon, s itt újra kezdődött a hősi harc a híd birtokáért. *Meskó* két ágyút és két haubicot állított fel a híd mögött, és a bácskaiakkal, akiket most már *Keglevich* vezetett, végső erőfeszítéssel küzdött a túlnyomó erő ellen, amíg gyalogsága, két másik ágyúval s a turóci lovasezreddel a falun átvonul, s az erdőt eléri.

Ez megtörtént, de a menekülőkre ott várt a nagyobb veszedelem. Az alkirály seregének egy lovasságból és gyalogosokból összeállított dandára vonult a Marcal jobb partján előre, hogy *Meskóéknak* útját állja, s az insurgens had az erdei útba érve, egyenesen ennek a torkába futott bele.

A hátban üldöző *Marullastól* csupa ravasz taktika volt, hogy nem fejtette ki egész erejét a menekülőkre: időt akart nyerni az eléjük kerülő dandár számára. „Rendes” hadsereg okvetlenül ottveszett volna ebben az ügyesen elkészített kelepcebenn. Hanem ezek *magyar* insurgensek voltak.

A meglepetés első pillanatában a *turóci* lovas előhad meghátrált, a gyalogság nem bírt hadrendbe sorakozni, s futott rendetlenül az erdőnek: a tüzéség alig tehetett három-négy kartácsolóvést a francia lovasság ellen, már körül volt véve. – Ebben a válságos pillanatban érkezett meg a *pozsonyi* lovas nemesség, élén *Eszterházy János* gróffal.

Ez a roham volt az insurrectiót jellemző hőstettek legfényesebbike. Egyhuzamban szét volt verve, vagy lekaszabolva a támadó francia lovasság; kétszáz lovas *chasseur* tizenkét tisztel foglyul ejtve, az ágyúk visszafoglalva, s ismét az ellenségnek fordítva. Azzal a pozsonyiak a hátul felvonuló francia gyalogságnak fordultak – egyhujjában szétszórták valamennyit, s most már az menekült az irtványok közé, ahol az *insurgens* gyalogságban aztán emberére talált.

S a *pozsonyi* ezrednek még ez sem volt elég. Most már vágatott előre a kinyitott országúton. Utolérte azt a francia csapatot, mely a Győrnél foglyul ejtett rendes katonákat kísérte, a *Strassoldo*-, *Eszterházy*- és *Saint Julien*-ezredből valókat meg a *stájer* honvédeket, köztük harminchat törzstisztet. A pozsonyi ezred a franciákat elfogja, s a foglyokat kiszabadítja. Azzal még tovább rohan az ellenség uralta terepen: meglep egy társzekérvonatot, mely puskát, kenyeret, bort és ami a legbecsesebb: csizmát szállít a francia hadsereg számára. Azt is martalékul ejti, s ekkor aztán a kimentett foglyokat az ellenség fegyvereivel, a saját gyalogságát az ellenség csizmáival ellátva: kétszeressé nőtt haderővel letelepszik az ellenségtől elfoglalt gyepre, s ott annak a saját proviantjával megvendégeli az *insurgens*ek dandárát. Mikor aztán kedvére kipihente magát, szép dob- és trombitaszóval tovább ballagott a csatákban megnőtt dandár, közbül fogva az elfogott franciák századait. – Nem is háborgatta azután őket ez úton senki egész *Keszthelyig*, a Balaton déli végéig.

Ott rábukkantak *Chasteler* tábornokra, aki a tirolai hadseregével folyvást az ellenséget kereste. Mondták neki, hogy ők most rá tudják vezetni: itt van az a Bakonyn és Vértesen túl; Komáromot őrzi. *Meskó* és *Chasteler* serege egyesülten nagy fordulatot adhat a hadjáratnak, ha most egyszerre a hátába támad. – De *Chasteler* tábornok mint *rendes* stratégá, azt mondá, hogy ilyen bolondságot nem cselekszik, hogy háromszoros erejű ellenségen törjön keresztül.

Akkor aztán *Meskó* azt mondá, hogy megteszi hát ő egyedül a maga *insurgens* dandárával. S amit kimondott, azt meg is tette.

Három nap kellett *Meskónak*, hogy *Győrtől Keszthelyig* lehozza a dandárát; de két hét kellett hozzá, amíg a Balaton túlsó oldalára átkerülve visszafelé megtette az utat *Komáromig* – *Chasteler* tábornok segítségével nélkül. Minden városnál, minden falunál csatát állva, hatoltak folyvást előre, míg végre a komáromi úton szemközt jött rájuk Gosztonyi két lovasezredével, a *pestiekkal* és a *veszprémiekkal*. *Újszónynél* maga *József nádor* jött ki eléjük, fényes kíséretével, s forró üdvözléssel fogadva a hősök dandárát, maga állt a hősök elé, s úgy vezette táborhelyére, ágyúk dörgése, harangok zúgása mellett, az elrongyolott, összevagdalt, sárral-vérrel belepett, de megkoszorúzott sereget. A Szent András temploma küszöbén

pedig az ország *hercegprímása* fogadta a hős dandárt, főpásztori áldását adva reá.

Ilyen volt a magyar insurgens sereg: az a kicsúfolt, szégyenszemmel emlegetett „utolsó” *nemesi fölkelés*.

Néhány nap múlva negyvennégy svadron nemesi fölkelő lovasság volt összpontosítva a csallóközi rónán, Böös falu körül.

József nádor e sereghez a következő napiparancsot intézte:

„Vitézek! Ma visszanyerjük zászlóink csorbított jó hírét.”

Azok vivátot kiáltottak rá: azt hitték, az ellenség elé viszik őket.

Ahelyett a *király* jött eléjük. Egész fényes táborkara élén.

S ott az uralkodó maga hadszemlét tartott fölöttük; bemutattatá magának a hősök kitűnőbbjeit, megdicsérte, érdemrendekkel díszíté őket, s dúsan megvendégelte és napiparancsában magasztalásokkal halmozá el az egész insurrectiót.

A király maga tépte le zászlóikról a szégyen fátyolát, s maga tűzte fel helyébe a babérkoszorút.

És erről mind nem tudott meg a világ semmit!

Az a hatalmas titkos bécsi kéz még abba a hiteles okmányba is bele tudott nyúlni, mely a király számára a nádor parancsából íratott, s ahol ezek a sorok állnak *Kisfaludy Sándor* hadinaplójában:

„A császár és király a felvonulás gyorsaságán, a tömegek átalakulásán, a fennálló renden elbámult, s benső megelégedését nyilvánítá.”

Az utána következő sorok veres irallal keresztül vannak húzva.

„És azt mondá, hogy a nemesi felkelő sereget egészen másformának találta, mint amilyenek előtte lefestették; s most már megtudta azt is, hogy Győr alatt a fiak atyáik példája szerint harcoltak.”

Még a király szavai is alá voltak vetve a censurának! A censura volt az, ami a classicus korban a „*fátum*”, aminek még az istenek is meg kellett hogy hódoljanak.

Ezzel a nemesi fölkelő sereggel *János* főherceg újból rendezett hadserege tekintélyes haderővé nőtt meg.

Ha a *wagrami* ütközet napján *Meskó* lett volna *János* főherceg táborkari főnöke, a nagy korzikait aligha utol nem érte volna már ez évben a *waterlooi* fátum, így azonban annak a végzetnek kellett teljesülni, hogy a lanyha vezénylet miatt, *János* főherceg hatalmas serege két órával elkésve érkezett meg az ütközet után, mikor már *Károly* főherceg – nem megverve, de csatát veszítve visszavonulóban volt.

És ezzel a magyar nemesség elveszté a kész babérait; a császárkirály pedig elveszté birodalmának négyezer négyszögmérőföldnyi területét.

És akkor még kétszázezer főnyi harcra kész hadseregünk állt egy csatavonalban a nem erősebb ellenfél előtt.

Az osztrák politikusok inkább az ellenségnek nyújtottak kezet, mint a magyarnak. A győztes *Napóleonnak* a béke díjában még a császár-király leányának a kezét is odaadták.

A reformkorszak Magyarországon

A magyar nemzet a francia forradalom alatt hű maradt királyához a törvényhozáásban, a közéletben és a csatatéren.

Láttuk, hogy a nemesi *insurrectio* mily derekasan állta meg a harcot a diadalhoz szokott francia seregekkel szemben, midőn hazája földjét kellett megvédelmeznie: még nagyobb elismerésre érdemesek azok a rendes hadsereget képező ezredek, melyek a jobbágnépből lettek alakítva. A nemességet kivette az ősi szabadalom a rendes katonai szolgálat alól: újoncot csak a parasztság adott. A jobbágy az alkotmányon kívül állt; a szabadság ránézve értelmetlen szó volt: a csatába nem a lelkesedés vitte.

Az országgyűlés által megajánlott újoncilletéket a megyékre és városokra a lélekszám aránya szerint kivetették, s aztán elindították a huszártoborzókat, hogy tánccal, zenével és borospalackkal szedjék össze az újoncilletményt az önként felcsapókból. (Későbbi időkben felpénzzel is édesgették az ifjakat a katonai pályára.)

Az ilyen „huszárverbunkok” a század közepe felé a magyar népeletnek egyik *typicus* jelenségét képezték. Tizenkét nyalkán öltözött huszár tarsolyosan, lódingosan, tollforgós csáköval, kiállt a népes vásárpiacon közepére, s ott kört alakítva, elkezdte táncolni, cigányok zenéje mellett azt a délceg, férfiaknak való lejtőst, melyet a vigalmakban „verbunkos”-nak neveztek, s aztán a látványra és zenehangokra odacsődülő legénység közül kiszemelve a katonának termett, borospalackkal kínálgatva, odacsalogatta a tánckaréjba, s aztán biztatással, legénykedő nagy mondásokkal addig szédítgette, míg az belekóstolt a borába, parolát adott, s egyszer csak azon vette észre magát, hogy az ő süvege van a huszár fején, annak a csáköja meg az ő tarkóján: s azzal aztán már fel volt avatva katonának. De a nóta szerint rendszeren úgy járt, hogy „héj, mindjárt rászedtek: Huszárnak álltam be s bakancsosnak tettek.” A híres zeneszerző Biharinak volt egy toborzó nótája, amelyet „negyvenemberes” nótának neveztek el, azért, hogy egy katonaillesítés alkalmával egy délután felcsapott erre a nótára a Debrecen városától járó negyven legény katonának.

Ha így ki nem telt az újoncilletmény, nekiindultak az előjárók vasvillával, kötéllel összefogdosni a katonának való legényeket: ahogy a népdal kesergi: „Már mi nálunk verbuválnak – Kötéllal. – Elfogják a szegény legényt – Erővel. – A gazdagnak öt-hat fiát – Nem bántják: – A szegénynek, ha egy van is – Elrántják.” – Magában a „gyöngy életben” sem nagy öröme telhetett a parasztlegénynek a népdal szerint: „Sírhat az az édesanya, kinek katona a fia: Mindig van annak halottja: Éjjel-nappal sirathatja.” – Vagy a még gyakorlatibb felfogás szerint az élelmezést jellemezve: „Szegény kenyér, nincs benne só! Húsos leves csak ritkán jó: Járja mindennap számára, Csillagot néz vacsorára.”

Az ilyen erővel katonának vitt fiúkból kerültek ki, ha megszökhettek, a „szegénylegények”, a pusztázó betyárok, akiknek népies, kalandos életük sajátos különlegességét képezte a magyar népszokásoknak; mely regényes tünetét a múltnak, hogy a jelenkori intézmények megszüntették, senki sem sajnálja.

A magyar nemes, ha királyához hű volt, a nádort, a király testvérét, Józsefet pedig kiválóan szerette.

S e szeretetnek mélyenjáró gyökerei voltak, mert József nádor ötvenesztendős kormányzata alatt valóságos gondviselészerű alakja volt a magyar nemzetnek. S ilyen alakra azon időkben nagy szükség vala, amidőn Magyarországnak nem volt felelős kormánya, amely közvetlenül érintkezik a királlyal, fölfelé és lefelé a parlamentnek szavatos.

József nádor mint a királynak testvére, s annak, a nádori hatalomnál fogva személyesítője, folyvást ott állt a nemzet és trón között, oltalmazva a nemzetet a bécsi kormány túlkapásai ellen, s óvta a trónt a nemzet kitöréseitől. Ő magyarnak vallá magát. Budán fényes udvart tartott; Alcsúton egy vadonból paradicsomot varázsolt elő, letelepedve közöttünk mint magyar földesúr, s az okszerű gazdaszatból fényes példát adva; s egy országgyűlési beszédében kimondá, hogy őbenne is Árpád vére foly.

Háborúban a nemesi felkelő sereget, békében az országgyűlés tanácskozásait vezette; s ha védte ott dicsőséggel a haza épségét, védte itt bölcsességgel a szólásszabadságot.

S erre sokszor volt szükség.

Amint a napóleoni hadjáratok véget értek, s a Lipcsénél elfoglalt ágyúkból öntött keresztet kiosztattak (úgynevezett „ágyúkeresztek”, amilyenekkel a hadseregnek minden tagját feldíszíték), a Bécsben összegyűlt európai uralkodói congressus tagjai már elfeledték, ami ez emlékkeresztre volt írva: „Európa libertati asserta.”

Az irányadó politikusok az egész nagy lezajlott világháborút egyenesen a szabadelvűség eszméinek rótták fel, s ennél fogva azt hitték, hogy a bajt úgy fogják legjobban orvosolni, ha ezen eszméket kiirtják, s az idők kerekeit visszafelé forgatják. Ezen az alapon termett meg az úgynevezett „Szent Szövetség”.

Ennek a hatása Magyarországra is kiterjedt. Gentz terve, mely szerint a birodalom középpontjává Magyarország teendő, s annak mintájára az alkotmányos gyakorlat az örökös tartományokra is kiterjesztendő, félretevéődött – az ország ügyeinek vezetése Metternich herceg kezébe került. Magyarországnak az alkotmánya ugyan meghagyatott, annak a fenntartását a király koronázási esküje biztosítja; hanem az országgyűlés nem hívatott össze tíz esztendeig. Csak a vármegyék gyakorolhatták „ellentmondási jogukat”. Ezzel szemben megint a kormányknak nem volt más védszere, mint a kiválóbb ellenzéki megyei szónokokat „ad audiendum verbum regium” (a királyi szó meghallására) Bécsbe felidéztetni; ami megtörtént még olyan alkalmakkal is, aminő volt Horváth István tudósak az esete, aki egy keringő dallamát a következő rhythmussal egyezteté össze:

„Már Isten néki – Szokjunk rá – Járjunk rá.”

A német táncra!

„Úgyis már régen – Rászedtek – Rávettek

A szolgálánkra.”

Amiért a tudós felhívott a király elé Bécsbe, s ott azzal védte magát, hogy a király előtt el is énekelt, el is táncolta az egész nótát, s ezzel a királyt megnevetteté – és a saját lábát kihúzta a törből.

A bécsi titkosrendőrködés kiterjedt Magyarországra is, és ellenőrizte még a magántársalgást is. A sajtót censorok rendszabályozták (mindössze tíz nyomda volt az egész országban), a hírlapoknak csak a száraz eseményeket volt szabad megírniuk, de azokat is csak válogatva. Hírlap is csak három volt még akkor. A színtársulatok ügye is elejtetett. A budai magyar színtársaság részvét hiányában megbukott; dacára, hogy a nádor és primás tetemes pénzüsszeggel segítézték. Az iskolákban csak azt volt szabad tanítani, amit a censor megengedet; a római katolikusoknál a tanítás kizárólag a szerzetesek kezében volt: szabad tanítás csak a protestánsok iskoláiban volt található; a költő neve egyértelmű volt a csavargóéval: Csokonai Vitéz Mihály szegény sorsban élt és halt meg; Kisfaludy Sándornak, a Himfy szerelmei s a Regék írójának műveit csak a középosztály olvasta. A legtöbb költői művet a censura miatt szokás volt „leírni”. Ez volt az irodalomparólás.

Azonban, ha a szellemi hátramaradást még kevesen érezték is, az anyagi bajok a nép minden rétegére nyomasztóan hatottak.

A papírpénz és a rézpénz szertelen elterjedése, később annak értékleszállítása, amit „devalvációnak” neveztek, általános megrendülést okozott az anyagi viszonyokban. Az ötforintos fekete bankóból lett egy forint „pirosszemű” bankó. – A határvámok magas tételei pedig még a gyógyulás eszközeit is elvették Magyarországtól. Fő kiviteli cikkei, gyapjúja, dohánya elveszték a külpiacokat. A borra nézve még azonkívül az a rendelet állt fenn, hogy amely kereskedő magyar bort szállított ki külföldre, tartozott ugyanannyi ausztriai bort is megvenni, s azzal együtt kiszállítani.

S hogy színültig teljék a keserűség pohara, még az elemek is ellene fordultak az országnak. Oly ínséges évek következtek egymásra, hogy az európai Kanahánnak nevezett országban nem volt betevő falatja a népnek: erdei makkból öröltek lisztet.

Valóban nagy életerővel kellett bírnia a nemzetnek, hogy ily fokú lehangoltságból újra fel tudjon emelkedni önerejével, s igazán nagy bizalommal kellett viseltetniük a jövőndő iránt azoknak a férfiaknak, akik e század elején vállalkozni mertek arra, hogy a magyar nemzetet ismét európai tényezővé emeljék. Nem riadtak vissza e nagy, nehéz munkától.

Régi, megszokott, a nemzedékek véérébe átment fogalmaknak kellett elmúlniuk, helyükbe újaknak támadniuk, s újból vérré válniuk, hogy az egész nemzet bele találja magát a megváltozott világhelyzetbe.

Mai napság már az *akkoriban* új eszmék, melyek a régieket eltemették, sem érthetők többé.

Akik végigélték ezt az újjáalakulási félszázadot, sok olyan nevet és elnevezést hallottak, melyek Magyarországon egy-egy kor eszmekörét személyesítik. Így például Tolna vármegyében az egyik pártot „kubinszkynak”, a másikat „pecsovicsnak” hívták. Az első a szabadelvű tábor elnevezése volt, a másikkal a kormány és a conservatív párt híveit csúfolták. Voltaképpen pedig ez a Kubinszky nem volt több, csak egy kortesfőnök; Pecsovics ellenben egy conservatív főúrnak a tisztartója, akinél a pártértekezletre összegyűlt hívek szíves vendéglátásra találtak. Asztaláról lett történelmi nevezetességgé, s ez a hírnév eltartott harminc esztendeig. Komolyabb cím volt a *liberális* és *conservatív*, s e kettő között álló *reformer*. Maguk a liberálisok is két zászló alatt küzdöttek, aszerint, ahogy *municipalisták*, vagy *centralisták* voltak.

Azok a fennkölt vezérszemlék, akik a magyar nemzetet halálos ájulásából feléleszteni vállalkozának, mindnyájan átlátták, hogy csak azon az úton érhetnek el igazi sikert, mely a polgári jogoknak az egész népre való kiterjesztéséhez vezet. E cél felé haladának 1825-től 1848-ig a régi hagyományoktól nyugözött nehéz, de kitaró lépésekkel.

Méltán rakhatja le koszorúit a nemzet azon nagy szellemek emlékköveire, kik e nehéz munkát előbbre vitték.

Küzdeni az ellenkező elvű hatalom ellen, csupán szellemi eszközökkel és egyúttal a saját nemzetüknek megrögzött előítélete ellen. Újíteni azzal az óvakodással, hogy a régi meglevő halomra ne düljön. Terjeszteni a szabadelvűséget és felvilágosodást, a censura kényuralma mellett. Ébresztgetni a nemzeti öntudattal együtt az európai polgárosulás utáni vágyat. Javítani a földet és a szíveket. Művelni egy elhanyagolt nyelvet, melyet átburjázottak a holt és élő nyelvek kifejezései, melynek beszélése kiment a divatból, s e nyelvnek érvényt szerezni a szószerken, törvényhozásban, bírói szerken, iskolában, irodalomban, színpadon, s ami legnehezebb, a társas életben. Előkészíteni oly intézményeket, melyek az elméleti

világban utópiai álmoknak tűntek fel. S akik mindezekért életet, vagyont, fáradságot áldoztak, azzal a biztos tudattal, hogy az a mag, amit ők elvetnek, valaha dús aratást fog adni – az utókornak; de azt a kort ők nem érik meg e testben élve.

Az 1825-ben kezdődött s 1827-ben végződött pozsonyi országgyűlés fő alkotásai voltak a közművelődési s a hadképesítési intézmények, melyeket immár a kor kívánalmaihoz képest kellett átalakítani.

Törvény hozatott a Magyar Tudományos Akadémia és a Ludovica katonai akadémia Pesten leendő felállítására: mind a kettő önkéntes adakozások útján, melyeknek sorában ott látjuk a magyar főrendek legfényesebb neveit, elől a nádorral, azonkívül az egyes megyék gyűjtéseit a nemesség körében. Éppen így lett megalkotva a Magyar Nemzeti Múzeum is.

Két messzevilágló névvel találkozunk e téren: mind a kettő Széchenyi. Az első Ferenc, ki nagybecsű könyvtárának ajándékozásával a nemzeti múzeumot segítette megalapítani; a második István, ki a magyar tudós akadémia megalapításánál kezdé meg örökké dicsőítendő hazafiúi és reformatori pályáját.

A haza atyjai azon tanácskoztak a követek kerületi gyűlésén, hogy a magyar tudós társaságot megalapítsák. Jó szándékban nem volt hiányosság, de nem volt meg a fő kellék, ahogy a hírneves, a hazafi követ Nagy Pál mondá: „ami a háborúhoz kell: a pénz, pénz és ismét pénz”.

Amint Nagy Pál szavai elhangzottak: a hallgatóság közül felállt egy fiatal huszárkapitány: melle vitézségi érdemrendektől borítva, aki e rövid beszédet mondá:

„Nekem itt szavam nincs. Nem vagyok tagja a követek házának. De birtokos vagyok: és ha feláll egy oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejtse, mely avval segítse elő honosainknak magyar neveltetését, jószágomnak egyévi jövedelmét feláldozom reá.”

E rövid beszéd oly lelkesedésre ragadta az ország rendeit, hogy még azon ülés folyamán egy negyedmilliónyi ezüst forint gyűlt össze a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására.

S ettől fogva Széchenyi István közel egy negyedszázadig maradt nemzetének szellemi és anyagi téren előre vezetője. „Te saxa loquuntur!” Az Akadémia, a Lánchíd, a Vaskapu visszahangozzák nevét a késő kor nemzedékének.

Az 1830-iki országgyűlés kezdődött V. Ferdinánd trónörökösnek még atyja életében megkoronáztatásával s a magyar alkotmányra felesküvésével. A magyar ezredek számára 28 ezer újonc lett megszavazva, minden jövőre való következtetés nélkül.

Ugyanez esztendő fekete esztendő volt az egész országra nézve. Ekkor lépett fel először az Európában megjelenő ázsiai kolera egész iszonyúságában. Az emberáldozat, melyet magával vitt, felért egy hadjáratnál. S ugyanezen mirigy idézte elő a felvidéki tót lázadást, melyet fegyverrel kellett elfojtani. A buta néppel azt hitet-

ték el a pánszláv bujtogatók, hogy az urak mérgezik meg a kutakat, hogy a parasztokat kiirtsák. Emellett azonban egy örvendetes eseményt kell még feljegyeznünk az év krónikáiba. Ekkor jelent meg az első gőzhajó a Dunán, melynek „Argo” volt a neve.

1835-iki böjtmáshava 2-án I. Ferenc meghalálózván, a már koronás V. Ferdinánd király a jövő évre összehívta az országgyűlést: ekkor lett törvénnyé emelve, hogy a törvények szövegében a magyar nyelv a hiteles. Ugyanezen országgyűlés műve volt a Mária Terézia-féle urbariumnak szabadelvűbb fejlesztése, a jobbágyok telki illetményeinek vidékek szerinti meghatározása, kötelességeik leszállítása és szabad költözködése.

Ugyanekkor lett rendezve a községi beligazgatás; megállapítva a földesúri hatáskör törvényhatósági tekintetben; tanakodtak a nép terheinek könnyítésén, a katonatartás megváltásán, s megadták a jogot a nem nemesnek, hogy saját személyében perelhet a bíróság előtt. – De még annak az országgyűlési szónoknak, aki a birtokmegváltásról s az egyenlőségről bátorzkodott példálózni az országgyűlésen, azt kiáltották oda, hogy „*ne stultiset!*” (Ne bolondozzon!)

Mintegy a jövőbe vetett látás tűnik fel az ez évi országgyűlésnek azon határozata, melyben ki lett mondva, hogy minden, tizenhárom meghatározott irányban az országot átszelő vasútra, ha azokra vállalkozók akadnak, az ország engedélyt, kedvezményeket és oltalmat fog nyújtani: meghatároztatik a kisajátítás módja, s a vasúti vállalatok fölmentetnek az adózás alól.

Még akkor egész Európában alig volt két országban valami próbavasút.

De közvetlenebb eredményű volt ez országgyűlés határozata a Buda és Pest között felállítandó lánchíd építése felől, melyen mindenki (még a nemesember is) fizetni tartozik: kilátással egy meghatározott időre, melyben a lánchíd a nemzet tulajdonába megy át a részvényesek kezéből, s akkor ismét mindenki ingyen járhat rajta.

1842. aug. 24-ikén tette le a lánchíd alapkövét Károly főherceg, az asperni dalmás vezér mint V. Ferdinánd király helyettese. Az oklevélben, melyet ekkor a kőbe foglaltak, a király, Károly főherceg, József nádor, neje és gyermekei, s az esztergomi hercegprímás után Széchenyi Istvánnak a neve következett, mint a monumentális mű voltaképpen megalapítójáé.

Még tovább haladt ez országgyűlés a nemzeti kultúra terén is, amidőn elhatározta a Pesten felállítandó nemzeti színház felépítését s a Vácon berendezendő országos siketnémák intézetét.

Végül elhatározta, hogy az országgyűlés költségeit jövőben a nemesség viselje.

Új szellem látszott ébredni a törvényhozásban: a hazafiság, emberiség és fölvilágosodás szelleme.

E megkezdett úton haladt előre az 1840-iki törvényhozás egy új büntetőtörvénykönyvi javaslatnak a kidolgozása által, mely alapjaiban szabadell-
vűnek és előrehaladottnak volt mondható.

Ugyanezen országgyűlés nevezetessé lett azáltal, hogy a magyar nyelvet egyedül hivatalos érvényűre emelte. Ettől fogva a latin megszűnt hivatalos jelleggel bírni.

Azonkívül több gyakorlati hasznú intézkedés is kezdetét vette: így a Duna-szabályozás, a mezei rendőrség, a csatornák rendezése. De ami főleg az egész hitelvilágra nézve korszakot képezett, az a váltótörvénykönyv megalkotása volt, melyből aztán külön sensurát kellett letenni még a régi ügyvédeknek is, s aki azt sikerrel megállta, azontúl „köz- és váltó-ügyvédnek” címezhetette magát. Ezzel összefüggött a kereskedőkről hozott törvény a részvénytársaságokról szólóval együtt, s végül a csődtörvény. Mindezek a régi patriarkális jogi és birtoki viszonyokat nagy átalakulásra készítették elő.

Ugyanezen országgyűlésnek egy cikke először oszt jogokat és szabadságokat a zsidóknak is. (Ámbár fel van jegyezve, hogy I. Ferenc 1820-iki budai látogatása alkalmával, amidőn a magyar főnemesség oly feltűnő nagy pompával fogadta, hogy a felség nem mondhatott rá egyebet, mint azt, hogy „totus mundus stultisat” – „az egész világ a bolondját járja”, két zsidót is nemesi rangra emelt.)

A Pesten felépült nemzeti színház építési költségeire és az első felszerelésekre az országgyűlés megszavazott 50 000 forintot „és nem többet”, a megalapítására pedig négyszázezer igazi értékű ezüst forintot: „mely somma egyedül a nemesek által lészen fizetendő”. (Ha akkor valaki azt mondta volna a Rendeknek, hogy lesz egy esztendő, amikor csak az opera költsége felmegy háromszázezer forintra!)

Az 1843/44-iki országgyűlés biztosítja a protestánsok teljes vallásszabadságát, kiterjeszti a nemesi javak bírhatási jogát a nem nemesekre is, s ezeket képesíti minden közhivatalban való alkalmaztatásra. Azonkívül szabályozza a közmunkák teherarányát.

A magyar törvényhozás nemcsak a vallási, politikai és közművelődési téren sietett haladó léptekkel helyrehozni a múlt idők mulasztásait, a nemzetgazdasági téren nevezetes intézkedéseknek veté meg alapját.

Egész sivatag területei az országnak lettek a földművelés számára felszabadítva a vizek szabályozásáról, csatornázásokról s a futóhomok megkötéséről hozott törvények következtében.

E korszak örök emlékei maradtak a Ferenc király nevét viselő Ferenc-csatorna, a Béga és Sárvíz csatornák s a Tisza-szabályozás.

Szintoly fontos intézkedés volt a „tagosítás”, mely a földbirtokosoknak sok határban szétszórt szántóföldjeit egy tagban egyesítve s birtokaikhoz mért arányban a kétséges jövedelmű legelőket felosztva új belterjes gazdálkodási rendszert alapított meg az országban, s a nagy alföldi városok pusztáit tanyákkal benépesíté.

Bizton elmondhatjuk, hogy e korszak volt Magyarországon a második honfoglalás kezdete.

1841-ben lett átadva a közforgalomnak a legelső gőzmozdonyos vasútvonal Budapeستől Szolnokig, István nádor jelenlétében, kit az ország ugyanazon évben emelt dicsőült atyja, József nádor halála után a nádori méltóságra.

Két évvel később lett átadva a lánchíd a közforgalomnak, összekötvé Budát Pesttel, s lehetővé téve, hogy a két városból egykor egy főváros alakuljon. Azon évben a két város összes lakossága 120 ezerre ment. Pest romjaiból épülőben volt, az 1838-iki márciusi nagy árvíz által összedöntve, mely a várost akkor semmivé tenni látszott. E nagy catastropha alatt István főhercegnek és báró Wesselényi Miklósnak legendaszerű népszerűséget szerzett a veszélyben nyújtott bátor segély. – Akik ötven évet végigéltek, elmondhatják, hogy látták a halált és látták a feltámadást!

Wesselényi Miklós

Századunk egyik legkiválóbb alakja volt báró *Wesselényi Miklós*. Sarja egy főúri családnak, mely a magyar nemzet történetében mindig nevezetes helyet foglalt el: testben és lélekben törhetetlen erejű hős: méltó utóda dicső ősapáknak.

Már kisgyermekkorában szilaj mént fékez meg, melynek hátára maga az apja dobta fel egyetlen fiát, anyja szeme láttára. Mint tízéves fiú kardot ránt a felbőszített nemesség tömege ellen, mely atyját megrohanta, s azt merész fölléptével megvédelmezi: az 1809-iki insurrectióban, mint tizenkét éves suhanc lovasdandárt vezényel.

Ifjúkorában megismerkedik gróf *Széchenyi Istvánnal*, s a két jó barát együtt utazza be Európát gyalog, versenyezve a fáradság és nélkülözések fokozásában. *Széchenyi* jobban kibírta az éhezést, *Wesselényi* a gyaloglást.

Midőn a politikai élet sebesebben kezdett lüktetni a hazában, e szoros barátság felbomlott. *Széchenyi* „*ernyedetlen reformer*”-nek vallá magát, *Wesselényi* pedig radikális újjáalkotást követelt: jobbágyok felszabadítását, szabad sajtót. Olyan vakmerő eszmék voltak ezek azon időkben, aminőket az akkori kormány honárlásnak bélyegezett. *Wesselényi*, hogy elveit megvalósítsa, könyomdát állított fel, mely a pozsonyi országgyűlésen történeteket sokszorosítá. A kormány lefoglalta a könyomdát, s minthogy az cenzúra nélkül működött, törvényszegéssel vádolta *Wesselényit*.

De a nyomtatott szónál még súlyosabban lett neki beszámítva, amit élő szóval beszélt: Szatmár megye közgyűlésén tartott szónoklata. A jobbágy nép felszabadítását hirdeté: amitől még akkor a nemesi osztály irtózott.

Nevezetes volt maga a Szatmárba jövele is. Jöttek hírére a megye szabadelvű nemesei küldöttséget bocsátának eléje, mely Közép-Szolnok megye határán várta be a hírhedett vezérszónokot. Az ég viharral fenyegetett, a távolból a közelgő zivatar dörgése volt hallható. Azért a küldöttség szónoka csak elmondá üdvözlő szónoklatát Wesselényihez, aki végighallgatta, s aztán válaszolt rá. Oroszlándörmögéshez hasonló szava volt, amikor csendesen beszélt.

Eközben megérkezett a zivatar: az erdő zúgott, a szél üvöltött, a villám jobbra-balra csapódott le: Wesselényit az mind nem zavarta meg. Ha az ég dörgött, az ő szava túldörgött rajta. A küldöttségnek ott kellett állni, és hallgatni a beszédet. Díszmunte, panyóka, prémes kalpag mind facsaróvá ázott, de azért Wesselényi ékesszólása meg nem rövidült. A zivatar aztán odább vonult. A nap megint kisütött, s a tisztelt deputatio köntöse szépen meg is száradt, és Wesselényi még mindig folytatá lelkesítő hazafias válaszát a hazafias üdvözletre.

A szatmári beszéde miatt „nóta”-pert indított a kormány Wesselényi Miklós ellen.

Közhit volt, hogy a bécsi kormány más úton is igyekezett a félelmes újtót megsemmisíteni. Köztudomású volt az 1836-iki pozsonyi országgyűlés alatt végbement kardpárbaja. Egy idegen születésű hírhedett vívó, aki több párbajban lett nevezetessé azáltal, hogy ellenfelét megölte, kihívta Wesselényit. Az idegen főúr egy kardcsapással súlyos sebet ejtett Wesselényi nyakán: de a másik percben Wesselényi csapásától ellenfelének a jobb karja lehullott a porba.

A „nóta”-per hosszúra húzódott: a királyi táblától fellebbezték a hétszemélyes táblához. Ott találta azt ama nagy katasztrófa, mely a fővárost romba dönté. 1838. március 15-én a jégzajló Duna, megrekedve a Csepel-szigetnél, átszakítá a pesti védgátakat, s elönté jeges hullámaival az egész várost, melyből csak egyes foltok maradtak szárazon. Akkor még az ódon házak legnagyobb része rossz anyagból volt épülve; a három napig folyvást emelkedő vízár utcaszámra dönté le az épületeket, s néhol az első emeletre is felhatolt. Akik szilárdan épült házakban megmenekültek, azokat meg az éhhalál fenyegette.

Lánchíd még nem volt, hogy Budára lehetett volna futnia a megrémült lakosság-nak. Ekkor tűnt ki Wesselényi Miklós a többi életmentő férfiak seregéből, mint első a szabadító hősök között, ki saját dereglyéjén éjjel-nappal járta a vízlepte utcákat, a legjobban fenyegetett házak lakóit felszedve, s a biztosabb helyeken levőknek ételmelet osztva oly ernyedetlen buzgalommal, amit csak az ő óriási testereje bírt meg. Fényes alakját, melyet e rémnapok a népszerűtet glóriájával vettek körül, *Vörösmarty* remek költeménye dicsőíté meg.

De ez a fény sem óvta meg őt a börtön sötéttségétől.

Akármilyen csillaga lett légyen is a nemzetnek Wesselényi, a kormány követelte börtönbe záratását. El lett ítélve a népszabadság mellett tartott szónoklatáért három esztendőre.

Ekkor, amit a fény meg nem tudott tenni, megtette a sötétség. Az a sötétség, mely Wesselényi szemeire borult.

A kormány és a király kegyelmet gyakoroltak. Megengedték Wesselényinek, hogy néhány napi bebörtönöztetés után, egészsége helyreállítása végett elutazhasson a graefenbergi hidegvíz-gyógyintézetbe, de azzal a kötelezettséggel, hogy amint szemeinek épségét teljesen visszanyeri, azonnal önként jelentkezék börtönbüntetésének hátralevő részét leülni.

Így azután sohasem került a börtönébe vissza. Teljesen megvakult. Így szabadult meg az egyik éjszakából a másik éjszakába. Ebben a szemeire szálló sötétségben diktálta nevezetes munkáját, melynek címe *„Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében”*, melyben nagy látnoki tehetséggel jósolja meg mindazokat a balhelyzeteket, melyekbe Ausztria és Magyarország Oroszországgal szemben, a délszláv és a keleti kérdés miatt, keveredni fog, s melyek ellen nem ajánlhat mást, mint alkotmányos szabad kormányzatot.

Mikor a szabadság napja feljött 1848-ban: azt már Wesselényi csak a lelkével láthatta.

Ismét megjelent a politikai küzdőterén; de nem mint harcoló hős többé. Képviselő volt, népszavazás útján megválasztva a nagy nevezetességű 1848-iki budapesti országgyűlésre; de már Debrecenbe nem ment el.

Lelki szemei előtt megvalósulva álltak a nagy ideálok: a népszabadság, jogegyenlőség, szabad föld, szabad szó, szabad sajtó – ami azokon túl van: ott már ő nem látott mást, mint homályt és veszedelmet. Őva inté honfitársait, hogy ne lépjenek a forradalmi térre; mert az bukásra fog vezetni. *„A forradalom az a híd, amelyen keresztül az abszolutizmus visszatérhet.”*

Ez a vak ember volt, aki látott.

Mint elítélt, mint graefenbergi szenvedő megnősült, családot alapított. Szegény leányt vett nőül.

Mint vak ember, látnok volt, mint öreg ember, csendes ember.

Aki megindította a lavinát, mikor az rohanóban volt, útját akarta állni, s összetört alatta.

Kossuth Lajos

Kossuth Lajos neve maga egy korszakot képez a magyar nemzet történetében, s alakja, bár mindig egyenlő nagyságban, három különböző világításban áll előttünk. Az elsőt az alkotmány újjáalakulásáig keresztülvitte működése, a másodikat a kormányzása, a harmadikat az emigratio vezetése szolgálta.

Mint hírlapíró kezdte. A szó minden értelmében „író”; mert az egész lapot maga írta, és az a lap nem nyomtatva, hanem írva sokszorosították.

Az 1832-iki országgyűlés Rendei határozzák el, hogy üléseik folyamáról „*Országgyűlési Értesítő*” adassék ki. A nyomtatásban sokszorosítást a kormány nem engedte meg: még a könyomat használatát is betiltá! Azt azonban nem akadályozhatta meg, hogy írott tudósítások szerkesztessenek. Ezzel lett megbízva Kossuth, aki akkor fiatal ügyvéd volt, s mint *absentium ablegatus* vett részt az ülésekben. Az „Országgyűlési Értesítő” a pozsonyi fiatalság, többnyire tanulók írták le „*dictando*”, apró, csaknem nyomtatáshoz hasonló betűkkel, s ezek lettek zárt le-
vélborítékban a megyéknek megküldve.⁵⁵

Az országgyűlési szak bevégeztével Kossuth Budapestre jött, s itt folytatá az írott lapot, „*Törvényhatósági Értesítő*” cím alatt. Fényes irálya, szabad eszméi, genialis szelleme nagy sikert vívtak ki a szűk olvasóköriben. Alig volt több száz előfizetőjénél.

Emiatt vetteté fogságra a kormány Kossuthot. S a börtön rideg volt, a bánásmód szigorú. Egyévi vizsgálati fogság után háromévi szabadságvesztésre szolt az ítélet. S e nehéz börtönben Kossuth szelleme nem homályosult el, mint Lovassy Lászlóé, nem is lankadt el, mint a Martinovics-per foglyaié; hanem megérett és kiművelődött.

I. Ferenc meghalt, új király, *V. Ferdinánd* lépett a trónra: új országgyűlés lett egybehíva, új kancellár foglalta el a bécsi magyar palotában a helyét; enyhébb korszak vette kezdetét. A kormány engedélyt adott Landerer pesti nyomdásznak egy szabadelvű lap kiadására. Ez volt a *Pesti Hírlap*. A politikai okok miatt elítéltek kegyelem útján kibocsátattak börtönükből, s Kossuth lett a *Pesti Hírlap* szerkesztője.

Amint a felülről jövő nyomás megszűnt, a magyar ellenzék sem harcolt többé oly elkeseredetten a kormány ellen. Kossuth lapszerkesztői működésére nem volt befolyása a börtönben kiállt keserűségek emlékének. De annál lángolóbb hévvel írt a *nép jogai*, a *jobbágyok felszabadítása*, a *közteherviselés*, a *jogegyenlőség* mellett.

S a közteherviselés, a nemesség megadóztatása nem volt háladatos babértermő liget. Az ilyen szavak még tán ma sem találnak általános lelkesedésre:

„Jól rendezett státusban az adótóli mentesség – polgári lealacsonyítás. Ki az, ki Angliában, Frankhonban, a szabad Amerikában adót nem fizet? A rabszolga, a béres cseléd, a koldus: a szegény, akinek semmije sincs. Ki az, ki adót nálunk nem fizet? Megnevezés nélkül is mindenki tudja. Amott a státus a szolgától, a koldustól adót nem kíván, mert nem adott neki semmit, amiért kívánhatna; nekünk

---

⁵⁵ 1836-ban magam is részt vettem e leírásban, mint pozsonyi diák, s ez időtől maradt meg mind mostanáig a nyomtatásnál is sűrűbb írásmódom.

az édes hon anyatejének színét adá, s mi éppen azért nem adózunk! Boldog Isten! Mint hever e földön parlagon annyi rejtett kincs; mi minden nincs itt, aminek lenni kellene: s ti azt mondjátok, hogy e hont szeretitek, s mégis e hön szeretett hon javára, díszére, boldogságára évenként egy-kétszáz ezer font sterlinget adózni nem akartok, amíg népetek milliót adózik! –”

Az országnak minden szabadelvű férfია egyetértett e nézetekkel, s e nézetek érvényesültek is az 1842/44-diki országgyűlésen.

Kossuth volt a magyar hírlapirodalomnak megteremtője. Ő tette a sajtót „óramutatóvá a nemzet életében, hajnalcsillagává a világosság napjának, a jelen izzadó munkásává, mely a jövőt előkészíti; élesztő fuvalmává a rejtekben csillámló eszmeszikrának; őrévé a jogszerűségnek; reményhorgonyává a szenvedőknek, zászlóvá, mely körül táborot üssenek, kiket egyenlő elvek vezetnek.”

Kossuth határozott demokrata elvei mellett is a megyei önkormányzat szószólója volt: ezt védte a Pesti Hírlap. E politikai elvvel szemközt állt az a másik szintén szabadelvű nézet, mely a felelős kormányzatot, s az abból kifolyó centralisatiót tűzte zászlajára.

Midőn Kossuth a Pesti Hírlap szerkesztésétől visszalépett, a kiadójával történt meghasonlás miatt, a lap a szabadelvű ellenzék organuma maradt ugyan, de a centralista politikusok vezetése mellett.

Kossuth nem kapott a kormánytól engedélyt új lap megindítására: bár maga felment is Bécsbe Metternichet felvilágosítani. Metternich hajlandó volt azt megadni Kossuthnak: de a kancellár, Apponyi György, megtagadta tőle.

Ekkor a nemzetgazdaság terén indított meg új élénk mozgalmat Kossuth a „*Véd-egylet*” – „*Gyár- és iparegylet*” életbe léptetésével. Mily hatással voltak ez eszmék a közéletre, arról tanúskodott az 1846-iki budapesti iparkiallítás.

1847. január 13-ikán meghalt *József nádor*, miután az előző évben ötvenéves nádorságának jubileumát megérte.

Semmi sem jellemzi Kossuth lelkivilágát oly híven, mint azon *emlékbeszéde*, melyet a meghalt nádor felett tartott, Pest megye rendeinak gyűlése előtt: remekét a szónoklati iránynak.⁵⁶

„Tekintetes Rendek. Főherceg József nádor halála a magyar nemzetcsaládra közegyetemes bánatot hozott.

Korunknak viszontagságai, pártok és érdekek küzdelme s ellenkező meggyőződések, ellenkező indulatok tusái megszagatták e honnak fiai közt a testvériség kötelékeit; de a meghasonlott testvértáborok osztatlan pietással, osztatlan szeretettel tekintettek mégis az ősz nádorra, ki, mint a nemzetcsalád patriárkája állott a

---

⁵⁶ Még eddig tudtommal nyomtatásban meg nem jelent. J. M.

táborok között, harcainkban is éreztetve velünk, hogy testvérek vagyunk. – S most, midőn földi pályáját végzé, testvéri bánattal állunk sírja körül; testvéri fájdalommal érezzük, hogy kidőlt közülünk a nemzetcsalád főnöke, testvéri pietással mondjuk mindnyájan: legyen áldott közöttünk emlékezte.

Nádorságának félszázada eseményteljes nehéz korszak volt. Láta futásban a királyi házat és ingadozni látta trónusát – látott e hon földén győzedelmes ellenséget az ingadozó királyi szék körül és a győzelmes ellenséggel szemközt törhetetlen hűségben e nemzetet, mely vérét patakokban ontá s áldozatait halomra hozá oly harcban, mely eredetileg miénk csak azért vala, mivelhogy a királyunké volt. – És látta, miként a béke az országra nem hozott vigasztalást, hanem hozta az alkotmány felfüggesztését.

És látta felébredni e nemzetet, s férfias állásában az újjászületés frigyét megkötni az ősz királlyal, kinek legnagyobb tette az vala, hogy tévedését meg tudta bánni, s azt bevallani elég erős volt. És látta: miként e frigykötésből egy ifjú új nemzetélet keletkezik, melynek legelső védje ő vala, ki feltartóztatott ez új életre mért nem egy csapást, vagy enyhítgeté, hogyha lesújtott. – Látta pályája kezdetén nemzet-életünk zálogát, a magyar nyelvet, a szegény földműves szerény lakai közt bujdoskolni és látta pályája végén a királyi széken helyet foglalni, s akinek karján nemzetiségünk a kunyhóból fel a trónra emelkedett, az ő, a nemzet nádora volt! – Látott maga körül egy új nemzedéket támadni, mely megoldja a múltnak láncait – látta megifjulni a nemzetet s az új kor új szükségeiből új eszmék pajzsán emelkedni a nép iránti örök igazság hajlamát, mely nélkül e honnak jövődjje nincs. És ő, az agg nádor, míg testben a sír felé hanyatlott, lélekben, érzelemben, az ifjodó nemzettel lépést tartva, együtt ifjodott. – Élte alkonyába a nemzet újjászületésének napkölte vegyült.

Mondják, hogy kevéssel halála előtt magát amaz ősz királyi lak ablakához viteté, miszerint Pestet még egyszer lássa. És ha e végbúcsú pillanatában elvonult lelke előtt Pest város képe, minő volt akkor, midőn azon ablakból, mint nádor, először nézett le Pestre; s ha megtöredező szemei látták a képet, mely virító ifjúságában terült el a haldokló előtt e nagyszerű percben, lehetetlen volt át nem rezegni lelkét a gondolatnak, hogy a főváros eme két képében a magyar nemzet képét szemléli: aminő volt, midőn ő a nádori székre lépett és aminő most, midőn leszáll.

Jövendőnk Isten kezében van; Isten kezében van, aki bért csak a munkának ad; Isten kezében, aki tán nem hagy el, ha mi magunkat nem hagyjuk el. De bár legyen jó, legyen balszerencse, mit a végzet önérdemünk, vagy önbűnünk által e nemzetre mérend, az utóbbi ötven év nagyszerű történelmi emlékezte mindenesetre igazolni fogja a késő kor előtt is a közfájdalmat, melyet József nádor halála fölött az egész nemzet érez.

Ámde Pest megye Rendeinek e nemzeti közfájdalomból nem másokéhoz hasonló, hanem sokszoros osztályrész jutott; annál nagyobb osztályrész jutott, minél közvetlenebb, minél kedvesebb volt azon kapocs, mely e nemes megyét a dicsőült nádorfőispánhoz köté. A veszteség perce igen érzékeny emlékeztető, s a te-

kintetes Rendek most a veszteség percében bizonyosan elevenen érzik, mi sokszoros hálával, a szeretetnek és pietásnak mi szent emlékezetével tartoznak a mi meghalt örökös főispánunknak.

A megyei institutio sokkal hatásosabb támasza ez ország szabadságának, mintsem hogy ne volnának irigyei, kik minden lépésnyi tért, melyet a megyei rendszer veszít, az országló hatalom nyereségének vélnek, s inkább hajlongva ennek, mint szerelve amazt, e szerint cselekszenek. Innen van aztán, hogy sok testvéremgyénk egész élete hosszú időközön át nem egyéb, mint örökös szomorú harc a főispánnal. A tekintetes Rendek megholt nádor főispánunk korából a szomorú harc kellemetlenségeit nem ismerik. Ő dicsőségét s örömét a tekintetes Rendek jogainak nem csonkításában, hanem megőrzésében, méltányos kívánatainknak nem hatalomfitogtató visszautasításában, hanem teljesítésében, az idők súlyának, az előgördülő ütközési köveknek nem szaporításában, hanem elhárításában, legalább enyhítésében keresi; s mind közvetlen kormányzatában, mind kivált a legközelebbi legnehezebb időkből helyetteseinek választásában s választási módjában közöttünk mindig a békének, az egyetértésnek, a bizalomnak őrangyala volt.

Ó, bár tanulnának példáján mások! De ki volna azon vakmerő, aki magáról hinni vagy állítani merné, hogy ő hívebb bírója s jobb tanácsadója a királynak, hívebb támasza az országló hatalomnak, mint volt e megyének dicsőült főispánja – egyik király testvére, a másoknak bátyja? És ím, főispán sohasem vélte, hogy hasznos szolgálatot teszen a királynak – ha vagy megtámadja a megye jogait, vagy többségvadászva, pártszenvedelmek tusáiba keveredve s kegyeit politikai rokonszenvekhez mérve, szór egyenetlenséget a rendek soraiba: hanem inkább tettel, példával mutatta meg, hogy azon főispán szolgálja legjobban királyát, ki a pártok fölött áll, s ezen állásában a megye jogait, a megye szabadságát legvallásosabban respektálja.

A t. rendek bizonyosan legelőbb lesznek készségben s közremunkálásban, ha a jövő országgyűlés a dicsőült nádor emlékezetét őhöz s a nemzethez méltóan megörökíteni akarandja most a halandóság kikerülhetetlen csapása mellett, egyéb alig van tehetségünkben, minthogy azon bánatot, melyet lelkünk mélyében érzünk, a felolvasott felsőbb intézmény értelmében külső jelekkel is kimutatjuk –, s tisztviselőinket is hivatalos eljárásainknál pecsétben és más egyebekben hasonlóra utasítjuk, s egyszermind hogy szívünknek őszinte adóját, Pest megye Rendeinek őszinte fájdmát jegyzőkönyvünkbe iktassuk, s a főherceg István őfenségéhez intézendő felírásban is kifejezzük.

Helyén lesz ez annyival inkább, mert viszonyaink őfensége irányában – Istennek hála, akként alakulnak, hogy amint óhajtom, hogy őfenségének felejthetetlen atyja elvesztése feletti méltó fájdmát enyhítő vigasztalásul szolgáljon az, hogy bánatában az egész nemzet, Pest megye Rendei pedig keservesen osztoznak, úgy viszont Pest megye Rendei bizonyosan egy szívvel-lélekkel oly érzelemtől

lelkesítvék, miszerint a saját fájdalmuk enyhítő vigasztalóját őfenségében talál-
nák.

Egy szeretett nádornak halála nem olyan esemény, mely felett csak bánatot szabad érezni, itt az emberi szív gyászához a polgárkebel gondolatai csatlakoznak, s ha nemcsak saját meggyőződésemet kérdezem, hanem figyelmet vetek a népérzelem minden manifestációjára, melyeket úton-útfélen és magánhelyeken tapasztalunk, tagadhatatlan tény gyanánt állíthatom, miként a rendszernek, különösen Pest megye rendjeinek egyetemes közkívánata, hogy *István főherceg választassék az ország nádorává.*

És én nem vonakodom kimondani, miként ezen közkívánatban van ugyan része a dicsőült atya iránti pietásnak, van része az emberi szív azon nemes hajlamának, miszerint ragaszkodását a szeretett atyáról a reményteljes örökösre általviszi; de az István főherceg nádorsága iránti nemzeti közóhajtás több, sokkal több, mint pusztán a hála és pietás kifolyása, sőt inkább a körülmények komoly megfontolására s a politikai okszerűség számbavételére alapított józan statusbólcsesség. Minekünk az izgatott harcban oly nádorra van szükségünk, ki a pártküzdelmek szenvedelmén felül s kívül állva, nem pártnak, hanem a nemzetnek embere legyen. – Én azon nádort István főhercegrebben remélem, mind születési magas állásánál fogva, mely őt a magánéleti súrlódásokon, a magánérdekek nepoticus indultain felülemeli, mind azon kegyeletes befolyásánál fogva, melyet oly atyának, aminő az övé volt, emlékezete a kedélyes örökösre természetesen gyakorol és kell gyakorolnia azon szívemelő tapasztalatnak, miszerint atyja sírjánál, hol a hízélgés megszűnik, mert semmit sem várhat többé – azt kell látnia, hogy ezen út az, melyen e nemes szeretetet mind magának megnyernie, mind az uralkodóház iránt megtartania lehet. – Nekünk oly nádorra van szükségünk, ki elég magas állású legyen, miszerint se annak ne legyen kitéve, hogy az intrikák engedelmes eszközévé törpíttessék, sem annak, hogy ha ezzé törpülni nem akarna, elmellőztessék s befolyásában megbéníttassék: én ezen óhajtásom valóságának garantiáját István főhercegrebben találom. Nekünk oly nádorra van szükségünk, ki ha esküvel fogadandó tiszte szerint a trónusnál alkotmányunk védelmére kel, tettehez még csak árnyéka se férhessen azon gyanúsításnak, hogy midőn a magyart, a magyarnak alkotmányát, önállását, nemzetiségét védi, a dynastia érdeke ellen cselekednék; sőt kinek szava és személye már magában győző ok, magában garancia legyen, hogy épp azért védi az alkotmányt s az ország nemzeti érdekeit, mert fejedelmének s a királyi háznak érdekeit szívében viseli. – Én az ily nádort István főhercegrebben találom. – Nekünk oly nádorra van szükségünk, ki midőn ekként a pártok felett király és nemzet között közvetítő kapocs gyanánt áll, ez állásában szívvel-lélekkel magyar legyen. És István főherceg magyarnak született, magyarnak neveltetett, ő e honnak nem adoptív polgára, ő e hazának született édes gyermeke, ki egy levegőn nőtt fel mivelünk, kit a hazában atyjának, anyjának sírja, atyja életének minden lépten szemébe tűnő nyomdokai, bölcsőjében első szívdobbanása, gyermekkorának kedves emléke, ifjúkorának első eszmélete csatolnak. – Neki nem lehet e nemzetet nem szeretnie. Nekünk oly nádorra van

szükségünk, ki a szabadság közepette növekedve, a szabadságban rémképet nem lát, s egy szabad nemzet eleven vérpezsgésében nem szaglál rendbontó féktelenséget. István főherceg közöttünk született, közöttünk nőtt fel, lelke az újjászülető nemzet új életének szabad legében erősödött. Amit még azon okok mellett egyéniségéről mondhatnék, tilt szerénysége, tilt önjellemem, mely élő emberről inkább keveset szól, hogysen hízelegni látszassék; de úgy gondolom, eleget mondék, miszerint motiválva véljem, hogy Pest megye rendeinek nemcsak kegyeletből, hanem alapos okoknál fogva közkívánatuk, hogy István főherceg választassék országunk nádorává.

És íme, itt van előttünk a legfelsőbb intézmény, miszerint tudósítatunk, hogy őfelsége a király István főherceg őfenségét ideiglenes s a jövő országgyűlésén törtéendő nádorválasztásig Magyarország királyi helytartójává s mint ilyen, többek között ezen nemes megye főispánjává kinevezni méltóztatott.

Miután így a királyi helytartóság, mint az ahhoz kapcsolt hétszemélyes táblai elnökség, Pest megyei főispánság s Jászkunok grófbírósága törvény által állandóan és örökösen egyenesen a nádori méltósághoz van kötve, ha legkevesebb okot látnék azon hiedelemre, hogy ezen kinevezés által akár a nádori méltóság és ahhoz törvényesen kapcsolt tisztségek hatáskörének, akár pedig magának a nádorválasztás körüli nemzeti jognak csorbítása, vagy elmellőzése céloztatik, el nem mulasztanám az iránti aggodalmaimat kijelenteni.

De miután őfelsége nyíltan kimondja, hogy ezen kinevezést múlt történelmi példák nyomán csak ideiglenesen s a jövő országgyűlési nádorválasztásig teszi, aggodalomra okot teljességgel nem látok, sőt teljesen meg vagyok nyugtatva, hogy ezen ideiglenes kinevezés a nádori méltóságot s a nádorválasztási jogot nem sérti, nem sértheti és sérteni nem is akarja, és talállok teljes megnyugtatást különösen abban is, hogy őfelsége ideiglenesen nem mást, mint egyenesen István főherceget méltóztatott kinevezni, mert én ezen legfelsőbb intézvényt az előadottak szerint a legtávolabbról sem vehetem annak, mintha őfelsége a nádorválasztást vagy mellőzi vagy megelőzni akarta volna: hanem veszem egyenesen annak, ami, t.i. hogy őfelsége a nemzet egyetemes óhajtását megértette, s kegyes figyelmére méltatá, s a dicsőült nádor halálát gyászoló s e gyász közben a jövőre iránt aggódó nemzetet sietett azon hajlandóságáról biztosításával megvigasztalni, hogy a minden esetben csalhatatlanul nyilatkozó köznemzeti akarattól a törvényes idő alatt megtartandó országgyűlésen kegyelmes királyi szentesítését nem fogja megtagadni.

És én *mint ellenzék embere*, ki kötelességemnek ismerem a kormány eljárását mindig őrszemmel kísérni, s ha meggyőződésem szerint, törvénytelen vagy rosszat teszen, azt olyannak őszintén kijelenteni, hasonló őszinteséggel kötelességemnek tartom ily örvendetes alkalommal kinyilatkoztatni nemcsak hogy az jól és helyesen történt, hanem egyszersmind szíves elismeréssel azt is kimondani, hogy a nemzeti közóhajtás iránt ezen ideiglenes intézkedésben tanúsított figyelemmel sok kétes gond és aggodalom lőn a nemzetről elhárítva.

És azért én, fentebbi észrevételeim folytán, őfelsége felolvasott kegyelmes intézményét jegyzőkönyvileg örvendetes tudomásul vétetni kívánom, s alázatos felírásban őfelségének úgy ezt, valamint azt is kijelenteni indítványozom, hogy Pest megye Rendei István főherceget kívánván nádornak választani, őfelségének ezen ideiglenes intézkedésében a nemzeti közóhajtás szíves készségű méltánylatát és annak biztosítását találják, hogy a nádorválasztó országgyűlés a törvényes idő alatt meg fog tartatni, s ott őfelsége az István főherceg választása mellett országosan is nyilatkozandó közakaratot királyi helybenhagyásával szentesítendi.

Ezen alázatos indítvánnyal természetes kapcsolatban van, hogy cs. kir. főherceg István őfenségéhez hasonlóan felírjunk, s remény- és bizalomteljesen kijelentsük: miként a szenvedett közös csapásnál kedves vigasztalásunkra szolgál, hogy ezen ideiglenes viszonyban, melybe a nemzeti közóhajtással találkozó legfelsőbb kinevezés következtében vele lépni szerencsénk van, megnyugtató zálogát találhatjuk annak, hogy ezen kedves viszony a legközelebbi országgyűlésen a király és nemzet közös akaratával állandósíttatni fog.

Egyszersmind úgy szívünk érzelmével, mint illem- és tisztelettel megegyezőnek vélem, hogy díszes küldöttség neveztesse, mely őfenségét Budára érkezésekor – mihelyt a gyász körülményei megengedik, üdvözölje, s főispáni székének ünnepeles elfoglalására felkérje.

Végezetül őfenségének nádorrá választását a jövő országgyűlésre küldendő követeiknek már most határozatilag utasításba adatni, s ezen határozatainkról az ország törvényhatóságait egyetértésüket kérve – körlevél által értesíteni indítványozom.”

Így szólt az elhunyt nádorról és a dynastiáról „az”, aki évekig fogságot szenvedett – a szabadelvű eszmék terjesztése miatt.

Ez a speciális jellemvonása a magyar államférfinak, aki – midőn a haza, a közérdek forog kérdésben, el tudja felejtetni saját méltatlan szenvedéseit.

Minek kellett történni 1847. január 25-ike és 1849. április 14-ike között, hogy ugyanaz, ki a fentebbi beszédet tartá, a „trónvesztés” aktáját indítványozza?

István nádor

István főherceg József nádornak volt a legidősebb fia. A legrokonszenvesebb alak, ki hivatva volt a trón és a nemzet közötti állást elfoglalni.

A nádor képviselője volt a királynak Magyarországon s képviselője a nemzetnek Bécsben. Igazságosnak kellett lennie mind a két helyen.

István főherceg már a magyar nemzet véréből való vér volt. Gyermekkorában falun nevelkedett. Az alcsúti kastély körüli sivatagot látta atyjának „kertészkedő” kezei alatt paradicsommá felvirulni. Játsszótársai voltak a parasztyerek, akik őt „*palatinus Pistának*” nevezték, s ez volt később is a népszerű címe.

József nádor fiai később is, mindenütt odavegyültek a társadalom minden osztályának mulatságaiba, ünnepéyeibe; s midőn Pest városát az 1838-iki súlyos csapás érte, István főherceg mint ifjú versenyzett a mentés és segélyosztás munkájában Wesselényivel, s a jégzajló Dunán át hordta dereglyével a nyomorultakat Budára, ahol a királyi várak termei kórházzá lettek átalakítva a betegek számára. Hazafias indulata mellett széles ismeretekkel, nagy műveltséggel bírt, mely vele született lelki tehetségeit magasra emelte. Jellemére világítanak azok a szavai, melyeket atyjának halála után a részvénytilvánító királyi táblához intézett: „Reánk maradt dicső feladásul, továbbépíteni azon művön, mely körül »ő« fáradozott, s hiszem, ha annyi erővel áld meg a gondviselés, amennyi buzgó akarat él bennem – megelégedéssel fog felettünk lengeni a Boldogultnak szelleme.”

Midőn a király által helytartóvá lett kinevezve; Prágából, ahol mint Csehország kormányzója székelt, Budapestre megérkezett: általános lelkesedéssel fogadták, s ez a lelkesedés kísérte körútjában városról városra, melyet fokoztak az üdvözlő beszédekre adott válaszai, s a díszlakomákon hallatott felköszöntői: „Addig éljek, míg honomnak élek”.

A nagy örömjazzal folytatott körutat azonban bajóslatúan fejezte be a komáromi katasztrófa, ahol a helytartó bevonulásakor, amidőn a dobogó hídon átvonult díszkíséretével, az utána tóduló néptömeg terhe alatt a gyaloghíd leszakadt; egy egész összegombolyodott emberhalom zuhant a hullámokba; az üdvkiáltásból egyszerre rémordítás lett; a főherceg maga is kiugrott hintajából, s a rögtöni mentési munkálatokat intézte, melyeknek dacára mégis sokan odavesztek.

Ez a baleset, mint egy végzetszerű előjel volt arra a nehéz megpróbáltatásra, mely a történelmi nevezetességű várost rövid egy év múlva elérte.

Budára visszatérve, Pest megye főispáni székébe lett beiktatva. E beiktatásnál a királyi biztos tisztét *Ferenc József* főherceg, később császár és király, végezte. Mindenki el volt ragadtatva a deli szép ifjú trónörökös magyar nyelven tartott beiktató beszéde által. Íme egy leendő király, aki a magyarhoz ősei nyelvén fog beszélni, aki meg fogja érteni, ami a magyarnak szívéből fakad, akinek nem kell tolmács a trón és nemzet között.

Valamennyi magyar szabadelvű párt, a Kossuthal tartó municipalisták, az Eötvös által vezetett centralisták, mind magukénak vallák István főherceget, míg a conservativok méltán aggódtak a szabadelvűeknek e reménykedése miatt.

A két országos párt között erős volt a küzdelem, az irányelvek ellentéte kizárta az egyezkedésnek minden lehetőségét.

A szabadelvű ellenzékiek összejövetelei voltak a pesti vásárok; majd állandó kört alakítottak „*Pesti kör*” címe alatt; ezzel ellentétben a conservativok megalakították a „*Gyűldét*”. A politikai küzdelem a zöld asztal melől átszállt a biliárdasztalokra is.

Széchenyi István a conservativok Gyűldejéhez tartott, s „*Politikai programtöredékek*” című munkájában a leghevesebben megtámadta Kossuthot, megjósolva a veszélyeket, melyeket izgatásaival az országra fog hozni.

Ezzel szemben az összes ellenzék programját *Deák Ferenc* adta elő.

A pártok összemérkőzésének az országgyűlésre küldendő követek megválasztása lett a próbaköve. Minden megye két követet küldött, akiket a nemesség választott. Némely megyében a pártok kiegyeztek, hogy minden hercehurca korteskedés nélkül az egyik követjük legyen liberális, a másik conservativ. Ez aztán olyan jó volt, mintha semmi követet sem küldtek volna, mert egyik szavazat a másikat *elidálta*. Az is megtörtént, hogy a megye mind a két követe conservativ lett; de már a megye által adott utasítás liberális volt. S ha azután a követ az utasítás ellen szavazott, azért bizony semmi baj sem érte. *Szemere Bertalan* szavai szerint: „*utasítást lehet adni, de becsületérzést meg hazafiságot egy darab papirossal senki szívébe nem lehet beoltani*”.

Pest megyében, az összes szabadelvű párt egyesülése által lehetővé lett, hogy Kossuth legyen az első követ; bár a conservativok azzal a furfanggal éltek, hogy vetélytársul szintén szabadelvű ellenjelöltet toltak fel. – Erre Kossuth hatalmas ellenfele, Széchenyi István is, odahagyva a felsőtáblánál elfoglalt helyét, fellépett megyei követnek Sopronban. Ott pedig a conservativok megbuktatták Széchenyit, akit aztán Mosony választott meg.

Az 1847-iki országgyűlés nagy érdekeltség mellett nyílt meg. A király, *V. Ferdinánd* maga személyesen nyitá azt meg, és pedig magyar beszéddel. *Háromszáz év után az első magyar szó hangzott a trónról*.

S első ténye volt az országgyűlésnek, mely egyértelműséggel ment végbe, István főherceg nádorrá megválasztatása.

Vajha az egyértelműség minden egyéb kérdésnél is megtalálta volna útját a honfiszívekbe! Patakjai a vérnek, évtizedei a szenvedésnek lettek volna a magyar nemzetre nézve megkímélve. Ott állhatott volna hazánk már 1847-ben, ahol most áll: – és hol állna most?

*

A válaszfelirati vitánál Kossuth magához ragadta az ellenzékénél a vezérszerepet. Az általa készített javaslat állt szemben a conservativ Somssich Pál szövegével. A két ellentétes elvű szöveg fölötti viták közepette Széchenyi István állt elő egy harmadik szöveggel, melyben az ellentétek kiegyeztetése volt megkísértve. És a szavazásnál az ellenzék javaslata győzött *négy* szavazattal.

Ez nagy diadal volt.

De lerontotta e sikert az adminisztrátori kérdésben vallott kudarc, mely a quartalis gyűlésen érte az ellenzéket. Itt a Kossuth által pártolt határozott követelésű szöveg, melyet Gömör követe adott be, a Bereg követe által benyújtott hódoló szöveggel versenyezve, a szavazatnál mind a kettő egyenlő szavazatot kapott, három megye követe egymás ellen, Soproné pedig az utasítás ellen szavazván, a horvát szavazatok döntöttek.

Ez az ellenzékre és Kossuthra nézve annyival leverőbb volt, mert e vereséghez hozzájárult az is, hogy az ellenzéknek több kiváló tagja a kormánnyal és István nádorral titokban alkudozva, buktatá meg a Kossuth által megindított erősebb parlamenti actiót.

Az ellenzék önmagával kezdett meghasonlani.

Ez volt az országgyűlés helyzete 1848-iki márciusban.

A magyar irodalom

A negyvenes években már kezdett a magyar irodalom tényezővé válni a nemzet életében. A tudományos akadémia kiváló tagjainak működése minden téren jelentékeny volt; de különösen hódító sikert vívott ki a szépirodalom. Vörösmarty hőskölteményei, Jósika Miklós történelmi regényei megannyi eseményt képeztek, s hatásuk maradandó volt; elevenítő a közszellemre, serkentő az ifjúságra, s irányadó a politikára. Jósika Miklósnak az erdélyi fejedelmek korából írott regényei jobban megérelték az „unio” kérdését minden közjogi elméletnél.

Győzelmes hadjáratához hasonlítható Vörösmarty „Szózat”-ának elterjedése: mind szavalva, mind énekelve.

Mily roppant szökés: az addig divatozott Kölcsey Hymnusától Vörösmarty Szózatáig!

Kölcsey még csak azt sóhajtja, hogy: „Isten áldd meg a magyart, jó kedvvel, bőszéggel”. (Szabadságról, dicsőségről még nincs szó.) Nyújts feléje védő kart, ha küzd ellenséggel. (Hát az önbizalom? A saját erőnkől fölemelkedés?) Balsors akit régen tép, küldj rá víg esztendő. (Csak „esztendő!”; azt is „vígat”, holott ebben nincs hiányosságunk.) Megbűnhődte már e nép a múltat s jövőndőt. (Tehát a bűneinkért lakolunk!) S hozzá a melódia is éppen olyan temetési ének: harangszó vegyüléssel.

Ellenben mi férfias, mi öntudatos felhívása a nemzeti szellemnek a „Szózat”. Minden sora egy korszak a nemzet történetéből; és minden mondata egy nagy eszme; igaz érzés szól belőle, elejétől végig. Ez is szól buzgó imádságról, mely szá-

zezrek ajakáról hangzik egy jobb kor után esedezve; de ha az imádkozás nem használ, rámutat a nagyszerű halálra, hol a temetkezés felett egy ország vérben áll, s végzi a hatalmas intő szóval: „Magyar! Rendületlenül megvédd ezt a hazát; mert ha azt elveszíted, számodra a nagy világon e kívül nincsen másik haza!”

És a költeményre alkalmazott dallam is megfelel a tartalomnak. Erőteljes, megindító, tömegek ajkára alkalmazott; végén népies lendületű, nem zsolozsma az, hanem induló. Fél század óta tartja e dal az uralmát az egész nemzetben. Vígsgunkban, szomorúságunkban, diadalaink napjain, elcsüggedésünkben a Szózat tartotta fenn a nemzetben a „régí” lelket, s ha ide jött, öntött bele „újat”.

Vörösmartynak ércszobra a Szózat.

De nagy érdeme volt az irodalom terén Szigligeti Edének; a magyar népszínmű geniális megalkotójának. Azáltal, hogy a népiéletet, a népies alakokat a színpadra hozva, megismerteté, magának az emberjogoktól megfosztott jobbágyosztálynak lett leghatalmasabb szószólójává: a történeti drámáknak pedig sok ideig egyedüli költője volt (Bánk bánt, a klasszikus művet a censura idejében nem lehetett egyszerűen többször előadni). S a magyar élet megkedveltetésében, a magyar nemzet nagy alakjainak méltó képviselésében segélyére volt az akkori messze kimagasló színészi nemzedék, melynek kiváló szellemei Lendvayné, Laborfalvy Róza, Egressy Gábor, Lendvay, Barta és Füredy valának. A pesti nemzeti színház központja volt akkor mindannak az eszmének, amit a nemzet óhajt, remél, szeret.

Ekkor támadt Petőfi. Lángész, aminőből kettő sok volna egy kornak, egy nemzetnek: mert egymást emésztene fel. Arannyal nem lehet őt párvonalozni. Arany tökéletes volt mint költő, mint magyar: minden hibáinktól ment. De Petőfinek még a magyar költőn túl is volt adva az isteni szikrából, ami őt közülünk magasra emelte, úgyhogy abban a fényözönben, amit ő szellemével terjesztett, még a hibáink is érénynek tűntek fel; s ezeket a hibáinkat is képviselte Petőfi teljes számban.

S Petőfi körül csoportosult az egész ifjú magyar irodalom. Petőfi nélkül nem lett volna Magyarország forradalom.

Március 15-én 1848

Azalatt, míg a pozsonyi országgyűlésen két, számra csaknem egyenlő párt küszködött elméleti elvek s eljárási taktika fölött, hol vezetve, hol gátolva személyes ambíciók által, kiűtött Párizsban a forradalom. A franciák elűzték a népszerűtlen kormányt, s vele együtt az Orléans-dynastiát, s kikiálták a köztársaságot.

Akkor Franciaország adta a jelszót egész Európának.

S az egész szárazföldi Európának minden kormánya úgy előkészíté a talajt a forradalmi eszmék számára, hogy azoknak csak egy napsugár kellett, és minde-
nütt kihajtottak. Az absolutismus nem akart az alkotmányossággal kiegyezni, s
amellett teljesen lejárt magát mindenütt. A próba idején kitűnt, hogy zsoldosai
vannak, de hívei nincsenek.

A párizsi forradalom visszhangot költött Bécsben is. A nép alkotmányt követelt az
utcán; a kormány katonaságot küldött ellene, s az tűzzel válaszolt. De a nép nem
riadt szét a kiomlott vértől, elfoglalta a fegyvertárt, s fegyvert ragadva állt a hata-
lom elé. A császár jó szíve nem engedé meg a vérontás folytatását; a népakarat
győzött, a gyűlölet tárgya, Metternich herceg lemondott, elmenekült, s az
absolutismus együtt bukott vele.

(Vannak az állati alvilágban csodalények, amiknek ha a fejét levágják, új fejük nő
helyébe; ha kifordítják, tovább élnek; ha kettévágják, két külön lény alakjában
élnek tovább.)

Pesten nagy hullámokat hányt a közvélemény áradata.

A szabadelvűek hasonló reform-banquettet terveztek, mint aminő Párizsban meg-
bukttatta a gyűlölt kormányt.

A bécsi forradalom hírére Petőfi néhány íróársát, Jókai Mórt, Vasváry Pált,
Bulyovszky Gyulát és többeket maga körül gyűjtve, azt mondá nekik: „Nem poh-
razunk többet, hanem cselekszünk, menjünk a piacra!”

Forradalom vér nélkül

A mennydörgés azt mondja: le, térdeidre, ember, az Isten beszél!

A nép szava is megdördült és mondá: föl térdeidről, rabszolga, a nép beszél!

Tartsátok tiszteletben e napot, melyen a nép szava először megszólalt. Március
15-ike az; írjátok föl szíveitekbe és el ne felejtsetek.

A magyar nemzet szabadsága e naptól kezdődik. A nemzet történetében ez volt
az epochalis nap. Ezentúl minden nap új dicsőséget fog számotokra hozni; a nép
fölébredett, a nép követelte századok óta megtagadott jogait, a nép kivívta jogait,
miknek láncait legközelebb találta.

Március 15-ikén reggel a fővárosi fiatalság, mely a *józanabb pártnak* nevezett
töredék által ajánlott türelmet és várakozást sérelmei gyógyszerül nem tartotta
elegendőnek, adandó reformlakomája fölött tanácskozni egybegyülekezvén, ez
alkalommal Jókai Mór következő proclamatiót olvasott fel ügybarátaihoz: „Testvé-
reim! A pillanat, melyet élünk, komolyabb teendőkre szólít el bennünket; Európa
minden népe halad és boldogul, haladnunk, boldogulnunk kell nekünk is. Legyen

béke, szabadság és egyetértés! Követeljük jogainkat, melyeket eddig tőlünk elvontak, s kívánjuk: hogy legyenek azok közösek mindenkivel. Kívánjuk a *sajtó szabadságát*, a censura rögtöni eltörlését – *felelős minisztériumot Budapesten – évenkénti országgyűlést Pesten!* – *Törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben* – kívánjuk: hogy a *nemzeti őrsereg* rögtön fölállíttassék, védje hazáját minden férfi – *közös teherviselést – úrbéri viszonyok megszüntetését – esküdt-széket képviselőlet alapján; nemzeti bankot. A katonaság esküdjék meg az alkotmányra magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk. A politikai status foglyok bocsáttassanak szabadon. Unio Erdély és Magyarhon között!* Ezen jogokat követelni tartozik a nemzet, s bízni önerejében s az igaz ügy Istenében! Egyenlőség, szabadság, testvériség!”

E proclamatio minden egyes pontjait mennydörgő helyesléssel fogadta a nép, s kinyilatkoztatá: hogy azt saját manifestumául fogadja el.

Ekkor Petőfi Sándor lépett fel, s ezen honfidaltszaválá el a nép között:

*Talpra magyar, hí a haza!
Itt az idő, most vagy soha!
Rabok legyünk vagy szabadok?
Ez a kérdés, válasszatok! –
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!*

*Rabok voltunk mostanáig,
Kárhozottak ősapáink,
Kik szabadon éltek, haltak,
Szolgaföldben nem nyughatnak.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!*

*Sehonnai bitang ember,
Ki most, ha kell, halni nem mer,
Kinek drágább rongyélete,
Mint a haza becsülete.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!*

*Fényesebb a láncnál a kard,
Jobban ékesíti a kart,
És mi mégis láncot hordtunk!
Ide vele, régi kardunk!
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!*

*A magyar név megint szép lesz,
Méltó régi nagy híréhez,
Mit rá kentek a századok,
Lemossuk a gyalázatot.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!*

*Hol sírjaink domborulnak,
Unokáink leborulnak,
És áldó imádság mellett
Mondják el szent neveinket.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!*

A vers utósorait dörögve esküdte utána a nép, s innét ment egyenesen az egyetemi fiatalsággal egyesülni; először az orvosi kar csatlakozott hozzá, azután a mérnöki, legvégül a jogászi; egyedül ezen kar tanára szegült ellene a nemzet akaratának, de senki sem hallgatott rá. Vasváry Pál hívta fel közgyűlésre a tanulóifjúságot, s az egy akarattal követte a vezéreket: kinn az egyetemi piac közepén, már ekkor túláradt néptömeg közepette adá elő Vidacs János, miképp gátolatott az egyetemi fiatalság e mozgalmakbani részvételtől, tanáraik mily kicsinyes fenyegetőzésekkel akarták a meggyulladt lángokat eloltogatni. Mondá: hogy megötödöltetéssel fenyegettetének. Általános kacaj és zúgás. Ekkor a nép szónokai közül Jókai harmadszor is nyílt piacon felolvasá a proclamatiót, s Petőfi elszavalá fentebbi dalát, melynek végeztével rögtön elhatároztatott, hogy a nép a proclamatio első pontját, a sajtószabadságot, saját önhatalmánál fogva teljesülésbe veendi, mit meg is tett, innét tömegestül Landerer és Heckenast nyomdájára menván, hová a rend és béke fönntartása tekintetéből választmányi tagokul Petőfi, Vasváry, Vidacs és Jókai küldetének be, a nyomdatulajdonost felszólítandók: hogy kívánja-e az el nem kerülhető kényszerítés be nem vártával a kikiáltott tizenkét pontú programot s Petőfi olvasott költeményét censura nélkül kinyomatni? A nyomdatulajdonos engedett, s a kívánt iratok rögtön németre is lefordítva

néhány pillanat múlva ezrével kerültek elő a gyorsajtó alól, melynek példányai egész délig osztattak ki a szakadó eső dacára szüntelen gyülekező közönségnek. Eközben többen kezdtek szónokolni a néphez. Szólt Irinyi József, Vasváry, Bulyovszky, Egressy Gábor, Irányi, Vidacs, Jókai. A déli harangszó egy óráig félben szakasztotta a mozgalmakat, s ekkor gyülekezhelyül a nemzeti múzeum tere tüzetett ki. Az eső szüntelen esett. Jó jell!, mondá a nép, Párizsban, Palermóban és Bécsben is esett, mikor a nép jogait követelte. Délután a múzeumtéren összegyűlt nép elhatározá a városházára menni, s ott a polgári kart és városi tanácsot az egyesülésre s kívánatai aláírására felszólítani.

A tanácssterem megnyitott, s tartott nyilvános ülés a piacra összegyűlt nép szabadságmennydörgései között. A tanácsnak benyújtattak a program pontjai s a tanácsjegyző mondá, hogy azok el vannak fogadva; utána Holovics tanácsnok kívánt gondolkozási időt, melyben e pontok tanácskozás alá vétethessenek. Megcáfolta őt Rottenbiller alpolgármester, kimondván: hogy már egész délelőtt tanácskoztak efölött; ezután szónokolt Nyáry Pál Pest megyei alispán s a pontokat pártolta, utána Klauzál Gábor, ki az első és 11-ik pontok rögtöni életbeléptetését is kívánta; a pontok a tanács által aláírtak, s az ablakon át a népek felmutattának. E pontok azóta minden utca szegletén olvashatók. A nép, ideiglenes választmányát a tanács és polgárság választmányával egyesítendő kinevezve, kívánta, hogy *Táncsics Mihály*, ki sajtói állítólagos vétség miatt fogva van Budán – miután kimondatott, hogy censurái törvények nálunk nincsenek, nem is voltak soha – szabadon bocsáttassék, s a *censurale collegium* rögtön mentessék fel hivatalától; e kívánata teljesítésére átment Budára, s a hatósági épület udvarán zászlóalja köré gyűlve, állhatatosan állt jogai kívánatai mellett, míg választmánya által kijelentették: hogy a helytartótanács e három pontba egyezett bele: Táncsics kiadatása, censura eltörlése, sajtóbírósnak a nép közüli választatása; s egyúttal kimondá: hogy a katonaságot csak azon esetben fogja kirendelni: ha azzal maga a nép saját céljai rendes kivételére kívánna rendelkezni.

Ez nap délutánján kívánta a nép a színházi aligazgató *Bajza Józseftől*: hogy a színházban e nap ünnepélyére teljes kivilágítás mellett a betiltott *Bánk bán* adassék elő. Bajza mondá, hogy szívesen teszi. A színház oltár volt ma, a közönség színe volt jelen ünnepi arcokkal, ünnepi ruhában; a nemzeti kokárda volt minden férfi, minden nő keblére feltűzve, a szín közepén a háromszínű zászló.

Ezalatt a nép, a megszabadított Táncsics kocsiját önkezeivel vonva át Budáról a színház teréig, bevonult a színházba, mely mindenki számára ingyen megnyitott.

A páholybirtokosok is megnyiták páholyaikat a nép számára, ki még e közforradalom percében is oly tiszteletben tartá a gyöngédebb érzelmeket, hogy egy páholyt sem foglalt el, melyben hölgyek ültek.

A zenekar felváltva a Rákóczy-indulót, Marseillaise-t és a Hunyady László szebb helyeit hangoztatá.

Később Egressy Gábor elszavalá Petőfi költeményét a nép ezreinek harsogó esküvése mellett. Ugyanazt rögtön Szerdahelyi által zenére téve, a színházi polgártársak kara éneklé el; s a közönség ismétlé a szavalmányt és dalt.

A közönség nagy része óhajta Táncsicsot a színpadon megjelenve látni, azonban értesülve a tisztelt polgártárs gyengélkedő állapotáról, kívánatával felhagyott, s a legnagyobb csend és béke között eltávozék.

Az állandó választmány azonban reggelig együtt ült.

Másnap legelső teendője volt a népnek a nemzetőrség tettleges életbeléptetését követelni, s evégre aláírások nyitattak meg azok számára, kik a nemzetőrséget alkotni kívánják; néhány óra alatt több ezerre ment az aláírás. A nép követelte a fegyvereket.

A katonai hatóság jelenté: hogy csak 500 fegyvert adhat, mert a többi Komáromba vitetett.

Lenn pedig a nép, mely már ekkor mintegy 20–25 ezerre ment, követelte a fegyvereket s fenyegetőzék, hogy feltöri az arzenált, ha fegyvert nem kap.

Ekkor alvástmányt neveztetett ki a fegyverek kiosztása tárgyában, s egyórai tanácskozmány után Rottenbiller alpolgármester a teremben, Jókai pedig a városház terén összegyűlt népet nyugtatá meg azon tervezet közzétételével: hogy az illető tömegek városnegyedenként külön oszolván, száz-száz férfit válasszanak ki maguk közül, kik óránként felváltva mint nemzetőrök az éjjel kivilágított város nyugalma fölött őrködjének. A többi fegyverek kiadása a következő napokon fog sürgettetni.

Este a két testvérváros ki volt világítva, az utcákon lelkesült néptömeg forrongott, harsogtatva: éljen a szabadság! Az ablakokból nemzeti szín lobogók függtek alá, a szabadság nevével beírva.

Egész éjjel rend és nyugalom őrködött a város fölött, a portyázó nemzetőrök több helyeken bujkáló csavargókat fogtak össze, s hivatásuknak minden tekintetben híven megfeleltek.

Március 17-én az ideiglenes kormányzó választmány által (mely állt a nép, tanács, megye, polgárság és egyetemi fiatalság küldötteiből, közte három héber) elhatároztatott: hogy a mostani napok örök emlékére az egyetemi tér, hol a forradalom legelőször kikiáltatott, „*Március 15-kei térnek*”, a hatvani utca, hol a sajtó elfoglaltatott, „*Szabad sajtó utcának*”, a városház tere pedig „*Szabadság terének*” fog ezután elneveztetni, mely határozatot a tanács azonnal foganatba is vette, s Landerer rögtön nagy betűkkel nyomtatta az utcák eddigi nevei helyébe a megörökítendő dicsőség szavait. Ugyanekkor kimondatott: hogy minden címek eltöröltetnek, semmi tekintetes és nagyságos többé. A kívánalom, mit a Bécsbe induló küldöttség a király elé terjeszt: így kezdődik: „felséges haza!”

Egy küldöttség átment Budára fegyvereket követelni, miknek nyombani kiszolgáltatását a helytartótanács készséggel ígérte, s jelenleg a nemzetőrség óráról órára szaporodik.

A kétféjű sasok minden királyi hivatal homlokáról levétettek, helyükbe a nemzeti címer tétetett.

A fekete-sárga színek helyébe a nemzeti három szín festetett. Múlt éjjel még a nádori palota is ki volt világítva, ami először történt, sok más soha meg nem történtekkel együtt.

A csend és béke e forradalom mellett oly jó lábön áll, mint még soha. A boltok kirakatai nyitvák, a vásár rendben foly, a nemzetőrök minden utcában portyáznak.

Éljen a magyar szabadság! E három szót hallani minden ajkról, minden utcán, minden zászlón ez van kifestve.

Dicsőség e népek! Mely jogait egy csepp vér elfolyása nélkül ki tudta vívni; mely önmagát saját becsérzete által hagyja kormányozni. Kik a lelkesülés szent percében sem feledkeztek meg a kötelességekről, mikkel magánosok és személyi vagy batorságának tartoztak. Kiket hon- és emberszeretet gyullasztott lánggra, s kik közül egyetlenegynek tette sem piszkoló be önérdékű kihágással a nemzet e nagy ünnepét.

Mit más népek karddal vívtak ki maguknak, azt e nép pusztá kézzel, csupán szent lelkesülésének tüze által, egyetértve, elleneit nem legyőzve, de megtérítve, tette magáévá.

Forradalom és szabadságharc

Negyven év múlva, akik politikával foglalkoznak, szeretik e szót: „*forradalom*” elkerülni, s helyette az 1848/49-iki évek korszakát a „*magyar szabadságharc*” címével jelölik.

Pedig nincs ok, amiért meg kelljen tagadni a „*forradalom*” szót. A március 15-iki kezdeményezés, bármilyen szerény volt is eszközeiben és a megindítók személyében, mégis valóságos forradalom volt – nem a trón ellen, de az összes fennálló intézmények ellen. Rögtöni átmenet nélküli lerombolása a régi rendi alkotmányoknak; megszüntetése a nemesi előjogoknak; a jobbágyi terheknek; az adóviselés általánosítása, a dicasteriális kormányzatnak felelős minisztériummal felváltása, az absolutismus megbuktatása, s annak helyébe a népképviselő emelése, az általános fegyverkötelezettség behozatala, a sajtó felszabadítása, Erdélyben a külön közjogi rendnek megszüntetése. Ez az „*egy nap*” több közjogi és társadalmi átalakulást idézett elő, mint amennyit rendes lebonyolítás mellett egy század alatt keservesen kivívhatott volna a nemzet. A legtisztább értelemben vett „forradalom”

volt ez, mely összeúzta az ősi korhadt intézményeket, letörte a nép kezéről a rozsdás láncokat, s a félmilliónyi nemességgel egyenrangra emelte a tizennégy-milliónyi honpolgárt: megteremté a „*teljes egy magyar nemzetet*”.

Csak az ellenforradalom támasztott szabadságharcot e bámulatos átalakító forradalomból. És ha Európának két nagy hatalma egyesült is e szabadságharc leküzdésére, s a többi mind beleegyezett is annak elnyomásába; megmaradt az egységes magyar nemzet, s az ócska összetört láncokat nem volt földi hatalom, mely a felszabadított nép kezeire verhesse többé.

A jobbágyok felszabadítása a forradalom szülötte volt, s ez tette képessé a magyar nemzetet azon bámulatra méltó erőfeszítésre, mellyel a szabadságharcban meglepte a világot.

Ugyanazon merész kezdeményezésért, amit 1848. március 15-ikén a budapesti fiatal írók és politikusok megindítottak, félszázaddal előbb Martinovics és társai a vérpadra kerültek.

Érdemük az, hogy meg tudták érezni azt az időpontot, amidőn a szabad szó a tett erejével bírt.

Ausztria a lombard–velencei felkelés és a szárdinai beavatkozás által egész haderejével el volt foglalva Olaszországban: a kormányhatalomnak nem állt rendelkezésére az a fegyveres haderő, mely Magyarországon a szabadelvű mozgalmat kezdetében elfojtani képes lett volna.

István nádor a bécsi kormánynak idecélzó kísérletére azt felelte, hogy ötvenezer főnyi hadsereg kell a mozgalom leverésére; tudva jól, hogy ekkora haderővel az időben a kormány nem rendelkezett.

De a budapesti forradalom vezetői is okosan cselekedtek, amidőn fegyveres demonstrációkra, dynastia-ellenes nyilatkozatokra nem hagyták magukat ragadtatni: s ekként a hatalomnak legkisebb ürügyet sem adtak arra, hogy fegyverrel beavatkozzék amit bizonyosan felhasznált volna, ahogy a prágai szwornoszt levezésénél bebizonyítá.

Ellenben mindent elkövettek a márciusi forradalom vezetői, hogy a közrendet fenntartsák, s a szabadság napjait féktelenséggé elfajult lázongással beszenyyezni ne engedjék. Jól tudták, hogy a reactió fegyvereihez tartozik a szabadelvű mozgalom közé oly elemek vegyítése, melyek a szabadság eszméje alatt a vagyonszétosztást értik. Ezért az akkori pesti fiatalság, midőn megszínálta a forradalmat, nem vonult félre, hanem ott maradt az életre költött néptömegek között, s éjjel-nappal tudta azokat vezetni; maga a polgársággal, az értelmiséggel együtt fegyvert fogott, s tudta azt erélyesen használni a rend fenntartására, például a zsidóüldözés kihágásainak erélyes elnyomása alkalmával.

Jellemzi a mozgalom szellemét ez a felhívás, melyet a forradalom vezetői az izgalmas napokban a magyar fiatalsághoz intézének.

NYÍLT SZAVAK HONUNK FIATALSÁGÁHOZ

Itt az idő, testvéreim: hogy elveinket kimondjuk.

Első volt szavunk a forradalom piacán, elsők valánk kimondani a jelszót: legyen szabadság!

És lőn szabadság...

Most, miután önerőnk ismerjük s benne bízhatunk, tegyük, hogy az egyesült fiatal erő honunknak mindig jobb keze legyen, áldást hozó az igaz ügynek, romlást az ellenek.

Két fegyver van kezünkben: a sajtó és a kard. Az igaz honfitűz, mely e kettőt kezeinkbe adá, egyszer meggyújtva, nem fog kialudni többé, hanem napként fog égni a haza egén, hogy világot és meleget árásson széjjel.

A holtak feltámadásának napja eljött.

A századoktól eltemetett nemzeti dicsőség, s a börtönben tartott szabadságérzet voltak e halottak. Most ne keressétek őket sírjaikban, ők feltámadának.

A magyar nemzet ismét dicső és szabad!

Magyar hang, magyar nemzeti szín, magyar érzelem minden ajkon, minden lobo-gón, minden kebelben.

Választottaink a belrend, dandáraink a külnyugalom fölött örködnek, mi pedig vegyük örködésünk alá a szellemet.

Legelsőben felszólítunk minden hazafit: hogy a nemzetőrség zászlói alá gyülekezni siessen. Mert minden eddigi győzelmeink biztosítéka egyedül csak a fegyveres önerő, s nem tudjuk: hogy mely percben leend rá szükség?

A nép legyen bizalommal választottai iránt, ezek pedig tartsák e bizalmat minden egyéb megtiszteltetésnél becsebbnek, s a nép érdekeit sehol és soha el ne felejték.

Igyekezzünk honunk idegen ajkú fiatalságát magunkhoz testvéri kapcsolatokkal csatolni, rontsuk le a századok óta kebelünkben megkövesült választófalat, mely bennünket rokonainktól eddig elkülönözött, s fogjunk kezet mindenkivel, kinek jelszava a szabadság.

Irtóháború minden hiúságnak! Az embert nem a ruha teszi többé, hanem ami keblén belül van; szoktassuk hozzá a népet, hogy az egyszerűséget kezdje el szeretni. A nemzetőrség öltönye legyen egyszerű, s viseljük azt büszke önérettel mindenkor és mindenütt. Az „arszlán” szó ne legyen ismert fogalom többé. Legyen mindenki annyi, amennyit a haza előtt ér.

Magánkötelességeinket a forradalom ideje alatt se feledjük el, mihelyt a kardot letettük, térjünk napi munkánkhoz, s adjunk példát a népnek, amint tettük a forradalom kikiáltásakor.

A sajtószabadságot ne használjuk személyeskedési célokra, legyen előttünk szent és isteni minden, aminek neve szabadság.

Ezért komolyan megrójuk mindazokat, kik jelen időben, midőn az izgatott kedélyeket a rend és béke eszméire kellene téríteni, a vak lázadás üszkét szórják a nép közé, kik a népet a fegyveres katonaság ellen bujtogatják, kik a kasztokat egymás elleni irigységre költik, s kinyilatkoztatjuk: hogy mi egyéb ellenséget nem ismerünk, mint akik kitűzött jelszavainkat tiszteletben nem tartják.

Ezen jelszavak: „béke, egyenlőség és szabadság!” Ellenségeink tehát, kik véres lázadásra izgatnak; kik ahelyett, hogy a nép választmánya által adja tudtára akaratát az igazgató választmánynak: tömegestül „via facti” akarják azt síkra vezetni.

Kik a hon lakosai bármely osztályának a nemzetőrségből leendő kirekesztésére munkálódnak. Kik a zsidók ellen, mely osztály a forradalom leghevesebb percében erősen részt vett a tett mezején – a polgárok között izgatnak, kimondtuk az egyenlőség elvét, különbséget ember és ember közt csak a jellem és becsület tisztasága tesz; ezek fölött határozni ott van az osztályozó választmány, mely mindazoknak, kik a nemzetőrségnek becsületére nem lennének, fegyvert adni nem fog. A szabadság jótékonyasága alól senkit kizárni nem szabad; ezen idő az, mikor egymásnak minden ellenszenvet, minden eddigi botlást és sérelmet meg kell bocsátanunk; ezen idő az, melyben a régi fogalmak halomba vannak döntve, s új évszak kezdődik, mely a múlt vétkeinek sírja fölött emeli az emberiség nevében oltárát.

Vége a kasztgyűlöletnek! Kiket a régi fogalmak korhadt omladékainak pártolói maguktól elüldöznek, azokat mi fogadjuk védelmünk alá, és esküdjünk pártfogást mindennek, ami elnyomott, üldözött és méltatlanul bántott.

Az üldözöttek asyluma a mi körünk legyen.

S legszebb diadalunk legyen az, hogy mindenki, aki méltatlanul nyomva érzi magát, hozzánk jö bántalmi orvoslása végett.

Az elmúltakért semmi szemrehányás! Március 15-én az egész haza újjászületett, vele együtt minden egyes hazafi. Legyen gondunk a jövőre, ne a múltra.

Egyenlőség, szabadság, testvériség!

Éljen a haza!

*

A horvátokhoz is intézett a pesti középponti bizottság egy felhívást.

„Horvátok, szeretett testvéreink. Háromszáz éves elnyomás után valahára a függetlenség, a szabadság küszöbére léptünk. Amit kivívtunk, a mi javunkra s a tiektek egyaránt vívtuk ki. A jelszó, mely alatt küzdünk, nem a nemzetiség, hanem a minden nemzetiséget, minden érdeket magában foglaló függetlenség és szabadság szent elve. Feledjük a nyelvkülönbséget, kik a közös szabadság érdekében egyek vagyunk.”

Hogy készült elő a forradalom?

Tizenkét nappal március 15-ike előtt Kossuth Lajos egy felirati javaslatot terjesztett elő a pozsonyi országgyűlésen, melyben mindazok a kívánalmak ki voltak fejezve, amelyeket a pesti 12 pont egyesített. A javaslat a legildomosabb hangon volt tartva az uralkodóház irányában. Az alsóház egyhangúlag elfogadta azt. A felsőtábla azonban meg volt akadva vele. Arra, hogy a radikális reformot követelő javaslat ott is el legyen fogadva, a mágnási tábla szabadelvű ellenzéke, Batthyány Lajossal az élén, nem volt elég erős, elvetni pedig a nagy többségben levő conservatív párt nem volt elég bátor.

Ekkor történt az, hogy egy pozsonyi mágnási klubgyülekezetbe Széchenyi István Petőfinek ezzel a versével köszönt be: „Dicsőséges nagy urak! hát hogy vagytok? Nem viszket-e egy kicsit a nyakatok?” A vers nem volt kinyomatva; de azért közkezen forgott.

A főurak azt gondolták, hogy jó lesz, ha a nádor, az országbíró meg Széchenyi felmennek Bécsbe, s tanácskoznak Apponyi Györggyel, a kancellárral és a többi bécsi kormányférfiakkal. A tanácskozás nagyon hosszúra nyúlt. Voltak, akik azt akarták, hogy a király oszlassa fel rögtön az országgyűlést, s küldje le királyi biztosul Széchenyit, ellátva katonai erővel. A többség azonban elégnék találta azt a régi módszert, hogy az országgyűlés csak hadd küldje Bécsbe a feliratot, majd arra aztán menesztenek le Bécsből egy leiratot, azzal a jól ismert tartalommal: „nesze semmi, fogd meg jól”.

A Pozsonyban maradt rendek azalatt türelmetlenkedtek. Március 8-án Kossuth azt indítványozta, hogy az alsóház felirata a főrendiház mellőzésével küldessék fel a királynak. Ha az megtörténik, akkor ez a nap lett volna kezdete a forradalomnak. Az alsótábla azonban nem fogadta el a Kossuth indítványát.

A főurak odafenn folyvást tanakodtak, hogy hogyan takarják le a kitörni készülő vulkánt egy darab papirossal? S addig tanakodtak, míg egyszer kitört a bécsi forradalom. S minden állambölcssességet egyszerre halomra döntött.

De még azután beletelt egy egész hónap, hogy a bécsi udvari körök az engedés és az erőszak rendszere között válogattak. Ez idő alatt hallotta Bécs piaca Kos-

suth Lajost szónokolni, s a Rákóczy-indulót a bécsi nép üdvriadalában visszhangzani.

Hogy Magyarországon a szabadelvű mozgalom diadalmaskodhatott, abban nagy érdeme van a bécsi népnek. Ez kényszeríté a szabadság leghatalmasabb ellen-ségét, Metternich államkancellárt, hogy hivataláról lemondjon és az országból eltűnjék.

De mindenekfölött elismerendő a rohamszerű reformok létesítésének nagy művében az uralkodó, *V. Ferdinánd* császár és király természettől kegyes szíve és népei iránti jóindulata. Az ő szelíd lelkén törött meg minden szándék, mely a forradalom erőszakos elnyomására vezetett volna.

Végre a király engedett a nemzet kívánalmainak, s kinevezte a *felelős magyar minisztériumot*. Ezen első kormány tagjai voltak:

Gróf *Batthyány Lajos*, miniszterelnök,
Kossuth Lajos, pénzügyminiszter,
Mészáros Lázár, hadügyminiszter,
Szemere Bertalan, belügyminiszter,
Klauzál Gábor, kereskedelmi miniszter,
Gróf *Széchenyi István*, közlekedési miniszter,
Deák Ferenc, igazságügyminiszter,
Herceg *Eszterházy Pál*, külügyminiszter,
István nádor főherceg pedig *teljhatalmú királyi helytartóvá* lett kinevezve.

Ezzel véget ért egy sok százados korszak.

A pozsonyi országgyűlést *V. Ferdinánd* király személyesen zárta be, magyar szavakat hangoztatva a trónról. S midőn a pozsonyi országgyűlés kapuja bezáródott, az egész óvilág záródott be mögötte.

A kamarilla

Milyen szép csengésű név! Mintha csak egy pásztoridill naiv hősnője volna.

Ez a szép hangzású név volt Magyarországnak és Ausztriának átoknemtóje: aki fürdött vérnek tengerében, megemésztett milliárdokat, melegedett égő városoknál, vigadott milliók jajkiáltásánál, s széttépett erős láncokat, miket Istenkéz alkotott – a testvért testvérhez, az apát fiúhoz, a nemzetet királyához kötő szeretet láncait.

Alkották a kamarillát mindazok a bukott nagyságok, kiknek kezéből a hatalom kiesett a márciusi forradalom következtében, s akik nem akartak abban megnyugodni, hogy a hajdani önkény uralmát ezentúl a népjog kormányzata váltsa fel.

Semmi eszköztől sem riadtak vissza.

A király őszintén, királyhoz illő becsületességgel adta meg népének az alkotmányos kormányzatot, s elhatározásaiban nagy része volt a magas lelkű királynénak.

De már az aláírás pillanatában ki volt koholva a kamarillának a terve, minden királyi elhatározást megghiúsítani a gyakorlatban.

Magyarországnak már volt hadügyminisztere, de nem volt hadserege; volt pénzügyminisztere, de nem volt pénze.

A magyar huszár- és gyalogezredek külföldön voltak elhelyezve: benn az országban alig több tizenötezer katonánál; azok is idegen (nyelvekre és szívre egyaránt idegen) tisztek vezetése alatt. Az ország kincstárával pedig olyan jól gazdálkodott az elmúlt kormány, hogy a felelős pénzügyminiszter nem talált abban többet 400 ezer forintnál.

Tehát tizenötezernyi katona és 400 ezer forintnyi pénztár átadása mellett azt kívánta a bécsi kormány Magyarországtól, hogy küldjön negyvenezer főnyi hadsereget a lombard–velencei tartományok megvédelmezésére, s fizessen tízmillió forintot évenként az osztrák államadósságok kamataihoz.

Abban az időben ez a matematikai lehetetlenség volt. Azonfelül közjogi lehetetlenség is volt, mert az új országgyűlés, mely egyedül volt hivatva pénz- és véradót megszavazni, nem lett összehíva hat héten belül, a felelős minisztérium kinevezése után.

Ez a hat hét éppen elég volt a kamarillának Horvátországban Jellasich bán vezetése alatt előkészíteni az ellenforradalmat, s azzal egyidejűleg a Bánságban és Bácskában lakó szerbeket is nyílt lázadásra buzdítani.

Midőn május közepén, egy kétségtelenül cseh befolyás által szított anarchista forradalom tört ki Bécsben, mely az uralkodót fővárosának elhagyására s Innsbruckba költözésére kényszeríté, már akkor a kamarilla tűzknái mindenütt le voltak rakva Magyarországon. Zágrábban nyílt piacon megégették a magyar miniszterek arcképeit, s a lázadó szerbek a szomszéd Szerbiából tízezzel áttört szerviánus rokonaikkal együtt széltere pusztították a Bánságban levő magyar, német és oláh lakosságú helységeket, a temesvári osztrák főhadparancsnokság kegyes elnézésével.

Ekkor végre István nádor mint teljhatalmú királyi helytartó hívta össze jún. 2-ikára a magyar országgyűlést; míg a minisztérium tagjai, Batthyány, Széchenyi, Eötvös Innsbruckba küldettek, rábírn a királyt, hogy egész udvarával együtt költözzék Budára, leghívebb magyar nemzetének oltalma alá.

Ha e fáradozásuknak kívánt sikere lett volna, ezt az esztendőt az áldás évei közé sorozták léssen krónikáink.

A király és a királyné készek voltak Budára költözni; de a kamarilla meg tudta hiúsítani szándékainkat. Előbb szavazza meg az országgyűlés a 40 ezer főnyi segélysereget az olaszországi hadjárat számára.

Még ez nem lett volna olyan elviselhetetlen áldozat, mely meg ne érte volna az árt, amelyért hozatott léssen; de már a kamarillának ez nem volt elég. Mint a horvát bán, Jellasich nyíltan proklamálta, ő a mostani magyar minisztériumot nem tartja törvényesnek, s követeli a hadügynek és pénzügynek Bécsben összpontosítását.

S ezt követelte az osztrák minisztérium is.

A király kiadta a magyar miniszterelnöknek a lázadó horvát bán elleni rendeletét, melyben őt a hivatalából elmozdítja. István helytartó megnyitó beszédében kemény szavakkal sújtja *azok vakmerőségét, kik a törvényes hatalom iránti engedtlenséget őfelsége legmagasabb akaratával megférhetőnek vagy éppen királyi háza érdekében történhetőnek merik állítani.*

De hát „azok a vakmerők” nevettek már mindazon, amit a király aláírt, mindazon, amit a helytartója mondott; ők folytatták a fegyveres lázadás előkészülését.

A király lázadónak nyilvánítja Jellasichot: letette hivatalából, a kamarilla pedig azt mondá neki, hogy „kedves bán” – s megbiztatta: „te csak maradj!” És aztán küldött neki pénzt és fegyvert és utasításokat.

És ez nem is volt titok a közönség előtt. Az elfogott leveleket, e kettős játék bizonyítványait minden hírlap közzétette.

„Megadjuk”

Az ellenforradalom lángjai már magasra csapkodtak.

A szerb lázadók Temesben, Torontálban és a Bácskában megkezdték az irtóharcot a védtelen magyar lakosság ellen. Kegyetlenkedéseik, amiket a hatalmukba került városokban elkövettek, a történelem legsötétebb foltjait képezik. Jellasich, a horvát bán nyílt összeköttetést tartott fenn a lázadókkal: s az osztrák tábornokok, kiknek a magyar király parancsolatjára, a magyar kormány rendelkezésére álló rendes csapatokkal s a megyékből küldött nemzetőrséggel e lázadást már kezdetében el kellett volna fojtani, oly lassan vitték a dolgukat, hogy méltán lehetett őket vádolni a lázadókkal összejátszással.

Végre Jellasich bán nyíltan lépett fel mint ellenség. Azt a követelést intézte a magyar kormányhoz, hogy a hadügyet és pénzügyet adja át a bécsi minisztériumnak, s a szerbek számára egy külön szerb vajdaságot szakítson ki Magyarországról.

testéből, ami állt volna Temes, Arad, Torontál, Krassó, Bács és Baranya megyékből; megtagadás esetén hadsereggel fogja megrohanni Magyarországot.

E nemzetgúnyoló szorongatásban a magyar kormánynak, ha azt nem akarta, hogy a magyar nemzet a leggyalázatosabb bukással végezze el ezredéves életét, az önvédelem eszközeiről kellett gondoskodnia.

Július 11-én a magyar pénzügyminiszter, Kossuth, betegen viteté fel magát a képviselőházba, mely a redoute átalakított tanácsstermében ülésezett, s ott tartá – azon betegen – leghatalmasabb szónoklatát, melyben leírta a hazát fenyegető veszélyeket, s hivatkozott a nemzet életerejére. Kétszázezer honvédet kért az országtól s az annak felszereléséhez és mozgósításához szükséges pénzerőt.

Beszédét nem tudta befejezni; testi ereje kifogyott: kénytelen volt megpihenni.

S a néma csendben támadt szünet alatt az ellenzék vezérszónoka, Nyáry Pál (a pesti forradalom erélyes vezetője) felállt, s esküre emelve jobbját, e végzetszerű szót hangoztatá el:

„Megadjuk!”

Csak egy szó volt az. De az az egy szó volt a feltámadás ébresztője a magyar nemzetre nézve.

Maga a képviselőház mint egy ember állt fel egyszerre e szó után, s megannyi kéz mind esküre emelkedett: „megadjuk”. Ennél a kérdésnél megszűnt minden ellenzék.

Egyike volt ez azoknak a ritka nagy pillanatoknak, amidőn a magyar nemzet önmagával kibékült és egygé tudott lenni.

A kormány vezérszónoka könnyben úszó szemekkel, mellén összetéve kezeit, mondá e szavakat:

„Önök felálltak mint egyetlen férfiú – és én leborulok a nemzet nagysága előtt.”

A pénz és haderő tehát meg lett ajánlva a magyar kormánynak: a honvédség toborzása megindult: a magyar ifjak lelkesülten tódultak a zászlók alá. Kaptak jó fegyvert, amit a belga gyárak szolgáltattak: a régibb gyutacsos puskákat a nemzetőrök között osztották szét. Ruházatról is lett gondoskodva. A bécsi kamarilla egész hajóteherrel szállította Jellasich határőrezredei számára a Dunán a posztót. A szállítmány el lett árulva, s azt a magyar kormány lefoglalta a honvédek számára; így támadt az emlékezetessé vált kávébarna egyenruha, piros zsinórzattal. Két zászlóalj, a 3-ik és 9-ik vörös sipkát kapott: később hírneves zászlóaljak lettek.

Lett magyar pénz is. Egy- és kétforintos bankjegyek. Ezek ércalapra lettek kibocsátva. A magyar bányák termelte aranyon és ezüstön kívül a nemzet gazdaga és szegénye összehordta a haza oltárára adományait, s ékszerekből, kanalakból lett kiverve az a kétmillió forint, ami a magyar bankjegyek érclapját képezte. A 48-iki

szűzmáriás aranyakat ma is viselik még – ismét ékszerekül: karpereceknek és fülöngyűgőknek a múlt nagy idők emléke gyanánt.

Jellasich bán

Tíz nap múlva változott a helyzet.

A király segílyt kért Magyarországtól a fellázadt olasz tartományok megtartása végett, melyeket már akkor Károly Albert, szárdinai király is haderővel támogatott.

A Batthyány-minisztérium megígérte a kívánt 40 ezer főnyi haderőt. Ha azt megadja is, még maradt volna 160 ezer embere, amivel a belbékét helyreállíthatja, s minden ellentámadó apró ellenséget leseperhet magáról.

Hanem hát nagy baja a magyar nemzetnek, hogy nagyon bőven termő talaja van az ékesszólásnak, és azt sohasem hagyja ugaron.

Az ellenzék kérdezett keményen; arra Kossuth Lajos felelt lágyan.

Az ellenzék erőltette a kérdést, hogy a kormány akar-e haderőt küldeni az olaszok ellen. Kossuth azt felelte, hogy igen: de ő azt kívánja, hogy az olaszokat ne verjék meg. Ez a magyarázat se az ellenzéknek nem tetszett, se az osztrák kormánynak. Magában a magyar minisztériumban is heves összetűzések támadtak Batthyány és Kossuth között; éppen oly hevesek az ellenzékkel való viták; melynek egy izgalmas percben azt vágta oda Kossuth, hogy: „Némuljon el a törpe minoritás, mely erőszakolni akarja a ház határozatait!”

Még ekkor Kossuth Lajos így szólt:

„Istent hívom bizonyságul, én azoknak sorában állok, kik őfelsége magyar királyi trónusának sértetlenségéért életüket készek feláldozni. – A magyarok Istene hozza körünkbe királyunkat; de ha ez nem történne, adjon nekünk, Ferenc Józsefben, Budára egy ifjabb királyt.”

Ilyen érzelmek tolmácsolására lett egy országgyűlési küldöttség V. Ferdinánd királyhoz menesztve, ki akkor Innsbruckban székelt; ahová a második bécsi forradalom után elvonult.

A király leiratában azt válaszolta a magyar országgyűlésnek, hogy a szeptemberben bezárandó országgyűlésre személyesen le fog jönni Budára, s addig is Horvátország minden hatóságának megparancsolja, hogy Magyarország határait megtámadni s azokat átlépni ne merészeljék; összes hadseregének pedig megparancsolja, hogy a zendülők legyőzésében tanúsítsák azon buzgalmat és kitartást, amellyel a királyi szék iránti hűségüknek s a világ által is elismert vitézi becsületüknek tartoznak.

Ezzel egyidejűleg azonban visszavonattott István főherceg nádortól az eddig ráruházott királyi teljhatalom, mely őt az országgyűlés által hozott törvények szentesítésére képesíté.

És ugyanekkor el volt rendelve Jellasich betörése Magyarországra.

A Bánságban és Bácskában pedig folytak a harcok a lázadó szerbek és magyar hadcsapatok között.

Ahol a számra kevesebb magyarok a szerbekkel nyílt csatába kerültek, ezeket mindenütt megfutamíták; a verseci, écskai, földvári, futaki csaták, a fehértemplomi utcai ütközet fényes tanúbizonyságot tesznek újonc csapataink vitézségéről; magát a lázadás főfészkét, Szenttamást kétszer, ismételt ostrom után sem sikerült bevenni: a magyar ostromló sereget vezérlő osztrák tábornok szándékosan céltévesztett intézkedései miatt. A második ostromnál a derék Sándor-ezred zászlóaljai már elfoglalták az ostromolt védsáncot: a vezértábornok onnan parancsolta őket vissza. A harmadik ostrom pedig éppen minden kedv nélkül lett kezdve s kudarccal végződött.

Ezalatt Radecky is megverte az olaszokat, szövetségesükkel, a szárd királlyal együtt. Most már az osztrák kormányának nem volt szüksége többé a magyar segítség hadra, még inkább ő hozhatott vissza Olaszországból csapatokat a reactio fegyveres hadseregének szaporítására.

Szeptember 4-ikén a király visszavonta a Jellasich ellen kiadott kárhóztató rendeletét, s ellentétben ezzel, felhatalmazást adott neki Magyarországon a rendet helyreállítani.

A magyar minisztérium leköszönt, István főherceg itthagya az országot s a nádori méltóságot. Széchenyi István lelkére örök sötétség borult. A szellemóriás nem bírta elviselni a rémlátást, amit a jövő mutató, s megőrült bele.

Ugyane kínos emlékü napok közé esik az is, mely tűzbetűkkel van feljegyezve hazánk történetében.

Komárom vára, a legfontosabb fegyverhely a magyar kormány kezében volt, s abban magyar nemzetőrezredek képezték a helyőrséget. A bécsi kormány egy osztrák sereget akart titokban becsempészni a várba: ez azonban a nemzetőrség éberségén meghiúsult. Ekkor bosszúból három helyen felgyújtották a várost: s a szép virágzó királyi város háromnegyed része, város- és megyeház, valamennyi templom, egynek kivételével, mind hamuvá lett. Hanem azért ez a katasztrófa a lakosság erejét meg nem törte; a vár magyar kézen maradt, s nagy szerepet játszott a magyar forradalom történetében.

Jellasich bán szept. 11-ikén átlépte a magyar határt, egyszerre három hadtesttel, melynek zömét a horvát határőrezredek képezték. Az osztrák rendes hadseregből vasas és sivalzsér lovasok voltak vele: azonkívül nyolc üteg ágyú, két röppentyűtelep. A háta mögött tizenöt ezernyi horvát felkelő nép, akinek zsold nem adatott, hanem szabad rablás. És a bán teste körül a hírhedett vörös köpönyeges

szerezsánok. Pusztítva, rabolva jöttek akadálytalanul előre. A velük szemközt álló magyar hadsereg megmérkőzés nélkül hátrált egész Fehérvárig.

E válságos napok alatt Kossuth körutat tett a Pest és Csongrád megyei nagy népes magyar városokban, s ott lelkesítő szónoklatai által tízezreit a fegyverfogható férfiaknak indítá meg a főváros felé. Batthyány Lajos pedig a hadsereget szervezte és szaporítá, s a Jellasichsal szemben álló seregnek új hadvezért adott, Moga tábornok személyében: az eddigi csatakerülő gróf Teleki Ádámot elmozdítva helyéről.

Ebben a válságban, amikor minden a kard élére volt állítva, még egy kísérletet tett a bécsi udvar. Leküldte Lamberg Ferenc grófot, mint teljhatalmú katonai biztost Budapestre, azzal az utasítással, hogy a két egymással szemben álló hadsereg, a magyar és horvát fölött átvegye a főparancsnokságot, s így az összeütközést megakadályozza.

Batthyány Lajos – az egyetlen meghagyott miniszter – azt akarta, hogy a királynak ezt a rendeletét el kell fogadni, s evégett maga lement a táborba s Jellasicznak megüzente a király rendelkezését.

Kossuth azonban már ekkor visszatért Budapestre, s az országgyűlést ő vezette.

Minden magyar politikus azon a nézeten volt, hogy a magyar hadseregnek Lamberg alá rendelése egyértelmű az alkotmány kiszolgáltatásával a katonai uralom kezébe, s ez értelemben bocsátott ki egy éjféle órában tartott képviselőházi ülés manifestumot.

Ez a hír fellázítá Budapest lakosságát; mindenki fegyverre kapott, s bőszült néptömegek rohantak át Budára, ahová Lamberg megérkezett. A tábornokot szemben találták a hajóhídon, amint Pestre átjövőben volt, ott fölismerték és felkoncolták. Ez történt szeptember 28-ikán.

Ezzel a kibékítés utolsó esélye is elveszett.

Azonban ha e sajnálatos vértett meg nem történik is, az összeütközés el nem marad, mert Jellasic az üzente vissza Batthyánynak, hogy ő a király rendeletére nem ad semmit s Lambergnek magát alá nem rendeli. Azt mondá: „Mit nekem a császár! Én fogok lenni császár!” Aminthogy másnap, szeptember 29-ikén meg is támadta a magyar hadsereget Sukoró alatt.

A horvát bán el volt bízva abban, hogy számra kétszerte nagyobb hadsereg állt rendelkezésére, mint a magyar hadvezérnek: azután pedig arra is számított, hogy a magyar hadseregnél levő rendes katonaság, gyalogok, huszárok, kiket a régi osztrák zászló alá esküdött tisztek vezényelnek, mikor kenyértörésre kerül a dolog, át fognak pártolni ahhoz a táborhoz, amelyben a fekete-sárga zászlót látják lobogni. – Aminthogy tíz nappal előbb egy vértés és egy könnyű lovasezred a magyar seregből Marcalinál át is szökött hozzá.

A támadás Jellasic részéről hajnalban kezdődött.

A horvátok a pákozdi hegyekről jöttek alá, a magyarok a Velencei-tó mellett fekvő Sukoró környékén voltak felállítva. Több órai előőrsi csatározás után Jellasich teljes erővel támadá meg seregünket arcvonalban; míg egy hadosztálya Lovasberény felől hátba venni törekedett azt.

S a nagy kérdés kockája eldőlt: vajon fognak-e az osztrák–magyar ágyúk az osztrák–horvát ágyúkkal feleselni? Azt tették. Ugyanazon tüzérezrednek egyik ütege a magyaroknál, a másika a horvátoknál működött. A többi ágyúkat hirtelen toborzott, mérnökökből alakított fiatal tüzérek kezelték.

És az osztrák szolgálatban állott magyar seregzredek, a Wasa- és Erneszt-katonák és a Miklós-huszárok vitézül megállták a helyüket, s visszaverték a jobbszárnyon az ellenség tömeges támadását. Mellettük harcoltak a tolnai nemzetőrök és Ivánka Imre őrnagy önkéntesei.

De akiket leginkább megillet az elismerés, azok a fiatal magyar tüzérek voltak, akik három ütegükkel oly hatalmasan dolgozának, hogy az ellenség hadderekának csaknem minden ágyúját leszerelték.

Ekkor Jellasich összes lovas haderejét egyesíté: a Jellasich-huszárokat, az átpártolt vasas és könnyűlovas-ezredeket, s azokkal intézett eldöntő rohamot a magyar hadderek ellen. Itt az első honvédszászlóalj s a borsodi önkéntes nemzetőrököt találta magával szemben: akiknek vitéz ellenállását hatalmasan mozdítá elő a Kohlmann vezérkari főnök parancsnoksága alatt álló ágyúüteg; melyet egy dombtetőre vontattak fel, ahonnan ifjú tüzéreink pusztító tüzet intéztek a lovasdandár sorai közé. Ötször lett a lovassági roham megújítva, mindannyiszor visszaverve: esti öt órára, teljes tizenkét órai harc után Jellasich vissza volt verve.

A magyar rendes katonák, tüzérek tehát verekedtek az osztrák rendes katonák ellen. Ez volt az, amiben a kamarilla kétségeskedett: most aztán bizonyos lett felőle.

Moga tábornok nem használhatta fel a győzelmét, mert a magyar hadsereg most is felényi volt, mint a horvát. Azonban a bán is jönnek tartá háromnapos fegyverszünetet kérni.

Ahol csak rendes hadviselés van, mindenütt elfogadott szabály, hogy a harcoló táboroknak a fegyverszünet alatt abban a helyben kell megmaradni, amelyet a szerződés kötések foglaltak. A lovagias bán nem érzé magát a szerződések által kötelezve. A háromnapos szünetet arra használta fel, hogy pákozdi állásából gyors futamodással az osztrák határszélre meneküljön. Ezt nevezte ő „Flankenbewegung”-nak. Megszökésének álcázása végett 1500 horvát határőrt hagyott hátra Székesfehérváron; akik ott szélteben raboltak, garázdálkodtak; míg végre a polgárok, elkeseredésükben kaszára, vasvillára kapva, megrohanták a fegyveres hadat, azt mindenestül elfogták, s azoknak a fegyvereit elszedve, hatalmas védőrséget alakítottak ki városukban.

A székesfehérváriak veszedelmének azonban még ezzel nem volt vége. Jellasich bán seregének utóhada is volt. Kilencezer főnyi horvát határőr közeledett tizenkét ágyúval, Roth és Fillipovics tábornokok alatt, kegyetlen nép, melynek zsold helyett hadizsákmány lett ígérve. Egyik tisztjük elfogott levelében azt írja: „Szégyenlem ittlétemet: azt hiszem, hogy magam is haramiavezér vagyok. Mindennap ezer botot osztatok ki közöttük; de nem használ semmit.”

A fehérvári polgárok, egy szakasz Würtemberg-huszárral s a falvak népével egyesülten, bátran kiálltak a túlnyomó számú ellenséggel szemben. S ez a nagy sereg egy ideig farkasszemet nézett az elszánt kis sereggel, s aztán visszavonult. Már akkor Roth tábornok észrevette, hogy nem jó úton jár. Ez nem vezet Budapestre. – Kereste az utat visszafelé Zágrábnak.

Azonban már ekkor a magyar felkelő nép, az újon kinevezett dandárparancsnok, Perczel Mór, s az ezredessé előléptetett Görgey Arthur vezetése alatt mindenfelől elállta az útját. A most alakult újonc zászlóaljok, a Zrínyi-, Hunyadi-huszárok, a kecskeméti és kunsági nemzetőrök egyik nap itt, másik nap amott verték meg Roth hadait, negyednapra pedig az egész hadtest, 9000 határőr 90 tiszttel, lerakta a fegyvert a magyar népsereg előtt.

E fényes fegyverténnyel egyszerre meg lett alapítva a két történelmi nagy alaknak hírneve: Perczel Mórnak és Görgey Arthurnak.

Így szerezte a fegyvert a magyar nemzet az önvédelmi harchoz. Előbb az ellenségtől kellett azt neki elvennie.

Ezalatt Moga serege is felszaporodott oly tekintélyes számra, hogy Jellasichot üldözőbe vehetné. – De már akkor az oly nagy egéruat vett, hogy utol nem lehetett érni. S az osztrák határon meg kellett állni a magyar hadseregeknek.

A harmadik bécsi forradalom

Manapság, midőn a táviró a világ minden irányában villamerővel közli a híreket, nem történhetnének meg azok az események, amiket 48-ban láttunk lefolyni.

Szeptember 27-ikén küldték le Bécsből Lamberget teljhatalommal, hogy mind a magyar, mind a horvát seregek fölött a főparancsnokságot átvegye: és október 3-ikán már kiadtak egy császári manifestumot, mely Jellasich horvát bánt teszi meg Magyarország kormányzójának, a magyar országgyűlést feloszlatja, s az egész országot ostromállapotba helyezi. – Azt hitték, hogy október 1-jén már Jellasich Budán van; ahogy előre fogadkozott.

Ennélfogva idején tartották ledobni az álarcot, s a reactio rettenetes ábrázatjával jelenni meg a világ előtt.

Erre a szép álmra következett aztán a rettenetes fölébredés. Október 5-ikén jutott el a hír, nagy kerülővel Bécsbe, hogy a vitéz bán nemhogy Budára nem vonult be; de Sukorónál megveretve, utóhadait tízezerrel elhagyogatva, vert hadával maga is átmenekült az osztrák határon.

S a futó bán nemcsak az utóhadait, az élelmiszereit hagyta hátra nagy sietségében, hanem még a titkos levelezéseinek az archívumát is, amelyet a reactio főnökeivel folytatott. S e levelezések a magyar hírlapokban közzé lettek téve, amikből azokat a bécsi lapok is átvették. Kiderült azokból, hogy Jellasichnak az egész hadjáratát maga az osztrák hadügyminiszter, Latour gróf készíté elő: ő látta el a horvát hadtestet fegyverrel és pénzzel. És e szerint az egész Lamberg megbízása, küldetése csupa szemfényvesztés volt. Játék egy jámbor lelkű király nevével.

Ez az álnokság felháborítá a szabadságát féltő bécsi lakosság lelkületét; még inkább azok a rendszabályok, amiknek tervbe vétele Latour gróf elfogott levelezéseiből kitűnik. Egész haditervet képeztek azok, Magyarországnak egyszerre kilenc oldaláról való megtámadására. Azt sem titkolták már, hogy a szerb lázadást egyenesen az osztrák hadügyminisztériumból szervezték, támogatták s hadműveletük tervébe beillesztették.

A bécsi osztrák országgyűlésben egy képviselő felelőssé tette a hadügyminisztert. És Latour, a felhozott adatokkal szemben eltagadá, hogy Jellasichsal valami köze volna, s a szerb lázadást támogatná.

Az izgatottság már az osztrák katonaságra is elterjedt. Több Bécsben levő osztrák ezred, melynek parancs lett adva, hogy a magyarok elől menekülő Jellasichnak segélyére siessen, megtagadta az engedelmességét, s azoknak kényszerítésére Latour kirendelte a nehézlovasságot.

Október 6-ikán, midőn Bécsből el kellett volna indulni a Jellasich segélyére küldött ezredeknek, az akadémiái légió s a Wieden külvárosi nemzetőrség ennek megállítására felszedte a Tábor folyón átvezető hidat.

A hadparancsnokság hidászokat rendelt ki a híd helyreállítására, s azoknak védelméül egy osztály tüzérséget. A felfegyverzett és katonailag begyakorolt akadémiái fiatalság megrohanta a hidászokat és tüzéreket, s elvette tőlük az ágyúkat.

A legelső ágyúszóra Bécs egész népsége rögtön fegyverre kapott. A belvárosi nemzetőrök a katonasággal egyesülten a forradalmat leverni szándékoztak, a külvárosok népe azonban minden oldalról özönlött a Grabenre és István térre; torlaszokat emeltek, a katonaság sortüzelése és kartácstüze dacára elfoglalták az ágyútegeket, s vérengző harc után kiverték az egész katonaságot a városból.

Ezalatt egy felbőszült néptömeg a hadügyminisztériumi épületet rohanta meg s azt elfoglalva, az elrejtőzött hadügyminisztert, Latourt, agyonverte, s aztán az „Am Hof” piacon egy lámpásoszlopra felakasztotta.

Majd az összes felkelt nép a fegyvertárt vette ostrom alá, melyet nagyszámú helyőrség védelt. S az egész éjjel folytatott véres küzdelemben azt is elfoglalta; s az ott talált hatvanezer darab lőfegyvert a felkelők között szétosztotta.

Az uralkodó, ki akkor Schönbrunnban lakott, e felkelés hírére katonai fedezet mellett elutazott Olmützbe.

A bécsi fölkelés semmivé tette a reakciónak azt a tervét, hogy a horvátországi bánnal igaztassa le a tréfás, nevetséges módon Magyarországot. Jellasicnak, a Bécsből várt segélycsapatok elmaradása miatt, gondolnia sem lehetett arra, hogy Magyarország ellen visszaforduljon, s helytartói trónusát Budán elfoglalja. A magával hurcolt horvát népfelkelő sereget, aminek csak rablás volt a rendeltetése, az osztrák tartományok gyönyörködtetésére tovább nem vihette: azt tehát útnak ereszté: menjenek haza Horvátországba, ahogy tudnak. Lehetek tíezren. Azok Theodorovics tábornok vezérlete alatt hat ágyúval megkísérték ismét Magyarországon keresztül térni haza; de a magyar nemzetőrség által mindenütt visszavertek, s utoljára is kénytelenek voltak Styrián keresztül futni hazáig. E határszéli harcok egyikében érte Batthyány Lajost az a baleset, hogy lováról lebukva, a karját eltörte, s ezzel minden tevékenysége véget ért a dolgok további lefolyásában.

A megmaradt rendes hadakkal aztán Jellasic kényelmesen felsétált Bécsig, ahol Auersperg Bécsből kiűzött seregével egyesülhetett. Futását most már védte az osztrák határ.

A két vert sereg, azért, hogy egyé lett, még mindig megverhető lett volna; ha akár a magyarokban, akár a bécsiekben igazi forradalmi szellem vezetett volna. Kezükben volt a fegyver, kivívták a győzelmet; hanem aztán se a fegyvert, se a győzelmet nem tudták mire használni.

Előbb a magyar országgyűlés tanakodott afelől, hogy átmenjen-e a magyar hadsereg az osztrák határon? Azután meg az osztrák országgyűlés hánytá vetette meg azt a kérdést, hogy megengedhető-e a magyar országgyűlésnek, hogy az a magyar hadsereget Ausztriába beküldje? És hogy általában szükséges-e a bécsi fölkelő nép és a magyar hadsereg között valami érdekközösségnek létjogát konstatálni? És hogy nem támadnak-e majd ebből közjogi bonyodalmak? S amíg e pertractatio fölött a két országgyűlés váltotta egymással a nuntiumokat küldöncei által, akik gyorsparaszttal utaztak a két főváros között; amíg a magyar hadsereg a honvédelmi bizottság rendeletéből kétszer is átment meg visszajött az osztrák területről, azalatt elillant a kedvező alkalom, mely október elején kínálkozott, a megvert és levert horvát-osztrák sereget Bécs falai alatt a csaknem egyenerejű magyar hadsereggel s a bécsi felkelők hadával két tűz közé szorítani. Azalatt megérkezett Windischgrätz herceg a Csehországból elhozott hadakkal, átvette az egész osztrák sereg fölötti parancsnokságot. Úgyhogy mikor már a magyarok és bécsiek beleegyeztek, hogy egymást hadászatiilag támogassák, akkor már Windischgrätznek olyan hadserege volt, hogy egyszerre ostromolhatta Bécsset, s a felmentésre siető magyar hadsereget Schwechatnál visszaverhette. Bécs ost-

rommal lett bevéve, a forradalom elgázolva; a magyar hadsereg, dacára a mannsworthi csodavitésű harcnak, a csallóközi kaszás nemzetőrök megfutamodása miatt kénytelen volt visszavonulni. Az ellenség nem üldözte.

Históriai nagy nevek. Készületek a harcra

A kocka el volt vetve. Bécs leverése után a reactio vezetői nem gondoltak többé Magyarország kibékítésére. Csak az erőszakos elnyomásról van szó. Minden oldalról megtámadni az országot rendes haderővel és amellé a belső zendülést szítani: ez volt a haditerv.

De most már aztán a magyar nemzet sem maradt tétlen.

A nagy önvédelmi harcban, el kell ismernie a történetírónak, hogy Kossuthé volt a vezérszerep.

Ő gondoskodott róla, hogy a Magyarországon fekvő erősségek a magyar szabadságharc számára megtartassanak. A reactio is törekedett azokat elfoglalni. Aradvárban, Temesvárban ez utóbbi győzött. Éppen úgy Erdélyben Károlyvárnál és Dévánál. A várak osztrák parancsnokságok alá kerültek. Ellenben a hatalmas erős Komáromot, Lipótvárt, Eszéket, Munkácsot a magyar kormány tudta megtartani. Péterváradon Henczy volt a várparancsnok. A várőrséget azonban a Dom Miguel (debreceni) és Esztei (budai) magyar ezredek zászlóaljai képezték egy honvéd zászlóaljjal és huszársággal. Mikor Beöthy Ödön bácsi kormánybiztos megérkezett október 8-ikán a honvédelmi bizottság rendeletével Péterváradra, hogy a vár ormára a nemzeti színű zászlót kell kitűzni, Henczy az osztrákok kezére akarta adni a várat: azonban a Dom Miguelek fellázkodtak ellene: fogságra ejtték a várparancsnok Henczyt, s mint hazaárulót felküldték Budára, hogy ott ítéljen fölötte a haditörvényszék. Henczyt azonban nem állíták a haditörvényszék elé; hanem fogva tarták Budavár bástyabörtönében, s mikor a magyar kormány elhagyta a fővárost, ottfeladték a börtönben. Ő lett azután Budavár főparancsnoka a kocka fordultával, s irtóztató bosszút állt a péterváradai megszegyenítésért.

A schwechati veszített ütközet után Kossuth a fővezényletet Görgey Arthurra bízta, akit tábornokká léptetett elő.

Mikor e választását a képviselőháznak bejelenté, így szól: „Bizalmam Görgeyre esett, akinek katonai munkálatairól, nemzeti érzületéről s elhatározottságáról becsületeimmel állok jól. Mert ő úgy van lelkesülve, mint Magyarország minden igaz fia, hogy nem azt kérdi: magas polcra állíttatik-e – hanem, hogy mit parancsol a hazafiúi kötelesség? Azt jövendölém a tábornok úrnak, ha egy kis szerencse járul hozzá, neki az isteni gondviselés nagy és fényes pályát jelölt ki, és ezt azon meg-

győződéssel jövendölém, mivel tudom, hogy akármik legyenek a körülmények, ő mindig hű szolgája marad a szabadságnak.”

A magyar huszárok

A várak megtartásával együttjáró feladat volt egy magyar nemzeti hadsereg megteremtése.

A magyar nemzetnek 1809 óta nem volt fegyver a kezében: 1848-ig. Ez ideig „nemzet”-nek csak a nemességet tartották. S a nemesség ment volt a katonai szolgálat alól. A serezekbe s a huszársághoz csak a parasztlegényeket vitték: azok tanulták meg a puskával bánást, a lovon harcolást: a katonai regulát. Tüzérséghez, technikai csapatokhoz a magyarokat egyáltalában nem alkalmazták.

Az 1848-iki alkotmány kiterjeszté a polgárjogot minden szülőttére e hazának, s behozta a nemzetőrség intézményét; mely közel járt az általános védkötelezettséghez.

És a nemzetőrség be is vált annak, aminek lennie hivatása volt: helytállt a lázadó rácokkai harcokban: meg tudta tartani az őrizetére bízott várakat, segített elfogni a horvát határőrseréget, s egyes osztagai, kiket önkéntes (egyévi szolgálatra vállalkozott) nemzetőröknek neveztek, nyílt ütközetekben is derekasán harcoltak – azonban nagyobb tömegekben hadműveleteket kezdeni velük mindig szerencsétlen kísérlet volt.

Görgey azon kezdte, hogy a schwechati ütközet után hazabocsátotta a nemzetőröket, s elszedett puskáikat az újonc honvédeknek osztá. Azok nagy sereggel gyülekeztek össze az ország minden részéből, s hogy jól tudták használni a fegyvert, azt bebizonyították a legelső alkalommal. A nagyszombati csatában megtörtént az, hogy újonc honvéd zászlóalj szuronyt szegezve támadott meg egy vértesszakaszt és meg is futamítá. A veres sapkás honvéd zászlóalj hős híre már akkor legendaszerű volt. Az ország intelligens fiatalságának színe-java adta meg a hősi szellemet az újonc támadt seregnek. Minden iskola kiürült: a diákok honvédek lettek; még a tanító szerzetes növendékei is katonákká lettek, benecések, ciszterciák, premonstreiek, piaristák százával szaporították a nemzeti hadsereget. S ez intelligens fiatalság tette lehetővé, hogy tüzérséggel tudtuk ellátni magunkat. Pár nap alatt kész pattantyús volt az ágyú mellé állított philosoph és matematikus.

De ami a nemzeti hadsereg zömét képezte, az mégis a régi, begyakorolt seregek és lovasság hadi népe vala.

Ennek a hajdan alkotmányon kívül állott nemzedéknek köszönheti leginkább a magyar nemzet szabadságharcának dicsőségét.

S ez annyival magasabbra számítható fel: mert ezeket az ezredeket nagyobb-részt idegen tisztek vezényelték, befolyásolták. Ezek mind addig az ideig nem hallottak hazáról beszélni, csupán a császárról. Zászlójuk címere, amelyre feles-küdtek, volt a kétfejű sas. Mundérukat a császár adta, s az volt a fehér frakk, különféle színű gallérral. És mégis, ezen ezredek egyszerre megérték nemzetük segélykiáltó szavát: s ráismertek a hazájuk címerére: mégpedig nemcsak azok, akik magyarul beszélnek; hanem tótok, németek, oroszok, bunyevácok és több megyebeli románok.

A legfényesebb adatai közé tartozik az 1848/49-iki szabadságharcnak az, hogy magyar ezred nem harcolt magyar ezred ellen soha; mint ahogy harcolt honfi honfitárs ellen a lengyel bárni confederatio idejében; ahogy harcolt egymás ellen kuruc és labanc a Rákóczy-korszakban.

És ezen rendes ezredek némelyikének úgy kellett magát idegen területről hazája határáig átküzdeni: különösen a huszároknak, akik nagyjából Galícia, Cseh- és Morvaország helyőrségei közé voltak beékelve.

Egy ilyen hazajövetel leírását jegyezte fel igen érdekesen egy altisztje a Koburg-huszároknak.

Olyan titokban összebeszélve, hogy szándékukat senki ne sejtse, sötét éjjel hagyták el a kaszárnyájukat egyetlen tiszt vezetése alatt. S akkor keresztülúsztattak a folyón, mely útjukat állta.

Szökésüket rögtön észrevette a helyőrség, s egy ezred nehézlovas az üldözésükre indult. De ezek nem tették meg, hogy átúsztassák a folyamot: el kellett kerülniük a hídra, s ezáltal félnapig előnyt engedtek a huszároknak.

A vezénylő tiszt, térkép után ismerve a tájat, arra számított, hogy egy völgyet elérve, ott fog találni egy szabályozott hegyi patakot, melynek vize részben halastónak van elfogva: másrészben egy nagy patakmalmost hajt. Ha e malmon átmehtettek, akkor a tó zsilipjét felnyitva, az egész völgyet víz alá helyezhetik, s ezáltal az üldöző lovasságot visszatartják.

Azonban e számításában csalódott. A huszárcsapat megszökését észrevéve, a körülfekvő hegyormokon meggyújtották a vésztüzeket, s e jelre még a malomhoz érkeztek előtt az uradalmi erdészek nyitották fel a zsilipet. A keskeny gáton átvezető hidat, pedig felszedték előttük. – A vezénylő tisztet ez sem hozta zavarba. Hirtelen hidat rögtönöztetett a malom kapuiból. Hanem arra meg nem akartak rámenni a lovak, mert fehér volt. Akkor kátrányt öntetett a hídra. Azon megint azért nem akartak átmenni a lovak, mert csúszott a deget a patkóik alatt. Úgy kellett aztán kötőféken átvezetni minden egyes paripát a huszároknak, nagy kínal és szitkozódással. Mire készen lettek vele: már utolérték őket az üldözőik. Akkor aztán felgyújtották a hátuk mögött rögtönzött hidat, s otthagyták átközödő ellenfeleiket.

Azonban az egész vidék fel volt már zendítve a menekülők útjában: egy folyam hídjánál kaszás felkelő nép állta el az útjukat. Könnyen nyithattak volna utat maguknak fegyverrel; de a vezénylő tiszt kerülte a harcot a föld népével s inkább nagy kerülővel kelt át a folyam sekélyén. A falvak népe megtagadta tőlük a kenyeret is. Egyetlen útféli csárdában találtak egy kenyeret és egy átalag pálinkát. Azt a tiszt kiosztá a legénység között, mintha csak úrvacsoráját osztana. Ez volt két nap óta az első lakomájuk.

Azután egy malomhoz értek, mely éppen haricskát őrölt. Ez már csupa boldogság volt. Ebből lehet puliszkát csinálni. De még hozzá sem ülhetek a lakomához, amit leterített huszárköponyegekre tálantak fel, midőn az előrsők jelkiáltása hangzik: „Itt vannak a vétesek!” Azzal étlenül lóra kaptak, s keresztül a szántott földeken, vágattak üldözőik elől; majd bele egy süppedékes lapályba; amin keresztülvergődve, ismét maguk előtt találtak egy megáradt folyamat: abba belerohantak, s azt is keresztülúsztatták. Itt aztán a vétes ezred kénytelen volt visszafordulni: ezt a vitéz csínyt nem csinálhatta utánuk.

Ámde a megmenekülés által a huszárok még nagyobb kelepcébe jutottak. Estére kerülve (novemberi idő volt) egy nagy mezővárost találtak maguk előtt, mely kőfallal volt körülkerítve. Trombita és dob takarodó tudatta velük, hogy ott helyőrség van: lovas és gyalog.

Ekkor segítségükre jött az őszi köd. Olyan sűrű köd szállt alá a tájra, hogy a csapat elejét nem lehetett látni a közepéről. Ekkor a huszárok azt a fortélyt használták, hogy a lovaik lábaira bocskort kötöztek nyeregpokrócaikból, s a köd oltalma alatt nesztelenül haladtak el a város kapui előtt.

Kerülniük kellett a harcot, mert ló és lovas el volt csigázva: két nap, két éjjel senki nem evett és nem aludt: ruháik összeázva, tagjaikat megdermeszté a ködös nyirok. Így szépen áthaladtak az országutat elzáró sorompón is: a katonai őrszem a saját lovasságuknak nézte őket.

Mikor aztán kijutottak a nyílt országútra, akkor leszedték a lovaik lábáról a bocskort: s elkezdtek danolni.

Reggelre a Kárpátokat látták maguk előtt feltűnni. Azokon túl már Magyarország! Itt a hegy lábában egy barátságos érzelmű lengyel nép lakta falura akadtak; mely lovaiknak szénát, maguknak kenyeret adott: sütni-főzni is kezdtek; kecskehúst kásával. De mire a lakoma elkészült, akkorra már a hátuk mögött hagyott városból itt termett a katonaság: dzsidás lovasok és szekerekre rakott vadászok elállták előttük a menekülésre szolgáló utat és erdőt.

Csak egy útjuk volt még: fel a hófedte hegységnek: melynek ismeretlen ösvényén soha lovas katona még nem járt.

Az üldöző katonaság körülfogta a falut, várva a huszárok kitörését: egyszer aztán bámulva látta a menekülőket a szédületes sziklafal keskeny ösvényén hosszú sorban végighaladni. A fehér sziklafal pattogott a huszárok körül az utánuk küldő-

zött golyóktól: de oda már üldözésükre nem vállalkozott senki. S e nyaktörő lo-
vaglás alatt, a golyók füttyülése mellett a huszárok szerteszunyókáltak a nyereg-
ben.

A fenyvesben aztán nem üldözte őket senki; de nem is fogadta senki. Egy verem
répa meg egy szapu savanyú juhtej volt a lakomájuk, amit egy pásztorkunyhóban
leltek. A juhok maguk messze lenn a völgyben legeltek.

A fenyves után következett a gyalogfenyő országa. Itt végre kipihenték magukat,
lenyergelték a lovakat, s legelni ereszték, maguk a huszárok tüzeket raktak a
borókából, s azok mellé körültelepedtek. Egy sem maradt ébren.

Egyszer aztán a lovaik rémült nyerítése ébreszté fel őket. A pokol volt körülöttük!
Az őrtüzektől meggyulladt az egész ciher, s végigterjedezett a láng a borókával
fedett hegyoldalon.

Most aztán riadva kellett lovaikkal együtt menekülni fel a hegymagasnak: keresz-
tültörtetve a lángba borult bozóton.

Ezalatt megszökött tőlük a vezetőjük, s ők reggelre ott találták magukat a hóval,
jéggel fedett sziklasivatagban, tájékozás nélkül: a völgyeket betakarta a mély köd.

Nem ült már senki a lován: kantárszáron vezette azt maga után, a terhelő nem
tartá már a nyeret: a lónak nem volt hasa. Már két nap óta nem ettek semmit:
szomjukat hógolyócskákkal enyhítették.

S hogy tökéletes legyen a nyomorúságuk, ott lepte őket a havas zivatar. – És
mégis előre kellett haladni, út nélkül, tájékozódás nélkül: mert aki hátramarad, az
megfagy.

Vakon találtak utat. A hegyoldal lefelé hajlott már; a köd felszállt felhőnek: erdőt
láttak maguk előtt.

S midőn e fenyvest elérték, fejszecsapásokat hallottak. Munkások vágta fát az
erdőn. Egyike azoknak e magyar szóval fogadta őket:

„Dicsértessék a Jézus Krisztus!”

Itthon voltak a hazában.

És így jöttek haza valamennyien a magyar huszárok hazájuknak segélykiáltására!

A szabadságharcnak ezek voltak a leglélekemelőbb jelenetei!

A honvédelmi bizottmány

Hetek alatt, mintha a földből támadt volna elő, talpon állt, nyeregben ült a magyar
hadsereg. Tehetjük a számát a fegyvert fogni kész férfiaknak százötvenezerre.

E nagy tömegből csatakész hadsereget alakítani, az volt a nehéz feladat, melynek létrehozásában minden lépten-nyomon magát a lehetetlenséget kellett leküzdeni.

Kormány nem volt. – Batthyány és miniszter társai leköszöntek. István nádor elhagyta az országot. A bécsi kormány leküldte Lamberget: azt Buda és Pest közt felkoncolták. Aztán kinevezte Jellasich bánt helytartónak: azt megverték, kikergették. Aztán megkínálta Vay Miklóst a miniszterelnökséggel: az nem fogadta el. Aztán kinevezte Récseyt miniszterelnöknek: az elfogadta, s négy nap múlva le is tette. Magyarország kormány nélkül maradt. Ekkor a magyar országgyűlés választott a saját kebeléből, képviselők és főrendházi tagok közül, egy nyolctagú testületet, ezzel az igénytelen névvel: „honvédelmi bizottmány”, akik mellé be lett híva Duschek Ferenc a pénzügyek kezelésére, elnöke volt pedig Kossuth Lajos.

Ennek a névtelen kormánynak volt a feladata a nemzeti hadsereget felruházni, felfegyverezni, élelmezni, a várakat ellátni, hadvezéreket, tisztikart kinevezni, s az egész országot adminisztrálni: amellet politikát vezetni s a hadseregek működését elrendelni.

A szabadságharc legbámulatraméltóbb csodái közé tartozik ennek a miniszteri rang nélkül működött kormánynak a tevékenysége.

Hogyan tudtak annyi fegyvert beszerezni, midőn az ország körös-körül el volt zárva ellenséges nemzetek által? Hogyan egyenruháztak százezernyi hadsereget, midőn az országban alig volt egy pár posztógyár? S különösen és főképpen hol vették mindezekhez a pénzt? A „nervus bellit”? A háború idegét?

Az évi költségvetést beterjeszté az országgyűlésnek Kossuth. Ennek értelmében ötvenmillió forintra volt számítva Magyarországnak összes bevétele. Az országgyűlés a rendkívüli hadikészületekre megszavazott negyvenmillió forintot. Azonban a király nem szentesített semmi törvényt, amit az országgyűlés hozott; emiatt adót nem lehetett kivetni. Arra már idő sem volt. A honvédelmi bizottmány az egyetlen eszközhöz volt kénytelen nyúlni, amely forradalmi kormányokat hadviselésre képessé teszen – az ércfedezet nélküli bankjegyek nyomtatásához. Nyúltak ehhez különben nem forradalmi kormányok is: a francia háború alatt az osztrák abszolutisztikus kormány elárasztotta az országot *fekete bankóval* és félforintot valló kétgarasosokkal, amiket a köznép feltalálójuk után *zicsediknek* és *schuszterallérok*nak nevezett.

De éppen ebben tüntette ki a magyar nemzet példátlan lelkesülésének aranypróbáját; hogy ez alap nélküli pénzjegyeket egész a szabadságharc utolsó hónapjáig teljes névértékükben fogadta el, s az arany ágio nem volt nagyobb a „Kossuth-bankók” után, mint az osztrák bankjegyek után, vagy aminő most az „ezüstpénz” és az arany közötti különbözetet teszi. A nemzet bizalma volt az ércalap. És amellet a puritán becsületesség volt a pénzügyi rendszer. – Csak az teszi érthetővé, hogy a forradalmi magyar kormány százötvenezer embert fel tudott szerelni, várakat védelmi állapotba tenni, egy évig nagyszabású hadjáratot folytatni: amel-

lett hivatalnokokat fizetni – ötvenmilliónyi papírpénz kiadása mellett. És amellet soha hozzá nem nyúlt a kormány ahhoz a kétmilliónyi arany- és ezüsttőkéhez, amely az egy- és kétforintos pénzjegyeknek törvényes fedezetét képezte.

A forradalom hadjáratának dicsőségében azok, kik az ország kincstárának a kulcsait tarták a kezükben, osztoznak azokkal, akik a fegyvert forgatták.

Balesetek a hadjárat kezdetén

Valóban nagy önbizalomnak kellett lelkesítenie a magyar nemzetet, hogy annyi baleset után, annyi rémhír közepette, mely a szabadságharc kezdetén egymást követte; el ne veszítse jövője iránti bizalmát.

A reactio parancsszavára megindult körös-körül a hadjárat a magyar „nemzet” ellen.

A Bécszet leigázott osztrák főhadseréget a diadalaiban elbizott Windischgrätz herceg vezetése a magyar főhadserég ellen, melyet Görgey Arthur vezényelt. Az osztrák ment hatvanezer főre: éppen kétszer annyi szám, mint a magyaré.

Emellett a Vág-völgyön betört Simonich tábornok egy hadtesttel, Galícia felől Schlick tábornagy egy másikkal. A harmadik Nugent alatt a Dunántúlt lepte meg: a szerb lázadók erősítést kaptak; a felvidéki tótokat zavarta Hurbán dülő csapatja, s hogy beteljen a keserűség pohara, Erdélyben fellázadtak az oláhok, s az osztrák tábornok Urbán szövetsége mellett a virágzó magyar városokat, Zalatnát, Abrudbányát, Nagyenyedet feldúlva – túltettek a szomorú emlékű Hora és Kloska zendülésén.

Amellett a mi jobbadán nemzetőrökből álló seregeink, melyek akkor kerültek először csatátűzbe: szégyenletes kudarcokkal jelölték a csatahelyeket. Mészáros Lázár, a volt hadügyminiszter vezénylete alatt a Schlick ellen küldött hadsereg csaknem vérontás nélkül hagyta magát megverni Szikszó és Kassa alatt, s teljes megsemmisítését csak a jókor érkezett huszárságnak s a bécsi aula szabadcsapatának vitéz ellenállása akadályozta meg. Az Erdély megsegítésére gyűjtött tábor Deés alatt vezérének tehetetlensége miatt gyalázatosan szét lett verve.

Csupán két hadseregre lehetett bizton számítani; Görgeyére, mely Windischgrätz elől folyton csatározva vonult vissza a főváros felé, és az al-dunai hadseregre, mely Damjanich vezetése alatt vonult fel a Bánságból, otthagyva a hadjárat terét a rácoknak. A két derékhadnak egyesülten kellett volna Budapest alatt megütköznie Windischgrätzcel, Schlick is ide törekedett; de kettőjük között volt a Duna és a budai erdős hegláncolat.

Ezt a tervet meghiúsítja a szerencsétlen *móri* csata. A Görgey alatti hadseregnek egy hadtestét Perczel Mór tábornok vezénylő. Eddigi diadalaiban bizakodva, egy-

magára derékcsatát vállalt Windischgrätz ellen, s a többi dandároktól meg nem segítette hadtestével nagy veszteség mellett kényszerült egész Budavaráig menekülni.

E nehéz vereség után nem lehetett többé arra gondolni, hogy a túlnyomó erővel szemben a fővárost s a gyöngye budai várat megvédelmezzék.

A magyar kormány elhatározta, hogy elhagyja Budapestet, s az országgyűléssel együtt Debrecenbe költözik. Onnan aztán újraszervezi a hadjáratot.

Időt kellett nyerni, hogy Damjanich bánsági hadserege felgyűlhessen, ami az akkori vasút nélküli világban nagy nehézséggel járt.

Ebben az időnyerési feladatban remekelt Görgey. Amíg Perczel újrendezett hadtestével a kormány elvonulását fedezte a Tiszánál, addig Görgey egy nagy kanyarodót csinált, fel a bányavárosoknak, maga után hurcolva Windischgrätz seregének zömét.

V. Ferdinánd király a bécsi forradalom s a magyar szabadságharc kitörése után leköszönt az osztrák császárságról. A magyar királyságról sohasem. Ezt a kamarilla már fölöslegesnek tartá. Helyébe I. Ferenc József, a király testvérének a fia lépett a trónra, 18 éves korában.

Windischgrätz herceg mint a király „alteregója” jött be hadsereggel Magyarországra. Könnyű diadalok után, egy ágyúlövés nélkül vonult be Budavarába.

Mikor a budai királyi palotába megérkezett, a sapkáját az asztalhoz vágva, azt mondá: „Finita la commedia!”

És igaza volt. A komé diaj átsz ásnak vége volt már. Azonban most kezdődött csak a tragédia.

Ha a tábornagnak valami talentuma lett volna ahhoz a szerephez, melyet a világtörténet nagy rendezője a kezére játszott, hát akkor vagy azt tette volna, hogy mint bölcs diplomata Budapest elfoglalása, a magyar kormány Debrecenbe menekülése után a csüggeteg nemzetet békés és jóakarató intézkedésekkel pacifikálta, s az új fiatal uralkodó iránti hűségre megtérítette volna – vagy pedig, mint okos hadvezér, egész haderejével utánasi etett volna Kossuthnak, s Debrecen is elfoglalva, a hadviselést lehetetlenné tette volna. Azonban e kettő közül egyik sem jutott eszébe. Se a nemzetet kibékíteni, se az elmenekült kormányt üldözni nem tartá a fáradságra érdemesnek. Ő a táblabírákat megvetette, csak a katonákkal törődött.

Uralmát vésztörvényszékkel kezdé: halálos ítéletek, kivégeztetések, önként jelentkező hazafiak és katonatisztek bebörtönzése által akarta a nemzetet megfélemlíteni. S a rémuralom eszközein kívül a kicsinyes fogásokhoz folyamodott: a független sajtót elnyomva a hivatalos lapjai által költött meséket terjesztett a közönség között Kossuth elfogatásáról, Görgey seregének capitulációjáról, Komá-

rom elestéről. S aztán várta, hogy mikor jönnek már Budára a hódoló deputatiók mindenünnen az országból.

Mikor aztán arról értesült a herceg, hogy Görgey a bányavárosok felé vonult, akkor egészen megzavarodott. El nem tudta képzelni, hogy mit akar ez ottan? Görgey tudta, hogy mit akar. Ott voltak a magyar kormánynak a pénzverői, aranya, ezüstje, reze; a pénzre nagy szükség volt. De még inkább a posztóra. Az is ott volt: a hadseregnek köpönyeg kellett; itt volt a tél: kegyetlen 20 fokú hideggel.

Windischgrätz három hadtestet küldött Görgey körülkerítésére, melyek három oldalról vették ostrom alá a magyar hadsereget.

Csak a bámulatraméltó vitézség és leleményesség egyesülése volt képes e hadsereget a kelepcéből kiszabadítani. Járhatatlannak tartott hegygerinceken át, mély völgyszakadékokban siklottak keresztül az ellenség dandárai között; végre egy elhagyott bánya tárnáját használták fel alagút gyanánt, s ágyúikkal együtt a hegy mélyén keresztül vonultak el, az ellenség lábai alatt; mely egyszer csak azt vette észre, hogy a körülfogott hadsereg a háta mögött van és hadrendben áll.

Ezalatt Mészáros Lázár megverte seregét egy másik fiatal hadvezér vette át, Klapka György: ez is, mint Görgey, főhadnagyból lett tábornok. S az általa újjászervezett hadsereg becsülettel állta meg a helyét a győzelmében biztos Schlick tábornokkal szemben. Tarcalnál egyetlen dandára tartá fel és verte vissza Schlick hadseregét. A sűrű köd segített a magyaroknak. Schlick a ködben a tarcali temetőt is hadcsapatnak nézte buzogányos fejfáival, s órákig ágyúztatá. A holtak megállták a helyüket! Azzal visszavonult.

Majd egész haderejével a Tiszának fordult, mely akkor keményen be volt fagyva: mindenütt át lehetett rajta kelni. Az volt a szándéka, hogy a védtelen Debrecent meglepi, s a magyar kormányt és országgyűlést elfogja.

Klapka serege a Tisza jegén ütközött meg Schlick hadaival, s azokat visszaverte.

Ekkor neszét vette Schlick, hogy Görgey hadserege keresztülvágta magát a körülfogó osztrák seregen, s az ő háta mögött áll. Nehogy két tűz közé szoruljon, a branyiszkói utat megrakta lövészekkel és ágyúkkal. Rendes stratégák véleménye szerint ez a hegyszoros bevehetetlen. A serpentina út minden kanyarodója meg volt rakva ágyúkkal.

Guyon Richard nevéhez fűződik a branyiszkói diadalnap emléke, aki azt a hegyszorosot honvéd zászlóaljaival megostromolta. A magyar legények szuronyszegezve foglalták el az ágyúkat, s kiverték az ellenséget mind a húsz hadállásból. Éjfél utánig tartott a harc, s teljes sikerrel végződött. Görgey hadserege egész erejével Schlick háta mögött állt, szemközt pedig Klapka.

S hogy Windischgrätz meglepetése még nagyobb legyen: egyszerre csak előtört a Tisza mögül Perczel Mór a Mórnál szétvert seregével, s a szemközt álló osztrák hadtestet Szolnoknál elverte: az sietve hátrált Pest felé; Ceglédnél segítséget kapott: ott aztán Perczel még egyszer megverte. Ez a vert had aztán nem is állt

meg Pesten, hanem átvonult Budára, jelentést tenni a generalissimusnak, hogy a komédia még csak most kezdődik.

Perczel előtt nyitva volt az út Pestig. – Ekkor azonban az osztrák hadvezénylet valódi vaudeville-írói ügyességgel gondolt ki valami jót. Perczel háta mögött a nagy városokba szállásmestereket küldött ki, akik ott tízezer ember számára szállást, élelmiszert rendeltek meg. Perczel megfoghatatlanul nagy hirtelen visszahúzódt Szolnokon át a Tisza mögé.

Ez eddig egészen sikerült. A magyar haderőnek volt (a várakban levőkön és az erdélyin kívül) négy működő serege: egy Görgey, a másik Klapka, a harmadik Perczel Mór, a negyedik Damjanich vezénylete alatt. Windischgrätz szinte annyi-felé osztá szét az armadiáját. Ez a nyolc hadsereg aztán, ki-ki a maga vezérének terve szerint, kergetőzött előre-hátra: döntő ütközetet egyik sem vívhatott; s a nagy távolságok, a közlekedési eszközök hiánya miatt arra sem volt képes, hogy két hadsereg egymással összeműködve egy két tűz közé szorított ellenséges hadtestet megsemmisítsen.

Az osztrák hadsereg ezalatt folyvást fogyott, a magyar pedig szaporodott.

Ugyanezen téli hónapokban az erdélyi magyar hadsereg vezére, Bem, lengyel forradalmi tábornok, lángeszű hadműveleteivel nemcsak az osztrák tábornokokat és az oláh tribunokat törte össze, hanem az Oláhországból segélyül hívott tízezernyi muszkát is kiverte Erdélyből, s a piskii hídnál kivívott diadal után magát a szász ellenforradalom fészket, Nagyszebent is ostrommal bevette, aminek a példáját hamar követte Brassó is.

Érdekes epizódokban gazdag az erdélyi hadjárat története. Mikor egész Erdély el van veszve, a magyar hadseregek a határon túl nyomva, akkor a magára maradt Háromszék nem adja meg magát: a fegyvert fogott székelyek védik határaikat oláhok, szászok és osztrákok ellen. Majd egy lángész támad közülük, Gábor Áron, aki a maga köztüzéri eszével kitalálja, hogyan kell ágyút önteni: a székelyek leszedik tornyaikból a harangjaikat, s azokból Gábor Áron egy egész üteg ágyút készít; aztán löporgyárat állít fel, s akkor a felágyúzott székelység támadó harcot kezd, s kezet nyújt a magyar hadseregekkel visszatérő Bemnek.

A szelindeki csatában az osztrák nehézlövasság rohamot intéz Bem ellen. A székely gyalogság van felállítva első harcvonalban. Amikor a vértések odaérnek, a székelyek egyszerre mind a földre fekűsznek: a betanult katonaló rá nem tapos a földön fekvő emberre. A vasasok átrohannak a fekvő hadsoron.

Azokon túl aztán Bem ágyúí vannak felállítva, s oldalt egy-egy szakasz huszárság. Az ágyúk kartácsot szórnak a vasas ezredekre, s erre a székelyek is felugrálnak fektűkből, s hátulról puskáznak bele az ellenséges lovasságba, míg ez mindenűn megátadva, ziláltan menekűl el a csatatérről.

Maga az öreg Bem valóságos mythoszi hűsalak; nem termetre, de lángszellemére az: ki a piskii hídnál az osztrákok kezébe kerűl ágyúít egymaga foglalja vissza;

lovagkorbácsával püfölvé a vontató katonákat: „Hagytok békét ezeknek az ágyúknak, himpellérek! Ezek az én ágyúim.” S e verekedés közben maga is egy ujját vesztí a bal kezéről: azt a csata hevében amputáltatja a tábori felcserrel, s aztán tovább vezényel, fennhangon kiáltva kemény németséggel: „Ist die Brücken verloren, Siebenbürgen verloren!”

S az ütközet után azt mondja: „Csak a magyar meg a székely az igazi katona!”

Arra, hogy egy nagyszabású hadjáratit tervet készítsenek, úgy látszott, hogy mind a magyar, mind az osztrák táborban hiányzott a kezdeményező szellem.

Ekkor a magyar kormány meghívta a külföldön lakó *Dembinszkyt*, s azt bírta meg az összes magyarországi hadseregek fölötti főparancsnoksággal.

Ez volt az egyik kútforrása a magyar szabadságharcot akadályozó belviszályoknak.

Dembinszky derék katona volt, aki kapitányi rangját I. Napóleontól nyerte az Oroszország elleni hadjáratban Szmolenszknél. Azontúl pihent 1830-ig. Akkor a lengyel népfelkelő sereget vezényelte a grochowi ütközetben. Majd egy lovassági dandár parancsnokává lett, s e dandárral Diebits hatvanezernyi derékhadát fel tudta egy napig tartóztatni Kuflewnél. Még fényesebb hőstette volt az osztrolenkai hídnak tizennégy órán át tartott megostromlása. De már az osztrolenkai ütközetből elkésett. Ez ütközetet elvesztve, a lengyel tábornokok elhatározták, hogy hadtesteikkel átmenekülnek a porosz határon, s ott lerakják a fegyvert. Csak *Dembinszky* nem adta meg magát. Ő a maga dandárjával a győzelmes orosz seregen keresztülúrfúrta magát, s azt szerencsésen elvezette Varsóig. Ez a fegyverténye szerezte meg a nevének a történelmi nevezetességet. Varsóban ezért kinevezték fővezérnek; de már néhány nap múlva leköszönt.

Ámde *Görgey Arthurnak* a hadművelete sokkal nagyobb mértékben tüntette ki ugyanazt a hadvezéri lángészt: mert ő egy egész hadsereggel törte magát keresztül három ellenséges hadseregen, s magával vivén egy elcsüggedt, szétzilált, vereséghez szokott öltözetlen hadat: visszahozta azt, nem megfogva, de megszorodva; fegyelemhez szoktatva, felruházva és csatákban megedzve. Hogy nagyravágyása határtalan volt, annyi bizonyos; de hadvezetőnél a nagyravágyás a diadalra vezető erény. A jó, becsületes Mészáros Lázár szerény ember volt: azért volt rossz hadvezér.

Dembinszky Henrik lehetett jó hadvezér ott, ahol ismerte az ország helyi viszonyait: a saját vezette hadseregnek és az ellenségnek szervezetét, nemzeti tulajdonságait, amik elhatározó tényezők egy hadjáratban. Az ifjú magyar hadsereggel csodákat lehetett művelni, ha azt mondták neki: „előre!”, de ha azt mondták neki: „retírálj!”, abból veszedelem lett.

Dembinszkynek a parancsára történt, hogy a Ceglédig előrehatolt Perczelnek nagy sietve vissza kellett vonulnia a Tisza mögé. Azután azt a parancsot adta Perczelnek, hogy hadseregével vonuljon fel Poroszlóig a Tisza bal partján. Itt

ismét a terep nem ismerését mutatta ki; csak a térképen számított: azt nem tudta, hogy hóolvadáskor a Tisza bal partja mentébe ágyúkkal, társzekerekkel felvonulni természeti lehetetlenség. Perczel Mór emiatt elkeseredésében letette a hadvezérséget.

De még jobban elkéséríté Dembinszky Klapkát és Görgeyt, akik hadseregeikkel úgy körülfogták már Schlick hadseregét, hogyha egymással helyreállíthatják a közlekedést, az osztrák hadvezérnek meg kell magát adnia seregestül. Ekkor Dembinszky ellenintézkedéseket tett: s a két magyar vezérnek engednie kellett, úgyhogy a szorongatott Schlick kicsúszhatott ércölelésük közül.

Dembinszkynek igazolására szolgáljon az, hogy ő döntő ütközetet akart megvívni az osztrákokkal, s ennek a tervéhez alkalmazta az intézkedéseit.

Az volt a haditerve, hogy a Görgey, Klapka és Perczel hadseregeit egyesítve, azokkal megtámadja Windischgrätz főhadseregét. Azzal egyidejűleg a Damjanich és Vécsey vezénylete alatti két hadosztály Szolnokot elfoglalja, s a Budapest felé vezető úton előrenyomul.

Ez összpontosítási tervnek nagy előnyét azonban ellensúlyozta az, hogy Windischgrätznek is egészen hasonló terve volt: ő is magához vonta Jellasich bán és Schlick hadseregeit, s nem várta be, hogy Dembinszky támadja meg őket; hanem ő támadta meg Dembinszkyt.

Kápolna körül folyt le a két napig tartó ütközet: mind a két részről elismerendő vitézséggel: és mind a két részről elegendő fővezéri hibákkal. Egyenlő számerejű, mindkét félen 45 ezernyi haderő állt egymással szemben. Dembinszky hibája az volt, hogy a magyar haderőt igen hosszú vonalra elnyújtotta, hogy az alvezérekkel intézkedéseit későn közölte, a hadkereteket az ütközet előtt összezavarta, s az élelmezésről nem gondoskodott. Így aztán dacára az egységes vezényletnek és az összpontosításnak, a hosszú csatavonalon minden egyes hadosztály a maga rovására harcolt: s az ütközet első napján a hadikocka eldöntetlen maradt.

És még az ütközet második napján is volt olyan hadosztály, mely az elkésett fővezéri intézkedés miatt az ütközetben részt nem vehetett. Dembinszky az ütközet második napján visszavonulást parancsolt. Ez is egész rendben történt meg. – A harmadik napon azonban, midőn Windischgrätz a nehézlövességét a visszavonuló magyar hadsereg üldözésére kiküldé: a magyar huszárság, minden vezényszó nélkül, visszafordult az üldözőkre, s úgy szétverte őket, hogy azok még a „repülő” ágyúütegüket is hátrahagyták. A fényes viadal láttára egyszerre olyan lelkesedés szállta meg az egész magyar hadsereget, hogy a zászlóaljok hangosan követelték az ütközet harmadnap folytatását. S ez a harmadik nap végzetes lehetett volna Windischgrätzre nézve. Azonban most már a vezénylő fők között olyan nagy volt az egymás elleni elkeseredés, hogy ütközetre senki sem gondolt többé.

A diadalreménnyel kivonult magyar hadsereg úgy érkezett vissza a Tisza bal partjára, mint egy szétzilált had, sárosan, csüggedten, agyonfáradva és kiéhezve.

A vezérek egymás között ütköztek meg. Tiszafüredre érkezve Görgey és vezértársai egyszerűen letették a fővezérségből Dembinszkyt. A Debrecenből odasietett Kossuth nem érzett magában elég erélyt ez erőszakos fegyelemtörésért Görgeyt megbüntetni. Inkább annak adott igazat, s Dembinszky nyugalomra lett bocsátva. A debreceni kormány aztán Vetter tábornokot bízta meg a fővezéri címmel; akiben az összes magyar hadvezetők meg is bíztak. Derék jellemű, hadtudományban jártas és honszerető katona volt; de nem forradalmi hadseregnek való vezér.

A szolnoki ütközet

Amíg Kápolnánál rosszul sikerült Dembinszky hadjárati terve, addig Szolnoknál teljes diadal kísérte annak részletét: ámbár ez a diadal is a két vezér, Damjanich és Vécsey között viszályra s ez utóbbinak elbocsátására vezetett.

Midőn Dembinszky a Perczel alatti hadsereget magához vonta, Szolnokot ismét elfoglalta egy osztrák dandár, *Karger* tábornok alatt, a bal parti hídfőt erős védművekkel ellátva.

Szolnoktól egész Budapestig már ki volt építve a vasút; mely az osztrákok birtokában lévén, könnyen lehetett Szolnok megtámadtatása esetén, az ott elhelyezett dandárnak Jellasich seregéből segílyt küldeni.

Ez erős dandárral szemben csak a Cibakházán hátrahagyott újonc kaszás zászlóaljok álltak, egypár századával egy rendes gyalogezrednek; akik olyan vitézül tudták a helyüket védelmezni, hogy a császáriak azt hitték, egész dandár áll velük szemközt.

Március első napjaiban a két vezér, *Damjanich* és *Vécsey* megindultak dandáraikkal Szolnok megostromlására.

Vécseynek kellett megtámadni a bal parton levő hídfő sáncait, azalatt pedig Damjanichnak tutajokon kellett átkelnie a maga dandárával a jobb partra. Vele voltak a veres sipkások, a vitézségéről híres 3-ik és 9-ik zászlóalj, a Wáza- és Schwarzenberg-ezredek zászlóaljai, Wysoczky lengyel légionáriusai, a lengyel dzsidások és nyolc század huszár.

Damjanich serege észrevétlenül közeledett Szolnokhoz, csak akkor vették észre az osztrákok, mikor Tószeg utcáiból kibontakoztak a hadoszlopok. *Karger* rögtön útnak indított egy mozdonyt Abonyba (még akkor villanytávírdának híre sem volt), segílyt kérni az ott állomásozó *Ottinger* tábornoktól.

Mind a két partján a Tiszának megkezdődött a heves ágyútüzelés, melynél a fedett állásokból tüzelő osztrákok nagy előnyben voltak. De csak addig, amíg a mi honvédeink meg nem unták a dolgot. Egyszerre az egész arcvonalban felhangzik

a vezényszó, amit a „közvitézek” adnak: „előre!” S azzal honvédek és Schwarzenbergék szuronysegezve rohannak neki a kartácsokádó ágyúütegeknek, s a buckák mögül lövöldöző vadászoknak, halálmegvetéssel érnek el az ellenséghez, ágyúit elfoglalják, s a vitézül ellenálló osztrák gyalogsággal szuronyharcot kezdve, annak egy részét a városba szorítják, más részét, egy horvát zászlóaljat a megáradt Zagyva vizébe kergetik. Az osztrákok még Szolnok utcáin is megújítják a szuronyharcot; de mindenütt legyőzetnek.

Ha e diadalmas ütközet közepette Vécsey tábornok a Tisza bal partjáról egész erejével megrohanja a hídfőt, hogy a hidat elfoglalva, idején nyomulhat az ellenség hátába, a szolnoki ütközetnek a Karger-dandár teljes megsemmisítésével lehetett volna végződni. De itt ismét a katonai rangkórság rontotta el a dolgot. Vécsey régi tábornok volt: Damjanich fiatal, ettől nem fogadott el parancsot, hanem a túlpartról nézte az ütközetet, amíg aztán Damjanich egymagában kiverte az ellenséget Szolnokból, akkor aztán Vécsey is átkelt az elhagyott hídon a huszárságával.

A futó osztrák gyalogságot a Zagyva mentén Damjanich huszárszázadai vették üldözőbe, mely mind ott veszett volna, ha védelmükre a dragonyosok önfeláldozással a huszárok elé nem vetik magukat.

De arra nézve mégis elég jókor jött Vécsey, hogy az ütközetbe elkésve érkezett Ottinger tábornok lovassági rohamát felfogja. Ottinger, amint a hírt kapta, azonnal ügetett Abonyból Szolnoknak az egész lovasdandárával. Itt a vasút mentén közte és Vécsey huszárai között heves kardviadal támadt, mely a huszárok győzelmével végződött. Az osztrák dragonyosok és nehézlovakosok vereséggel vonultak vissza Abonyba.

Az osztrák dandár a szolnoki ütközetben elvesztett nyolcszáz halottat és sebesültet s négyszáz foglyot; többet, mint a kápolnai kétnapos ütközetben az egész magyar armádia. Azonkívül a győztesek kezében hagyta tizenegy hat- és tizenkét fontos ágyúját, összes pogyászát lovastul, s a tábori pénztárát, tele jó ezüst húszasokkal.

Damjanich lovagias katona volt. Ami letéteményi pénz volt a tábori kasszában, azt másnap átküldé Abonyba az ellenségnek.

Hanem a vezértársa iránt nem gyakorolt irgalmat. Vécseynek azért a hibájáért, hogy a szolnoki ütközetet egész délutánig tétlenül nézte, le kellett tennie a vezényletet.

A szolnoki ütközet napján már Klapka és Aulich hadtestei is megérkeztek Törökszentmiklóásra. 35 ezer harcos volt együtt. A diadalmámor behatása alatt ezzel a sereggel Budapestig lehetett volna előretörni.

Azonban a fővezérség kérdése még nem volt eldöntve; a nagy diadal után a magyar seregek nemhogy egyesülten előretörték volna, hanem még Damjanich seregét is visszavonták a bal partra, s mintha ők lettek volna megverve és elrémül-

ve, még a szép, nagybecsű szolnoki hidat is felégették a hátuk mögött, mintha sohasem akarnának többé a Tiszán visszajönni.

A kilencnapos ütközet

Amint Vetter átvette a fővezérséget, azonnal hozzáfogott a haditerve végrehajtásához. Görgeyt egy önállóan működő hadsereggel átküldte a Tiszán, azzal a feladattal, hogy Windischgrätz haderejét a Tarna-vonalon foglalkoztassa, amíg ő a 35 ezernyi derékhaddal Cibakházánál átkel a Tiszán, s az osztrák deréksereget hátba fogva, a fővárostól elszorítja. Tehát Budapest visszafoglalása volt a cél.

Ennek a tervnek is az a hibája volt, hogy az ellenség is éppen olyan súlyt fektet Budapest megtartására, mint a magyarok annak visszavívására, s mire Vetter a maga derékhadával az alföldi nagyvárosok alá megérkezett, már akkor az osztrák derékhad is ott volt. Ütközetbe sem bocsátkoztak, Vetter visszavitte a seregét a Tiszán, s megtértek ahhoz a tervhez, hogy Görgey nyomában egyesüljenek a magyar hadosztályok döntő ütközetre.

Ebből aztán heves összeszólalkozás keletkezett a magyar vezérek között, aminek az lett a következménye, hogy Vetter epelázott kapott, s nem vihette a vezényletet többé. Ekkor aztán Kossuth kénytelen volt Görgeyt kinevezni ideiglenes fővezérnek.

Görgeynek aztán volt komoly haditerve. Ő nem Budapestet, hanem az ostromolt Komárom várát akarta fölmenteni; ahol egy egész hadsereg volt bekerítve egy osztrák hadsereg által; s az a veszély forgott fenn, hogy a megvívhatatlan vár árulás által ellenség kezére jut, ahogy Eszék vára odajutott. Ha Komárom vára alatt meg van verve az ellenség, akkor annak úgylis sietve kell visszavonulni Budapestről.

A magyar hadsereg, melynek a hadműveletet keresztül kelle vinni, állt 45 ezer gyalogból és 8000 lovasból, 182 ágyúval. Csaknem egyenlő haderő állt vele szemben Windischgrätz fővezérsége alatt; ennek 220 ágyúja volt, de kevesebb lovassága, mint Görgeynek.

A nagy döntő harc április 2-ikán kezdődött, amidőn Schlick kivonult *Hatvanból*, ezzel a fennhíjázó mondással: „*Most lássanak az urak egy kis nyúl vadászatot*”, s megtámadta Gáspár hadtestét; s eleinte túlnyomó erejével keményen szorongatá a magyarokat; de nemsokára segítségükre érkezett a hátrálóknak a II-ik hadtest egy dandára, mely szuronyszegezve rohanta meg Schlick ezredeit, s azokat a városba visszaveté. De még oda is utánanyomultak a magyarok, s a dölyfös hadvezér maga volt kénytelen nyakra-főre menekülni a Zagyva mögé, úgyszólván még a hidat is elrontotta maga után.

A két következő napon Klapka és Jellasich ütköztek össze a Tápió mellett. Az ellenség itt is győzött eleinte, s Klapka zászlóaljait a Tápió mocsarai közé szorította. E kudarc közepette jelent meg a csataterén Damjanich hadteste, a veres sipkások szuronyszegezve foglalták vissza az ellenségtől megszállt töltést, hidat. Klapka honvédei is visszafordulnak, s Jellasich hadát kiverik Bicskéből és Ságig üldözik. Az ütközet mindkét részről hősiek voltak és sok áldozatba kerül.

Itt történt az az őskori harcokba illő jelenet, hogy amidőn az üldöző osztrák lovassággal szembe vetette magát a magyar császár-huszárok hat százada: a két lovasság őrnagya előrevágtatva, párharcot vívott egymással a harcvonalon előtt; a magyarok őrnagya volt *Sebő*, az osztrákoké *Riedesel*: egy óriás, athletai alak. A viadal hevében mind a kettő olyan sebet kapott, hogy jobb karját nem használhatja: a kard kihullott kezeikből: ekkor bal kézzel ragadták meg egymást, a tusában mindkettő lehullott lováról; de élve csak az egyik kelt föl. Sebő pusztán kézzel ölte meg az ellenfelét. S ez a magánharc öntött új lelket a magyar hadcsapatokba: megfordultak, s visszavívták az elveszett becsületet.

Ápr. 6-ikán volt az *isaszegi ütközet*, melyben mind a magyar, mind az osztrák hadseregnek minden hadteste részt vett, s ha a magyar hadvezéreknek mindegyike oly elszánt győzelemvágygal vitte volna a harcot, mint Damjanich, ki Jellasich hadseregével késő éjfélig újra meg újra kezdé a küzdelmet, ha Gáspár előnyomuló dandárja Bagnál meg nem áll tétlenül: ez a nap az osztrák hadsereg szétbomlásával végződött volna. – Így is teljes volt a magyar hadsereg diadala az egész vonalon. Isaszeg el lett foglalva; s Windischgrätz herceg főhadiszállását, Gödöllőt másnap reggel sietve hagyta el, s vert seregével Budapestre húzódott vissza.

Azt hitte, hogy a magyar fővezér most már a főváros visszafoglalására fog törekedni, s aszerint intézkedett.

Pest város közepén, a „Neugebäude”-től kezdve végig a váci úton és a fürdőutcán egész a hídfőig egy sor pallisad volt leverve kemény tölgyfa palánkokból, védelmül az utcai harcban elvonuló csapatoknak: s a partot hatalmas tuskóerőd ékesíté: ágyúkkal felszerelve.

Görgey azonban csupán egy hadtestet tolt Pest közelébe, az Aulichét, akinek az volt a feladata, hogy folyton támadva és visszavonulva foglalkoztassa Windischgrätz Pesten összpontosított seregét: aki csakugyan abban a hitben élt, hogy ötét Görgey ostromolja, s hogy ő azt mindennap diadalmasan visszaveri: míg harmadnapra aztán megtudta, hogy Görgey derékhada egyenesen Komárom felmentésére siet. A Komáromba vezető út védelmére hagyott Göcz- és Jablonovszky-féle dandárokat ápril 10-ikén Klapka és Damjanich Vácnál tönkretverték. Maga a vezér, Göcz tábornok is halálra sebesülten foglyul esett; seregének romjai átmenekültek a Garamon. Otthagyták a mieink kezében ágyúikat és teljes hídkészletüket, élelmiszeres hajóikkal együtt.

Ez volt a kilencedik napja s a befejezése az ütközetnek. Görgey a váci diadalnapon ezt a szózatot intézte hadseregéhez:

„Győzelemről győzelemre hordjátok zászlóitokat. Dicső tettek hirdetik vitézségteket, bátorságtokat. – Mint hősök kezdtétek meg a haza megszabadításának szent művét. Mint hősök fogjátok azt szerencsésen bevégezni. Nagy dolgok történtek már; még nagyobbaknak kell történniük, hogy szép hazánk igazán szabad és szerencsés legyen. Örömmel, büszkeséggel nézek bátor szemeitekbe, csodálattal szemlélem kitűrésteket a háború nehézségeiben, s ki nem mondható dicsérettel hajlom meg vitézségtek előtt, mely nagy őseitekre méltó tettekkel a magyar nevet örök időkre felmagasztalandja és titeket a világ legbátrabb seregei közt első sorba teend. – Vezérek a szeretett haza nevében mond nektek köszönetet önfeláldozó vitézségtek és hűségtekért. – Előre a győzelemre! Görgey tábornok.”

Az osztrákokra nézve vesztett hadjáratnak az lett a következménye, hogy Windischgrätzet, aki még április 13-án sem tudta, hogy merre van a hadseregének a frontja, s merre a hátulja, az osztrák udvar felhívta Olmützbe, s felmentette a fővezérség alól.

Most azután a büszke herceg még egyszer az asztalhoz vághatta a sipkáját. Az ő „komédiája” csakugyan „finita” volt.

A nagysarlói ütközet

A váci vesztett ütközet után Olmützben is észrevették, hogy Görgey hadserege Komárom felmentésére siet. Windischgrätz helyébe *Weldent* nevezték ki hadvezérnek, s az valamennyi Ausztriában található hadcsapatot hirtelen egyesítve, *Wohlgemuth* tábornok alatt huszonkétezer főnyi sereget küldött Görgey eleibe.

Nagysarlónál volt a találkozás. A harc kezdetén az osztrákok hat dandárával csak két hadtestünk: a *Klapkái* és a *Damjaniché* állt szemközt. Ez is elég volt annak a helyéből kiverésére. Ahogy Klapka írja: „E hadjárat a magyaroknak nem volt szokása, az időt hosszú lövöldözéssel vesztegetni, a támadás mindig gyorsan rohamra ment át, s a szurony döntötte el a győzedelmet. Így történt az most is.” – Rövid ágyúzás után Damjanich zászlóaljai szuronysegezve rohanták meg az ellenséget, s azt a városba szoríták: ahol aztán dühös utcai harc kezdődött. Minden házat, udvart, sövényt ostrommal kellett megvenni, s ezalatt a császáriak a várost uraló magaslatokról gránátokkal és röppentyűvel áraszták el a magyaroktól elfoglalt városrészt. Wohlgemuth többször megújított rohammal kísérté meg a várost visszafoglalni, de mindannyiszor kudarcot vallott. Végre kénytelen volt a dombokra vonni fel a seregét, ágyúütegeinek védelme alá. Damjanich dandárai oda is követték. Ezzel egy időben Klapka is megrohanta az osztrákok jobbszárnyát, mely a sarlói erdőben volt elhelyezve. Elkeseredett harc fejlődött ki az

egész harcvonalon, melybe később a magyar sereg jobbszárnya is belekeveredett. Ezt eleinte Wohlgemuth dandárai visszanyomták, de amint *Guyon* vette át a vezényletet, az osztrákoknak vissza kellett vonulniuk az erdőbe.

Ekkor jelent meg a csatatéren a magyar VI. hadtest lovasságával *Pöltenberg*. S ez dönté el az ütközet sorsát. Wohlgemuth, vesztettnek látva az ütközetet, odahagyta az erős szállást képező halmokat és erdőket; s most már csak visszavonuló hadserege megmentéséről gondoskodott. *Pöltenberg* huszárjai s Nagy Sándornak a jobbszárnyát megkerülő dandárja ellenében egész vasas lovasságát küldé ki; de a huszárok rohamát azok sem tarthatták vissza. Estére Wohlgemuth hadserege kétfelé volt szakítva, s futott, amerre látott.

Azonban az ütközet végén újból erős ágyúzás hallatszott a balszárnyon.

Az egész magyar hadsereg mind a futó ellenséget üzte, hátvédnek csak egy honvéd zászlóalj maradt a jobbszárnyon. Erre a magában maradt csapatra bukkant az osztrák seregnek egy osztálya, melynek az volt a feladata, hogy a magyar hadsereget megkerülje. Ez végre is hajtá a feladatát; csakhogy elkésett vele, mert akkor már Wohlgemuth egész serege hetedhét határon túl volt. De azért, semmit sem sejtve, nagy ágyútüzeléssel támadta meg a maga előtt talált honvéd zászlóaljat.

Ekkor történt az a derék tett, amire alig tudunk példát, hogy a honvéd zászlóaljjal együtt hátrahagyott ágyúüteg hadnagya, *Voigt*, látva a veszedelmet, amiben a honvédség forog, az egész üteggel vakmerően eléje vágta az osztrák ütegek minden fedezet nélkül, s ágyúpárbajt kezd vele: kartáccsal lövetve az ellenfélre; ezzel a honvédek is fellelkesíti, s azok is szuronyszegezve fordulnak megtámadókra. A fiatal tüzértiszt elveri a maga ágyúival az osztrák üteget, elveszi a löszerkocsijait, s aztán a saját töltenyeivel löveti az ellenséget; míg végre Guyontól segély érkezik, s az eltévedt osztrák csapat nagy részét foglyul ejti.

És ezzel a nagy diadallal Komárom vára fel volt mentve az ostrom alól, s az osztrák hadak kényszerítve voltak Pestet mindenestül elhagyni, csak a budai várban maradt hátra egy helyőrség Henczy tábornok alatt.

Görgey már április 22-ikén Komáromba vonult győztes hadseregének egy részével, tehát három hét múlva, hogy a Tiszától megindult nagy hadjáratára.

Ha ekkor kész hidat talált volna Komáromban, a Simonich alatti ostromló sereget bizvást megsemmisíthette volna, amíg azonban az új hidat összetakolták tutajokból a vár és a csillagsánc között, beletelt négy nap, s ez idő alatt már a Pestről kivonult osztrák főszereg állt ismét szemben Görgeyvel Komárom alatt.

Az április 26-iki nagy ütközetben, dacára szám szerint kisebb erejének, mégis elűzte a magyar sereg az osztrák haderőt Komárom alól, elfoglalva ostromsáncait, hét ostromágyúját, egész téli táborát és ezer foglyot ejtve. S ezzel a diadalmas hadjárat be volt fejezve. Az osztrák hadtestek az ország határáig húzódtak vissza mindenütt.

Pétervárad felszabadítása, Szenttamás bevétele

Amíg *Görgeynek* az volt a feladata, hogy Komárom várát felszabadítsa az ostrom alól, ugyanaz lett *Perczel Mór* Pétervárad irányában.

Pétervárad is közel állt ahhoz a veszélyhez, hogy árulás által ellenség kezére jusson.

Perczel Mór e nehéz feladatot fényes hadvezéri tehetséggel oldotta meg.

Március 22-ikén kezdte meg a hadjáratot Szőreg ellen, nagy veszteséggel verve ki a szerbeket erős állásukból, s ugyanaznap Gál ezredes Zentát foglalta el, mákacs ellenállás után, hol a fenevadi kegyetlenségű Trifkovics a kiirtott ezernyi magyar polgárok levágott fejeivel rakatta körül a város közepén levő Szentháromság szobrát.

Ezután Perczel egyenesen Pétervárad felmentésére sietett, s ott rendet csinálva a várórség között, s az útját álló szerbeket imitt-amott széjjelverve, a lázadás fő tűzhelyének, Szenttamásnak tartott.

S ez a félelmes táborhely, melyet a múlt évben hónapokon keresztül hasztalan vívatott annyi kitanult tábornok, mely alól háromszor megújított ostrom után kudarcra kellett elvonulnia a magyar hadseregnek – összetörött a képviselőből tábornokká emelt Perczel Mórnak egy ostroma alatt.

Az ostrom ezúttal komoly volt. A védelem is elkeseredett volt. A szerbeken kívül négyezer határőr s Knicsanin szerviánusai védték a sáncokat.

A legelső magyar nemzeti színű zászlót *Földváry Sándor*, a szegedi önkéntes nemzetőrök parancsnoka tűzte fel a hídfő sáncára, melyet a szegediek az ellenség gyilkos tűzzápora között lábtókon másztak meg.

A hídfő elfoglalása után a szerbek rémülten rohantak át a csatorna hídján a városba; a honvédek oda is utánuk rontottak. Ezalatt a város túlsó oldalán Gál ezredes csapatjai foglalták el a sáncokat, s a szerb hadak kétoldalról lettek fegyver élére fogva. Egy részük a csatornán úszva menekült át, más részük a Krivája mocsarai közé futott. Nemsokára az egész hírhedett Szenttamás tűzlángba lett borítva. A megölt és vízbe fúlt ellenség számát ötezerre teszik a haditudósítók. A nők és gyermekek meg lettek kímélve s a lángok közül kiszabadítva.

Követte a diadalt április 7-ikén a „*nagy*” római sáncok megostromlása és bevétele. Itt ismét a szegediek, *Földváry Sándorral* voltak az elsők a vitatott ormokon. A futó ellenség minden ágyúját ittveszté.

Majd Kovalinál próbált szerencsét nyílt csatamezőn a szerviánusokkal erősödött szerb sereg: Perczel itt is megverte őket, s Óbecsét is elfoglalva tőlük, átűzte őket a Tiszán a Bánságba.

Oda is utánuk ment Bem tábornok Erdélyből kihozott seregével már akkor a Bánátban működött. Osztrákok, oroszok minden szorosán az erdélyi havasoknak ki voltak verve, s ezeket a székely zászlóaljok őrzék, azok keríték be az ellenségszállta Gyulafehérvárt és Dévát. Bem jöhetett már Magyarországra segíteni.

Itt azután Perczellel egyesülve, a basahidai és uzdini csatákban a szerbek utolsó táborát is szétverte: a szerviánusok átmenekültek hajóikon a Dunán keresztül Belgrádba.

Még az Erdélyből Oláhországba menekült osztrák sereg kívánt magának egy kis tapasztalást szerezni, betörve Oláhország felől Orsovánál a Bánságba, Malakovszky tábornok alatt tizennégyezernyi haddal és negyven ágyúval. Itt azután Bem tartott nekik Perczellel egy olyan hadászati leckét Fehértemplom és Szászka alatt, hogy Malakovszky igen meg lehetett elégedve a katonai sikerével, mikor megint átfuthatott Oláhországba.

S ez a járás-kelése osztrák és muszka hadseregnek a török birodalom vazalltartományain keresztül, mind a török basák szeme láttára történt. Bem tábornok erélyesen is tiltakozott a népjogtörés ellen az orsovai basánál. A basa azt mondta rá: „péki” (Jól van).

Csak olyan védbástyája volt Törökország Magyarországnak a szabadságharc alatt, mint amilyenek a chinaiak papirosra festett bástyái. Ha magyar hadcsapat lépte át a török határt, azt rögtön lefegyverezte a török katonaság; de ha osztrák és orosz katonaságnak tetszett kísétálni meg besétálni, arra azt mondták, hogy: „hja, *paraszt*, az megint más!”

A múltakra vetett fátyol

Idáig tartott a magyar szabadságharc dicsőségének a története.

Ami ezután következik, azt takarja a „*múltakra vetett fátyol*”, melyet a magyar országgyűlés az 1867-iki kiegyezéssel két évtized elfeledésre méltó eseményeire borított.

Az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat, Buda várának ostroma olyan események, melyeket meg nem történtté tenni jó volna: ellensúlyozva az osztrák részről történtek által: a március 3-iki összmonarchiai alkotmánytervvel, az orosz invázióval, Henczy vandalizmusával, Haynau kegyetlenkedéseivel: az örök feledség vak sötétje temesse el őket! Hibák, melyek hibákat szültek, rémek, melyek egymást

kövelték és megsemmisíték: halottak, akik nem kérnek emlékkövet: csak füvet és mohot sírjaikra.

De olyan sűrű mégsem lehet ez a fátyol, hogy a magyar nemzet szabadságáért küzdő szellemének dicsősége századokon keresztül át ne ragyogjon alóla.

Mi, akik ez óriások harcában részt vettünk, akik e korszak történetét átéltük és leírtuk: azzal a tudattal tesszük le a kezünkből a fegyvert és a tollat: hogy „*feledtünk; de el nem feledtettünk!*”

Sok vér kihullt, sok vagyon elpusztult, egész nemzedékek boldogsága, reménye megsemmisült, nagy szellemek letűntek, a szenvedéseknek évtizedei következtek egymás nyomában az 1848/9-iki szabadságharc miatt. – De azért mégis szükséges volt e szabadságharcnak megvívatnia a magyar nemzet által, hogy életképességét, honalkotási misszióját, szabadságért önfeláldozásra kész nagy szellemét eltagadhatatlanná tegye az utókor előtt.

Az 1848/9-iki hős küzdelem példája a fundamentum, melyre a jövő évezred története leendő felépítve.

A magyar nemzet akkor mutatta be magát a világ előtt, mint egész nép, egész nemzet, egész nagyságában.

Azóta a magyar nemzet kibékült egykori ellenfeleivel, szövetségessé lettek: de legnagyobb vívmánya a kornak, hogy a magyar nemzet kibékült saját magával, s többé osztály osztály ellen, vallásfelekezetek egymás ellen, nemzetiségek a közös haza ellen, szabadelvűség a szolgáltság ellen nem vívnak harcot a haza földjén egymással.

Magyarország van!

A múlt század elején Magyarország még egy darab Ázsia. Lakatlan, mocsaras vidékek, mederváltó folyamok, műveletlen puszták, homoksivatagok közepette, városoknak nevezett sárfészekhelységek, melyeket feneketlen utak kötnek össze, s ezeken kínlódva vontató parasztribék végzik a közlekedést, miket az úri nyelv „forspont” névvel gúnyol. Pusztákon, erdőkön zsványoknak, betyároknak áll a világ. Az utazó testamentumot tesz, mielőtt nekiindul, s áldhatja a sorsot, ha hetek múlva épségben visszatérhet.

Ma egész vasúthálózat fonja keresztül-kasul az országot; s a zónarendszerrel Magyarország új korszakot kezdeményez Európa közlekedési életében. S amerre a láthatár terül, hullámzó kalással borított rónák, művelt szőlőhegyek, értékes erdők, telkesített puszták váltakoznak; a mocsarak helyén mintagazdaságok: a folyamok medreikbe szorítva, a rozzant viskók tömkelegei helyén emeletes paloták városai, körülkoszorúzva gyümölcsös kertekkel. A rabló kalandorok nem urai

többé a pusztának: rend, közbiztonság minden zugában a hazának: mely most már méltán válik be Európa közepének.

A múlt század elején meg kellett akadályozni a gabonakivitelt, hogy a nép éhen ne haljon és a lóeladást külföldre, hogy gyalog ne maradjunk.

Ma a magyar gabona versenyez a tengerentúlival Európa piacain, s tűzvérű paripáinkat ötvenezer számra viszik évenként a külföldre, s a volt jobbágy olyan lovon jár, amilyen hajdan csak a grófok hintájába volt fogva.

Hol a múlt század elején csak a táblabíró nagy pipája pőfékelt, azt hízelegve, hogy „extra Hungariam non est vita”, most száz meg száz gyár kéménye füstöl, s a vágató gőzmozdonyok és a folyamokat szelő gőzhajók füstjei hirdetik fennen, hogy „intra Hungariam iam est vita”.

A múlt század elején országos ínség, általános tönkrementés, semmi hitel – értéktelen, nagy terjedelmű földbirtokok, melyek nem adnak jövedelmet a tulajdonosoknak s adót a hazájuknak. Ha van áldás, a termelő a föld zsírjába fullad: kivitel semmi: a kereskedelem nyomorúság: az ipar hálátlan kenyér, melyet csak a céhrendszer dédelget, hogy az emberét eltartsa.

Most tízszeresére fokozott termelés, s azzal együtt a földbirtok emelkedése, okoszerű beruházások, gőzgépek végzik a mezei munkát, s azokat hazai gyárak állítják elő, a magyar ipar és földművelés termékei számára szűkek a kiállítási paloták. Magyarország hitele egy rangban áll tekintélyes külállamokéval, s a magánhitel hazai pénzintézetek tartják fenn, melyek milliárdokat közvetítenek: a belkereskedelem összeköttetésben áll a nagyvilággal, Fiuménkből nagy forgalmú kikötő lett. A művelt osztály százezrei számára új életpályák nyíltak meg, melyek bőven megjutalmazták azt, aki tanulni és dolgozni akar és a becsületben megmarad.

Mi volt *Magyarország fővárosa* a múlt század elején: kicsiny, jelentéktelen és piszkos megyei székhely; majd a század negyedik tizedében egy romhalmaz, ledöntve az árvíz által – most a világ legszebb fővárosainak egyike, mely az idegenek bámulatát vívja ki pompás palotasoraival, négy nagy álló hídjával, gyűlpontja a műveltségnek, hatalomnak és gazdagságnak, népessége félmillión túlszaporodva, állandó helye az országgyűlésnek, s egyik rezidenciája az uralkodónak.

Hát maga a *nép*? A múlt század elején a főúr, a gazdag birtokos hazájától elszakadva, a szegény annál inkább hozzáragadva – nemesember foltos, parasztember szurtos, tudós ember poros, komédiás cifra rongyos – most a főúr itthon van, s hazájának és a közügynek szenteli eszét és vagyonát, minden néposztály tagja igyekszik a „honpolgár” nevét megérdemelni munka, műveltség, vagyongyarapítás által; tudománynak, művészetnek palotái vannak, a velük foglalkozónak becsülete, jóléte, vénségére nyugalmas ellátása, s a népnevelés bajnokainak száma egy tábor, mely hódít és foglal.

És a *nyelv*? A *magyarság*? A múlt század elején a művelt körök társalgása idegen szó; a törvénytudók, hittudósok diskurzusa holt nyelv, a költő sír, kesereg – meg sem hallják; ha meghallják, kinevetik. Nagy küzdelem egy-egy parányi engedélyért, hogy a magyar nyelv legalább fordításban mellékeltesék a hivatalos iratokhoz, de mikor még szótár sincs! A megyék elhatározzák, hogy készíttetnek ilyet. Hírlap van kettő-három, az is csak bujdokol, nyomda van az egész országra tíz; író annyi, hogy mikor tudós társaságról van szó, mindenki azt kérdi, honnan vegyük hozzá az embert? Annál több a censor, képviselője az obscurantismusnak, s a sajtóban vétkezőt fenyegeti az előleges censurán kívül még a pallos is, sőt nemcsak fenyegeti, de le is sújt rá. – Most egy nagy, minden szakmában kifejlett magyar tudományos és költészeti irodalom, mely az egész művelt világ becsülését bírja, s idebenn a nemzet ismereteinek gazdagítására, lelkületének nemesbítésére szolgál. Hírlapjaink száma légió. A sajtó szabad, és szabadságát tudja becsülettel használni. A magyar nyelv pedig kivívta a maga rangját, a törvényhozás teremtől kezdve fel az udvari körökig, a trón mennyezetéig és le a legvégső falusi iskola padjáig.

A *színművészet* a múlt század elején vándor Thespis talyigájának kísérete, mely alig települ le a fővárosban, már fel kell szednie a sátorfáját; most négy palotája van Budapesten, s minden nagyobb vidéki városban állandó temploma s kifejlett irodalma.

Hát a népnevelés, a tanintézetek, egyetemek, a felső iskolák, klinikák, vegytani intézetek, reáltanodák, kereskedelmi és gazdasági intézetek, képzőművészeti akadémiák, múzeumok, képtárak, polytechnikumok! Lehet-e szédülés nélkül visszatekinteni a múlt mélységébe a mai kor fennsíkjáról? Nem beszélnek-e a néma kövek, a szobrok, a monumentális épületek? Nem hirdetik-e a mesés átalakulást a gyárak, gépek, a kohók tűzszájai, a bányák tárnaszádái és a statisztika legyőzhetetlen számai?

Hát a *törvénykezés*, a *közigazgatás*, az *igazságszolgáltatás* és a *börtönrendszer*? Minő végtelen különbség a múlt kor elkorhadt, az új kor életerős intézményei között!

Mit látunk a *honvédelemnél*? A múlt század elején kötéllel fogott újoncok, felszeletlen insurgensek, akiknek a hadnagya a szolgabíró: az ország minden ellenségnek nyitva: most általános hadkötelezettség személyválogatás nélkül, s ezáltal az értelmiség színvonala magasra emelve a rendes hadseregnél, melyet támogat félmilliónyi jól begyakorolt, lelkesült, kitűnően felfegyverzett *honvédsereg* és népfelkelés: az Alvinczy-puska helyett gyorstüzelő fegyver minden kézben.

Hát a *szabadság*? Az *alkotmány ügye*? Mit bír az ország a múlt század elején és mit bír most? Ne azt kérdezzük, hanem azt, hogy mit *követeltek* a múlt század elején a magyar állameszme leghíresebb vezérszónokai, mint *netovábbját* a *nemzetiség* és *szabadelvűség végcéljainak*, s mennyire haladta túl az általuk *utópiának tartott eszményeket* a valóság? Valóban igazibb, őszintébb polgári és politikai szabadságnak egy állam sem örvend az európai szárazföldön, mint Magyaror-

szág, mely míg a monarchia mostani dualisztikus alakja mellett lételét, önvédelmét, európai befolyását biztosítva találja: önsorsának intézésére minden alkotmányos eszközt saját kezében tart, s azt okosan is használja.

És a minden szabadságok legrágábbika, a *vallásszabadság*? Mit hódított ez Magyarországon egy század alatt? Száz évvel ezelőtt több nagy városában e hazának sem volt szabad a protestánsoknak imaházat építeniük, nem volt szabad bírói hivatalt viselniük: sőt némely városokban a legalsóbb hivatalokra sem voltak képesítve: ma a protestánsok püspökei, főgondnokai ott ülnek a főrendek házában, s a Mózes-hitűek egyenlően osztoznak jogokban és kötelességekben a haza minden polgáraival, földbirtokosok és szavazattal bíró virilisták a megyei és városi bizottságok testületében, akiknek száz év előtt a más lakosoktól való megkülönböztetés végett vörös köpenyegyet kellett viselniük, sárga folttal a hátán.

S a legteljesebb alkotmányos és polgári szabadság mellett az országot a rend, a trónt a nép szeretete tartja megszilárdítva. A magyar királynak leghívebb testőrsége maga az egész nemzet.

Csak egy szabad nép odaadása tette lehetővé, hogy amit az uralkodó koronázási esküjében fogadott, miszerint az ország határait lehetőleg tágítani fogja, diadalmasan beválthatá.

Kitéphetetlen gyökeret vert a lelkekben az a kettős igazság, hogy a magyar nemzetnek, ha államalkotási és kulturális küldetését teljesíteni akarja, azon trón körül kell csoportosulnia őszintén, melynek mennyezete alól Szent István koronája ragyog szét az ország minden népeire viszont e trónnak legszilárdabb talpkövé, oszlopát képezi az az igaz szeretet, melyet egy szabadságot élvező s e szabadságot államalkotási és közművelődési céljaira bölcsen felhasználó nép önként hoz eléje.

Ezredéves ittléte ünnepét fényesen megülte ez a nemzet. Hármassal bízta meg az országok ura, midőn őt ismeretlen hazájából e földre kihozta. E hármassal küldetés: az *államalkotás*, a *szabadság* védelme, s a *közművelődés* terjesztése.

A Mindenható megadta, hogy amely nagy művet Árpád fejedelem megkezdett és dicső uralkodónk, I. Ferenc József az ezredik év beteltével bekoronázhatott, feleségesen országgló királyunk még sokáig magasabbra emelhesse, s a jövő századokban a magyar nemzet nagy hivatásának csak dicsőséges folytatása legyen, de sohase legyen

Vége.